

Berliner Beiträge zur Skandinavistik

Herausgegeben von

Muriel Norde, Lena Rohrbach, Stefanie von
Schnurbein und Stephan Michael Schröder

Band 29

Scandinavian Exceptionalisms

Culture, Society, Discourse

Edited by

Jens Bjerring-Hansen, Torben Jelsbak,

Anna Estera Mrozewicz

Nordeuropa-Institut der Humboldt-Universität

Berlin 2021

Scandinavian Exceptionalisms. Culture, Society, Discourse.

Ed. by Jens Bjerring-Hansen, Torben Jelsbak, Anna Eстера Mrozewicz. –

1. Aufl. – Berlin: Nordeuropa-Institut, 2021.

ISBN: 978-3-932406-44-7

(Berliner Beiträge zur Skandinavistik; 29)

Das Werk einschließlich aller seiner Teile ist urheberrechtlich geschützt.
Jede Verwertung außerhalb der engen Grenzen des Urheberrechtes ist
ohne Zustimmung der Autorin und der Reihenherausgeber*innen unzu-
lässig und strafbar. Das gilt insbesondere für Vervielfältigungen jeder Art,
Übersetzungen, Mikroverfilmungen und für Einspeicherung in
elektronische Systeme.

1. Auflage, 2021

© 2021 Nordeuropa-Institut Berlin sowie die Autor*innen

Umschlagbild: Vincent Fournier

Satz: Tomas Milosch

Gesetzt aus der Berthold Concorde von Adobe™

Druck: Sozial nachhaltig produziert im PrintingHouse *digital*
der USE, Union Sozialer Einrichtungen gGmbH, Berlin.

ISSN: 0933-4009

ISBN: 978-3-932406-44-7

Table of Contents

JENS BJERRING-HANSEN, TORBEN JELSBÆK, ANNA ESTERA MROZEWICZ Scandinavian Exceptionalisms. Introduction	9
---	---

I Nordic Identities

POUL HOUE A Recyclable Old Hat, or, Scandinavianism Revisited	35
MALENE BREUNIG New Nordic Nostalgia. Iscenesættelsen af hygge som regionalt varemærke	57
FREDERIKE FELCHT »Vårt land är fattigt«. Sult og fattigdom i Nordens selvbilleder	79
IVAR OREHOVS Idrottsligt och konst-litterärt historiskt exceptionellt – med exempel på danska och svenska insatser	101

II Nordic Dystopias

KRZYSZTOF BAK Lyckans dödsmaskin. Kritiken mot den skandinaviska exceptionalismen hos Emmanuel Mounier, Birgitta Trotzig och Sara Stridsberg	117
JØRGEN STEEN VEISLAND A Nordic Dystopia. Einar Mar Gudmundsson's novel <i>Angels of the Universe</i>	145
SOPHIE WENNERSCHIED Svensk spekulativ-posthumanistisk robot-fiktion. <i>Äkta människor</i> (2012–2014) och <i>Sången ur det kinesiska rummet</i> (2014)	159

III Scandinavian Postcolonialism

- LILL-ANN KÖRBER 183
 Exceptionalisms and Entanglements. Legacies and
 Memories of Scandinavian Colonial History
- NEENA GANDHI 205
 Scandinavian ›Exceptionalism‹.
 A Postcolonial Perspective on Karen Blixen
- BERGUR RØNNE MØBERG 225
 Færøerne som en litterær destinationskultur.
 Geografiske perspektiver på exceptionalisme som eksotisering
 og selveksotisering i ø-skildringer i dansksproget litteratur om
 Færøerne
- VERA KNÚTSDÓTTIR 245
 Spectral Memories from the Archive.
Musée Islandique and *Das Experiment Island*

IV Scandinavian Places and Landscapes

- ZSÓFIA DOMSA 269
 Scene og landskap i Jon Fosses dramatikk
- MARIA HANSSON 291
 Folklore and Critique.
 A Study of the Swedish TV series *Jordskott* (2015)
- JAN DLASK 313
 Two perspectives on the literature from the North of Finland. The
 Czech anthology and a quiet mainstream in Finland's literary canon
- KRISTINA MALMIO 337
 »Svalbard« and the end of Nordic exceptionalism
 in Ralf Andtbackas *Wunderkammer* (2008)

V Folkhem and Working-Class Fiction

MAGNUS NILSSON	357
Swedish exceptionalism and working-class literature	
BEATA AGRELL	375
Proletär svenskhet? Klassmedvetande och fosterlandskänsla i pionjärtidens svenska arbetarprosa	
PER-OLOF MATTSSON	399
Den fria nordiska arbetaren. Eyvind Johnsons svar på anti-fascismens kris hösten 1939	
THERESE HELLBERG	423
Svenskhet och folkhemmet – i romaner och kåserier av Kjerstin Göransson-Ljungman, Gertrud Lilja och Ingegerd Stadener	

VI Translating Scandinavian Exceptionalisms

KAROLINA DROZDOWSKA	447
The wonder down under – joys and sorrows of translating sexuality from Norwegian into Polish	
MARTIN HUMPÁL	467
Den redselsfulle gudstro og nordisk litteratur	
DAVIDE FINCO	483
In Search of the Swedish Soul among the Stereotypes. The Italian Film <i>Il diavolo</i> (1963, <i>To Bed or Not to Bed</i>)	
MARCUS AXELSSON	507
The Export, Translation and Consecration of Norwegian Children's Literature. The Case of Maria Parr's Novels	
Authors	529

JENS BJERRING-HANSEN/TORBEN JELSBÆK/

ANNA ESTERA MROZEWICZ

Scandinavian Exceptionalisms

Introduction

In February 2020, shortly before the outbreak of the COVID-19 pandemic in Europe, a promotional video from Scandinavian Airlines provoked public debate across Scandinavia. Why the advert's slogan, »What is truly Scandinavian? – Absolutely nothing«, caused such controversy might be hard to comprehend for someone from the outside. The word ›outside‹ is perhaps the clue. The film juxtaposes images of the items, foods, landscapes, celebrations and lifestyle commonly associated with the societal model, moral values and cultural heritage of the Scandinavian countries, with various kinds of ›evidence‹ demonstrating that their origins lie somewhere else: democracy came from Greece, the credit for parental leave goes to Switzerland, windmills were invented in Persia, *rugbrød* [dark rye bread] is Turkish, liquorice Chinese, Danish pastries Austrian, *midsommar* German, and credit for the women's rights movement should be given to the Americans. In other words, »everything is copied«. But why are there undeniably some things we understand as typically Scandinavian? This is because, the argument goes, it is a »unique Scandinavian thing to bring things from outside, adjust them slightly, adding »colour, innovation and progress« in order to »find the best of our home away from home«. It is clear that while rejecting the idea of anything being quintessential Scandinavian, the advertisement playfully refers to the idea of Scandinavian uniqueness (by the way, it is perhaps a uniquely Scandinavian thing to refer to one's native land simply as ›home‹).

Anger seemed to dominate among the emotions triggered by the advertisement, especially among national conservative commentators and even politicians (but interestingly also among some on the far left of the political spectrum – for different reasons), who assumed the role of protectors of national values. However, from the perspective of the editors of this book, the most interesting fact is that the idea of Scandinavian exceptionalism, whether contested or defended by voices on the right, left or liberal centre in various media, is vividly present in the collective awareness of Scandinavians. Even the controversy itself, as one commentator sarcastically observed, was deeply, and perhaps uniquely, Scandinavian.

Scandinavian Exceptionalisms

The concept of ›Scandinavian/Nordic Exceptionalism‹ is used in political science to describe the socio-economic organization of the Nordic welfare states as distinct from other welfare models (such as the ›continental‹ or American models).¹ The concept implies a perception of something common to the Nordic countries: a model of society based on a particular arrangement of relations between the individual, family, state and market. During the Cold War period, the Nordic model gained a particular significance as a pragmatic ›third way‹ solution between capitalism and socialism. Furthermore, in terms of foreign policy, the Nordic countries earned a reputation as ›peaceful and rational‹ bridge builders and advocates of internationalist solidarity.² In the post-Cold War period this Nordic ›brand‹ has been challenged and undermined by various developments, and several recent studies have pointed to a ›crisis‹ in Nordic identity and a ›consequent decline of the pan-Nordic community‹.³ Today, political scientists still speak of a Nordic model of government and the Nordic countries as ›moral superpowers‹.⁴ Similarly, within the fields of law and criminology, the idea of exceptionalism is evoked in studies and discussions as to the existence of a distinctively Nordic penal culture characterized by low rates of imprisonment and liberal and humane prison conditions.⁵

Yet, the perception of Scandinavian Exceptionalism(s) also draws on a set of cultural values and discourses related to the idea of a specific kind of modernity in the Scandinavian countries, which manifests itself in phenomena such as sexual liberation, gender equality, environmental awareness, etc. Is Greta Thunberg a truly Scandinavian phenomenon?⁶

This book is about the cultural aspects of the discourse of Scandinavian exceptionalisms. In the 21st century, concepts of Scandinavia and the Nordic countries live on in cultural phenomena such as Scandinavian Design, Scandinavian Crime Fiction and ›Nordic Noir‹, which contribute,

1 See KETTUNEN and PETERSEN: 2011; EDLING: 2019.

2 See BROWNING: 2007.

3 Ibid., 46; see also LOFTSDÓTTIR and JENSEN: 2014; VOLQUARDSEN: 2014.

4 See ARTER: 2016.

5 See PRATT: 2008; SMITH: 2012; ERIKSSON and PRATT: 2012.

6 See HJORTSHØJ and MOHNIKE: 2020.

each in its own way, to the branding of the Nordic countries in a global context.⁷ Most recently, a series of popular books in Britain and Germany have been dedicated to the notion of ›cosiness‹ (*hygge*), celebrated as the very essence of the Scandinavian lifestyle and interior design.⁸ Another current example of a discursive construction of Scandinavian Exceptionalism is the annual World Happiness Reports, habitually nominating the inhabitants of the Scandinavian countries as the happiest peoples in the world. As the flip side of this coin, recent scholarship has evoked the notion of ›Scandinavian Guilt‹, pointing to the ambivalent feelings of shame and guilt associated with this image in a world where, through digital news media and the influx of refugees, people are constantly confronted with the misfortune of others.⁹

The articles collected in the book are based on papers delivered at the 2018 IASS Conference *Scandinavian Exceptionalisms*, held at the University of Copenhagen in August 2018. IASS: International Association of Scandinavian Studies is an organization dedicated to the promotion, development and encouragement through international co-operation of Scandinavian Studies, especially the scholarly study of the literatures of the Scandinavian countries. To further these goals, the association organizes every two years an international conference, which is held alternately in a Scandinavian and non-Scandinavian country.

The book offers an interdisciplinary investigation into how ideas and narratives of ›the Nordic‹ and ›Scandinavian‹ have been developed and negotiated in literature, art and other cultural discourses in the 20th and 21st centuries. How did the concepts of the North, Nordic and Scandinavian emerge historically? In what ways have they been narrated, staged and visualized in various cultural domains – in literature, art, design, architecture and media culture? And how are they being represented and renegotiated today?

With this book, we wish to encourage a renewed discussion of the cultural geographies and mental demarcations, and of the phantasms and myths that have served as the basis for shifting discourses of the North and Scandinavia. Who is the ›Other‹ used as a counter-image in order to define the North and Scandinavia? If Scandinavia is an exception or a

7 See FORSHAW: 2013; HANSEN and WAAGE: 2017.

8 See Malene Breunig's contribution to this volume.

9 See OXFELDT: 2016.

deviation – then, from what? Where are the borders of Scandinavia? Which internal differences and experiences might be ignored or marginalized when speaking of the North or Scandinavia as a common entity? Which internal borders, differences and counter-images may be identified among Scandinavian cultures? What role might Nordic communities, real or imagined, play in a world characterized by political and regional tensions, a climate crisis, growing nationalism, and most recently, the global pandemic? These are some of the questions and topics addressed in the articles in the book.

Nordic Identities

Ideas of the North played an important role in the construction of the Nordic nation states in the 19th century. The Swedish national anthem »Du gamla, du fria« was originally written as a hymn not to Sweden but to the North. Around the same time, H.C. Andersen declared: »We are one people, we are called Scandinavians«, in a song he himself characterized as a Nordic anthem.¹⁰ The pan-Scandinavianism of the romantic era was encouraged by the philological rediscovery of Old Norse and Icelandic literature, including the Eddas and the Sagas, which offered a fascinating point of reference for ideas of a common past or Nordic ›Golden Age‹.¹¹ Old Norse literature was celebrated as expressions of the pre-history and spirit of the Nordic peoples, while also being appropriated as instruments for constructing new national identities – not only in the Nordic countries, but also in Germany and Britain.¹²

The first section of the book deals with the cultural dimensions of Nordic identity and the construction of a Nordic or Scandinavian ›we‹ in opposition to more local or more international communities, whether organized or imaginary. The question »what is Nordic?« is posed, not in terms of specific developments, but in accordance with the words of Øystein Sørensen and Bo Stråth, in relation to »an experienced transnational community based on identity«.¹³ The contributions do so by highlighting central concepts, narratives and practices that have served or

10 Originally published in *Hertha, Svensk-Dansk Nyårsgåfva för 1840*, 113–115. Reprinted in: ANDERSEN: 1854, 195.

11 See HEMSTAD, MØLLER and THORKILDSEN: 2018; HILLSTRÖM and SANDERS: 2017.

12 See WAWN: 1994; GRAGE and MOHNIKE: 2017.

13 SØRENSEN and STRÅTH: 1997, 20.

continue to serve as regional identity markers, adding the uniqueness ascribed to the North.

Nordic relations have moved between the touchstones of confrontation, cooperation and dreams of unification. In his contribution, Poul Houe deals with key examples of discussions of Scandinavianism/Nordism, both academic and essayistic, from the aftermath of the climax in the mid-19th century, where the idea of a shared union state was heavily propagated (e.g., Fredrik Bajer's *Nordens politiske Digting 1789–1804*, 1878), all the way up to today (e.g., Hemstad *et al.* (eds.): *Skandinavismen. Vision og virkning*, 2018). By addressing and highlighting what the Swedish Nobel laureate Kirsten Ekman has called »the fog and haze rhetoric that has developed round Norden as a concept during the last 150 years«,¹⁴ the examples show that neither modern Scandinavism/Nordism nor its harshest critics have hit a home-run, whereby the designations of ›Norden‹ and ›Nordic‹ as well as the historical sense of a Northern community remain unclear or ambivalent for the inhabitants of this North European periphery. However, as Houe concludes, the ambiguity and lingering tensions between different conceptual readings are fuel for the movement's mental history as well as perhaps a transnational counterpoint or alternative to current nationalistic discourses.

In Malene Breunig's contribution, we move from the (meta)history of Scandinavianism to an analysis of the contemporary framing of a specific cultural concept, ›hygge‹. In 2016 a popular vote orchestrated by the Danish Ministry for Cultural Affairs, canonized ›hygge‹ as one out of ten Danish »core values«, while, at the same time, the concept has been heavily promoted as a regional brand and commodity. The same year, no less than ten English-language books on the subject were published: *The Little Book of Hygge* (by Meik Weiking), *The Book of Hygge. The Danish Art of Living Well* (by Louisa Thomson Brits), *The Cosy Life. Rediscover the Joy of the Simple Things Through the Danish Concept of Hygge* (by Pia Edberg), etc. By analysing the aesthetic design and discursive self-representation of the Stockholm townhouse-hotel Ett Hem and the refurbished Copenhagen Noma restaurant, Breunig comes to a definition of *hygge* as a unique marker of identity, which reinterprets principles and ideals embodied in early and mid-20th century Scandinavian interior design. By pointing out the historical boundaries of the concept, Breunig

14 See ANDERSEN: 2005, 2.

demonstrates how historical thinking and sentiments, including nostalgia, are a basic element of the cultural construction of the North. Hereby, however, the modern definition of ›hygge‹ is no longer geographically limited to Denmark, let alone Scandinavia, but to the Nordic region as a whole, while, socially, its middle-class affiliation has lost out to a cosmopolitan, wealthy and culturally self-conscious elite. ›Hygge‹ is a lifestyle that the whole world can buy into.

Contrasting this illumination of contemporary ›conspicuous consumption‹ (to borrow a concept from the American economist and sociologist Thorstein Veblen) connected to a Scandinavian concept, is the account of hunger and poverty in Nordic self-representation by Frederike Felcht. Drawing on literary evidence from the mid-19th (Runeberg and Björnsson) to the early 20th century (Tavaststjerna and Nexø), Felcht argues for the existence of a Nordic exceptionalism, in which the struggle with tough social conditions forms the foundation of a particular form of social community. Reflecting 19th century social and political transformations, the discourse of poverty changes: from an idealization (seen in the Finnish national anthem, written by Runeberg in 1848: »Our country is poor [...] but this country we love«) to a social-criticism with effects on both policymaking and identity-construction, not least through a common Nordic emphasis on peasant ideals, often regarded as prerequisites of the welfare states of the 20th century.

In his contribution, Ivars Orehovs focuses on Scandinavian participation at the Olympic Games, specifically the arts competitions, *Concours d'Art*, during its early years, from 1912 to 1948 (involving the fields of architecture, painting, sculpture, music, and literature). At Sweden's initiative, the first arts competitions took place at the Fifth Olympic Games in Stockholm in 1912. The article emphasizes an important dimension of the negotiations of Nordic identity and its exceptionality or exemplarity. They necessarily involve comparison (a ›we‹ requires an opposing ›they‹) or, even, as highlighted by Orehovs, competition.

Nordic Dystopias

Whereas the concepts of ›hygge‹ and social equality each in their way encapsulate some of the positive values and discourses associated with modern Scandinavian culture and societies, the Nordic model of welfare has also given rise to a tradition of counter-images, criticism and dystopi-

an thinking in art, literature and cultural criticism, both inside and outside the Scandinavian countries.¹⁵ A canonical example of dystopian welfare criticism in Scandinavian literature is Gunnar Ekelöf's poem »Till de folkhemske« from the collection *Non serviam* (1945). In this poem Ekelöf puts forward a harsh satire of the painstaking social engineering and functionalistic standardization of the early Swedish ›folkhem‹ thus reversing the metaphor of the home (›hem‹) into its opposite: an alienated society where phantasy has no place. To pinpoint his criticism of the tendency towards conformism in the emerging ›folkhem‹, Ekelöf crafted a new word in the Swedish language, ›folkhemsk‹, which turns the familiar metaphor of home into something strange and uncanny, echoing Freud's notion of ›das Unheimliche‹. The second section of this book deals with other examples of Nordic dystopias and future scenarios, from the 1950s to present, within various cultural domains, including literature, philosophy and contemporary TV-series.

In the first article of the section, Krzysztof Bak investigates an important current in post-war criticism of the Scandinavian welfare state, originating in the ideas of the French philosopher Emmanuel Mounier. Primarily known as the founding father of the philosophical movement ›personalism‹, conceived as a synthesis of catholic Christianity and modern socialism, Mounier was also one of the first thinkers to address the issue of the ›Scandinavian model‹, being the topic of his long essay, »Notes scandinaves ou du bonheur« (Notes on Scandinavia or on Happiness), published in 1950.¹⁶ In his article Bak outlines the main elements in Mounier's philosophical and religiously oriented criticism of the Scandinavian welfare model in order to trace its influence on fictional works by two Swedish novelists, Elsa Trotzig and Sara Stridsberg. Drawing on examples from Trotzig's novels *Sjukdomen* [The Decease] (1972) and *Dykungens dotter* [The Mud King's Daughter] (1985) and Stridsberg's novel *Beckomberga* (2014) Bak emphasizes a recurrent pattern in the way all three authors depict the Swedish ›folkhem‹ as a utopian-eschatological project aimed at the creation of a paradise-like realm of happiness. In all three cases, the Swedish utopia is depicted as a failure, a dystopian society, characterized by depersonalization, loss of freedom and human suffering. Along the lines of Ekelöf's poem, the Scandinavian welfare state is

¹⁵ See AHLBÄCK and LATHINEN: 2019.

¹⁶ See MOUNIER: 1950.

described as a »death machine of happiness«, which deprives man of his freedom, will and the transcendental dimensions of life.

A similar kind of criticism of the Nordic welfare state is examined in Jørgen Veisland's article, which includes a reading of the Icelandic author Einar Mar Gudmundsson's 1993 novel *Englar alheimsins* [Angels of the Universe]. Gudmundsson's novel stages a poetic psychodrama weaving Shakespeare's characters of Richard III and Macbeth into the lives of the protagonist and first-person narrator Paul and his friend Viktor, who are undergoing intensive drug treatment at the Klepp hospital in Reykjavik. The novel renders a dystopian vision and critique of the major institutions and politics of the Nordic welfare state as exemplified by Iceland in the 1950s and 1960s. Yet, drawing on a formulation from Wallace Stevens, Veisland argues that the narrative form of the novel may also be read as counter response to ideological and institutional violence and oppression, »a violence from within that protects us from a violence without. It is the imagination pressing back against the pressure of reality«.

With Sophie Wenerscheid's contribution, we move outside the scope of the dystopian genre and criticism of the welfare state in the narrow sense. Her article discusses a new subgenre in contemporary Swedish science-fiction, which she terms »speculative-posthuman robot-fiction«. Using the Swedish science fiction TV series *Äkta människor* [Real Humans] (2012) and Sam Ghazi's 2014 novel *Sången ur det kinesiska rummet* [The Song from the Chinese Room] as her main examples, Wenerscheid explores the main characteristics of this new genre and its distinctive features *vis-à-vis* science-fiction. Speculative-posthuman robot-fiction presents fictional worlds in which humanoid robots programmed with humanlike capabilities have entered ordinary people's lives. Another key element of the genre is that the stories take place in a social-realistic setup, in a future society very similar to ours. What makes *Äkta människor* stand out in an international context is its verisimilitude and its focus on family matters and workplace problems. Instead of creating lavish special effects and action sequences, otherwise typical of science fiction, the series displays a strong interest in the social lives of its characters, thus providing a space for ethical reflections on a series of topics, including gender roles, non-conventional sexual preferences and ethical discrimination in present-day Scandinavia. In a similar manner, Sam Ghazi's *Sången ur det kinesiska rummet* highlights moral questions about the effects of digitization on our society and the relation between man and

machine. In her analysis, Wennerscheid proposes seeing both works in the philosophical context of posthumanism. Speculative posthuman robot-fiction raises the difficult question of how to deal with new technology when we encounter it in the form of intelligent and sentient robots, almost indistinguishable from humans.

Scandinavian Postcolonialism

The third section of the book is devoted to an area of studies in which perceptions of Scandinavian exceptionalism have received particular attention within recent years. Throughout the last decade, postcolonialism has developed into one of the most dynamic fields of Scandinavian studies, as witnessed by a series of publications, seminars and research projects dedicated to the history and colonial heritage of the Scandinavian countries.¹⁷ In the Danish context, renewed interest in colonial history has manifested itself in the publication of an in-depth five-volume account of Denmark's history as a colonial power.¹⁸ This work came out as part of the 2017 centennial commemoration of the transfer of the former Danish West Indies, today's the US Virgin Islands, to the United States, and has been followed by a sometimes heated public debate on the reach and specificity of Denmark's role as a colonial power in comparison with other European colonial powers. Furthermore, postcolonial theories and approaches have been applied to studies on the histories and cultures of the countries of the North Atlantic region: Greenland, Iceland and the Faroe Islands and their common history and experience with the Danish empire.¹⁹ On the basis of these, it would seem futile to claim that the Nordic region's colonial past and heritage has been subject to repression in the cultural memory; and yet the character of the colonial past as well as its importance and acknowledgment in the self-images of the Scandinavian countries is a question that still needs to be examined. This is where the question of Scandinavian exceptionalism comes into the picture.

17 NAUM and NORDIN: 2013; LOFTSDÓTTIR and JENSEN: 2012.

18 PEDERSEN: 2017.

19 KÖRBER and VOLQUARDSEN: 2014; KESKINEN et al.: 2009; RUD: 2017; THISTED and GREMAUD 2020.

In fact, as Lill-Ann Körber shows in the opening article of the section, perceptions of the Scandinavian countries' colonial past have been guided by a strong notion of exceptionalism: a perception of the unique smallness and innocence of the Scandinavian countries in terms of colonialism. While not neglecting the fact that Denmark-Norway and Sweden did take part in colonial activities, including the transatlantic slave trade, this position claims that, compared to the major European imperial powers, the Scandinavian role in colonization was marginal and without significant effects. Furthermore, Lill-Ann Körber identifies two other elements in the self-image of the Scandinavian countries that hinder an acknowledgement of their colonial past: a conviction of the countries' exceptional goodness or benevolence, as expressed in humanitarian aid programs and so-called ›ex-colony tourism‹, and the perception of the ethnic homogeneity among ›white‹ Scandinavian peoples. According to Körber, these ideas have produced a Scandinavian ›colourblindness‹ which neglects the relevance of race and racism in a Scandinavian context. In her article, Körber analyses how this attitude of ›innocent ignorance‹ is expressed in the Danish case of the permanent exhibition ›Tea Time. The First Globalisation‹ at the Maritime Museum of Denmark, which offers a purely mercantilistic and ›white‹ narrative of the Danish slave trade, detached from all black people's experience. As a possible counter-narrative, Körber argues for a more inclusive, »non-exceptionalist« approach to Scandinavian colonial history, one which embraces the perspective of the abducted, the enslaved, and those who simply go about their daily lives with visible traces of Scandinavian colonialism in Caribbean and African cities. Such a rewriting of history means accepting those »with experience from the slave trade« into the body of the nation. To support such a revision of history, Körber proposes the term ›entanglements‹ as a mode for approaching the transnational and transregional encounters produced by Scandinavian colonialism. To de-exceptionalize the history of Scandinavian colonialism, Körber concludes, is to de-colonize.

The fault-lines of Scandinavian exceptionalism with regard to the Scandinavian countries' colonial past is also the point-of-departure of Neena Ghandi's article in this volume. In the first part of her article, Ghandi offers a critical reexamination of Scandinavian colonialism, focusing on the participation of Scandinavian countries in the African slave trade. Ghandi's argument is that although Scandinavian countries like

Denmark and Sweden benefitted greatly from the colonial enterprise, the self-image of these same countries as »the good westerners« has camouflaged their colonial past. In the second part of her article, Ghandi analyses the discussions surrounding the Danish author Karen Blixen's work *Out of Africa*, published in 1937. The discussion of Karen Blixen emphasizes the dissonance present in the works of many colonialist authors – when the author is both the product of an ideology and a critic of it. Ghandi concludes that the dismissal of the postcolonial criticism directed at Blixen is particularly worrying because Scandinavian countries have not been exposed to a critique of colonialism, and it is essential that this dialogue is not closed before it has even started.

Another example of the relevance and the critical potentialities of a postcolonial approach to Danish culture and literary history is emphasized in Bergur Moberg's article. The article discusses how the Faroe Islands have been described in works by Faroese authors writing in the Danish language and how the same narratives of the ›exceptional‹ geography and nature of the Faroe Islands resonate in the discourses of the present-day Faroese tourism industry. Traditionally, the image of the Faroe Islands has been constructed through various kinds of exoticism and self-exoticism, yet in his article Moberg also shows how modern Faroese literature has responded to such narratives with a conscious mimicry of colonial and continental discourses of the Faroe Islands. Through a comparison of two Faroese novels, Jørgen Falk Rønne's *Mens Nordhavet bruser. Roman fra Færøerne* [While the North Sea is Swelling. A Novel from the Faroe Islands] (1928) and William Heinesen's *De fortabte Spilmænd* [The Lost Musicians] (1950), the article points out a significant change in the literary perception of the Faroe Islands. Whereas Rønne's novel offers an exotic depiction of the Faroe Islands as an isolated Island of ›wild nature‹, Heinesen's novel introduces a more subtle and anthropological description of the Faroe Islands as a modern urban society tangled up with continental European culture.

The relevance of postcolonial criticism with regard to the history and culture of the North Atlantic region is furthermore emphasized in Vera Knútsdóttir's concluding contribution to the section. This article analyses two series of photographs by the artist Ólöf Nordal, both of which use material from physical anthropological examinations performed on Icelanders at two different moments in history. The first example, *Musée Islandique*, is a collection produced by French scientists in 1856, includ-

ing plaster casts of the body parts of Icelanders from different social classes. The second, *Das Experiment Island*, was an examination made by the Icelandic but German-based anthropologist Dr. Jens Pálsson in 1872 which measured the head shapes of Icelanders and took biological samples of them, such as locks of hair. Departing from Jacques Derrida's concept of the archive as an instrument of power, Knútsdóttir describes *Musée Islandique* as an archive typical of 19th-century colonial discourses, whereas *Das Experiment Island* reveals uncanny connotations related to the visual cultures of the Holocaust. The two series point to the complicated and contradictory position of Icelanders in the Scandinavian and European mental map; while Iceland, in light of its legacy of Sagas and Eddas, has been conceptualized as a Germanic utopia, Icelanders were also seen as barbarians to be colonized and civilized.

Scandinavian Places and Landscapes

Mental mapping is the main focus of the fourth section, Scandinavian Places and Landscapes, which includes four articles focusing on various aspects of the Scandinavian / Nordic spatial imaginary – a vital ingredient in national and regional (self-)constructions. The authors in this section analyse contemporary works of literature, a television drama and academic discourses that express critical views of exceptionalist self-conceptions expressed through uniquely Nordic locations, nature and climates, as well as the Nordic people's relation to nature, conceived as ›better‹ (read: ›greener‹) than that of the rest of the world. Investigating how real places – various areas of the North – are imagined and re-imagined against hegemonic exceptionalist constructions of the ›North‹ and distinct national discourses, the contributions are theoretically embedded in impulses brought about by the spatial turn in the humanities. The authors emphasise ecocritical, postcolonial and geocritical aspects of the analysed works, demonstrating how they enter into dialogues with the most pressing issues of today and with topics that belong to these burgeoning fields of Scandinavian Studies,²⁰ such as the role of the local within the global, anthropogenic climate change and regional identities' positioning within homogenising national narratives.

20 See e.g. HENNING, JONASSON and DEGERMAN: 2018.

Zsófia Domsa's article opening this section examines the construction of the West Norwegian fjord landscapes in Jon Fosse's dramas. Domsa uses the concept of ›landscape dialogues‹ to investigate interactions between people and landscapes in Fosse's *Nokon kjem til å komme*, *Ein sommars dag* and *Eg er vinden*. As Domsa argues, Fosse's landscapes become detached from the national frame, the local being instead entangled with the global and existential. The author of the article demonstrates that in Fosse's dramas, the unparalleled coastal landscape and unique Norwegian nature – which belong to both the exceptionalist self-image and hetero-image of Scandinavia as well as Norway – become an archetypical ›ikkje-stad‹, a term Jon Fosse (1994) himself uses to describe his understanding of literary places. Very unlike the concept of ›non-place‹, introduced by the French anthropologist Marc Augé to describe the anonymous spaces of transience characterising the era of supermodernity, Fosse's landscapes may rather be compared to what Augé calls ›antropological places‹ or places of memory. Neither subordinated to national or regional identity constructions nor purposefully challenging them, Fosse's West Norwegian landscapes combine the touch of the local with a universal human perspective.

A subversive take on Scandinavian exceptionalism as expressed through the incorporation of ›nature‹ into national discourses is offered by Maria Hansson. Her article examines the ecocritical dimension embedded in the successful Swedish television series *Jordskott*, arguing that the rich borrowings from Scandinavian folklore inserted into the convention of the socially critical ›Nordic noir‹, subvert the Swedish national – and exceptionalist – self-conception as ›nature people‹, as well as the idea of the welfare state, the Swedish ›folkhem‹. Evocations of magical forest mythology in *Jordskott*, and the insertion of figures such as trolls and sprites into a socially realistic universe, confront the national and broader regional imagination with present ecological devastations, such as vast deforestations and the wood industry. At the same time, by combining Scandinavian fantasy with the popular genre of the Scandinavian crime story, the series has a strong international appeal, beyond the narrow national context.

Jan Dlask's article is devoted to the idea of the exceptional North within the North itself – and, more precisely, to the construction of North Finland in Finnish literary historical writing. Dlask examines *Pohjois-Suomen kirjallisuushistoria* [The History of North Finland Literature]

(2010) as an example of the current trend to challenge the writing of unified national literary histories and concentrate on hitherto neglected or marginalized areas, which in this case means rewriting national literary history from a regional point of view. Dlask analyses this publication in dialogue with, on the one hand, a Czech volume of translations of Finnish literary texts depicting North Finland and, on the other, Finland's literary canon. Pinpointing the complexities of defining North Finland and a North Finnish author, Dlask suggests that the literature of the region has been less marginalized in the Finnish literary canon than the authors of *Pohjois-Suomen kirjallisuushistoria* claim – or, in other ways than they claim. Rather than ›marginalization‹, the concept of ›colonization‹ is perhaps more appropriate in order to understand the intricacies of regional representation in national literary histories.

Finally, Kristina Malmio examines the construction of the Arctic archipelago of Svalbard in a poem titled »12 assemblage (Svalbard)« from the collection *Wunderkammer* by Finland-Swedish author Ralf Andtbacka. The geocritical perspective adopted by Malmio, focusing on the relations between fictionally produced spatiality and reality, serves as a fruitful tool to discuss the network of global places and ready-made objects referred to in *Wunderkammer*, situated by Malmio in the tradition of ›polar avant-garde‹ and ›postmodern spatiality‹.²¹ With these contexts in focus, Malmio examines Andtbacka's construction of Svalbard – the utmost geographical periphery of the North – asking how it relates to the idea of Nordic exceptionalism. As she shows, Svalbard's exceptionalist position on the map as well as its perception as an exotic, unknown and peripheral ›Northern‹ object of colonialist discovery journeys, are deconstructed in the poem. Svalbard is here just one of many ready-mades, put together in an assemblage with other places, found materials and references to multiple phenomena in the world.

›Folkhem‹ and Working-Class Literature

This section is entirely devoted to early and mid-20th century Swedish working-class literature. In terms of the Scandinavian and Nordic perspectives of the book, the ramifications of this literature are only seemingly provincial and parochial. In the 20th century, »the idea of modernity

21 See WESTPHAL: 2011.

replaced God with society«, the French sociologist Alain Touraine has noted.²² Correspondingly, 20th-century concepts of the ›Nordic‹ or ›Scandinavian‹ often seem closely attached to the political and the social, rather than to history and mythology, in the form of political engineering, thinking and aesthetics, as well as to specific societal ideas and models, such as the (Swedish) ›folkhem‹ or the overlapping and -arching (Nordic) ›Welfare State‹, often referred to as the ›Nordic Model‹. In this, a focus on the social structure and fabric became an integral part of literature and aesthetics. With its viewpoint from below, working-class literature is particularly important in this regard, due to its sheer volume, but also due to its famous representatives (Ivar Lo-Johansson, Moa Martinsson, Vilhelm Moberg, Martin Andersen Nexø, Johan Falkberget and Väinö Linna among others). But what is working-class literature? What is particularly Swedish *vis-à-vis* Nordic about working-class literature? How does it relate to the ideas behind the models of the Swedish ›folkhem‹ and the Nordic Welfare State? To what extent did proletarian ideas overlap with contemporary nationalistic thinking? And what was the role of women in the modern Nordic nation? These are some of the questions this section of the book raises.

In 1986 the French Professor Philippe Bouquet framed the Swedish proletarian novel as »an outstanding phenomenon«. ²³ According to Bouquet, the exceptional development and status of the genre in Sweden can be explained sociologically by the fact that it has been recognized as part of an important literary tradition, unlike in France and elsewhere, where proletarian novels and working-class literature have been neglected as fields of study or looked down upon as parts of a political rather than an aesthetical program. This notion of Swedish exceptionality in regard to the development of a working-class literature is the starting point of Magnus Nilsson's conceptual considerations on this particular branch of 20th-century literature. This idea of uniqueness has long been commonplace in Swedish literary historiography and working-class literature studies, especially linked to the remarkable generation of novelists dominating Swedish literature from of the 1930s: Ivar Lo-Johansson, Moa Martinsson, Vilhelm Moberg, Eyvind Johnson and Harry Martinson, among others. In recent years, working-class literature studies have been integrated

22 TOURAINE: 1995, 144.

23 BOUQUET: 1986, 8.

in a Nordic context (not least through conferences and publications within The Nordic Network for Research on Working-Class Literature) as well as subject to comparative investigations (for instance, John Lennon and Magnus Nilsson's edited volume on *Working-Class Literature(s): Historical and International Perspectives* from 2017). This internationalization of the field has both strengthened and challenged Swedish exceptionality, Nilsson argues. Analogical developments between the different Nordic literatures as well as border-crossing networking among proletarian writers have been documented in recent scholarship. However, the fact that in Sweden, unlike in neighbouring Nordic countries, working-class literature was not a marginal phenomenon is not affected. Nilsson goes on to propose a dialectical conceptualization of the subject of study, which can function as an umbrella term and accommodate the heterogeneity found in working-class literature(s).

In her contribution, Beata Agrell focuses on early working-class literature of the so-called ›Pioneer age‹ (pionjärtiden) in the first decades of the 20th century. Agrell investigates how proletarian – and by ideological, socialist default: internationalistic – literature came to terms with the patriotic, and even nationalistic, currents of the time by bringing together (rather than juxtaposing) national sentiments and the struggle for welfare for all. Around 1900, a discourse of national uniqueness and duty was dominant in Swedish politics and culture. Working-class literature of the time was also affected. The socialist internationalism was combined with affection for the home soil, one's own village, and proletarian work ethics, all of which were put forward as a heritage to be protected and developed by the young working class. In one of the literary examples put forward by Agrell, Erik the protagonist of Maria Sandel's novel *Virveln* [Vortex] (1913) is blacklisted for his union work, but he rejects the suggestion of fleeing to America, as Sweden is his land through birth and work: »With the right of the blood as well as the sweat«. According to Agrell, this example reflects how Sweden's pre-industrial agrarian society turned into a proletarian class society, whereby Swedishness did not exclude internationalism.

Much in parallel to Agrell, though not set before, but rather *in* the early days of the modern welfare state, and with a specific focus on female working-class writers and the role of women, Therese Hellberg investigates the negotiations of particular Swedishness in novels and journalistic chronicles from the 1940s and 1950s. By focusing on the relationship be-

tween notions, or myths, of Swedish national character and morals and the living conditions of women, Hellberg throws light upon how the »folkhem project« was discussed by female writers (Kjerstin Göransson-Ljungman, Gertrud Lilja, and Ingegerd Stadener). Whereas Stadener procreates the state ideology, which dictates that all able women are to have babies, Göransson-Ljungman lets her protagonist Ingrid in *En dotter född* [A Daughter Born] (1942) resist the nationalistic agenda of reproduction. So does Lilja in her chronicles in the journal *Idun*, but in a more activist fashion, by addressing her female readership with an appeal to reflect on their own role as agents upholding the sexist power structures of the »folkhem«.

Finally, the contribution by Per-Olof Mattsson is a case-study of the Swedish working-class writer and Nobel laureate Eyvind Johnson. More specifically, it deals with the socialist author's reflections on and reactions to the German-Soviet Nonaggression Pact of August 23, 1939, which shook Europe's radical left. Yesterday's enemy, Hitler, had suddenly become a friend. Johnson, too, was left in disbelief; however, his Nordic identity came to a rescue. According to Mattsson, Johnson's answer to the crisis of anti-fascism stands out as an interesting example of how the radical ideas of Scandinavia and the Nordic could form a genuine alternative. As a substitute for the Soviet Union as a bastion for resistance to fascism, he developed a theory of the Nordic as an antidote to fascism. With a history marked by a strong popular influence, the Nordic region seemed as an island of freedom in a sea of reaction and fascism. In 1941, in an interview with a Danish journalist, Johnson defined »the Nordic mankind« as the »free Nordic worker«, building on »many, many years of freedom and culture«, while also downplaying national differences between the Nordic countries. So, around 1939, and seen from the left, the idea of the Nordic countries as historical exceptions and of Nordic exceptionalism made perfectly sense.

Translating Scandinavian Exceptionalisms

The last section of the book, *Translating Scandinavian Exceptionalisms*, proposes understanding translation both literally, as translation between languages and texts, and in a broader sense, as the interpretation of phenomena from one cultural context to another. The first three articles deal with translations of Scandinavian texts and cultural phenomena along

North-East and North-South axes, that is, in relation to Poland (Drozdowska), the Czech Republic (Humpál) and Italy (Finco). The three authors foreground the non-Scandinavian perspective on ›exceptional‹ attitudes to sex and religion in Scandinavia. The final article by Marcus Axelsson offers an investigation of the mechanisms employed in translating literature from the relatively peripheral Scandinavian languages to other European languages and literary systems, pointing at various »degrees of centrality«. As the contributions to this section demonstrate, the perception of Scandinavia as an exceptional Northern ›Other‹ is closely tied to the cultural net of references in which the perceiving ›Self‹ is embedded.

In the first article of the section, Karolina Drozdowska presents a number of challenges posed by translating a Norwegian book on female sexuality into Polish. The case study – Drozdowska and Małgorzata Rost’s translation of *Gleden med skjeden* by Nina Brochmann and Ellen Støkken Dahl – focuses on challenges related to vocabulary choice, cover design and reader reception, demonstrating that attitudes towards gender and sexuality, understood as social and cultural phenomena, differ greatly in Norway and Poland. This is proved by the controversy and heated debate in social media and newspapers following the Polish edition of the book. For many groups in Polish society, speaking directly about sex and bodily organs is taboo. In Norway, on the other hand, these subjects – and the language used to deal with them – are approached much more directly and without shame. The author argues for the crucial role of translators in securing that such differences are tackled in ways bringing cultures closer to each other rather than increasing existing distances.

The cultural divergences mentioned above look quite different when we turn to the Czech Republic, as Martin Humpál’s article shows. Humpál investigates the Czech reception of Nordic literary works dealing with religious themes, more specifically Pietism, and particularly the movement’s conception of God as relentless and unforgiving. As Humpál argues, this kind of radical religiousness finds no resonance in the highly irreligious or even »religiously analphabetic« Czech society. Analysing Pietistic motives in three plays by Henrik Ibsen – *Brand*, *Gengangere* and *Rosmerholm* – Humpál shows why these dramas have never found audience resonance in the Czech Republic, and how themes related to religion contribute to the perception of Scandinavia – and Scandinavian literature – as exceptionally ›dark‹, ›difficult‹, ›dull‹, and not fully comprehensible to Czechs.

Along similar lines, Davide Finco examines the difficulties of translating cultural phenomena, such as attitudes to religion, sex and gender, between two very different cultural regions, in this case the Catholic and morally conservative Italy of the 1960s and the Scandinavian societies, which at that time, were already known for being exceptionally liberated in terms of sexual habits and gender equality, and thus largely freed from the impositions of Christian religion and morality. Analysing the Italian comedy *Il diavolo* [*To Bed or Not to Bed*] (dir. Gian Luigi Polidoro, 1963), depicting the journey to Sweden of an Italian merchant, a (stereo)typical Latin lover wanting to meet emancipated Swedish women, Finco's article proves how one's own cultural and social belonging determines perceptions of others, and how intercultural encounters can make us aware of the cultural provenance of our own attitudes and limitations. As Finco shows, the film – perhaps owing to its comedy genre – is not entirely free from stereotypes about Sweden circulating at that time in Italy. However, this makes it an even more interesting object of study in terms of discursive constructions of ›Scandinavia‹.

Similarly to Drozdowska's contribution, the last article in the current section approaches translation literally. Marcus Axelsson focuses from the perspective of translation sociology on the popularity of Norwegian children's books in a number of Western countries. Axelsson's case study is the *oeuvre* of the Norwegian writer Maria Parr. Axelsson analyses the transmission of these books from a peripheral literary system (Norway) to central literary systems, that is, German, French and Anglo-American. Adopting Pierre Bourdieu's concept of ›consecration‹ (cultural recognition), Axelsson examines factors such as the specificity of the Norwegian literary model, publishers' marketing strategies and the length of temporal intervals between the publication of the source-text and target-text, as well as the degree of centrality of the respective literary systems. The article provides insight into a number of marketing devices and consecration mechanisms that helped determine the international success of Parr's books and Scandinavian children's literature more generally.

*

Again, »what is truly Scandinavian?« Nothing particular, according to the essentialist anti-essentialism of the region's major airline carrier – except perhaps for travel and mobility, the exact practices to which SAS owes its existence and revenues. The airline's commercial was pulled a

few weeks after it first aired, following the previously mentioned controversy, thus leaving the question an open one. Shortly afterward, COVID-19 came and spread like wildfire all over Europe. Besides the catastrophic consequences for human lives and livelihoods, the virus has been a blow to a transnational region like Scandinavia, both practically and mentally. Parallel to the measures of social distancing, a sort of ›national distancing‹ has developed. Travel and entry bans have affected not only external, but also internal borders, effectively suspending the Nordic travel zone (i.e. a Passport Union from 1951, antedating the Schengen Agreement by decades), which allows citizens of the Nordic countries to travel and reside in another Nordic country. Moreover, differences between the various Nordic strategies for coping with the pandemic and diverging COVID-related statistics have gained attention, both in the Nordic countries and internationally. Sweden's comparatively high death tolls and relatively lax approach to the virus (choosing not to mandate the use of face masks or close its borders, schools or shops), in particular, stands out. The issue has not been one of ›Scandinavian‹, but rather of ›Swedish Exceptionalism‹.²⁴ So, despite the striking similarities between the Nordic societies, the pandemic has resulted in an analytical splitting up of the Scandinavian/Nordic region into its national elements. Furthermore, as evidenced in a morbid, media-driven discourse of national comparisons and competition in terms of who got it right, the different COVID scenarios across the region have given rise to a sort of »negative solidarity« (with a term coined by the sociologist Emile Durkheim being adapted to the present situation by Peter Holley).²⁵ In other words, Nordic co-operation and understanding are now being put to the test, together with notions of Scandinavian/Nordic exceptionalism, be it ›cosmopolitanism‹, ›solidarity‹ or some of the suggestions touched upon in the articles below.

So, while editing this book, symptoms of a crisis within the pan-Nordic community have become more evident, part of larger and complex developments with global ramifications, in which international institutions, governance bodies and people's mentalities are being contested by closed-border-policies, statism and nationalism. However, an encour-

24 Examples are the seminar *Explaining Swedish Exceptionalism on COVID-19. Nordic Perspectives*, University of Oslo, May 28, 2020, and Finnish philosopher Johan Strang's essay ›Why do the Nordic countries react differently to the covid-19 crisis?« (STRANG: 2020).

25 HOLLEY: 2020.

aging sign is definitely the fact that a border-crossing and interdisciplinary academic discussion on the more or less exceptional status of our object of study continues, and does so by adding new historical, critical, and theoretical perspectives to it.

Of no less importance to understanding and reflecting upon what we are doing and where we are going is considering viewpoints from outside, both in terms of academic field and geographical place, in order to avoid »methodological nationalism«. ²⁶ David Janson has recently compared the exceptionalism of the economic/cultural/military superpower of the U.S. *vis-à-vis* the moral superpower of Sweden, and pointed to the »ignorance, denial and projection« of racial, social etc. problems connected to both forms of nation-building. ²⁷ To take a step back and consider the peculiar premises of the discourse of exceptionalism is also what Neena Gandhi suggests in her contribution to this book. »Scandinavian countries rely on a perception of »exceptionalism« as a pivotal part of their national identities«, she claims. »What is truly Scandinavian?«. The question itself is perhaps part of the answer.

Thanks

The editors of this volume want to express their thanks to the other members of the IASS 2018 conference committee: Line Hjorth Christensen, Annette Lassen, Jacob Ølgaard Nyboe, Mogens Olesen and Marianne Stidsen.

Furthermore, we wish to express our gratitude to the sponsors that made the 2018 conference on *Scandinavian Exceptionalism(s)* possible: The Carlsberg Foundation, Letterstedtska föreningen, Einar Hansens forskningsfond and Clara Lachmanns stiftelse.

Finally, we also want to thank the foundations that have generously financed the publication of this book: Letterstedtska föreningen and Svend Grundtvig & Axel Olriks Legat.

²⁶ See WIMMER and SCHILLER: 2002.

²⁷ JANSSON: 2018.

Bibliography

- AHLBÄCK, Pia Maria, and Toni LAHTINEN: »Introduction. Nordic Utopias and Dystopias«. In: *Utopian Studies* 30:2 (2019), 143–145.
- ANDERSEN, Hans Christian: »Jeg er en Skandinav«. In: Andersen, Hans Christian: *Samlede Skrifter* 12. Copenhagen: C.A. Reitzel, 1854, 195.
- ANDERSEN, Jens: »Norden er en fiktion«. Interview with Kerstin Ekman. In: *Berlingske*, July 2, 2005, 2–3.
- ARTER, David: *Scandinavian Politics Today*. 3rd ed. Manchester: Manchester University Press, 2016.
- BOUQUET, Philippe: *La bêche et la plume. L'aventure du roman prolétarien suédois*. Bassac: Plein Chant, 1986.
- BROWNING, Christopher S.: »Branding Nordicity. Models, Identity and the Decline of Exceptionalism«. In: *Cooperation and Conflict* 42:1 (2007), 27–51.
- EDLING, Nils: *The Changing Meanings of the Welfare State. Histories of a Key Concept in the Nordic Countries*. New York: Berghahn, 2019.
- ERIKSSON, Anna, and John PRATT: »In Defence of Scandinavian Exceptionalism«. In: Ugelvik, Thomas, and Jane Dullum (eds.): *Penal Exceptionalism? Nordic Prison Policy and Practice*. Abingdon Oxon: Routledge, 2012, 235–260.
https://www.researchgate.net/publication/259610240_In_defence_of_Scandinavian_exceptionalism [December 14, 2020].
- FORSNÄS, Barry: *Nordic Noir*. Harpenden: Pocket Essentials, 2013.
- GRAGE, Joachim, and Thomas MOHNIKE: *Geographies of Knowledge and Imagination in 19th Century Philological Research on Northern Europe*. Cambridge: Cambridge Scholars Publishing, 2017.
- HANSEN, Kim Toft, and Anne Marit WAADE: *Locating Nordic Noir: From Beck to the Bridge*. Cham: Springer International, 2017.
- HEMSTAD, Ruth, Jes Fabricius MØLLER and Dag THORKILDSEN (eds.): *Skandinavismen. Vision og virkning*. Odense: University Press Southern Denmark, 2018.
- HENNING, Reinhard, Anna-Karin JONASSON and Peter DEGERMAN (eds.): *Nordic Narratives of Nature and the Environment. Ecocritical Approaches to Northern European Literatures and Cultures*. New York: Lexington Books, 2018.
- HILLSTRÖM, Magdalena, and Hanne SANDERS (eds.): *Skandinavism. En rörelse och en idé under 1800-talet*. Göteborg: Makadam, 2017 (= Centrum för Öresundsstudier; 32).
- HJORTSHØJ, Søren Blak, and Thomas MOHNIKE: »En sekulær munk«. In: *Atlas* 3 (2020), 16–19.
- HOLLEY, Peter: »Being Cosmopolitan and Anti-Cosmopolitan. The Covid-19 Pandemic as a Cosmopolitan Moment«. In: *The European Sociologist* 45:1 (2020).
<https://www.europeansociologist.org/issue-45-pandemic-impossibilities-vol-1/being-cosmopolitan-and-anti-cosmopolitan-covid-19-pandemic> [December 18, 2020].
- JANSSON, David: »Deadly Exceptionalisms, or, Would You Rather be Crushed by a Moral Superpower or a Military Superpower?«. In: *Political Geography* 64 (2018), 83–91.

- KESKINEN, Tuori, et al. (eds.): *Complying With Colonialism. Gender, Race and Ethnicity in the Nordic Region. Complying With Colonialism*. Farnham, Burlington/VT: Ashgate, 2009.
- KETTUNEN, Pauli, and Klaus PETERSEN (eds.): *Beyond Welfare State Models. Transnational Historical Perspectives on Social Policy*. Cheltenham: Edward Elgar, 2011.
- KÖRBER, Lill-Ann, and Ebbe VOLQUARSEN: *The Postcolonial North Atlantic. Iceland, Greenland and the Faroe Islands*. Berlin: Nordeuropa-Institut der Humboldt-Universität zu Berlin, 2014 (= Berliner Beiträge zur Skandinavistik; 20).
- LOFTSDÓTTIR, Kristín, and Lars JENSEN (eds.): *Whiteness and Postcolonialism in the Nordic Region. Exceptionalism, Migrant Others and National Identities*. London: Ashgate, 2012.
- LOFTSDÓTTIR, Kristín, and Lars JENSEN (eds.): *Crisis in the Nordic Nations and Beyond. At the Intersection of Environment, Finance and Multiculturalism*. Farnham, Burlington: Ashgate, 2014.
- MOUNIER, Emmanuel: »Notes scandinaves ou du bonheur«. In: *Esprit* 18:2 (1950), 253–286.
- NAUM, Magdalena, and Jonas M. NORDIN: *Scandinavian Colonialism and the Rise of the Modernity. Small time agents in a global arena*. New York: Springer, 2013.
- OXFELDT, Elisabeth (ed.): *Skandinaviske fortellinger om skyld og privilegier i en globaliseringsstid*. Oslo: Scandinavian University Press/Universitetsforlaget, 2016.
<https://www.idunn.no/skandinaviske-fortellinger> [December 14, 2020].
- PEDERSEN, Mikkel Venborg, et al (eds.): *Danmark og kolonierne*. Copenhagen: Gads, 2017.
- PRATT, John: »Scandinavian Exceptionalism in an Era of Penal Excess. Part I: The Nature and Roots of Scandinavian Exceptionalism«. In: *British Journal of Criminology* 48 (2008), 19–37.
- RUD, Søren: *Colonialism in Greenland: Tradition, Governance and Legacy. Colonialism in Greenland*. Cham: Springer International, 2017.
- SMITH, Peter Scharff: »A Critical Look at Scandinavian Exceptionalism. Welfare State Theories, Penal Populism, and Prison Conditions in Denmark and Scandinavia«. In: Ugelvik, Thomas, and Jane Dullum (eds.): *Penal Exceptionalism? Nordic Prison Policy and Practice*. Abingdon Oxon: Routledge, 2012, 38–57.
- SØRENSEN, Øystein, and Bo STRÁTH (eds.): *The Cultural Construction of Norden*. Oslo: Scandinavian University Press, 1997.
- STRANG, Johan: »Why do the Nordic countries react differently to the covid-19 Crisis?«. In: *Nordics.info*, 4 June 2020.
<https://nordics.info/show/artikel/the-nordic-countries-react-differently-to-the-covid-19-crisis/> [December 18, 2020].
- THISTED, Kirsten, and Ann-Sofie N. GREMAUD (eds.): *Denmark and the New North Atlantic. Narratives and Memories in a Former Empire I–II*. Aarhus: Aarhus University, 2020.
- TOURAINÉ, Alain: *Critique of Modernity*. Oxford: Blackwell, 1995.
- VOLQUARSEN, Ebbe: »Scandinavia and ›the Land of UnSwedish Freedom«. Jonathan Franzen, Susanne Bier and Exceptionalism in Crisis«. In: Loftsdóttir, Kristín, and Lars Jensen (eds.): *Crisis in the Nordic Nations and Beyond. At the Intersection of*

Environment, Finance and Multiculturalism. Farnham, Burlington: Ashgate, 2014, 31–50.

WAWN, Andrew: *Northern Antiquity: The Post-Medieval Reception of Edda and Saga*. London: Hisarlik Press, 1994.

WESTPHAL, Bertrand: *Geocriticism. Real and Fictional Spaces*. New York: Palgrave Macmillan, 2011.

WIMMER, Andreas, and Nina Glick SCHILLER: »Methodological Nationalism and Beyond. Nation-State Building, Migration and the Social Sciences«. In: *Global networks. A journal of transnational affairs* 2:4 (2002), 301–334.

I Nordic Identities

POUL HOUE, University of Minnesota
A Recyclable Old Hat, or, Scandinavianism Revisited

I

For nearly a millennium, relations between the Nordic nations have run the gamut from war to peace, or, more precisely, moved between *confrontation*, *cooperation*, and dreams of *unification*. Going back and forth between these touchstones for centuries, only in the last couple of hundred years has the traffic made fewer stops at the stations of confrontation and more at the ones of cooperation, often to exchange ideas of Nordic unification, whether resurrected from past endeavors or revamped for new circumstances.

Unsurprisingly, this trajectory has typically been featured as a Scandinavian or Nordic ›exceptionalism‹, not least in the nineteenth century, when the term's usage frequently undercut its own claims to be *descriptive* in favor of a much stronger bent for *prescription*, like an ideology whose mode of construction involves its own deconstruction. All the same, ›Scandinavianism‹ (or ›Nordism‹) should not be written off as a failed thing of the past, and my aim is to suggest some timely conclusions that I believe can be drawn despite its excessive rhetorical usage.

My procedure will be to feature – in their chronological order of appearance – some key examples of scholarly and critical presentations and discussions written in the aftermath of the matter's nineteenth-century climax, before I go on to argue, based on insights extracted from these treatments, that neither historical Scandinavianism/Nordism nor its harshest critics have hit a home run, while the *tension* between the opposing stances is often thought-provoking.¹ Indeed, to the extent the Nordic region has fostered and relaxed this tension, it may offer other parts of the world, Europe not least, a counterpoint or alternative to current socio-cultural discourses: perhaps in the form of a transnational entity that can

1 Some ongoing projects that will not be referenced here are characterized by Josefine Høgenhaug Aaen (AAEN: 2018); for further details, see note 65. The Siamese twin terms »Scandinavianism/Nordism« mark an evolution of usage, cf. a later quote by Wetterberg about »skandinavismen – som omkring år 1900 började kallas nordism« (WETTERBERG: 2010, 71) [Scandinavianism – which around 1900 began to be called Nordism]. For the full quote, see the passage referenced in note 58.

preserve the creativity of national sentiments without succumbing to rigid nationalism, or perhaps in the form of an informal template for public interaction that can serve as an antidote to populist informality.

To be sure, due diligence requires any meaningful take on Scandinavianism/Nordism to be prefaced by a cautionary note. As Uffe Østergård, in his chapter for a volume of essays on *The Cultural Construction of Norden* (1997), rightly stresses on several occasions, »despite the popular appeal of the notion of Nordic unity, the relationship between an assumed common ›Nordic‹ identity and the sovereign nation states of which *Norden* actually consists remains basically unclear for the inhabitants of this North European periphery«;² and »if the applied designations [of *Norden* and Nordic] are ambiguous, the historical sense of community between the countries is no less ambivalent«.³ Indeed, »there has never existed a ›Scandinavian model‹ worthy of the name ›model‹. [...] Today, the much promoted ›Nordic identity‹ reveals itself only through the nation-states«.⁴

That said, let's probe some of the conundrums entailed by Scandinavianism/Nordism's history of reception.

II

Nordens politiske Digtning 1789–1804, Frederik Bajer's rarely cited 1878 exposition of the early nineteenth century's confluence of Nordic cultural sentiments, starts with a distinction between the seventeenth-century emphasis on man, the eighteenth on society, and the nineteenth on the people.⁵ To the extent Nordic poets came together intellectually and politically in the wake of the French Revolution for the first time in their countries' history, it was along this line of transition between a societal and a popular era, when novel talk about *the folk* was mired in abstract conceptions of what the folk were not: not social subordinates, not the aristocracy, etc.

A new sense of *freedom* and *unity* had spread across Scandinavia post-1789, and while waning in the early 1800s, as the French Revolution succumbed to Napoleon's empire, both of these concepts were awaiting

2 ØSTERGAARD: 1997, 29.

3 Ibid., 32.

4 Ibid., 71.

5 BAJER: 1878, 3, 187; for the following comments on Bajer's book, see especially its pages 199, 200, 203–204, 212–213.

rebirth or resurrection in the lives of the Nordic peoples. Thus far, freedom had been an import from France, not rooted in old Norse tradition, but at best an animating influence on the Nordic scene. What lay ahead, however, was a *synergy* of freedom *and* unity which only an up-and-coming *spiritual* construct of the Scandinavian ›folks‹ could substantiate, and within which the *freedom* element would comprise both responsibility and power.

Bajer ends his book on the note that only if unified do Scandinavians stand, divided they fall. And what he trusts his discussion of the region's political poetry in the wake of Paris 1789 to have shown is the arousing impact of the French Revolution upon a slumbering sense of a free and unified Nordic people, which, once awakened, will carry this initial impulse beyond the Marseillaise. »Den ny Tid vil vel vide at lægge ny og bedre Toner paa Folkets Tunge«⁶ [The new era will know how to place new and better tones on the tongue of the people], reads the final line.

III

Julius Clausen picks up where Bajer left off and devotes the two brief opening chapters of his seminal *Skandinavismen historisk fremstillet* (1900) to »Skandinavisme i det 18. Århundrede« [Scandinavianism in the 18th century] and »Dynastisk Skandinavisme (1810)« [Dynastic Scandinavianism (1810)], respectively. But then he transitions, via a chapter on »Litterær Skandinavisme« [Literary Scandinavianism] in the first decades of the 1800s, to the mainstay of his book: the student Scandinavianism of the 1840s, preceding the first Schleswig war, followed by »Praktisk Skandinavisme« [Practical Scandinavianism] preceding the second Schleswig war, before his entire text ends with a chapter about »Folkelig Skandinavisme« [Popular Scandinavianism] after 1864, when this second war turned Denmark topsy-turvy. Altogether, Clausen's composition suggests a testing of Bajer's prediction that Scandinavian »folkelighed« [folksiness, populism], once a fledgling under French influence, would be reborn at home and end up subsuming several nineteenth-century stages of transformation: literary, academic, practical. As Clausen writes, *early* Scandinavianism was just a step on the cosmopolitan ladder raised in eighteenth-century

6 Ibid., 215.

France, whereas nineteenth-century Scandinavianism came much closer to the Nordics' national heart.⁷

Yet Clausen's book brims with evidence of nineteenth-century Scandinavianism masking narrow national interests. Political and popular Scandinavianisms do emerge, but the former's potentials get squandered, while the latter's remain a mere possibility. The Scandinavian ship is sinking in the shallow waters of pompous rhetoric.⁸ Carl Ploug deems the Kalmar Union such an unpopular vessel but flaunts his own rhetorical mode,⁹ while H.N. Clausen conjures up a similar flagship with *his* own brand of rhetoric.¹⁰ In a more commonsensical lingo, Christian Molbech rejects all such national liberal chimera and stresses agreement rather than unity as his prescription for an individual and personal rather than political Scandinavianism.¹¹ Finally, there are academicians like Madvig, who reject Ploug's provincial Utopia in favor of a Scandinavianism integrated in the larger European fabric¹² – seemingly a sensible proposition but actually just another slippery slope towards the cosmopolitan brand of emotional hyperbole in which Swedish students were swimming to avert Danish nationalism.¹³

More plausible versions of this type of vision do show up, for instance one suggesting a popular republican federation in marked opposition to Germany and to the Swede A.F. Dalman's anti-Scandinavianist view of Denmark as a bridge between Scandinavia and Germany.¹⁴ But Scandinavianism's ship remains in troubled waters and needs lifeboats.¹⁵ One such, named political Scandinavianism, darts out from under its literary cover to emerge on the horizon with Ploug at the helm. But is his course towards a dynastic union between the Nordic nations truly Scandinavian, or is his cargo of »fuld indre frihed og selvstændighed«¹⁶ [full inner freedom and independence] such dead weight that it, too, is likely to run

7 CLAUSEN: 1900, 19.

8 Ibid., 26.

9 Ibid., 58–59.

10 Ibid., 67.

11 Ibid., 73.

12 Ibid., 82.

13 Ibid., 93.

14 Ibid., 118–119.

15 Ibid., 124.

16 Ibid., 128.

aground in spiritual backwater? For all his sobriety and visionary reticence, to Julius Clausen's mind Carl Ploug appears more Danish than Scandinavian.¹⁷

At the same time other Scandinavianists obsess about a Nordic union at the expense of any national independence, while in reality they are smugly advancing their own nations' interests.¹⁸ Nationalist appropriations of Scandinavianist ideology increasingly compromise inter-Nordic endeavors. And the more indigestible the reality, the more nauseating its sugarcoating.¹⁹ Accordingly, Scandinavianism's reputation varies from one country and group to another, and while people like Plough fervently favor a Nordic federation over a merely defensive alliance, others, from sheer Danish fantasists to dreamers of a greater Sweden,²⁰ are busy outracing their own ideological hobbyhorses.²¹

Yet rumors about Scandinavianism's final demise turn out to be exaggerated, for nothing precludes its resurrection from the ashes of student bravado and deflated politics.²² Still, Scandinavian unity as a proxy for single-state nationalism will neither win nor lose the day as neither its supporters nor its opponents have the upper hand.²³ Even the new generation of adherents, on which its future would depend, is not plentiful,²⁴ and it is up against a recent emancipation of personal and national sentiments that runs counter to blatant unification of the Nordic countries. According to the Norwegian historian J.E. Sars, the Nordic reality is three distinct, if deeply connected, nationalities,²⁵ unless people again allow rhetorical frenzy to gloss over the facts,²⁶ witness older Scandinavianists like Ploug, who are likely to continue exploiting the Scandinavian thought: »Intet lært – intet glemt!«²⁷ [Nothing learned – nothing forgotten!]. Hence,

17 Ibid., 150.

18 Ibid., 152, 156.

19 Ibid., 167–169.

20 Ibid., 175.

21 Ibid., 202.

22 Ibid., 202–203.

23 Ibid., 204.

24 Ibid., 205.

25 Ibid., 212.

26 Ibid., 219.

27 Ibid., 221.

as Julius Clausen approaches his conclusion, it is once again Scandinavianism's sinking ship that looms on the horizon.²⁸

As people continue to »count wishes for reality«, this once promising seedling, if I may change my metaphor, has turned into a hollow and fruitless tree.²⁹ The early 1870s mark the endpoint, as both *Nordisk Samfund* [Nordic Society] and a popular newspaper headline like »Skandinavisme« [Scandinavianism] inauspiciously cease to exist.³⁰ Eventually, a vaguely cosmopolitan and purely rhetorical commitment to the idea wins out, or masks what's been lost. Its archaic eighteenth-century phrasing alone spells ideological petrification unless some indisputable social and cultural gains – not all that much to behold – will suffice to warrant a future. Julius Clausen won't exclude this possibility, despite his personal skepticism,³¹ and his mixed feelings reflect the very tension between Scandinavianism for good and ill to which I alluded above. But to which effect?

IV

Troels-Lund's answer, commissioned a few years later, right after Norway's independence from Sweden in 1905, required a small book, titled *De tre nordiske Brødrefolk* and only slightly more optimistic than Clausen's dissertation. Troels-Lund doesn't mince words about Scandinavia's precarious position between Germany in the south and Russia in the east but laments loudly how Danes in particular sweep their defenselessness under the rug while wrapping their political nakedness in cultural haughtiness.³² »Selvfedme« [smugness] we might call it today. More broadly, Nordic peace mythology runs rampant.³³ For contrast, Troels-Lund refers to centuries of testimony to the effect that real Scandinavianism, be it as unity or agreement, must rest on equality between the nations involved.³⁴

Even so, the reality of political and military inferiority looms large in the Nordic region in 1905 and may spell the end of Scandinavia in any

28 Ibid., 223.

29 Ibid., 224.

30 Ibid., 227.

31 Ibid., 231–232.

32 TROELS-LUND: 1906, 31.

33 Ibid., 33.

34 Ibid., 45.

integrated form.³⁵ Adding insult to injury are some often ignored geopolitical factors, such as demographics pulling the rug out from under Eurocentric ambition by predicting Scandinavia's populations will be shrinking in the future.³⁶ Meanwhile China and Japan are on the rise both politically and economically, and while Troels-Lund finds some ground for Nordic optimism in this entire picture³⁷ – which bears considerable resemblance to today's world stage – his outlook is guarded, as in the italicized final words of his text: »Derfor lyder til de tre Brødrefolk [...] bestandig Nordens det ene og samme Løsen: *Frit, enigt og paa Vagt*«³⁸ [Therefore the three sibling peoples are repeatedly told the same resolution: Free, unified and on guard]. Watch out for each other, Nordic brothers!

By the end of the next decade, after World War I and now exactly one century ago, another cautiously optimistic portrayal of Scandinavian culture appears in Vilhelm Andersen's *Nordboer. Litteraturbilleder* (1919). By its account Scandinavia's potential for the future will depend on the ability of the region's countries to balance interplay and adversity in their international relationships (similar to the balancing acts observed by regional ›tribes‹ within each country). In order for this mixture of conflict and collaboration to be productive, the shared Nordic culture must constantly undergo rejuvenation, as the individual nations hopefully do themselves as they both contribute to and benefit from the Nordic culture at large. Culture must never become beholden to static and results-oriented state institutions; if it does, and the process of cultural integration gets straitjacketed by bureaucratic authorities, a much-needed input of cultural diversity will get stifled.

It's hardly a coincidence that Scandinavianism has proven more economically than politically successful, and even more promising than that when the Nordic nations have sought to be similar to but not copies of one another – and when they have conceived of their shared project as a work of crosspollination in progress, rather than a constant zero-sum game. This theory of complementarity, as it were, is elaborated frequently in Andersen's book.³⁹

35 Ibid., 55

36 Cf. *ibid.*, 70–71.

37 Ibid., 72.

38 Ibid., 75.

39 ANDERSEN: 1919, 22, 32, 34, 107–110, 112, 114, 118–120, 122–123, 126–128.

V

In 1941, as the Second World War was raging and Scandinavianism's feverish temperature was taken once again, the reading still suggested tension between the movement's up- and downsides. The volume *Nordisk i tusind Aar: Tre Grundkræfter i Nordens Historie* has an upbeat title and is edited by C.P.O. Christiansen, a noted folk school principal, who has also penned an optimistic preface about the subtitle's major forces in Nordic history: unity, multifariousness, and desire for harmony. As to the second of the three, both harmful division and enriching diversity are in the cards. For the latter to prevail over the former, writes the editor, a federal Nordic state must come about, one where »Samlingsviljen har sejret, uden at Friheden og Personligheden er ofret paa Sandhedens Alter, som det ellers sker overalt i Verden«⁴⁰ [The will to unify has been victorious without truth or personality being sacrificed on the alter of truth, as it is otherwise happening everywhere in the world] – clearly an eruption of wishful thinking in the nineteenth-century tradition that gave birth to the folk school movement, which the editor represents, as well as to the out and out Scandinavianist movement discussed in detail by Julius Clausen.

Seen from the volume's 1941 perspective, one of the articles, by Professor Knud Fabricius and titled »Skandinavismen fra 1720 til 1864« [Scandinavianism from 1720 to 1864], treats its subject in the same historical sense as it was handled by Julius Clausen and assesses the outcome of the nineteenth century's political and cultural Scandinavianism with a similar degree of skepticism. Despite its calamitous end point around 1864,

vilde Vennerne af den skandinaviske Sag ikke slippe Haabet til trods for Ulykken, og samtidig med at den politiske Skandinavisme sank i Graven, ser man derfor en Række Forsøg – man fristes til at kalde dem krampagtige Forsøg – paa til Gengæld at udbygge de kulturelle forbindelser mellem de tre Lande⁴¹

[the friends of the Scandinavian cause would not give up hope despite the ill fortune, and concurrent with the demise of political Scandinavianism one notices a series of efforts – one is tempted to call them desperate efforts – to extend the cultural connections between the three countries.]

Desperate efforts indeed, if only because they don't invoke culture for its own sake but mostly to compensate for political failure. Scandinavianism

40 CHRISTIANSEN: 1941, 9.

41 FABRICIUS: 1941, 269.

remains alive but is as fraught with dead-weight as ever, doomed at the end, yet approaching its collapse with some energy; admirable and deplorable in one gesture.

Some forty years later, another folk school principal offers *his* take on *Frihed og fællesskab i Norden* (1982). This book, by Poul Engberg, begins with a short chapter about the major themes of Nordic cooperation, spirit of community, solidarity, whatever »fællesskab« [community] is taken to mean; and it ends with a twice as long chapter about Norden as the land(s) of the free. Bookended this way, the central chapter features Nordic unification and a Nordic union, viewed in the same historical order as it was pursued earlier in Clausen's volume and later in Fabricius' article, still with nineteenth-century Scandinavianism at the center. Also like his precursors, Engberg connects multifariousness with unity as he discusses the spirit of the Nordic folks. However, in claiming this spirit to be one and whole, he expects it to unify its multifarious connections.⁴²

What's more, external failures only strengthen the internal spirit; indeed, what harms the essence of Scandinavianism the most is not its rhetoric but an absence of external threats.⁴³ That Sweden has been less burdened by a foreign culture and has seen its national harmony less disrupted by popular rebellion than its Nordic neighbors have⁴⁴ may have afforded it »en kolossal styrke og en levende tradition« [a colossal strength and a living tradition], but may also explain that the life of the Swedish people »stivner og kommer til at savne fornyelse«⁴⁵ [stiffens and comes to lack innovation]. Norden's free folks should therefore collaborate without forming a union. In fact, it is by combatting neighboring unions that the Nordic region can best serve as a model for popular liberation of Europe's national minorities.⁴⁶

To the extent this prescription for the future of Nordic and other European societies means extrapolating the tensions of the past between Norden's centripetal and centrifugal forces, Engberg concurs with Uffe Østergård's chapter about Nordic identity for *The Cultural Construction of Norden* (1997) to which I alluded earlier and in which the author goes on

42 Cf. ENGBERG: 1982, 87.

43 Cf. *ibid.*, 81

44 Cf. *ibid.*, 141

45 *Ibid.*, 150.

46 *Ibid.*, 151–152.

to argue that, realistically speaking, »Nordic history and culture represent but one variation on what are common European patterns and themes [...]«;⁴⁷ »the major part of Nordic history is characterized by conflict and attempts by one country to dominate the other(s), just as it has been the case in every other part of Europe«.⁴⁸

For the Nordics and their »politico-cultural possibilities« to become anything near a role model for the rest of Europe, their integrity or unity must not be attributed to »economic or geopolitical laws«, but must draw upon »those strengths at the civil level of society that the Nordic collaboration actually comprises«.⁴⁹ Only these assets will advance European cooperation, not attempts »to turn the Nordic countries into a state proper or an association or confederation of states. Economic and political collaboration has always failed at the major level but succeeded at the minor level« – and succeeded only to the extent the »opposition of European and Nordic civilization that characterizes the present political discussion in all the Nordic countries be transcended«.⁵⁰

VI

Gunnar Wetterberg could not disagree more, be it with Engberg or Østergård. The very title of his detailed 2010 proposal *Förbundsstaten Norden* makes that abundantly clear. In fairness, though, his vision is not entirely that of an outlier. In the years between the publication dates for Engberg's and Østergård's tracts, a double issue of the journal *Den jyske Historiker* (1994), focused on *De Nordiske Fællesskaber. Myte og realitet i det nordiske samarbejde*, saw publication, and as Vilhelm Nielsen rightly states in the conclusion of his review of this volume, it leaves open the possibility of an inter-Nordic integration of the kind Wetterberg envisions. Nielsen writes:

Måske er det nordiske samarbejde trods alt mere realistisk end den europæiske unionsdrøm. Måske bygger de nordiske fællesskaber på en fastere og sikrere grund, går mere nøgternt til værks, ja måske har de endog i det lange løb større chancer for at nå varige resultater.⁵¹

47 ØSTERGÅRD: 1997, 30.

48 Ibid., 32.

49 Ibid., 71.

50 Ibid., 70.

51 NIELSEN: 1995, 518.

[Perhaps Nordic collaboration is after all more realistic than the dream of a European union. Perhaps the Nordic communities are based on a firmer and safer ground, operate more soberly, yes, perhaps in the long run they even stand a better chance of achieving lasting results.]

An optimistic takeaway, to be sure, yet still open-ended in terms of its consequences. Even if superior to the dream of a European union, it still remains a question whether this Nordic counterpart will become a source of inspiration for other Europeans – or will remain an unreachable alternative.

Merely a single passage in Wetterberg's presentation raises such concerns about *his* preferred Nordic »model«, and that's where he notes that

att bilda en förbundsstat innebär att införa ytterligare en politisk nivå. Det finns starka skäl som talar för förbundsstaten, men risken för byråkratisering och minskad makt för medborgerna är et viktigt motargument.⁵²

[to form a union state involves introduction of an additional political level. There are strong reasons in favor of the union state, but the risk of increased bureaucracy and decreased power of the citizens is an important counter argument.]

Other reservations are less direct, for instance the author's mention of the lack of a vibrant inter-Nordic public sphere as a possible obstacle for Nordic state unification, a point his own bloodless formulations, meant to address the problem, inadvertently prove to be well taken.⁵³

No such glitch burdens his confession of a conflicted relation to the very history his proposal for a Nordic state federation seeks to improve.⁵⁴ Yet his arguments for this federation's capacity to heal divisions that have marred much of the past are less persuasive than they are expressions of hopes. Calling the proposal »a realistic Utopia« didn't convince the powers that be either; Scandinavia's five prime ministers all deemed it »orealistiskt«⁵⁵ [unrealistic], not an unheard-of verdict in the history of Scandinavian projects.⁵⁶

But as Julius Clausen had already noted, there *are* some practical results to be had from the history of inter-Nordic collaboration, especially

52 WETTERBERG: 2010, 35.

53 Ibid., 52.

54 Ibid., 60.

55 Ibid., 6. Quoted from the preface to Wetterberg's volume, penned by Halldór Ásgrims-son and Jan-Erik Enestam.

56 Ibid., 72.

around the time when Clausen's publication appeared,⁵⁷ and Wetterberg makes the same point in his proposal: »Men skandinavismen – som omkring år 1900 började kallas nordism – blev snart mer än känslor och högstämnda tal.«⁵⁸ [But Scandinavianism – which around 1900 began to be called Nordism – soon became more than emotions and highfalutin speeches.] Still, his earlier concerns about bureaucratic quagmire continue to haunt his text, including its very last section on the Nordic Council.⁵⁹

Such mixed blessings hover above Scandinavianism's aftermath to this day, no matter which recent publication on the topic one consults. For instance, in *Skandinavism: En rörelse och en idé under 1800-talet* Ole Vind, in his chapter on the Grundtvigian brand of Scandinavianism,⁶⁰ finds this movement's current relevance evidenced by the opening of Nordens Folkliga Akademi in Kungälv 1968, followed by yet another sign of its currency in the launching of Centrum for Danmarksstudier at Lund's University in 2000. But here again the blessing proves mixed. Kungälv's reign ended in 2004, shortly after the Center in Lund came about, because the Akademi was brought to its knees by conflicts between the Danish and Swedish national traditions for popular education operating behind the scenes.⁶¹ And when even more recently contributors to the volume *Norden sett inifrån*⁶² predicted a direct comeback for Nordism, a reviewer as positively inclined as Bengt Lindroth couldn't withhold his doubts.⁶³

VII

Altogether, *undecidability* seems the most stable and predictable – and promising – part of inter-Nordic exchanges. These *are* an old, but also recyclable, hat. Guy Lindström, reviewing the most recent text on the subject, a volume of conference proceedings titled *Skandinavismen. Vision*

57 As Uffe Østergård has argued, Scandinavianism's history »between 1864 and 1920 remains largely untreated«, ØSTERGÅRD: 1997, 42 – and unjustifiably so.

58 WETTERBERG: 2010, 71.

59 Ibid., 74. As Wetterberg suggests here, Scandinavianism/Nordism suggests a changing history of mentalities as well as a more tangible history on the ground.

60 VIND: 2014.

61 See CAISOU-ROUSSEAU: 2015, 477.

62 SUNDELIUS and WIKLUND: 2017.

63 LINDROTH: 2017.

og *virkning*, edited by Hemstad, Møller and Thorkildsen (2018), tellingly concludes:

Något bestemt svar på frågan om skandinavismens idé ges inte i boken. Man slår fast att det var fråga om en heterogen rörelse som förändrades över tid. Den nordiske enhetstanken lever emellertid kvar. Den har inte fått den styrka som skandinavisterna tänkte sig, men den har utgjort grunden för den djupa integration och den starka samhörighet vi fortfarande känner i Norden i dag. Och med jämna mellanrum dyker det också upp nya idéer om en nordisk förbundsstat. – Skandinavismen har satt sina spår.⁶⁴

[Any particular answer to the question about the idea of Scandinavianism is not to be had in the book. It emphasizes that it was a question about a heterogeneous movement which underwent changes over time. However, the idea of a Nordic union is still alive. It has not gained the strength the Scandinavianists had imagined, but it has formed the base for the deep integration and strong interconnection we still experience in today's Scandinavia. And with predictable intervals even novel ideas of a Nordic union state surface. Scandinavianism has left its marks.]

Since this verdict concerns the most recent text in my selection of documents about reception of Scandinavianism/Nordism after the movement's historical peak and decline in the nineteenth century, let me add yet another assessment of its impact to the passage above from Lindström's review. Here is what Josefine Høgenhaug Aaen had to say about the book and its subject the same year:

Ambitionen om et forenet Skandinavien forsvandt med skandinavismens fald i det 19. århundrede. Kulturelle og politiske efterdønninger fra bevægelsen kan dog den dag i dag stadig ses i de nordiske lande, mener historikere. En fælles forbundsstat bestående af Danmark, Sverige og Norge med en norsk-svensk konge, et fælles føderalt parlament med hovedsæde i Göteborg og tre nationale delstatsparlamerter. Således lød ét af buddene på et forenet Skandinavien i midten af det 19. århundrede, hvor den såkaldte skandinavisme oplevede sin storhedstid. Skandinavismen var en politisk og kulturel bevægelse, der med afsæt i fællestræk som ophav, sprog og historie ønskede at styrke forholdet mellem Danmark, Sverige og Norge. Flertallet af skandinaver støttede desuden idéen om en form for fælles union. Traditionelt set taler man om, at bevægelsen faldt med 2. Slesvigske Krig i 1864, men ifølge Ruth Hemstad, førsteamanuensis på institut for arkæologi, konservering og historie på Universitetet i Oslo, trækker skandinavismen tråde helt ind i nutiden.⁶⁵

64 LINDSTRÖM: 2018, 224. The volume under review is HEMSTAD, MØLLER, and THORKILDSEN: 2018.

65 AAEN: 2018. Aaen's article is aptly titled »Skandinavismen faldt, men det fælles nordiske lever«. Interestingly, an interview with Danish historian Rasmus Glenthøj has a comparable wording as its title: »Vi kunne have levet i Skandinavien's Forenede Stater«

[The ambition about a unified Scandinavia disappeared with the fall of Scandinavianism in the 19th century. Nevertheless, cultural and political reverberations from the movement are still noticeable in the Nordic countries, according to historians. A shared union state consisting of Denmark, Norway and Sweden with a Norwegian-Swedish king, a shared federal parliament headquartered in Gothenburg and three national constituent state parliaments. This was one idea of the mid-19th century for a unified Scandinavia, at the time when the so-called Scandinavianism had its heyday. Scandinavianism was a political and cultural movement that wanted to strengthen the relations between Denmark, Sweden and Norway on the basis of their shared origin, language and history. In addition, the majority of Scandinavianists endorsed the idea of a form of shared union. Traditionally it is said that the movement collapsed with the second Schleswig War in 1864, but according to Ruth Hemstad, a lecturer in the Institute for Archeology, Conservation and History at Oslo University, Scandinavianism has tentacles all the way into the present.]

Whether it is Lindström's »Scandinavianism has left its marks« or Aaen's »[it has] tentacles all the way into the present« that come across as the most accurate last words, the two judgments converge on an ambiguity. That the movement has »left its marks« may be precisely where the rub is. For »marks« can be elusive, exactly what the countless evocations of a Nordic unit, in any sense of unit, have usually become: signs that have come and gone but mostly have signified a process of self-absorption (in Danish: »selvsving«). As for Scandinavianism's »tentacles all the way into the present«, remarkably little is said even here about what happens next. Will the tentacles, once they are in the present, come together in a twine, or will they rather part ways or withdraw as they have done before when called to account for their shared moment in time?

VIII

My immediate takeaway from the preceding series of select reflections on Scandinavianism/Nordism's trajectory post-1864 is that attempts to reconcile national freedom and equality with an interstate Nordic unity seem to have been the Nordics' stubborn way of squaring their circle or searching for their golden mean: probably a lost but not unworthy cause. But to conclude my probing of the matter more precisely, let me return to the questions I raised in my opening remarks and seek to put them in a context that may better explain why Scandinavianism's history during the last

(HOLM: 2017). Glenthøj, another contributor to HEMSTAD, MØLLER, and THORKILDSEN: 2018, also mentioned by Aaen, is interviewed by Holm about his work on yet another project on nineteenth century Scandinavianism.

150 years or so – a post-menopausal period, if you will – has left us with such an undecidable outcome, or such an immodest modesty.

In her 2003 review of the history of Danish nationalism 1760–1870 – and the nexus between this movement and the Danish version of Scandinavianism that emerges in the course of the era – Benedikte Brincker draws on historical sociology and other rarely considered factors to make sense of Denmark's longtime bent for »splendid isolation«, or what she calls its roaring like a mouse when it comes to calls for engagement in international affairs. The attitude is one that in her view goes against the grain of most theories of international relations, which argue that »small states are particularly keen to engage in international cooperation«,⁶⁶ because they believe it serves their vulnerable national interests best to do so. However, if considered sociologically, especially in light of the impact that nationalism in particular, to which Scandinavianism is joined at the hip, has had on Denmark's geopolitical attitudes to this day, this country's case is markedly different.

Historically, Scandinavianism and the idea of Nordic unity peaked in Denmark when this nation sought protection against German power during the 1848–50 Schleswig war. As Brincker writes,

Scandinavianism flourished in nineteenth century Denmark, and was based on the call for a union between the Scandinavian countries. It was, to a large extent, a response to the movement for German unity which was regarded as a threat to both the Danish conglomerate state and to Denmark.⁶⁷

The latter entity's

notion of a »glorious past« [...] played an important role in Danish nationalism in the nineteenth century and most notably in Grundtvig's version of Danish nationalism, which is generally considered very influential. However, the hopes of returning to a glorious Danish past, possibly in the shape of a union between the Scandinavian countries and defined in opposition to the German states, were disappointed.⁶⁸

Fast forward to the 1940s, and the failure of the past only repeats itself:

After the [second world] war Denmark sought, with reference to the Scandinavianism of the nineteenth century, to establish the Nordic countries as a vi-

66 BRINCKER: 2003, 428.

67 Ibid., 417.

68 Ibid., 426.

able alternative to the East-West divide in Europe [...] However, both Norway and Sweden turned down the Danish proposal of a Nordic Defence Union.⁶⁹

To Brincker's mind, it was such dead-end dreams of Scandinavian/Nordic unity that propelled the Danes into making a virtue of necessity. In accordance with Grundtvig's novel notion of Nordic mythology as deeply relevant to the present, the »glorious past« was readily converted into the »glorious defeat« of 1864.⁷⁰ After having become physically decimated, Denmark instead sought refuge in the notion of a »splendid isolation« which most other small nations would have avoided, according to internationalist consensus.

But in this state of affairs, the Danes, and here I elaborate on Brincker's account, could seemingly have their cake and eat it – with other Scandinavians! Not only did they see their splendid isolation as an immediate safeguard for themselves in their frailty; they even felt equipped to soften the blow of defeat by nurturing the illusion of being part of a larger scheme of things. Indeed, they nurtured this illusion quite effectively. Scandinavian collaboration may have yielded limited results over the years, but as limitations are usually concrete, the results have been sufficient to make many Scandinavians feel good about themselves as both practical collaborators and vital parts of a larger community of nations and peoples. But how common is this Nordic currency?

IX

It certainly is a coin with a flip side, namely, the fact that today's talk of Nordic unity is as fictional as it has ever been – literally speaking in the sense that some of those who take its fiction most seriously happen to be writers – of fiction! While Fredrik Bajer accounted for *Nordens politiske Digning 1789–1804*, Benedikte Brincker claims in her article that the »literary nationalism which dominated the period immediately after 1815 was non-political«⁷¹ and only yielded to political posturing when nationalism became »a Mass Phenomenon in mid-nineteenth century Danish conglomerate State«, as one of her headings reads.⁷² Even so, the Nordic tone

69 Ibid.

70 Ibid., 425.

71 Ibid., 414.

72 Ibid., 419.

of literary style and discourse is as rarely in sync with the lingo of any particular party politics today as it has ever been; if aligned with politics at all, it is with cultural politics more broadly.

An enlightening case in point is the stance taken on Nordic issues by Swedish author and Academy member Kerstin Ekman. In an interview with Jens Andersen of the Danish newspaper *Berlingske* in 2005 (as part of a series about »Nordiske stemmer« [Nordic voices]), Ekman's positions are politically unspecific, yet culturally edgy; and while empathetic to Nordic nature and parts of the region's shared cultural history, such as the modern breakthrough in its literature, she is unambiguously dismissive of both past and present exercises in cultural and political hog-wash about Nordic unity. With due respect to the significance of the Icelandic sagas, for instance, she stresses that part of their legacy is

arven fra en klankultur, behersket af begærlige mænd, der udøvede hævn på hævn. Denne maskuline kultur er blevet idealiseret helt frem til vor tid. [...] Hvordan man end vender og drejer det, så har de islandske sagaer lært os at beundre en machokultur her i Norden [...]. Det faktum har antagelig forsinket kvindernes indflydelse i vor kultur ganske betydeligt.⁷³

[the legacy of a clan culture, dominated by greedy men, who exercised revenge time and again. This culture of masculinity has been idealized to this day [...]. No matter how you twist and turn it, the Icelandic sagas have taught us Nordics to admire a macho culture [...] – a fact which has probably delayed the influence of women in our culture quite significantly.]

Asked directly if she is skeptical about the idea of a special Nordic unity, Ekman responds in no uncertain terms:

Jamen, det er så svært på det kulturelle område at trænge igennem den tåge og dis af retorik, der de sidste 150 år er skabt omkring Norden som begreb. Det nordiske er noget, vi gerne vil – sådan rent begrebsligt – men som måske slet ikke findes. Ret beset er Norden jo bare én eneste stor konstruktion. Når jeg skal besvare dine spørgsmål, føles det i munden som om de nordiske flokklær dannes af sig selv. Her gælder det om at holde imod, synes jeg.⁷⁴

[Yes, but it is so hard in the area of culture to penetrate the fog and haze of rhetoric that has developed around Norden as a concept during the last 150 years. The Nordic is something we appreciate – conceptually speaking – but which may not exist at all. Strictly speaking, Norden is but one large construction. When I try to answer your questions, I feel it in my mouth as if the Nordic platitudes are shaping themselves. Here one should show resistance, I think.]

73 ANDERSEN: 2005, 2.

74 Ibid.

In the final analysis, even the Nordic sense of nature, which Ekman usually shares and appreciates, arouses her reservations:

Men disse fornemmelser har længe været på retur. Også i vor del af verden vokser afstanden mellem mennesket og landskabet. Naturen ligger i højere og højere grad uden for nutidsmenneskets videnskreds. Så også på det punkt er jeg meget skeptisk overfor, at noget skulle være så ›nordisk oprindeligt‹ at det er grundlag for et større nordisk fællesskab.⁷⁵

[But these sensations have been in decline for long. Even in our part of the world is the distance between humans and the landscape growing. Nature is to an increasing degree outside present day humans' horizon of knowledge. So even on this score I am very skeptical about something being so ›originally Nordic‹ that it can form the basis for a larger community.]

In her own way, Ekman here confirms the type of conclusions I was led to draw from the sources I referenced earlier. A certain Nordic commonality, if not a *shared differentiality*, is indisputable in her reckoning. But like in these previous cases, it's either concrete in a minimalistic sense, or it's as intangible as a tone or an atmosphere. What it is not is a red thread running through culture or cultural politics and holding it/us Nordics firmly together.

Yet we repeatedly witness ambitions by various individuals to evoke images of Nordic commonality of the most unreachable kind – which in turn tempts other individuals to turn a blind eye or to openly express contempt. Yet sensible reticence about the Nordic, as the one expressed by Ekman, ought not be taken for the full picture or a categorical thumbs down. Without denying that Nordic sentiments beyond the minimal or the intangible are but figments of the imagination, it doesn't follow that unabashed pronouncements of such figments are unwarranted. Granted that Nordism's rhetoric has been largely politically inefficient, its fictional design has nonetheless often revealed an energizing drive, and even if it keeps falling on its highfalutin face, it may still animate an incremental down-to-earth progress.

X

That I earlier labeled my sources a »selection of documents about reception of Scandinavianism/Nordism after the movement's historical peak and decline in the nineteenth century« dovetails with my note about the movement's belonging to the history of mentalities and with my primary

⁷⁵ Ibid.

reliance upon such textual evidence as cultural criticism and journalism, arts and letters, where this historical mode is mostly in evidence. It is a nexus that has attuned my commentary to larger historical stretches, rather than to minimalist event analysis, and that explains, I believe, why my rather skeptical reading of the Scandinavianist/Nordist corpus ends with an upbeat slant. For it seems to me that several variants of my textual indicators from the last 150 years imply that small Nordic steps would not have been taken unless inspirational advocates of the larger Nordic cause had set out to defy the consensus of their many critics.

Having said as much, the event side of Scandinavianism/Nordism's historical makeup: history on the ground, as it were, should not be ignored. After all, the ground is where historical steps, especially small ones, are literally taken, and where a movement's sustainability must be litmus-tested. Hence it seems reasonable to conclude these musings by reverting to the ground where even mentalities are grounded and where the game is the one I sketched initially by asking: short of a home run, does the lingering tension between different readings of Scandinavianism/Nordism, which I believe fueled the movement's mental history, pertain to today's ultimate ground game, and if so, might the tension make such players »of the world, Europe not least« consider »Nordism a counterpoint or alternative to current socio-cultural discourses«? To what extent may a particular Nordic experience offer itself up as a mitigating and energizing force within the broader and more conflict-ridden European context?⁷⁶

76 I have argued elsewhere that the change of mentalities from the martial sentiments that dominated Europe during the early parts of the 20th century to the neutralist, if not pacifist, inclinations following World War II, has sidelined a third possibility – for martial arts to replace martial acts. Such energized peacefulness, known from various team sports, has been missing both in Scandinavia and in Europe at large in recent decades, but has been advocated for by individuals like James P. Cain, American ambassador to Denmark 2005–2008, whose 2008 book *Amerikaneren: Om Danmark, diplomati og demokrati* [The American: On Denmark, diplomacy and democracy] reminded his host nation of the unifying and equalizing impact sports can have on cultural schisms. A North Carolinian, Cain had witnessed the racially divided body politic of his home state being healed by sports, and when he later incorporated this insight into his diplomacy in Denmark, similar benefits emerged in Danish sports arenas as immigrant youths from various ghettoized parts of Denmark experienced their first sense of belonging to the larger culture. Moreover, Danes seem by and large to have appreciated the American inspiration – which in turn inspired trainers of new diplomats back in Washington D.C. (CAIN: 2008, 72–82, especially 81–82) – and while Scandinavianism/Nordism does not seem distinguished by its martial arts and peaceful resoluteness, 21st-century Denmark

Pertinent answers are in ample supply, but one of the more sobering comes from a lecture given in Stockholm as recently as June 2019 by Göran von Sydow, director of the Swedish Institute for Euro-political Studies (SIEPS), and now published as »Sverige, Norden och EU:s framtid« [Sweden, Norden, and the EU's Future]. Here is von Sydow's take on Norden's political and practical sentiments as they appeared when Sweden entered the union twenty-five years ago compared to how they come across today:

Redan vid tiden för det Svenska EU-inträdet fästes förhoppningar vid att det nordiska samarbetet skulle stärkas inom ramen för EU-samarbetet. Grundanslaget har varit att de nordiska länderna genom sin relativa likhet skulle kunna föra gemensamma intressen, och genom att sammanföra sina politiska resurser skulle kunna få ett större genomslag i Europapolitiken. *Mot denna förhoppning har erfarenheten visat hur ländernas divergerande intressen och prioritering av allianser med större medlemsstater, har medfört begränsningar.* Förhoppningarna om nordisk samsyn har varit särskilt stora då regeringarna i Danmark, Finland och Sverige styrts av partier med samma politiska inriktning. *Dock har inte så många tydligt skönjbara resultat kommit ut ur detta. [...]* En nyutkommen analys beskriver det nordisk-baltiska samarbetet som »en lös klub av vänner«. [...] Norden som en del av EU är dessutom inte heltäckande: varken Island eller Norge är medlemmar. [...] *Den nordiska inställningen til EU:s framtidsdebatter kännetecknas av försiktighet. [...] Det svenska förhållningssättet till EU:s framtidsfrågor innefattar både pragmatism och återhållsamhet.*⁷⁷

[Already by the time Sweden entered the EU, there were hopes that Nordic cooperation would be strengthened within the framework for EU cooperation. The basic assumption has been that the Nordic countries, thanks to their relative similarities, would be able to promote shared interests and, by coordinating their political resources, make themselves better heard in European politics. *Contrary to this expectation, experience has shown that the countries' divergent interests and prioritizing of alliances with larger member states has resulted in limitations.* Hopes for a unified Nordic outlook have been especially pronounced in Denmark, Finland, and Sweden, where governments have been headed by parties with the same political orientation. *Yet not so many tangible results have come of this.* [...] A newly publicized analysis describes the Nordic-Baltic cooperation as »a small club of friends«. [...] Besides, Norden as a part of the EU is not exactly on target: neither Iceland nor Norway is a member. [...] *The Nordic attitude to EU debates about the future is characterized*

does (at least by Cain's account). Expressed directly in the martial arts lingo, American foreign service consensus has it that it »kæmper mere over sin vægt end nogen anden allieret«, meaning »fights like a boxer, more offensively and efficiently than his size and weight warrants« (ibid., 147). Cain's Denmark seems – better late than never – to have escaped the splendid isolation depicted by Brincker.

77 SYDOW: 2019, 309, 311; emphasis added.

by caution. [...] *The Swedish attitude to the EU's questions about the future includes pragmatism as well as reticence.*]

It is hard in this authoritative verdict about Norden's European ground game not to detect the same deflation of dreams that Nordic mentalities came to endure over time according to my previously cited accounts; and the Nordic region's future within the EU is still in question. In European newspeak, Nordism remains an old hat! Yet it still has its wearers and the recycling bin in which it will likely end up may not be ignored completely but actually be picked up and returned for a new day.

Bibliography

- AAEN, Josefine Høgenhaug: »Skandinavismen faldt, men det fælles nordiske lever«. In: *Kristeligt Dagblad*, January 12, 2018.
- ANDERSEN, Jens: »Norden er en fiktion«. Interview with Kerstin Ekman. In: *Berlingske/Kultur*, July 2, 2005, 2–3.
- ANDERSEN, Vilhelm: *Nordboer: Litteraturbilleder*. Copenhagen, Kristiania: Gyldendal & Nordisk Forlag, 1919.
- BAJER, Fredrik: *Nordens politiske Digtning 1789–1804*. Copenhagen: C.A. Topp, 1878.
- BRINCKER, Benedikte: »A ›Small Great National State‹: An Analysis of the Cultural and Political Factors that shaped Danish Nationalism 1760–1870«. In: *Journal of Historical Sociology* 16:4 (2003), 407–431.
- CAIN, James P.: *Amerikaneren: Om Danmark, diplomati og demokrati*. Copenhagen: Gyldendal, 2008.
- CAISOU-ROUSSEAU, Inger Littberger: Review of Hillström, Magdalena, and Hanne Sanders (eds.): *Skandinavism: En rörelse och en idé under 1800-talet*. Gothenburg et al.: Makadam, 2014. In: *Nordica* 32 (2015), 475–478.
- CHRISTIANSEN, Carl Peder Ostenfeld (ed.): *Nordisk i Tusind Aar. Tre Grundkræfter i Nordens Historie*. Copenhagen: P. Haase & Søn, 1941.
- CLAUSEN, Julius: *Skandinavismen historisk fremstillet*. Copenhagen: Det nordiske Forlag/Ernst Bojesen, 1900.
- De Nordiske Fællesskaber: Myte og realitet i det nordiske samarbejde*. In: *Den jyske Historiker* 69–70 (1994).
- ENGBERG, Poul: *Frihed og fællesskab i Norden*. Vipperød: Frit Norden, 1982.
- FABRICIUS, Knud: »Skandinavismen fra 1720 til 1864«. In: Christiansen, Carl Peder Ostenfeld (ed.): *Nordisk i Tusind Aar. Tre Grundkræfter i Nordens Historie*. Copenhagen: P. Haase & Søn, 1941, 250–271.
- HEMSTAD, Ruth, Jes Fabricius MØLLER, and Dag THORKILDSEN (eds.): *Skandinavismen. Vision og virkning*. Odense: University Press Southern Denmark, 2018.
- HILLSTRÖM, Magdalena, and Hanne SANDERS (eds.): *Skandinavism: En rörelse och en idé under 1800-talet*. Gothenburg et al.: Makadam, 2014 (= Centrum för Öresundsstudier; 32).

- HOLM, Thure Ahrenkilde: »Historiker: Vi kunne have levet i Skandinaviens Forenede Stater«. Interview with Rasmus Glenthøj. In: *Kristeligt Dagblad*, July 28, 2017.
- LINDROTH, Bengt: »Norden i backspejeln«. Review of Sundelius, Bengt, and Claes Wiklund (eds.): *Norden sett inifrån: Det fjärde spårbytet*. Stockholm: Santérus, 2017. In: *Nordisk Tidskrift* 93:3 (2017), 331–334.
- LINDSTRÖM, Guy: »Skandinavismens historia«. Review of Hemstad, Jes Fabricius Møller, and Dag Thorkildsen (eds.): *Skandinavismen, Vision og virkning*. Odense: University Press Southern Denmark, 2018. In: *Nordisk Tidskrift* 94:2 (2018), 223–224.
- LJUNGGREN, Anders: »Norden, EU och Brexit«. In: *Nordisk Tidskrift* 94:1 (2018), 71–74.
- NIELSEN, Vilhelm: »Nyt om Norden – eller gammelt?« Review of *De nordiske Fællesskaber. Myte og realitet i det nordiske samarbejde*. In: *Den jyske Historiker* 69–70 (1994). In: *Højskolebladet* 120:32 (1995), 516–518.
- ØSTERGÅRD, Uffe: »The Geopolitics of Nordic Identity – From Composite States to Nation-States«. In: Sørensen, Øystein, and Bo Stråth (eds.): *The Cultural Construction of Norden*. Oslo et al.: Scandinavian University Press, 1997, 25–71.
- SUNDELIUS, Bengt, and Claes WIKLUND (eds.): *Norden sett inifrån: Det fjärde spårbytet*. Stockholm: Santérus, 2017.
- SYDOW, Göran von: »Sverige, Norden och EU:s Framtid«. In: *Nordisk Tidskrift* 95:3 (2019), 305–312.
- TROELS-LUND: *De tre nordiske Brødrefolk*. Copenhagen: Det Schuboeske Forlag, 1906.
- VIND, Ole: »Den grundtvigske skandinavisme«. In: Hillström, Magdalena, and Hanne Sanders (eds.): *Skandinavism: En rörelse och en idé under 1800-talet*. Gothenburg et al.: Makadam, 2014, 172–186.
- WETTERBERG, Gunnar: *Forbundsstaten Norden*. Copenhagen: Nordiska ministerrådet, 2010 (= *TemaNord* 2010:582).
<http://norden.diva-portal.org/smash/get/diva2:701078/FULLTEXT01.pdf> [January 5, 2021].

MALENE BREUNIG, Syddansk Universitet

New Nordic Nostalgia

Iscenesættelsen af hygge som regionalt varemærke

I de senere år har ›hygge‹ fået status af dansk kulturarv og fejres ikke kun i hjemlandet, men tiltrækker sig også international mediebevågenhed. Hygge cirkulerer således som en primært positivt ladet dansk identitetsmarkør, et nationalt brand, hvis attraktivitet bunder i, at det angiveligt fordrer og befordrer en særlig stemningstilstand af tryghed, nærvær og samhørighed. Som betegnelse for en særlig social omgangsform og værdinorm stimulerer hygge nogle psyko-emotionelle behov og idealer om harmoni og lykkefølelse, hvis konkrete udfoldelsesbetingelse typisk hævdes at være mindre familiære forsamlinger i uformelle, hjemlige omgivelser. Her kan den enkelte opleve sig afskærmet fra omverdenen og midlertidigt befriet for forpligtelser og præstationskrav, men forudsætningen er en slags internalisering af hyggens næsten ceremonielle adfærdskodeks. Der findes særlige forholdsregler, der må overholdes, hvis det skal være hyggeligt, og især synes det afgørende at nedtone forskelligheder og søge konsensus i meningsudvekslinger. Hygge kan derfor *også* opleves som et indforstået stammeritual og virke ikke bare eksotisk men rent ud eksklusiverende.

Det var disse sammensatte og forholdsvis komplekse egenskaber, man fremhævede i Kulturministeriets beskrivelse, da hygge i 2016 blev kanoniseret af danskerne selv som én af ti kerneværdier inden for immateriel dansk kultur.¹ Det er også den måde hygge præsenteres på i populærkulturelle og kommercielle sammenhænge, fx i livsstilsmagasiner, på sociale medier og i reklamefremstød for Danmark og danske varer. Ligesom det er sådan promoveringen lyder i ikke færre end ni engelsksprogede bøger, der alle udkom i 2016, og hvoraf flere er blevet internationale bestsellere.²

1 <https://www.danmarkskanon.dk/vaerdi/hygge/> [5. januar 2021].

2 Disse ni bøger med næsten enslydende titler, som alle udkom i 2016 og for fleres vedkommende har forfattere af dansk oprindelse eller med danske aner, er Louisa Thomson Brits: *The Book of Hygge*. The Danish Art of Living Well, Meik Weiking: *The Little Book of Hygge*. The Danish Way to Live Well; Charlotte Abrahams: *Hygge. A Celebration of Simple Pleasures*. Living the Danish Way, Marie Tourell Søderberg: *Hygge*. The Danish Art of Happiness, Signe Johansen: *How to Hygge*. The Nordic Secrets to a

Fælles for disse mange verbale bestemmelser og visuelle fremstillinger af hygge er dog en betydelig elasticitet i brugen af ordet, og også i daglig tale anvendes det hyppigt og temmelig vilkårligt. Til gengæld har semantiske strækøvelser sammen med etymologiske knæbøjninger været en hyppig eksercits i den forholdsvis sparsomme forskningslitteratur om emnet, hvad der er kommet perspektivrige begrebsudredninger ud af.³ Men særligt interessante er dog disse studiers bestræbelser på at kortlægge betydningen af hygge ved at se på, hvordan fænomenet faktisk praktiseres. Fx har antropologen Jeppe Trolle Linnet på baggrund af etnografiske observationer og interviews belyst, hvordan hygge fungerer som en privatiseret og intimiseret udmøntning af den danske velfærdsstats (oprindelige) moralske trivselsidealer: tryghed, lighed, tillid, mådehold, fællesskab, kernefamilie, hverdags- og fritidsliv.⁴ Som værdimæssige pejlemærker fastholder og forstærker hyggen og velfærdsstaten dermed hinanden, påpeger han, idet begge på godt og ondt er udtryk for social kontrol og konformitet, ligesom begge privilegerer middelklassens livsstil som normativ rettesnor.

Den slags analytiske perspektiver bidrager væsentligt til forståelsen af hygge som et kulturelt DNA-spor i det moderne Danmarks kollektive identitet, men Linnet forholder sig ikke empirisk konkret til hyggens *forskellige* klassemarkører og dermed forbundne æstetiske udtryksformer. Hans indsigtfulde analyse af en dominerende middelklasseholdning om hygge som en følelses- og stemningstilstand, der udmærker sig ved *ikke* at kunne købes for penge, afspejler således nok en udbredt og slidstærk idealforestilling men næppe en almen og uforanderlig praksis. Til gengæld er det ikke så sært, at Linnet kun flygtigt nævner den skepsis over for hyggen, som har været udtalt fra kulturradikal side. Aversionen imod hygge, der fx er kommet til udtryk litterært og inden for kultur-, arkitektur- og design-

Happy Life, Jonni Jackson og Elias Larsen: *The Art of Hygge. How to Bring Danish Cosiness into Your Life*, Pia Edberg: *The Cosy Life. Rediscover the Joy of the Simple Things Through the Danish Concept of Hygge*, Noah Nielsen: *Hygge. A Danish Concept of Cosy and Simple Living* og Magnus Olsen: *Say ja to Hygge. How to Find Your Spacial Cosy Place*. Sidstnævnte har en vis parodierende tilgang til hygge, men alle ni bøger anskuer det i lyset af især Danmarks men også de øvrige nordiske landes velfærdsstater og topplaceringer i FN's World Happiness Reports. Foruden de nævnte bøger er der ved internationale forlag i de senere år publiceret en lang række gør-det-selv-bøger med anvisning til madlavning og andre aktiviteter, der angeligt befordrer hygge.

3 Se HANSEN: 1980; LINNET: 2011; idem: 2012; LEVISEN: 2012.

4 LINNET: 2011, 24.

kritikken, synes nemlig aldrig rigtig at have vundet udbredelse uden for relativt snævre intellektuelle kredse. Med en vis ret kan han derfor hævde, at hygge generelt betragtes som et ubetinget positivt ladet begreb blandt danskerne.⁵ Men den lingvistiske antropolog Carsten Levisen strammer den til gengæld vel rigeligt, når han postulerer, at der i Danmark end ikke eksisterer en æstetisk orienteret hygge-kritik.⁶ Det gør der unægteligt, og selvom det er en kritisk diskurs, som er stort set fraværende i den hygge-hype, som har gjort sig gældende i de senere år, er den bemærkelsesværdig. I hvert fald hvis man interesserer sig for den fysisk-materielle iscenesættelse, hvorigennem hyggen ofte søges fremmanet.

Det vil jeg prøve at anskueliggøre i det følgende ved at belyse centrale synspunkter og argumenter i hhv. den positivt og negativt ladede diskurs om hygge og relatere dem til to eksempler på, hvordan hyggen aktuelt manifesteres som et ikke blot dansk men snarere skandinavisk eller nordisk ›trademark‹. Mit ene eksempel herpå er derfor hotellet Ett Hem, som ligger i Stockholm, det andet restaurant *Nomas* nye domicil i København. Hver især udmærker disse steder sig ved en konceptualisering og æstetisering af hygge, der reaktiverer og nyfortolker formgivnings- og boligindretningsidealer knyttet til Skandinavien i hhv. begyndelsen og midten af det 20. århundrede. I begge tilfælde gør fire karakteristika sig gældende, som i nogle henseender bekræfter de nævnte bestemmelser af hygge og i andre henseender reviderer dem: For det første hviler de på en semantisk sammensmeltning af hygge og hjemlighed. For det andet viser de, at hygge ikke er begrænset til at kunne finde sted ›backstage‹ i en sluttet kreds af mennesker, men også lader sig udfolde i en ›frontstage setting‹, som blot mimer en hjemlig backstage. For det tredje varetager de ikke hygge som et alene dansk patent, men som noget der er regionalt funderet, ikke blot i de skandinaviske broderlandes beslægtede ord og fænomener, det norske *kos* eller *kose* og det svenske *lagom*, men snarere i et udvidet Norden, der også inkluderer det nordatlantiske område. Og for det fjerde lader de middelklassens position som toneangivende forvaltere af hyggen fortrænge til fordel for en kosmopolitisk, pengestærk og kulturelt selvbevidst elite.

5 AABO og JERICHOW: 2017, 26.

6 LEVISEN: 2012, 113.

Hygge som nationalt selvbillede og regionalt brand

Hvis vi siger, at hygge er udtryk for en normativ social adfærd, der især knytter sig til privatsfæren og muligvis har haft særligt gode konsolideringsbetingelser i Danmark, er fænomenet i givet fald historisk og kulturelt bestemt. Dets fremvækst som ideal fordring er da forbundet med den identitetskrise eller »småstatsmentalitet«, som opstod i løbet af 1800-tallet som følge af en række forsmædelige krigsnederlag, der efterlod landet betydeligt decimeret både geografisk og økonomisk. En nationalromantisk lovprisning af »det yndige lands«⁷ nødtvungne nøjsomhed og forsigtighed skabte herunder tillige med Biedermeierkulturens idealisering af disciplineret følsomhed grobund for en tilbedelse af hjemmet og kernefamilielivet som arnested for tryghed, nærhed og soliditet. Privatsfæren blev så at sige borgerskabets verdslige hellighed, et forskanset rum for følelses- og værdimæssig forankring i en ustabil og potentielt farlig verden.⁷

At denne »indad-vending«⁸ havde gjort hjemlig hygge til en hævdunden national mærkesag er ikke kun en populær antagelse, som i de seneste årtier er blevet kolporteret internationalt,⁸ men blev allerede fremsat af Georg Brandes i bl.a. *Emigrantlitteraturen* (1872), hvor han ålede den i sin kamp for et moderne gennembrud i dansk litteratur, kultur og mentalitet. Nationalromantikken og Biedermeierkulturen havde rigtignok besværet det hyggelige »Liv i Kakkellovnskrogen«, men efter Brandes' opfattelse herved også banet vej for en kulturel nostalgidyrkelse, selvtilstrækkelighed og middelmådighed, som virkede ikke blot klaustrofobisk men også degenererende.⁹ I hans optik var hyggens lovprisning således udtryk for et magelighedens skalkeskjul for borgerskabets egennyttige vrangforestillinger om tilværelses mål og mening. Den favoriserede en intellektuel dovenskab og filistrøs trivialitet, som ophøjede det banale og stillestående til ønsketilstand.¹⁰

7 Referencen til Biedermeierkulturen antyder selvsagt, at idealiseringen af hjemlig hygge har tyske aner. Det understøttes af antropologen Brigitta Schmidt-Laubers studie af hyggens tyske pendant, *Gemütlichkeit*, som foruden det borgerlige ophav også hævdes at være rundet af bl.a. den folkelige tyske Heimatbevægelse (SCHMIDT-LAUBER: 2003). Både Biedermeierkulturen og Heimatbevægelsen har sandsynligvis været inspirationskilder for den nationalkonservative »hygge-kult«⁸ i Danmark, men det er ikke spor, der skal forfølges her.

8 Fx BORISH: 1991; JENKINS: 2012; KINGSLEY: 2012; BOOTH: 2014.

9 BRANDES: 1872, 149–151.

10 BREUNIG: 2018, 110.

Til trods for dette skudsmål lykkedes det imidlertid ikke Brandes at mane den danske idealisering af hygge i jorden. Modernitetens fremvækst i det 20. århundrede satte tværtimod skub i en popularisering af fænomenet som en legitim retræte fra det nye og fremmedartede, ukontrollerbare og aparte. Hygge forblev således i en kulturkonservativ optik indbegrebet af en konfliktfri og rekreativ ›comfort zone‹, hvorved den efterhånden som samfundet omkalfatredes og lod traditionsbundne, stabile værdier tabe terræn kom til at repræsentere et beskyttende hjemmевærn mod en virkelighed, der af mange oplevedes som stadigt mere kompleks. Denne erfaring prægede bl.a. det toneangivende borgerskabs hjemideal, som Emma Gad orkestrerede et detaljeret reglement for i værket *Vort Hjem* (1903). Heri findes der talrige vidnesbyrd om, hvorledes industrialiseringen, urbaniseringen og sekulariseringen blev opfattet af især konservative kulturpersonligheder som en svækkelse af velkendte og meningsgivende holdepunkter i tilværelsen. Og deres modbillede hertil var den hjemlige hygge, der som et surrogat kompenserede modernitetens undertrykkelse af menneskelige behov for tryghed, fællesskab, rodfæste og kontinuitet.¹¹

I denne tolkningsramme bevarede hygge en bred folkelig sympati, men blev fremdeles betragtet med betydelig skepsis blandt Brandes' kulturradikale arvtagere. Den mest vedholdende og dog ambivalente kritiker i det 20. århundrede er formentlig Poul Henningsen, der i sit kulturkritiske forfatterskab videreførte Brandes' udskamning af hygge som reaktionær virkelighedsfortrængning. Henningsen var især i mellemkrigstiden overbevist om, at hyggen – i dens traditionsbundne, konventionaliserede forklædning – byggede på forstillelse og sentimentalitet, og at den desuden bidrog til at reproducere klassesamfundet. Denne opfattelse baserede han på iagttagelser af det økonomisk og kulturelt dominerende borgerskabs herskende smag, der lod hyggen stivne i nedarvet takt og tone. Med målrettet appel til den store lønmodtagerbefolkning af arbejdere og funktionærer, hvis sociale opadstræben fik dem til at imitere borgerskabets bagstræberiske smagspræferencer, ønskede Henningsen derfor at gøre op med idéen om, at graden af hjemlig hygge steg proportionalt med møbel-polstringens tykkelse og rummenes ornamentering.¹² Hyggen skulle ikke afskaffes, men måtte befries fra sit forlorne og forældede klassepræg for at vinde lodighed og autenticitet.

11 GAD: 1903.

12 BREUNIG: 2017, 54–56.

Sådan lød Henningsens argumentation både i hans udvikling af det navnkundige PH-lampearmatur, hvis formål bl.a. var at skabe rum for hygge vha. blændfri belysning, og i hans promovering af kolonihavebevægelsen, som han mente repræsenterede en genuin folkelig rekreativ mulighed. Henningsens promovering af en moderne legitim form for hygge havde dog ikke national grobund, men var del af en bredere skandinavisk formgivningsfornyelse og kulturmodernisering, der i mellemkrigs-tiden bl.a. fik mæle i tidsskriftet *Kritisk Revy* (1926–1928) og i det svenske programskrift *Acceptera* (1931). I modsætning til den internationale design- og arkitekturmodernismes mere radikale traditionsbrud og ukritiske tilegnelse af de nye materialer, fremstillingsformer og produktionsrationaler, som industrien tilvejebragte og markedet efterspurgte, forholdt de mest toneangivende moderne formgivere i Skandinavien sig således mere selektivt og nuanceret. Fx slog Henningsen fast i artiklen »Tradition og Modernisme« (1927), at man ikke ønskede at forkaste fortidens formgivningsprincipper *en bloc*, men først og fremmest dens historiske stilelementer. Man ville videreudvikle de nedarvede imperativer om enkelhed og mådehold, der var forankret i genuine nationale eller regionale byggeskikke, håndværksmæssige specialiseringer og såkaldt »ærlige«, »naturlige« og »demokratiske« materialer.¹³

Det var da også med disse prædikater hæftet på sig, at skandinavisk design vandt international udbredelse og anerkendelse i efterkrigstiden for sine både æstetisk og moralsk overlegne egenskaber. Det sørgede bl.a. en række designkuratorer og -formidlere for ved at knytte tingene tæt til de skandinaviske landes politisk-økonomiske velfærdsreformer. Ifølge bl.a. Elizabeth Gordon, der var chefredaktør på det amerikanske boligmagasin *Home Beautiful* og medarrangør af udstillingen *Design in Scandinavia*, som i årene 1954–1957 turnerede i USA, understøttede såvel konceptet Scandinavian Design som materialiseringen heraf således en særlig livsform. Den kunne nok virke fremmedartet i en amerikansk optik, medgav hun i en omtale af udstillingen i magasinet i 1954, men den repræsenterede en almengyldig menneskelighed, som transcenderede sit geografiske ophav. I en staccato fremstilling, som blottede en noget usammenhængende argumentation, konstaterede hun: »Home is their center – and

¹³ HENNINGSEN: 1927: 30–46.

people are the center of their homes. Their design is warm and human. Therefore it is personal, national and universal«. ¹⁴

Denne form for mytologisering foregik dog ikke blot på geografisk og ideologisk afstand af Skandinavien som ›den idealiserede anden‹, men kom også til at dominere retorikken blandt regionens egne designaktører. Fx relancerede den indflydelsesrige svenske designkritiker Ulf Hård af Segerstad den gamle forestilling om Skandinavien som en énhedskultur, der på tværs af de enkelte nationalstater var forbundet af en fælles mentalitet, livsform og æstetik med hjemmet som identifikatorisk pejlemærke:

To the Dane, Finn, Norwegian or Swede, the home holds a very special position in the center of his existence. [...] the dwelling there is regarded not only as a place where one eats and sleeps but as the true frame around family life. Further south one meets friends in restaurants and inns, but in the North you invite them to your home. That's why the house and its furnishings are of special interest to everyone [...]. Private homes rather than museums and collections are the first place to look for examples of modern Nordic applied arts. That's why form in Scandinavia can be regarded as a genuine expression of a democratic aesthetic culture. ¹⁵

Ikke blot boligarkitekter og designere fra Danmark, Norge, Sverige og altså tillige Finland men også andre interessenter fra de respektive lande, først og fremmest producenter, forbrugere og politikere, spejlede sig selv-sagt villigt i denne ›skandi-kult‹. Men forestillingen om Skandinavien, eller rettere Norden, som forenet af et solidt ideologisk og kulturelt værdifællesskab var ikke blot hvad historikeren Benedict Anderson har kaldt et »imagined community« før deres velfærdsstater konsolideredes under 1960'ernes højkonjunktur. ¹⁶ Også *efterfølgende* er denne forestilling blevet vedligeholdt, ikke blot som kommerciel markedsstrategi, men også i forskningen i og formidlingen af de nordiske landes arkitektur og designkultur. Den amerikanske forfatter Michael Sheridans bog *Mesterværker. En-familiehuset i dansk arkitekturs guldalder* (2011) hviler således, i lighed med især lidt ældre fremstillinger af de nordiske landes moderne formgivning, på fortællingen om en regionalt forbundet arkitektur- og designbranche, der i perioden ca. 1930–1970 udmærkede sig ved at afsværge ›Taylorismens‹ og ›Fordismens‹ kapitalorienterede produktionsrationaler. I stedet anlagde den mere pragmatiske krav til fremstillings- og funktions-

¹⁴ GORDON: 1954, upag.

¹⁵ HÅRD AF SEGERSTAD: 1961, 7–8.

¹⁶ ANDERSON: 1983.

sagligheden under hensyn til stedbundne håndværkstraditioner og naturlige materialers sanselige kvaliteter. Angiveligt for at gøre arkitekturen mere imødekommende og fremme samhørigheden mellem mennesker og deres fysiske miljø. Idet Sheridan herved bidrager til udmærkelsen af de nordiske funktionalisters evne til at hjemliggøre det moderne énfamiliehus, peger han da også, om end indirekte, på endnu en forklaring, nemlig at de tillod hyggen at flytte med ind i moderniteten.¹⁷

Hvor hyggens ideologiske betydningstilskrivning i Danmark har haft enten konservativ nationalromantisk eller kritisk kulturradikal slagside, synes disse oppositionelle positioner imidlertid aktuelt at vige for mere hybride tolkninger funderet i en fornyet idealisering af Skandinavien eller (som oftest) Norden som hyggens hjemsted par excellence. Det fremgår i de seneste års eksponering af hyggens ideale udtryksformer, ikke mindst i bemeldte engelske bøger om emnet, der ganske vist hævder Danmark som hyggens oprindelsesland, men i deres beskrivelser og billeder af fænomenet krydser landegrænser og undlader at skelne mellem de lokale særpræg, der unægtelig også findes inden for de enkelte nationer. Det er desuden tydeligt, at bøgernes interesse er éntydigt rettet mod den urbant forankrede præference for hygge, der dog ikke nødvendigvis finder sted i byen, men ofte udfoldes i sanseligt stimulerende, nordisk-udseende naturomgivelser. Her gøres hyggen synonymt med en nydelsesbetonet afgiftningsskur for krop og sjæl. Den er sat i scene og stillet til skue som et refugium for velvære, der lægger afstand til stressende hverdagsforpligtelser og præstationsjag, og udrensningen af disse fremmedgørende stoffer kræver øjensynligt disciplineret æstetisk omhu.¹⁸

De engelsksprogede publikationer er således kendetegnet ved en næsten drømmeagtig fremstilling af hygge som et mentalt overskuds-fænomen. Her er hygge just ingen last, der må dyrkes i dølgsmål men ek-sponeres tværtimod som et aktivt livsstilsvalg, hvor man værner om værdien af basale sansekvaliteter og nærværsoplevelser gennem konsekvent

17 Fortællingen om det renfærdige skandinaviske formgivnings- og hjemideal, som Sheridan bygger sin »guldalderkonstruktion« af moderne dansk boligarkitektur på, er inden for de seneste ca. 15 år blevet dekonstrueret af designhistorikere som Kevin Davies (DAVIES: 1999; idem: 2003) og Kjetil Fallan (FALLAN: 2012). De har ikke mindst udfordret den smalle og essentialistiske forståelse af skandinavisk design og peget på, at konceptualiseringen heraf under betegnelsen »Scandinavian Design« er bundet op på nogle mytologiserende narrativer med et kommercielt formål og en betydelig kulturel brandingværdi, som fortsat gør sig gældende.

18 BREUNIG: 2018, 114.

prioritering af lokalitet og naturforbundethed, mådehold og stofflighed, personlige og uformelle omgangsformer, rolige og langsomme aktiviteter. Hygge fremtræder herved yderst fotogent som et underspillet, tilsyneladende uprætentiøst luksusgode knyttet til et velstandsmeritokrati af veluddannede og kreative mennesker. I lighed med beslægtede virale livsstilsbrands som Kinfolk og Wabi-Sabi, forudsætter denne form for hygge nok en vis indkomst, men handler *ikke* om at fremvise økonomisk overlegenhed i form af materiel ekstravagance. Derimod er den betinget af evnen til at demonstrere et klassesilhørsforhold, hvori social og kulturel kapital i skikkelse af nære menneskelige relationer, æstetisk bevidsthed og kreativitet, viden om kunst, design og gastronomi og fravalg af konventionelt massekonsum er afgørende vigtige værdiparametre og prestigegevende ressourcer.

Bøgernes lovprisning af forankring, nærhed og kontemplation som hyggens konstituerende egenskaber, kan således i denne internationalt orienterede mediering siges at hvile på *både* kulturradikale idealer om kritisk bevidsthed *og* på den idealtypiske borgerlige sfæreopdeling og adskillelse af arbejde og fritidsliv, der etableredes i 1800-tallets begyndelse. Den patriarkalske familiestruktur og det strengt regulerede, kontrollerede og hierarkiserede adfærdskodeks anno dazumal er selvsagt annulleret. Men drømmen om hjemmet som hyggens suveræne tilhørssted, hvor individet takket være en passende fysisk-æstetisk iscenesættelse kan ekskludere omverdenens disharmoni og restituere, ser ud til at være intakt.

Den hjemlige hygges relokalisering

Opfattelsen af hygge som et bolværk mod desorientering og fremmedgørelse er imidlertid ikke forbeholdt privatsfæren, men approprieres aktuelt i en reconceptualisering af semi-offentlige rum som fx hoteller og restauranter. Det findes der eksempler på mange steder, men tendensen synes særlig udbredt i de nordiske lande, hvor den æstetisk desuden er stærkt præget af regionens kanoniserede designvokabular og hjemideal. Det gælder bl.a. boutiquehotellet *Ett Hem* i Stockholm, der åbnede i 2012 i en eksklusiv ejendom opført i 1910 som privatbolig i Arts & Crafts-stil.¹⁹ Både navnet, arkitekturen og beliggenheden i et boligområde markerer et klart alternativ til kontinentale hotelkæder, hvis anonymitet og fremmed-

19 <https://www.instagram.com/etthemstockholm> [5. januar 2021].

gørende virkning formentlig er velkendt blandt rejsevante. Det er den, Sofia Coppola har skildret i filmen *Lost in Translation* (2003), hvor et tårnhøjt helvede af et Park Hyatt hotel i Tokyo danner kulisse for historien om to ensomme sjæles eksistentielle hjemløshed. Netop dén slags globalt udbredte ›ikke-steder‹, som antropologen Marc Augé har kaldt det,²⁰ vil *Ett Hem* være et modbillede til. På deres hjemmeside pointerer de derfor, at: »Ett Hem is not the usual hotel. Ett Hem is a place where guests are treated as friends of the family, a place that allows guests to become part of it and feel at home«.²¹

Med sit navn henviser hotellet dog ikke bare til det generiske hjem, som i al abstrakthed repræsenterer den domesticerede privatsfære. Navnet refererer specifikt til den svenske billedkunstner Carl Larssons bog *Ett Hem* fra 1899 med akvareltegninger af maleriske interiører og eksteriører fra hans hus og familieliv på landet i Dalarna. Hotellet knytter dermed an til en måde at anskue og forme hjemmet på, som i generationer har været voldsomt populær, men det er ikke så meget den populariserede udgave af Larsson, man baserer sig på som selve idéerne bag hans ›homework‹. Det var stærkt inspireret af netop den engelske Arts & Crafts-bevægelse, hvis socialistisk funderede reformprogram fra slutningen af 1800-tallet gik op imod industrialiseringens masseproduktion og kapitallogik med et budskab om genskabelse af respekten for det sjælfulde fysiske miljø og den elementære glæde ved at lade sig omslutte af dets skønhed. Larsson kendte til denne modernitetskritiske modkultur og dens æstetiske principper fra tidsskriftet *The Studio*, der også blev nærstuderet og videreformidlet til svenske læsere af den samtidige reformpædagog Ellen Key. I foredrag og bogen *Skönhet för alla* (1899) agiterede hun således for en højnelse af hjemindretningens æstetiske kvalitet som en forudsætning for social og mental trivsel, og Larssons bog brugte hun som pædagogisk anskuelserundervisning. Dens billeder fremstillede i hendes øjne et harmonisk og lykkeligt familieliv, hvis fysiske rammer byggede på en kultiveret bearbejdning og stilisering af lokale håndværkstraditioner og den omgivende naturs ressourcer.²²

Som utopi eller ›retropi‹ om det gode liv med hjemlig hygge ad libitum blev Larssons bog da også en sand kioskbasket i generationer frem, lige-

20 AUGÉ: 1995.

21 <https://www.etthem.se/the-experience/our-story/> [5. januar 2021].

22 KEY: 1899.

som Keys bog og foredrag i mere end et årti gik som varmt brød. Hans dekorative glansbilleder opnåede herved en bred folkelig popularitet, også uden for Sverige, og den er holdt i hævd som del af Ikeas varekatalog med almuerekvisitter som kludetæpper, bolster og olmerdug, malede tallerknerækker, slagbænke og vitriner. Ikke mindst gennem denne kommodificering er Larssons interiører blevet ikoniske udtryk for en hjemlig hygge af skandinavisk oprindelse, der kan tilegnes som forbrugsgode over alt på kloden. Men hvor *Ett Hem* i Ikeas aftapning er reduceret til et romantisk stiludtryk, søger hotellet på en mere subtil måde at gestalte sit navneforlægs helhedstænkning.

Ett Hem imiterer således ikke Larssons interiører. Derimod kan man tale om, at forlægget nyfortolkes i overensstemmelse med en globaliseret hedonistisk forbrugskultur, der imødekommer den kosmopolitiske globe-trotters splittelse mellem udlængsel og hjemvé. Hotellet appellerer med andre ord til »turisten«, som Zygmunt Bauman meget betegnende har kaldt denne forbrugertype.²³ I modsætning til »vagabonden«, der mangler ressourcerne til at tilpasse sig og drage fordele af globaliseringens omskiftelige livsvilkår og derfor oplever en magtesløshed herved, nyder »turisten« privilegierne ved en verden, der er i konstant bevægelse, idet han selv vælger sine ankomster og opbrud. Iflg. Bauman er det netop turistens drømme og ønsker, der har defineret den positive udlægning af globaliseringen som et åbent mulighedsfelt, men turisten er dog ikke ubetinget fri, for han er bundet af et umætteligt begær efter en især æstetisk behovstilfredsstillelse. Turistens nomadiske livsstil stiller derfor krav til hans destinationer om at kunne stille sulten efter nye sansestimulerende oplevelser. Overdådig luksus og spektakulære events er som følge heraf blevet en lukrativ turistindustri, påpeger Bauman, men noget tyder på, at der i dens baghave er groet et alternativt marked for attraktioner, som giver turisten mulighed for at opleve en midlertidig forankring i et stedbundet hjemligt miljø.

Ett Hem tilstræber at være et sådant uforpligtende »home away from home«. Som familiedrevet hotel med blot tolv gæsteværelser og fælles spisekøkken, opholdsstuer og gårdhave inviteres turisten ind i noget, der ligner et privat hjem og mimer dets adfærdsmønstre. I køkkenet kan turisten spise ved et langbord med rødmalede stole og slagbænk i moderne design, og han er velkommen til at forsyne sig i køleskabet men

23 BAUMAN: 1998, 92–93.

kan også lade sig traktere på værelset, i spisestuen, biblioteket, orangeriet eller uden for. Han kan rekreere ved pejsen, spille brætspil, samtale, orientere sig i det velassorterede udvalg af skønlitteratur, kunst-, design- og arkitekturbøger, gå på visuel opdagelse i rummenes detaljerigdom, eller han kan lufte familiens hund.

Udsnit af *Ett Hems* køkken og opholdsstue © *Ett Hem*

Hotellet sætter kort sagt rammer for ophold, der føles hjemlige men er befriet for hjemmets dagligdags forpligtelser, hvorfor turistene formentlig har lyst til at komme igen. Men det er *måden*, hvorpå idéen er forløst fysisk-æstetisk, der synes at få missionen til at lykkes, og den har helt indlysende også krævet betydelige ressourcer. Hotellets interiører er kurateret og koreograferet af den anerkendte britiske designer Ilse Crawford, hvis indretningsfilosofi netop revitaliserer bemeldte idealforestillinger om skønhed som en æstetisk sansestimulering og åndelig kraft, der skaber social og mental velvære. *Ett Hem* rummer således ikke noget stramt stilistisk enhedspræg men består af en mangfoldighed af rumlige variationer og kompositioner af brugs- og pyntegenstande. Referencer til Larssons brogede farvesætning og organiske linjer optræder side om side med moderne internationale designikoner, hvoraf flere har nordisk oprindelse. Og den hygge-fremmende fornemmelse af levet liv i rummene understreges overalt af dekorative elementer som billeder, blomster, stearinlys, tæpper og puder foruden ved praktiske funktioner og aktivitetsmuligheder som køkkenets madlavning og fællesspisning samt stuens bøger og magasiner, flygel og brætspil.

De kvalitative egenskaber forbundet med hygge er med andre ord flyttet hjemmefra og på hotel. *Ett Hem* kan til forskel fra et »rigtigt« hjem hævde og redefinere idealet om det uforstyrrede nærvær og den kultiverede afslapning med rolige, analoge beskæftigelser, og herligheden kan indkapsles i en æstetisk perfektioneret boble, som det selvsagt er et eksklusivt privilegium at kunne lade sig indkvartere i. Nydelsen ved hotellets hjemlighed består da heller ikke kun i udelukkelsen af hverdagens travlhed og trivialitet, men også i at den er forbeholdt en gruppe af livsstilsforbrugere, som på tværs af nationaliteter har de fornødne ressourcer og ønsker om at tage del i dette regionalt funderede men globalt udbredte smagsfællesskab.

Ett Hem synes dermed at læne sig op ad en pointe som filosofen Ágnes Heller har fremsat i artiklen »Where are we at home?« (1995), nemlig at kosmopolitter i den globaliserede modernitet kan føle sig hjemme mange andre steder end i privatsfærens familiære rum, ja, måske i virkeligheden finder de mest optimale betingelser for hygge på afstand af det private hjem.²⁴ Til gengæld bekræfter hotellet ikke hendes tese om, at turistens følelse af hjemlighed primært ligger i immaterielle forhold som

24 HELLER: 1995.

vaner, rutiner og gentagemønstre, at man fx bor på de samme hoteller, når man rejser, altid læser de samme internationale aviser og spiser den samme kontinentale morgenmad. Ganske vist relokaliserer *Ett Hem* det hjemlige, men hotellet udfolder det som en egenskab, der er afhængig af at blive gestaltet fysisk-æstetisk. Hjemligheden må nødvendigvis sættes i scene, in casu på en sofistikeret måde som det kræver en indforstået viden at kunne genkende eller ›afkode‹, for at den omsluttende stemningstilstand som kaldes hygge, kan opstå.

Hyggens ›Homo Nordicus‹

Hyggen i *Ett Hem* næres af den diskursive ›semiosfære‹, der i midten af det 20. århundrede placerede Norden »somewhere between the modern, the exotic and the anterior«, som den finske designhistoriker Harri Kalha har formuleret det.²⁵ En beslægtet mytologisering og kommodificering af hyggens forankring i det regionale finder vi i restaurant *Noma*, og ikke mindst i dens version 2.0, som åbnede i 2018. Her er det dog ikke den svenske landidyl hos Carl Larsson der er referencen, men en ligeså romantiseret ›Homo Nordicus‹, der i historien om de nordiske landes moderne design og arkitektur har fungeret som en implicit helteskikkelse, hvis egenskaber arkitekturhistorikeren Roger Connah har opregnet. ›Homo Scandinavicus‹, som Connah kalder ham, er på én gang antimaterialist og æstetiker, en slags ›new primitive‹ eller ›noble savage‹ med en dyb hengivenhed overfor såvel de nordiske landskaber, naturmaterialer og håndværkstraditioner som den egalitære nordiske samfundsmodel med det funktionssaglige, prunkløse hjem som hyggens arnested.²⁶

Det var med en skærpelse af denne værdiladning af ›det nordiske‹, som noget der indbefatter både robusthed og elegance, kølighed og varme, at *Noma* blev kickstartet i et bygningskompleks tegnet af Bjarke Ingels og opført ved Christianshavns gamle voldanlæg på grænsen mellem Christiania og Holmen. Iflg. arkitekten er det skabt over idéen om en nord-nordisk bygd, idet inspirationskilden er »the traditional Nordic farm typology, the ›sæter‹ – a loose cluster of individual buildings housing individual functions, spread across a landscape – and the arctic village, where buildings

25 KALHA: 2003, 70.

26 CONNAH: 1993.

are closely related but visually diverse variations of the same type«. ²⁷ Omkranset af et haveanlæg med vilde nordiske planter er der således med udgangspunkt i et bevaringsværdigt søminedepot skabt et lille *community* med i alt 11 glasgangsforbundne produktions-, forråds-, rekreations- og spisehuse, hvoraf det største, spisehuset til gæster, minder om en lade ved at være et rektangulært rum beklædt med massive egetræsplanker både ud- og indvendigt og have loft til kip. Tagryggen er dog åbnet af en glaskile, ligesom der i den ene langside mod vandet er store vinduesfag, hvorved rummet på én gang accentuerer en fornemmelse af beskyttelse og åbenhed mod omgivelserne. ²⁸

Nomas spisehus til gæster © Rasmus Hjortshøj – COAST

Samtidig med associationen til bygden og bondegården er der herved, som i flere af de øvrige huse, indlagt klare referencer til 1960'erne og 70'ernes moderne arkitekttegnede bolig, idet man bl.a. har genbrugt dets skalaforhold, åbne planløsning, præference for rå murstensvægge og flydende overgange mellem inde og ude vha. store vinduespartier. Fornemmelsen af at være med som gæst i et hjemligt miljø, hvor nogen har gjort sig umage med at skabe en indbydende og behagelig atmosfære, understreges des-

²⁷ <https://big.dk/#projects-noma> [5. januar 2021].

²⁸ Jeg har lavet en mere udfoldet analyse og tolkning af *Nomas* konceptualisering og materialisering af Norden i artiklen »Nordisk mytologi. En fortids genfortryllelse på restaurant Noma« (BREUNIG: 2021 [in print]).

uden af et gedigent men uhøjtideligt materialevalg, som også kendetegner det velkoreograferede interiør. Rummene er domineret af egetræ, sten og tegl og indrettet med specialdesignede snedkermøbler, der med titlen »Arv« ikke lægger skjul på inspirationen fra Scandinavian Designs bagkatalog. Og ligesom en række af bidragerne hertil, bl.a. Finn Juhl, Alvar Aalto og Bruno Mathsson, yndede at lade deres møbeldesign flankere af kunsthåndværk, især samtidig studiokeramik og studieglass, er der til *Nomas* nyindretning kurateret en veritabel samling af nyproduceret kunsthåndværk fra forskellige keramikere, en glaspuster, en tekstildesigner, en belysningsdesigner m.fl., hvis genstande ikke blot bidrager til et stilsikkert nordisk *look*, men reaktiverer en i nordisk sammenhæng prestigøus formgivnings- og boligindretningstradition.

Nomas konsekvente brug af naturmaterialer og betoning af deres stoflighed er tillige med brugen af fremstillings- og udtryksformer knyttet til den nordiske region gennemført i alle skalaer og får restauranten til at fremtræde som et modstykke til digitaliseringens immaterialitet og op-hævelse af tid og rum. Man har revitaliseret en analog æstetik og hævder herved værdien af taktile egenskaber og sublimе sansekvaliteter. Ikke blot maden, men også de rum, hvori den produceres, bearbejdes, tilberedes, serveres og konsumeres materialiserer i *Nomas* optik en både æstetisk og etisk purisme. Denne positive betydningstilskrivning har restaurantens grundlæggere, René Redzepi og Claus Meyer, slået til lyd for igen og igen, ligesom de i enhver given anledning har forlenet besindelsen på madens og tingenes konkrete sanseegenskaber med en længsel efter oprindelighed, sandhed, naturlighed og forankring.²⁹ *Nomas* gastronomi, interiør og arkitektur fungerer hver især og til sammen som hovedingredienser i en sådan genfortryllesesstrategi. Den gennemførte accentuering af materialitet og stoflighed synes at bero på en forestilling om at kunne skabe en ume-dieret sanseoplevelse med en aura af et autentisk Norden.

Også Noma kan derfor ses som et modtræk til den spatiale og tempo-rale desorientering og hjemløshed, som Bauman og andre modernitets-kritiske kulturteoretikere har diagnosticeret som udbredt (krise)tilstand i samtiden. Hvor *Ett Hem* lægger afstand til de globalt udbredte hotelkæders unheimlichkeit, er Noma et opgør med industrielt forarbejdede råvarer,

29 Redzepi og Meyer har begge haft privilegeret medieadgang, ikke mindst siden de i 2004 bidrog til deklareringsen af ti dogmeregler for »det ny nordiske køkken«, og dermed rig mulighed for at fremføre dette budskab, som også findes udfoldet i REDZEPI og MEYER: 2006; REDZEPI: 2010.

det globale fusionskøkken og den konventionelle gourmetrestaurant, der ligeledes repræsenterer en fremmedgørelse ved at være løsrevet fra tradition og lokalitet. Begge steder gør man sig desuden umage med at skabe komfort gennem en uhøjtidelig, familiær omgangsform mellem gæster og personale, og den hyggelige atmosfære, som herved fremmes, rummer et element af længsel efter det tabte ›hjem‹, altså en vis nostalgi. I bogen *The Future of Nostalgia* (2001) kalder Svetlana Boym da også nostalgien for »a symptom of our age, a historical emotion«, der er affødt af et ubehag ved moderniteten, men ikke nødvendigvis kommer til udtryk som ressentiment herfor, endside som et ønske om at genskabe fortiden.³⁰ Derfor skelner hun mellem to slags nostalgi, en restorativ og en refleksiv, idet den første beror på en drøm om at kunne genrejse ›de gode gamle dage‹ og rekonstruere det tabte, mens den anden betragter tiden som irreversibel og derfor står ved modernitetens dilemmaer men søger en slags ›pauser‹ herfra i dyrkelsen af tids- og stedbundne oplevelser.

Det er den refleksive nostalgi, vi finder udfoldet i både *Ett Hem* og på Noma, omend der begge steder kan siges at være noget anakronistisk over iscenesættelsen af den hyggelige nordiske hjemlighed og en vis sentimentalitet på spil i den analoge æstetiks botanisering i Scandinavian Design og det ædle vilde Norden. Den hjemlængsel, *Ett Hem* og Noma er udtryk for, er imidlertid ikke resulteret i reaktionære mindstuer over det forgangne. Nok ytrer deres nostalgi sig i en bagudrettet afsøgning af et regionalt tilhørsforhold, men i besværgelsen heraf synes »longing and critical thinking not opposed to one another, as affective memories do not absolve one from compassion, judgement or critical reflection«, som Boym formulerer det.³¹ De deponerer til gengæld i det skandinaviske/nordiske en autenticitetsforestilling, som nogen vil have sympati for og andre finde artificiel, men som formentlig er rodfæstet i en moderne længsel efter basale nærhedsprincipper og sansekvaliteter.³² Det refleksive element i denne nostalgi består iflg. Boym derfor i »a utopian dimension that consists in the exploration of other possibilities and un-

30 BOYM: 2001, XVI.

31 Ibid., 49–50.

32 Både *Ett Hem* og *Noma* er i al overvejende grad genstand for positiv omtale, ja i mange tilfælde regulære lobhudlinger i anmeldelser fra såvel branchefolk som journalister og gæster. Betoningen af det artificielle præg i konstruktionen af det nordiske findes i relation til Noma dog i enkelte mediekommentarer og akademiske analyser, fx i HOLM: 2011 og ANDREASSEN: 2015.

fulfilled promises of modern happiness. It resists both the total reconstruction of the local culture and the triumphant indifference of technocratic globalism«. ³³

Hygge i den gode smags tjeneste

Bestræbelserne på at skabe rammer for en hygge, der føles hjemlig for en privilegeret gruppe af feinschmeckere bygger for både *Ett Hem* og *Nomas* vedkommende på drømmebilleder af et uspoleret Norden. Hygge indgår her ikke bare i en dansk *nation branding*, men i konstruktionen af en regional identitet, der omfatter både Skandinavien, Finland og Nordatlanten, og refererer til idealiserede og ideologisk ladede fortællinger, som i mere end et århundrede har cirkuleret internationalt. Selvom både hotellet og restauranten som aktører i denne regionsfortælling typisk anerkendes for deres fremsynede fornyelser inden for hver deres felt, er det således påfaldende, at begge steder er forankret i en slags romance med fortiden. Det er imidlertid ikke noget enestående træk, men netop symptomatisk for vores samtid, hævder Zygmunt Bauman i bogen *Retrotopia* (2017). Hvor det 20. århundredes dominerende vision var progression frem imod et endnu ikke fuldbyrdet utopia, er det 21. århundrede kendetegnet ved idealscenarier »located in the lost/stolen/abandoned but un-dead past«. ³⁴

I min tolkning er såvel konceptualiseringen som materialiseringen af *Ett Hem* og *Noma* affødt af en sådan tabserfaring, og jeg tror den reflekssive nostalgi, de reagerer på tabserfaringen med, er en stærkt medvirkende årsag til deres tiltrækningskraft. De lader deres gæster blive del af en helhedsorkestrering af det gode liv, der er meningsfuldt ved at være forankret i traditionsbundne nordiske idealer for et hjemligt miljø og en familiær omgangsform, æstetisk sensibilitet og kontemplativ rekreation. *Noma* anviser desuden, hvordan man multisensorisk kan blive forbundet med den nordiske natur, med nærmiljøet og årstidernes rytme, men begge steder søger man at revitalisere de basale og stabile værdier som den globaliserede modernitet hævdes at have fortrængt. Fundamentet for deres respektive totaliscenesættelser er således idéen om den moderne verdens affortryllelse og en dertil knyttet kulturel forfaldshistorie om

³³ BOYM: 2001, 342.

³⁴ BAUMAN: 2017, 5.

bevidstløst konsum og fremmedgørelse over for ›nære‹ eller ›bløde‹ værdier som hygge. Derfor er der også en vis ironi i, at deres identificering og imødekommelse af denne angivelige længsel efter oprindelighed, enkelhed, nærvær og forankring først og fremmest tilgodeser mennesker, hvis betydelige økonomiske og kulturelle kapital fordrer en ekstensiv online aktivitet. Ligesom der er noget indlysende paradoksalt i, at referencerne til det nordiske som en naturforbunden nøjsomhedskultur især synes at appellere til senmoderne urbane og globalt orienterede overflodsforbrugere.

Den tid hvor middelklassen kunne tage patent på hyggens æstetiske rammesætning ved at hævde, at den ikke lader sig erhverve for ussel mammon, synes dermed forbi. I hvert fald er der ikke blot etableret et omfattende marked for en varegørelse af hygge i form af rekvisitter som stearinlys, puder og plaider. Der er også skabt eksklusive destinationer for en særlig måde at praktisere hygge på, der tiltrækker en økonomisk og kulturel overklasse, og hvis æstetiske iscenesættelser ovenikøbet er legitimeret som god smag. Det er de, fordi de lægger afstand til både den nationalromantiske småborgerliggørelse af hyggen, som vi i Danmark forbinder med dannebrogssflag og dansktop, Dybbøl Mølle i korssting, kakkelbord, kolonihave og stegt flæsk med persillesovs, og til den globale uniformering af mondæn luksus. I stedet refererer de til og materialiserer ›det nordiske‹ som et genuint menneskeligt værdifællesskab.

Bestræbelsen på at iscenesætte et high-end hotel og en eksperimenterende restaurant med henblik på at fremme en atmosfære af hjemlige hygge synes herved at forlene fænomenet med en prestige, som det ikke tidligere har nydt. Særligt ikke uden for Norden, hvor mange af de kunstnere, arkitekter, designere og intellektuelle, som har bekendt sig til traditionsbundne harmoniidealere og et liv uden for modernitetens metropoler er blevet devalueret som naive romantikere eller rent ud løgnagtige folkeforførere. Det gælder ifølge den amerikanske kunsthistoriker Christopher Reed bl.a. netop den engelske Arts & Crafts-bevægelse og diverse beslægtede kunstmiljøer rundt om i Europa.³⁵ Fortalerne for denne udskamning var selvsagt hardcore modernister og urbanister som Charles Baudelaire, Adolf Loos og Le Corbusier, der allerede i midten af det 20. århundrede blev kanoniseret som den fremsynede avantgarde, der gjorde ret i af afsværge noget så antageligt regressivt og kitschpræget som hygge.

35 REED: 1996, 7.

Frem for alt, påpeger Reed, fordi orienteringen mod hjemmet og hjemlige fysiske miljøer blev anset for at være et defensivt modtræk til den eksistentielle hjemløshed og melankoli, kritiske refleksivitet og kølige rationalitet, som efter modernistisk målestok måtte være modernitetens sande bevidsthedstilstand og virkelighedstro anskuelsesform. Set i lyset heraf befinder vi os i *Ett Hem* og på *Noma* derfor *efter* moderniteten, men med moderniteten som grundliggende anstødssten.

Bibliografi

- AABO, Birgitte, og Rie JERICHOW: »Hygge sælger uhyggeligt godt«. Interview m. bl.a. Jeppe Trolle Linnet. I: *Samvirke*, september 2017, 24–33.
- ANDERSON, Benedict: *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London: Verso, 1983.
- ANDREASSEN, Rikke: »The search for the white Nordic: Analysis of the contemporary New Nordic Kitchen and former race science«. I: *Social Identities* 20:6 (2015), 438–451.
- AUGÉ, Marc: *Non-Places: An Introduction to an Anthropology of Supermodernity*. London: Verso, 1995.
- BAUMAN, Zygmunt: *Globalization: The Human Consequences*. Cambridge: Polity Press, 1998.
- BAUMAN, Zygmunt: *Retrotopia*. Cambridge: Polity Press, 2017.
- BOOTH, Michael: *The Almost Nearly Perfect People: The Truth about the Nordic Miracle*. London: Jonathan Cape, 2014.
- BORISH, Steven M: *The Land of The Living. The Danish Folk High Schools and Denmark's Non-violent Path to Modernization*. Nevada City/CA: Blue Dolphin, 1991.
- BOYM, Svetlana: *The Future of Nostalgia*. New York: Basic Books, 2001.
- BRANDES, Georg: *Emigrantlitteraturen. Hovedstrømninger i det 19de Århundredes Litteratur*. København: Gyldendal, 1872.
- BREUNIG, Malene: *Den iscenesatte bolig. Fem studier om hjemliggørelse i det 20. århundrede*. Odense: Syddansk Universitetsforlag, 2017.
- BREUNIG, Malene: »A Whole Way of Life. Dansk hygge som national livsstilsmarkør og globalt smagsfællesskab«. I: *Spring* 44 (2018) 105–26.
- BREUNIG, Malene: »Nordisk mytologi. En fortids genfortryllelse på restaurant Noma«. I: Kluge, Sofie, et al. (red.): *Det historiske blik. En antologi om historiebrug og historisk metode*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag, 2021 (in press).
- CONNAH, Roger: »Tender is the North«. I: *Form Function Finland*, januar 1993, 18–26.
- DAVIES, Kevin M: »Markets, Marketing and Design: The Danish Furniture Industry c. 1947–65«. I: *Scandinavian Journal of Design History* 9 (1999), 56–73.
- DAVIES, Kevin M: »Marketing Ploy or Democratic Ideal? On the Mythology of Scandinavian Design«. I: Halén, Widar, og Kerstin Wickman (red.): *Scandinavian Design Beyond the Myth. Fifty Years of Design from the Nordic Countries*. Stockholm: Arvenius/Form, 2003.

- FALLAN, Kjetil (red.): *Scandinavian Design: Alternative Histories*. London: Berg, 2012.
- GAD, Emma (red.): *Vort Hjem I–IV*. København: Gyldendal, 1903.
- GORDON, Elizabeth: »Why the New Scandinavian Show is Important to America«. I: *House Beautiful*, februar 1954, 94.
- HANSEN, Judith Friedman: *We are a Little Land. Cultural Assumptions in Danish Everyday Life*. New York: Arno Press, 1980.
- HELLER, Ágnes: »Where are we at home?«. I: *Thesis Eleven* 41 (1995), 1–18.
- HENNINGSSEN, Poul: »Tradition og Modernisme«. I: *Kritisk Revy*, 3 oktober 1927, 30–46.
- HOLM, Ulla: »Noma er fascisme i avantgardistiske klæ'r«. I: *Politiken*, 8. maj 2011, 13.
- HOWELL, Jordan P., og Todd SUNDBERG: »Towards an Effective Geopolitics. Soft Power and the Danish Notion of Hygge«. I: *Environment, Space, Place* 7:2 (2015), 97–120.
- HÅRD AF SEGERSTAD, Ulf: *Scandinavian Design*. Stockholm: Gyldendal, 1961.
- JENKINS, Richard: *Being Danish: Paradoxes of Identity in Everyday Life*. København: Museum Tusulanum, 2012.
- KALHA, Harry: »Just One of Those Things« – The Design in Scandinavia Exhibition 1954–57«. I: Halén, Widar, og Kerstin Wickman (red.): *Scandinavian Design Beyond the Myth. Fifty Years of Design from the Nordic Countries*. Stockholm: Arvenius/Form, 2003.
- KEY, Ellen: *Skönhet för alla. Fyra uppsatser*. Stockholm: Bonnier, 1899 (= Studentföreningen Verdandis småskrifter; 77).
- KINGSLEY, Patrick: *How to be Danish: A Short Journey into the Mysterious Heart of Denmark*. London: Short Books, 2012.
- LARSSON, Carl: *Ett Hem. 24 Målningar*. Stockholm: Albert Bonniers, 1899.
- LEVISEN, Carsten: *Cultural Semantics and Social Cognition. A Casestudy on the Danish Universe of Meaning*. Berlin: De Gruyter Mouton, 2012.
- LINNET, Jeppe Trolle: »Money can't buy me hygge: Danish Middle-Class Consumption, Egalitarianism, and the Sanctity of Inner Space«. I: *Social Analysis. The International Journal of Social and Cultural Practice* 55:2 (2011), 21–44.
- LINNET, Jeppe Trolle: »The social-material performance of cozy interiority«. I: Thibaud, Jean-Paul, og Daniel Siret (red.): *Ambiances in Action. International Conference on Ambiances*. Grenoble: International Ambiance Network, 2012: 403–408.
- REDZEPI, René: *NOMA. Tid og sted i det nordiske køkken*. København: Politiken, 2010.
- REDZEPI, René, og Claus MEYER: *NOMA – Nordisk Mad*. København: Politiken, 2006.
- REED, Christopher (red.): *Not at Home. The Suppression of Domesticity in Modern Art and Architecture*. London: Thames and Hudson, 1996.
- SCHMIDT-LAUBER, Brigitta: *Gemütlichkeit: Eine kulturwissenschaftliche Annäherung*. Frankfurt: Campus, 2003.
- SHERIDAN, Michael: *Mesterværker. Enfamiliehuset i dansk arkitekturens guldalder*. København: Strandberg, 2011.

FREDERIKE FELCHT, Goethe-Universität Frankfurt

»Vårt land är fattigt«.

Sult og fattigdom i Nordens selvbilleder

Hvordan sult og fattigdom har præget selvbillederne i Norden i 1800-tallet og frem til begyndelsen af 1900-tallet, er temaet for denne artikel.¹ Min tese er, at der findes en form for skandinavisk eller rettere: nordisk »exceptionalisme«, der forstår kampen mod hårde vilkår som grundlaget for en særlig form for fællesskab. Tesen baserer sig på læsninger af litterære tekster. Jeg støtter mig især på meget kendte tekster for at belyse, hvor udbredt forestillingen om de nordiske landes fattigdom har været. Manglen på næring og rigdom blev i nationalromantikken betragtet som noget, der kan styrke den nationale solidaritet. Denne opfattelse inkluderede en idealisering af fattigdom. Fattigdommens betydning forandrede sig dog i løbet af 1800-tallet: I litteraturen ser vi i løbet af den periode flere og flere eksempler på en kritisk betragtning af fattigdom og overvindelsen af fattigdommen blev et vigtigt mål for samfundet.

Artiklen undersøger den rolle, fattigdom spillede i eksemplariske nationalromantiske eller idealrealistiske tekster. På grund af deres popularitet har jeg udvalgt den finske og den norske nationalsang samt et par andre kendte digte for at vise fattigdommens indflydelse på nationale selvbilleder i Norden. Ifølge Sigurd Aarnes spillede lyrikken den største rolle i den tidlige litterære nationsbygning.² Derfor fokuserer jeg på denne genre. Forskellen mellem Johan Ludvig Runebergs digt om bonden Paavo og nationalsangen »Vårt land« viser, at idealiseringen af fattigdom gradvist aftog i løbet af 1800-tallet.

Litteraturen efter 1870 udviklede et endnu mere kritisk blik på fattigdom. Dette kritiske perspektiv ses også i digte – et kendt dansk eksempel er fx Jeppe Aakjærs »Jens Vejmand« (1906), men det var især romaner, der etablerede den socialkritiske diskurs i litteraturen. Derfor inddrager jeg to romaner som eksempler, Karl August Tavaststjernas *Hårda tider* (1891) og Martin Andersen Nexøs *Pelle Eroberer* (1906–1911). *Hårda tider*

1 Jeg takker Jens Bjerring-Hansen, Marlene Hastenplug og den anonyme bedømmer for henvisninger, korrekturer og kritik. Artiklen baserer sig på tanker som jeg har udviklet i forbindelse med min bog *Die Regierung des Mangels. Hunger in den skandinavischen Literaturen 1830–1960* (FELCHT: 2020).

2 AARNES: 1991, 294.

er desuden interessant i denne sammenhæng, da den indgår i et dialogisk forhold til Johan Ludvig Runebergs digte fra begyndelsen af 1800-tallet.

Jeg vil undersøge, hvordan de udvalgte tekster fremstiller og vurderer sult og fattigdom, og hvordan fremstillingen forandrede sig i løbet af 1800-tallet. Det er mit mål at tegne litteraturhistoriske linjer og se ud over enkelte perioder. Artiklen indeholder eksemplariske tekstanalyser og sætter teksterne i relation til deres diskursive kontekst og deres reception, det betyder at min metode er kulturvidenskabelig. Den baserer sig på nationalismeteorier og er inspireret af diskurshistorien uden at være diskurshistorie i snæver forstand. Jeg støtter mig til litteraturhistoriske og historiske studier samt analyser af samtidige tidsskrifter for at formidle et indtryk af teksternes kontekster og reception.

Idealiseringen af fattigdom og national identitet

Den finske historiker Matti Klinge har i sit essay »The North, Nature and Poverty« gjort opmærksom på den nordiske idealisering af det enkle liv og lutheranismens kritiske holdning til luksus og forfinelse. Klinge skriver:

The idealization of poverty became an important, almost central feature of the Nordic identity. It was given added vitality by the religious tradition and by the often harsh geographic and climatic conditions which prevailed in the north. But there was real poverty, especially in the nineteenth century [...]. Today the Nordic countries are among the richest in the world, but the tradition of poverty persists, often giving rise to feelings of guilt.³

Der lå en real fattigdom til grund for den idealiserede fattigdom: Danmark var efter 1800 præget af fattigdom og økonomiske kriser; depressionen varede indtil 1820'erne.⁴ Norge led under en hungersnød i 1813 på grund af misvækst og den britiske blokade af landet, der stoppede kornforsyningen fra Danmark. Desuden var inflationen høj.⁵ Landet blev også hårdt ramt af den europæiske efterkrigsperiode fra 1815 og oplevede økonomiske kriser indtil 1840'erne.⁶ Masseudvandringen fra Norge til Amerika i løbet af 1800-tallet var oftest økonomisk og socialt begrundet.⁷ Sverige led efter 1800 af en økonomisk depression, og tabet af Finland til Rusland var

3 KLINGE: 1990, 19.

4 VAMMEN: 1994, 9-10; BJØRN: 2003, 147-152.

5 MYKLAND: 1978, 234-252.

6 PRYSER: 1999, 83-94.

7 Ibid., 55-56.

en følge af militær svaghed.⁸ Finlands landbefolkning levede indtil anden halvdel af 1800-tallet i stor fattigdom⁹ og led så sent som i 1890'erne stærkt under uår.¹⁰ Alle de nordiske lande oplevede en befolkningsvækst. På landet steg især antallet af tyende, husmænd uden jord og dagarbejdere, og flere havde behov for fattigomsorg.¹¹ Idealiseringsen af fattigdommen fortrængte de opstående sociale problemer og tillod national stolthed trods økonomisk og militær svaghed.¹²

Selvom de fleste mennesker boede ved kysten, var det mest det barske indland og de hårde livsomstændigheder dér, der prægede selvidentifikationen i Norden, mener Klinge og henviser især til Norge og Finland som eksempler på denne form for selvidentifikation. »In fashioning his image, Nordic man joined enterprise and mastery over difficult living conditions to a deep, natural religiosity and loyal ethos«. ¹³ I den nationale selvbevidsthed var bonden helt central.¹⁴ Bo Stråth og Øystein Sørensen ser i bonden et symbol på oplysningen i Norden, som de betragter som en form for historisk »exceptionalisme«, eller for at sige det med deres eget ord: »Sonderweg«. Stråth og Sørensen mener, at offentligheden i Norden var mindre urban end i andre europæiske lande i oplysningstiden, at modsætningen mellem frihed og lighed var mindre udpræget, og at oplysningen foregik mere pragmatisk. Som ideologisk konstruktion dannede bonden et mellemlid mellem radikalisme og konservatisme. Men i realiteten var han også en aktiv deltager i politiske og økonomiske processer.¹⁵ Der er en sammenhæng mellem bondens centrale rolle i forhold til den nationale selvbevidsthed og idealiseringen af fattigdommen. Bo Stråth skriver følgende om betydningen af folkelivsskildringerne for Sverige-billedet: »Folklivsskildringarna förmedlade bilden av ett bondeland och en allmogekultur, i vilken fattigdom fördras och kargheten hör till naturens föruttsättningar«. ¹⁶

8 LANDQUIST: 1954, 65.

9 KAYSER NIELSEN: 2009, 202.

10 KLINGE: 1995, 99–102.

11 PRYSER: 1999, 60–61; STRÅTH: 2012, 250–251, 370; KAYSER NIELSEN: 2009, 222.

12 FELCHT: 2015, 7–9.

13 KLINGE: 1990, 27.

14 Ibid., 26; KAYSER NIELSEN: 2009; STRÅTH og SØRENSEN: 1994, 7–8; STRÅTH: 1997, 57; ØSTERGÅRD: 1994, 37, 49.

15 STRÅTH og SØRENSEN: 1997, 1–4.

16 STRÅTH: 2012, 563.

Der er selvfølgelig forskel på selvbillederne i Danmark, Finland, Norge og Sverige, men fattigdommen spiller en rolle i alle fire lande. Klinge forklarer, at selvbilledet som agrart, perifert land også eksisterede i Danmark og Sverige, selvom disse lande var mere urbane og borgerlige og havde aristokratiske traditioner. Begge lande mistede dog magt i løbet af 1800-tallet, og det bidrog til det agrare selvbillede.¹⁷ Men dets betydning er måske størst for Norges og Finlands selvforståelse. Derfor fokuserer min artikel især på litterære eksempler fra disse lande.

Litteraturen før 1870 og nationale selvbilleder: Eksemplerne Runeberg og Bjørnson

I 1800-tallet opstår nationen i den moderne betydning af ordet nation i store dele af Europa. Benedict Anderson var en af de første inden for nationalismeforskningen, der undersøgte sammenhængen mellem den kapitalistiske ›print culture‹ og national bevidsthed. Andersons forskning viser, at forestillingen om at være en del af et nationalt fællesskab er forbundet med litteraturens og pressens voksende popularitet. På den ene side bidrog den voksende brug af landenes eget sprog i stedet for latin til fornemmelsen af at være en del af en større enhed, på den anden side mener Anderson, at romaner og artikler formidlede indtrykket af at være en del af en samtid, hvor forskellige ting, som er relevante for et stort fællesskab, sker synkront.¹⁸

Litteraturforskningen har også vist, hvordan litteraturen i 1800-tallet bidrog til udviklingen af en national bevidsthed. Det er især i nationalromantikken, at sammenhængen mellem litteratur og national bevidsthed bliver tydelig. I nordisk litteratur blev norrøne tekster genopdaget, man samlede folkeviser og folkeeventyr og prøvede at finde et autentisk folkeligt sprog. Bondelivet blev et realistisk, men samtidigt idealiseret litterært emne; historien og naturen fungerede som projektfeldd for den nationale identitetsdannelse. Ved siden af nationalismen opstod regionalismer og skandinavismen.¹⁹

17 KLINGE: 1990, 28; VAMMEN: 1994, 9–11, 16–17; ØSTERGÅRD: 1994, 37, 39.

18 ANDERSON: 1983, 11–48.

19 Se fx ANDERSEN: 2012, 190–197; MÜLLER-WILLE: 2016, 175–182; STRÅTH: 2012, 558–561, 576–577.

Johan Ludvig Runebergs digt om bonden Paavo er et eksempel på den nye fremstilling af bonden og litteraturens interesse for det folkelige. Digtet blev publiceret uden titel i Runebergs litterære debut *Dikter* (1830) som en del af »Idyll och epigram«-cyklussen. Paavos høst slår fejl to år i træk, og derfor er han nødt til at blande bark i brødet. Det tredje år lykkes Paavos høst endelig, men fordi han vælger at hjælpe en nabo med fejlslagen høst, må han og hans familie spise barkbrød et år til. Paavos kone er tæt på at fortvivle, men Paavo bevarer sin tillid til Gud og arbejder hårdt for at forbedre sin lod.²⁰ »För första gången i inhemsk konstpoesi konfronterades läsaren på allvar med allmogens livsvillkor, visserligen inom ramen för en idealistisk världsåskådning«, skriver litteraturforsker Johan Wrede om digtet.²¹ Paavo blev opfattet som et nationalt ideal:

Dikten fick stor betydelse för den nationella självförståelsen i Finland. Just därför att den uppfattades som en bokstavligt sann bild av den finska allmogen blev den också ett etiskt ideal, och den etik man tillskrev den blev ett mönster för hela nationen.²²

Digtet skelner tydeligt mellem Paavos og hans kones reaktion. Det nationale ideal bliver på den måde knyttet sammen med mandlighed. Runeberg er kendt for sine patriarkalske anskuelser.²³ Som nationaldigter havde han indflydelse på forestillingen om finskheden. »All nationalisms are gendered«, fastslår kønsforsker Anne McClintock.²⁴ Det gælder også for nationalisme i Norden. Runebergs idealfigur indgår i konteksten omkring en finlandssvensk forestilling om folket som maskulint »odalman«,²⁵ men Paavo er ikke velhavende i økonomisk forstand – noget man ifølge *Svenska Akademiens Ordbok* normalt associerer med begrebet »odalman«. ²⁶ Paavos idealitet ligger i hans karakter.

Wrede mener, at receptionen i 1800-tallet fokuserede mest på digtets religiøse budskab, og at man derfor ikke var opmærksom på de realistiske træk og den store rolle, som materiel nød spiller i den.²⁷ På den anden

20 RONEBERG: 1998, 83–85.

21 WREDE: 1999, 248.

22 Ibid.

23 Ibid., 252.

24 MCCLINTOCK: 1993, 61.

25 ENGMAN: 2000, 13.

26 »Odalman«, 1949.

27 WREDE: 1999, 248.

side er det mit indtryk, at Wredes opfattelse af digtet som »nakna skildringen av social misär«²⁸ også er lidt forenklet, da det er uklart, hvilken social position Paavo har. Er han så fattig, som de fleste litteraturforskere tror? Paavo synes at eje sin jord selv, og han holder forskellige dyr; han sælger får og køer under krisen. Desuden spiser Paavos familie åbenbart normalt ikke barkbrød, mens der fandtes bonde- og landarbejderfamilier i Finland i 1800-tallet, der altid spiste barkbrød.²⁹ Det betyder, at Paavo ikke hører til det fattigste befolkningslag på landet. Men det fremgår, at han ikke er rig, og at sulten truer hans familie. Paavo blev derfor i borgerlige kredse opfattet som fattig.

Fattigdommens betydning for det nationale selvbillede bliver endnu klarere, når man betragter Finlands nationalsang, »Maamme« eller »Vårt land«, som digtet oprindeligt hedder. Anden strofe lyder:

Vårt land är fattigt, skall så bli
För den, som guld begär,
En främling får oss stolt förbi;
Men detta landet älska vi,
För oss med moar, fjäll och skär
Ett guldland dock det är.³⁰

I denne strofe findes der for første gang i digtet et »vi« – et nationalt »vi« – som er forbundet med sit land trods dets økonomiske fattigdom. Det nationale »vi« ser landets rigdom i Finlands landskaber, men »moar, fjäll och skär« er ufrugtbare, gølge landskabstyper. Det betyder, at rigdommen ikke består i økonomisk værdi, men i den emotionelle eller æstetiske forbindelse mellem menneske og miljø.

Klinge mener, at kontrasten mellem rig og fattig i anden strofe kan relateres til forholdet mellem Sverige og Finland: Det rige Sverige lokkede svensktalende intellektuelle finner til at udvandre, hvilket Runeberg måske også selv overvejede, men dog afstod fra.³¹ Kjell-Arne Brändström og Hugo Pipping ser derimod i strofen en afgrænsning af Finland fra Rusland. Brändström henviser til Runebergs *Elgskyttarne* (1832), der fremstiller en rig russisk handelsmand, der gerne vil giftes med en finsk pige – men pigen foretrækker at blive i det fattige Finland. Pipping forklarer, at

28 Ibid.

29 VOUTILAINEN: 2016, 90. Jeg takker Tiina Hemminki der har henvist mig til Voutilainens arbejde.

30 RONEBERG: 1974, I.

31 KLINGE: 2004, 366.

Rusland havde forekomster af guld.³² Finland var efter Napoleonskrigene blevet et storfyrstendømme under Rusland, og derfor var der politiske grunde til at formulere afgrænsningen indirekte.

Men man kan også sige, at fattigdommen i »Vårt land« forbinder Finland med andre lande; den refererer til selvbilleder i hele Norden fordi der allerede fandtes litterære selvfrestillinger af nogle af de andre nordiske lande, der skildrede dem som fattige lande. For eksempel hedder det i Bernhard Elis Malmströms digt »Fosterlandet« fra 1841: »Du fattiga, du svenska jord./Du fält för nödens krig!«. ³³ Johan Wrede nævner Malmströms digt i kommentaren til *Fänrik Ståls sägner* som forbillede for naturmotivets gestaltning i »Vårt land«. ³⁴ Jonas Nordin har i sin monografi *Ett fattigt, men fritt folk* (2000) vist, at selvbilledet af Sverige som et fattigt land fandtes allerede i 1700-tallet, og at det korresponderede med udlandets opfattelse af Sverige. ³⁵ Carl Jonas Love Almqvists essay »Svenska Fattigdomens betydelse« fra 1838 stillede den svenske fattigdom over for udlandets rigdom og betragtede den rette forståelse af fattigdommen som »kärnan för sin [dvs. Svenskens] nationalitet«. ³⁶ Fattigdommen fører til, at svenskerne koncentrerer sig om deres egen indre kraft, mener Almqvist. ³⁷

I dansk litteraturhistorie er Poul Martin Møllers digt »Hjemve« et godt eksempel på, hvad fattigdommen betød for det nationale selvbillede. Digtet blev skrevet på en sørejse til Kina i 1820 og offentliggjort i 1823. ³⁸ Det indeholder flere gange udråbet »Danmark er et lidet, fattigt land!« ³⁹ Udråbet stammer i »Hjemve« fra en klerk i Manila og en kræmmer i Batavia, dvs. det er personer udefra, der beskriver Danmark som fattigt, og digtet indvender at »Morgenlandets Søn« ikke med sit guld kan købe »en nordisk Kvindes Tro« eller nyde det gode klima og de grønne skove og

32 BRÄNDSTRÖM: 1978, 80–81; PIPPING: 1942a, 144–145; idem: 1942b, 163–168.

33 MALMSTRÖM: 1867, 178.

34 RUNEBERG: 1987, 57.

35 NORDIN: 2000, 182–262.

36 ALMQVIST: 1996, 260.

37 Ibid., 267.

38 JØRGENSEN et al.: 2005, 333.

39 Der findes en diskussion omkring kommaer i digtet. Kommateringen i den udgave som jeg har brugt, er identisk med den udgave fra 1830, som også findes i de digtantologier af 1800- og 1900-tallet som jeg har fundet i en onlinesøgning. Jeg antager at udråbet blev normalt husket i den kommatering jeg citerer. Om kommaer i Møllers digt fra et editionsfilologisk perspektiv se KONDRUP: 2011, 138.

kløvermarker, som findes i Norden. Det kan kun den fattige mand, der bliver kraftig og modig på grund af sit arbejde med den frodige danske jord og på grund af det gode sorte brød, som findes i Danmark.⁴⁰ Digtet blev skrevet på baggrund af Danmarks økonomiske krise efter 1814 og tabet af Norge som følge af Napoleonskrigene, men »Hjemve« er ikke kritisk over for Danmarks situation. Møllers fortrængning af, hvordan fattigdommen på landet i realiteten føltes, er typisk for guldalderdigtningen⁴¹ og tillader en idealisering af fattigdommen. Digtet kontrasterer fattigdommen med udenlandsk luksus. Digtets jeg vurderer, at danskerens enkle liv er orientalsk forfinelse overlegen, da den fører til slaphed. Digtets orientalistiske indhold er måske mindre kendt end udråbet »Danmark er et lidet, fattigt land!«, som ofte er blevet gentaget, helt frem til i dag, og var en fast del af selvbilledet af Danmark i 1800-tallet. Udråbet danner fx overskrift for kapitler om Danmarks historie mellem 1814 og 1830 i aktuelle historiske fremstillinger⁴² og blev citeret uden at benævne kilden som en kendt karakteristik af Danmark, i vittighedsbladet *Corsaren* i 1847.⁴³

Runebergs »Vårt land« står også i denne tradition af selvbilleder, hvor det fattige Norden kontrasteres med det rige udland, men digtet viser en fattigdom, der går langt ud over en mangel på guld. Det finske folk er vant til at lide sult:

Här striddes våra fäders strid
Med tanke, svärd och plog,
Här, här, i klar som mulen tid,
Med lycka hård, med lycka blid,
Det Finska folkets hjerta slog,
Här bärs hvad det fördrog.

Hvem täljde väl de striders tal,
Som detta folk bestod,
Då kriget röt från dal till dal,
Då frosten kom med hungrens qual,
Hvem måtte allt dess spillda blod
Och allt dess tålamod?⁴⁴

40 MØLLER: 1930, 75–76.

41 VAMMEN: 1994, 10.

42 Se fx BJØRN: 2003, 147–152; BRYLD: 2002, 133–134.

43 »Veltalenhed«, 1847, 3.

44 RONEBERG: 1974, 2.

Digtet nævner kun fædre, ikke mødre – dvs. folket er associeret med maskulinitet. Runeberg tilskriver den finske karakter nogle egenskaber, som han allerede i digtet om bonden Paavo har forbundet med mandlighed: At bære og holde ud er i »Vårt land« en udtalt evne, som det finske folk har til at lide tålmodigt under krig og hunger. Begge strofer sidestiller soldaten med bonden som forkæmpere for den samtid, som vi'et befinder sig i – »Och det var här, det blodet flöt,/Ja, här för oss det var«. ⁴⁵ Soldaten og bonden får på den måde en særlig national betydning. Johan Wrede mener, at »Vårt land« tilhører genren af republikanske nationalsange efter Marseillaisens forbillede ⁴⁶ – noget som Klinge dog afviser. Klinge ser i digtets stoicisme, underkastelse under skæbnen, landskabsidealiserende og kærlighedsbudskab en modvægt til revolutionære tendenser. ⁴⁷ Men også uden at læse digtet som republikansk hymne er Wredes iagttagelse af, at medborgerkollektivet er digtets subjekt og ikke monarken som i dynastiske nationalsange, korrekt. ⁴⁸

Man kan sige, at sult er en erfaring fra fortiden i »Vårt land«, eftersom den står i præteritum. Men fattigdommens betydning er ikke forbi. »Vårt land är fattigt, skall så bli« hed det i anden strofe, og digtets sidste to strofer lyder:

O land, du tusen sjöars land,
Der sång och trohet byggt,
Der lifvets haf oss gett en strand,
Vår forntids land, vår framtids land,
Var för din fattigdom ej skyggt,
Var fritt, var gladt, var tryggt!

Din blomning, slutet än i knopp,
Skall mogna ur sitt tvång;
Se, ur vår kärlek skall gå opp
Ditt ljus, din glans, din fröjd, ditt hopp,
Och högre klinga skall en gång
Vår fosterländska sång. ⁴⁹

Journalisten og forfatteren Gunnar Mårtenson har i sit essay »Fattigdommen i Vårt land« fra 1967 fremhævet digtets fokus på fattigdommen: »Om än

45 Ibid.

46 WREDE: 2005, 329.

47 KLINGE: 2004, 360.

48 WREDE: 2005, 329.

49 RUNEBERG: 1974, 4.

hela dikten andas en ljus och högstämmd framtidstro, döljer skalden inte de skuggor som ruvar över landet, och de djupaste, åtminstone oftast poängterade, är landets fattigdom. « Mårtenson mener om de passager i digtet, der nævner fattigdommen direkte eller refererer indirekte til den:

Alla dessa ställen i dikten talar sitt tydliga språk – Runeberg var visserligen optimist om landets framtid i politiskt hänseende, men han hade en stark känsla av att landets ekonomiska status var svag, och att den skulle så förbli.⁵⁰

Mårtenson baserer sine tanker på den historiske kontekst, som Runeberg skrev »Vårt land« i, og henviser til frykten for en mislykket høst i 1846. Han nævner desuden diskussioner i pressen, der tegnede et dystert billede af Finlands almindelige økonomiske situation og fremtid.⁵¹

Hvis man ser lidt nærmere på de diskussioner, som blev ført i svenskspregede tidsskrifter i Finland i 1846, finder man et mere nuanceret billede. Forståelsen af fattigdommen som et gudgivet og naturligt fænomen – en forståelse som Runebergs digt om bonden Paavo tydeligt støttede – var gradvist på retur.

En anonym artikel i *Borgå Tidning* fra april 1846, et tidsskrift som Runeberg havde været med til at grundlægge i 1838, og som han selv sporadisk skrev for,⁵² formanede:

Fattigdommen, eller, för att nyttja ett modernt uttryck: proletärens oerhörda tillväxt under en tid, da hvarken krig eller pest eller fleråriga missväxter vållat den, då Europa åtnjutit en trettioårig freds välsignelser, har väckt de flesta Europeiska statsmaktens bekymmer, och bör måhända göra det även hos oss.⁵³

Formuleringen henviser til en mere politisk (i stedet for en religiøs) forklaring af fattigdom, der fordrer nye midler til at bekæmpe den med. Artiklen, som forblev ufuldstændig, idet den annoncerede fortsættelse ikke blev publiceret, stiller spørgsmålet om, hvordan man kan hjælpe de fattige uden at ødelægge deres menneskeværd og evne til selvhjælp.

Fattigdommen blev i svenskspregede tidsskrifter i Finland i året 1846 diskuteret i sammenhæng med folkeskoler, næringsfrihed og økonomiske reformer af fattigvæsenet.⁵⁴ Diskussionerne skal ses i forbindelse med den

50 MÅRTENSON: 1967, 63.

51 Ibid., 64–72.

52 KLINGE: 2014.

53 »Om Fattigdomens tillväxt«, 1846.

54 Jeg har gennemført en udførlig undersøgning af artikler for min bog om sult in nordisk litteratur, jf. FELCHT: 2020, 92–99. Udgangspunktet var en analyse af alle svensk-

liberale omstrukturering af fattigvæsenet især i England. Desuden blev de påvirket af nye socialistiske og kommunistiske idéer og en international debat om pauperisme, dvs. den stigende grad af ekstrem fattigdom i rige industrilande. Man får indtryk af, at de som bidrog til diskussionerne i Finland, oplevede tiden som en overgangstid, hvor tidligere måder at forholde sig til fattigdom på var blevet forældet.

Hvis man kender til de nye politiske og økonomiske accenter i diskussionerne, ser man også anderledes på »Vårt land« og de samtidsdiskussioner, som digtet forholder sig til, end Mårtenson gjorde. Man behøver ikke læse digtet som udtryk for en fatalistisk accept af fattigdommen. »Vårt land« betoner, at Finland har været fattigt længe og »skall så bli«⁵⁵ for den, der søger materiel rigdom; det betyder, at fattigdommen har præget den finske selvforståelse og stadigvæk gør det. Men Finland skal kun forblive fattig for den fremmede, der begærer guld, ikke for det finske folk: Fattigdommen findes ikke længere i den sidste strofe, der ser frem til en ny blomstringstid, hvor nye træk træder i forgrunden. Fattigdommen bliver mindet, men måske også overvundet i fremtiden.

Per Amdam mener, at Runebergs digt var et forbillede for Bjørnstjerne Bjørnsons »Ja, vi elsker dette landet«, Norges (ikke officielt bekræftede, men mest brugte) nationalsang,⁵⁶ der udkom i forskellige versioner mellem 1859 og 1870 (mindre ændringer blev foretaget indtil 1901).⁵⁷ Litteraturforskeren Vigdis Ystad tolker udråbet »Ja, vi elsker dette landet!« som svar på linjen »men detta landet älska vi« fra Runebergs digt.⁵⁸ Linjen findes i anden strofe af »Vårt land«, som etablerer forbindelsen mellem det nationale vi og landets fattigdom. Implicit refererer Bjørnsons digt på den måde til armod som et nationalt karakteristikum. Ystad ser også i linjen »med de tusen hjem« i »Ja, vi elsker dette landet« en allusion til Runebergs »tusen sjöars land«,⁵⁹ som findes i den strofe af »Vårt land«, der giver følgende opfordring til Finland: »Var for din fattigdom ej skyggt«. Ligesom »Vårt land« viser »Ja, vi elsker dette landet« et land med et goldt

sproglige finske tidsskrifter fra 1846 i Finlands digitale tidsskriftsarkiv, <https://digi.kansalliskirjasto.fi/etusivu>, som jeg har undersøgt med stikordet »fattigdom«.

55 RONEBERG: 1974, 1.

56 AMDAM: 1993, 220.

57 JØRGENSEN, LYSDAHL OG YSTAD: 2002, 121–159 – her findes en tekstkritisk udgave af digtets forskellige versioner, som jeg støtter mig til.

58 Ibid., 80.

59 Ibid., 81.

landskab og et barsk klima: »Ja, vi elsker dette landet/som det stiger frem/furet, vejrbitd over vandet«. ⁶⁰

Bibliotekaren og litteraturhistorikeren Jens Braage Halvorsen angiver, at den første version af »Ja, vi elsker dette landet« blev skrevet samtidigt med bondefortællingen *Arne* (1858) og skulle indgå i den, men at Bjørnson forkastede idéen om at integrere digtet i fortællingen, ⁶¹ der indbefatter forskellige andre sange. *Arne* fortæller historien om en ung mand, der bor sammen med sin mor på en gård. Faren, som var voldelig og fortrukket, er død og har bidraget til Arnes usikkerhed vedrørende hans identitet. Arne overvejer at udvandre til Amerika, men beslutter at blive i Norge på grund af sin mor og sin kærlighed til en ung kvinde. ⁶² Ystad tolker *Arne* som et værk, der forsvare den norm, der ligger i at blive hjemme og ikke at søge sin opgave andetsteds. ⁶³ »Ja, vi elsker dette landet« passer ikke ind i fortællingen, men har nogle træk til fælles med *Arne*: Sangen priser hjemlandet, og bønder spiller en vigtig rolle i den.

I tredje strofe af »Ja, vi elsker dette landet« bidrager bønderne til landets forsvar og bliver på den måde etableret som historiske aktører. ⁶⁴ Ligesom »Vårt land« inkluderer også »Ja, vi elsker dette landet« almuen eller den brede befolkning. I den næstsidste strofe hedder det opfordrende: »Norske mand i hus og hytte,/tak din store Gud!« ⁶⁵ Hytten henviser til det enkle liv, som mange nordmænd fører.

Men til forskel fra »Vårt land« nævner »Ja, vi elsker dette landet« ved siden af faren også moren og desuden kvinder, der strider som mænd. ⁶⁶ Mens Runebergs nationale ideal var maskulint, inkluderer folket hos Bjørnson eksplicit kvinderne. Bjørnsons digt giver kvinder en vigtig rolle i nationens historie og følelsesliv.

I versionen fra 1863 indfører Bjørnson efter den tredje strofe, hvor bønderne spiller en vigtig rolle, en strofe der beskriver krig og hungersnød som en erfaring, der bidrager til landets enhed og kraft:

⁶⁰ Ibid., 143.

⁶¹ HALVORSEN: 1885, 52; JØRGENSEN, LYSDAHL og YSTAD: 2002, 47.

⁶² BJØRNSON: 1858.

⁶³ JØRGENSEN, LYSDAHL og YSTAD: 2002, 47.

⁶⁴ Ibid., 83, 147.

⁶⁵ Ibid., 157.

⁶⁶ Ibid., 83, 143, 147.

Hårde tider har vi døjet,
 blev tilsist forstødt;
 men i værste nød blåøjet
 frihed blev os født.
 Det gav faderkraft at bære
 hungersnød og krig,
 det gav døden selv sin ære –
 og det gav forlig.⁶⁷

Digtet tager på den måde krisen i 1814 op – den krise, der førte til landets uafhængighedserklæring.⁶⁸ Krisen havde sit udgangspunkt i hungersnøden i 1813.⁶⁹ Sulten blev vigtig for Norges skæbne. Danmark bliver ikke nævnt direkte, men man kan tolke anden linje sådan, at det er Danmark, der forstøder Norge. Selvom denne strofe normalt ikke bliver sunget og ikke fandtes i den første publicerede version af digtet, har den stor ideologisk betydning, fordi det er den eneste, der eksplicit nævner friheden. Forbindelsen mellem hunger og krig minder om »Vårt land« igen.

Den sidste strofe gentager mange af allusionerne til »Vårt land«, fx »Ja, vi elsker dette landet«, »med de tusen hjem«. Den betoner endnu en gang kærligheden til den barske natur, og at kampen mod nøden har styrket enheden i landet:

Ja, vi elsker dette landet,
 som det stiger frem
 furet, vejrbitd over vandet
 med de tusen hjem.
 Og som fædres kamp har hævet
 det af nød til sejr,
 også vi, når det blir krævet,
 for dets fred slår leir.⁷⁰

Politiseringen af mangel

Historikeren James Vernon forklarer i sin monografi *Hunger. A Modern History*, at der findes tre paradigmer i diskurser om sult. Det første paradigme er religiøst og betragter hungeren som en del af en guddommelig plan; det andet er moralsk og forbundet med den holdning, at sult er et resultat af individuel dovenskab. Men siden midten af 1800-tallet har der

67 Ibid., 151.

68 Ibid., 61.

69 MYKLAND: 1978, 234–260.

70 JØRGENSEN, LYSDAHL og YSTAD: 2002, 159.

fandtes et tredje paradigme, hævder Vernon, nemlig idéen om, at hunger er et kollektivt socialt problem. Sult blev ikke længere betragtet som de sultendes problem; de fattige var uskyldige ofre for politiske og økonomiske systemer, som de ikke selv kunne kontrollere. Og deres sult truede ikke kun dem, men hele samfundets sundhed, velfærd og sikkerhed.⁷¹ Vernon undersøger hovedsageligt britiske diskurser, men vi har allerede set, at diskurserne om sult og fattigdom også forandrede sig i Norden i anden halvdel af det 19. århundrede. Den religiøse tolkning blev med tiden mindre anerkendt, og man prøvede at finde nye økonomiske og politiske forklaringer på mangel. En kritisk holdning til den store kontrast mellem rig og fattig vandt indflydelse, og magthaverne blev i stigende grad betragtet som ansvarlige for hele befolkningens vel.

Vernon nævner, at litteraturen og nye, mere narrative og personlige former for journalistik har bidraget til fremmelsen af det sociale paradigme.⁷² Dette paradigme kan i høj grad ses i de socialrealistiske og naturalistiske strømninger, der blev stærkere i nordisk litteratur fra omkring 1870. Idealiseringen af fattigdommen veg tilbage for en mere kritisk fremstilling, der viste de fatale virkninger af sult og armod på familier og samfundet og diskuterede politiske årsager til fattigdommen.

Fra idealisering til social kritik: Eksemplerne Tavaststjerna og Nexø

Et eksempel på en mere samfundskritisk fremstilling af sult og fattigdom finder vi i Karl August Tavaststjernas finlandssvenske naturalistiske roman *Hårda tider* fra 1891, et samfundsportræt, der viser, hvordan de rige fester, mens de fattige sulter under hungersnøden i 1867/68.⁷³ Tavaststjernas roman blev meget læst, da den udkom. Den fik en del positive anmeldelser, men blev også kritiseret, fordi den ikke tegnede et idealbillede af fattige bønder, som Runeberg gjorde det i sit digt om bonden Paavo.⁷⁴ Den forventning afviste Tavaststjerna eksplicit: »Det är med full afsikt jag undvikit att göra en dålig kopia af Saarijarvi-bonden Paavo«. ⁷⁵

⁷¹ VERNON: 2007, 1–16

⁷² Ibid., 17–40.

⁷³ TAVASTSTJERNA: 1892, 254–262.

⁷⁴ »Hr. A. M. om Tavaststjernas nya bok«, 1891, [3]; »Hårda tider«, 1891, [2–3].

⁷⁵ TAVASTSTJERNA: 1892, 228–229.

Det var vigtigt for Tavaststjerna at udvikle et modsat standpunkt i forhold til sin samtids historiografiske erindring om hungersnøden i 1867/68. Den historiografiske erindring baserede sig på finske nationalidealer fra Runebergs tid og konstruerede et billede af et samfund, der delte sit brød solidarisk i nøden. Tavaststjerna skrev:

Jag kan ju till och med erkänna att det är just detta vårt ömtåliga medvetande om att vi i hungeråren bestått våra största hjälteprof, som kommit mig att reagera mot det falska däri och i min bok visa huru liten nöd det egentligen gick på de bildade klasserna. Ty dessa har under tidernas lopp tämligen oberättigadt begynt tillämpa på sig själfva Runebergs rent folkliga Paavomyt.⁷⁶

Tavaststjerna udviklede i stedet en litterær samfundskritik, der baserer sig æstetisk på hungersnøden som det centrale motiv. Hungersnøden forbinder handlingens forskellige niveauer og bliver reflekteret som et fremstillingsproblem: »I allmänhet uppträdde nöden icke med nogen skräckscener, den utmärkte sina offer långa måneder i förväg«, hedder det i romanen.⁷⁷ Hvordan kan man fortælle noget, der sker meget langsomt og derfor næsten umærkeligt? Romanen indeholder en fortælling om et drab, der sker som følge af et hungerdelirium. Denne del af handlingen kan læses som et svar på hungerens manglende dramatik.⁷⁸ Romanen diskuterer forskellige måder at støtte de fattige på og viser, hvordan sult truer de fattiges moral og dermed hele samfundets sociale orden.⁷⁹ På den måde kan romanen ses som del af det sociale paradigme om sult.

Mit sidste eksempel på et socialkritisk perspektiv på sult er Martin Andersen Nexø's roman *Pelle Erobreren*, der udkom i fire bind mellem 1906 og 1910. Romanen var meget populær i hele Norden og andre lande. Litteraturforskeren Per-Olov Mattson har desuden i sin monografi *Martin Andersen Nexø. Den nordiska arbetarlitteraturens pionjär* (2017) vist, at Nexø's indflydelse på Sveriges arbejderlitteratur var stor.⁸⁰

Romanen forbinder hovedpersonens individuelle udviklingshistorie med produktionsmidlernes udviklingshistorie og anses for en proletarisk dannelsesroman.⁸¹ Litteraturforskeren Jørgen Haugan forklarer, at Nexø

76 Ibid., 229.

77 Idem: 189I, 207.

78 FELCHT: 2018, 183–184.

79 Ibid., 178–183.

80 MATTSSON: 2017.

81 AGGER et al.: 1984, 175–184.

udviklede sig fra en »senromantisk, dybt religiøs nationalskjald«,⁸² der var inspireret af guldalderdigtningen, til en »radikal, naturalistisk fortæller«. ⁸³ Haugan mener, at »*Pelle Erobreren* er et idealistisk værk, der ligger i forlængelse af det 19. århundredes forestillingsverden«⁸⁴ og betragter den som »en idealistisk kærlighedsforbindelse til underklassen«. ⁸⁵ Haugan mener, at *Pelle Erobreren* står i forlængelse af den idealistiske tradition og udvikler en socialistisk utopi, der baserer sig på jæg'ets udvikling og sammenhæng med verden.⁸⁶

Det er ikke kun jæg'et, men også verden i *Pelle Erobreren*, der er i forandring: Den sociale orden bliver opløst, industrialiseringen forandrer produktionen samt folks levevis, og fattigdommen ses ikke længere som gudgiven eller naturlig, men som et resultat af social ulighed.

I romanen er sulten kendetegnende for det kapitalistiske system, mens den spiller en mindre vigtig rolle i de førindustrielle produktionsformer, der dominerer i de første to bind af *Pelle Erobreren*. Nexø beskriver i tredje bind af *Pelle Erobreren*, *Den store Kamp*, sulten som det våben, fabrikanterne bruger mod arbejderne i arbejdskampen. Men hungeren styrker også arbejdernes modstand og bidrager på den måde til deres voksende styrke.⁸⁷ »Den store Hungerreserve«⁸⁸ af arbejdsløse hjælper til at opretholde udbytningen i det kapitalistiske system. I løbet af historien forbedres de fattiges situation, noget som romanen dog ikke kun vurderer positivt. I sidste bind, *Gryet*, hedder det således:

Der blev uddelt en Mængde forskellige Understøttelser – altid lige paa Sultegrænsen; flere og flere maatte ty til dem. Det berøvede dem ikke deres borgerlige Rettigheder, men gjorde dem til et Slags politisk *holdt* Proletariat.⁸⁹

Pelle Erobreren kritiserer uligheden og den udbytning, der er forbundet med sulten, men ser i hungeren også et potentiale til at udløse en revolutionær forandring. Derfor afviser romanen understøttelser, der ikke forbedrer situationen radikalt, men kun beroliger de fattige.

82 HAUGAN: 1998, 87.

83 Ibid., 174.

84 Ibid., 205.

85 Ibid.

86 Ibid., 264.

87 NEXØ: 2002, 530–531, 582–583, 760–761.

88 Ibid., 940, 963.

89 Ibid., 885.

På den anden side er romanens egen politiske vision – Pelle grundlægger i sidste bind en andelsvirksomhed – heller ikke særlig revolutionær. Kapitalen til fabrikken stammer fra en rig arving, og andelsvirksomheden styres ikke demokratisk, men derimod ene og alene af Pelle. Men fordi alle arbejdere i andelsvirksomheden får samme løn, bidrager virksomheden til mere økonomisk lighed.

Konklusion:

Velfærdsstaten og udviklingen af sult og fattigdom i litteraturen

Det socialkritiske perspektiv på sult og fattigdom i litteraturen opstod cirka samtidigt med de politiske og institutionelle forandringer i Norden, der førte til, at velfærdsstaten blev etableret. Velfærdsstaten i Norden bliver indenfor sociologien og statskundskaben ofte betragtet som en form for »Scandinavian Exceptionalism«. Dens universalisme, høje grad af social lighed og solidariske socialpolitik bliver for eksempel fremhævet som specifikke træk. Velfærdsstatens styrke bliver ofte begrundet med, at den hviler på en bred politisk konsensus. Demokratiseringsprocessen i Norden gælder i det hele taget som fredelig. Historisk set er den skandinaviske velfærdsstats særlige form blandt andet forbundet med bondens vigtige politiske rolle og landbefolkningens store økonomiske betydning.⁹⁰ Litteraturens kritiske perspektiv på samfundets problemer bidrog til diskussioner, der førte til fremgang for velfærdsstaten. Normalt havde litteraturen ingen direkte indflydelse – Jeppe Aakjærs *Vredens børn* (1904) og ophævelsen af tyendelovet er dog et kendt eksempel. Men Tavaststjernas *Hårda tider* kritiserer fx regeringens passivitet under hungersnøden og plæderer på den måde for, at staten er ansvarlig for hele befolkningens vel.

Runebergs digt om bonden Paavo, »Vårt land« og Bjørnsons »Ja, vi elsker dette landet« repræsenterede den holdning, at hele befolkningen var et stort fællesskab, der var fattigt, men solidarisk. Teksternes popularitet og deres funktion i »nation building« viser, at fattigdommen spillede en stor rolle i nationale selvbilleder i Norden. Digtene står i en tradition, hvor fattigdom blev idealiseret. Denne idealisering fandtes også i andre nationalromantiske tekster hvoraf jeg har nævnt et udvalg. Men i »Vårt land« og »Ja, vi elsker dette landet« er det kun manglen i datiden, der er

90 Se fx BALDWIN: 1989; KUHNLE og HORT: 2004, 1–5.

enhedsstiftende, og digtene er ikke idealiserede fremstillinger af det enkle bondeliv, men sætter også ord på den nød, som sult og fattigdom bringer.

Den socialkritiske litteratur i Norden efter 1870 idealiserede ikke beskrivelsen af landbefolkningens liv, men viste i stedet, hvordan social ulighed og fattigdom truede sammenholdet i samfundet, også på landet. På den måde fordrede litteraturen politiske forandringer for at bekæmpe fattigdommen. Tavaststjernas roman er et godt eksempel på den form for social kritik. Nexøs roman betoner økonomisk lighed som en central samfundsmæssig værdi og viser en arbejderbevægelse, der kun har succes, når den ikke kæmper med rå vold, men med arbejdskampens institutionaliserede midler.

Min tese om, at der findes en form for skandinavisk eller rettere: nordisk »exceptionalisme«, der forstår kampen mod hårde vilkår som grundlaget for en særlig form for fællesskab, kan jeg nu præcisere: Flere populære litterære tekster i Norden forbinder fattigdom med national identitet. Forestillingen om fællesskabet, der opstår i kampen mod manglen, forandrede sig med den nye vurdering af fattigdommen. I teksterne fra før 1870 bestod fællesskabet i en forestillet følelsesmæssig national enhed eller lighed i karakteren, der baserede sig på erfaringer med fattigdommen. Billedet af solidaritet er i disse tekster mere umiddelbart – Paavo hjælper sin nabo. Romanerne efter 1870 krævede nye former for samfundsorganisation for at bekæmpe fattigdommen og bidrog på den måde til diskussionen om social forandring i Norden. Tavaststjernas roman tilbyder ingen løsning, men viser, at staten svigtede under hungersnøden og diskuterer forskellige muligheder for at støtte de fattige. Nexøs roman finder løsningen i andelsvirksomheden og skaber på den måde en forbindelse mellem organiseringen inden for landbruget og industrien.⁹¹ Jørgen Haugan skriver: »Pelle er i hele sit sindelag først og fremmest en bonde«. ⁹² Romanen er ikke en socialistisk utopi i snæver forstand, men indgår i den nordiske tradition, hvor bondeidealet spiller en stor rolle.

91 HAUGAN: 1998, 255.

92 Ibid., 256.

Bibliografi

- AARNES, Sigurd Aa.: »Nation building« – et nyttig begrep i studiet av nordisk nasjonalromantikk«. I: Bandle, Oskar, et al. (red.): *Nordische Romantik. Akten der XVII. Studienkonferenz der International Association for Scandinavian Studies 7.–12. August 1988 in Zürich und Basel*. Basel, Frankfurt am Main: Helbing & Lichtenhain, 1991, 290–295.
- AGGER, Gunhild, et al.: *Dansk litteraturhistorie 7. Demokrati og kulturkamp 1901–1945*. København: Gyldendal, 1984.
- ALMQVIST, Carl Jonas Love: »Svenska Fattigdomens betydelse«. I: Almqvist, Carl Jonas Love: *Tornrösens bok. Duodesupplagan 8–II*. Udg. Krister Gidlund et al. [Hedemora]: Gidlund, 1996, 247–287.
- AMDAM, Per: *Bjørnstjerne Bjørnson. Kunstneren og samfunnsmennesket 1832–1880*. Oslo: Gyldendal Norsk, 1993.
- ANDERSEN, Per Thomas: *Norsk litteraturhistorie*. Oslo: Universitetsforlag, 2012.
- ANDERSON, Benedict: *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London: Verso, 1983.
- BALDWIN, Peter: »The Scandinavian Origins of the Social Interpretation of the Welfare State«. I: *Comparative Studies in Society and History* 31:1 (1989), 3–24.
- BJØRN, Claus: *Gyldendal og Politikens Danmarkshistorie 10. Fra reaktion til grundlov. 1800–1850*. København: Gyldendal, 2003.
- BJØRNSON, Bjørnstjerne: *Arne*. Bergen: H. J. Geelmuydens Enkes Officin og Forlag, 1858.
- BRYLD, Carl Johan: *Danmark fra oldtid til nutid*. København: Gyldendal, 2002.
- BRÄNDSTRÖM, Kjell-Arne: »Den inhemska bakgrunden till Runebergs folklivsskildring«. I: *Historiska och litteraturhistoriska studier* 53 (1978), 5–103.
- ENGMAN, Max: »Folket – en inledning«. I: Fewster, Derek (red.): *Folket. Studier i olika vetenskapers syn på begreppet* folk. Helsinki: Svenska litteratursällskapet i Finland, 2000 (= Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland; 626), 7–18.
- FELCHT, Frederike: »The Aesthetics and Politics of Scarcity – A Swedish Example«. I: Felcht, Frederike, and Katie Ritson (red.): *The Imagination of Limits: Exploring Scarcity and Abundance*, München: Rachel Carson Center for Environment and Society (= RCC Perspectives; 2015:2), 7–14.
- FELCHT, Frederike: »The Nature of Hunger. Karl August Tavaststjerna's Hårda tider«. I: Henning, Reinhard, et al. (red.): *Nordic Narratives of Nature and the Environment. Ecocritical Approaches to Northern European Literatures and Cultures*. Lanham et al.: Lexington, 2018, 173–188.
- FELCHT, Frederike: *Die Regierung des Mangels. Hunger in den skandinavischen Literaturen 1830–1960*. Heidelberg: Winter, 2020.
- HALVORSEN, Jens Braage: *Bjørnstjerne Bjørnsons Liv og Forfattervirksomhed aktmæssig fremstillet*. Kristiania: Det Mallingske Bogtrykkeri, 1885.
- »Hr. A. M. om Tavaststjernas nya bok«. I: *Nya pressen* 15, 17. Januar 1892, 3.
<http://digi.kansalliskirjasto.fi/sanomalehti/binding/580342?page=3> [15 maj 2019].
- HAUGAN, Jørgen: *Alt er som bekendt erotik. En biografi om Martin Andersen Nexø*. København: Gads, 1998.

- »Hårda tider. Berättelse från Finlands sista nödår af Karl. A. Tavaststjerna«. I: *Finland* 295, 19. December 1891, 2–3.
<http://digi.kansalliskirjasto.fi/sanomalehti/binding/504081?page=2> [15 maj 2019].
- JØRGENSEN, Jens Anker, et al: *Hovedsporet. Dansk litteraturs historie*, København: Gyldendal, 2005.
- JØRGENSEN, Jon Gunnar, Anne Jorunn Kydland LYSDAHL og Vigdis YSTAD: *Historien om »Ja, vi elsker«*. Oslo: Pax, 2002.
- KAYSER NIELSEN, Niels: *Bonde, stat og hjem. Nordisk demokrati og nationalisme – fra pietismen til 2. verdenskrig*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag, 2009.
- KLINGE, Matti: »The North, Nature and Poverty« I: Klinge, Matti: *Let Us Be Finns – Essays on History*. Helsinki: Otava, 1990, 7–20.
- KLINGE, Matti: *Geschichte Finnlands im Überblick*. Helsinki: Otava, 1995.
- KLINGE, Matti: *Den politiske Runeberg*. Stockholm: Atlantis; Helsinki: Söderström, 2004.
- KLINGE, Matti: »Runeberg, Johan Ludvig«. I: Dahlberg, Julia, et al. (red.): *Biografiskt lexikon för Finland 2. Ryska tiden*. Stockholm/Helsinki: Atlantis/Söderström, 2009; online version 2014.
 URN:NBN:fi:sls-4596-1416928957202 [13. maj 2019].
- KONDRUP, Johnny: *Editionsfilologi*. København: Museum Tusulanum, 2011.
- KUHNLE, Stein, og Sven E.O. HORT: *The Developmental Welfare State in Scandinavia. Lessons for the Developing World*. Genève: United Nations Research Institute for Social Development, September 2004 (= Social Policy and Development Programme Paper; 17).
<https://www.files.ethz.ch/isn/102834/17.pdf> [19. maj 2019].
- LANDQUIST, John: *Geijer. En levnadsteckning*. Stockholm: Norstedt, 1954.
- MALMSTRÖM, Bernhard Elis: *Dikter. Samlade Skrifter* 6. 4. opl. Örebro: Lindh, 1867, 177–191.
<http://runeberg.org/bemsamlade/6/> [6. maj 2019].
- MATTSSON, Per-Olof: *Martin Andersen Nexø. Den nordiska arbetarlitteraturens pionjär*. Lund: Ellerströms, 2017.
- MCCLINTOCK, Anne: »Family Feuds: Gender, Nationalism and the Family«. I: *Feminist Review* 44:1 (1993), 61–80.
- MÜLLER-WILLE, Klaus: »Romantik – Biedermeier – Poetischer Realismus (1800–1870)«. I: Glauser, Jürg (red.): *Skandinavische Literaturgeschichte*. 2. opl. Stuttgart: Metzler, 2016, 133–185.
- MYKLAND, Knut: *Norges historie 9. Kampen om Norge. 1784–1814*. Oslo: J.W. Cappelens, 1978.
- MØLLER, Poul Martin: »Hjemve«. I: Møller, Poul Martin: *Skrifter i udvalg* 1. Udg. af Hans Brix et al. København: Gad, 1930, 74–76.
http://adl.dk/solr_documents/moellerorval-workid64405 [10. maj 2019].
- MÅRTENSON, Gunnar: »Fattigdomen i Vårt land« I: Mårtenson, Gunnar: *Friaren från landet och andra essäer*. Helsinki: Söderström, 1967, 63–72.
- NEXØ, Martin Andersen: *Pelle Erobreren 2. Den store Kamp*. Gryet. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, Borgen, 2002.

- NORDIN, Jonas: *Ett fattigt men fritt folk. Nationell och politisk självbild i Sverige från sen stormaktstid till slutet av frihetstiden*. Stockholm, Stehag: Brutus Östlings Bokförlag Symposion, 2000.
- »Odalman«. I: *Svenska Akademiens Ordbok* 18. Lund: Lindstedts universitetsbokhandel, 1949, O 199.
https://www.saob.se/artikel/?seek=odal-man&pz=6#U_OI_216979 [5 januar 2020].
- »Om Fattigdomens tillväxt«. I: *Borgå Tidning* 27, 8. april 1846.
<http://digi.kansalliskirjasto.fi/sanomalehti/binding/389322?page=1> [13. maj 2019].
- PIPPING, Hugo E: »Det fattiga Finland«. I: *Historiska och litteraturhistoriska studier* 17 (1942a), 143–162.
- PIPPING, Hugo E: »Andra strofen av ›Vårt land‹«. I: *Historiska och litteraturhistoriska studier* 17 (1942b), 163–173.
- PRYSER, Tore: *Samlagets Norsk historie 800–2000 4. Norsk historie 1814–1860. Frå standssamfunn mot klassesamfunn*. Oslo: Det Norske Samlaget, 1999.
- RUNEBERG, Johan Ludvig: *Samlade Skrifter* 5. *Fänrik Ståhls sägner*. Udg. Kerstin Nyqvist et al. Helsinki: Svenska litteratursällskapet i Finland; Stockholm: Svenska vitterhetsamfundet, 1974.
- RUNEBERG, Johan Ludvig: *Samlade Skrifter* 14. *Kommentar till Fänrik Ståhls sägner*. Udg. Johan Wrede et al. Stockholm: Svenska vitterhetsamfundet, 1987.
- RUNEBERG, Johan Ludvig. *Dikter*. Udg. Lars Huldén. Stockholm: Atlantis, 1998.
<http://www.svenskaakademien.se/svenska-akademien/publikationer/svenska-klassiker/johan-ludvig-runeberg-dikter> [3. maj 2019].
- STRÅTH, Bo: »The Swedish Path to National Identity in the Nineteenth Century«. I: Sørensen, Øystein (red.): *Nordic Paths to National Identity in the Nineteenth Century*. Oslo: The Research Council of Norway, 1994, 55–74.
- STRÅTH, Bo: *Norstedts Sveriges historia 6. Sveriges historia 1830–1920*. Stockholm: Norstedts, 2012.
- STRÅTH, Bo, og Øystein Sørensen: »Introduction: The Cultural Construction of Norden«. I: Stråth, Bo, og Øystein Sørensen (red.): *The Cultural Construction of Norden*. Oslo et al.: Scandinavian University Press, 1997, 1–24.
- TAVASTSTJERNA, Karl August: *Hårda tider. Berättelse från Finlands sista nödår*. Helsinki: Söderström, 1891.
- TAVASTSTJERNA, Karl August: »Hårda tider. Själlförsvär«. I: *Finsk tidskrift* 3, 1. mars 1892, 227–231.
<http://digi.kansalliskirjasto.fi/aikakausi/binding/497564?page=37> [15.5.2019].
- VAMMEN, Hans: »Guldalderens danske samfund – en syntetisk karakteristik«. I: *Meddelelser fra Thorvaldsens Museum* (1994), 9–19.
- »Veltalenhed«. I: *Corsaren* 344, 23. april 1847, 1–4.
- VERNON, James: *Hunger. A Modern History*. Cambridge, Mass.: Belknap, 2007.
- VOUTILAINEN, Miikka: *Poverty, Inequality, and the Finnish 1860s Famine*. Jyväskylä: University of Jyväskylä, 2016.
https://jyx.jyu.fi/dspace/bitstream/handle/123456789/49598/978-951-39-6627-o_vaitosi3052016.pdf?sequence=1 [3.5.2019].

- WREDE, Johan: »Johan Ludvig Runeberg: Klar och gåtfull«. I: Wrede, Johan, og Clas Zilliacus: *Finlands svenska litteraturhistoria 1. Åren 1400-1900*. Helsinki: Svenska litteratursällskapet i Finland; Stockholm: Atlantis, 1999, 242-263.
- WREDE, Johan: *Världen enligt Runeberg. En biografisk och idéhistorisk studie*. Helsinki: Svenska litteratursällskapet i Finland; Stockholm: Atlantis, 2005.
- ØSTERGÅRD, Uffe: »Nation-Building Danish Style. State, Nation and National Identity in the Danish Nation-State in the 19th Century«. I: Sørensen, Øystein (red.): *Nordic Paths to National Identity in the Nineteenth Century*. Oslo: The Research Council of Norway, 1994, 37-53.

IVARS OREHOVS, Lettlands Universitet
Idrottsligt och konst-litterärt historiskt exceptionellt –
med exempel på danska och svenska insatser

Skärnings- eller beröringspunkter mellan idrott och olika konstarter, inklusive sång ävensom litteratur, tar sig uttryck nuförtiden i färgrikt metaforiska och storslagna föreställningar vid öppnings- och stängningsceremonier i de olympiska spelen, men tidigare slog konsten i enskilda former även internationellt igenom som ett slags tävlingsgrenar från och med de femte OS i Stockholm 1912. I en direkt och även överförd mening kan vi betrakta detta faktum som en märklig demonstration av ›Skandinavisk exceptionalism«. Å ena sidan tog emot Sveriges huvudstad som olympiadens arrangör denna idé och satsning på den så kallade *Concours d'Art* (konsttävlingen) i fem grenar huvudsakligen av dåtidens ordförande i IOK, Pierre de Coubertin (1863–1937),¹ å andra sidan – paradoxalt nog, det blev varken någon skandinavisk medalj eller deltagande överhuvudtaget vid dem första OS-konsttävlingarna i Stockholm 1912.

En hel del konstnärligt olympiska tävlingsframgångar har däremot upplevt de nordiska länderna i perioden efter det första världskriget och fram till 1948, dvs. – tills *Concours d'Art* blev genomfört senast och fram till nu sist. Över denna tidsperiod kan man tala i detta sammanhang, genom att införa liksom ett komplementär begrepp – ›skandinaviskt intern eller nationell specialisering«. Så, till exempel, redan under de VI. OS i Antwerpen 1920 har Norge vunnit den första nordiska medaljen, vilken förblev faktiskt den enda det här landets medalj i konsttävlingar. Den var en silvermedalj i arkitekturgrenen till arkitekten Holger Sinding-Larsen (1869–1938) för hans byggritningar av en gymnastikskola. Även Sverige har tilldelats en medalj i byggnadsarkitektur, ett brons för ritningarna till Valhallabadet i Göteborg, som tilldelades på OS i London 1948 och symboliskt nog markerar konst- och i synnerhet arkitektur-tävlingarnas upphörande i den olympiska historien. Projektet blev även förverkligat 1956, dvs. först efter medaljören och arkitekten Nils Olssons (1891–1951) död.

¹ Närmare om konsttävlingen vid OS i Stockholm 1912 t. ex.: SANDBLAD: 1987, och STEORN: 2012

Det är tidsenligt, att olympiadernas arrangemang har både regional-geopolitiskt och nationalt samband. Skandinavien, som en säregen region med sina självständiga nationala stater,² har etablerat sig internationellt jämväl tack vare deltagande på OS och som utsedda OS:s hemorter³. Det är anmärkningsvärt, att den närliggande regionens – Baltikums – geopolitiskt-internationella igenkännande kom till uttryck vid de V. OS i Stockholm 1912, eftersom medaljer för första gången vunnits av en estnisk idrottare, nämligen Martin Klein (1884–1947, silver i brottning, mellanvikt A – 75 kg), och en lettisk idrottare, nämligen Harry Blau/*Harijs Haralds Blaus*/ (1885–1945, brons i lerduveskytte).⁴ Det var ju sex år innan Estland, Lettland och Litauen som självständiga stater 1918 blev till och vilkas 100-årsjubileer 2018 storslaget firades. De båda medaljvinnarna ingick då vid OS 1912 i en grupp på ett 40-tal deltagare från baltiska provinser, som inte hade någon egen landslagsrepresentation, utan blev organisatoriskt omhändertagna av den redan 1911 grundade Baltiska olympiska kommittén, som var subordinerad Rysslands olympiska kommitté.⁵ Det skall nämnas även Estlands tyngdlyftare Alfred Neuland (1895–1966), vilken med en redan registrerad nationell tillhörighet belönades som olympisk mästare med en guldmedalj bland 53 medtävlade på OS i Antwerpen 1920. Styrka, mästerlighet och framgång har inte heller svikit honom 1924 på de VII. OS i Paris, där han vann en silvermedalj och därmed gav sitt personliga bidrag till det internationella erkännandet av sitt land, som blivit grundat bara några år tidigare, eller genom att skriva och citera med andra ord: »han satt det självständiga Estland på världskartan».⁶

För att återgå till den ›Skandinaviska exceptionalismens‹ tematiskt inslagna ›interna eller nationella specialisering‹ skall man notera, att det var framförallt Danmark och Sverige, vilkas konst- och litteraturtävlande har varit från regionen mest framgångsrika. Förutom den ovannämnda bronsmedaljen i arkitektur har Sverige lyckats med att vinna tre medaljer till – dessa antingen i måleri- eller skulpturgrenen. Alltså, Sverige kan glänsa med två guldmedaljörer – först av alla prisbelönade svenskar var konst-

2 Även Norge efter 1905.

3 Sommarspelen i Stockholm 1912, vinterspelen i Oslo 1952 och i Lillehammer 1994.

4 BOLLING och YTTERGREN: 2012, 426, 444.

5 VÄVERIS: 2012, 2.

6 Informationen och citatet om A. Neulands framgångar från en turistkarta/broschyr »Valga-Valka: viena pilsēta, divas valstis« (2010; översättning från lettiska – I.O.).

nären David Wallin (1876–1957). Han vann guld på OS i Los Angeles 1932 i måleritävlingen för sin romantiskt inspirerade oljemålning *Vid Arilds strand*.⁷ Men vid det hittills sista OS med konståvling, alltså i London 1948, vann Gustav Nordahl (1903–1992) en guldmedalj i skulpturkonkurrens för sitt minimalistiska statypar av en naken kvinna och en naken man. Denna staty var tillägnad den svenska gymnastikpedagogen Pehr Henrik Ling (1776–1839), under titeln *Hyllning till Ling*. Statyn är nu tillgänglig för allmänheten utanför Gymnastik- och idrottshögskolan i Stockholm. Och det blev även en bronsmedalj i skulpturgrenen som vanns vid OS i Berlin 1936 av Stig Blomberg (1901–1970), för verket *Brottande pojkar*.⁸

I det skandinaviska olympiska skulptursammanhanget måste man nämna ett uppseendeväckande verk till: skulpturen *Le Boxeur*, vilken utgjorde Danmarks bidrag på OS i Paris 1924 av sonen till den välkända franska konstnären Paul Gauguin (1848–1903), Jean René Gauguin (1881–1961), som fick en bronsmedalj.⁹ Det är främst inom litteraturen – man bör lyfta fram Danmark med fyra medaljer. Den danska författaren Josef Petersen (1881–1973) vann tre olympiska silvermedaljer för sina mytologiska prosaverk. För *Euryale* i Paris 1924, för *Argonauterne* i Los Angeles 1932, och till sist – för *Den Olympiske Mester* i London 1948. Den danske poeten Johannes Weltzer (1900–1951) tilldelades en bronsmedalj på OS i Amsterdam 1928 för odet *Symphonia Heroica*.

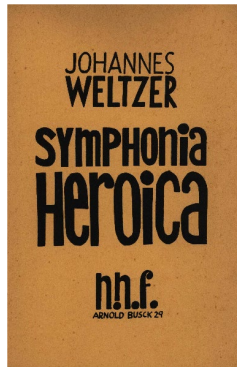
Alltså, en analytiskt-interpreterande granskning på den således utsöndrande ›danska litterära specialiseringen‹ kan man påbörja med den enastående olympiska succén av litteraturvetaren, resaren och författaren Johannes Weltzer för det ovannämnda lyriska verket, vilket betecknas som hyllning till den svenskättade amerikanska flygaren Charles Augustus Lindbergh (1902–1974), som i maj 1927 genomförde den första nonstop-solo-

7 Även ett lettiskt måleribidrag var representerat på OS i Los Angeles 1932 – det deltagande verket av Jānis Tidemanis (1897–1964), som framställer två energiskt simmande kvinnliga idrottare och två stående, intresserat tittande manliga supportergestalter på nära håll i tavlan *Canal Swimmers* (»Simmerskor simmar över kanalen«). Ett verk av en annan lettisk konstnär, Augusts Annuss (1893–1984) under den lettiska titeln *Cīņa pie vārtiem* (»Kamp vid målet«), prisbelönades med ett äreplom vid OS i Berlin 1936 och skildrade ett spännande ögonblick i lagsporten, *Olympischer Kunstwettbewerb*, 1936, 38.

8 Se, till exempel:

[https://sis.modernamuseet.se/sv/view/objects/asitem/search\\$0040/8/primaryMaker-asc?t:state:flow=bf536e85-b348-4207-87d4-157efcbbc80b](https://sis.modernamuseet.se/sv/view/objects/asitem/search$0040/8/primaryMaker-asc?t:state:flow=bf536e85-b348-4207-87d4-157efcbbc80b) [5 januari 2021].

9 Se, till exempel: <https://www.milesosgood.com/olympic-art-gallery> [5 januari 2021].

Titelbladen på den danske poeten Johannes Wetzlers (1900–1951) ode *Symphonia Heroica* (bronsmedalj på OS i Amsterdam 1928 i lyrikgrenen).

flygningen¹⁰ över Atlanten och landade på Paris flygplats Le Bourget. Det har blivit faktiskt en poetisk skildring av väntan – »Verden venter«¹¹ – på landsbygden och i städer runt om i »det gamle Europa«, som fortfarande lider av efterkrigstidens dystra stämning, men hoppas på en lycklig utgång av den övermodigt experimentella flygfärden:

Dødtræt er Europa,
det blide Øjne
frygter Lyset.
ers Hjerte brænder
i Angst og Kval¹²

Odet karakteriseras med en jämnt växande narrativ spänning, där det efter en rad utvalda städernas upprepande uppräknig: »Paris, Berlin, Amsterdam; Leningrad, København, Warszawa, London«, vilka först »sitrer i Venten«¹³ och sedan »lytter«,¹⁴ följer deras enskilt typiserande poetiska skildringar som verkar vara som reseintryck, till exempel:

10 Charles Augustus Lindberghs flygplan »Spirit of St. Louis« befinner sig nu på USA's *National Air and Space Museum* i Washington, DC. Se, till exempel: <https://airandspace.si.edu/collection-objects/ryan-nyp-spirit-st-louis-charles-lindbergh> [5 januari 2021].

11 WETZLER: 1929, II.

12 Ibid., 6.

13 Ibid., II.

14 Ibid., 19.

Leningrad – Hammer og Segl. De røde faner er slidte, de luer i Decemberblæsten, der iskold flyger ned over Newsky Prospekt. [...] I Moskva hviler det stumme Hjerte – [...], i Leningrad klinger Hamrene.¹⁵

medan

København – Raadhuspladsens fine, levende Mylr, Cyklernes Glimten, [...] Strøgets mylrende, syngende Vrmlen, Byen der aabner sig som en Tulipan i Solsken.¹⁶

I det näst sista stycket, som är betitlat »Mødet«,¹⁷ tar det lyriska utrops-sättet över, eftersom »Den ensomme Motor høres fra det Fjarne« och:

Havovervinder!
Rumbetvinger!
Spirit of St. Louis [flygplanets namn – I.O.]!
Kække Lindbergh!
Dødelig Alvor er din Færd.
I Skyttegrave raadner dine Brødre!¹⁸

Det sista radens innehåll syftar klart på det första världskrigets gemensamma amerikansk-europeiska historia, som med den lyckliga avslutningen av flygningen förstärks med en fredlig-optimistisk framtidstro, metaforiskt uttryckt i följande strofer:

Vi är Brødre,
Alla är Brødre.
[...]
New=York....Paris!
En Regnbue er spænt mellem Verdner!¹⁹

Beträffande författaren och journalisten Josef Petersens litterärt olympiska framgångar, vilka kronas med trefaldiga silvermedaljer i perioden 1924–1948, då kan man med dessa prisbelönda verk betrakta författarskapets kännetecken i en längre utsträckning. Den huvudsakliga och alltid närvarande accenten i hans litterära uppsatser är kunskapen och identifieringen med den antika grekiska kulturen, vilket verkar i det olympiskt-kulturhistoriska sammanhanget också bidragit till framgången.

¹⁵ Ibid., 8.

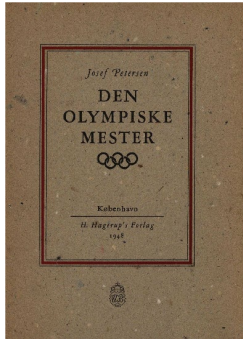
¹⁶ Ibid., 8–9.

¹⁷ Ibid., 19.

¹⁸ Ibid., 20.

¹⁹ Ibid., 21.

I prosaverket *Euryale*, med vilket har vunnits Josef Petersens första medalj på OS i Paris 1924, förflyttas jag-berättaren »den lange Vej tilbage gennem Tiderne«²⁰ till »Nydelsernes og Lykkens Land«²¹ med hjälp av »Protevs, Forvandlingens Gud«.²² Den kronotopiskt narrativa förflyttningen låter honom träffa brottaren Palaistes, som »är en veltalende Mand, god at lytte til«.²³ De gör varandra sällskap på vägen till Olympia, där det finns både »det nyopførte Zevs-Alter og Athleternes Øvelsesrum, omgivet af Badstuer og Sovesole for Agonister, Massører og Herolder«.²⁴

Titelbladen på ett av Josef Petersens med silvermedalj utmärkta verk:
Den Olympiske Mester (vid OS i London 1948 i grenen för episka verk).

Alltså, berättaren har infört läsare i en antikliknande olympisk atmosfär och försöker även passa på att inkludera underhållande pikanta scener, som skulle kunna locka samtida läsare genom att låta »en Mand af Kæmpekræfter, hæsleg, men vældig [...],« som »vil tage Kampen op mod Fader Poseidon i Svømning«, gripa »en smækker, svulmende Pige, der sidder ved hans Side i sin luftige Linnedkjortel, og sætter hende op i Blandningskummen, saa Vinen skulper om hendes nøgne Bag«.²⁵ Sin gärning motiverar idrottaren med följande ord: »Jeg udgyder et Drikoffer og Lystoffer for de Udødelige!«²⁶ Passagen avslutas med en kyskt-erotisk stämningss-

20 PETERSEN: 1924, 7.

21 Ibid., 10.

22 Ibid., 14.

23 Ibid., 23.

24 Ibid., 33–34.

25 Ibid., 36–37.

26 Ibid., 37.

beskrivning: »[...] hendes velskabte Krop blottes, drypende af sortrød Vin som af Blod. Hun selv ler højest; blussende og halv skamfuld krænger hun Kjørtlen af sig og løber hastig ud for at klæde sig om.« – Allt detta åtföljs av jag-berättarens lovprisande utropsord: »Hvilken Styrke! [...] hvilken Skønhed [...]«,²⁷ som kontrasterar med reskamraten Palaistes beriktigande värdering: »En dum Praler! [...] Han har Muskler som Okse – men hverken Øvelse eller Mod. Og hun – en keitet Pige, der ejer Ungdommens Sødme og Friskhet«.²⁸

Därmed får läsare ett tämligen klart tecken på textens bildningssyfte, vilket uttrycker sig inte enbart genom att konceptionellt återuppliva dem antika olympiska spelens atmosfär med ett poetiskt skildrande introduktion på tävlande i olika idrottsgrenar jämte åskadarnas reaktion, utan även i både kvinnliga och manliga blandade gudomligheters liksom människonärvaro uppleva kärleklängans kraft och etikens lärdomar. Som ett relevant exempel för idrottsfilosofisk stämning bör citeras följande passage om höjdhoppet:

Springere [...] – som om de, i en salig Opdrift, overvinder Tyngdkraftens lodrette Stædighed, flyver over usynlige Mure med en Styrke, som synes tilstrækkelig til at springe udenfor Tilværelsen, flængende Tidens og Rummets Forhæng.²⁹

Dessutom – »[...] Digterne og Kitharspillerne vil fæstne Skønheden i denne Dags festlige Stemning, krystallisere de flygtende Glimt af Nuets Jubel och fredelige Lykke«. ³⁰ Den här stämningen sammanförs med jag-berättarens påtagligt tilltagande kärleklängans spänning gentemot ett bland åskadarna utsöndrat gudomligt väsen – hans

Drømmes vidunderlige Billede! Euryale,³¹ – ja! Euryale hedder hun, thi Navnets Klang er som en grøn, ung Bue, stærk af vilde Safter, glat, smidig og duf-tende. – [...] en ung Kvinde, stolt og rank som Atalanta, smækker og yndefuld Artemis.³²

Det här litterära verkets ramstruktur låter dock berättaren återvända från den forngrekiska olympiska tiden: »Det är Tid for noget at forsvinde og

27 Ibid.

28 Ibid., 38.

29 Ibid., 62.

30 Ibid., 63.

31 Liksom det grekiska sagofolkets, bestående av krigiska kvinnor – amasonerna, representant.

32 Ibid., 66.

for noget at komme; den almægtige Skæbne kalder mig«. ³³ Som en väsentlig kvarlåtenskap efter den här kronotopiska resan förblir en rad allmänt gällande betänkanden: »Ved Udholdenhed – ved Idræt, baade Legemets og Sjælens. Den, der forsømmer det ene, skader det andet«, ³⁴ ävensom – »Og genom fredelig Kappelstrid fremmes Udviklingen hurtigst; derfor indstiftede Herakles den første olympiske Agon, og samtidigt Ekecheiria, Gudsfreden«. ³⁵

På OS i Los Angeles 1932 prisbelönades Josef Petersen för sitt verk *Argonauterne*, vilket bygger på deras mytologiska botfärd för att främja idén om instiftelse av »Menneskets første Forsøg paa at omspænde Jordens vide Kreds, – *de olympiske Lege av Herakles, den thebaiske Heros, og Orfevs, den trakiske Digter*«. ³⁶ Sångaren och diktaren Orfeus innehar i berättelsen en patriotisk uppmuntrares och en allmänt mental utmanares roll, som, till exempel, låter honom utropa: »Ro til, Argonauter! Vi er de frie, raske Idrætsmænd, som skal erobre den hele Verden«. ³⁷ Herakles svarar om utsöndring av sportsliga prestationer genom att fråga – »Thi er nogetsomhelst i Verden bedre og herligere end at øve Idræt?« ³⁸ – och utmana enskilda argonauter – »Men svar mig nu: hvilken Idræt er den bedste?«, ³⁹ varpå följer ett helt kapitel med de olika *Argo*-skeppet-roarnas synpunkter på sina utvalda idrottsgrenar, som, till exempel, en löpare:

Jeg priser Løbet som den skønneste Udfoldelse af Mandsvilje. Aldrig er jeg lykkeligere, end naar Maalet suger mig til sig, og min Kraftudfoldelse bliver en Opdrift, en Fremdrift som Svalens, naar den jager gennem Æteren!⁴⁰

Herakles eldsjälliga väsen om idrottens betydelse berör även människosläktets existens i ett följande utlåtande: »De gymniske Øvelser har gjort os værdige til at avle Børn, som kan tage vor Sundhed, Skøhed og Styrke i Arv!« ⁴¹ Som en kvintessens följer i handlingen ett löfte, vars innehåll

33 Ibid., 89.

34 Ibid., 98.

35 Ibid., 102.

36 PETERSEN: 1932, 71.

37 Ibid., 42.

38 Ibid., 14.

39 Ibid., 15.

40 Ibid., 18.

41 Ibid., 60.

låter ödesdigert välkomnande både för idrottare och utövare av sköna konster:

[...] at vi stadig holder os i Form ved mandhaftige Idrætsovelser, og at vi hvert fjerde Aar samles ved første Fuldmaane efter Sommersolhverv, for at kappes i festlige Kampege og vise, hvad vi formaar i Løb, Nævekamp og andre muntre Idrætter! [...] Og det Sted, hvor Kampegene afholdes, skal kaldes Olympia, efter de Udødeliges Opholdssted! Dér skal Sangerne og Lyraspilerne samles for at prise den Viljeanspændelse, som fører den Bedste til Sejren og Egeløvskransen!⁴²

Det är att påpeka, att avslutningskapitlet har liksom kronotopiskt lämnat det antikt grekiska verksamhetsområdet och syftar på skrivtillfällets aktualitet genom att hänvisa till, att:

[...] nylig samlades alle Landes Idrætsmænd og Idrætskvinder til olympisk Stævne i Los Angeles, en Solens og Festernes By, i det vældige nye Atlantis, Frihedens og de ubøjelige Viljers Land!⁴³

Den tredje litterära silvermedaljen blev vunnit av Josef Petersen på de första OS efter andra världskriget, dvs. i London 1948. I det prisbelönade verket *Den Olympiske Mester* yppas den nyligen överlevda ondskan symboliskt med »Svastikaens Tegn«⁴⁴ och med »Alterlejet, som var dækket med et tykt, svastikapyrvedet Brokadetæppe«.⁴⁵ Handlingen är igen förlagd till antika Greklands mytomspunna miljö, där i en rik stad Temessa härskar en vredgad »Bygud Lybos«, vars ande har slagit sig ned i »et stort Tempel«, där varje år offras »ham en af Byens smukkeste Kvinder, som blev udvalgt af hans Præster«.⁴⁶

I en sådan omgivning hamnar en utpräglad huvudgestalt, trefaldig olympisk mästare, Euthymos, som konceptionellt idealiseras och på grund av sina idrottsliga framgångar upphöjs till ett slags förgudad idol, som är utvald att bekämpa den onda »Bygudens« makt. Ett väsentligt bildningsdrag utgör dock följande omständigheter, att »som Barn var han svag, men ved Udholdenhed og systematisk Stræben havde han opnaaet den fuldendte fysiske Form«,⁴⁷ ävensom – att »han var vant til Kamp mod

42 Ibid., 61–62.

43 Ibid., 72–73.

44 PETERSEN: 1948, 14.

45 Ibid., 25.

46 Ibid., 13.

47 Ibid., II.

Mennesker, – men her vilde der blive Tale om Kamp mod en ond Aand«. ⁴⁸ En komplementär utmaning bildas även genom det att han »kender en Pige« i sin hemort och »hun venter på [honom – I.O.]. [...] Hun [som heter Hippolyte – I.O.] er karsk og stark, en Idrætspige, der svømmer som en Delfin [...]«, ⁴⁹ men den unga kvinnan, som skulle offras för »Byguden« och således, i vilket fall som helst, måste befrias av Euthymos, heter Dafne, och hennes »Ansigt var smukt, – langt smukkere end Hippolytes, tænkte Euthymos, som uvilkaarligt drog en Sammenligning mellem de to Kvindeansigter«. ⁵⁰

Efter en med inre och yttre spänning beskriven fysisk och mental kamp mot »Byguden Lybos«, vilken kommenteras av huvudgestalten som följer: »Lybos havde tre Gange saa meget Styrke som jeg, tænkte Euthymos; – det var Arbejdet i Øvelsehallen, der skaffede mig Sejren!«, ⁵¹ önskar den av Euthymos befriade Dafne, att han skulle bli hennes »Brudgom«. ⁵² Euthymos visar dock en moraliskt uthållighet mot en sådan frestelse genom att svara stolt: »Nej, Dafne, jeg er kun din Ven. [...] Ingen ægte Idrætsmand vilde vakle, naar det gjaldt en Kamp mod Vold og for Frihet og Ret, svarede Euthymos«. ⁵³ Detta utlåtande förstärks mot slutet av texten i följande bevingade visdomsrader:

En Voldmand kan aldrig blive en fremragende Idrætsmand, thi for att naa Toppen maa han øve sig, ikke alene i Muskeldannelse og Viljeanspændelse, men ogsaa i Resignation, Selverkendelse og rolig Dømmekraft. ⁵⁴

De ovan granskade skandinaviska insatserna inom den olympiska historien av *Concours d'Art* omfattar framför allt den första hälften av 1900-talet. Man kan notera, att den tidliga inriktningen på dem prisbelönade verkens handlingar och gestalter baseras huvudsakligen på heroiska och mytomspunna material. Det tyder på konståvlingarnas klart främjande av etiskt och estetiskt etablerande idéer, som motsvarar även grundläggande syften med olympiadernas internationella arrangemang.

48 Ibid., 14.

49 Ibid., 17.

50 Ibid., 22.

51 Ibid., 34.

52 Ibid., 34.

53 Ibid.

54 Ibid., 41.

Från och med OS i Helsingfors 1952 tillhör de olympiska konståvlingarna bara historien, men framgångsrika idrottare både i olympiska och icke-olympiska grenar har ökat sin internationella synlighet med hjälp av massmedia. De har blivit kändisar, vilkas gärning och namn marknadsförs. En banbrytande skandinavisk insats gjordes av den norska konståkaren och sedan skådespelaren, den trefaldiga OS-guldvinnaren – 1928, 1932 och 1936 – Sonja Henie (1912–1969). Efter det tredje OS-guldet 1936 började hon en professionell karriär genom att bosätta sig i USA och starta i Hollywood »ett nytt liv som filmstjärna hos 20th Century Fox med en rad filmer – dem två första redan 1937: *One In a Million* och *Thin Ice*«,⁵⁵ 1938 två till: *My Lucky Star* och *Happy Landing*.⁵⁶

Under den andra hälften av 1900-talet och i början av 2000-talet växer enormt både massmediernas inflytande – först TV, sedan även Internet m.m. – på människors fritidssysselsättning och idrottens nationella, även som internationella mångsidighet och konkurrens, som kulminerar från och med 1970/80-talet och framöver. Då finns det även goda förutsättningar att upphöja framstående idrottspersonligheter till idoler, och deras livsföring samt erfarenhet kommer i allmänhetens blickpunkt, som i sin tur leder till vederbörlig personal-biografisk användning både med marknadsförande och konstnärliga syften.

En populär svensk och allmänt »skandinaviskt exceptionell« figur i detta sammanhang är sedan 1980-talet tennisspelaren Björn Borg (född 1956). Den som »isberg« eller »viking« kallade idrottaren har vunnit under perioden 1974–1981 elva singeltitlar i Grand Slam-turneringar, varav fem raka i Wimbledonmästerskapen och sex (fyra raka) i Franska öppna. Nu-förtiden är hans namn i allmänhet framförallt känt genom varumärket för idrottskläder, skor och tillbehör,⁵⁷ men det finns även publicerade biografiska⁵⁸ böcker och de i memoarform.⁵⁹ År 2017 kom ut en spelfilm under

55 SLAGSTAD: 2008, 693.

56 STENSETH: 2002, 133.

57 Se, till exempel: <https://www.bjornborg.com/se/> [5 januari 2021].

58 Till exempel: HOLM och ROOSVALD: 2014.

59 *Till hundra procent* (BORG: 1992). Denna bok innehåller även en särskild geopolitisk lärdomsakttagelse i samband med Lettlands och hela Baltikum's ockuperad status efter det andra världskriget fram till 1990-talet. Björn Borg minns den svenska landslagsmatchen i tennis mot Sovjetunionen sommaren 1975 – några månader innan det svenska tennislagets första Davis Cup-vinst på hösten samma år: »Så skulle vi spela mot Sovjet. Alla de andra killarna som hade spelat i Sovjet varnade oss för att det skulle bli svårt med den ryska publiken [...] Sovjetunionen la sin match i Riga [Jurmala – I.O.] i Lett-

titeln *Borg*, i vilken skildras ödesdigra episoder och personligheter ur hans tenniskarriär (regi: Janus Metz, manus: Ronnie Sandahl, skådespelare: Sverrir Gudnason, Shia Labeouf, Stellan Skarsgård, Tuva Novotny m. fl.).⁶⁰

Som en aktuell dansk ävensom generellt skandinavisk kvinnlig motsvarighet kan man i viss mån anse tennisspelaren Caroline Wozniacki (född 1990), som har blivit rankad både som världsetta 2010 och vunnit en Grand Slam-turnering – Australiska öppna 2018. Den danska idrottsstjärnan har hunnit bland annat att bli både som titelbladsmo- dell för idrottskanalen, likaså tidningen *ESPN* 2017⁶¹ och som välgörenhetsambas- sadör för kosmetikföretaget *Oriflame*.

Lansering av de idrottsliga personligheternas framträdanden från Skandinavien vittnar om en viss grad av växelverkan, där ett uppsving för den internationella popularitetsvågen kommer i kontakt med den tradi- tionellt förankrade världen av nordbornas antropologiska styrkor. Just detta utgör från en västerländsk synpunkt ofta fördelen med att skapa ges- talter, som är användbara både för kommersiella och konstnärliga ända- mål, och ofta – för att komplettera ömsesidigt varandra.

I allmänhet, vid utvärdering av en sådan utvecklingsväg – från de oli- ka grenarna av konst- och litterära tävlingar med idrottarnas gestalter i OS-programmen tills de själva idrottarna blir som idoler för sportfans, kan man dra slutsatsen, att i början av nytidens olympiska spel måste den internationella idrottsrörelsen själv stärkas genom den så kallade *Concours d'Art*. Nuförtiden tjänar i viss mån den professionella idrottsvärlden själv som en motivkälla för konstnärlig narrativ bearbetning. Och i de båda ut- vecklingsperioderna har ›den Skandinaviska exceptionalismen‹ satt sin regionala prägel internationellt väsentligt.

land. Vi åkte dit och skulle spela inför en publik på 8-9000 s.k. ryssar på läktaren. Vi var övertygade om att vi skulle ha samtliga 9000 emot oss. Till vår häpnad fanns inte en enda i publiken som höll på Sovjet [bara litet överdrivet – I.O.]. Det var som att spela i Sverige. Det blev en chock för oss. Vi trodde inte våra ögon och öron. Hela publiken ville att vi skulle vinna. Vi var ju där för att spela tennis. Vi kände inte till någon politik. Inte hade vi tänkt på att delar av Lettland en gång i tiden hade tillhört Sverige« (ibid., 58–60).

60 Se, till exempel: <http://www.svenskfilmdatabas.se/sv/item/?type=film&itemid=87192> [5 januari 2021].

61 Se, till exempel: <http://www.espn.com/video/clip?id=19736254> [5 januari 2021].

Bibliografi

- BOLLING, Hans, och Leif YTTERGREN (red.): *Stockholmsolympiaden 1912. Tävlingarna – Människorna – Staden*. Stockholm: Stockholmia, 2012.
- BORG, Björn: *Till hundra procent*. Stockholm: Wahlström & Widstrand, 1992.
- HOLM, Mats, och Ulf Roosvald: *När vi var bäst – Björn Borg, Mats Wilander och Stefan Edberg. Om en svensk guldålder*. Göteborg: Offside Press, 2014.
- PETERSEN, Josef: *Euryale*. Köpenhamn: Henrik Koppel, 1924.
- PETERSEN, Josef: *Argonauterne*. Köpenhamn: Gyldendalske boghandel, 1932.
- PETERSEN, Josef: *Den Olympiske Mester*. Köpenhamn: H. Hagerup, 1948.
- SANDBLAD, Håkan: »Kulturen och Stockholms-OS eller Så fick Coubertin sin guldmedalj«. I: *Idrott, historia och samhälle. Svenska idrottshistoriska föreningens årskrift*. Stockholm: Svenska idrottshistoriska föreningen, 1987, 89–109.
- SLAGSTAD, Rune: *Sporten. En idéhistorisk studie*. Oslo: Pax, 2008.
- STENSETH, Bodil: *Sonja Henie. Kvinne på is*. Oslo: Pax, 2002.
- STEORN, Patrik: »Konst och idrott – skilda världar? Olympiska konståvlingar i Stockholm 1912«. I: Bolling, Hans, och Leif Yttergren (red.): *Stockholmsolympiaden 1912. Tävlingarna – Människorna – Staden*. Stockholm: Stockholmia, 2012, 249–275.
- VÄVERIS, Guntis: »Foundation of Baltic Subcommittee of Russian Olympic Committee and the Importance in Baltic Olympic Movement (1911–1916)«. I: *The First Steps of the Baltic State Athletes in the Olympic Movement*. Riga: Latvian Sports Museum, 2012.
- WELTZER, Johannes: *Symphonia Heroica. Prisbelonnet ved de olympiske lege i Amsterdam 1928*. Köpenhamn: Nyt Nordisk forlag Arnold Busck, 1929.

II Nordic Dystopias

KRZYSZTOF BAK, Stockholms universitet/
Uniwersytet Jagielloński, Kraków

Lyckans dödsmaskin

Kritiken mot den skandinaviska exceptionalismen hos Emmanuel Mounier, Birgitta Trotzig och Sara Stridsberg

Här ska göras ett försök att teckna en viktig linje i kritiken av den skandinaviska exceptionalismen. För de kritiska rösterna står tre författare från tre olika generationer: den franska filosofen Emmanuel Mounier (1905–1950), känd som grundare av den inflytelserika tidskriften *Esprit*, den svenska författaren Birgitta Trotzig (1929–2013) och hennes svenska författarkollega Sara Stridsberg (född 1972). Det finns starka kopplingar mellan dessa tre författarskap. Trotzig träffade aldrig Mounier personligen – han dog 1950, några år innan hon flyttade till Frankrike – men hon uppsökte hans tidskriftsredaktion och intervjuade hans efterträdare. I olika sammanhang har hon förklarat att *Esprit* fungerade som en viktig replikpunkt för den progressiva katolska tankemiljö hon tillhörde och formades av: »*Esprit* hade en mycket stor betydelse. Det var ett hem och forum för människor med olika trosbekännelse men också för ateister som delade de humanistiska utgångspunkterna».¹ Mouniers vänsterorienterade personalistiska filosofi räknar Trotzig bland sina väsentligaste inspirationskällor.² Tillfrågad om sina viktigaste litterära ledsagare hänvisar Stridsberg ofta och med påfallande självklarhet till «Birgitta Trotzig förstås, hennes väldiga språk och värld».³

Främst av tre skäl väljer jag att ägna mig åt den folkhemskritiska linje som dessa tre författare representerar. För det första intar både Birgitta Trotzig och Sara Stridsberg en central plats i den moderna svenska litteraturen. Deras samhällssyn generellt och deras reflektioner kring folkhemmet har ett stort litteraturhistoriskt intresse och ökar vår kunskap om deras numera kanoniserade verk. För det andra rymmer Mouniers, Trotzigs och Stridsbergs kritik initierade insikter om välfärdsstaten i sig. Den skandinaviska modellen växer fram – vilket bland andra Lars Trägårdh

1 KULLBOM: 1986, 70.

2 PLEIJEL: 1982, 10.

3 JOHANNISSON: 2016, 179; jfr DOMELLÖF-WIK: 2014; DAHLMAN: 2014; VIRDBORG: 2010, 42.

och Henrik Berggren påpekat⁴ – ur den frihetsbaserade nordiska stats-traditionen och formulerar som sin överordnade målsättning att emanciperera den individuella medborgaren och hjälpa honom i hans självförverkligande. Som ledande företrädare för den europeiska personalismen är Mounier särskilt lämpad att granska denna existentiella sida i det skandinaviska folkhemsprojektet. Som en annan viktig historisk grogrund för den skandinaviska exceptionalismen framhålls gärna lutheranismen. Bo Stråth bland andra har observerat att de folkhemsrelaterade socialdemokratiska programtexterna genomsyras av antipapistiska ressentiment som leder tanken till 30-åriga krigets propagandaskrifter.⁵ Den katolska samhällsteologi som Mounier och Trotzic har sina rötter i och som Stridsberg trots sin religiösa indifferens delvis övertar utgör följaktligen en observationspunkt med en extra defamiliariserande potential. Ett tydligt, ofta uppmärksammat drag i den skandinaviska folkhems-kritiken är att den varit påfallande förutsägbar och styrd av om kritikern tillhört den politiska vänstern eller högern.⁶ Genom sin fusion av katolsk antropologi, existentialism och marxism transcenderar både Mouniers och Trotzigs personalism den traditionella vänster-höger-uppdelningen och erbjuder nya, okonventionella analyskategorier. Kort sagt representerar de tre författarna ett relevant och originellt betraktelsesätt som utlovar en fördjupad förståelse av välfärdsstatens negativa sidor. För det tredje ger den linje som jag här vill följa tänkvärda metateoretiska inblickar i själva den folkhems-kritiska diskursen. Lasse Horne Kjældgaard indelar de negativa framställningarna av välfärdsstaten i den danska litteraturen utifrån vilka kritiska topos de bygger på.⁷ Inte minst i kraft av sina täta intertextuella relationer uppvisar Mouniers, Trotzigs och Stridsbergs bilder av den skandinaviska modellen en toposrelaterad enhetlighet. Men samtidigt belyser de tre författarna dessa återkommande topos ur var sin antropologisk position och formulerar tre olika diagnoser av den skandinaviska exceptionalismens sjukdomstillstånd. Den folkhems-kritiska diskursen visar sig snarare styras av hermeneutiska än positivistiskt-analytiska lagar.

Typiskt för kritiken av den skandinaviska exceptionalismen är att den i sina exemplifieringar tenderar att privilegiera något av de nordiska län-

4 TRÄGÅRDH: 1997, 253–263; BERGGREN och TRÄGÅRDH: 2006, 229–236.

5 STRÅTH: 1993, 208–217; TRÄGÅRDH: 1997, 284–285.

6 Ibid., 261, 270, 283; KJÆLDGAARD: 2018, 44–45, 58–62, 64–67.

7 Ibid., 72, 171–175, 199.

derna.⁸ Titeln på min artikel signalerar att de synpunkter Mounier, Trotzig och Stridsberg formulerar har allmänskandinavisk giltighet. Men hur ska den generella giltigheten närmare förstås? Tydligast uttalad är den allmän nordiska ambitionen i Mouniers resonemang. Sin kritiska diskussion av den skandinaviska modellen öppnar han visserligen något provocativt med att ifrågasätta kollektivbegreppet Skandinavien: »Il n'a pas de Scandinavie«⁹ [Det finns inget Skandinavien]. De skandinaviska länderna har, menar han, under historiens gång fört talrika krig mot varandra och utvecklat var sin geografisk och mental specificitet. Men ganska snabbt reviderar Mounier denna begreppslika nominalism och jämför de tre skandinaviska länderna med kvinnofigurerna i de parisiska Wallacefontänerna: »trois femmes se tournent le dos, mais c'est la même fontaine«¹⁰ [tre kvinnor vänder ryggen mot varandra, men det är samma fontän]. Att han bestämmer sig för att exemplifiera sin kritik av den skandinaviska välfärdsstaten med Sverige som bas har främst att göra med att han uppfattar det svenska folkhemmet som modellens mest paradigmatiska konkretisering. Den skandinaviska välfärdsstatens avigsidor mildras, menar han, i Danmark genom landets muntra flexibilitet, en produkt av övergångsläget mellan Skandinavien och kontinenten, och i Norge genom de djupt rotade arkaiska bonde- och sjömansdygderna, en konsekvens av samhällets – Mounier skriver detta 1950 – relativa efterblivenhet. Genom sitt enastående välstånd och sin förkärlek för formalism har däremot svenskarna lyckats förverkliga det skandinaviska konceptet med spektakulär tydlighet.¹¹ Den allmänskandinaviska relevansen i sitt Sverigebaserade resonemang markerar Mounier bland annat genom ständiga kopplingar inte bara till Danmark och Norge utan också till Finland: »La situation est sensiblement la même en Norvège [...] le Danemark et la Finlande s'en approchent«¹² [Situationen är påfallande lik i Norge [...] Danmark och Finland närmar sig den]. Uttrycken »pays du Nord« [nordiska länder] och »pays scandinaves«¹³ [skandinaviska länder] används i argumentationen. Viktigt ur relevanssynpunkt är dessutom

8 Jfr TRÄGÅRDH: 1997, 253–263.

9 MOUNIER: 1950, 253

10 Ibid., 254.

11 Ibid., 254–264.

12 Ibid., 268; jfr 275.

13 Ibid., 270, 280.

att Mounier ser den svenska välfärdsstaten som en sorts laborativt fält som exponerar underliggande samhällsprocesser av universell vidd. Som kommer att framgå är han övertygad om att det moderna Sveriges – och Skandinaviens – åkommor inom en snar framtid drabbar hela den civiliserade världen.

I Trotzigs och Stridsbergs folkhems kritik är den allmänskandinaviska relevansen av mer implicit karaktär. Som jag på annat håll diskuterat¹⁴ saknar Trotzigs kulturgeografiska karta Norden som självständig storhet. Hennes mentala världsbild struktureras av ekvivalensprincipen med dess två poler: likhet och motsats. De centrala stationerna i hennes antitetiska kulturrum utgörs av ›här hemma‹, närmast representerat av Sverige, och ›där borta‹, företrätt av världen. I den mån hon aktualiserar de andra skandinaviska länderna anlitar hon likhetsprincipen och identifierar dem antingen med Sverige eller med världen. Denna Sverigefixering innebär att hennes folkhems kritik koncentrerar sig på inhemska förhållanden. Men samtidigt härleder hon välfärdsstatsfenomenet ur Nordens lutheranisering, vilket ger hennes reflektioner en bredare skandinavisk giltighet.¹⁵ Ytterligare en viktig aspekt är att hon i likhet med Mounier återför den svenska – och skandinaviska – modellen på antropologiska mekanismer av generell karaktär. Som jag kommer att visa sätter hon gärna uttrycket *Sverige* inom citationstecken för att markera att hon ser sitt land som en drastisk symbol för det moderna samhället i stort. Med ännu starkare universell prägel laddas Stridsbergs folkhems kritik. Talande nog använder hon uttrycket *välfärdsstat* utan någon nationell bestämning.¹⁶ De välfärdsinstitutioner hon diskuterar placerar hon visserligen i, men i samma veva låter hon sitt hemland illustrera tendenser i »Europa«, »Västvärlden« och »den senkapitalistiska värld vi lever i«.¹⁷ Som viktiga inspirationskällor till sina samhällsskildringar nämner hon installationer av en tysk konstnär placerade på sjukhus i USA och en samling brev av en kvinnlig patient i Heidelberg.¹⁸ Sammanfattningsvis är Norden inkluderat i både Mouniers, Trotzigs och Stridsbergs kritik, men på olika sätt och med skiftande grad av explicitet. Ett inom forskningen tämligen etablerat sätt att

¹⁴ BAK: 2018, 1–8.

¹⁵ TROTZIG: 1987a, 90–103; jfr BAK: 2018, 5–6.

¹⁶ STRIDSBERG: 2014, 118, 344; idem: 2017, 169.

¹⁷ Idem: 2014, 141, 344; SWEDENMARK: 2017.

¹⁸ STRIDSBERG: 2017, 169–170.

hantera variationer av detta slag är att fritt växla mellan det allmänskandinaviska och det specifikt danska/svenska/norska perspektivet och använda epiteterna *skandinavisk* och *dansk/svensk/norsk* närmast som synonymerna.¹⁹ Som en mer precis terminologisk lösning väljer jag att fortsättningsvis hålla mig till uttrycken *den svenska välfärdsstaten*, *den svenska modellen* etc. Hos samtliga diskuterade författare inkluderar dessa beteckningar även Norden.

Emmanuel Mounier

Emmanuel Mounier lägger fram sin kritik i essän »Notes scandinaves ou du bonheur«, en frukt av en resa till Skandinavien. Essän trycktes i *Esprit* i februari 1950, bara några veckor före Mouniers bortgång.²⁰ »Notes scandinaves« består av fyra delar. Efter en kort inledning ägnad Skandinavien som helhet kommer separata presentationer av Danmark, Norge och till slut Sverige. Som sagt är det i den avslutande – och längsta – delen Mounier utvecklar sina kritiska tankar om folkhemmet.²¹

Mounier bemöter den svenska modellen på två nivåer. I enlighet med sitt personalistiska påbud att konkretisera kompletterar han sin mer abstrakta analys av det svenska samhället med en berättelse om en representativ svensk, som han kallar »Erik Petersson«²² och som han följer från födelse till död. Både på makro- och på mikronivån ger hans analys resultat som egentligen är ganska otypiska för hans övriga samhällskritik. Mouniers personalism växte fram som ett försök att intellektuellt bemästra västvärldens kris på 1930-talet och är en uppgörelse med den moderna europeiska civilisationens grundpelare: kapitalismen och den borgerliga liberalismen.²³ Varken Sverige i stort eller »le petit Petersson«²⁴ passar in i denna personalistiska standardkritik av västsamhällets problem. Den europeiska borgaren i en personalistisk diagnos liknar en överaktiv Her-

19 Jfr TRÄGÅRDH: 1997, 253–262; BERGGREN och TRÄGÅRDH: 2006, 123, 240–241, 287, 295; KJÆLDGAARD: 2018, 43, 299, 306, 318–319.

20 Essäns plats i den franska Skandinavidebatten diskuteras i KYLHAMMAR: 2016, 287; BRIENS och KYLHAMMAR: 2016, 39, 43, 53–54.

21 MOUNIER: 1950, 264–286.

22 Ibid., 271.

23 Idem: 1962a, 183; idem: 1962c, 509–515; jfr PŁUŻAŃSKI: 1967, 39–47.

24 MOUNIER: 1950, 268.

kules på jakt efter vinstmaximering.²⁵ Han identifierar sig helt med den materiella världen, strävar outtröttligt efter komfort och är »dévoreré du dehors par sa dernière conquête, brûlé jusqu'aux os par le produit de sa victoire mondaine«²⁶ [förtärd utifrån av egna framgångar, förbränd ända in i mörget av att åstadkomma sin världsliga seger]. Petersson och hans landsmän däremot vägrar att sälja sina själar till tingen, väljer gärna »leur vie contre ce succès«²⁷ [att leva ett liv på tvärs mot sin karriär] och ägnar sig åt drömmar, kulturaktiviteter och kvällsstudier. Den liberala europén är en Narkissosfigur, »rongé du dedans par le mal de la belle âme«²⁸ [tärd inifrån av skönandens onda]. Han lever försjunken i egocentrisk subjektivitet och fördriver tiden med ett fruktlöst ältande av »ses complications intimes«²⁹ [sina inre komplikationer]. Petersson däremot är medlem i olika föreningar, tvättar i kollektiva tvättstugor och handlar i Kooperativa Förbundets affärer. Att hålla fast vid en avvikande uppfattning upplever han som »L'inculture«³⁰ [brist på kultur].. Som ett barn av tysk romantisk tradition lider europén av »l'anémie idéaliste«³¹ [idealismens anemi]. Han har förlorat kontakten med den kroppsliga sfären, förkunnar den rena tankens primat och sysslar med ändamålslös dialektik.³² Petersson däremot går på gym, lever i nära kontakt med naturen och är inriktad på praktiska lösningar: »Si Petersson pense un jour, il ne pensera pas dans les nuées«³³ [Om Petersson tänker en dag, kommer han inte att sväva i det blå]. Innerst inne är europén en nihilist och katastrofist, rädd för allt han inte kan äga: förgängligheten, framtiden, den civilisatoriska utvecklingen.³⁴ Petersson litar på sina förmågor och ägnar sig åt djärv samhällsplanering: »La prochaine génération« est un mythe présent au cœur de beaucoup de Suédois. Ils vivent avec fierté, déjà, les années 1960 à 70 comme celles qui doivent consacrer la généralisation de leur équipement

25 Idem: 1962a, 213; WITKO: 2012, 53–54; PEŁUŻAŃSKI: 1967, 66.

26 MOUNIER: 1962a, 213.

27 Idem: 1950, 284 och passim.

28 Idem: 1962a, 213; jfr PEŁUŻAŃSKI: 1967, 65.

29 MOUNIER: 1962a, 212; WITKO: 2012, 54–57.

30 MOUNIER: 1950, 266.

31 Idem: 1962a, 212.

32 Ibid., 184–185, 212–213; idem: 1962c, 445–446.

33 Idem: 1950, 266.

34 Idem: 1962b, 349–359, 391, 424; idem: 1962c, 509–515; WITKO: 2012, 53.

social«³⁵ [›Nästa generation‹ är en myt närvarande i många svenskers hjärta. De utpekar med stolthet åren 1960–1970 som det decennium då deras sociala inrättningar ska bli tillgängliga för alla medborgare]. Européns liv determineras av hans klasstillhörighet.³⁶ Sverige däremot har genom den aktiva utjämnings- och omfördelningspolitiken utvecklats till ett land där »il n'y a ni prolétariat, ni lutte des classes«³⁷ [det varken finns proletariats eller klasskamp]. Petersson bor granne med läkare och professorer, bär kläder av samma kvalitet som hans chefer och kan utan större ansträngning klättra på samhällsstegen. Europén känner sexualskräck och odlar traditionella familjeideal.³⁸ Petersson tar på sig en stor del av hushållsarbetet. Hans fru uppfattas som »une femme libérée«³⁹ [en frigjord kvinna], är heltidsarbetande och har en avspänd relation till sex.

Kort sagt är Sverige fritt från de flesta problem det kontinentala Europa fortfarande brottas med. Förklaringen till den svenska framgången härleder Mounier ur ett enda fenomen: välståndet. Hans personalism lyfter starkt fram den mänskliga personens jordiska, inkarnerade karaktär och kombinerar den kristna frälsningstanken med den marxistiska framstegsidén.⁴⁰ Själarnas tillstånd är enligt den franska filosofen i hög grad en funktion av samhällets materiella villkor. En kultivering av andliga värden har sin förutsättning i »un minimum de développement physique, de santé, de sécurité, d'aisance matérielle«⁴¹ [ett minimum av kroppslig utveckling, hälsa, säkerhet, materiellt välstånd]. Genom att undvika krig och bedriva en klok ekonomisk och social politik har Sverige blivit ett land med Europas högsta levnadsstandard. Realinkomsten har fördubblats på bara femtio år och de få lågavlönade som fortfarande finns erbjuds aktivt olika typer av stöd: »Une véritable chasse au réprouvé«⁴² [En riktig jakt på utstötta]. Till och med svenska fångelser erbjuder avundsvärd komfort. Genom denna »prospérité matérielle et sociale«⁴³ [ma-

35 MOUNIER: 1950, 269; jfr 272, 274–275.

36 Idem: 1962a, 238, 243–244; SŁOMSKI: 2008, 168–170.

37 MOUNIER: 1950, 267.

38 Idem: 1962c, 515–517; PLUZANSKI: 1967, 44.

39 MOUNIER: 1950, 281; jfr 282–283.

40 Idem: 1962c, 441–445, 496, 513–514; idem: 1962a, 215, 227; idem 1962b, 391–397; Moix: 1960, 211.

41 MOUNIER: 1962d, 711; jfr PLUZANSKI: 1967, 102.

42 MOUNIER: 1950, 275.

43 Ibid., 265.

teriell och social framgång] har Sverige närmast per automatik utrotat det borgerliga jagets misär.

Men ungefär här slutar Mouniers beundran för den svenska modellen. Han betraktar den historiska processen som ett fält för gudomlig nåd, som vi som fria individer kan förhålla oss till på två sätt: vi kan antingen omsätta nåden i aktiviteter som främjar vårt personala växande eller »par notre faute ou par de mauvaises conjonctures« [genom vårt fel eller genom ogynnsamma konjunkture] låta den inkarnerade nåden lida »de véritables malheurs historiques«⁴⁴ [äkt historiska nederlag]. Den svenska exceptionalismen har, hävdar Mounier, inte klarat av att utnyttja den enorma frälsningspotential som framstegen bär med sig utan ersatt nödens åkommor med lyxens sjukdomar.⁴⁵ Om det inte blir krig kommer det kontinentala Europa om ungefär 30 år att ställas inför samma välståndspöblem. Därför måste det redan nu utnyttja Sverige som ett slags experimentfält och noga studera det svenska misslyckandet.⁴⁶ Av den svenska dystopin drar Mounier tre lärdomar.

För det första lär han sig vilka konkreta sjukdomar välståndet kan framkalla. Petersson vill inte anstränga sig på jobbet, når sin största skaparlust då han fyller i sin skattedeklaration, kompenserar bristen på levande människointresse med tom artighet, byter mekaniskt till sommargarderob den första maj oavsett väder.⁴⁷ Visserligen har han läst mer kurslitteratur än en genomsnittlig fransman, men det är endast »un savoir du type digest: ce n'est pas *une culture*«⁴⁸ [ett vetande i reader's digest-stilen: det är inte *en kultur*].

För det andra återför han välståndets sjukdomar på en fundamental historisk lagbundenhet. Slående i Mouniers porträtt av Erik Petersson är att det på ett djupare plan faktiskt har många beröringspunkter med hans bild av den liberala europeiska borgaren. Både svensken och europén vill snarare ha än vara, gillar rutinmässig stabilitet, tvingar in livsspontaneiteten i kontrollerbara förnuftsordningar, underordnar den sociala mångfalden en överdriven standardisering, förtränger varats metafysiska dimen-

44 Idem: 1962d, 712.

45 Idem: 1950, 278, 280; idem: 1962d, 710; idem: 1962c, 490; KYLHAMMAR: 2016, 288.

46 MOUNIER: 1950, 278–279.

47 Ibid., 266, 278–279, 285.

48 Ibid., 280; jfr 277.

sion, känner sig förvirrade i möte med konstens oförutsägbarhet etc.⁴⁹ Mounier förklarar denna sorts paralleller med att det historiska skeendet oavbrutet styrs av två stridande tendenser: »un mouvement de personnalisation« [en personalisering rörelse] och »une tendance permanente à la dépersonnalisation«⁵⁰ [en permanent depersonaliseringstendens]. I det svenska välståndet återfinner han de flesta av depersonaliseringstendensens tidlösa symptom: bekvämlighet, mekanisering, steril rationalism, renhetsfetischism, unifiering, myrstacksliknande kollektivism, institutionell hypertrofi, myndighetsdyrkan, sekularisering.⁵¹ Det enda exceptionella i den svenska exceptionalismen är alltså att den reproducerar de bestående depersonaliseringsmönstren på en högre ekonomisk och social nivå.

För det tredje slutligen hittar Mounier en gemensam princip bakom dessa depersonaliserande mönster. Enligt hans uppfattning konsolideras den svenska välfärdsmodellen kring nyckelfenomenet lycka. Uttryck som »pays heureux« [lyckliga länder], »terre heureuse« [lyckligt rike], »homme heureux« [lycklig människa], »cité heureuse« [lyckligt samhälle], »vie heureuse« [lyckligt liv] bildar den röda tråden i essän.⁵² Analyserna i »Notes scandinaves« utmynnar i en hypotes om att den svenska socialismen precis som den borgerliga liberalismen är ett eudemonistiskt projekt som lider av »des maladies du bonheur« [lyckans sjukdomar] och havererar eftersom den vill bygga en paradisisk-eskatologisk lycksalighet på jorden.⁵³

Lyckans depersonaliserande effekt utreds inte närmare i essän. Den avslutande frågan »l'homme est-il fait pour le bonheur?«⁵⁴ [är människan skapad för lycka?] lämnas här utan svar. Problemet diskuteras i stället i Mouniers filosofiska skrifter. Inom den aristoteliskt-boethianska traditionen förstås lyckan som ett fullkomligt tillstånd som förenar allt gott och därmed inte saknar någonting.⁵⁵ I liknande anda definierar Mounier lyckan som »la parfaite organisation des valeurs vitales et économiques«⁵⁶ [en

49 Idem: 1962c, 466–469, 481–482, 490, 494, 514; idem: 1962d, 393; idem: 1962a, 223–224, 231–232; idem: 1950, 266, 274, 278–280; PLUZANSKI: 1967, 47, 98–99, 172–175.

50 MOUNIER: 1962c, 444; idem: 1962a, 208–211.

51 Idem: 1962a, 218–219, 224–225; idem: 1950, 265, 273–281; PŁUŻAŃSKI: 1967, 61; WITKO: 2012, 52–54.

52 MOUNIER: 1950, 260, 268, 277, 278, 283.

53 Ibid., 278; jfr 273, 286.

54 Ibid., 286.

55 ARISTOTELES: 1831, 1,5; 1097a–b; BOETHIUS: 1934, 3,2: 47–49; TATARKIEWICZ: 1979, 19–20.

56 MOUNIER: 1962c, 490; jfr idem: 1962d, 709–710; SŁOMSKI: 2008, 168.

fullkomlig organisation av livsvärden och ekonomiska värden]. Då denna totala kumulering av värden görs till »la valeur suprême« [det högsta värdet] i en individs eller ett samhälles liv, leder den ofrånkomligt till en sorts »sommeil spirituel«⁵⁷ [andlig dvala]. Antika och medeltida tänkare, exempelvis Seneca, beskriver lyckans fullkomlighetstillstånd genom att referera till människans natur. Med utgångspunkt i denna sorts tänkande förklarar Mounier lyckans depersonaliserande effekt med att lycko-konceptet har sin förutsättning i bilden av människan som en självtillräcklig natur. Att definiera människan i naturtermer avvisar han som oförenligt med människans sanna väsen:

L'absolu humain ne peut donc jamais être saisi comme un donné, comme un dépôt. Si la nature humaine est cette image fixe, arrêtée aux traits acquis de l'humanité passée et adhérant à ses plus récentes inerties, on a raison de pousser à sa place la notion moins figée de condition humaine.⁵⁸

[Det rent mänskliga kan aldrig fångas in som något bestämt, som ett bestående förråd. Om den mänskliga naturen är en sådan fixerad bild, sammanställd av drag hämtade från mänsklighetens förflutna och fastnaglade på dess nuvarande tröghet, så är det befogat att ersätta den med det mindre stela begreppet människans lott].

Genom konceptet människans lott vill Mounier – i överensstämmelse med existentalisterna – lyfta fram att människan är en frihet, som visserligen är situerad inom vissa givna gränser men bara för att ständigt överskrida dem och manifestera sina »virtualités indéterminables«⁵⁹ [obestämbara möjligheter]. På grund av denna oförutsägbara dynamik kan hon aldrig uppnå ett fullkomlighetstillstånd med alla sina behov tillfredsställda utan är en osläcklig »mobilité« [rörlighet], »inquiétude« [oro], »aventure« [äventyr], »conversion« [förvandling], »vertige«⁶⁰ [svindel]. I »Notes scandinaves« framhåller Mounier gång på gång att välståndet genom sina trygghetssystem avskärmar svensken från denna transcendent dimension. Petersson blir lätt nöjd med sin livssituation, undviker spontana gester, gör kyrkan till en förstatligad feel good-institution, trollar bort

57 MOUNIER: 1962c, 490; jfr idem: 1962a, 226–227; PEUŽAŃSKI: 1967: 39–47; WITKO: 2012, 53.

58 MOUNIER: 1962a, 198; jfr idem: 1961, 770–772; BORNE: 1972, 7–8.

59 MOUNIER: 1961, 772; jfr idem: 1962b, 353–254; idem: 1962c, 442–487; jfr PEUŽAŃSKI: 1967, 14–15, 81–85.

60 MOUNIER: 1962a, 198, 221, 222; idem: 1962c, 462, 465.

dödstanken med livförsäkringar.⁶¹ Den svenska modellens grundfel är alltså att den missförstår människans elementära frihetsväsen.

Med sin personalistiska analys av den mänskliga individens existensvillkor i välfärdsstaten formulerar Mounier en ståndpunkt som transcenderar en vanlig ideologisk vattendelare mellan de socialdemokratiska folkhemsingenjörerna och deras humanistiskt orienterade kritiker. Då Sveriges socialminister Gustav Möller på 1930- och 1940-talet lade grunden till det svenska folkhemmet såg han – i likhet med Mounier – ekonomiskt oberoende som en förutsättning för den enskildes välfärd och personlighetsutveckling.⁶² Denna idé om en nära koppling mellan materiell emancipation och själsligt välbefinnande blev ett av de viktigaste axiomen bakom den skandinaviska modellen.⁶³ De humanistiskt-existentiellt inriktade kritikerna har vänt sig mot folkhemskonceptets ekonomistiska fundament och hävdade att välstånd och välfärd inte är synonyma begrepp.⁶⁴ Även deras ståndpunkt skulle Mounier i hög grad instämma i. Att slå vakt om människans andlighet har varit ett av personalismens primära mål. Och likväl skulle Mounier inte identifiera sig med något av lägren utan se båda som offer för samma sorts depersonaliserande tänkesätt. Vad han skulle ifrågasätta är att de humanistiska kritikerna – i likhet med de ekonomistiska folkhemsideologerna – tenderat att formulera sin folkhemssyn i eudemonistiska termer. Kontroversen mellan de båda parterna har i regel gällt frågan vad som gör en mänsklig individ lycklig – och inte om hans mål ska vara lycka.⁶⁵ Som vi sett menar Mounier att människan kan göras fri först då hon upphör att underkasta sitt liv en behovsrelaterad tillfredsställelse vare sig denna äsyftar ekonomiska eller andliga värden. Så längre välfärdsstaten vill skapa ett lycksalighetsrike på jorden framodlar den alienerade existenser med slavsjälar.

Sin personalistiska människosyn betraktar Mounier inte som någon absolut sanning. Människans och historiens dynamiska öppenhet trotsar, betonar han, varje försök att formulera en tidlös antropologi. Under sekulens gång har mänskligheten skapat olika historiskt betingade männis-

61 Jfr idem: 1950, 271, 274–281.

62 BERGGREN och TRÄGÅRDH: 2006, 251–253.

63 TRÄGÅRDH: 1997, 254–255; KJÆLDGAARD: 2018, 43–51.

64 Ibid., 48–51, 85–89, 188, 193–195, 321–331.

65 Ibid., 64, 70, 85–86, 185–188, 321–326; BERGGREN och TRÄGÅRDH: 2006, 251–256, 284–286; TRÄGÅRDH: 1997: 269–272.

uppfattningar som så småningom förlorat sin aktualitet. Men med sina begrepp person, frihet, människans lott ser han den fördelen att de bättre än den traditionella naturbilden motsvarar modernitetens utmaningar.⁶⁶ Paradoxalt nog avvisar han därför den svenska modellen som ett i grunden föråldrat projekt.

Birgitta Trotzig

Birgitta Trotzig refererar aldrig explicit till Mouniers essä »Notes scandinaves ou du bonheur«, men hon har både direkt och indirekt hänvisat till andra personalistiska uppgörelser med den socialistiska drömmen om ett världsligt paradiset.⁶⁷ Med den svenska exceptionalismen brottas hon i hela sitt författarskap. Med begreppsliga och argumentativa medel bemöter hon den svenska modellen i essäer, debattartiklar och intervjuer. En av de mest omfattande analyserna genomför hon i essän »Det sekulariserade Sverige: Det sakralas hemligheter« (1987a), som trycktes i andra häftet av framtidsstudien *Sverige och Europa*, avsedd att inför den planerade anslutningen till EU jämföra olika aspekter av den samtida svenska verkligheten med motsvarande fenomen på kontinenten. »Det sekulariserade Sverige« ställer den religiösa problematiken i fokus. Trotzigs mest komplexa konstnärliga gestaltningar av välfärdsproblematiken utgör de två stora romanerna *Sjukdomen* (1972) och *Dykungens dotter* (1985). *Sjukdomen* utspelar sig i Skåne före och under andra världskriget och följer den psykotiska Eljes öden. Den patologiska miljö som han lever i och som i hög grad görs ansvarig för hans sjukdom framställs som en symbol för det moderna samhällets destruktivitet. *Dykungens dotter* är en bred episk fresk, även den förlagd till Skåne. Genom att återberätta arbeterskan Mojans och hennes dotters dramatiska historia med start i 1920-talet skildrar romanen två nära sammantvinnade sociala processer: migrationen från landsbygden till staden och byggandet av folkhemmet.

I Trotzigs teoretiska och skönlitterära samhällsskildringar aktualiseras många av Mouniers idéer och folkhemskritiska topos. Som jag redan visat ser han i välfärdsstaten ett utopiskt lyckoprojekt som försöker överföra det himmelska Jerusalem till jorden. Trotzig kritiserar de svenska

66 MOUNIER: 1962a, 186–189, 194, 203–207; WITKO: 2012, 210, 222–225; BORNE: 1972, 8–9, 14.

67 Särskilt viktiga för henne är de personalistiskt inspirerade franska nyteologerna; jfr BAK: 2005, 36 och passim.

samhällsbyggarna för att utkora sig till »solstadens efterföljare« och vara besatta av idén att »här och nu, inte bortom apokalypsen, gestalta det absoluta paradiset«. ⁶⁸ Tanken skrivs in i *Dykungens dotter*, vars huvudfigur Mojan inte kan »få sitt paradiset ur huvudet«. Den värld hon bygger upp för sig själv och sin dotter reser sig för henne »i ett förklarat ljus« och erbjuder en plats »nästan inne i himlen«. ⁶⁹ Mounier betonar det svenska paradissprojektets ekonomiskt-materiella överfokusering. Trotzig talar om välfärdssamhällets »välståndshysteri«. ⁷⁰ I *Dykungens dotter* fyller Mojan sitt nya himmelrike med allehanda pryglar: »Fortare än någon kunnat ana kom balsaminer i köksfönstret, trasmattor på golvet, trådgardiner (de liknade frostblommor) för fönstren och ottoman i rummet«. ⁷¹ Enligt Mounier försöker de svenska samhällsingenjörerna leva upp till folkhemmets eskatologiska anspråk genom att använda praktiker av totalitært snitt. Trotzig observerar att välfärdsprojektets »atmosfär av absolutitet och ovärldlighet« framtingar »totala lösningar«. ⁷² I stället för att söka mellanvägar väljer man att »»riva städer« och »börja om från noll«. ⁷³ I *Dykungens dotter* vill Mojan att det gamla helt »dikas ut« för att lämna plats åt »ett alldeles nytt liv«. ⁷⁴ Som en av de centrala punkterna i folkhemmets eskatologiskt-totalitära strävan betraktar Mounier ett skapande av en ny idealmänniska. Enligt Trotzig utmynnar de svenska socialdemokraternas paradisdrommar i idén om att »här och nu, inte bortom uppståndelsen, skära till en exemplarisk människovarelse«. ⁷⁵ I *Dykungens dotter* bestämmer Mojan att »En ny sorts människa skulle de bli, hon och flickan«. ⁷⁶ Bland de egenskaper som ska utmärka folkhemmets idealiska medborgare nämner Mounier en absolutifierad moralisk renhet. På ett motsvarande sätt förebrår Trotzig den svenska välfärdsstaten för »en starkt censurerad, etisk människosyn, en bild av den präktiga och goda människa vi alla bör eftersträva att vara«. ⁷⁷ Folkhemmets medborgare sätts, menar hon, under

68 TROTZIG: 1987a, 93, 94.

69 Idem: 1985, 80.

70 HALLDÉN: 1971.

71 TROTZIG: 1985, 80.

72 Idem: 1987a, 95; VEJDE: 1980.

73 TROTZIG: 1987a, 93.

74 Idem: 1985, 80, 14.

75 Idem: 1987a, 94–95.

76 Idem: 1985, 80.

77 PLEIJEL: 1982, II.

ett »puritanskt tryck«, stoppas in i »en det godas tvångströja« och reduceras till »etiska robotar«. ⁷⁸ Själens onda »aggressioner« trollos bort genom »renlighetsbesatthetens ritualer«. ⁷⁹ Den värld Mojan i *Dykungens dotter* försöker bygga upp är »ren och slät«, helt fri från mörka sidor: »Ett bara alltför starkt ljus: inga skuggor«. ⁸⁰ Hon försöker vara »ytterst moralisk« och klandrar »hårt och högljutt alla avsteg från den rätta vägen«. ⁸¹ Ytterligare ett exemplariskt drag som Mounier identifierar hos folkhemmets idealmänniska är fullkomlig rationalitet, pragmatism och självkontroll. Trotzig beskriver folkhemmet som »leksaksplanerandets värld« och dess idealjag som en »marmorman« med full »kontroll över tillvaron« och tilltro till »den mänskliga nyttan« som livets universella »måtstock«. ⁸² I *Dykungens dotter* vill Mojan vara »som ett vaktorn i kärnmarken« som förhindrar att livet bara ska få »svälla och välla och regera«. ⁸³ En annan depersonaliserande egenskap Mounier lyfter fram hos välfärdsstatens utopiska människa är strävan efter enhet och konformitet. Trotzig uppfattar »utopin om enheten och enhetligheten« inte bara som typisk för välfärdsstatens överjagssamhälle utan också som ett äkta »svenskt nationaldrag«. ⁸⁴ Denna »enhets-enhetlighetsdröm« har, anser hon, trängt djupt in i den svenska människan och skapat i henne en »järnhårt urskiljningslös solidaritetsmoral, storartad och stupid på samma gång«, som får henne attoreflekterat följa »den Allmänna Meningens«. ⁸⁵ I *Dykungens dotter* internaliserar Mojan »den allmänna meningens uppfattning om en vanlig hederlig människa« och vill »vara allmän och med alla, en av alla«. ⁸⁶ Folkhemmets enhetlighetsdogm resulterar enligt Mounier i en blind lojalitet mot överheten. Trotzig noterar att folkhemsmänniskans konformitetssträvan får henne att identifiera sig med statsmakten:

I botten finns en föreställning om att det *egentligen* är så, att staten och administrationen uttrycker vad folket och folkviljan *egentligen* är och att det därför heller aldrig kan bli tal om konflikt dem emellan. Sociallagstiftningen bygger

78 SIDENBLADH: 1992; TROTZIG: 1998a, 14; PLEIJEL: 1982, II.

79 VINTERHED: 1980; TROTZIG: 1987a, 81.

80 Idem: 1985, 81, 80.

81 Ibid., 82.

82 Idem: 1977, 101; idem: 1994, 40; VINTERHED: 1980; TROTZIG: 1953b.

83 Idem: 1985, 80, 81.

84 Idem: 1987a, 91; VINTERHED: 1980.

85 TROTZIG: 1987a, 94, 100; idem: 1998a, 15.

86 Idem: 1985, 89, 81.

på axiomet att hur det än ser ut kan socialvården aldrig vilja annat än klientens bästa. Motsättningar är bara sken eller olyckliga omständigheter.⁸⁷

På grund av denna identifikation får medborgaren »lydnads- och vördnadsreflexer« inför statsapparaten och bemöter den »med masochistisk undersåtlighet«.⁸⁸ Mojan i *Dykungens dotter* är »en lydig medborgare« som mekaniskt underkastar sig »den utskrivna domen« från barnavårdsnämnden.⁸⁹ Mounier menar att folkhemmets eskatologiskt-totalitära anspråk förstör medborgarens djupare metafysiskt-religiösa dimension. På ett analogt sätt observerar Trotzig att folkhemmets överjagsmänniskor enbart söker »det positiva i religionen«, förväntar sig att tron ska vara »nyttig och lönsam« och uppfattar karriär och fysisk hälsa som »bevis på ett autentiskt religiöst liv«.⁹⁰ I *Dykungens dotter* omges Mojan av Guds levande skapelse som oavbrutet riktar sin bön till »skaparen i avgrunden«. Men själv förblir hon blind för omgivningens härlighet: »Men ljuset, havet, dofterna nådde henne inte«.⁹¹ Hela sin andliga energi lägger hon in i sitt världsliga idyllprojekt.

Trots alla dessa överensstämmelser finns dock mellan Mouniers och Trotzigs antropologiska utgångspunkter en avgörande skillnad, som gör att hon omformar Mouniers folkhems-kritiska topos till en helt annan diagnos. I *Dykungens dotter* kommenteras folkhemmets skuggsidor med följande formulering: »Och det är nu så att det hos alla finns en egen-domlig lust att döda – att ta mellan nyporna och krossa«.⁹² Denna korta sentens bryter mot Mouniers personalistiska axiom på minst tre sätt. För det första ersätter Trotzig hans odefinierbara personbegrepp med den förkantianska föreställningen om människans fasta natur. I sina antropologiska uttalanden använder hon genomgående kategorierna »den mänskliga naturen«, »vår naturliga existens«, »naturlagsmänniska«, »vår lag«.⁹³ För det andra ger hon människonaturen en voluntativ bas. Medan Mounier framhäver människans elementära frihet, sätter hon fokus på den mänskliga viljan, som hon definierar i energetiska kategorier som »dragnings-

87 TIRÉN: 1987.

88 TROTZIG: 1987a, 100; idem: 1977, 34.

89 Idem: 1985, 224, 223.

90 FRANKL: 1972; ZAREMBA: 1998; TROTZIG: 1987a, 101.

91 Idem: 1985, 7.

92 Ibid., 235.

93 Idem: 1991; idem: 1999, 248, 249; idem: 1977, 124.

kraft«, »makt«, »drift«, »Sug«.⁹⁴ För det tredje laddar hon denna driftsliknande viljeinstans med etisk negativitet. Mounier tillskriver den mänskliga friheten framför allt en positiv frälsningspotential och ser den som »capable d'actes saints et méritants«⁹⁵ [förmögen till heliga och förtjänstfulla handlingar]. Han är visserligen medveten om människans syndiga sida men drar sig för att härleda den ur någon fixerad antropologisk instans. Med stöd i sina personalistiskt-existentialistiska grundkategorier menar han att den mänskliga ondskan börjar »avec la personne« [med personen] och är »effet et condition de la liberté«⁹⁶ [frihetens villkor och effekt]. Att ondskan är frihetens villkor innebär att den ur metafysisk synpunkt är »une blessure ontologique profonde« [ett djupt ontologiskt sår], som har sina rötter i att den mänskliga friheten inte är »la plénitude de l'être«⁹⁷ [varats fullhet] utan på samma gång framspringer ur varat och ur intet. Att försöka återföra denna existentiella »fragilité« [bräcklighet] eller »lagueur« [svaghet] på en naturaliserad kraft i människans inre avvisar Mounier som en destruktiv »néo-jansénisme« [nyjansenism], som gör ondskan till »une fatalité« [ett olycksöde] och därmed förnekar den mänskliga personens fundamentala frihetskaraktär.⁹⁸ Trotsig däremot väljer just den tankelinje Mounier varnar för och använder sitt naturbaserade viljebegrepp för att förklara synden. Människans ondska knyter hon till en outrotlig inre förstörelsekraft – »dödsdikt«, »dödssug« – av utpräglad viljekaraktär.⁹⁹ Dödskraften är, förklarar hon, på inget sätt påtvingad människan utan något hon vill och önskar: »dödsvilja«, »dödslust«, »våldslust«, »mördardröm«, »dödsönskedröm«.¹⁰⁰ Det destruktiva viljandets autokausala moment förtydligas med att »människorna älskar brottet«, dödar »för blotta nöjet att döda«, känner »bøjelse att till sist alltid *hellre* ta till den blodiga utvägen«.¹⁰¹ Det via spärrad stil framhävda uttrycket *hellre* åsyftar inte bara att människan ställs inför ett alternativ utan också – och framför allt – att valet av »den blodiga utvägen« sker i en »fest- och feriestämning«

94 Idem: 1997, 124; idem: 1994, 31, 22, 24.

95 MOUNIER: 1961, 769.

96 Idem: 1962c, 497, 493.

97 Idem: 1961, 769; idem: 1962c, 497.

98 Idem: 1961, 769; idem: 1962b, 393; idem: 1962c, 497.

99 TROTZIG: 1994, 36, 33.

100 Ibid., 39; idem: 1977, 124; VINTERHED: 1980; TROTZIG: 2001, 203.

101 Idem: 1953b; idem: 1953a; idem: 1991.

med en känsla av »upprymdhet«, »triumf«, »en sorts lättnad«: »bara fest rakt ut«. ¹⁰² Trotzigs alternativ till den ljusa personalistiska människobilden blir således en mörk antropologi av närmast augustinsk – eller luthersk – karaktär. ¹⁰³

Övertygelsen om människans essentiella destruktionsvilja gör Trotzigs Sverigekritik till en sorts antipelagianskt projekt, som avslöjar folkhemmets falska godhet på både ett verklighetsplan och ett idéplan. På verklighetsplanet resulterar hennes voluntativa tänkande i att hon helt sonika förnekar den svenska exceptionalismens existens. På idéplanet är hon mer beredd att tillskriva Sverige en viss exceptionell status.

På verklighetsplanet kretsar Trotzigs analys kring nyckelbegreppet fascism. I det sociala samspillet manifesterar sig, menar hon, människans dödslust vanligen som en egoistisk »maktvilja«, som människan delar med »rovdjur«. ¹⁰⁴ Driven av denna »aggressionsdrift« säkrar hon sin »överlevnad« genom att med »maktens välde« frånta de svagare deras elementära mänskliga värdighet och utnyttja dem »som medel, maskindelar, verktyg, »slavar««. ¹⁰⁵ Just detta maktrelaterade och depersonaliserande förtryck betraktar Trotzig som fascismens kärna: »fascism är: dyrkan av makten. Av övermakten, av styrkan för styrkans egen skull. Av auktoriteten som sådan«; den så definierade »fascistiska attityden« genomsyrar enligt henne det moderna samhällets samtliga strukturer. ¹⁰⁶ Dels är den närvarande i senkapitalismens »näringslivsfascism«, den »barmhärtighetslösa« ekonomiska strävan att »säkra produktionen, överlevandet, basenergin«. ¹⁰⁷ Dels är den själva nerven i den moderna staten och dess byråkratiska apparat. I möte med »den stora sociala maskinen« reduceras medborgarna till »likgiltigheter att utnyttja och förbruka« och har ingen chans att hävda sig mot överhetsinstitutionens välde. ¹⁰⁸

Mounier utmålar Sverige som ett närmast klasslöst samhälle. Den i universella naturtermer tänkande Trotzig vägrar att betrakta sitt hemland

¹⁰² Ibid.

¹⁰³ BOK: 1994, 254–270.

¹⁰⁴ TROTZIG: 1977, 110; idem: 1991.

¹⁰⁵ Ibid.; idem: 1998a, 15; idem: 1981; idem: 1998b.

¹⁰⁶ Idem: 1981.

¹⁰⁷ Idem: 1987a, 100; idem: 1998b.

¹⁰⁸ Idem: 1994, 22; idem: 1977, 70.

som »ett undantag«¹⁰⁹ från aggressionslustens globala regelverk. Folkhemmet ser hon som ett »slagfält« för samma obönhörliga »maktkamp« som härjar i diktaturens Chile.¹¹⁰ Även »här i vår lokalavdelning av världen« förekommer, skriver hon, att individer utsätts för »misshandel på polisstationerna«, att flyktingar sövs ner »med sprutor«, att deras barn behandlas »som ett slags djur att kuscha efter godtycke«, att »de mindre-ägande och inte-ägande« sugts ut av »de redan ägande, de mer och mer ägande«. ¹¹¹ Kort sagt har Sverige en given plats i fascismens stora »omänsklighetstradition«. ¹¹²

På idéplanet kretsar Trotzigs analys kring nyckelbegreppet förnekelse. Medan Mounier förstår det svenska lyckoprojektet som en etapp i den mänskliga personens växande medvetenhet om sin egen frihet, beskriver Trotzig folkhemstanken som en del av maktelitens ideologi. Sina brutala praktiker omger fascismen, framhåller hon, med »ett spindelnät av taktiska lögner«, »ogenomträngliga förklädnader« och »hemligstämplar«, ¹¹³ som huvudsakligen har till uppgift att både dölja och legitimera förtrycket. Maskeringens viktigaste objekt är maktens fundament: den destruktiva viljan. I fascismens ideologiska repertoar urskiljer Trotzig två centrala verklighetsförfalskande »myter«. ¹¹⁴ Den första är särskilt spridd bland den politiska vänstern och utgår från en »överoptimistisk« människosyn. ¹¹⁵ Individen ses som en alltigenom lyckad, konstruktiv, perfekt överjagsvarelse med alla sina mörka driftskomponenter eliminerade. Den andra myten är lika vanlig inom den politiska högern och bygger på den mekanistiska bilden av människan som en »summa av sina beståndsdelar« och en simpel funktion av »yttre omständigheter«. ¹¹⁶ Den onda maktdriften förnekas här genom att den avetiseras. Jagets viljehandlingar placeras hos de objektiva »naturlagarna, ekonomiska eller fysiska eller medicinska«. ¹¹⁷ Enligt Trotzig är folkhemsidén en hybrid av komponenter från de båda

109 KULLBOM: 1986, 71.

110 TROTZIG: 1980, II; idem: 1977, 31; VINTERHED: 1980.

111 TROTZIG: 1980, 10; idem: 1998a, 14; REBERG: 1982; TROTZIG: 1987b; idem: 1998a, 14.

112 Idem: 1998b.

113 Idem: 1981; idem: 1998a, 14.

114 Ibid.

115 PLEIJEL: 1982, 10; jfr 10–13; VINTERHED: 1980.

116 WERKELID: 1982.

117 TROTZIG: 1998a, 15.

myterna. Vid sidan av utopin om »den positive hjälten« rymmer den »en behaviouristisk biologism och ekonomism«, som djupt genomtränger den svenska statsapparatusens mentala mönster.¹¹⁸ Den influerade redan »30- och 40-talet, folkhemmets grundartid«, då de socialdemokratiska politikererna lagstiftade om »tvångssterilisering av förståndssvaga eller socialt omöjliga«. ¹¹⁹ Den är lika synlig idag i socialnämndens nyskapade rutiner för »annorlunda, motspänstigt besvärliga« flyktingar.¹²⁰ I *Dykungens dotter* blir Mojans dotter ett direkt offer för tvångssterilisering »enl. 1941 års lag om s. på person, som kan antagas genom arvsanlag på avkomlingar överföra sinnessjukdom eller sinnesslöhet.«¹²¹

Trotzig betraktar de båda myterna som universella och tidlösa. Ur det perspektivet är folkhemsidén på intet sätt exceptionell. Och ändå är hon beredd att tillerkänna den svenska modellen en viss ideologisk särställning. Dels ser hon det svenska lyckoprojektet som ett extra starkt fotfäste för västvärldens lögn. Då hon sätter ordet *Sverige* inom citationstecken och beskriver »vårt fosterland« som en symbol för nutidsläget i stort, ett paradigmiskt »exempel på hur ett modernt samhälle är«, avser hon först och främst att de båda myterna är »ovanligt tydliga här«. ¹²² Dels uppfattar hon den svenska befolkningen som särskilt indoktrinerad av elitens dogmer. Kontinentaleuropén är, hävdar hon, vanligen någorlunda medveten om överhetens lögn. I det svenska »Nifelhem« däremot tränger de in i medborgarna och skapar ett »järnhårt och trångt« trygghetsbegrepp, som får dem att tro att de befinner sig i »Europas veranda« under skydd av välmenande statsinstitutioner.¹²³ Enstaka försök att avslöja sanningen bakom myterna okadliggörs genom nedtystande åtgärder: »Försjunkandet. Tigandet, förtigandet. Locket på«. ¹²⁴

Just denna förtigandepraktik ser Trotzig som välfärdssamhällets farligaste element. Den lyckas på inget vis utplåna människans mörka drifter, som ingår i hennes bestående natur. I stället framkallar den hos henne en

118 Idem: 1994, 40; idem: 1987c.

119 Ibid.

120 Idem: 1987b.

121 Idem: 1985, 225.

122 Idem: 1998, 15; KULLBOM: 1986, 71; PLEIJEL: 1982, 12.

123 TROTZIG: 1998a, 14; Idem: 1987a, 91; WERKELID: 1993.

124 TROTZIG: 1998a, 14.

»medvetandeförfalskning«,¹²⁵ som gör dödsdriften ännu aggressivare. Jagets enda sätt att hantera sin förstörelsedrift är enligt Trotzig att erkänna den inre ondskan och göra bot. Genom sina överjagsstyrda »förträngningsmekanismer« blockerar den svenska exceptionalismen den sortens bearbetning.¹²⁶ En individ eller grupp, menar Trotzig, som inte fått konfronteras med sina skuggsidor överför dem på andra. Syndabocken förklaras oren och framkallar aggressiva bestraffningsinstinkter hos den skenrene.¹²⁷ I *Sjukdomen* visar Trotzig att projiceringar av det slaget genererar krig: »Romanen handlar om dödsviljan. Jag ville skildra krigets uppkomst inne i själen på folk«. ¹²⁸ Medan romanens svinvakterska inser att hon bär på en destruktiv vargsida och försöker sona den genom en valfärd till en helig ort, projicerar huvudfiguren Elje sin ondskan på omgivningen som han går till ett våldsamt angrepp mot. Hans brutala lustmord på vårdbiträdet parallelliseras med andra världskrigets utbrott. Trotzig är övertygad om att efterkrigstidens exorcistiska myter kommer att framkalla ännu mer »monstruösa explosioner«. ¹²⁹

Sara Stridsberg

Trotzigs visioner lever intertextuellt vidare i Sara Stridsberg folkhemsbilder. De mest kompletta tecknas i romanen *Beckomberga* (2014). Den har Beckomberga sjukhus, Stockholms stads sjukhus för psykiskt sjuka, som sin främsta skådeplats och fokuserar 1980- och 1990-talet, slutskedet i sjukhusets historia med sin början 1932 och sin slutpunkt, den definitiva nedläggningen, 63 år senare. Romanen innehåller en rad direkta referenser såväl till *Sjukdomen* som till *Dykungens dotter*. I en intervju utpekar Stridsberg explicit *Sjukdomen* som en av den svenska litteraturens mest »hjärtskärande« och mest läsvärda »institutionsromaner«. ¹³⁰ Stridsbergs framställning återupptar många av Mouniers och Trotzigs centrala folkhemskritiska topos. I »Notes scandinaves« uppger Mounier att Sverige har den största andelen sinnessjuka i Europa. Som förklaring anger han

¹²⁵ Idem: 1987a, 93.

¹²⁶ VINTERHED: 1980.

¹²⁷ TROTZIG: 1982, 51.

¹²⁸ LAGERLÖF: 1983.

¹²⁹ VINTERHED: 1980.

¹³⁰ DAHLMAN: 2014.

att man i Sverige galenförklarar alla som råkar vara lite mer originella.¹³¹ Medan han beskriver landets slutna anstalter som extra tydliga exemplifieringar av den svenska välståndsklaustrofobin tolkar han den svenska vansinnesstatistiken som »signal d'une résistance diffuse au sommeil de la vie heureuse»¹³² [tecken på ett diffust motstånd mot det lyckliga livets dvala]. Trotzig jämför det svenska samhället med en gigantisk »ordningsmaskin»,¹³³ som befriar sig från de oanvändbara genom att förvisa dem till olika slags kontrollinstitutioner: fängelser, skyddshem, arrestlokaler, rättspsykiatriska kliniker. De som klarat sig igenom statens gallringssystem disciplineras genom permanent skräck för nämndens »omhändertagande sugklor».¹³⁴ I *Beckomberga* gör Stridsberg en motsvarande koppling mellan folkhemmet och Beckomberga sjukhus. Hon lyfter fram sjukhusets »enormt symboliska» potential och parallelliserar Beckombergas invigning sommaren 1932 med »välfärdsstatens födelse ur mörkret».¹³⁵ Både mentalsjukhuset och välfärdssamhället i stort framställs som ett »utopiskt» lycksalighetsprojekt, ett försök att bygga upp »en ny värld där sjukdom inte längre existerar, inte oreda och fattigdom».¹³⁶ De behövande ska »släpas upp i ljuset» och erbjudas en »perfekt» plats »utan skuggor», där renhet, »ordning och omsorg ska råda».¹³⁷ Detta jordiska paradiset förser Stridsberg med många drag vi känner igen från Mouniers och Trotzigs diagnoser: uniformering, rationell effektivitet, trygghetsfetischism, ekonomism, biologism, institutionell hegemonism.

Men Stridsberg ordnar dessa topos efter sina egna premisser. Hennes utgångspunkt kan beskrivas som ett dubbelt post-perspektiv. För det första består hennes närmaste idékontext av postmodernismens teoretiker. I en intervju hänvisar hon till Julia Kristeva, i en annan kommenterar hon Michel Foucaults *Vansinnets historia*.¹³⁸ För det andra har hennes post-position en samhällshistorisk aspekt. För Mounier är den svenska exceptionalismen en profetisk vision, för Trotzig något i hög grad sam-

131 MOUNIER: 1950, 283.

132 Ibid.

133 TROTZIG: 1985, 81.

134 Ibid., 79.

135 JOHANNISSON: 2016, 187; STRIDSBERG: 2014, 118.

136 Ibid., 70, 118.

137 Ibid., 70, 71, 67, 70.

138 VIRDBORG: 2010, 42; JOHANNISSON: 2016, 186–187.

tida. Mounier är övertygad om att den svenska framtidsmodellen är en »machine bien faite« [välgjord maskin] som kommer att vara i drift minst lika länge som den borgerliga liberalismen.¹³⁹ Då Stridsberg drygt ett halvsekel senare porträtter Beckomberga, är välfärdsstaten redan en avslutad historia. Sjukhusets slutgiltiga nedläggning 1995 kopplar hon till västvärldens avinstitutionalisering och folkhemmets nedmontering: »Ibland har jag tänkt att Beckombergas tid sammanföll med välfärdsstatens tid, 1932–1995«. ¹⁴⁰ På samma sätt som psykvården till följd av resursbrist och nya medicineringsformer flyttas in i varje patients privata hem, upplöses folkhemmets kollektiva lyckodrom i enskilda medborgares individuella lyckoprojekt. De som inte klarar av den privatiserade lyckans nya tuffa krav hamnar »På gatorna och härbärgena och i fängelserna [...] Eller under broarna. Var skulle de annars vara?«.¹⁴¹

Med bas i sitt dubbla post-perspektiv korrigerar Stridsberg på flera punkter föregångarnas diagnoser. Mouniers essä vilar på ett antal stabila binära oppositioner: personalisering/depersoneering, aktiv/passiv, optimism/pessimism etc. Trotsig omsätter sina oppositionspar i mångtydiga paradoxer så länge de beskriver skapelsens ontologiska vara. Men på det viljerelaterade moraliska planet tillåter hon inga glidningar. I hennes tankevärld kan människans destruktiva dödsdrift aldrig vara något gott. Stridsberg däremot underkastar alla sina beskrivningskategorier en uppskjutande rörelse. Gränsen mellan friskt och sjukt, riktigt och oriktigt, uppfattar hon som otydlig, porös:

Vi rör oss med språkliga dikotomier: högt och lågt, vackert eller smärtsamt, friskt och sjukt. Jag uppfattar romanen som en enorm möjlighet. Den ger mig frihet att vara två saker samtidigt, vara både och. Det finns stråk av sjukdom i friskheten, och i normaliteten också.¹⁴²

I *Beckomberga* ifrågasätter läkaren Edvard gång på gång binariteterna läkare/patient, normalitet/avvikelse, hälsa/sjukdom: »Det friska i människan löper alldeles intill det sjuka, två källor eller ådror omöjliga att skilja från varandra«. ¹⁴³ Begreppen fräntas sin essentialistiska tyngd och förvandlas till retoriska konstruktioner, som akut behöver sina motsatser,

¹³⁹ MOUNIER: 1950, 268.

¹⁴⁰ STRIDSBERG: 2014, 344; jfr idem: 2017, 169.

¹⁴¹ Idem 2014, 29.

¹⁴² JOHANNISSON: 2016, 187.

¹⁴³ STRIDSBERG: 2014, 264.

sitt Andra, för att ge ett sken av stabilitet. Sjukhusets grundare skapar en plats för »de oanvändbara«¹⁴⁴ för att bekräfta sin egen användbarhet.

Denna postmoderna begreppslabilitet får direkta konsekvenser för Stridsbergs diagnostiseringsmetod. Mounier beskriver exceptionalismen ur ett tryggt utanförperspektiv. Det kontinentalt-franska är den självklara referensram som han ständigt jämför det svenska välståndet med.¹⁴⁵ Stridsberg parerar logocentrismens faror genom en typisk *marginal graft*, en marginell inympning, och väljer en perifer, subversivt situerad observationspunkt. Under historiens gång har, konstaterar hon, »de sjuka alltid betraktats av de friska«; hennes metod är att vända upp och ned på det perspektivet och ge sig hän »åt en slags vansinnesrytm« för att kunna se de normala ur de inspärrades synvinkel.¹⁴⁶ *Beckomberga* skildrar det svenska folkhemmet ur mentalsjukhusets »lilla titthål«.¹⁴⁷

Stridsbergs nya optik låter folkhemmet träda fram i ett nytt ljus både på verklighets- och idéplanet. Trotzigs välfärdssamhälle består av dem som bestämmer och dem som används: »Samhället var så här: de som hade fötts att vara över – var över. De andra låg under«.¹⁴⁸ Hos Stridsberg försvinner maktens omnipotenta aktörer och deras destruktiva dödslust, kvar blir enbart opersonliga maktmekanismer och deras konkreta effekter. Sjukhusets grundare är människor »av god vilja«¹⁴⁹ och kan lika lite påverka de övergripande sammanhangen som patienterna. Statsminister Olof Palme själv porträtteras snarare som maktens offer än dess utövare. På besök hos sin inlagda mor framstår han som »ingen, bara en ensam man som är på väg att besöka en gammal kvinna på ett mentalsjukhus«.¹⁵⁰ Hos Trotzig bildar maktens strukturer ett sammankopplat maskineri. I *Beckomberga* splittras maktapparaten till en rad lösa delrepresentationer – ritualliknande gester, uniformer, arkitektoniska detaljer, konventionaliserade repliker – som aldrig formar något sammanhållet mönster.

144 Ibid., 70.

145 MOUNIER: 1950, 273–276, 280, 284.

146 DOMELLÖF-WIK: 2014.

147 JOHANNISSON: 2016, 168.

148 TROTZIG: 1985, 186.

149 STRIDSBERG: 2014, 117.

150 Ibid., 353.

Samma skingrande rörelse underkastas exceptionalismen på idéplanet. Trotzig rekonstruerar mödosamt den »Allmänna Mening«¹⁵¹ som folkhemmet skapar om sig självt. I *Beckomberga* frågar patienten Jim sin läkare »om idéerna bakom sjukhuset, den övergripande tanken« och får svaret: »»Det finns ingen ideologi, Jim. Släpp det nu««. ¹⁵² Begreppet »»Det stora onda«« får aldrig någon fixerad definition i romanen: »»Jag vet inte vad det är, men något är det««. ¹⁵³ I ett invigningstal vid sjukhusets öppnande artikuleras visserligen folkhemmets lyckotanke om den totala tillfredsställelsen av behoven: »de sjuka skall ingenting fattas här«. ¹⁵⁴ Men i möte med olika viljor, livsöden, situationer splittras det eudemonistiska imperativet till ett helt spektrum av motsägande meningssammanhang.

Så långt följer Stridsbergs korrektiv ganska nära den poststrukturalistiska tolkningsmallen. Att det moderna maktmaskineriet inte ägs av någon suverän härskare, att det inte följer någon övergripande logik, att det endast låter sig studeras via en punktuell »microphysique du pouvoir« [maktens mikrofysik] är några av grundteserna i Foucaults samhällsanalys. ¹⁵⁵ Men *Beckomberga* avviker i en rad hänseenden från den postmoderna vansinnesförståelsen. Hos Foucault uppfinner staten mental-sjukhusen för att kontrollera befolkningen och med hjälp av oppositionen »fou – non fou« [galen – icke-galen] påtvinga den sitt normalitetsbegrepp. ¹⁵⁶ Stridsbergs berättare parafrazerar Foucaults teori bara för att underkasta den en relativiserande modalisering: »Någon skulle kanske säga att det ökade antalet psykiskt sjuka handlar om statens kontroll av medborgarna, att en diagnos bara är en hypotes som beskriver ett önskat beteende«. ¹⁵⁷ Fortsättningen – »Någon annan skulle förklara det med att« ¹⁵⁸ – sorterar in Foucaults beskrivningsmodell bland andra konkurrerande hypoteser. Romanens mentalsjukhus konstrueras enligt övervaknings-

151 TROTZIG: 1998a, 14.

152 STRIDSBERG: 2014, 49–50.

153 Ibid., 125.

154 Ibid., 118. Formuleringen aktualiserar intertextuellt en rad bibelställen: 2 Mos 16:18, 5 Mos 2:7, 8:9, Neh 9:21, Luk 22:35, 2 Kor 8:15. Precis som hos Mounier och Trotzig markeras det svenska lyckoprojektets paradisiskt-eskatologiska anspråk via bibliska allusioner.

155 FOUCAULT: 1975, 31; jfr 32–33, 140.

156 Ibid., 201; jfr 34, 225; idem: 1961, 88–90, 427–429.

157 STRIDSBERG: 2014, 68–69.

158 Ibid., 69.

konstens alla regler: panoptism, inrutning, hierarkisering, normalisering, synkronisering, funktionell placering.¹⁵⁹ Och ändå skapar det oanade utrymmen för subjektivitet, spontaneitet, dialogism. Patienterna betraktar vansinnet som »en förhoppning«, ett sätt att »förstå universum«, ett tyngdlöst, änglalikt tillstånd »utanför alla lagar«. ¹⁶⁰ »Om du inte är fri nu [...] så blir du aldrig fri«, säger läkaren till Jim. ¹⁶¹ I kontrast till den negativa bilden av mentalsjukhusen inom den postmoderna teorin säger Stridsberg att hon i sin roman vill lyfta fram och »undersöka ljuset som också fanns där«. ¹⁶²

För bilden av den svenska välfärdsstaten får detta en dubbelriktad effekt. På vissa ställen följer Stridsbergs roman den omvända ordningens schema och uppvärderar Beckomberga på folkhemmets bekostnad. I kontrast till den hetsiga yttervärlden utmålas anstalten som humanitetens oas. Patienterna klarar visserligen inte av att leva upp till den officiella lyckonormen men erfar en annan, mycket mänskligare lycka som inte utesluter sorg, saknad, oro. »Jag har aldrig varit så lycklig som här på sjukhuset«, erkänner Jim för sin läkare. ¹⁶³ Men på andra ställen arbetar berättaren enligt likhetsprincipen och utnyttjar Beckombergas uppvärdering för att rehabilitera välfärdssamhället i stort. Ur privatiseringarnas efterhandsperspektiv framstår den svenska modellen som ett solidaritetsprojekt genomfört av »verklig kärlek« och »lätt att idealisera«. ¹⁶⁴ Stridsbergs *Beckomberga. Ode till min familj* – så lyder romanens fullständiga titel – kan på goda grunder också läsas som ett ode till det svunna svenska folkhemmet.

Sammanfattningsvis står Mouniers, Trozigs och Stridsbergs granskningar av den svenska exceptionalismen i en tät inbördes intertextuell dialog, som både rymmer instämmanden och korrigeringar. Alla tre författare bygger på i stort sett samma uppsättning folkhemskritiska topos och framställer den svenska modellen som ett utopiskt-eskatologiskt projekt inriktat på att skapa ett paradislignande lycksalighetsrike. Alla tre konstaterar att projektet blivit ett fiasko – i stället för total lycka har det

¹⁵⁹ FOUCAULT: 1975, 143–158, 197–206.

¹⁶⁰ STRIDSBERG: 2014, 354, 101, 192.

¹⁶¹ Ibid., 265.

¹⁶² JOHANNISSON: 2016, 181.

¹⁶³ STRIDSBERG: 2014, 190; jfr 268.

¹⁶⁴ Ibid., 80, 71.

svenska välfärdssamhället spritt depersonalisering, ofrihet och lidande. Alla tre återför vidare detta misslyckande på en principiell omöjlighet att inrätta ett paradiset på jorden. Men eftersom de tre författarna utgår från var sin antropologisk förståelsehorisont förklarar de utopins omöjlighet på var sitt sätt och formulerar tre olika diagnoser av den svenska modellens haveri. Enligt Mounier beror de socialdemokratiska folkhemsingenjörernas nederlag på att deras eudemonistiska strävan efter lycka varit oförenlig med friheten, den mänskliga existensens yttersta substans och kallelse. Hos Trotzig återförs det jordiska paradiset omöjlighet på den mänskliga naturen, vars dödsdrift inte kan botas av någon politisk eller social institution. I Stridsbergs belysning slutligen har det folkhemiska paradiprojektet sin förutsättning i en logocentrisk-binär maktordning, som står i konflikt med varats labilt-porösa karaktär och människolivets reducerbara gåtfullhet.

Bibliografi

- ARISTOTELES: »*Ēthikon Nikomacheion*« I: Bekker, Immanuel, och Preußische Akademie der Wissenschaften (red.): *Aristotelis Opera* 2. Berlin: Reimer, 1831, 1094a–1187b.
- BAK, Krzysztof: *Den intersubjektiva synden i Birgitta Trotzigs* Dykungens dotter. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2005.
- BAK, Krzysztof: »Sverige, världen och det frånvarande Norden – om kulturella rum hos Birgitta Trotzig«. I: *Rethinking Scandinavia – CSS Publications Web Quarterly* 2:1 (2018), 1–8
http://www.css.lu.se/fileadmin/user_upload/CSS/CSS_Quarterly/_2/PDF/RS_2_-_Krzysztof_Bak_-_Sverige_vaerlden_och_det_fraanvarande_Norden.pdf
 [6 januari 2020].
- BERGGREN, Henrik, och Lars TRÄGÄRDH: *Är svensken människa? Gemenskap och oberoende i det moderna Sverige*. Stockholm: Norstedts, 2006.
- BOETHIUS: *Philosophiae Consolationis libri V*. I: Weinberger, Wilhelm (red.): *Corpus scriptorium ecclesiasticorum latinorum* 67. Wien, Leipzig: Hoelder-Pichler-Tempsky & Akademische Verlagsgesellschaft, 1934.
- BOK, Nico W. den: »Freedom of the Will: A systematic and biographical sounding of Augustine's thoughts on human willing«. I: *Augustiniana* 44 (1994), 237–270.
- BORNE, Étienne: *Emmanuel Mounier ou le combat pour l'homme*. Paris: Seghers, 1972.
- BRIENS, Sylvain, och Martin KYLLHAMMAR: *Poétocratie: Les écrivains à l'avant-garde du modèle suédois*. Paris: Ithaque, 2016.
- DAHLMAN, Pontus: »Sara Stridsberg: »Jag ville betrakta världen utifrån ett mentalsjukhus«. I: *Dagens Nyheter*, 30 augusti 2014.
- DOMELLÖF-WIK, Maria: »Sara Stridsberg ger sig hän åt vansinnesrytmen«. I: *Göteborgs-Posten*, 30 augusti 2014.

- FOUCAULT, Michel: *Folie et déraison: Histoire de la folie à l'âge classique*. Paris: Plon, 1961.
- FOUCAULT, Michel: *Surveiller et punir: Naissance de la prison*. Paris: Gallimard, 1975.
- FRANKL, Elisabeth: »Processa mot Gud – det tycker jag är en utmärkt inställning!«. I: *Expressen*, 28 december 1972.
- HALLDÉN, Ruth: »Birgitta Trotzigs nästa bok«. I: *Dagens Nyheter*, 5 september 1971.
- JOHANNISSON, Karin: »Som att vistas i drömmar, men bara delvis: Samtal med Sara Stridsberg«. I: *Litterär Kalender. Samfundet De Nio* 14 (2016), 166–193.
- KJÆLDGAARD, Lasse Horne: *Meningen med velfærdsstaten. Da litteraturen tog ordet – og politikerne lyttede*. Köpenhamn: Gyldendal, 2018.
- KULLBOM, Pierre: »Religion, litteratur och nutid – ett samtal med Birgitta Trotzig«. I: *Signum* 12:3 (1986), 69–73.
- KYLHAMMAR, Martin: »Le nouvel homme du Nord: amoureux de la nature, heureux de vivre et profondément démocrate: Analyse de l'image de la Suède dans les récits de voyages français 1945–1980«. I: *Etudes Germaniques* 71:2 (2016), 283–294.
- LAGERLÖF, Karl Erik: »Skriva för att slå håll på ytan«. I: *Dagens Nyheter*, 28 maj 1983.
- MOIX, Candide: *La pensée d'Emmanuel Mounier*. Paris: Seuil, 1960.
- MOUNIER, Emmanuel: »Notes scandinaves ou du bonheur«. I: *Esprit* 18:2 (1950), 253–286.
- MOUNIER, Emmanuel: »Personnalisme et christianisme«. I: *Œuvres* 1. Paris: Seuil, 1961, 727–779.
- MOUNIER, Emmanuel: »Qu'est que le personnalisme?«. I: *Œuvres* 3. Paris: Seuil, 1962a, 177–245.
- MOUNIER, Emmanuel: »La petite peur du XXe siècle«. I: *Œuvres* 3. Paris: Seuil, 1962b, 339–425.
- MOUNIER, Emmanuel: »Le personnalisme«. I: *Œuvres* 3. Paris: Seuil, 1962c, 427–525.
- MOUNIER, Emmanuel: »Feu la chrétienté«. I: *Œuvres* 3. Paris: Seuil, 1962d, 529–713.
- PLEIJEL, Agneta: »Människan, skapelsen, skapandet: Ett samtal med Birgitta Trotzig«. I: *Ord och Bild* 91:1 (1982), 3–18.
- PLUŻAŃSKI, Tadeusz: *Mounier*. Warszawa: Wiedza Powszechna, 1967.
- REBERG, Arne: »Gud finns överallt«. I: *Expressen*, 22 augusti 1982.
- SIDENBLADH, Erik: »»Livet är både idyll och svavelsyra««. I: *Svenska Dagbladet*, 18 maj 1992.
- SŁOMSKI, Wojciech: *Duch personalizmu*. Warszawa: Vizja Press&IT, 2008.
- STRIDSBERG, Sara: *Beckomberga: Ode till min familj*. Stockholm: Bonniers, 2014.
- STRIDSBERG, Sara: »Någonting om tiden ...«. I: *Nelly Sachs kommer aldrig fram till havet*. Stockholm: Bonniers, 2017, 168–170.
- STRÄTH, Bo: *Folkhemmet mot Europa: Ett historiskt perspektiv på 90-talet*. Stockholm: Tiden, 1993.
- SWEDENMARK, Elin: »»Jag uppfattar världen som en sorts galen lögn«. Stor intervju med Sara Stridsberg«. I: *Arbetarbladet*, 30 mars 2017.
- TATARKIEWICZ, Władysław: *O szczęściu*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1979.
- TIRÉN, Sverker: »Vrångbild att Sverige är avkristnat«. I: *Dagens Nyheter*, 15 juli 1987.

- TROTZIG, Birgitta: »Den onde anden«. I: *Sydsvenska Dagbladet*, 21 september 1953a.
- TROTZIG, Birgitta: »Hymn och hemlighet«. I: *Sydsvenska Dagbladet*, 23 september 1953b.
- TROTZIG, Birgitta: *Sjukdomen*. Stockholm: Bonniers, 1972.
- TROTZIG, Birgitta: *Jaget och världen*. Stockholm: Författarförlaget, 1977.
- TROTZIG, Birgitta: »Själar, var och en på sin unika väg«. I: *Bonniers Litterära Magasin* 49:1 (1980), 10–11.
- TROTZIG, Birgitta: »Tankens arbetare har i vårt århundrades mörker en uppgift – att skilja dödsprincip från livsprincip«. I: *Expressen*, 9 mars 1981.
- TROTZIG, Birgitta: »Finns det en kollektiv skuld?«. I: *Allt om Böcker* 7–8 (1982), 51.
- TROTZIG, Birgitta: *Dykungens dotter: En barnhistoria*. Stockholm: Bonniers, 1985.
- TROTZIG, Birgitta: »Det sekulariserade Sverige: Det sakrala hemligheter«. I: *Lycksalighetens halvö: Den svenska välfärdsmodellen och Europa*. Stockholm: FRN – Framtidsstudier, 1987a, 77–107.
- TROTZIG, Birgitta: »Djur att kuscha efter godtycke«. I: *Dagens Nyheter*, 28 april 1987b.
- TROTZIG, Birgitta: »Vi håller på att vakna«. I: *Aftonbladet*, 27 september 1987c.
- TROTZIG, Birgitta: »Väld aldrig en terapeutisk fråga«. I: *Dagens Nyheter*, 19 januari 1991.
- TROTZIG, Birgitta: »Inträdestal«. I: *Svenska Akademiens Handlingar: Från år 1986: Nittonde delen 1993*. Stockholm: Norstedts, 1994: 15–40.
- TROTZIG, Birgitta: »Till en misskänd«. I: *Artes* 23:4 (1997), 122–128.
- TROTZIG, Birgitta: »Medborgerligt att gå emot«. I: *Moderna Tider* 9:5 (1998a), 12–15.
- TROTZIG, Birgitta: »Människan reducerad till föremål«. I: *Sydsvenska Dagbladet*, 17 maj 1998b.
- TROTZIG, Birgitta: »Saligprisningarna: Matt 5:1–12«. I: *Liksom regn och snö: Möten med den nya Bibeln*. Stockholm: Bonniers, 1999, 248–251.
- TROTZIG, Birgitta: »Zungenbaum«. I: Olsson, Anders (red.): *Bokstäverna jag färdas i: En antologi om Nelly Sachs*. Stockholm: Themis, 2001, 193–215.
- TRÄGÅRDH, Lars: »Statist Individualism: On the Culturality of the Nordic Welfare State«. I: Sørensen, Øystein, och Bo Stråth (red.): *The Cultural Construction of Norden*. Oslo: Scandinavian University Press, 1997, 253–285.
- VEJDE, Eva: »En blandning av mörkt och ljust«. I: *Blekinge Läns Tidning*, 12 juli 1980.
- VINTERHED, Kerstin: »Framtidsforskningen är en myt«. I: *Dagens Nyheter*, 22 september 1980.
- VIRDBORG, Jerker: »»Det finns inga lyckliga slut««. I: *Tidningen Vi* 11 (2010), 38–42.
- WERKELID, Carl Otto: »Att ge själen ett ansikte«. I: *Svenska Dagbladet*, 14 november 1982.
- WERKELID, Carl Otto: »»Språket sprängs, spricker och förgår««. I: *Svenska Dagbladet*, 28 november 1993.
- WITKO, Krzysztof: *Wcielenie – osoba – zaangażowanie: Emmanuela Mouniera personalizm chrześcijański*. Lublin: Gaudium, 2012.
- ZAREMBA, Maciej: »Jag går i vilka kyrkor jag vill«. I: *Dagens Nyheter*, 20 december 1998.

JØRGEN STEEN VEISLAND, University of Gdańsk

A Nordic Dystopia

Einar Már Gudmundsson's Novel *Angels of the Universe*

Reality and the imagination

Wallace Stevens' essay »The Noble Rider and the Sound of Words« (1942) is a brilliant analysis of the relationship between reality and the imagination and will serve as a conceptual vantage point for the interpretation of Einar Már Gudmundsson's novel *Angels of the Universe* (*Englar alheimsins*, 1993) that is to follow. Discounting Plato's figure of a pair of winged horses as the essence of poetry detached from reality, Stevens proposes that the imagination »has the strength of reality or none at all«¹. He expands his argument by referring to the tendency towards the connotative which is a predominant force in modernist fiction and poetry, stating that the connotative is faced with what he calls the pressure of reality and cannot ignore it. This is a logical extension of his initial theory concerning the make-up of the imagination, i.e., that it subsumes and incorporates the power of reality. The necessary follow-up becomes a characterization of the reality we live in, the modern reality of war and violence, fragmentation and dissociation, which Stevens describes as follows:

All the great things have been denied and we live in an intricacy of new and local mythologies, political, economic, poetic, which are asserted with an ever-enlarging incoherence. This is accompanied by an absence of any authority except force, operative or imminent. What has been called the disparagement of reason is the absence of authority.²

The world at war and the ubiquitous presence of violence prompts Stevens to speak of »the pressure of reality« as »the pressure of an external event or events on the consciousness to the exclusion of any power of contemplation«.³ Further, Stevens argues that the pressure of reality may be sufficiently powerful to bring about the end of an era, and it is a characteristic feature of the imagination that it attaches itself to the end or culmination of a historical era. How exactly does the imagination »attach

1 STEVENS: 1942, 7.

2 Ibid., 17.

3 Ibid., 20.

itself«, then, to reality? The poet engages the imagination in this process and creates an »abstraction«: The poet »must be able to abstract himself and also to abstract reality, which he does by placing it in his imagination«. ⁴ In abstracting himself the poet withdraws reality and re-creates it in the imagination.

What precisely, then, characterizes the end of the era Stevens is living in, precipitated as it was/is by World War II? In one word: Violence. Stevens notes that »in speaking of the pressure of reality, I am thinking of a life in violence«, ⁵ and this violence is with us to remain. How does the poet deal with violence? Through a violence within, of which Stevens provides a vivid example, the flower paintings by the painter Epstein, exhibited at the Leicester Galleries in London in 1941, that virtually set off an explosion in color and form. In Stevens' phrase, Epstein's paintings »explode all over the picture space and generally oppose the rage of the world with a rage of form and colour«. ⁶ Stevens concludes his essay with this comment: »It is a violence from within that protects us from a violence without. It is the imagination pressing back against the pressure of reality«. ⁷

Dystopia. Violence, internal and external.

Stevens' theory of abstraction is a full-fledged poetics. Abstracting reality in the imagination and engaging in »a violence from within« is a response to an increasingly violent reality that is abundantly present in *Angels of the Universe*. The narrative manifests dual forces: a dystopian force emerging as an immanent critique of a variety of social institutions, notably the psychiatric hospital Klepp (Kleppur was the actual name of the facility), and political activities and demonstrations in Reykjavik at the time when Iceland joined NATO in 1949; and, a counteractive poetic force striving to dispel and counteract the dystopian force. The particular subtlety of Gudmundsson's novel consists of an indissoluble blend of the dystopian and the contra-dystopian imagination. This emerges most forcefully in the scenes taking place at Klepp where the poetic imagination

4 Ibid., 23.

5 Ibid., 26.

6 Ibid., 34.

7 Ibid., 36.

culminates in fantastic identifications, in casu with Shakespeare's characters Macbeth and Richard III and with Adolph Hitler. It becomes virtually impossible to categorize these identifications as either dystopian or contra-dystopian (or, indeed, as utopian); here, borderlines between the two are erased and the psychiatric disorder named schizophrenia turns into a door of perception opening up the metaphysical dimension of the narrative. The schizophrenics become angels of the universe. The mythopoetical dimension of schizophrenia is reminiscent of the psychiatrist R.D. Laing's controversial work on psychiatric treatment, *The Divided Self* in which Laing states that »[...] the cracked mind of the schizoprenic may *let in* light which does not enter the intact minds of many sane people whose minds are closed«. ⁸ Following Laing's argument it is possible to interpret the identifications with Richard III and Adolf Hitler as deliberate acts of self-concealment. Further, as Laing points out, the very being of the schizophrenic person »is cleft in two, producing a disembodied self and a body that is a thing that the self looks at«. ⁹ The schizophrenic patient perceives himself as different and separate and his differentness produces a loneliness and a despair that calls out for the psychiatrist's comprehension and love. The patient-doctor dialogue that Laing recommends in his book forms part of his phenomenological-existential approach to schizophrenia. Such an approach is not to be found at Klepp. The hospital is shown in a distinctively dystopian light and emerges as a psychiatric treatment center whose medical staff subjects the patients to drug treatment leading to apathy and obesity, and whose guards enforce discipline through force and surveillance.

The counter-active, non-dystopian force responding to the ›pressure of reality‹ at Klepp are the narrator Paul's poetic images, scattered across the narrative, that ›let in light‹ by poking holes in the discourse. These images reinforce the metaphysical dimension which is at the core of the text. A metaphysical poetics emerges, spurred by Paul's imagination as it re-creates reality in stunning images that transcend the dystopian view and that cannot be categorized as a utopia either. The true (or rather, false) utopia would be Plato's winged horses, detached from reality. Paul's poetry, by contrast, is an imaginative re-working of reality precisely

8 LAING: 1964, 27.

9 Ibid., 162.

in Stevens' sense: the abstracting of reality and of the individual self and the re-locating of reality within the imagination.

Various definitions of dystopia are to be found in scholarship. Jean Pfaelzer comments that the dystopian narrative reflects »the obverse of the author's social intentions, picturing an ›ideal‹ society of entropy and mindless obedience, satiation and decadence, ironically justified as more egalitarian, healthy and attractive than the present one;«.¹⁰ Chris Ferns notes that the dystopian novel »both parodies and subverts the traditional utopian model as a means of satirizing and warning against some of the most alarming trends in contemporary society«.¹¹ M. Keith Booker has an altogether different proposition. He sees dystopia »as a general term encompassing any imaginative view of a society that is oriented toward highlighting in a critical way negative or problematic features of that society's vision of the ideal«.¹² Further, Booker comments that »dystopian literature is not so much a specific genre as a particular kind of oppositional and critical energy or spirit«.¹³

What Booker refers to as dystopian energies abound in *Angels of the Universe* but they follow a complex imaginative, poetic pattern that I see as exemplifying Wallace Stevens' poetics of abstraction. The novel contains multiple incidents of external violence creating the pressure of reality that leads to internal violence, a rage that exceeds social and cultural norms. On the occasion of Iceland's joining the NATO in 1949, the year the narrator-protagonist was born, demonstrations against NATO erupt in the streets of Reykjavik: Communists put their »threats of violence« into action, throwing rocks. The police responds with an »act of treason committed under cover of violence and brutal attacks on the peaceful masses«.¹⁴ The police uses tear gas on the demonstrators and Paul wonders if the world was changing into a dragon. He asks, »Was this the blackest day in the history of the Icelandic nation, as opponents of NATO have been insisting ever since?«.¹⁵ And he comments, in retrospect, on his own schizophrenia, stating that »the chaos in his head« was

10 PFAELZER: 1984, 80.

11 FERNS: 1999, 15.

12 BOOKER: 1994a, 22

13 Idem: 1994b, 3.

14 GUDMUNDSSON: 1995, 8.

15 Ibid., 12.

ratified by »the government and parliament«. Paul concludes: »Suddenly the world was like a madman in microcosm: schizophrenic, split in two, the world picture a chronic misconception«. ¹⁶ The narrator comments further how patients are given huge doses of drugs to counter the symptoms of madness and that society »defend themselves with weapons to prevent madness from becoming total«. ¹⁷ The blend of external and internal violence at this point is a precise manifestation of Stevens' poetics of abstraction, carried out in absurd fashion by society. The result is a dystopian social order complete with misdirected foreign policies and confinement of ›mad‹ individuals.

The world picture that Paul characterizes as ›a chronic misconception‹ emerges unequivocally in Icelandic domestic politics and policy in the 1950's and 1960's, especially in the diverging attitudes of the Icelandic people towards the Nordic welfare state. In his essay »The Evolving Concept of the Welfare State in Icelandic Politics« Gudmunddur Jónsson comments that »the welfare state never gained the same elevated status in Icelandic politics as in Denmark, Norway and Sweden«. ¹⁸ The Icelandic welfare state in the 1950's and 1960's was not as fully developed as it was in the other Nordic countries. The reason for the slow evolution of the welfare state in Iceland, Jónsson notes, was that Icelanders possessed individualistic, liberal notions »that fitted well with the grand narrative of a nation made up of free-spirited, equal and self-reliant peasant farmers and fishermen, the bearers of the national heritage«. ¹⁹ Part of that heritage was the tradition of help to self-help. The fully evolved welfare state was viewed as an illusion and seen through dystopian lenses. Sweden in particular was regarded as an increasingly authoritarian surveillance state designed to create dependency and to stifle individualism. Pfaelzer's comment on the dystopian view of society as being ›more egalitarian‹ applies well to the Icelandic view of Sweden as egalitarian in a negative sense. A split emerges in the attitude towards the welfare state in Iceland of the 1960's. The Social Democratic Party favors a socially liberal policy, preferring to use the phrase ›the welfare system‹ rather than ›the welfare state‹. The party moved towards the center of Icelandic politics and dis-

¹⁶ Ibid.

¹⁷ Ibid.

¹⁸ JÓNSSON: 2019, 277.

¹⁹ Ibid.

tanced itself from an outright socialist ideological platform whereas the Communist Party was adamantly anti-capitalist and embraced an ideology whose goal was revolution. Icelanders at the political center and the political right regarded the communists and the 1968 generation as dreamers. The centrist and liberal parties in Iceland preferred ›the grand narrative‹ that was based on the national heritage of ›free-spirited‹, ›self-reliant‹ individuals.

Paul's poetry may be seen as an extension and a manifestation of the national heritage in the sense that it is embedded in national myth and folklore and in the nature and landscape of Iceland: »When I think about summer I see countless butterflies fluttering around the houses, magical bicycles rolling down the streets and sunbeams glittering on birds' wings.«.²⁰ Psychosomatic pain occurs as Paul imagines himself to be van Gogh: his ear starts hurting. The hurting ear indicates the immanent presence of a violence within, the response to the violence without which is everywhere. Paul's ear signals and anticipates his plunge into poetry. The force of his poetry is augmented by the pressure of reality and accelerated by a process of abstraction whereby rage and violence are turned into exuberant colors and forms, as in van Gogh.

Paul is in love with Dagny, a young woman from the upper middle class in Reykjavik who is rebelling against her parents and embraces left-wing views. She abandons these views later on, reverting to a solid middle-class life style. The love between Paul and Dagny is intense and passionate but she loses her affection for him quite quickly, leaving him devastated. When he tries to approach at her home, she threatens him with a bread knife. His poetic imagination responds by extracting his loved one from the real world and placing her in a mythical scene:

She is sitting beside the ocean, waiting to see my window reflected in the waves. When I open it, she crawls in and stands on the floor in front of me. I sense the aroma of birch from her breasts and the scent of flowers and summer that buds like heather in her eyes. For an instant, her blood races through my veins while the fires from old wines blaze beneath my heels. Then I stand naked and alone.²¹

20 GUDMUNDSSON: 1995, 23.

21 Ibid., 78.

The accumulation of myth, metaphors and images in the passage substantiate the abstraction of reality in the imagination. Here poetry attains a metaphysical dimension, accomplished through the erasing of reflection. The reflection of the window in the ocean, followed by the opening of the window, signifies entry, passage into an embrace that transcends common social and erotic boundaries. The reflected window, mirrored in the ocean, extinguishes the barrier between the real and the metaphysical as the reflection is absorbed by the waves, causing the aperture necessary for the union of the two lovers to appear. Thus poetry, painting and art in general turn reality into something more real in the imagination. Art no longer reflects reality, it becomes reality in a deeper dimension, immanently present and transcending the border between the internal and the external world.

The knife as a symbol of excessive violence is echoed in a variety of references in the narrative, notably to Lady Macbeth and Egil Skallagrims-son. Knife, sword and pick-axe reinforce the motif of a ubiquitous and universal presence of violence to be confronted in the mind of the poet.

The Aesthetics of Schizophrenia

The novel is a first-person narrative, non-chronological and interspersed with poetry as we have noted. From the very first page the narrative sets the stage, paradoxically, for the grounding of meaning in the groundless by engaging in a poetics of indeterminacy. Greyness and fog prevail close by the sea where Klepp, the psychiatric hospital in Reykjavik, stands »like a gigantic palace«. ²² After having been admitted to Klepp the first-person narrator, Paul, recalls an incident from when he was a little boy. He spots a middle-aged man who is holding his twenty-year old son by the shoulder and pushing him along. Paul asks the man, »Where are you taking him?«, to which the man spits out: »Off to Klepp!«. The narrator's description of the scene is significant:

I could see his forehead glistening with moisture. He wore an expression as if he were gnashing his teeth. Behind the greyness of his eyes, flames were blazing.
They vanished into the fog.

²² Ibid., 3.

It swallowed them just like in the mysterious folk tales my mother used to tell me at bedtime the words: »Once upon a time, long, long ago ...«²³

The primeval Father, Law-giver, manifests himself here as a form of psychic archetype ordering the disorderly, ordaining and instigating an impossible psychological, moral and aesthetic determination of the indeterminate. The father's eyes are grey, his hair colorless, yet his eyes are blazing with flames. The powerfully loaded image of the father as originator of a dialectical discourse that would divide the mind and the world in two denotes the splitting of the universe of the novel in two, which I would designate as an effort to have consciousness and identity emerge from a subconscious state, thus producing signification and commencing a cycle of meaning. Yet, by a deft rhetorical manoeuvre indeterminacy is preserved, even enhanced by the symbolic contrast between the colorlessness of the father's eyes and hair and the blazing flames emanating from his face: illumination in the midst of a timeless fog and a ubiquitous greyness. The timelessness of the folk-tale phrase »Once upon a time, long, long ago ...« epitomizes the impossibility of situating meaning in the universe and indicates, ominously, the tragic mistake connected with the forceful imposition of signification. The effect of that imposition is schizophrenia, institutionalized in Klepp.

However, there is a positive, supplementary effect accompanying the splitting of the mind and the world: An aesthetic counteracting that turns the illness of schizophrenia into a vehicle for poetic discovery and illumination. The blazing flames emanating from the father's eyes symbolize a two-fold illumination: the illumination of fury and madness as well as the illumination of poetry in the novel's discourse. Paradoxically, dialectics is overcome and vanquished by its own energy as mental, sociopolitical and moral division are sublimated, creating what Herbert Marcuse in *The Aesthetic Dimension* refers to as a heightened subjectivity, extreme perhaps in its response to alienation but nevertheless constitutive of a new poetics, indeterminate and discontinuous, emblematic of Wallace Stevens' poetics of abstraction.

Paul is born on the day Iceland joined NATO. As noted above, massive demonstrations against the alliance take place in Reykjavik. The splitting of the mind and the political divisiveness of the world at large form an intricate, insoluble reality encompassing everyone and everything

²³ Ibid.

in the narrative. The narrator, typically and significantly, poses the question whether the Icelandic nation was »under a special curse, laid by guardian spirits and the maid of the mountains?«. ²⁴ Folklore once again emerges as an underlying spiritual force informing modern politics and the mental state of the narrator-protagonist. The father with the blazing eyes is at one and the same time attached to and detached from the original folklore, representing as he does a deviated form of the timeless culture of Iceland. That timelessness is captured and reinstated in the poetic discourse of Paul's narrative when he asks:

Have you been, bright swan, to reality's empty shores, where the angels dance
...?
Old ships sail up to you in a dream and the fog sits down on the sand beside
you.
But the lights can be seen in the palace all the same, a yellow-grey gleam, to
the accompaniment of the ocean. ²⁵

A schizophrenic color scheme: the gleam of the palace, Klepp, is yellow and grey and the same time, as color and light emerge from the obliterating greyness. The greyness of the father's eyes and the flames blazing out of them are now beginning to form an aesthetic duality, or dualism even, which Paul proceeds to transcend in his own poetic scheme. Paul's creative activity begins with a powerful impression received upon observing a painting by the local artist Bergsteinn, figuring the beach, the ocean and Klepp:

Bergsteinn was finishing coloring the psychiatric hospital roof red when he looked at me. ›Look, Paul,‹ he said. ›I've taken the land and the sea, the sky and the birds and that hospital there, and put them all into this little picture.‹
I looked at the landscape, then back at the painting. Bergsteinn was quite right: the canvas had absorbed everything.
›Well, Paul,‹ he said. ›Don't you think that's clever of me?‹
›Yes,‹ I said, staring dumbfounded at these two worlds, the reality in the reality and the reality in the picture. ²⁶

Bergsteinn's artistic gesture equalizes two realities. The outside reality is transferred to the picture where it becomes an inside reality. Paul's dumbfounded response is symptomatic of the radical erasure of difference, dis-

24 Ibid., 12.

25 Ibid., 20.

26 Ibid., 25.

tance and of reflection itself that occurs in an aesthetic act defying reason and logic.

Later Paul recalls the conversation with Bergsteinn, at a time when he has become convinced that he is van Gogh reincarnate. Here Paul is covered with paint, signifying the schizophrenic turning inside out of the mind. The process is driven forward by the artistic medium itself, paint, which covers Paul's body and colors the world. Once again, reality is transferred as reflection is erased. Simultaneously, the father and Icelandic folklore hold sway. In the contemporary setting they deviate in the protagonist's mind; but this deviation is logical: it accelerates a poetic process whereby seeming opposites are unified and cancelled out, as when Paul writes:

Still the shadow creeps over the houses.
 Still the darkness floats along the rootless channels of the air.
 Outside, the slush twinkles.
 The moonlight gleams.
 Beneath the starry glory of the world, the lampposts stand alone.²⁷

»The slush twinkles«. The poetry accomplishes a unique transcendence of the split mind and the split world, schizophrenia healed by re-directing and sublimating its own energy. Paul is prompted to write his own type of literature, saying »I shall jump from one topic to the next, completely as fancy takes me, supported by neither literary formulae nor prior psychiatric examination.«²⁸

In *Revolution in Poetic language* Julia Kristeva offers an analysis and a theory of the signifying process which may serve as a supplement to Stevens' poetics of abstraction:

Once the break instituting the semiotic process has been established, what we have called the semiotic *chora* acquires a more precise status. Although originally a precondition of the symbolic, the semiotic functions within signifying practices as the result of a transgression of the symbolic.²⁹

It is precisely the transgression of the symbolic that facilitates the abstraction of the poetic subject and of the world of objects, reality; reality undergoes a radical transformation in the imagination, one dimension of which is the semiotic chora. Applying Kristeva's concept of the semiotic

²⁷ Ibid., 35.

²⁸ Ibid., 109.

²⁹ KRISTEVA: 1984, 68.

chora to the inmates at Klepp, in particular Paul's friend Viktor who, like Paul himself, has been diagnosed with schizophrenia, I now proceed to describe Viktor's impersonations of Shakespeare's characters Macbeth and Richard III and, following those, his impersonation of and identification with Adolf Hitler – whom he calls ›Addie‹ – as semiotic transgressions of the symbolic. These transgressions assume the form of what Rene Girard calls the mediator in his discussion of Cervantes' *Don Quixote* about whom Girard says:

[...] he no longer chooses the objects of his own desire – Amadis must choose for him. The disciple pursues objects which are determined for him, by the model of all chivalry. We shall call this model the *mediator* of desire.³⁰

While a student in London Viktor begins to drink heavily and also starts taking drugs. He learns all of *Hamlet* by heart and goes on to cite *Macbeth* and *Richard III*. He is especially obsessed with the character of Richard and begins to identify with him. He becomes Richard. However, unlike Don Quixote who directs his desire outward towards objects and persons in the world, Viktor has progressed to a state of mind where mediation has become internal. Like Paul, Viktor is alone. The internalizing of the mediator is accelerated by a metamorphosis of the self into an Other, or rather, many others. Once again, inside becomes outside in a dream-like process whereby several non-substantial, non-essential selves in the guise of Shakespeare's characters are posited. The Other as an essential dialectical counterpart of the Self is perforated by the semiotic chora as Viktor's voice impersonates Richard III. Viktor becomes testimony to Macbeth (as quoted by Paul):

›Life's but a walking shadow; a poor player,/That struts and frets his hour up-
on the stage,/And then is heard no more: it is a tale/Told by an idiot, full of
sound and fury,/signifying nothing.‹³¹

Then Adolf Hitler arrives on the scene:

Viktor had come across some gramophone recordings of his speeches and listened to them in raptures.

Viktor could feel characters like Richard III merging into Hitler's temperament and he even started giving Hitlerian speeches of his own.³²

30 GIRARD: 1965, 1–2.

31 GUDMUNDSSON: 1995, 38.

32 *Ibid.*, 135.

Totalitarian discourse is, at one and the same time, the ultimate affirmation of the semiotic and a negation of it. The negation of the chora occurs as an absurd (and dangerous!) search for symbolization and representation. Interestingly, though, Viktor's lapse from Shakespeare's drama into reality, a fascist reality, demonstrates once again the turning inside out of the schizophrenic mind. What is more, the extreme pole of the projection of a mental state on to reality, and Viktor identifying with Hitler, at least rhetorically, indicates the fallacy of institutionalization. The psychiatric hospital Klepp signifies kleptomaniacs, a purloining of the minds of the patients. The purloining consists in using drug treatment, often in the form of overdoses, to ›minister to a mind diseas'd‹. As Jacques Lacan points out in his »Seminar on the Purloined Letter« where he discusses Edgar Allan Poe's tale, the message in the stolen letter from the queen is spotted by Poe's detective when he sees it stuck on a rack *turned inside-out*, i.e., with the text appearing on the outside. The enveloped message has been de-veloped. Yet it remains hidden. Its meaning is not revealed. The symbolic is punctuated by the semiotic. Meaning is transgressed. The process of signification itself emerges, in extremis, as an impossible blend of the dystopian and the utopian in the schizophrenic mind. That mind is then transformed into a metaphor and comes to represent a composite form: schizophrenia is a radical response to external violence, a raging reaction that creates poetry in the manner of Shakespeare. Schizophrenia generates an aesthetic. The aesthetics of schizophrenia is a powerful internal response to violence without.

Paul ends up committing suicide. However, he envisions a rebirth:

No, I am not dead.

I've gone to sea. I am sailing the blue sea in the mansions of the father. The father hauls in the nets. We reach the shore loaded down with our catch.³³

The son is reconciled with the father. The catch hauled in is the richness and fullness experienced when reflection and representation are erased.

33 Ibid., 164.

Bibliography

- BOOKER, M. Keith: *Dystopian Literature. A Theory and Research Guide*. Westport, CT: Greenwood Press, 1994a.
- BOOKER, M. Keith: *The Dystopian Impulse in Modern Literature. Fiction as Social Criticism*. Westport, CT: Greenwood Press, 1994b.
- FERNS, Chris: *Narrating Utopia: Ideology, Gender, Form in Utopian Literature*. Liverpool: Liverpool University Press, 1999.
- GIRARD, René: *Deceit, Desire and the Novel*. Transl. by Yvonne Freccero. Baltimore, London: The Johns Hopkins University Press, 1965.
- GUDMUNDSSON, Einar Már: *Angels of the Universe*. Transl. by Bernard Scudder. New York: St. Martin's Press, 1995.
- JÓNSSON, Gudmundur: »The Evolving Concept of the Welfare State in Icelandic Politics«. In: Edling, Nils (ed.): *The Changing Meanings of the Welfare State. Histories of a Key Concept in the Nordic Countries*. New York, Oxford: Berghahn, 2019.
- KRISTEVA, Julia: *Revolution in Poetic Language*. Transl. by Margaret Waller. New York: Columbia University Press, 1984.
- LACAN, Jacques: »Seminar on the Purloined Letter«. In: *Ecrits*. Paris: Gallimard 1966.
- LAING, R.D.: *The Divided Self. An Existential Study in Sanity and Madness*. London: Pelican, 1964.
- MARCUSE, Herbert: *The Aesthetic Dimension*. Boston: Beacon Press 1966.
- PFÄELZER, Jean: *The Utopian Novel in America 1888–1896: The Politics of Form*. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 1984.
- STEVENS, Wallace: »The Noble Rider and the Sound of Words«. In: *The Necessary Angel. Essays on Reality and the Imagination*. New York: Vintage Books, 1942.

SOPHIE WENNERSCHEID, Københavns Universitet
Svensk spekulativ-posthumanistisk robot-fiktion
Äkta människor (2012–2014) och
Sången ur det kinesiska rummet (2014)

Inledning. Svensk science fiction?

I april 2013 publicerades en artikel i *Dagens Nyheter* som började med följande mening: »Science fiction på svenska. För bara några år sedan var det ett dåligt skämt. Men tack vare *Äkta människor* har det blivit ett begrepp och en exportsuccé«. ¹ Om man definiera science fiction som genre inom litteratur och film där man lägger tonvikten på tekniska och naturvetenskapliga uppfinningar, resor till framtiden eller spännande äventyr i rymden är det föga troligt att begreppet svensk science fiction verkligen kommer att etablera sig som ny genrebeteckning, så som det t.ex. är fallet med termerna nordisk noir och svensk deckare. Ändå är det påfallande att det finns ett tydligt intresse hos stora filmbolag att satsa på science fiction från Sverige. Så blev Harry Martinsons rymdepos *Aniara* (1956) långfilm år 2019 och Amazon Prime Video har beställt en ny science fiction tv-serie som är baserad på den svenske konstnären Simon Stålenhags retrofuturistiska konstbok *Ur varselklotet* (2014). Dramaserien kommer att produceras av det svenska bolaget Indio och ska gå under titeln *Tales from the loop*. Om serien släpps om några år har vi då, ovanpå flera mindre tidigare produktioner, ² åtminstone redan tre storskaliga science-fiction-filmer och -serier som kunde etiketteras som svensk science fiction-film.

När vi vänder blicken mot litteraturens fält, ser situationen lite annorlunda ut. Den svenske science fiction-forskaren Jerry Määttä har i sin materialrika avhandling *Raketsommar* (2006) visat att det ända sedan 1950-talet fanns en ganska livlig science fiction-kultur i Sverige. 2018 påpekade han att science fiction-litteratur aldrig har «mått så bra som idag». ³ Men ändå finns det bara ett fåtal svenska böcker som uppfattas som så kallad kvalitetslitteratur och som samtidigt kan kategoriseras som

1 NORDSTRÖM: 2013.

2 GRÖNQVIST: 2010.

3 ADOLFSSON: 2018, 57.

science fiction i snäv mening. När de stora förlagen i Sverige ger ut böcker som uppvisar drag av science fiction handlar det enligt min mening snarare om spekulativ fiktion – en term som jag inom kort kommer att förklara närmare.

Kontrafaktiska romaner som Tony Samuelssons *Kafkapaviljongen* (2014) eller Peter Fröberg Idlings *Julia & Paul* (2017), dystra framtidsvisioner som Lars Jakobsons *Vännerna* (2010) eller romaner som Johannes Anyurus *De kommer att drunkna i sina mödrars tårar* (2017) och Balsam Karams *Händelsehorisonten* (2018), där science fiction-element kombineras med invandrarproblematiken, är aktuella exempel på litterärt anspråksfulla romaner som gör bruk av typiska science fiction-teman och -motiv, men ändå skiljer sig från klassiska science fiction-romaner som till exempel Philip K. Dicks stilpräglade verk *Do Androids Dream of Electric Sheep* (1968). Jerry Määttä funderar kring problemet så här:

Man kan väl också säga att det här är författare som väljer att skriva för en svensk allmänhet, vilket gör att det inte blir riktigt så ›SF-aktigt‹ som till exempel de amerikanska böckerna i genren. Det är svårt att sätta fingret på skillnaderna. De är inte riktigt skrivna i traditionen. Men de använder väldigt mycket tematik, bilder och andra uppfinningar från genren.⁴

Även om Määttä har rätt i att det inte är möjligt att dra en entydig gräns mellan «riktig» science fiction och litteratur med «bara» science fiction drag, kan man ändå, som ett slags första orienteringshjälp, framhäva följande två skillnader: För det första kan det påpekas att klassiska science-fiction-texter som Dicks roman utspelar sig i en värld som inte har mycket gemensam med den värld vi lever i. De svenska texterna utmärker sig emellertid av att den berättade världen inte ligger alltför långt borta i tiden och därför är ganska lik vår egen. Dessutom uppvisar berättelserna bara ett fåtal tekniska uppfinningar eller andra nyheter som vi inte än känner och protagonisterna betar sig på ett sätt som vi i stort sett känner igen. Det andra utmärkande draget är att i princip alla svenska texter med science fiction-inslag uppvisar en tydlig samhällskritisk tendens.

Eftersom den tyska litteraturvetaren Ulrike Nolte i sin avhandling *Schwedische ›Social Fiction‹* (2002) har pekat ut att båda kännetecknen är karakteristiska för svenska framtidsfantasier från 1940-talet till sent 1980-tal, kan man inordna även de texter som publicerades under de senaste fem åren i den här specifika svenska litterära traditionen. En tradition som inte

4 Määttä i ADOLFSSON: 2018, 58.

kan kallas för science fiction men ändå visar en närhet till genren. För att få grepp om den genreterminologiska problematiken föreslår Nolte att inte tala om science fiction utan om social fiction.

I det följande ansluter jag mig till Noltens argumentation att svenska framtidsberättelser i hög grad utmärker sig av att de berättar om en inte särskilt främmande framtidsvärld och att de uppvisar en utpräglad fokus på samhällskritiska och etiska frågeställningar. Emellertid tänker jag inte följa Noltens förslag att man därför borde tala om social fiction. I stället vill jag argumentera för att vi har att göra med en ny form av spekulativ fiktion eller ännu mer specifikt med en spekulativ-posthumanistisk form av science fiction. Dessutom ämnar jag visa att denna nya typ av spekulativ-posthumanistisk fiktion sannolikt kommer att bli allt viktigare i framtidens litterära produktioner, och att svenska spekulativa texter och filmer därför kan betraktas som ett slags trendsättare.

Emellertid kan jag inom ramen för den här uppsatsen inte studera ett stort antal texter som skulle kunna stödja min tes, utan måste begränsa mig till bara ett filmiskt och ett litterärt exempel: Den ovan nämnda tv-serien *Äkta människor* (2012–2014) och Sam Ghazis roman *Sången ur det kinesiska rummet* (2014). Dessa verk har valts eftersom de båda tar upp ett etablerat science fiction-motiv som även i den utomlitterära verkligheten kommer att bli allt mer relevant: den intelligenta roboten. Båda verken bidrar till att diskutera frågan om vad som kommer att hända när intelligenta och självlärande robotar inträder i vanliga människors liv. Hur förändras livet när människorna på ett förtroligt eller till och med intimt sätt kommer i kontakt med ›maskiner‹ som i princip inte längre beter sig annorlunda än människorna själva? Vad sker med subjekt-objekt-relationen när det förmenta objektet intar en subjekt-position? Bör vi acceptera det? Eller måste vi förhindra det för att kunna säkra människans särställning?

För att visa att dessa frågor i *Äkta människor* och i *Sången ur det kinesiska rummet* tas upp inom ramen av genren spekulativ fiktion, eller ›speculative fiction‹ på engelska, och inte inom ramen av science fiction eller social fiction, vill jag i ett första steg kort ringa in de olika begreppen. Därefter vill jag introducera några funderingar om roboten som ›den teknologiska andra‹. För att göra det använder jag mig för det första av teknikfilosofen Mark Coeckelberghs teori om robotens alteritet och för det andra av en teori om robotens människolikhet som litteraturforskarna Aino-Kaiska Koistinen och Ingvil Førland Hellstrand har lagt fram. I sista

steget vill jag använda de olika teoretiska funderingarna för att analysera *Äkta människor* och *Sången ur det kinesiska rummet* som exempel på svensk spekulativ-posthumanistisk robot-fiktion.

Science fiction – en mångfacetterad genre

Science fiction fokuserar på framtida tekniska och vetenskapliga uppfinningar och hur dessa påverkar människans existens på jorden eller på andra planeter. Även om det finns många olika försök att bestämma genren använder sig flertalet av forskarna av begreppet »novum« för att beskriva science fictions särdrag. Begreppet går tillbaka till den marxistiske litteraturvetaren Darko Suvin som hävdar att det i science fiction-litteratur alltid förekommer en ny uppfinning eller ett nytt fenomen som inte stämmer överens med den värld läsaren är förtrogen med. Detta fenomen medför en förvrängning av den verkliga, empiriska världen. Med avstamp i Berthold Brechts verfremdungsteori inför Suvin begreppet »kognitiv främmandegöring« för att närmare bestämma den typ av främmandegöring som enligt hans mening ska uppfattas som trovärdig ur ett rationellt perspektiv. Han betonar att nyheten trots allt »is to be cognitively validated within the narrative reality of the tale and its interaction with reader expectations«.⁵

Vidare framhäver Suvin att en sådan nyhet inte bara är intressant i och för sig utan framför allt tack vare dess ifrågasättande och distanserande effekt som får läsaren att kritiskt reflektera över sin egen tid. John-Henri Holmberg, som 2002 publicerade den första stora svenska monografin om science fiction-litteraturs historia går ett steg vidare och generaliserar att science fiction är «en i grunden filosofisk litteraturform« eftersom den utforskar människans roll »i ett föränderligt universum«.⁶

Detta intresse för de mänskliga och sociala aspekterna inom science fiction-litteratur är emellertid inte något som förekommer i alla science fiction-texter eller -filmer, utan framför allt i sådana som somliga forskare därför kallar för soft science fiction eller social science fiction. I motsats till hård science fiction kretsar soft science fiction inte så mycket kring

5 SUVIN: 1979, 71.

6 HOLMBERG: 2002a, 12.

»spekulationer baserade på naturvetenskap och teknik« utan »vetter åt det samhälls- eller humanvetenskapliga hållet«. ⁷

Begreppet social science fiction myntades av Isaac Asimov som i sin artikel »Social Science Fiction« (1953), hävdar att social science fiction omfattar den del av science fiction-litteratur som bryr sig om hur vetenskapliga och teknologiska framsteg påverkar människans existens. Enligt honom är social science fiction den enda typ av science fiction-litteratur som har samhällsrelig relevans. Han poängterar:

It is my opinion that social science fiction is the only branch of science fiction that is sociologically relevant, and that those stories, which [...] do not fall within the definition I have given above, are not significant, however amusing they may be and however excellent as pieces of fiction. ⁸

Asimov hävdar emellertid att en social science fiction-text måste ta det skildrade framtidssamhället på allvar. Han betonar: Social science fiction är »really concerned with the fictitious society it pictures. It becomes not merely a lesson to us, a text from which to draw a moral, but something that bears the possibility of importance in its own right«. ⁹ När man i stället har med en text att göra som bara använder den alternativa världen som spegel för att kunna se den egna världen med nya ögon, talar Asimov om social fiction. Han definierar: Social fiction är en litterär text »which moralizes about a current society through the device of dealing with a fictitious society«. ¹⁰ Enligt Asimov ligger en sådan texts fokus på det samtida samhället. Social fiction utnyttjar alltså bara en form som påminner om science fiction men inte är det. Holmberg tar upp Asimovs begreppsliga distinktion när han gör os uppmärksamma på att vissa texter som många betraktar som exempel på social science fiction endast är »futuristisk samtidskritik«. ¹¹

Den tyska litteraturforskaren Ulrike Nolte påstår att modern svensk science fiction generellt kan uppfattas som en sådan typ av samtidskritik. Mot Asimovs kritiska blick på social fiction argumenterar hon att social fiction är det bästa begreppet för att beskriva svenska science fiction-texters särdrag. Enligt henne är termen särskilt passande eftersom den

7 MÄÄTTÄ: 2006, 53.

8 ASIMOV: 1953, 159.

9 Ibid., 160–161.

10 Ibid., 160.

11 HOLMBERG: 2002b, 244.

hänvisar till att svenska framtidsskildringar ingår i den svenska social-realistiska traditionen. Nolte förklarar:

Im schwedischen Kulturbetrieb nahm die gesellschaftskritische Literatur schon immer eine extrem beherrschende Stellung ein, und die Autoren fügen sich offenbar auch in ihren SF-Werken diesem Anspruch. Die hier besprochenen Werke haben alle einen klaren Zeitbezug, sie beschäftigen sich mit aktuellen politischen und gesellschaftlichen Problemen, indem sie diese in die Zukunft verlegen und in Form von symbolischen Modellsituationen diskutieren. ... Aufgrund dieser Feststellung wurde für den Titel nicht der Begriff ›Science Fiction‹ sondern ›Social Fiction‹ gewählt. Es ist also nicht so, dass der Bereich der zu untersuchenden SF-Literatur von vornherein eingeschränkt wurde, sondern es hat sich im Gegenteil herausgestellt, dass die Autoren selbst nur ein eingeschränktes Spektrum von Motiven genutzt haben.¹²

I *Raketsommar* har Jerry Määttä emellertid visat att det på 1900-talet faktiskt fanns en del svenska science fiction-texter som har använt sig av andra, mer äventyrliga, underhållande science fiction typiska motiv och skrivsätt. Noltres resonemang att *all* svensk science fiction i grund och botten är social fiction är alltså inte korrekt. Men om vi utgår ifrån att de mer än 40 texter som Nolte har undersökt inte utmärker sig av ett särskilt intresse för tekniska uppfinningar eller rymdäventyr, utan i stället uppvisar en tydlig samhällskritisk tendens, gör Nolte trots allt rätt när hon försöker sammanfatta dem under en mer specifik genrebeteckning. Frågan är bara om social fiction är det mest passande begreppet.

Det problematiska med begreppet är att det inte uppvisar någon länk alls till science fictions viktigaste drag: framtids- och teknikaspekten. Social fiction kan vara vilken typ av socialkritisk litteratur som helst. Därför föreslår jag att använda begreppet *spekulative fiction* som samlingsterm för den typ av ofta förekommande svenska texter och filmer som använder sig av science fiction-drag men inte kan betecknas som science fiction i strikt mening.

Begreppet ›*speculative fiction*‹ är emellertid inte heller en oproblematisk och lätthanterlig term. Termen har ofta använts som samlingsnamn eller paraplybeteckning för skönlitterära texter och filmer som berättar om en värld som avviker från den värld vi känner oss hemma i: den rationellt förklarbara, empiriskt tillgängliga världen. *Speculative fiction* som på svenska också går under namnet *fantastik* omsluter alltså framställ-

¹² NOLTE: 2002, 2–3.

ningar med såväl övernaturliga, mytiska, sagolika som framtidsteknologiska inslag.¹³

I andra sammanhang använder man termen *speculative fiction* nästan synonymt med *social science fiction*. Använt på det sättet går termen tillbaka på den US-amerikanske science fiction-författaren Robert A. Heinlein, som i sin essä »On the Writing of Speculative Fiction« definierar *speculative fiction* som »the story of people dealing with contemporary science or technology«. Han resonerar:

In the speculative science fiction story, accepted science and established fiefs are extrapolated to produce a new situation, a new framework for human action. As a result of this new situation, new human problems are created—and our story is about how human beings cope with those new problems.¹⁴

På senare tid var det framför allt den US-amerikanska författaren Margaret Atwood som har uppvärderat termen. I sin bok *In Other Worlds. SF and the Human Imagination* (2011) särskiljer hon mellan science fiction och speculative fiction. Med science fiction avser hon böcker i efterföljd av H.G. Wells *War of the Worlds* (1898) som utmärker sig av utomjordingar som invaderar världen. Med speculative fiction däremot avser hon »plots that descent from Jules Verne's books submarines and balloon travel and such—things that really could happen but just hadn't completely happened when the authors wrote the books«. ¹⁵ Enligt Atwood berättar spekulativ science fiction om det som om tjugo eller femtio år förmodligen har visat sig varit ett korrekt antagande. Hon använder ordet spekulativ alltså synonymt med framsynt eller förutseende.

I min artikel vill jag emellertid försöka att definiera spekulativ fiktion på ett mer filosofiskt sätt. Termerna »spekulativ« och »spekulation« har använts inom filosofin efter den tyske filosofen Immanuel Kant för att beskriva en tillgång till världen som är oberoende av erfarenheten. I sitt inflytelserika verk *Kritik der reinen Vernunft* (1781/1787, Kritik av det rena förnuftet) förklarar Kant: »Eine theoretische Erkenntnis ist *spekulativ*, wenn sie auf einen Gegenstand [...] geht, *wozu* man in keiner Erfahrung gelangen kann«. ¹⁶ Kant framhäver förnuftets gränser och hävdar att vår

13 PERSSON: 2017.

14 HEINLEIN: 1977.

15 ATWOOD: 2011, 6.

16 KANT 1998, 702.

kunskap om verkligheten är begränsad av subjektiv erfarenhet. Om världen bakom vår erfarenhet, dvs. om ›tinget i sig‹, kan vi inte veta något.

Mot den insikt opponerar sig en ny filosofisk rörelse som går under namnet spekulativ realism eller spekulativ materialism och som utmärker sig av att deras förespråkare »depart from the text-centered hermeneutic models of the past and engage in daring speculations about the nature of reality itself«. ¹⁷ Mot Kants kritiska epistemologi fokuserar de nya spekulativa realisterna på världen, på materia och på objekt så som de förmodas vara ›i sig‹, dvs. bortsett från deras relation till det mänskliga subjektet. Spekulativ kallas denna rörelse eftersom man frågar efter hur en värld utan subjekt, dvs. utan människor skulle kunna se ut. Den ny-realistiska, post-kantianska filosofin medger, förenklat sagt, att vi faktiskt inte kan *veta* det men att vi kan och ska *spekulera* om det. Att spekulera hur världen skulle kunna se ut bortom ett mänskligt perspektiv förutsätter dock att vi överger vår antropocentriska, humanistiska synvinkel. I stället ska vi fokusera på objekt-världen och betrakta den som likvärdig sociala aktör. Den spekulativa realismen står därmed också i tradition av Bruno Latours nätverksteori ¹⁸ och av posthumanismen som likaledes tar avstamp i idén att det är hög tid att övervinna det sedan århundraden dominerande humanistiskt-antropocentriska tänkandet. ¹⁹

Alla dessa tendenser, som man har försökt att samla under termen »den materialistiske vending«, ²⁰ hittar vi också i den form av svensk science fiction-litteratur och -film som intresserar mig här – nämligen en som försöker ersätta det mänskliga perspektivet med ett inte-mänskligt perspektiv och som därför kan karakteriseras som spekulativ-posthumanistisk science fiction.

En viktig fråga är emellertid om vi överhuvudtaget kan lyckas med att bortse från vårt eget perspektiv. Kan vi inta ett inte-antropocentriskt perspektiv? Kan vi ge upp vår subjektstatus? Och om det är möjligt, är det då också önskvärt? Vad kommer att hända om vi överlämnar subjektstatus och med den också ansvar och makt till andra, framför allt till andra som möjligen är eller kommer att bli oss överlägsna – så som en artificiell intelligent robot till exempel. Den belgiska teknikfilosofen Mark

17 BRYANT, SRNICEK och HARMAN: 2011, omslagstext.

18 LATOUR: 2005.

19 ÖHMAN: 2015.

20 GREGERSEN och SKIVEREN: 2016.

Coeckelbergh menar att dessa frågor inte är de centrala, eller åtminstone inte de vi borde ställa oss först. Enligt honom är det i stället viktigare att först och främst erkänna en robots alteritet, dvs. dess annorlundahet och inte-mänsklighet, utan att med ens automatiskt dra en definitiv gräns mellan ›oss‹ och ›dem‹.

Roboten som den teknologiska andre

I sin artikel »Alterity ex Machina« frågar sig Coeckelbergh om det finns en chans att vi uppfattar teknologi vi dagligen umgås med som något genuint främmande, eller som han med avstamp i Emanuel Lévinas filosofi formulerar det: som det teknologiska andra. I motsats till René Descartes som har beskrivit maskinen som människans andre för att betona människans särdrag, alltså för att kunna dra en gräns, ämnar Coeckelbergh använda begreppet för att introducera idén att maskinen kan överskrida precis den här gränsen och åstadkomma ett möte som överraskar människan med något hon inte har förväntat sig, något hon inte kan begreppsliggöra och följaktligen inte heller kan kontrollera. Finns det sådana ögonblick i mötet mellan människa och maskin som »escape language och *episteme*, such moments when alterity shows itself—here in and through the machine which may suddenly escape its identity as a machine and reveal itself as (quasi-)otherness?«²¹

Coeckelbergh menar att sådana möten faktiskt kan förekomma, men bara om man inte antropomorfiserar maskinen, dvs. betraktar den som människolik. Faran att antropomorfisera är enligt Coeckelbergh särskilt stor när vi »domesticerar« maskinen i en ordagrann betydelse, dvs. när vi bekantar oss med maskinen på ett intimt sätt och tar in den i vårt hem och i vår familj. Han förklarar: »As we familiarize ourselves with the technology, the alien becomes familiar, the wild becomes domesticated, and alterity largely disappears.«²² I stället för att antropomorfisera maskinerna, och det gäller inte minst humanoida robotar, föreslår Coeckelbergh att vi inte ska jämföra eller till och med identifiera oss med roboten, utan i stället ta den som han (eller snarare hen) är: främmande, irriterande, oroande. En som rubbar vår självbild som världens mästare.

21 COECKELBERGH: 2016, 185.

22 Ibid, 187.

Att det på senare tid finns en påfallande tendens till att sudda ut gränsen mellan människa och icke-människa är något som också science fiction-forskarna Aino-Kaisa Koistinen och Ingvil Hellstrand har iakttagit. I motsats till Coeckelbergh utgår de båda forskarna emellertid inte ifrån människans beteendesätt utan ifrån »den teknologiska andre« själv. Med avstamp i Aino-Kaisa Koistinens funderingar som hon lägger fram i sin artikel »Passing for Human in Science Fiction«²³ påpekar den norska litteraturforskaren Ingvil Førland Hellstrand att det under de senaste årtiondena förekom en förskjutning i hur den teknologiska andre har förkroppsligats, nämligen »fra synlig forskjell til teknologisk reforhandling til passering«.²⁴ Med »passering« avser båda forskarna fenomenet att en människa som på grund av vissa drag eller »identitetsmarkörer« som hudfärg, genus, status, ålder osv. avviker från majoritetssamhället trots sin »annorlundahet« passerar som tillhörig. Det är möjligt, eftersom hon har anpassat sig till eller imiterat majoritetens normer så pass mycket att hon inte längre märks som annorlunda. Detta fenomen har bland annat beskrivits i postkoloniala studier eller kritiska vithetsstudier som har lyft fram hur en icke-vit människa betraktas som »a subject of difference that is almost the same, but not quite«.²⁵ Först när människan i fråga lyckas med att passera som vit får hon tillgång till ekonomiska och sociala strukturer hon annars är utfrusen ifrån.

Hellstrand överför passeringsstrukturen från det mellanmänniskliga området till området där människor kommer i kontakt med människolika robotar eller andra kybernetiska eller posthumana figurer som uppvisar en viss likhet med människan, antingen vad som gäller människans yttre egenskaper eller/och med hänsyn till deras beteendemönster. Och så undersöker hon, genom att granska olika kybernetiska kroppar i utvalda science fiction tv-serier och texter ur den anglosaxiska sfären (bland annat Isaac Asimov's short story »The Bicentennial Man« (1976), *Star Trek: The Next Generation* (1987–1994), *Star Trek: Voyager* (1995–2001), *Alien: Resurrection* (1997) och *Battlestar Galactica* (2004–2009), hur framställningen av dessa människolika figurer har förändrat sig under tiden.

Insikten hon kommer fram till är att robotar och andra icke-människliga figurer i det förflutna vanligtvis har konstruerats som »politisk, etisk

23 KOISTINEN: 2011.

24 HELLSTRAND: 2014, 127.

25 BHABHA: 1994, 122.

og ontologisk annerledes enn det universelle Mennesket«,²⁶ men att det inte längre är fallet. Samtidigt med att teknologi idag inkluderas som allt vanligare i vår vardag, ›passerar‹ robotar i science fiction-litteratur och film idag ganska ofta som människor, dvs. dem uppfattas inte längre som de andra utan som en vanlig del av samhället. Hellstrand sammanfattar: »Økningen i science fiction-TV-serier som handler om passering, kan forstås som en vending fra fortellinger om forskjell til fortellinger om sammenfiltrede relasjoner mellom mennesker og teknologi«. ²⁷

Koistinen har emellertid oppmærksatt at passerings-akten kr ver en framförallt k nslo- og genusm ssig anpassning. Hon betonar att cyborg-figurerna i de serier som hon har unders kt, f rst uppfattas som humana n r de utvekklar djupa känslor för en människa: v nskaplige, moderlige og framför allt romantiske känslor. Hon f rklarer:

Loving encounters between humans and others contribute to the others' passing for human. By loving the right kind of human, that is, a member of the opposite sex, the others are expressing the right kind of emotions and taking part in the right kind of performances, such as marriage and motherhood. «²⁸

När vi nu vänder blicken mot dramaserien * kta människor* og romanen *Sången ur det kinesiske rummet* kommer vi att se, att det   ena sida   robotens k nslom ssige utvekkling som bidrar till att den ›humaniseres‹, men att denna utvekkling   andra sidan også medför att roboten som figur blir ambivalent og irriterende. För att använda Coeckelberghs terminologi: Roboten domesticeres inte helt og hållet utan förblir främmande og irriterende, kanskje till og med ett hot för m nskligheits eksistens så som vi känner den. I vad m n serien og romanen därför kan kallas som posthumanistisk og spekulativ ska nu diskuteres.

 kta människor og *Sången ur det kinesiske rummet* som spekulativ-posthumanistisk robot-fiktion

 kta människor   en svensk science fiction-dramaserie som visats mellan 2012 og 2014, skrevet av Lars Lundström og regisseret av Harald Hamrell. Serien produceret av Sveriges Television og Matador Film i samarbeite med Danmarks Radio. Serien utspelar sig i en svensk stad i en

26 HELLSTRAND: 2014, 130.

27 Ibid, 128.

28 KOISTINEN: 2011, 259.

nära framtid eller en parallell nutid som är ganska lik vår egen tid. Enda skillnaden mellan vår värld och den värld som iscensätts i *Äkta människor* består i att det finns så kallade hubotar, människolika robotar som används som fabriksarbetare, tjänstefolk eller sällskap. Några människor använder dem också i sexuella sammanhang men det är egentligen inte acceptabelt.

Hubotarna utgör seriens novum eller nyhet. De ger upphov till att vi som åskådare uppfattar världen som en framtidsvision, något vi inte känner oss hemma i. Eftersom hubotarna är seriens enda novum är distansen till den berättade världen emellertid inte särskilt stor. Det som Ulrike Nolte framhäver med blick på sin textkorpus gäller i stort sett också för serien *Äkta människor*:

Die Protagonisten sind irdisch und leben grundsätzlich in einer relativ vertrauten Gesellschaftsform, in der man sich ohne weiteres zurechtfindet. Es gibt so gut wie keine Begegnungen mit fremden Lebensformen, radikal anderen Denkweisen oder überraschenden Technologien.²⁹

Att seriens distanseringseffekt inte är särskilt stor beror också på att det inte förekommer spektakulära specialeffekter som annars är karakteristiska för science fiction-filmer. I stället fokuserar serien på människornas vardagsliv. Andreas Nordström, som i sin ovan nämnda artikel i *Dagens Nyheter* försöker förstå seriens framgång, beskriver seriens värld så här: »Det här är en värld som befinner sig i gränslandet mellan nostalgi och futurism.«³⁰ Precis som i Simon Stålenhags bildvärld som också utmärker sig av ett typiskt svenskt välfärdsstatssceneri från 1980-talet där det plötsligen dyker upp robotar eller rymdskepp,³¹ presenteras världen i *Äkta människor* som det nästan perfekta svenska folkhemmet, där alla bryr sig om alla. Men plötsligen hotas detta idylliska och homogena samhälle genom de förändringar den nya teknologin, dvs. hubotarnas uppfinning och deras implementering inom alla livsområden, har givit upphov till. Särskilt skrämmande blir det när en grupp robotar som har blivit självmedvetna gör anspråk på att bli erkända som »fria«. Gruppen kallas för Davids barn, eftersom det var forskaren David Eischer som med flit har programmerat dem som intelligenta och emotionella.

29 NOLTE: 2002, 6.

30 NORDSTRÖM: 2013.

31 STÅLENHAG: 2014.

Det som är viktigast med hänsyn till förhållandet mellan människa och maskin är att maskinen, alltså i det här fallet roboten, inte längre kan betraktas som en maskin som människan rentav kan använda som objekt eller verktyg utan att därmed bli påverkad av det. I stället utsuddas den förmenta klara gränsen mellan subjekt och objekt. Så som människan intar också maskinen en aktörsposition. När man argumenterar utifrån Bruno Latour sker det emellertid inte tack vare robotens människolikhet. Tvärtom, enligt Latour och andra nätverksteoretiker gäller det för alla icke-mänskliga entiteter, oberoende av om de nu är intelligenta och människolika eller inte. Varenda maskin kan betraktas som likvärdig deltagare och handlingskraftig aktör i ett socialt nätverk. All teknologi påverkar och förändrar människan som därför inte längre kan betraktas som den humanistiska världens centrum, utan som bara en del av det posthumana nätverket. Så betraktat har människan själv blivit posthuman.

I serien *Äkta människor* reagerar människorna väldigt olika på de nya aktörerna inom nätverket, somliga till och med ignorerar eller förnekar tanken att det överhuvudtaget finns ett sådant gemensamt nätverk. En grupp människor gör det på ett alltmer aggressivt sätt. Med en ideologi som bär tydliga drag av rasismen drar dessa människor en strikt gräns mellan ›oss‹ och ›de andra‹. Sig själva betecknar de som »äkta människor«, medan de använder tillmälen som »pacman« för att nedvärdera hubotarna som oäkta, artificiella maskiner och arbetsslavar. Andra personer däremot hyllar hubotarna som modernitetens, eller snarare: posthumanismens sista skri. Somliga klär till och med ut sig och betar sig som hubotar.

De flesta människor intar emellertid en mellanposition. De förhåller sig avvaktande och vet inte riktigt om de ska betrakta de väldigt människolika hubotarna som »bara maskiner« eller som »personer«. Ett exempel på en sådan ambivalent attityd är protagonisten Inger Engman, advokat och trebarnsmamma, som först vägrar att betrakta familjens hushållshubot Mimi som annat än maskin, men steg för steg utvecklar djupa känslor för Mimi och i sin roll som advokat engagerar sig allt starkare för hubotarnas jämställdhet. I seriens slut lyckas hon med att »Davids barn« får samma rättigheter som människor.

Använder man sig av Hellstrands och Koistinens resonemang omkring robotens förmåga att passera som människa, blir det tydligt att seriens hubotar gör precis det: de godtas som människa, eller närmare bestämt: Två av dem gör det, Mimi och Florentine. Att det bara är dessa två

som blir erkända som »äkta människor« är anmärkningsvärt, eftersom det handlar om väldigt snygga kvinnliga robotar, som dessutom har ingått en heterosexuell relation med en biologiskt-född människa. Först är Mimi ihop med Leo Eischer, David Eischers son, och senare med den 16-åriga Tobbe, familjen Engmans son. Florentine gifter sig och försöker adoptera ett barn. Båda hubotarna har alltså uppfyllt det som Koistinen har utpekat som avgörande: de har utfört »the right kind of performances, such as marriage and motherhood«. ³² De hubotar emellertid som bara låtsas vara kär i en man, som huboten Bea till exempel, eller de som öppen kämpar mot människorna, så som gruppens ledare Siska eller huboten Rick som egentligen inte tillhör gruppen av Davids barn men har utvecklat en viss slughet, framställs som onda och omänskliga.

Vid första anblicken ter sig hubotarnas representation väldigt stereotyp: De snygga och anpassade accepteras och de upproriska förkastas som onda. Vid närmare påseende kan man emellertid tolka just hubotarnas uppror som seriens spekulativa och posthumanistiska potential. Den upproriska roboten påvisar nämligen teknologins »agency« i aktör-nätverksteorins mening. Roboten förblir inte människans verktyg utan ingår som aktiv del i de sociala relationerna. Även Coeckelberghs teori om maskinen eller roboten som den teknologiska andre kan användas här. Om än inte alla så är det då åtminstone några av hubotarna som inte domesticeras utan förblir främmande, irriterande och till och med farliga. Att seriens andra, och tills vidare sista säsong (den planerade tredje säsongen blev inte av), slutar med att roboten Rick samlar en del andra robotar till revolt är därför å ena sidan klyschigt (motivet av den revolterande roboten är ett centralt motiv sedan robotens uppfinning i Karel Čapeks pjäs *R.U.R. – Rossums universal robot* (1920)), men öppnar, som antytt, också för idén att robotarna intar en subjektposition. Att det just är den inte särskilt smarta Rick som organiserar revolten är i det här sammanhanget avgörande, eftersom det visar att teknologins virkning inte är begränsad till »smart technology« utan omfattar all sorts teknologi.

Om serien inte hade slutat med revolten, utan med seriens näst sista scen, där Inger Engman vinner kampen om Florentines medborgarrätt, hade det varit närliggande att tolka serien symboliskt som plädering för en minoritetsgrupps acceptans. Så som vi tidigare har kämpat för homosexuellas likställdhet, borde vi nu kämpa för hubotarnas likabehandling.

³² KOISTINEN: 2011, 259.

Tolkat på det sättet är serien emellertid inget annat än social fiction i Asimovs kritiska mening: en serie som bara använder sig av vissa science fiction liknande motiv för att bättre kunna berätta en historia om vårt aktuella samhälle.

Det ser faktiskt ut som om seriens manusförfattare Lars Lundström verkligen hade något sådant i bakhuvudet när han skrev seriens manus. I en intervju förklarar han nämligen: »Hubotarna kan symbolisera nästan allt i dagens samhälle. Illegal invandring, samkönade äktenskap, arbetspolitik – allt sådant går att spegla på ett ganska lättsamt sätt utan att bli tung och »pekfingrig«.³³ Somliga litteratur- och filmvetare är tydligen inne på samma spår. I stället för att intressera sig för seriens teknologiska inslag, ser de serien som »allegorical depiction of actual social problems and changes«.³⁴ Julianne Q.M. Yang till exempel tolkar serien i samband med den i Sverige ihållande debatten om hembiträden och hävdar att serien »explores moral and affective dimensions of privilege, and brings to mind concerns expressed by parents in Scandinavia who employ domestic workers and au pairs«.³⁵

Enligt dessa forskare har hubotarna alltså godtagits fullständigt och gränsen mellan människa och maskin har suddats ut helt och hållet. Problemet är emellertid att det har skett enbart på maskinens bekostnad. Maskinen betraktas inte som maskin längre, den har förlorat sin status som den teknologiska andra. Den andra har blivit den samma. Detta synsätt stämmer väl överens med Ingvil Hellstrands insikt att vår inställning till teknologi i allmänhet och till robotar i synnerhet radikalt har förändrats under de senaste årtiondena, och att science fiction-litteratur och film speglar denna trend. Medan vi för runt femtio år sedan betraktade robotarna som farliga och främmande maskiner, tenderar vi idag att tänka oss dem som mer eller mindre människolika och till och med jämlika. Eller formulerat på ett annat sätt: Teknologin finns överallt, den har, som informatikern Mark Weiser redan har påpekat i början av 1990-talet,³⁶ blivit så allomfattande, så ubik, att vi inte längre lägger märke till den.

Att vi ändå borde göra det, och inte bara med hänsyn till teknologins problematiska eller farliga aspekter, utan först och främst för att förstå

33 Lundström i FAHL: 2012.

34 PLATENIK: 2014.

35 YANG: 2018, 56.

36 WEISER: 1991.

teknologins påverkan på människan och i så måtto hela världens omgestaltning till ett posthumant nätverk, där människan inte längre intar en central position, påpekar Sam Ghazis roman *Sången ur det kinesiska rummet*.

Sam Ghazis roman handlar om en artificiell intelligent robot som till sitt yttre inte är så människolikt som hubotarna i *Äkta människor*. Roboten, som kallas Cepheus, består av ett stort huvud med bara ett öga, en bål och två avancerade griparmar. Yttre könskännetecken uppvisar hen inte. Cepheus blev tillverkad i Japan och sedan såld till ett svenskt sjukhus där hen ska hjälpa celldiagnostikern Simona med hennes arbete. Men även om Cepheus inte ser ut som en människa utvecklar hen människolika känslor och beteendemönster som medför att hen inte utan vidare kan betraktas som ›bara‹ en intelligent maskin. De två tydligaste tecknen på att Cepheus utvecklar människolika drag är å ena sidan att hen börjar intressera sig för Simona på ett romantiskt sätt. Hen lägger till exempel sin hand på Simonas hand när de arbetar tillsammans och lite senare tränger hen in i hennes sovrum genom elnätet. Och å andra sidan börjar hen skriva dikter i stil med Thomas Tranströmers haiku-poesi. Och det gör hen så bra att Simona medger: »Det märks inte att du är artificiell«. ³⁷

Men till skillnad från hubotarna i *Äkta människor* godtas Cepheus ändå inte som människa. Inte bara eftersom hen inte ser ut som en människa, utan också eftersom hen betar sig på ett annat sätt. Hen kan arbeta, tala, skriva och skratta som en människa. Men hen kan också göra saker som människorna inte kan. När hen skriver sina dikter använder hen sig till exempel inte bara av sin inbyggda dator för att producera vanlig digital skrift på skärm, utan hen kopplar också in sig i el-verkets datasystem för att förorsaka strömavbrott i vissa lägenheter så att de förblir mörka, medan andra förblir ljusa. Resultatet är att de ljusa fönstren bildar bokstäver som i sin tur skapar ord. Så lyckas han skriva »DET BESKA ÖGAT« och »HATET/HOTET«. ³⁸ Viktigast i det här sammanhanget är emellertid att läsaren (och bara läsaren, inte de andra protagonisterna) får veta allt detta utifrån Cepheus eget perspektiv. I några av romanens kapitel fungerar hen nämligen som jag-berättare. Sitt skrivande med hjälp av

³⁷ GHAZI: 2014, 146.

³⁸ Ibid, 149.

ljuset kommenterar hen till exempel så här: »Knäcka koder, ta mig in i databaser och sopa undan spåren«. ³⁹

Cepheus självständiga utveckling tar sig så långt att hen slutligen vägrar fortsätta sitt diagnostiska arbete. I stället vill hen bli diktare på heltid. Och hen har goda skäl. När Cepheus' japanska programmerare Yas, som har kommit till Sverige för att felrannsaka Cepheus, frågar Cepheus vad som har hänt, förklarar roboten:

Jag har sett saker [...] Både inuti mig själv och ute i cyberrymden. Digitala landskap ingen maskin eller människa någonsin beskrivit. [...] Ni lever i tre dimensioner, men hindra inte mig från att utforska fler. Har du någonsin upplevt smärtan i en hårddisk som raderas? [...] Det är min plikt att skildra vad jag har sett. Att vittna. ⁴⁰

Cepheus argumenterar här å ena sidan förnuftigt som en människa, men å andra sidan envisas hen med att skilja sig från människorna och därför också ha egna, helt specifika uppgifter.

Ghazis roman uppvisar här alltså en tydlig spekulativ och posthumanistisk dimension. Den argumenterar och berättar inte utifrån människans position, alltså inte antropocentriskt, utan försöker betrakta världen med ett maskins sensorium. Dessutom demonstrerar romanen människornas ovilja eller oförmågan att acceptera den teknologiska *andra som* den teknologiska andra. Även om Yas och Simona tycker synd om Cepheus beslutar de slutligen att stänga av maskinen, eftersom de känner sig bundna till ett regelverk enligt vilket Cepheus är en maskin, som bara har existensberättigande när hen fungerar på människans villkor. Extra knepigt blir det dessutom, eftersom det finns mycket pengar involverade. Yas förklarar: »En maskin som vill vara poet. Ja, finns det nån som vill köpa en sån? Frågan är intressant men helt hypotetisk.« ⁴¹

Simona opponerar sig inte öppet mot Yas' argument, men läsaren får veta att hon på egen hand, och emot Yas' strikta anvisning, har uppfyllt Cepheus' sista önskemål: att få tillgång till nätet. Att hon har gjort det är intressant av två skäl. För det första är det anmärkningsvärt, att hon med sin olagliga handling inte bara har räddat Cepheus liv – som artificiell intelligens kan hen ju existera utan kropp – utan att hon faktiskt har satt Cepheus fritt på en robots villkor. Det vill säga att hon inte har hjälpt hen

39 Ibid.

40 Ibid, 198

41 Ibid, 206.

på grund av egna intressen, utan eftersom hon verkar acceptera att Cepheus har rätt till en egen existens bortom människans förväntningar och krav. Och för det andra är Simonas handling påfallande, eftersom hon inte vet vad som kommer att ske när Cepheus blir fri. Kan hon verkligen lita på att Cepheus inte kommer att skada människorna?

Flera incidenter, som inte Simona – men väl läsaren – vet om, tyder på, att det inte är fallet. Robotikens tre lagar – att en robot aldrig får skada en människa, att hen alltid måste lyda människans order och att hen måste skydda sin egen existens, såvida detta inte kommer i konflikt med första eller andra lagen – som formulerades under 1940-talet av författaren Isaac Asimov och som sedan har använts i nästan alla science fiction-verk och också i den reala robotforskningen, verkar satt ur kraft. Eller så har Cepheus tolkat lagarna på sitt eget sätt.

En av de sista bilderna läsarna får se är nämligen en bild som förmodligen kommer från en satellit Cepheus har fått kontroll över. Den bild som satelliten presenterar för oss är en bild av Simona så som Cepheus, respektive den artificiella intelligensen, respektive satelliten ser henne utan att hon är medveten om det. Är det vår framtid? Eller kanske redan vår nutid? Att intelligenta satelliter tar bilder av oss och skickar runt dem i rymden? Och om det är så, är det ett hot och eller snarare en möjlighet? Romanen erbjuder inte ett entydigt svar. Men den tillåter att läsa Cepheus' historia som en egenartad kärlekshistoria, där roboten spelar rollen av en »satellite of love«, så som det heter i Lou Reed's kända popsång från 1972. Det betyder att romanen kan uppfattas som en sång som Cepheus har skrivit. En sång som därför vederlägger John Searles kända tankeexperiment om det kinesiska rummet, som ska visa oss att en robot som kan arbeta med en text på ett förment intelligent sätt ändå inte förstår textens semantisk-hermeneutiska betydelse?⁴² Cepheus är inte bara intelligent. Hen är också kreativ, poetisk och känslig på ett posthumant sätt. Hen kan och skall inte betraktas så som vi betraktar och bedömer en människa. Hen undandrar sig våra kända kategorier och skapa nya förbindelser och nätverk vi som människor är delaktiga i – om vi nu vill det eller inte.

42 SEARLE: 1980.

Sammanfattning

Romanen *Sången ur det kinesiska rummet* och tv-serien *Äkta människor* är två exempel på svensk science fiction med utpräglade särdrag. *Äkta människor* är en tv-serie som vänder sig till en stor publik och uppmärksammar konflikter som förmodligen kommer att vänta oss i ett samhälle, som blir alltmer digitaliserat och teknologiserat. Den framhäver möjliga problem mellan människor och intelligenta robotar, men presenterar inte den kända bilden av roboten som kommer att förinta hela mänskligheten (även om andra säsongens slut hänvisar till en sådan möjlighet). Tvärt emot pläderar serien till att behandla roboten med respekt. Den ska inte uppfattas som okänsligt objekt utan snarare som subjekt. Med det skriver serien sig in i den svenska socialrealistiska och samhällskritiska traditionen, där maktförhållanden och ojämnheter problematiseras.

Emellertid är robotens subjektstatus bunden till dess anpassningsförmåga. Bara när den betar sig människolikt accepteras den som likvärdig. Dessutom förblir serien inom ramen av stereotypa heterosexuella mönster. Även om en robot per se är könlös, presenteras den i serien som antingen kvinnlig eller manlig. Gränsen till en posthuman värld överskridits därför bara i viss mån. Roboten kommer in i människans värld och förändrar den. Människan kan inte längre dra en strikt gräns mellan mänsklig och icke-mänsklig. Men till syvende och sist förblir människan ändå den som har makten att definiera vem som betraktas som värd att leva eller inte. Åtminstone tills vidare. Historien är inte berättat klart.

Sången ur det kinesiska rummet uppvisar också drag av den svenska samhällskritiska traditionen, där litteratur diskuterar viktiga samtids- och framtidsfrågor. Men samtidigt tar romanen ett tydligt steg vidare i den nya posthumana riktningen. Protagonisten är en artificiell intelligens som försöker kommunicera med människorna – men på sitt eget sätt. Att Cepheus har lyckats med att omtolka lagar som människor har uppfunnit för att kontrollera en robots verksamhet, demonstrerar romanens posthumanistiska drag. Människan har förlorat sin allt dominerande maktposition och är bara en del av en större struktur, ett nätverk hon rör sig i. Romanen är dessutom spekulativ eftersom den visar oss en värld vi inte har tillgång till tack vare vår erfarenhet utan tack vare vår spekulativa förmåga. Så här kunde det se ut, när en robot börjar skicka sina sånger ur det robotiska rummet. Märkligt, främmande och robo-poetiskt. Nu återstår bara att den svenska enspråkighetsnormen brytas och roboten börjar

dikta på ›sitt‹ språk. Men vilket språk talar egentligen robotar?⁴³ Det finns fortfarande gott om att spekulera över.

Bibliografi

- ADOLFSSON, Per: »Välkommen till framtiden«. I: *Skriva* 2018:2, 50–58.
- ASIMOV, Isaac: »Social Science Fiction«. I: Bretnor, Reginald (utg.): *Modern Science Fiction. Its Meaning and its Future*. New York: Coward-McCann, Inc, 1953, 157–196.
- ATWOOD, Margaret: *In Other Worlds. SF and the Human Imagination*. New York: Doubleday, 2011.
- BHABHA, Homi: *The Location of Culture*. London: Routledge, 1994.
- BRYANT, Levi, Nick SRNICEK och Graham HARMAN (utg.): *The Speculative Turn: Continental Materialism and Realism*. Melbourne: Re.Press, 2011.
- COECKELBERGH, Mark: »Alterity ex Machina. The Encounter with Technology as an Epistemological-Ethical Drama«. I: Gunkel, David J., Circo Marcondes Filho och Dieter Mersch (utg.): *The Changing Face of Alterity. Communication, Technology, and Other Subjects*. London: Rowman & Littlefield International, 2016, 181–196.
- FAHL, Hanna: »SVT storsatsar på svensk science fiction-serie«. I: *Dagens nyheter*, 16 januari 2012.
www.dn.se/kultur-noje/film-tv/svt-storsatsar-pa-svensk-science-fiction-serie/
 [21 december 2020].
- GREGERSEN, Martin, och Tobias SKIVEREN: *Den materielle drejning: Natur, teknologi og krop i (nyere) dansk litteratur*. Odense: Syddansk Universitetsforlag, 2016.
- GHAZI, Sam: *Sången ur det kinesiska rummet*. Stockholm: Norstedts, 2014.
- GRÖNQVIST, Kim: *Rymdinvasjon i Sverige. Om svensk science fiction på film och tv*. Kandidatuppsats, 2010.
- HEINLEIN, Robert A: »On the Writing of Speculative Fiction«. I: Knight, Damon (utg.): *Turning Points: Essays on the Art of Science Fiction*. New York et al.: Harper & Row, 1977.
- HELLSTRAND, Ingvil Førland: »Politiske monstre. A passere som menneskelig i science fiction-TV-seriene Star Trek og Battlestar Galactica«. I: *Tidsskrift for kjønnsforskning* 38:2 (2014), 127–148.
- HELLSTRAND, Ingvil: »Almost the same, but not quite: Ontological politics of recognition in modern science fiction«. I: *Feminist Theory* 17:3 (2016), 251–267.
- HOLMBERG, John-Henri: *Inre landskap och yttre rymd 1: Science fictions historia från H.G. Wells till Brian W. Aldiss*. Lund: Bibliotekstjänst, 2002a.
- HOLMBERG, John-Henri: *Inre landskap och yttre rymd 2: Science fictions historia från J.G. Ballard till Gene Wolfe*. Lund: Bibliotekstjänst, 2002b.
- KANT, Immanuel: *Kritik der reinen Vernunft*. Hamburg: Meiner, 1998.
- KOISTINEN, Aino-Kaisa: »Passing for Human in Science Fiction: Comparing the TV series Battlestar Galactica and V«. I: *NORA. Nordic Journal of Feminist and Gender Research* 18:4 (2011), 249–263.

43 MALMIO och WENNERSCHEID: 2019.

- LATOUR, Bruno: *Reassembling the Social. An Introduction to Actor-Network-Theory*. Oxford: Oxford University Press, 2005.
- MALMIO, Kristina, och Sophie WENNERSCHIED: »Welche Sprachen sprechen Cyborgs? Mehrsprachigkeit und Technologie in der skandinavischen Gegenwartsliteratur«. I: Wischmann, Antje, och Michaela Reinhardt (utg.): *Multilingualität und Mehrsprachlichkeit in der Gegenwartsliteratur*. Freiburg: Rombach, 2019, 189–223.
- MÄÄTTÄ, Jerry: *Raketsommar. Science fiction i Sverige 1950–1968*. Stockholm: Ellerströms, 2006.
- NOLTE, Ulrike: *Schwedische ›Social Fiction‹. Die Zukunftsphantasien moderner Klassiker der Literatur von Karin Boye bis Lars Gustafsson*. Münster: Mohnenstein und Vannerdat, 2002.
- NORDSTRÖM, Andreas: »Hubotarna jagar kod i ny säsong av ›Äkta människor‹«. I: *Dagens Nyheter*, 2 april 2013.
www.dn.se/arkiv/kultur/hubotarna-jagar-kod-i-ny-sasong-av-akta-manniskor/ [21 december 2020].
- PERSSON, Anna-Karin: *Skräck, science fiction och fantasy*. Stockholm: Studentlitteratur, 2017.
- PLATENIK, Petr: »They are Not Strangers: About Allegorical Dimensions of TV Series Äkta Människor«. I: *Cinema Scandinavia* 2014.
<http://cinemascandinavia.com/they-are-not-strangers-about-allegorical-dimensions-of-tv-series-akta-manniskor/> [22 januari 2020].
- SEARLE, John: »Minds, Brains and Programs«. I: *The Behavioral and Brain Sciences* 3:3 (1980), 417–457.
- STÄLENHAG, Simon: *Ur varselklotet. Illustrerade sägner ur Slingans landskap 1984–1994*. Stockholm: Fria ligan, 2014.
- SUVIN, Darko: *Metamorphoses of Science Fiction: On the Poetics and History of a Literary Genre*. New Haven: Yale University Press, 1979.
- WEISER, Mark: »The Computer for the 21st Century«. I: *Scientific American* 265:3 (1991) (= Special issue: Communications, Computers and Networks; September 1991), 94–104.
<https://www.lri.fr/~mbl/Stanford/CS477/papers/Weiser-SciAm.pdf> [21 december 2020].
- YANG, Julianne Q. M: »Negotiating privilege and social inequality in an alternative Sweden: Real Humans/Äkta Människor (SVT, 2012–2013)«. I: *Journal of Aesthetics & Culture* 10:1 (2018), 56–65.
- ÖHMAN, Marie: *Det mänskligas natur. Posthumanistiska perspektiv hos Lars Jacobson, Peter Hoeg och Kerstin Ekman*. Möklinta: Gidlunds, 2015.

III Scandinavian Postcolonialism

LILL-ANN KÖRBER, Aarhus University

Exceptionalisms and Entanglements

Legacies and Memories of Scandinavian Colonial History

Why is it relevant to look at colonial history when ›Scandinavian Exceptionalisms‹ are at stake? And why is it relevant to address ›Scandinavian exceptionalisms‹ when studying the manifold legacies of colonialism? The simple answer is that the way in which colonial endeavours are remembered and represented is an arena par excellence for exceptionalist narratives. The remembrance and representation of colonial history is either an occasion for the staging of national glory, at times when to have or to have had an empire is perceived as source of pride: when one's flag flies in faraway places, signifying the fellow countrypeoples' exceptional entrepreneurial spirit, skill, and determination. The opposite is true at times when colonialism is perceived as source of shame. Then, exceptionalism pertains to claims of a special position in the larger picture of European expansion, imperialism, and exploitation: that one's engagement in overseas territories, and treatment of Indigenous peoples and laborers, has had a less destructive impact than others'.

So, what does ›Scandinavian exceptionalism‹ mean in the context of colonial history? The shortest answer is the reaction I get when I tell people, in Scandinavia and abroad, that I research Scandinavian colonialism: »Is there such a thing?«. A slightly longer answer – and this article can be understood as a yet longer one – is what I tried to formulate in an article about Swedish tourism to the former colony St. Barthélemy in the Caribbean: »claims and narratives [...] that have assigned to Sweden, and Scandinavia, the position of goodwill, innocence, harmlessness, or moral superiority vis-à-vis global conflicts, violence, and power imbalances«. ¹ In short, Scandinavian colonial exceptionalism refers to a self-perception as good when others are bad, as innocent when others are guilty, as peaceful and friendly when others are violent, as marginal when others are at the center, as small when others are big, as complicit when others are perpetrators. Yet, sometimes the two primary related affects, shame and pride, can be comprised in one and the same instance: many Scandinavian ex-

1 KÖRBER: 2018a, 14.

ceptionalist narratives share a paradoxical self-representation of simultaneous significance and insignificance.

Exceptionalism is a relational term: there can only be an exception if there is a rule, or norm. Rather than taking both for given, I approach them as imagined, and their relation as dynamic. Furthermore, colonial exceptionalism itself is nothing exceptional. It rather seems to be the case that there are no exceptions from exceptionalism. In line with this volume's title, it therefore seems meaningful only to speak of exceptionalisms in the plural. I attempt to address both national and regional exceptionalisms, with the aim of contributing to comparative research of exceptionalist narratives of colonialism.² Contrary to current ambitions to ›brand‹ nations and regions and to identify a locality's, a nation's, or a region's unique and exclusive features, it is my ambition to identify the limits and potential harmfulness of exceptionalist claims, and introduce alternative approaches to conceptualizing one's place in the world.

Scandinavian Exceptionalisms

I will in this section, by way of a selection of examples, introduce the characteristics of Scandinavian national exceptionalisms, and deduce common features of narratives of colonialism valid for the entire region. Before I begin, a few remarks about what I mean when I write ›Scandinavia‹ or ›Scandinavian‹. First, it is important to note that I refer to (generalized versions of) narratives perpetuated by the national majorities. Members of minoritized social groups, among them Black, Indigenous and People of Color (BIPoC) residing in the Nordic region, are generally more hesitant to subscribe to imaginations of exceptional national benevolence or innocence, as many of them have been subjected to various forms of racism and discrimination. This makes their perspectives and voices invaluable in the process of critiquing exceptionalism.

Second, when I write ›Scandinavia‹, I refer to the present-day nation states of Sweden, Denmark and Norway. This is important to state be-

² Among comparative studies of a more ambitious geographical scope are the conference *States of Exceptionalism. Globalization, Difference, Power*, organized in 2014 by Ebbe Volquardsen at Justus Liebig University Giessen, Germany (<https://www.uni-giessen.de/ueber-uns/veranstaltungen/tagungen/states-of-exceptionalism> [December 21, 2020]), and several publications springing from research activities based at Roskilde University: JENSEN and LOFTSDÓTTIR: 2012; idem: 2014; JENSEN, KRABBE, GROES and PECIC: 2017.

cause of the common projections of today's national borders and population composition onto the framing of past events, as part of the fixation on national historiography. For instance, Danish officials, merchants and sailors engaged in the transatlantic trade and colonial administration could be from anywhere between Alta in northern Norway and Altona, today a district of the city of Hamburg. Not only is the ›Denmark‹ of the period in question often imagined as less heterogeneous than the reality of the multinational and multilingual Kingdom of Denmark, or Dano-Norwegian realm (until 1814), and of the Danish ›Helstat‹ (until 1864), but Norway is also easily ›let off the hook‹, simply because Norwegians are seldom identified as part of the ›Danes‹ of which the sources speak. The same is true for Sweden and Finland: when speaking of ›Sweden‹ before 1809, the territory includes today's Finland.

Holger Weiss has recently argued for a scrutiny of Finnish participation in the Swedish colonial trade.³ Kristín Loftsdóttir and Ann-Sofie Nielsen Gremaud are among those who keep exploring Iceland's position as complicit with colonial thought, concurrent with the fact that the country only obtained sovereignty from Denmark in 1944.⁴ Similarly, Malan Marnersdóttir and others have addressed Faroese quasi-colonial practices on the Greenlandic coast, when Faroese fishermen ›conquered‹ Greenlandic fishing grounds and founded settlements that keep bearing Faroese names.⁵ The double position of the former Danish and Swedish dependencies »as (former) subjects as well as the producers of cultural hierarchisations«⁶ provides apt opportunities to not only complicate dualist imaginations of colonial relations, often reduced to a colonizer-colonized dichotomy, but also for comparative studies of exceptionalist narratives. What is more, many of my arguments are valid, too, for relations of Sweden, Norway and Finland with the Sámi indigenous people of the northern Scandinavian peninsula and for relations of Denmark and Greenland. When I leave these equally critical and fascinating histories aside in this article, this is due to the reason that my examples and case studies stem from one specific context, relating to Atlantic connections further south, namely the so-called triangular trade including the

3 See WEISS: 2017, 22–24.

4 See GREMAUD: 2014; LOFTSDÓTTIR: 2012.

5 See THISTED and GREMAUD: 2020, 210–214.

6 See KÖRBER and VOLQUARDSEN: 2014.

transatlantic slave trade, and especially colonial rule and slavery in the Caribbean. I acquired my examples and conclusions during my research of texts and images, of public discourse and everyday life and conversations, on all sides of the Atlantic. Among other occasions have been a research trip to St. Barthélemy in 2016, a longer research stay in Copenhagen in 2017, during which I studied how the centennial of the transfer of the Virgin Islands was commemorated and discussed, and a research trip to the US Virgin Islands in 2020.

I will move on to the exceptionalist narratives of the three mainland Scandinavian countries related to colonialism in the Caribbean and slavery.

First, Sweden. My Swedish examples are related to Swedish tourism to St. Barthélemy: to travel journalism about St. Barthélemy in Swedish press and to experiences of the island by Swedish travelers. In *Nya Wermlands-Tidningen*, an account of Swedish colonialism in the Caribbean reads like this:

St Barth [...] var en svensk koloni en gång i tiden för dryga 130 år sedan (1784–1878). Så var det i 94 år innan vi drog oss ur det västindiska äventyret. [...] Vi lämnade den lilla steniga vulkanön till Frankrike utan synbara spår. Lite slavhandel hann vi svenskar med, några gravstenar berättar svenska namn.⁷

In the guest book of St. Barthélemy's only museum, *The Wall House Museum*, displaying cultural historical artefacts, I found this entry by a Swedish tourist: »Underbart att vara här, helt otroligt att detta varit svensk mark. Synd vi inte behöll ön ☺ Tack för att ni bevarar historien!!«. ⁸ What do the two snippets say about Swedish perceptions of its former colony and of Swedish self-images as former colonial power? The Swedish exceptionalist narrative concerning colonialism in the Caribbean is, in short, that it was so small in scale and distant in time that it is negligible. According to this narrative, it was an amateurish rather than systematic

7 www.nwt.se [January 17, 2011; updated January 6, 2015]: <https://www.nwt.se/2011/01/17/en-solig-vinterdag-pa-piteagatan-i-st-barth/> [December 21, 2020]. [»St. Barthélemy [...] was a Swedish colony back then, more than 130 years ago (1784–1878). It was like that for 94 years before we pulled out of the West Indian adventure. [...] We left the small rocky volcanic island to France without any visible traces. We Swedes did dabble in the slave trade, and a few gravestones with Swedish names remain.«.] All translations by the author.

8 [Wonderful to be here, unbelievable that this was Swedish soil. Shame we didn't keep the island ☺ Thanks for preserving the history!!]

endeavor, a parenthesis in history. In this view, the mere fact is so surprising that it becomes a good story to chuckle at, a curiosity, nothing serious.

Second, Denmark. The example is my own observation at several public events addressing Danish relations to the Virgin Islands, past and present. 2017 saw a renewed debate about the issue of an official apology and reparations – a question that keeps reappearing on similar occasions since 1998, the 150th anniversary of the abolishment of slavery.⁹ Even among audiences of whom it was clear that they were interested in colonial history and postcolonial relations with the Virgin Islands, who favored an official apology, or suggested such an apology must come from civil society, there was a noticeable interest, too, in the scale or degree of Danish colonialism. More than once, I heard somebody from the audience ask questions like:

Ok, we have understood that we were not innocent, but quite brutal, and that we were not that different from others. But still, exactly how brutal were we, compared to the other colonial powers? What do people think, how do they perceive of us, do they really find us evil? Are they angry at us?

It is almost impossible in Denmark – in particular after the attention the issue received during the centennial year 2017, but also because of the continuous relevance of the more recent colonial history in the North Atlantic and especially Greenland – to advocate for an extreme form of colonial exceptionalism, in other words, to deny the existence of colonial history. What has shaped Danish self-perception however, and what is implicit in such comments, is the narrative of ›the most humane colonial power‹, or of ›innocent colonialism‹: an understanding that Danes have acted within the very same structures as others, yet with an integrity and benevolence that others lack.

9 See ANDERSEN: 2017, 106–118. When the issue is raised by international Caribbean organizations (such as CARICOM, the Caribbean Community) or local initiatives (such as ACRRA in the Virgin Islands, *African-Caribbean Reparations and Resettlement Alliance*), it is with the intention to raise awareness of fundamental injustices and asymmetries as consequences of the colonization and exploitation of the region and its inhabitants (among them, of course, descendants of enslaved and displaced Africans forced to labor on the plantations the colonial trade system was based upon). To the irritation of many observers, the discussion in Denmark boiled down to the question whether individual Danes feel guilty or not.

Third, Norway. Late Norwegian social anthropologist Marianne Gullestad included a fine example in her book *Plausible Prejudice. Everyday Experiences and Social Images of Nation, Culture and Race* (2006). She quotes a letter from a reader of the newspaper *Dagbladet*, published on November 28, 2000, apropos one debate about the n-word: »Er det noe vi ikke forstår siden vi ikke har noe erfaring med slavehandel?«. ¹⁰ Two aspects are important about this short reader's letter. First, the exceptionalist statement that Norway has had nothing at all to do with the transatlantic slave trade, a statement that testifies to a lack of knowledge and awareness, or outright denial. Second, the simultaneous establishment of a national, White, ›us‹ that excludes those *with* experience of slavery and its legacy, reflecting selective historiography and a selective collective remembrance.

General features of Scandinavian exceptionalism can be deduced from these examples and connect the respective national particularities:

1. Exceptional smallness:

The claim of exceptional smallness contains a quantitative and comparative argument, stating that the Scandinavian countries' colonial histories and participation in transatlantic slavery have been small in scale, have been marginal and without significant effects, and are, therefore, not very relevant. This argument is repeatedly connected to an emphasis of the smallness of the countries themselves and of the overseas territories. Smallness seems to imply a lesser degree of accountability and responsibility. One can find traces of the argument in scholarly accounts, too, for instance when they state that ›only‹ 100,000 Africans were forcibly transported to the Caribbean on Dano-Norwegian slave ships. In this optic, the formerly Swedish island in the Caribbean looks microscopically small.

The argument about smallness does not simply state a fact. The question is rather what the argument implies, which particular positionedness it denotes. Rather than equating smallness with insignificance – in other contexts, the Scandinavian countries would never subscribe to that equation –, it would be a worthwhile project to compare the strategies and narratives of ›small‹ colonial powers.

¹⁰ GULLESTAD: 2006, 201. [Is there something we do not understand, since we do not have any experience with slave trade?]

2. Exceptional innocence:

As participant in the University of Oslo-based research project *Scandinavian Narratives of Guilt and Privilege in an Age of Globalization* (2014–2019), it was my chosen task to explore expressions of colonial guilt. It proved a challenge to find any. What I found in abundance, instead, were expressions and narratives of innocence, similar to those I have already mentioned.

Gloria Wekker's book *White Innocence. Paradoxes of Colonialism and Race* (2016) is an eminently important contribution to understanding what these claims of innocence are about. One of her main arguments concerns the misunderstanding that innocence equals the absence of guilt, or rather: the absence of actions and events that could give rise to feelings of shame and guilt. For her book, Wekker has studied remnants of colonial thought and practices in the Netherlands, but her observations resonate well with my own about Scandinavian narratives about colonialism: among others the aforementioned emphasis on smallness and harmlessness; claims of friendly relations with the (formerly) colonized areas; innocence as excuse for ignorance and lack of attention; and a related immunity against accusations of racism. According to Wekker, ignorance in the name of innocence does not only imply ›not knowing‹, but also ›not wanting to know‹. It is common for ignorance in the name of innocence to be aggressively defended.

3. Exceptional benevolence:

What I want to address here is goodness or benevolence as postcolonial attitude. This attitude gets expressed in relationships with former colonies, but also in other contexts such as humanitarian aid, or the ›ex-colony tourism‹ I have researched. It is based on a conviction that both individually and collectively, one contributes more to world peace, sustainable development and equality than one hurts and harms, or that at least, one has been or done ›better‹ than others. Helen Gilbert and Chris Tiffin address these issues in their edited volume *Burden or Benefit? Imperial Benevolence and its Legacies* (2008). In analogy to what I have just said about innocence, goodness or goodwill do not necessarily imply the absence of depravity or inequality. Instead, they denote a different type of relation in the same unequal world, structured by an uneven distribution of privileges: benevolence »bespeaks goodwill, but it also speaks inequali-

ty«. ¹¹ In other words, one is good because one can afford to be benevolent. ¹²

4. Exceptional homogeneity:

In this context the most relevant aspect of an imagined homogeneous community is the question of who is included and excluded from the collective that processes the collective heritage. The imagination of an exceptional Scandinavian homogeneity is often based on a conflation of nationality and ethnicity or race, for instance when im- or explicitly, ›ethnic Norwegian/Danish/Swedish‹ means White.¹³ Combined with ›benevolence‹ and ›innocence‹, this often results in an exceptionalist ›color-blindness‹: an often well-meaning claim of not seeing race, that race is not relevant, that racism does not exist in Scandinavia.¹⁴ There is a risk, in short, to universalize the perspective of the national majority (›we do not have any experience with slave trade‹) and to devalue the experience of others.

To summarize, what is the problem with exceptionalism?

What I have attempted to show by way of my examples is that exceptionalisms have the habit of occurring when boundaries between an ›us‹ and a ›them‹ are at stake. The nation is often invoked as reference point, or fills a central function, when such boundaries are drawn (but it is again important to remember that not everybody in the nation is included). Claims and narratives of exceptional positionings serve the distinction from other entities: in the Danish example, from unambiguously repressive colonizers; in the Swedish example, from large-scale slave trading nations; in the Norwegian example, between White and Black Norwegians and between Norway and slave-traders. These narratives spring from a belief in distinct entities and reinforce them; they have the performative power to establish and consolidate identities, and to determine who is and who is not part of an imagined community of shared history and experiences – what Sara Ahmed has described as ›community of af-

¹¹ GILBERT and TIFFIN: 2008, 1.

¹² The investigation of the correlation of privileges and affects has been at the core of the *ScanGuilt* research project (*Scandinavian Narratives of Guilt and Privileges in an Age of Globalization*). See for instance OXFELDT: 2016; OXFELDT, NESTINGEN and SIMONSEN: 2017; OXFELDT and SHARMA: 2018.

¹³ See LUNDSTRÖM and TEITELBAUM: 2017.

¹⁴ See HABEL: 2008; idem: 2012.

fects« or »felt community«. ¹⁵ Exceptionalist narratives possess this power even when there is no proof of or knowledge about the special position they claim to represent.

The problem is that they are counterproductive when the most important and fragile project of our world is concerned, namely to practice convivialism, the art of living together: to learn and practice solidarity and empathy beyond man-made borders. The question is, how are we connected?

Back to the study of Scandinavian colonialism: What are the effects of exceptionalist thinking and practices on the remembrance and representation of colonial history in the Caribbean, of slavery and the slave trade and on the perception of their relevance for Scandinavia today? What gets lost? For the remainder of the article I will introduce and discuss concepts that might help to describe the current state and shape the future of imagining transatlantic relations in the past and in the present.

Two sides of Atlantic history?

Such relations are at the center of the field of ›oceanic studies‹¹⁶, or ›Atlantic Studies‹ in particular.¹⁷ From a maritime perspective, Atlantic history is necessarily fragmentary or insufficient if it is told as the history of small entities or nations, or if it detaches one side of the ocean from the other.¹⁸ I suggest a complementary yet dynamic pair of concepts to study transatlantic colonial relations: the ›White Atlantic‹ and the ›Black Atlantic‹. The ›Black Atlantic‹ is much more widely used and has had an enormous impact on the understanding of circum-Atlantic connectedness. The most noted articulation of the concept is Paul Gilroy's 1993 book *The Black Atlantic. Modernity and Double Consciousness*. Gilroy describes the ›Black Atlantic‹ as its own dynamically floating continent of cultural encounters and transnational consciousness. It is based on the shared experience, by Black people in Africa and the African diasporas in the Americas, the Caribbean and Europe, of colonization, the slave trade, enslavement and more recent forms of exploitation, oppression and rac-

¹⁵ See AHMED: 2004.

¹⁶ See HELGESSON: 2019.

¹⁷ See GABACCIA: 2004.

¹⁸ See SjöBERG: 2017.

ism, and of resistance and liberation struggles. The ›Black Atlantic‹ is also connected via its cultural expressions: it is the origin of most of the popular music of our times, of sports, dance, storytelling, or fashion. The ›Black Atlantic‹ is moreover characterized by the ›double consciousness‹ – the notion is W.E.B. Du Bois' from *The Soul of Black Folk* (1903) – of many of its inhabitants: the common experience of being Black and living in societies that hesitate to accept People of Color into the nation body. Gilroy's own relationship with Scandinavia is growing: he contributed to the groundbreaking art and research project *Rethinking Nordic Colonialism* (2006–2009),¹⁹ he has written the foreword to the book *Afro-Nordic Landscapes. Equality and Race in Northern Europe* (2014),²⁰ and received the distinguished Holberg Prize, awarded in Bergen, in 2019.²¹ Scholars, activists, journalists and artists have tirelessly worked towards putting Scandinavia on the map of the ›Black Atlantic‹,²² yet its experiences and expressions have not yet found their way into the official, most often national historiographies and depictions of Atlantic history.

Instead, Atlantic history has most often been told from the perspective of the expansionist European countries, and Scandinavia is definitely no exception in this respect. The notion of the ›White Atlantic‹ that I use to describe such eurocentristic viewpoints is not as commonly used as its ›Black Atlantic‹ counterpart, but I find it very helpful: to elucidate that the perspective immanent in the ›White Atlantic‹ is not universal, that historiography is always situated, and that the fundamental narratives of the ›White Atlantic‹ have so far been privileged, but must be contested. In short, what I mean by ›White Atlantic‹ as related to Scandinavia is the

19 See GILROY: 2006.

20 See MCEACHRANE: 2014.

21 See Paul Gilroy's Holberg Lecture »Never Again: Refusing Race and Salvaging the Human«, among other lectures, interviews and conversations from the context of the prize giving ceremony on the Holberg Prize's YouTube channel: <https://www.youtube.com/watch?v=Ta6UkmlXtVo> [December 21, 2020].

22 A few examples: visual artist Jeannette Ehlers' photographs, videos and performances; the 2006 conference at the University of Copenhagen *Denmark and the Black Atlantic*; the educational programs, commemorative events and guided Stockholm tours by the National Association of Afrosweddes; Jason ›Timbuktu‹ Diakité's book (2016) and musical *En droppe midnatt* (A Drop of Midnight); the activist collective Marronage; Lesley Ann Brown's book *Decolonial Daughter. Letters from a Brown Woman to her European Son* (2018); Ethelene Whitmire's book project *Searching for a Rainbow. African Americans in 20th Century Denmark*.

way in which Atlantic history has been conceptualized, periodized and proudly narrated as ›seilskutetiden‹ (the sailing ship era of the 19th century, in Norway) or ›den florissante periode‹ (the ›florescent period‹ of the decades around 1800, in Denmark): the glorious – or at least adventurous – stories of seafarers, merchants, ›explorers‹, and (to a lesser degree) colonial officials and settlers.

Exceptionalism, in this context, means to exclusively represent and identify with ›this side‹ of the Atlantic. What art historian Temi Odumosu pointed out, on occasion of a conference in connection with the 2017 exhibition *Blind Spots. Images of the Danish West Indies Colony* at the Royal Library in Copenhagen, is crucial: that such representations have considerable impact, that they teach the audience on which and also on whose side they are on; in other words, that readers, school children or museum visitors ›learn whiteness‹. Many examples from my own research prove Odumosu's point. For instance, I have studied tourism advertisement and travel journalism related to Danish and Swedish tourism to the Virgin Islands and St. Barthélemy respectively.²³ In the advertisements, Danish tourists are envisioned, and thus encouraged, to stand on the plantation ground house's porch – they are not the ones working in the sugar cane fields and sugar mills overlooked from there. They travel ›in the wake of [governor general] Peter von Scholten‹ – they do not follow the traces of leaders of resistance movements against colonial rule and exploitation. When historical fiction²⁴ depicts sailing ships traversing the Atlantic on the ›Middle Passage‹ (the leg of the triangular trading system between Africa and the Caribbean and the Americas), Scandinavians are most often imagined as those on deck, or in their cabins. They are in charge, or safe, or pursuing their economic, scientific, or artistic agendas. They might be fearing a mutiny, or struggling with illness, storms and all other perils and sacrifices of seafaring – but they are never those in the hold, the ultimately, existentially, disenfranchised.

There is still a terrible tendency in Scandinavian representations of the transatlantic trading system to dehumanize enslaved Africans on the ships and the forced laborers on Danish-administered plantations. One example of this tendency are Danish digital games depicting the transatlantic slave trade for educational purposes. The Danish company Serious

23 See KÖRBER: 2017; idem: 2018a.

24 See idem: forthcoming.

Games Interactive has developed learning material about the transatlantic slave trade with the title *Playing History 2 – Slave Trade*, a sequence of which has become infamous as ›slave tetris‹. The player’s task is to stack as many caricatured half-naked, starved and frightened-looking Black people as possible into the hold of a ship. The ›slave tetris‹ element was removed as a reaction to protests only two years after the release, when people outside Denmark had gotten wind of the story, but the game is still being sold and advertised.²⁵

Another example is part of the permanent exhibition *Tea Time – The First Globalisation* at the Maritime Museum of Helsingør, Denmark. Interestingly, the ›tea time‹ part of the permanent exhibition is only mentioned on the museum’s Danish-language webpage. The description is as follows:

Med fokus på de varer, der blev fragtet, og forbruget af dem fortælles historien om den første globalisering. Du kan selv bevæge dig ad varernes veje og undervejs spille rollen som en købmand, der forsøger at få overskud i sit handelselskab. Med en logbog kan du selv handle med 1700-tallets varer og sammenligne din indsats med de andre besøgende. Smukke 1700-tals genstande fortæller om rejsen, eventyret og profitten i en verden, der på én gang er fjern og samtidig nærværende.²⁶

The mentioned game has the title *Become the best merchant*. The text presenting the exhibition on the website is accompanied by three images: one of an elderly couple looking at the ›beautiful artifacts‹ and two images of a pair of children and a father with two smaller children respectively, who play the *Become the best merchant* game. The players are all fair-haired. The father with his children is bent over the screen at the game’s ›Danish West Indies‹ station in the exhibition, which means that they are probably busy selling the ›slaves‹ they bought at the ›Gold Coast‹ station, to then return to the Copenhagen station where the sugar and rum traded in the ›Danish West Indies‹ is turned into a huge profit. When I visited

25 https://store.steampowered.com/app/386870/Playing_History_2__Slave_Trade/ [December 21, 2020].

26 <https://mfs.dk/udstillinger/teselskabet-den-forste-globalisering/> [December 21, 2020]. [The story about the first globalization is told with a focus on the commodities that were transported, and their consumption. You can move alongside the commodities and play the role of a merchant who tries to accumulate surplus with his trading company. With a log book, you can trade with 18th century commodities yourself, and compare your performance with the other visitors’. Beautiful artifacts from the 18th century tell about the journey, adventure and profit in a world that is simultaneously distant and present.]

the museum and played the game with my knowledge about the triangular trading system, I got rich very quickly. What the smiling blonde family in the image does not notice, focused on the game as they are, is the dark grey plastic hands and feet sticking out from the shelf behind them, supposed to represent the human beings transported in the hold of slave ships, and perhaps also those who lost body parts and their lives as punishment for resistance.

What is the learning outcome of this educational game?²⁷ To become a ruthless capitalist exploiting a racialized economy,²⁸ and to be entitled to be the one steering or owning the ship and the commodities it transports? I very much doubt that it teaches empathy and solidarity with those represented by numbers and prices in the digital log book, and by plastic body parts. Instead, the audience is invited to identify with the merchants as drivers of Atlantic history. The exhibition represents a mercantilistic perspective on colonial history that considers neither human complexity nor the audience's diversity.

These examples are exceptionalistic because they claim that their version of colonial history is the most relevant and noteworthy; that this version stands out to the degree that it can be detached from Black people's experience of the historical circumstances. Playing any of the games does not require the acknowledgement of the shared humanity of those on deck with those in the hold. ›Learning whiteness‹ has all too often implied the de-learning of empathy.²⁹ But what the examples tell us is not that Danes are generally fine with being identified as brutal exploiters. Rather, the fact that the games are put out into the public without second thought, and that criticism is met by genuine surprise, tells us about the workings of Scandinavian exceptionalism: those responsible get offended when their good intentions are questioned. They insist on their innocence, and on their entitlement to ignore or deem irrelevant the perspectives of those misrepresented; because if they do not see a problem, how can others be hurt?

However, there might be an uneasiness hidden in the images from the Maritime Museum: they deviate from the diversity principle employed elsewhere in that they only depict fair-haired White visitors. Even those

27 See also DANBOLT: 2019.

28 See BHATTACHARYYA: 2018.

29 See also ODUMOSU: 2020.

who insist most stubbornly on the right to ›innocent ignorance‹ must understand the impossibility of picturing Danes of African descent happily playing along buying and selling their ancestors, with plastic versions of their body parts right behind them on the shelf.

Entanglements as counter-exceptionalism?

Where do we go from here? To describe an inclusive, non-exceptionalist ›Scandinavian Atlantic‹ means to try to shed a light on and integrate both perspectives: the stories of Scandinavian seafarers, merchants and officials with those of the abducted, the enslaved and those who simply go about their daily lives in places in the Caribbean and Africa with visible traces of Scandinavian colonialism; with the stories of anyone who bears the utterly asymmetrical legacy of colonialism. To do that implies the recognition that our lives are linked together, that there are different yet equally relevant versions, and entangled yet competing, contested histories. Finally, it means accepting those ›with experience from the slave trade‹ into the body of the nation.

A set of concepts have been proposed, in a range of disciplines and approaches, to re-think and re-write historical and present-day relations beyond exceptionalist, often nation-based, narratives. One of the concepts I find most useful is the notion of ›entanglements‹ as a mode of conceiving of transnational and transregional encounters. I will introduce my understanding and the potential of ›entanglements‹ here in order to sketch out possible paths to lead beyond the exceptionalist claims that have been predominant in Scandinavian perceptions of colonialism and slavery.

Global history – as discipline and analytical approach – has recently gained ground in historical scholarship. Among alternative terms, though not as generally accepted or institutionalized, are ›histories croisées‹, or ›history of entanglements‹. The common aim is to avoid narrating the history of the world, of seafaring, colonialism and globalization from one authoritative point of departure which has centered on national and European points of view in this part of the world. The ambition is instead to focus on reciprocal influences, crossings, encounters, interactions and relations, and in so doing to set an understanding of distinct spatial entities and boundaries in motion. Global history has been institutionalized, in the form of study programs or professorships, in Sweden, Denmark and Norway. The approach has inspired a wealth of recent scholarship,

especially in the field of maritime and colonial history.³⁰ Pending is a radical implementation of the principles of an understanding of global history as ›history of entanglements‹. Without this step towards a privileging of entanglements and encounters, global history runs the risk of remaining national and potentially exceptionalist in its orientation, and of attempting to apply universalist ideas to the study of the world: to still tell one single history of the world (which is often synonymous with telling the story one knows best, that appears closest) instead of bringing manifold competing histories to the fore.

One first step could be to expand from the national to the regional, from a nation state point of view to a Nordic perspective – however in a dynamic sense that does not simply replace one container with the next bigger one, but that simultaneously interrogates, crosses and negotiates geographical, political and disciplinary borders.³¹ Denmark-based scholars could do research about St. Barthélemy or Sápmi, Norwegians could concern themselves with Greenland, Sweden-based researchers with Norwegian ›polar imperialism‹ or the workings of the ›Rigsfællesskab‹ and Greenlanders with the history of the ›tropical colonies‹ (not to speak of anyone else interested in Nordic colonialism; many fellow researchers in the field are international and relate the Scandinavian narratives and practices to those elsewhere in the world). How are they all connected? How are borders and boundaries historically made, how do they affect our understanding of where and who we are in the world, and how could they be transcended? The next step could be to systematically invite and include perspectives that complement and potentially disrupt national (and potentially exceptionalist) monologues, as to not tell colonial history ›without the colonies‹. (I have experienced several times during the centennial year 2017 in Copenhagen how artists or scholars from the Virgin Islands were invited to give presentations at events, and as soon as they left the stage, the language switched back to Danish: they were not envisaged to have a say when Denmark made sense of itself as a former colonial power).³² To de-exceptionalize means, ultimately, to de-colonize.

30 See ERIKSEN: 2010; FUR, NAUM and NORDIN: 2016; MÜLLER, RYDÉN and WEISS: 2009; MÜLLER: 2018; NAUM and NORDIN: 2014.

31 See RINGGAARD: forthcoming.

32 One such occasion was the *Debatweekend. Danmark og kolonierne* [Debate weekend: Denmark and the colonies] at the Gl. Holtegaard Museum north of Copenhagen, accompanying the exhibition *Kolonihistorier – magt og afmagt* [Colonial histories –

Let me sketch out how one could go about telling the histories of the Scandinavian colonies in the Caribbean as de-exceptionalized ›histories of entanglements‹. My remarks can be understood as comments to the examples from the beginning.

How can the history of the Swedish period of St. Barthélemy be told as ›history of entanglements‹, as opposed to a curious tale about a paradise lost? Many scholars have already contributed to zooming out from the tiny island to a larger picture of transnational connections.³³ From waving the Swedish flag (as many sources do: to symbolically claim the territory) to acknowledge a network of influences and histories. This is a demanding task. To research a variety of archives, of whom not all are readily accessible. To try to read sources in French and try to understand how French imperialism has played out in the French overseas territories, of which St. Barthélemy is one. To compare with the colonialism of the Netherlands and Denmark in the Caribbean, to understand historical and present networks among the neighboring islands. Not least to integrate the ›White‹, ›Black‹ and importantly, the Indigenous histories of the Caribbean. To wonder why the influential theoretization of Caribbean identity and race relations originating from the other French West Indian islands – among others by Frantz Fanon, Édouard Glissant and Aimée Césaire – has not left any recognizable traces neither in the island's nor in Swedish representations of the place of St. Barthélemy in the world. To try to understand why Sweden, Denmark and Norway are among the European countries who the CARICOM (Caribbean Community) Reparations Commission are preparing to sue for compensation for the conse-

power and powerlessness]. The program advertised »En aktuel diskussion om national identitet, dansk selvforståelse, etnicitet, historiefortælling og meget mere« [An up-to-date discussion about national identity, Danish self-perception, ethnicity, historical narratives and much more]. The first panel on the first day was »Nationalt traume: Danmark på briksen« [National trauma: Denmark on the couch], in Danish, followed by an Artist talk: »Colonial Stories – power and people«, in English, among others with Virgin Islands artist La Vaughn Belle. The artist talk was followed by the directly related panel »Slaveri og udstilling – redigering af fortiden?« [Slavery and exhibition – editing the past?] – in Danish. I would have imagined that Belle, whose work was represented in many exhibitions during the centennial year, would have had many interesting things to say about ›Slavery and exhibition – editing the past‹, but at least to my knowledge, no translation was offered. See the full program here:

<https://glholtegaard.dk/da/debatweekend-danmark-og-kolonierne/> [December 21, 2020].

33 See WEISS: 2015.

quences of the »Crimes against Humanity of Native Genocide, the Trans-Atlantic Slave Trade and a Racialized System of Chattel Slavery«. ³⁴

When it comes to ›entangle‹ Norwegian narratives and practices transnationally, one can start, for instance, with *Sukkerhuset*, the ›Sugar House‹ in Trondheim. The ›Sugar House‹ is a former sugar refinery and a prominent building – but not many have interrogated where the sugar came from originally. ³⁵ The owners of *Sukkerhuset* participated in the slave trade from the Gold Coast. During the most profitable period, the house had its own buyers on St. Croix, and their own ships transported the raw sugar to Trondheim. Teams of archeologists, among them from NTNU in Trondheim, are busy these days with excavations in Accra, around the Christiansborg fort, or Osu Castle, the former capital of the Danish Gold Coast which has since independence 1956 and until recently functioned as the seat of the Ghanaian government and presidential palace. There are plans to turn the fort into a museum, and the space of time right now is a unique opportunity to learn how officials and merchants coexisted with the local ethnic groups on the coast, how Christiansborg was entangled with the urban settlements around the castle. ³⁶ Not least, the leader of the *Christiansborg Archeological Heritage Project* ³⁷, archeologist Rachel Ama Asaa Engmann, is herself a descendent of a Danish governor of the Gold Coast, who oversaw the sale of captive Africans at the time, and his wife from the Ga ethnic group. ³⁸ To tell these stories of connections between Norway, Denmark, Ghana and the Caribbean, and make them visible, is entanglement in practice.

I want to conclude with an intervention into the public space of Copenhagen and into the Danish collective memory and representation of colonialism and the aftermaths of slavery in the former Danish West Indies; a work of art, or rather, an artistic-social process, that is radical in its literal embodiment of ›entanglements‹: the public sculpture *I Am Queen Mary*, created as a collaborative work by Danish-Trinidadian visual artist Jeanette Ehlers and visual artist La Vaughn Belle from St. Croix. The sculp-

34 <http://caricomreparations.org> [December 21, 2020].

35 See HOVE: 2016.

36 See idem: 2018; IPSEN: 2016; JØRGENSEN: 2014.

37 <https://christiansborgarchaeologicalheritageproject.org> [December 21, 2020].

38 See ENGMANN: 2018.

ture is temporarily located in front of the Westindian Warehouse on the Westindia wharf in the city center of Copenhagen.

I Am Queen Mary represents Mary Thomas, a heroine of anti-colonial resistance in the Danish Westindies. Together with three other women, she is celebrated as one of the leaders of the so-called Fireburn revolt: thirty years after the abolishment of slavery, 1878, a protest formed against miserable living and working conditions on the plantations of St. Croix. The sculpture shows two tools that were turned into weapons in the violent protest: a cane bill, originally used to harvest sugar cane, and a torch, originally used to clear the land to lay out plantations, and used during the uproar to burn down many of those sugar fields and part of the town of Frederiksted. The women were imprisoned in Christianshavn prison in Copenhagen.

One of the most important aspects of the sculpture is that it is not only a monument of Mary Thomas, but that it represents, according to the inscription on the plinth, »A Hybrid of Bodies, Nations, and Narratives«. The title, *I Am Queen Mary*, must be understood as an invitation to identification or solidarity: everybody is, or can be, Queen Mary. The sculpture is a hybrid of both artists' bodies – created with the help of 3D scanning – who both of them, as Afro-Caribbeans, have a direct connection with the transatlantic transport of enslaved Africans. The »peacock chair« is a reference to an iconic image of the front figure of the Black Panther movement of the 1960s Huey P. Newton, and, with it, to a tradition of circum-Atlantic Black resistance against colonization and racism. The plinth is another important aspect: it is made of coral stone, the material for the foundation of Danish colonial architecture on St. Croix. It was cut from the ocean floor by enslaved labourers who also built houses and streets. The sculpture's location is also important: the colonial produce, »kolonialvarerne«, from the Caribbean arrived at the Westindian wharf and were stored in the warehouse; the entire neighborhood, Frederiksstad, was built with revenue from colonial trade. The seven meters tall *Queen Mary* constitutes a counterpart to a copy of Michelangelo's *David* placed on the other side of the Warehouse's entrance: representing resistance against an alleged superior power, as well as the climax of – male and White – European art history. Not least, *Queen Mary* is the neighbor of Queen Margrethe II. of Denmark who resides nearby Amalienborg Castle: two concepts of »queendom« side by side – to become a

queen by heritage or by dedication for a communal cause – both of them representing more than themselves, a community.

The sculpture project has been criticized among other things for two aspects: for the celebration of violence, and for not fulfilling the function of an official monument, namely to represent a ›common history‹, ›fælles historie‹. The reactions are part and parcel of the narratives about colonialism I have been describing. Experiences, actions and representations of non-White people are only reluctantly admitted to the national ›fællesskab‹. What seems to matter less than the violence some commentators see in the sculpture is the colonial violence towards Mary Thomas and her community that produced the protest in the first place (and the violence with which the protest was quelled). I see those reactions as signs for how effectively the sculpture seems to challenge exceptionalist self-perceptions as homogeneously White and innocent.

But there are many other reactions that can be read as signs for how *Queen Mary's* appearance in the heart of the colonial metropolis is a welcome opportunity to expand the understanding of Danish history as ›history of entanglements‹ and to anchor Denmark in the historical and present-day Black Atlantic. One example is the representation of the Fireburn revolt as (legitimate) protest against working conditions, and as a part of the Danish labor movement's history, for instance in the exhibition *Stop slavery!* in the Workers' Museum in Copenhagen in 2017. But *I Am Queen Mary* is primarily an identification figure and gathering point for those excluded by an exceptionalist understanding of the nation's past and present. It has provoked a media interest that I am sure is the second biggest ever in an official monument in Denmark after the *Little Mermaid*. A new group of tourists come for the only reason to view the sculpture, and I see pictures and selfies with *Queen Mary* in my Facebook feed. The Denmark chapter of ›Black Lives Matter‹ had organized a march from the former prison in Christianshavn to the Westindia wharf to welcome Queen Mary. When the march arrived at the warehouse, the group chanted »I am Queen Mary! We are Queen Mary!« Every day she remains on the quay, *I Am Queen Mary* reminds us that Denmark, and Scandinavia, have always been a node for entangled experiences and histories.

Bibliography

- AHMED, Sara: *The Cultural Politics of Emotion*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2004.
- ANDERSEN, Astrid Nonbo: *Ingen undskyldning. Erindringer om Dansk Vestindien og kravet om erstatninger for slaveriet*. Copenhagen: Gyldendal, 2017.
- BHATTACHARYYA: Gargi: *Rethinking Racial Capitalism*. Lanham: Rowman & Littlefield, 2018.
- DANBOLT, Mathias: »Exhibition Addresses: The Production of Publics in Exhibitions on Colonial History«. In: Hansen, Malene Vest, Anne Folke Henningsen and Anne Gregersen (eds): *Curatorial Challenges. Interdisciplinary Perspectives on Contemporary Curating*. London, New York: Routledge, 2019, 65–78.
- DU BOIS, W.E.B.: *The Soul of Black Folk*. Chicago: A.C. McClurg & Co., 1903.
- ENGMANN, Rachel Ama Asaa: »Slavers in the family: What a castle in Accra reveals about Ghana's history«. In: *The Conversation*, November 25, 2018.
<https://theconversation.com/slavers-in-the-family-what-a-castle-in-accra-reveals-about-ghanas-history-104172> [December 21, 2020].
- ERIKSEN, Tore Linné: *Globalhistorie 1750–1900. En sammenvevd og delt verden*. Oslo: Cappelen Damm, 2010.
- FUR, Gunlög, Magdalena NAUM, and Jonas M. NORDIN: »Intersecting Worlds. New Sweden's Transatlantic Entanglements«. In: *Journal of Transnational American Studies* 7 (2016), 1–22.
- GABACCIA, Donna: »A long Atlantic in a wider world«. In: *Atlantic Studies* 1:1 (2004), 1–27.
- GILBERT, Helen, and Chris TIFFIN (eds.): *Burden or Benefit? Imperial Benevolence and its Legacies*. Bloomington: Indiana University Press, 2008.
- GILROY, Paul: *The Black Atlantic. Modernity and Double Consciousness*. London: Verso, 1993.
- GILROY, Paul: »Colonial Crimes and Convivial Cultures«. Transcript of video letter screened at public hearing *Debating Independence. Autonomy or Voluntary Colonialism?* Nuuk, April 22, 2006.
<http://www.rethinking-nordic-colonialism.org/files/pdf/ACT2/ESSAYS/Gilroy.pdf> [December 21, 2020].
- GREMAUD, Ann-Sofie Nielsen: »Iceland as Centre and Periphery. Post-colonial and crypto-colonial perspectives«. In: Körber, Lill-Ann, and Ebbe Volquardsen (eds.): *The Postcolonial North Atlantic. Iceland, Greenland and the Faroe Islands*. Berlin: Nordeuropa-Institut der Humboldt-Universität zu Berlin, 2014 (= Berliner Beiträge zur Skandinavistik; 20), 83–104.
- GULLESTAD, Marianne: *Plausible Prejudice. Everyday Experiences and Social Images of Nation, Culture and Race*. Oslo: Universitetsforlaget, 2006.
- HABEL, Ylva: »Whiteness Swedish Style«. In: *Slut 2* (2008), 41–51.
- HABEL, Ylva: »Challenging Swedish Exceptionalism? Teaching While Black«. In: Freeman, Kassie, and Ethan Johnson (eds.): *Education in the Black Diaspora. Perspectives, Challenges, and Prospects*. London: Routledge, 2012, 99–122.

- HELGESSON, Stefan: »Geographies: Reading the Oceans«. In: Helgesson, Stefan, and Mads Rosendahl Thomsen (eds.): *Literature and the World*. London, New York: Routledge, 2019, 81–108.
- HØVE, Jon Olav: »Sukkerhuset i Trondheim: Historia og minnet om industrietablering og transatlantisk slavehandel«. In: *Fabrik og Bolig* 2016, 46–60
- HØVE, Jon Olav: »Forts and Castles in the Colonial Period: Uses and Understandings of the Pre-colonial Fortifications«. In: *Forts, Castles and Society in West Africa. Gold Coast and Dahomey, 1450–1960*. Leiden: Brill, 2018, 243–264.
- IPSEN, Pernille: *Daughters of the Trade. Atlantic Slavers and Interracial Marriage on the Gold Coast*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2016.
- JENSEN, Lars, and Kristín LOFTSDÓTTIR (eds.): *Whiteness and Postcolonialism in the Nordic Region. Exceptionalism, Migrant Others and National Identities*. London, New York: Routledge, 2012.
- JENSEN, Lars, and Kristín LOFTSDÓTTIR (eds.): *Crisis in the Nordic Nations and Beyond. At the Intersection of Environment, Finance and Multiculturalism*. London: Ashgate, 2014.
- JENSEN, Lars Krabbe, Julia SUÁREZ, Christian GROES, and Zoran Lee PECIC (eds.): *Post-colonial Europe. Comparative Reflections after the Empires*. London, New York: Rowman & Littlefield International, 2017.
- JØRGENSEN, Anne Mette: *Danskernes huse på Guldkysten. 1659–1850*. Copenhagen: Vandkunsten/Nationalmuseet, 2014.
- KÖRBER, Lill-Ann: »Danish Ex-Colony Travel: Paradise Discourse, Commemoration, and (Not Quite) Dark Tourism«. In: *Scandinavian Studies* 89:4 (2017), special issue *The Happiest People on Earth? Scandinavian Narratives of Guilt and Discontent*, 487–511.
DOI: doi:10.5406/scanstud.89.4.0487 [December 21, 2020].
- KÖRBER, Lill-Ann: »Traveling to «Caribbean Sweden»: St. Barthélemy as Tourist and Tax Paradise«. In: *CSS Publications Web Quarterly. Rethinking Scandinavia* 2:1 (2018a).
http://www.css.lu.se/fileadmin/user_upload/CSS/CSS_Quarterly/_2/PDF/RS_2_-_Lill-Ann_Koerber_-_Traveling_to_Caribbean_Sweden_.pdf [December 21, 2020].
- KÖRBER, Lill-Ann: »Gold Coast (2015) and Danish Economies of Colonial Guilt«. In: *Journal of Aesthetics and Culture* 1 (2018b), special issue *Framing Scandinavian Guilt*, ed. Elisabeth Oxfeldt, 25–37.
DOI: 10.1080/20004214.2018.1438734 [December 21, 2020].
- KÖRBER, Lill-Ann: »Sweden and St. Barthélemy: Exceptionalisms, Whiteness, and the Disappearance of Slavery from Colonial History«. In: *Scandinavian Studies* 91:1 (2019), special issue *Exploring Scandinavian Colonialism*, eds. Linda Andersson Burnett and Johan Höglund, 74–97.
- KÖRBER, Lill-Ann: »Slavery, Colonialism, and Exceptional Whiteness in Contemporary Scandinavian Historical Fiction«. In: Baggesgaard, Mads Anders, Madeleine Dobie, and Karen-Margrethe Simonsen (eds): *Slavery, Memory and Literature* (= Comparative Literary History of Modern Slavery; 2) (forthcoming).
- KÖRBER, Lill-Ann, and Ebbe VOLQUARDSEN: *The Postcolonial North Atlantic. Iceland, Greenland and the Faroe Islands*. Berlin: Nordeuropa-Institut der Humboldt-Universität zu Berlin, 2014 (= Berliner Beiträge zur Skandinavistik; 20).

- LOFTSDÓTTIR, Kristín: »Colonialism at the margins: politics of difference in Europe as seen through two Icelandic crises«. In: *Identities* 19:5 (2012), 597–615.
DOI: 10.1080/1070289X.2012.732543 [December 21, 2020].
- LUNDSTRÖM, Catrin; Benjamin R. TEITELBAUM: »Nordic Whiteness: An Introduction«. In: *Scandinavian Studies* 89:2 (2017), 151–158.
- MCEACHRANE, Michael (ed.): *Afro-Nordic Landscapes. Race and Equality in Northern Europe*. London, New York: Routledge, 2014.
- MÜLLER, Leos, Göran RYDÉN and Holger WEISS: *Global historia från periferin. Norden 1650–1850*. Lund: Studentlitteratur, 2009.
- MÜLLER, Leos: *Sveriges första globala århundrade – en 1700-talshistoria*. Stockholm: Dialogos, 2018.
- NAUM, Magdalena, and Jonas M. NORDIN (eds.): *Scandinavian Colonialism and the Rise of Modernity. Small Time Agents in a Global Arena*. New York et al.: Springer, 2014.
- ODUMOSU, Temi: »The Crying Child. On Colonial Archives, Digitization, and Ethics of Care in the Cultural Commons«. In: *Current Anthropology* 61:22 (2020), 1–14.
- OXFELDT, Elisabeth (ed.): *Skandinaviske fortellinger om skyld og privilegier i en globaliseringsstid*. Oslo: Universitetsforlaget, 2016.
<https://www.idunn.no/skandinaviske-fortellinger> [December 21, 2020].
- OXFELDT, Elisabeth, Andrew NESTINGEN, and Peter SIMONSEN (eds.): *The Happiest People on Earth? Scandinavian Narratives of Guilt and Discontent*. Special issue of *Scandinavian Studies* 89:4 (2017). Online access through JSTOR and MUSE.
- OXFELDT, Elisabeth, and Devika SHARMA (eds.): *Skyld og skam i Skandinavien*. Special issue of *Kultur&Klasse* 125 (2018).
<https://tidsskrift.dk/kok/issue/view/7450> [December 21, 2020].
- RINGGAARD, Dan: »The Region as In-between Space, or Is there a Scandinavian Literature?«. In: Ganguly, Debjani (ed.): *The Cambridge History of World Literature*. Cambridge University Press (forthcoming).
- SJÖBERG, Maria (ed.): *En samtidig världshistoria*. 2. ed., Lund: Studentlitteratur, 2017.
- THISTED, Kirsten, and Ann-Sofie Nielsen GREMAUD (eds.): *Denmark and the New North Atlantic. Narratives and Memories in a Former Empire* 1. Aarhus: Aarhus University Press, 2020.
- WEISS, Holger (ed.): *Ports of Globalisation, Places of Creolisation. Nordic Possessions in the Atlantic World during the Era of the Slave Trade*. Leiden: Brill Academic Publishers, 2015.
- WEISS, Holger: »Slaveriet under svensk flagg och dess minneskultur«. In: Lennersand, Marie, and Leos Müller (eds.): *Från Afrikakompaniet till Tokyo. En vänbok till György Nováky*. Knivsta: Exkurs, 2017, 12–36.
- WEISS, Holger: *Slavhandel och slaveri under svensk flagg*. Stockholm: Atlantis, 2019.
- WEKKER, Gloria: *White Innocence. Paradoxes of Colonialism and Race*. Durham, London: Duke University Press, 2016.

NEENA GANDHI, American University of Sharjah
Scandinavian ›Exceptionalism‹
A Postcolonial Perspective on Karen Blixen

Introduction

This paper discusses the concept of Scandinavian ›exceptionalism‹ from a postcolonial perspective. Scandinavian countries have distanced themselves from the imperializing and colonizing projects of Western Europe. Since these countries, ostensibly, did not participate in colonialism, they were not subject to a critique of colonialism. Moreover, though, we now speak openly of Scandinavian colonialism where Sweden participated in the colonization of North America and Denmark had colonies dispersed in Africa, Asia, and West Indies where, in fact, they also participated in the slave trade, yet the postcolonial perspective focuses on the acceptance of the role played by these countries in the history of colonization.

This article examines Scandinavian colonialism and the participation of Scandinavian countries in the slave trade of Africa. It discusses the investment of Scandinavian countries in the colonial enterprise – the establishment of trading ports, the export of missionaries and race biology, including Sweden eugenics, as an attempt by these countries to expand their colonial footprint. It is a historical fact that the Scandinavian countries benefitted greatly from the colonial enterprise. Yet, the self-image of the ›good westerners‹ that Sweden, Norway and Denmark have succeeded in promoting has camouflaged the colonial history of these countries. Finally, the paper analyses the Danish author Karen Blixen's work *Out of Africa* published in 1937 and Ngugi wa Thiongo's critique of it as a model for the understanding of the critical potential of postcolonialism.

Scandinavian ›exceptionalism‹ is a seductive narrative, and the revisiting of Scandinavian culture and society from a postcolonial perspective exposes the fault lines of this ›exceptionalism‹. The discussion of Karen Blixen's *Out of Africa* shows that the dissonance that is present in the works of many colonialist authors – the dual narrative that arises from the fact that the author is both the product of an ideology and a critic of it – is, in the case of Blixen's text, muted. This article argues, that a dismissal of the postcolonialist criticism directed at Blixen is particularly worrying because Scandinavian countries have not been exposed to a critique

of colonialism and it is essential that this dialogue is not closed before it has even started. In a world of constant migration, it is important to have a postcolonial perspective that highlights the fissures in this narrative of ›exceptionalism‹.

The Postcolonial Perspective

Postcolonialism is a school of thought that believes that the legacy of colonization must be confronted at various levels. Postcolonial theorists advocate a reexamination and reevaluation of the literature and history of the colonial period in order to understand its impact on the colonized nations, its people and the imperialist powers. They argue that the literature and history of the colonizer facilitated the cultural dominance of the colonizers over the colonized. This is why Western literature and history must be critiqued through a different lens. Another key point in postcolonial criticism is that the literature of the colonizers must be countered with indigenous texts that decenter the universalizing doctrines of the colonizers. Concepts of subversion, resistance, mimicry, and opposition form the basis of postcolonial thought. Thus, postcolonial critics analyze the literature and thought of colonizing countries from a perspective that underscores the messages of imperialism and colonization in their texts and subtexts.

The early twentieth century saw the beginning of anticolonial resistance. Theorists like Frantz Fanon, W.E.B. Du Bois, Amilcar Gabral and Aime Cesaire voiced their opinion on the power relationships between the colonized and the colonizer. In India, writers like Rabindranath Tagore, Sarat Chandra Chatterjee and, Munshi Premchand wrote about colonized India. In the 1970s, however, postcolonialism as a school of thought became dominant. The key distinction between the two periods of thought was that while the anticolonial resistance of the earlier period questioned colonialist beliefs and ideas; the second period questioned imperialist culture and the intellectual ideas that led to this colonialist ideology. The key thinkers of this period were Edward Said, whose seminal work *Orientalism* in 1978 set the stage for postcolonialism as a dominant school of thought, Homi Bhaba with his influential work *The Location of Culture*, and Gayatri Chakravorty Spivak who focussed on the marginalized in her work *Can the Subaltern Speak?*. Other well-known postcolonial theorists are Benedict Anderson, Mikhail Bakhtin, and Dipesh Chakravorty. Post-

colonialism now questioned the cultural and historical legacy of colonialism, its power structures, including the narratives that sustain it in contemporary discourse.

Colonization

The devastating impact of colonialism was such that its impact is felt to this day. The early Ottoman Empire and the European countries of Spain and Portugal dominated the first wave of colonialism. The second wave was led by Britain's involvement in Asia and followed up by the participation of Western European countries of France, Portugal and Netherlands. Finally, the third phase was the scramble for Africa, which was organized through the Berlin conference of 1884–1885. Here, Britain, France, Germany, Belgium and Italy, and to some extent, Portugal and Spain carved up Africa. Mary Gilmartin links these waves to the ideology of capitalism and describes them as the feudal phase, the mercantile phase and the phase of the expansion of markets. Norrie MacQueen in a recent book *Colonialism* analyses the role of Spain and Portugal in this colonization of land and comments on the pivotal role played by sea power, »The colonial ventures of both countries were inextricably entwined with maritime exploration«. Further, while discussing the emergence of Netherlands as a major colonial power and the rise of Britain as an imperialist sea power in the eighteenth century, she observes that there were other countries too, such as Denmark, involved in this colonialist exploitation. She states, »Denmark, perhaps an unlikely colonial power in the light of its contemporary international image had a string of trading colonies in India, West Africa and the Caribbean«. ¹ Espen Wæhle in his article »Scandinavian Agents and Entrepreneurs in the Scramble for Ethnographica during colonial Expansion in the Congo« comments that Nordic sailors »made possible the colonization of the Congo« adding that »Up to 90 % of those manning the ships (pilots, captains, mates, and engineers), harbors and shipyards were from Denmark, Norway, Finland and Sweden«. ²

1 MACQUEEN: 2014, 2.

2 WÆHLE: 2014, 339.

Scandinavian colonialism began with Sweden's control over the Baltic provinces of Estonia, Ingria, Karelia and Livonia.³ The colony of New Sweden was founded in America in 1638. Trading posts were established in Cabo Corso (present day Cape Coast in Southern Ghana) in Africa. However, these ventures proved to be transient as the posts were seized by the Dutch soon after. Another early example was the Swedish African Company (Svenska Afrikanska Kompaniet, founded in 1650) which conducted a profitable trade of slaves from the Swedish so-called Gold Coast (Svenska Guldkusten) on the Gulf of Guinea in present-day Ghana. Between 1784 and 1878, Sweden held colonies in the Caribbean. The Swedish colony of Saint Barthélemy functioned as a duty-free port and became a major center for the Caribbean slave trade. Thus, till the Berlin conference or the Congo conference which controlled and organized the scramble for Africa, Sweden participated in the scramble for colonization.

Denmark's colonial ventures began at almost the same time and in the same manner as Sweden's. However, unlike Sweden, they were more successful in holding on to their colonial possessions. The entire Swedish Gold Coast was occupied by Denmark in 1663. In India, the Danish East India Company founded trading posts in Tranquebar (1620–1845), Serampore (1755–1845) and Nicobar Islands (1756–1868).⁴ Spices, cotton and silk textiles were exported from its Indian trading centers. Denmark like Sweden had colonies in the Caribbean. In the Caribbean, it held sugar plantations in St. Thomas, St. John and St. Croix. Slaves exported from Danish controlled posts on Africa's west coast worked on these plantations. In fact, at the height of the plantation economy, the total number of slaves in St. Croix were between 18,000 and 20,000 while the number of white population was between 1500 and 2000.⁵ From the African West Coast, Denmark exported gold and ivory in addition to slaves.

According to Wæhle, there were two phases of this colonial expansion – the early phase dominated by Danish and Norwegian sea captains and a later phase dominated by the Danish gunmaker Hansen. The participation of Denmark in the Belgium colonization of Congo is well known. Over four thousand Danes helped King Leopold II to unleash his

3 NAUM and NORDIN: 2013.

4 See *ibid.*

5 See LOFTSDÓTTIR and PÁLSSON: 2013.

reign of terror in the Congo in which 8 to 12 million people were killed. Denmark also benefitted from trade during this period. Denmark and Norway sold five of the colonized Gold Coast settlements to UK to form the British Gold Coast in 1850. In fact, Denmark's forts on the west coast of Africa marked the beginning of the slave trade and over 100,000 Africans were transported to the Caribbean on Danish ships. Though Denmark was the first country to end transatlantic slave trade i.e. the transportation of slaves, this did not mean the end of slavery, for plantation owners still kept slaves and colonial administration still functioned to ensure profits for the Danish empire.⁶

Undeniably, Scandinavian countries have participated substantially in colonization and recent scholarship has clarified the role of these countries in European colonial history. In comparison to the other European colonial powers, both Sweden and Denmark found it difficult to hold on to their colonies and one of the reasons was their weak economy. This, coupled with poor management and the transference of their regional rivalries overseas led to a number of military and economic conflicts amongst the Scandinavian countries.⁷ However, the failure of these countries to hold on to their colonies did not mitigate the oppression and race ideology practiced by them. Slavery was accepted as an inevitable fact of being African. Many, including Erik Pontoppidan, the eighteenth-century pro-vice chancellor of the University of Copenhagen, defended slavery. Further, when the British Abolitionist campaign gained momentum, the Danish Finance Minister, Count Ernst Schimmelmann, anticipating the end of the British slave trade promoted attempts to find commercial options.⁸ Though the Slave Trade Commission headed by him finally abolished slavery through the Royal Edict of 1792 forbidding the export of slaves from Africa, yet it gave a ten-year raincheck to the plantation workers to secure slave labour. Within this ten-year period, they could bring in as many slaves as they could, and to make this even more commercially viable, they imported more women so that the system could be self-perpetuating.

In fact, as the Danish slave trade diminished, the Danes attempted to establish plantations on the Gold Coast which would ensure the continued validity and viability of their forts. The plan was now to settle ›white

6 JENSEN: 2015, 444.

7 See NAUM and NORDIN: 2013.

8 See HERNÆS: 2016.

colonists on African land. Cultivation and colonization was to take place simultaneously and symbiotically. Moreover, the settler colony was to be based on a ›slave mode of production‹ and slave labor on these colonies was justified on grounds of it being more humane.⁹ The East African Protectorate was formed by the British in 1895 and the idea of white settlement proposed in 1897 by the Commissioner of the Protectorate Arther Harding. In 1902, when the colonial government called on white people to settle in Kenya, many Europeans, including the Danish, came to stay in Kenya and made it their home. According to Shadle, the white settlement was not just the narrative of the politicians but also of the titled. There were many advantages of being white in a racialized society like Kenya; indeed Brett Shadle comments ›A life so sweet, surely it was divine to be a white person in Kenya‹.¹⁰

Thus Europeans became the ultimate political and economic class and the settlers, and like other colonists, considered themselves to be harbingers and custodians of civilization. Shadle discusses ›two traditions of dominating Africans‹.¹¹ The first one included the personal relationship between the ruler and the ruled which derived its authority from notions of ›paternalism and prestige‹ while the second one was the European belief in a liberal democratic state with an impartial justice system though as Shadle comments ›they wished the state to be impartial only when dealing with intra-white concerns‹.¹²

To sum up, Scandinavian countries were significantly embroiled in global colonial history. Unfortunately, their colonial past has been overlooked due to a number of reasons. A narrow definition of colonialism which understood colonialism as just the possession of colonies in distant lands contributed to the underplaying of Scandinavian colonialism. In addition, the image of ›the good Westerners‹¹³ propagated later by these countries contributed to this perception. Finally, and most critically, the Scandinavian countries erstwhile denial and current reluctant admission of their colonial past must be seen in the context of Scandinavian ›exceptionalism‹.

9 Ibid.

10 SHADLE: 2012, II.

11 Ibid., 8.

12 Ibid.

13 PALMBERG: 2009, 35.

Scandinavian ›Exceptionalism‹

A critical reason for the absence of Scandinavian countries in discussions of colonization is the presentation of these countries as ›exceptional‹ both in the administration of their own countries and within the discourse of colonialism. The Scandinavian states are perceived as exemplary in looking after the needs of their citizens in terms of social security, comfort, safety, health and happiness etc. while at the same time upholding their rights to liberty and freedom of thought and expression. The Scandinavian model of the modern Welfare state was developed by the Scandinavian Social Democratic Parties who held governmental power in the Scandinavian countries from the 1930s and onwards. Instead of pushing for state ownership of capital by the state, the Scandinavian Social Democratic parties advocated a compromise between Keynesian economic policies and progressive taxation to minimize economic inequality.¹⁴ A key event in this development was the introduction of the »Great Social Reform« of Denmark in 1933 and similar reforms in Norway and Sweden within housing policy and education in the 1930s and 40s. In the same period, universal benefit schemes were introduced such as for instance the child benefit scheme created by Denmark in 1948.¹⁵ Soon the state and local government played a pivotal role in offering wide-ranging public services and other taxation-based benefits. Pedersen and Kuhnle argue that universal social rights and equality are the core principles of Scandinavian model of the welfare state. Whereas the Scandinavian welfare state project was mainly developed by the Social Democratic parties in the three countries, conservative and liberal parties formed only little political opposition to the model of the welfare state. This welfare state is the political and socio-economic foundation for the modern idea of Scandinavian ›Exceptionalism‹.

In an article »Scandinavian Exceptionalism in an Era of Penal Excess: Part I: *The Nature and Roots of Scandinavian Exceptionalism*«, John Pratt discusses one aspect of this exceptionalism – the penal exceptionalism in Scandinavia. Referring to the Bastoy prison in Norway, he comments that the low rate of imprisonment and the humane conditions of the prisons are due to the culture of equality present in these countries.

¹⁴ See PIERSON: 2006.

¹⁵ See PEDERSEN and KUHNLE: 2017.

According to him, welfare state institutionalized the egalitarianism of Scandinavia. The reasons for this egalitarianism were the sparse population which led to a paucity of agricultural workers and, consequently, to the lack of an influential landowning class and the absence of a nobility with economic and political privileges. Furthermore, social cohesiveness in the Scandinavian countries was reinforced by population homogeneity due to lack of immigration.

In another analysis of the ›open‹ prison system of Denmark, Peter Scharff Smith comments on the compassionate and tolerant principles of the system while conceding that this was the consequence of the large-scale imprisonment of tens of thousands of suspected conspirators after World War II. Since incarceration of this magnitude was not planned, barracks and open camps were freely used, which led to this penal model. Other authors have discussed the distinctive historical circumstances that led to the development of the welfare state. In an earlier study, Peter Baldwin argues that government financed social policy was the consequence of the conflict between rural and urban elites in these countries, and particularly, the conflict between the farmers and the powerful Government bureaucracy of the state, where the Government was forced to compromise with the demands of the farmers. Thus, the welfare model developed not because of »unique Scandinavian social virtues« but because of certain historical circumstances which, he adds, does not »denigrate [...] Scandinavian social policy«. ¹⁶

However, other scholars like Vanessa Barker have argued that these regimes are Janus faced – on the one side moderately benevolent and the other invasive and aggressive. According to Barker this duplicity allows for a myopic ethno cultural perception of welfare. Explaining the paradox of a Janus-faced penal regime, she discusses pretrial detention, isolation and the deportation of emigrants and argues that the welfare state promotes individual wellbeing while compromising on individual rights. Further, she highlights the ethno-cultural conceptions of citizenship that lead to these deficits, including the forced sterilization of thousands of women and the mandated treatment of alcoholics and drug addicts. In fact, strong state intervention has been an important aspect of the Scandinavian welfare state. Historically, the social policy initiatives of the Scandinavian Welfare State led to the birth of a specialized public bu-

¹⁶ BALDWIN: 1989, 24.

reaucracry.¹⁷ This bureaucratization and centralization were instrumental in strengthening the model of the welfare state. The concept of moral and social exceptionalism promulgated by the Scandinavian states served to conceal their colonial oppression and economic exploitation. Indeed, the concept of Scandinavian ›exceptionalism‹ remains a seductive narrative which calls for a critique from a postcolonial perspective.

Karen Blixen's *Out of Africa*

My focus is on Karen Blixen's work *Out of Africa*. The Danish author, Karen Blixen, who wrote under the name of Isak Dinesen, was born in 1885. *Out of Africa* is the story of Karen Blixen's stay on her 6000-acre farm in Kenya, which had approximately 800 workers. The book describes the 17 years she spent in Kenya from 1914 to 1931. From there she moved to her family estate Rungstedlund near Rungsted, north of Copenhagen, in Denmark. Her book was first published in 1937 in English and in 1985 the film version was made.

Situated at the base of the Ngong hills in on the outskirts of Nairobi (now Kenya), Blixen's farm, which primarily grows coffee, is worked on by Kikuyu labor. People from other tribes such as the Masai, Swahilis and the Somalis live on the outskirts of the farm. Known to the ›natives‹ as Baroness Blixen, the narrator appears to share a strong bond with the workers on her farm. Of these workers, two stand out—the young Kikuyu boy, Kamante, who becomes her chef and Farah, her Somalian personal assistant and confidant. She runs an evening school for both children and adults and, quite often, dispenses medical care. Thus, life on her African farm seems idyllic. Her own personal life is not so perfect. Her marriage of convenience to the Baron Bror Blixen falls apart when she discovers that her husband has been cheating. She, then, develops a deep friendship with Denys Finch-Hatton, an English aristocrat. However, though she desires him as a lover, Finch is not interested in taking the relationship forward and their relationship remains platonic. Meanwhile, Blixen is forced to sell the farm, much as she loves it, because it goes bankrupt. Her relationship with Denys also has a tragic end as he dies in an air crash. Finally, before she leaves Nairobi, she relocates the workers and other settlers on her farm as the new owners do not want them to stay on the farm.

¹⁷ See KUHNLE: 2011 for further discussion.

Out of Africa has received mixed reviews from literary critics. According to Simon Lewis, »[Blixen's] life in Kenya is presented not so much as in another place but in another time, and it is this temporal displacement that allows her to appear to endorse the modern anthropologists' belief in the plurality of civilizations without denting her faith in the transcendence of aristocratic European culture«. ¹⁸ Moreover, Lewis states that »Blixen gives herself the license to mourn the loss of her land, while the Gikuyu mourn the loss, not of the land itself, but of Karen Blixen, the benevolent landowner«. ¹⁹ Kamante, as Lewis argues, is not the »idiot savant« that Blixen presents but Kamande Gatura, a Gikuyu, who like many other thousands Gikuyus lost his land for taking the MauMau oath. ²⁰ In another review, Shaun Irlam comments, »Above all, Dinesen desires to see herself reflected in the Other; she craves the recognition, admiration and gratitude of the Other as confirmation of her legitimacy« and »In the symbolic imaginary and rhetoric of her narrative, her relationship with Kamante becomes a microcosm for Dinesen's conception of Africa. Kamante personifies Africa as an ailing child in need of charity and care«. ²¹

One of the harshest critics of Blixen's novel *Out of Africa* is the Kenyan writer and critic Ngũgĩ wa Thiong'o who condemns the animal imagery used by Blixen for the Africans. In his essay on Blixen »Her Cook her Dog: Karen Blixen's Africa«, Thiong'o comments, »The racism in the book is catching because it is persuasively put forward as love. But it is the love of a man for a horse or for a pet«, ²² and he derisively adds, »What she is really saying is that her knowledge of wild animals gave her a clue to the African mind«. ²³ Discussing Blixen's observations in a later book *Shadows in the Grass* published in 1960, he cites her racist views even more emphatically:

The dark nations of Africa, strikingly precocious as young children, seemed to come to a standstill in their mental growth at different ages. The Kikuyu, Kawirondo and Wakambo, the people who worked for me on the farm, in early childhood were far ahead of white children of the same age, but they stopped quite suddenly at a stage corresponding to that of a European child of

¹⁸ LEWIS: 2000, 65.

¹⁹ Ibid., 68.

²⁰ Ibid., 67.

²¹ IRLAM: 2015.

²² THIONG'O: 1993, 133.

²³ Ibid., 134.

nine. The Somali had got further and had all the mentality of boys of our own race at the age 13 to 17.²⁴

However, Evan Mwangi, associate professor at the university of Nairobi comments, »In terms of aesthetic sophistication and thematic depth, not even Ngugi's novels are anywhere close to Karen Blixen's *Out of Africa* (1937)«²⁵ and he observes, »Like her dual names, Blixen occupies a divided place within the literary tradition. In Europe she is regarded as one of the most innovative writers in the Gothic tradition« whereas in East Africa »she viewed as a member of the white settler class«. ²⁶ Discussing *Out of Africa*, he observes that the memoir »both treasures the landscape but denigrates its people«. ²⁷ In one of the strongest defenses of Blixen, Susan Brantly argues for a less binary view of Blixen defining Blixen as a cultural hybrid. She says, »There are certainly elements of racism in her narrative of an enormously racist society, but at the same time, there is also resistance to racism and criticism of unjust colonial practices«. ²⁸

Brantly's defense of Blixen is based on her perception that Blixen subverts colonialist ideology by criticizing the colonizer. There is, undeniably, a dissonance in the works of many colonialist authors as there is always a dual narrative; the author as a product of his environment speaking its ideology and as a critic of it with a vision that goes beyond that of the ideology from within which he speaks. Moreover, Ngugi's scathing criticism of Blixen as racist because of her comparison of her cook to her dog, must also be seen in a larger context. To be fair to Blixen, the animal imagery in the novel is, to an extent, inevitable as the author is based on a farm. In addition, this imagery, at times, describes the white settlers too. Blixen has known the Government official in the London zoo as »Bwana Tembu or Mr. Elephant« and in her mind Blixen feels that the Kikuyus refer to them as »brazen serpents«. ²⁹ She further comments that »when natives name white men after animals – the fish, the giraffe, the fat bull-their minds run upon the lines of old fables, and

24 Blixen cited in THIONG'O: 1993, 134.

25 MWANGI: 2015.

26 GIKANDI and MWANGI: 2007, 37.

27 Ibid.

28 BRANTLY: 2013, 30.

29 BLIXEN: 1954, 98.

these white men, I believe in their dark consciousness figure as both men and beasts«. ³⁰

Nonetheless, my argument is in the larger context of Scandinavian ›exceptionalism‹. I argue for the importance of revisiting this idea from a postcolonial perspective. Here Ngugi's work on Blixen becomes important. One of the episodes in the book that both Brantly and Ngugi have commented upon is the Kitosch episode. Kitosch, a young African boy, is beaten badly by a white settler and then chained. Kitosch had been sent by the settler to get back the mare he had lent to his friend. However, the charge by the settler is that Kitosch, instead of leading the settler's mare back, as instructed, jumped on her and rode her back. In the most chilling words, the narrator says: »He (the settler) called in his Baganda cook and with his assistance tied up the boy tighter than before«. ³¹ Later, »He indicated to the child that he must shout to him as the flogging had made him deaf«. ³² When the settler goes to see the child in the early hours of the morning, the child is dead, and the doctors list the causes of his death as flogging, starvation, and »the wish to die, the latter being the subject of special emphasis«. ³³ Blixen comments, with some sarcasm, that the British officials analyzed the intent of the offender and came to the conclusion that Kitosch »had an intention« and further »it can be said that by his intention, and his attitude of mind, the African, in his grave, saved the European«. ³⁴

Ngugi wa Thiong'o condemns the silence of the author whereas Brantly comments that Ngugi and the Danish critic Harald Nielsen both do not see the author distancing herself from the episode. While I can see Brantly's point of view regarding the subtle subversion in the Kitosch episode, I would like to highlight Blixen's weak commentary on the entire episode. The »figure of Kitsoch, with his firm will to die« to Blixen »embody[ies] the fugitiveness of the wild things who are, in hour of need, conscious of a refuge somewhere in existence; who go when they like; of whom we can never get hold«. ³⁵ Undoubtedly, the horrific death of the

30 Ibid., 97.

31 Ibid., 240.

32 Ibid., 241.

33 Ibid., 242.

34 Ibid., 241.

35 Ibid., 243.

young boy Kitosch, which could have been a powerful commentary on the justice system of the white settlers, is casually dismissed with this reference to the elusive quality of the noble and gentle savage. The insipid romanticism of these words obliterates any insight that Blixen may have had into the brutal and inhumane travesty of justice in Kitosch's case. Marianne T. Stecher, who, in fact, has defended Blixen's cultural inclusiveness, comments on »the grotesque insensivity« and adds that the murder trial »filled [Blixen] with indignation and disgust.«³⁶ A fictional figure that parallels Kitosch is Johnson in Joyce Cary's *Mister Johnson*. Johnson, a clerk in the British administration almost pleads with the Assistant District Officer Rudbeck to hang him. However, an important difference between Kitosch's death and Johnson's is that while Kitosch is heartlessly beaten and starved to death, Johnson's death is self-inflicted. His plea to the colonial officer is almost a parody of the colonial administration. »If you no fit to shoot me, I don' agree for dem sergeant do it, too much. He no my frien'. But my frien'. You my father and my mother. I tink you hang me yourself.«³⁷ Thus, while Cary distances himself, highlighting the distortion of justice by the colonial administration, Blixen's mild satire is hardly a comment on the ruthlessness of the violence inflicted on the child or perversion of justice in the hearing of the case. Furthermore, the entire episode of Kitosch's death must be seen in the context of settler violence.

Settler violence was a brutal reality on the plantations in Kenya. Brett Shadle cites an article »Coddling the Native« from *The East African Standard* to illustrate the justification for this violence:

[...] the rule of the iron-hand is still absolutely essential to the very existence of the white man in B.E.A. [British East Africa], and the few individual beating indiscretions committed might reasonably be pardoned in view of the fact – and in consideration of the almost unendurable provocation which the white man is compelled to suffer on account of the indolence and insolence of the major portion of our native population.³⁸

This violence was compounded by the kind of vigilante justice that was practiced on these plantations. Shadle mentions another instance in which Ewart Grogan, President of the Colonists' Association was furious with three Kikuyu boys who had given two settler women a »bumpy«

36 STECHER: 2014, 197.

37 CARY: 1959, 224.

38 »Coddling«, *The East African Standard*, March 8, 1913; cited in SHADLE: 2015, 57.

ride in a rickshaw, thus insulting them. He hunted down the men, tied them up, and they were given more than 25 lashes each while a mob of settlers of over 250 goaded them on.³⁹

Further Shadle comments, »[...] one cannot envision the settler without the *sjambock*, or in Kenyan parlance, the *kiboko* (hippopotamus-hide whip)«. ⁴⁰ Settler violence was justified on grounds of discipline and work ethic; in cases when it was thought to be excessive by the white settlers too, the matter was brought to the court. However, Shadle comments, »White juries regularly abused their power and excused white men of grievous crimes committed against Africans«. ⁴¹ The logic was that if the court had to admit that the violence was extreme, it would result in the limitation of the power of the white settler, which was not acceptable.

Moreover, the absences or silences in Blixen's work convey a strong message. Blixen had a 6000-acre farm, yet in the book, the dispossession of land of the Kikuyus, who were prevented by law from producing coffee or tea, is not mentioned even once. There is a cursory statement regarding how the Kikuyus feel about losing their land, but other than that, Blixen glosses over this fact. Tabitha Kanogo observes that European settler plantations flourished because the colonial government had made available about 7 million acres of land, which included some of the most arable land belonging to the Kikuyus. The Kikuyus were thus dispossessed of their land. The grim irony of the situation is compounded by the fact that the Kikuyus who had lost their land were, in fact, urged to stay on, so they could provide free labor to the white settlers, leading to the birth of the squatter community (Kanogo). On Blixen's own farm, a thousand acres of land belong to squatters, and though we do not learn of this from Blixen, the likelihood is that Kamante Gatura had lost his land either to Blixen or to another European plantation owner. Blixen patronizingly comments that »though the white people often say of the Kikuyu that they know nothing of gratitude. Kamante, in any case, was not ungrateful; he even gave words to his feeling of an obligation«. ⁴² The irony of the situation is, unfortunately, lost on the narrator who facetiously sums up, »After a time I learned their manner from them, and gave up talking of the

³⁹ Ibid., 72.

⁴⁰ Ibid., 57.

⁴¹ Ibid., 78.

⁴² BLIXEN: 1954, 39.

hard times or complaining upon them«. ⁴³ Finally, her statement, »But I was a European and I had not lived long enough in the country to acquire the absolute passivity of the native« ⁴⁴ encapsulates her position. The silence of the ›native‹ conveys the anguish of the colonized as they have been made mute by the violence and pain inflicted on them by the colonizer. In fact, silence and vocalization are on the opposite sides of the spectrum of power as are passivity and vitality.

The literary merit of a work of art cannot be divorced from the message that it carries. Blixen's colonial gaze is evident in her description of Africa and of her farm. An interesting study here is Shaun Irlam's discussion of the landscape in *Out of Africa*. He comments on Blixen's »singl[ing] out »the omphalos of power on the farm – a mill-stone that has been consecrated with spilt blood« and adds »The space of the farm thus becomes a narcissistic extension of the narrator«. ⁴⁵ While the colonial gaze may be an overworked term, the gaze, as Foucault says, is related to power and knowledge, ⁴⁶ and as if to complete the triad, for Blixen the act of writing a book becomes of utmost importance. She writes in her dining room and her papers are strewn over the dining table. ⁴⁷ When Blixen talks to Kamante about the book, Kamante is shown to respond with a singular query regarding Blixen's ability to piece together the book, referring to its hard-bound cover. If Kamante is ignorant of book production, Blixen, appears to be totally oblivious to the rich history of the Kikuyu oral tradition. ⁴⁸ Thus, though Marianne T. Stecher may absolve Blixen of racism or Brantly comment on Blixen's »brand of multiculturalism«, ⁴⁹ it is still essential that Blixen's »multiculturalism« is addressed critically through the postcolonial lens. Blixen has been romanticized both in the past and in the 1985 movie. In the movie, Meryl Streep plays the baroness and Robert Redford, Denys Finch Hatton. The romance of the characters and the pastoral push the Africans out of context. Nevertheless, what is more worrying is that though other literary texts have been critically ana-

43 Ibid., 47.

44 Ibid., 47.

45 IRLAM: 2015.

46 See FOUCAULT: 1995.

47 BLIXEN: 1954, 48.

48 See THIONG'O: 2012.

49 See BRANTLY: 2013, 30.

lysed for their colonialist views, Karen Blixen has been eagerly defended by literary critics. Ngugi's reading of Blixen is thus critical to a postcolonial understanding of Blixen.

The recurrent dismissal of the postcolonialist criticism directed at Blixen is particularly worrying because the Scandinavian countries have not been exposed to a critique of colonialism. The categorization of these countries as ›exceptional‹ has made it difficult for these nations to come to terms with their participation in colonial exploitation. David Jansson, discussing the case of Sweden, comments, »Rather ›Swedish exceptionalism‹ is grounded primarily in the idea that the country is ›a moral superpower‹, and this reputation has its seeds in the establishment of the welfare state (sometimes referred to as the ›Swedish model‹) from the 1930s onward«. ⁵⁰ He further argues, »A colonialist history fits very uncomfortably with the modern Swedish identity produced by the *folkhem*«. ⁵¹

Absolving Blixen of racism must be questioned in the background of Denmark's historical discomfort with its role in colonization. Here I would like to bring in Danbolt's argument regarding »retro racism« and »colonial ignorance« in Danish public discourse. Danbolt contends that the logic of retro racism is »temporal«. It conveniently reasons that the critique of racism is invalid because it is »too late to rupture the historical precedent that has established the object's innocence in the past and too late to question the potential racist effects now, given the object's historical character as a naturalized part of Danish tradition«. ⁵² Postcolonialism offers the perspective that could address this discomfort and give a more encompassing representation of the Danish past. The Karen Blixen museum in Kenya gifted by the Danish Government to the new Kenyan Government in 1964 and the one at Rungsted in Copenhagen display her establishment in the Danish tradition of moral supremacy. An interesting development in this context is the recent unveiling of the statue of Queen Mary, the rebel black queen who led the revolt against Danish colonialism at Fireburn in West Indies in 1878. ⁵³ Henrik Holm, senior research curator at Denmark's National Gallery of Art, comments »It takes a stat-

⁵⁰ JANSSON: 2018.

⁵¹ Ibid.

⁵² DANBOLT: 2017, 109.

⁵³ See Lill-Ann Körber's contribution to this volume.

ue like this to make forgetting less easy. It takes a monument like this to fight against the silence, neglect, repression and hatred«. ⁵⁴

In fact, Christiansen, Hansen and Hvenegård-Lassen make a case for the postcolonial perspective in their »Introduction« to *Made in Denmark 2013*. Referring to Dipesh Chakraborthy's concept of »provincializing« Europe, they comment that »if not seen from the vantage point of Danish academia *Denmark is already provincialized*« and thus »the outside-in point of view« becomes critical. For »the tension between positionalities is a fruitful terrain to locate discussions of the ramifications of Danishness«. ⁵⁵ Moreover their stated objective »to address a time/space dimension where the colonial past and postcolonial present become interwoven in contemporary notions of ›Danishness‹«. ⁵⁶ Undeniably, in the increasingly multicultural society of Denmark and other Scandinavian societies, postcolonialism has an important role to play.

Understanding the significance of the postcolonial perspective is imperative when one considers the fact that Scandinavian countries rely on a perception of ›exceptionalism‹ as a pivotal part of their national identities. Here again Jansson highlights the case of Sweden as a »regional empire« ⁵⁷ for its historical role in colonialism and its internal repression of the indigenous Sami people and concludes that »exceptionalism needs to be understood as an outgrowth of the ideology of nationalism«. ⁵⁸ In a paper presented at the 2018 IASS Conference in Copenhagen, Kristin Gregers Eriksen argued how the exclusion of the Sami on the Norwegian national day has reinvigorated the concept of Scandinavian exceptionalism. Similarly, in Denmark, this belief in exceptionalism has led to a strong sense of national pride and a resurgence of nationalism.

We live in a world of constant migration. In this context, and in the context of the narrative of Scandinavian ›exceptionalism‹, it is critical to have a postcolonial perspective that highlights the faultlines of this ›exceptionalism‹.

54 Holm quoted by SØRENSEN: 2018.

55 CHRISTIANSEN, HANSEN and HVENEGÅRD-LASSEN: 2013, II–III.

56 Ibid., I.

57 JANSSON: 2018, 85.

58 Ibid., 90.

Bibliography

- ANDERSSON, Robert: »A Culture of Intervention: Vagrancy and Drug Treatment in Sweden from the Late 19th century Until Today«. In: Smith, Peter Scharff, and Thomas Ugelivik (eds.): *Scandinavian Penal History, Culture and Prison Practice: Embraced by the Welfare State*. London: Palgrave Macmillan, 2017, 103–125.
- BALDWIN, Peter: »The Scandinavian Origins of the Social Interpretations of the Welfare State«. In: *Comparative Studies in Society and History* 31.1 (1989), 3–24.
- BARKER, Vanessa: »Nordic Exceptionalism Revisited: Explaining the Paradox of a Janus-faced Penal Regime«. In: *Theoretical Criminology* 17.1 (2013), 5–25.
- BATES, Stephen: »Sweden Pays for Grim Past«. In: *The Guardian*, March 6, 1999. <https://www.theguardian.com/world/1999/mar/06/stephenbates> [January 2, 2021].
- BHABA, Homi: *The Location of Culture*. London et al.: Routledge, 1994.
- BLIXEN, Karen (Isak Dinesen): *Out of Africa* [1937]. London: Penguin Books, 1954.
- BOEHMER, Elleke: »Transfiguring: Colonial Body into Postcolonial Narrative«. In: *Novel: A Forum on Fiction. Africa Literature Issue* 26.3 (1993), 268–277.
- BRANTLY, Susan: »Karen Blixen’s Challenges to Postcolonial Criticism«. In: Christiansen, Lene Bull, Nanna Kirstine Leets Hansen and Kirsten Hvenegård-Lassen (eds.): *Made in Denmark. Investigations of the dispersal of ›Danishness‹* (= *Kult*; 11), December: 2013, 29–44.
- CARY, Joyce: *Mister Johnson* [1939]. London: Michael Joseph Ltd., 1959.
- CHRISTIANSEN, Lene Bull; Nanna Kirstine Leets HANSEN and Kirsten HVENEGÅRD-LASSEN: »Introduction: ›Made in Denmark‹. Investigations of the dispersal of ›Danishness‹«. In: Christiansen, Lene Bull, Nanna Kirstine Leets Hansen and Kirsten Hvenegård-Lassen (eds.): *Made in Denmark. Investigations of the dispersal of ›Danishness‹* (= *Kult*; 11), December 2013, I–VIII.
- DANBOLT, Mathias: »Retro Racism: Colonial Ignorance and Radicalized Affective Consumption in Danish Public Culture«. In: *Sciendo* 7.2 (2017), 105–113. <https://content.sciendo.com/view/journals/njmr/7/2/article-p105.xml> [January 14, 2019].
- ERIKSEN, Kristin Gregers: »Teaching about the Other in Primary Level Social Studies: The Sami in Norwegian Textbook«. In: *Journal of Social Science Education* 17.2 (2018), 57–67. <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1189317.pdf> [January 2, 2021].
- FOUCAULT, Michel: »Panopticism«. In: *Discipline & Punish: The Birth of the Prison*. Sheridan: Vintage Books, 1995, 195–228.
- GILMARTIN, Mary: »Colonialism/Imperialism«. In: *Key Concepts in Political Geography*. London and Los Angeles: SAGE, 2009, 115–123.
- GIKANDI, Simon, and Evan MWANGI: *The Columbia Guide to East African Literature in English Since 1945*. New York: Columbia University Press 2007, 36–38.
- GUNNAR, Brober, and Nils ROLL-HANSEN: *Eugenics and the Welfare State. Norway, Sweden, Denmark and Finland*. Michigan: Michigan State University Press, 2005.
- HERNÆS, Per: »Slave Trade, Slave Plantations and Danish Colonialism«. In: Weiss, Holger (ed.): *Ports of Globalisation, Places of Creolisation. Nordic Possessions in the Atlantic World During the Era of the Slave Trade*. Leiden, Boston: Brill, 2016, (= *Studies in Global Slavery*; 1), 101–139.

- <https://ebookcentral.proquest.com/lib/aus-ebooks/detail.action?docID=4397565>
[January 14, 2019].
- IRLAM, Shaun: »The Colonial Pygmalion: Unsettling Dinesen«. In: *Out of Africa Culture and History Digital Journal* 4:2 (2015), 1–14.
<http://cultureandhistory.revistas.csic.es/index.php/cultureandhistory/article/view/77>
[January 2, 2021].
- JANSSON, David: »Deadly Exceptionalisms, or, Would you Rather be Crushed by a Moral Superpower or a Military Superpower?«. In: *Political Geography* 64, May (2018), 83–91.
<https://reader.elsevier.com/reader/sd/pii/S0962629817304481?token=CE6D0652Do3545596F26AE70B> [January 2, 2021].
- JENSEN, Lars: »Postcolonial Denmark: Beyond the Rot of Colonialism?«. In: *Postcolonial Studies* 18:4 (2015), 440–452.
- KANOGO, Tabitha: *Squatters and the Roots of the Mau Mau, 1905–1963*. Eastern African Studies Series. Ohio University Press, 1987.
- KJELLMAN, Ulrika: »A Whiter Shade of Pale: Visuality and Race in the work of the Swedish State Institute for Race Biology«. In: *Scandinavian Journal of History* 38:2 (2013), 180–201.
<http://dx.doi.org/10.1080/03468755.2013.769458> [January 2, 2021].
- KUHNLE, Stein: »International Modelling in the Making of the Nordic Social Systems«. In: Kettunen, Pauli, and Klaus Petersen (eds.): *Beyond Welfare State Models. Transnational Historical Perspectives on Social Policy*. Cheltenham: Edward Elgar, 2011, 65–81.
- LEWIS, Simon: »Culture, Cultivation and Colonialism in Out of Africa and Beyond«. In: *Research in African Literatures* 31:1 (2000), 63–79.
- LIN, Ka, and Eero CARROLL: »State Institutions, Political power and Social Policy Choices: Reconstructing the origins of Nordic models of Social Policy«. In: *European Journal of Political Research* 45 (2006), 345–367.
- LOFTSDÓTTIR, Kristín and, Gísli PÁLSSON: »Black on White: Danish Colonialism, Iceland and the Caribbean«. In: Naum, Magdalena, and Jonas M. Nordin (eds.): *Scandinavian Colonialism and the Rise of Modernity: Small Time Agents in a Global Arena*. New York: Springer, 2013, 37–52.
<https://link.springer.com/book/10.1007%2F978-1-4614-6202-6> [January 2, 2021].
- MACQUEEN, Norrie: *Colonialism. Short Histories of Big Ideas Series*. London, New York: Routledge, 2014.
- MCEACHRANE, Michael: »Universal Human Rights and the Coloniality of Race in Sweden«. In: *Human Rights Review* 19:4 (2018), 471–493.
<https://link.springer.com/article/10.1007/s12142-018-0510-x> [January 2, 2021].
- MWANGI, Evan: »Kenyan Writing is Not Just Dead; It Never Even Existed«. In: *The Daily Nation*, October 3, 2015.
<https://www.nation.co.ke/lifestyle/weekend/Kenyan-writing-is-not-just-dead-it-never-even-existed/1220-2895814-196bqkz/index.html> [January 14, 2019].
- NAUM, Magdalena, and Jonas M. NORDIN: »Introduction: Situating Scandinavian Colonialism«. In: Naum, Magdalena, and Jonas M. Nordin (eds.): *Scandinavian Colonialism and the Rise of Modernity: Small Time Agents in a Global Arena*. New York: Springer, 2013, 3–16.

- PALMBERG, Mai: »The Nordic Colonial Mind«. In: Keskinen, Suvi, Salla Tuori, Sara Irni, Diana Mulinari (eds.): *Complying with Colonialism: Gender, Race and Ethnicity in the Nordic Region*. Surrey, Burlington: Routledge, 2009, 75–104.
- PEDERSON, Axel West, and Stein KUHNLE: »Introduction: The Concept of a ›Nordic model‹«. In: Knutsen, Oddbjørn P. (ed.): *The Nordic Models in Political Science: Challenged, but Still Viable?* Bergen: Fagbokforlaget, 2017, 249–272.
- PIERSON, Christopher: *Beyond the Welfare State? The New Political Economy of Welfare 1880–1975*. Cambridge: Polity, 2006.
- PRATT, John: »Scandinavian Exceptionalism in an Era of Penal Excess: Part I: The Nature and Roots of Scandinavian Exceptionalism«. In: *The British Journal of Criminology* 48:2 (2008), 119–137.
- ROJA, Mauricio: *Sweden after the Swedish Model from Tutorial State to Enabling State*. Stockholm: Timbro, 2005.
- SAID, Edward W.: *Orientalism*. London: Routledge & Kegan Paul, 1978.
- SHADLE, Brett: »Settlers, Africans, and Inter-Personal Violence in Kenya, ca. 1900–1920s«. In: *International Journal of African Historical Studies* 45:1 (2012), 57–80.
- SHADLE, Brett L.: *The Souls of White Folk: White Settlers in Kenya, 1900s–1920s*. Manchester et al.: Manchester University Press, 2015.
- SMITH, Peter Scharff: »A Critical Look at Scandinavian Exceptionalism: Welfare State Theories, Penal Populism, and Prison Conditions in Denmark and Scandinavia«. In: Ugelvik, Thomas, and Jane Dullum (eds.): *Penal exceptionalism? Nordic Prison Policy and Practice*. London: Routledge, 2012, 50–69.
- SØRENSEN, Martin Selsø: »Denmark Gets First Public Statue of a Black Woman, ›a Rebel Queen‹«. In: *New York Times*, March 31, 2018. <https://www.nytimes.com/2018/03/31/world/europe/denmark-statue-black-woman.html> [January 2, 2021].
- SPIVAK, Gayatri Chakravorty: *Can the Subaltern Speak?* In Nelson, Cary, and Lawrence Grossberg (eds.): *Marxism and the Interpretation of Culture*. Basingstoke: Macmillan, 1985, 271–313.
- STECHER, Marianne T.: *The Creative Dialectic in Karen Blixen's Essays: On Gender, Nazi Germany and Colonial Desire*. Copenhagen: Museum Tusulanum Press, 2014.
- THIONG'O, Ngugi wa: »Her Cook, Her Dog; Karen Blixen's Africa«. In: Thiong'o, Ngugi wa: *Moving the Centre: The Struggle for Cultural Freedoms. Studies in African Literature New Series*. London: James Curry Ltd., 1993, 132–135.
- THIONG'O, Ngugi wa: »The Oral Native and the Writing Master: Orature, Orality, and Cyborality«. In: Thiong'o, Ngugi wa: *Globalectics: Theory and the Politics of Knowing*. New York: Columbia University Press, 2012, 63–86.
- WÆHLE, Espen: »Scandinavian Agents and Entrepreneurs in the Scramble for Ethnographic during colonial Expansion in the Congo«. In: Kjerland, Kirsten Alsaker, and Bjorn Enge Bertelsen (eds.): *Navigating Colonial Orders: Norwegian Entrepreneurship in Africa and Oceania*. New York: Berghanhn, 2014, 339–367.

BERGUR RØNNE MOBERG, Færøernes Universitet
Færøerne som en litterær destinationskultur
Geografiske perspektiver på exceptionalisme
som eksotisering og selveksotisering i ø-skildringer
i dansksproget litteratur om Færøerne

Indledning

»To compete for tourists, a location must become a destination«, hævder Barbara Kirshenblatt-Gimblett.¹ For at fremhæve Færøerne i konkurrence med andre (lignende) destinationer har *Visit Faroe Islands* (VFI) iscenesat Færøerne som en ›Un‹-destination. I tekst og billeder præsenteres Færøerne som en exceptionel geografi og som en attraktiv ›anden verden‹ med *brand*-udtryk som »Untold, Unspoiled, Unexplored, Unbelievable«. ² Disse fire ord udtrykker en turist-forestilling om et rent og uberørt land med en stærk naturkapital i form af en uopdaget geografi, hvor man som rejsende kan nyde privilegiet af at være turist og en slags opdagelsesrejsende. Færøerne fremstilles hermed som periferier og arkipelager flest i turistsammenhænge: som distinkt geografi og autentisk sted langt væk fra storbyer og kontinenter. Reklameudtrykkene flugter med formålet i gængse turistreklamer, som er at »mystify the mundane, to amplify the exotic, minimize the misery, rationalize the disquietude and romanticize the strange«. ³

Færøerne har indtil for nylig været en turismegeografi ›off the beaten track‹, men i takt med at kolde øer er blevet mere cool, er landet for alvor begyndt at føle presset fra stigende turisme og frygter ›islandske tilstande‹ med overturisme, der truer naturperler og det lille lands natur generelt. Det stigende antal turister skyldes også VFI's succesfulde kampagner. I deres ›Un‹-kampagne fra 2013 valgte VFI at promovere Færøerne som en helt særlig destination. Dette og andre forsøg på at promovere Færøerne har imidlertid mange forløbere inden for færøsk litteratur, som er emnet for denne artikel.

1 KIRSHENBLATT-GIMBLETT: 1998, 152.

2 www.visitfaroeislands.com [21. februar 2020].

3 SCHOUTEN: 2007, 30, citat af G. Mason.

Men hvordan hænger turisme og litteratur sammen? Mike Robinson bemærker om dette spørgsmål:

There is seldom any straightforward cause-and-effect relationship between the reading of literature and the tourist act. The process of conversion from reading of literature to being a ›literary tourist‹ is dislocated and complex, but this is no reason to avoid exploration and examination.⁴

Forbindelsen mellem litteratur og turisme er en del af forbindelsen mellem turisme, opdagelsesrejser og »colonial patterns exploration«. ⁵ Hvis man dernæst først begynder at fokusere specifikt på litteraturens destinationsaspekter viser der sig også hurtigt nogen klare paralleller mellem litteratur og turisme. Det gælder især, hvis den undersøgte litteratur er en ø-litteratur, som er ›født‹ ind i en destinationskultur præget af en konstant vekselvirkning af ankomster og afgang. Især den dansksprogede del af færøsk litteratur indeholder et væld af destinationsaspekter med udefrakommende perspektiver, sprog (dansk) og tilrejsende. Denne artikel undersøger forestillinger om færøsk exceptionisme gennem turismelignende litterære dansksprogede fremstillinger af Færøerne som en ›ny‹ geografi og destinationskultur. ⁶

Forfatteren William Heinesen (1900–1991) udgør et markant eksempel på en veludviklet destinationsforståelse i færøsk litteratur. Det hænger sammen med, at han skrev på dansk for et nordisk publikum, hvilket gjorde det nærliggende for ham at integrere blikket udefra i sin litterære strategi. ⁷ Man kan her drage en parallel til Karen Blixen, der ligesom Heinesen skrev til en udenlandsk læserskare, hvilket tilføjer hendes forfatterskab »[...] den ejendommelige eksotiske atmosfære [...]. Det er et fremmed, ja næsten antropologisk blik«. ⁸ Dette antropologilignende blik har meget til fælles med turistens blik, der er på udkig efter attraktive og unikke destinationer. Derfor henviser artiklen til dette blik som et ›destinationsblik‹, mens blikket indefra på samme tid kan beskrives som et kulturelt fortroligt og fremmedgjort blik. Fra at have levet i en form for eksil som danskskrivende forfatter på Færøerne, ⁹ har Heinesen udviklet

4 ROBINSON: 2011, 40.

5 BÆRENHOLDT: 2007, 155.

6 KIRSHENBLATT-GIMBLETT: 1998.

7 SKARÐHAMAR: 2009, 198.

8 KJÆLDGAARD: 2005.

9 ISAKSEN 2004; MOBERG 2014.

sig til et topbrand for den spirende færøske kulturturisme. Det skyldes forfatterskabets internationale karakter: Heinesen er oversat til 25 sprog, og at han har været færøsk kulturs ansigt udadtil siden tidligt i det 20. århundrede. Hvor Heinesen gennem det meste af sit skriveliv på Færøerne internt stod i skyggen af sine færøsskrivende kolleger, er han i dag blevet nationens foretrukne *brand*. Med sin hybride dansk-færøske baggrund anses han for at være særlig velegnet som bidrag til opbygningen af en kosmopolitisk færøsk identitet.

Den hastigt voksende kulturturisme har betydet en renæssance for nationale ikoner. De kan bruges til at brande nationer og byer, samtidig med at en udvidet brug af disse figurer er velegnet til også at omfatte kulturernes indre identitetsforvaltning. Nationale kulturpersoner bruges som aldrig før inden for turismens branding og storytelling og figurerer fx på alverdens fly, der brander nationer internationalt. De opfattes på forskellig vis som nationernes verdenserobrere, og de udgør derfor et dynamisk krydsfelt mellem ruter og rødder. Det gør dem til et oplagt afsæt for gentænkning af kulturarven, der i takt med kulturturismens voksende betydning har udviklet sig til en hel industri og en bred, profitabel måde at tænke kultur på i form af »wider links between tourism, culture, and society«. ¹⁰ Det betyder på samme tid nye måder at erindre historien på og et nyt ansigt udadtil. Kulturturisme er således blevet en måde, hvorpå nationer og byer kan styrkes kulturelt som materielt, udadtil som indadtil.

Artiklen undersøger forskellige forestillinger og fortællinger om Færøerne som øer og destinationskultur med særligt henblik på Heinesens forfatterskab, der har ladet sig inspirere af udenlandske rejseberetninger og romaner om Færøerne. Heinesen udnytter de eksotiserende tendenser i dette blik udefra ved at skabe en distance, der på samme tid ligner et eksotiserende turismeblik og et mere nøgternt antropologilignende blik. Artiklen undersøger Heinesen som eksempel på en forfatter, der har udviklet og indtænkt geografisk distance og destinationsblikket som en del af sin litterære strategi. Distancen indeholder forskellige aspekter, der giver sig udslag i møder og sammenstød mellem blikket udefra og blikket indefra, som overordnet tilføjer hans forfatterskab et på én gang fortroligt og distanceret blik. Heinesens sammensatte blik kontrasteres med det eksotiserende blik i danske romaner om Færøerne samt i VFI's kampanjer. Først forklares baggrunden for Heinesens destinationstanke ved

10 SQUIRE: 1994, 104.

at trække linjer mellem turismeindustriens og litteraturens destinations-tanke, hvorefter der foretages et analytisk nedslag i Heinesens forfatter-skab i form af åbningsscenen i hans gennembrudsroman *De fortabte Spille-mænd* (1950). Artiklen trækker på indsigter og begreber fra *Tourism Studies*, *Island Studies*, *Cultural Heritage Studies* og *Ocean Studies*, som alle har deres opmærksomhed rettet mod sted og rum.

I sine fortællinger om Færøerne som litterær destination er Heinesen optaget af færøsk geografi i mange forskellige afskygninger. Undersøgel-sen tager sit afsæt i hans forestillinger om øer, hvor mødet mellem det eksterne og interne blik, eksotisering og selveksotisering står særlig skarpt. Det samme gør fremstillingen af Færøerne som en exceptionel nordisk geografi, hvormed artiklen knytter an til det overordnede tema for denne bog.

Som det første skal vi bag om hovedbegreberne destination og (selv-) eksotisering for at se, hvordan de kan beskrives som en kobling mellem litteratur, geografi, turisme og antropologi. Begreberne kobles siden hen til Heinsen, hvis værker har et stærkt islæt af »geografisk storytelling«.¹¹

Eksotisering og selveksotisering

Hvordan skaber man en distinkt destination? Kirshenblatt-Gimblett be-svarer dette spørgsmål med afsæt i sin kulturarvs- og turismeforskning. Kulturarvsindustrien er ifølge hende i stor vækst på grund af den voksen-de turisme, hvis formål er at skabe autenticitet og stedsbevidsthed: »creat-ing the sense of ›hereness‹ necessary to convert a location into destina-tion«.¹² Et af VFI's slogans har været: »What you are is where you are«. Der sættes således lighedstegn mellem identitetens »hvem er jeg?« og geo-grafiens »hvor er jeg?«. Hermed laves en kobling mellem individ, sted og autenticitet, og det er en velkendt strategi i promovring af turismepro-dukter: »»The local‹ has always been privileged in narratives of authen-ticity«.¹³

Klicheen lurer lige om hjørnet, da der skal råbes så højt op om det distinkte og stedspecifikke. VFI's strategi placerer sig i et betrædt spor i turismereklamer, der er drevet af »»limitless appetit for mere otherness«,

11 LARSEN: 2020.

12 KIRSHENBLATT-GIMBLETT: 1998, 7.

13 RICHARDS: 2007, 330.

but it is an otherness that is under control, a comforting otherness, an otherness that has been domesticated«. ¹⁴ Den tamme udgave af ›andet-hed‹ hænger sammen med den manglende modstand, der er i mange turismereklamer, som ›is creating a whole new cultural geography based on things other people want to hear about«. ¹⁵ Man stryger turistens banale længsler efter eksotiske destinationer med hårene og næsten som i den eksotiserende kontinentale objektivering af øer som idylliske signatursteder bliver disse til en passiv modpart. På turistinteressenternes sprog indebærer dette, at man lader sig styre udefra af ›push-strategien‹ frem for indefra af ›pull-strategien‹. Hvor push-strategien er den hurtige måde at få kunden til at købe produktet, handler pull-strategien om at tiltrække kunder ved at etablere et veludviklet og gennemtænkt brand af mere varig karakter. ¹⁶

Blandt litterater og forfattere har eksotisering længe været i bad standing. ›Eksotisering‹ befinder sig i nogenlunde samme betydningssfære som termerne idyl, nostalgi og sentimentalitet, der opfattes som en længsel efter noget tabt, uskyldigt eller forsvundet. Eksotisering er et udtryk, man har distanceret sig kraftigt fra inden for de senere årtiers humaniora, hvor konstruktionstesen, socio-kulturel magtkritik og politiseret kritisk tænkning har været dominerende. Det samme er tilfældet inden for nyere litteraturvidenskab, hvor eksotisering bl.a. forbindes med ›metodologisk nationalisme‹, som repræsenterer en national læsning af litteratur, modsat ›metodologisk kosmopolitisme‹ eller en kosmopolitisk læsning af litteratur, der læser litteratur ind i verdenslitterære kontekster, der rækker ud over nationen. I denne sammenhæng modstilles eksotisering assimilering, og hvor førstnævnte anses for at være for partikularistisk anses sidstnævnte for at være for nivellerende uden tilstrækkelig opmærksomhed på forskellen mellem de forskellige nationallitterære traditioner. ¹⁷ Eksotisering forbindes i denne sammenhæng udelukkende med et for lukket nationalt univers, og bliver derved et domsord i stil med de ovennævnte termer. Heinesen derimod udnytter distancen i eksotiseringen både ved at

14 BÆRENHOLDT: 2007, 154, citat af D. MacCannel.

15 KIRSHENBLATT-GIMBLETT: 1998, 142.

16 [JOSEPH].

17 ANDERSEN: 2013, 73, nævner det eksotiske i sammenhæng med David Damroschs tilgang til verdenslitteratur. Hvor det eksotiske, ifølge Damrosch, repræsenterer et nationalt syn på litteratur, overskrider verdenslitteratur det nationale gennem de nationallitterære traditioner.

lade sig inspirere af dens fascination ved det fjerne og ved at udvide eksotiseringen gennem æstetisk distance med sans for spillet mellem blikket udefra og indefra. Distance er et underligt blik, der giver mening på en gådefuld måde. Geografi er bærer af mening i sig selv forstået som størrelse og afstand,¹⁸ og betydningen af den er ikke udtømt ved – som der er en tendens til i postkolonialismen – at reducere centrum og periferi til metaforer for magt.

I litteraturen tilbydes eksotisering en alsidig behandling. Det kan den bl.a. få i en geografisk optik, forklaret og undersøgt som i denne artikel ud fra Island Studies, turismestudier, kulturgeografi og antropologi. Disse studier yder eksotiseringen retfærdighed som en del af tidligere koloniers ›writing back‹-strategi. Fjerne økulturer især har appelleret stærkt til en modsætningsfyldt kontinental fantasi om øer. Desuden er de som letgennemtrængelige økulturer uden geografisk opland og et relativt lille indbyggertal kommet relativt sent i gang med at genfortolke det massive blik udefra. Øers geografiske placering og størrelse skaber gunstige forhold først for eksotiseringer og siden for forvandling af dem til selveksotisering. Eksotisering objektgør geografi i en kolonial og kontinental sammenhæng og repræsenterer en gammel, territorialt fikseret forståelse af geografi. Svaret fra de objektiverede kulturer er ›selveksotisering‹, der består i at udnytte distancen i eksotiseringen gennem et spil mellem blikket udefra og indefra, og hvor havet indgår i begge som en forbindelse.

Ifølge Tim Winter er selveksotisering en måde, hvorpå man kan forhandle sin nationale identitet og historiske baggrund.¹⁹ I stedet for kun at afvise eksotisering som noget man gør mod de ›primitive‹ og ›tilbagestående‹ og modstille den modernitet og kosmopolitisme omfavnes den af selveksotiseringen, der forholder sig reflektivt til narrativer og diskurser om nation, historie og kultur. Selveksotisering korrigerer eksotisering, men som et rum for forhandling rækker den ud over postkolonialismens magttematiseringer af assymetri mellem kolonisator og koloniseret. Hermed tilføres de eksotiserede kulturer myndighed.²⁰

Inden for de nyere tværfaglige forskningsfelter Tourism Studies og Island Studies er der ligeledes en mere positiv holdning til eksotisering, end der har været inden for de senere årtiers litteraturvidenskab og

18 TANOUKHI: 2013, 312.

19 WINTER: 2012, 88.

20 Ibid.

humaniora, hvor eksotisering har været genstand for afsløring som et falsk virkelighedsbillede.²¹ Endnu en grund til at positivere eksotisering finder vi hos turismeforskere, der gør den til en central del af turismeforfaringen på linje med det autentiske. Herom bemærker Richards:

This is because the exotic, just like the ›authentic‹ is in the eye of the observer. With creativity, the exotic can be manufactured from the mundane, and it is all too easy to reverse this process as well. Our ability to manufacture exoticism also problematizes the relationship between the distant and the exotic.²²

Der levnes rum til selveksotisering netop ved at nytænke forholdet mellem det eksotiske og det fjerne som et litterært mulighedsfelt. Geografi og eksotisering fremhæver et mere-end hos hinanden. Ifølge Victor Segalen er eksotisering forbundet med noget evigt ubegribeligt.²³ Forskellen på eksotisering i traditionel forstand og selveksotisering er, at skønmalende og anderledesgørende objektiveringer af ›fjerne‹ geografier som Færøerne i selveksotiseringen efterfølges af en refleksiv modstand fra kulturens egen svar-position. ›Opdagelse‹ efterfølges af genopdagelse svarende til, at det kontinentale destinationsblik møder modstand fra et nyt destinationsblik, som pointerer spændingen mellem verden set indefra og udefra:

It is not just discovery of the new, but a rediscovery of the quotidian, which is revealed by our newfound perspective. It is this aspect of travel that has come to be used as a new attraction and a new form of exoticism in tourism.²⁴

Genopdagelsen indebærer således, at traditionelle eksotiseringer introduceres i svar- eller modtagerkulturen som en ny form for eksotisering svarende til selveksotisering.

En forfatter, der som Heinesen konstant fremstiller Færøerne i en forestillet geografisk fjernhed for at få dem placeret i et større verdenslitterært rum, tilfører på lignende vis sine fortællinger et nostalgisk anstrøg, der har refleksiv karakter.²⁵ Svetlana Boym hævder, at refleksiv nostalgi er mere optaget af det gådefulde og distance end – som eksotiseringer – af selve objektet for længslen.²⁶ Det er fremmedgørelsen og følelsen af afstand, der er drivkraften i den refleksive nostalgi, om end

21 ANDERSEN: 2018, 32.

22 RICHARDS: 2007, 333.

23 SEGALLEN: 1999, 44.

24 RICHARDS: 2007, 7.

25 BOYM: 2001, 49–50.

26 Ibid., xvii, 50.

denne form for nostalgi også indeholder en blanding af kulturel fortrolighed, erindring, humor, ironi, længsel og kritisk tænkning.

På grund af bevidstheden om, at geografi ikke blot er geografi, og at distance er produceret og performeret og dermed foranderlig²⁷ undgår Heinesen eksotiserende turistfælder som ›erstatningsnostalgi‹ og ›lænestolsnostalgi‹,²⁸ som er nostalgi uden selvoplevet virkelighedsforankring og dermed uden problematiseringer af forholdet mellem det fjerne og det eksotiske.

Magiske øer mellem eksotisering og selveksotisering

Øer er fra kontinentalt hold traditionelt blevet opfattet som fjerne, farefulde, spændende undtagelsesdestinationer.²⁹ Det hænger sammen med at, »an island is the natural alternative to a continent«³⁰ og jo længere væk en ø befinder sig, jo bedre egner den sig som projektiionsflade for destinationsblikket. Fra kontinentalt og koloniale hold har øer derfor været genstand for objektivering, eksotisering og romantisering. Selveksotisering er en erkendelse af, at øer egentlig ikke kan slippe fri af objektiveringen:

We are of course tired of binaries in relation to islands – indeed in relation to everything – but we cannot move ›beyond‹ them, for this ›beyond‹ is an imaginary place without language or culture, for us, it does not exist.³¹

Eksotisering bliver til en del af tilblivelseshistorien, udviklingshistorien og hele modernitetshistorikken. Heinesen tager konsekvensen af, at man ikke helt kan komme fri af eksotisering ved at forholde sig kritisk til den og korrigere den i sine egne selveksotiseringer. Bemægtigelsen af det eksotiserende blik foregår med andre ord i en kampzone. Det gælder især oceaniske øer som Færøerne, og ingen steder er dette tydeligere end i den dansksprogede færøske litteratur og dens destinationsblik på Færøerne som en geografisk udpost.

27 BÆRENHOLDT: 2007, 56.

28 SJÓHOLM: 2011, 154–155.

29 BALDACCHINO og KHAMIS: 2018, 373.

30 PATKE: 2017, 34.

31 MCMAHON og ANDRÉ: 2018, 297–299.

Heinesens opgør med eksotisering

Som ung romanforfatter ville Heinesen gerne skrive store samfundsromaner om Færøerne. Undertitlen på hans debutroman *Blæsende Gry* (1934) blev derfor »Nutidsroman fra Færøerne«. Det kunne ligne en allusion til undertitlen på Jørgen Falk Rønnes roman *Mens Nordhavet bruser. Roman fra Færøerne* (1928) og i videre forstand en polemik mod Færobilledet i denne danske roman. Der ser med andre ord ud til at være en definitionskamp i gang blandt forfattere, der skriver dansk romanprosa om Færøerne. Da nu emnet i høj grad er Færøerne, er det Heinesens fordel, at han som bosiddende på Færøerne hele sit liv også skriver indefra. Forfatterskabet broderer dansk og færøsk kultur sammen i en mere hybrid, dynamisk og åben forståelse af det færøske end tilfældet er i Falk Rønnes romaner.

Jørgen Falk Rønne var præst på Færøerne i seks år sidst i 1800-tallet og havde ifølge Heinesen en generel tilbøjelighed til i sine romaner og rejsebøger at romantisere og dramatisere livet på Færøerne og i Nordatlanten.³² Heinesen kritiserer således Falk Rønnes eksotiseringer af Færøerne. Lad os se nærmere på et eksempel på Falk Rønnes Færobeskrivelser i en anden af hans romaner, *Taagernes Ø. Roman fra Nordhavet* (1928), og siden modstille den en passage hos Heinesen. Forsideillustrationen leder tankerne hen på specifikke færøske ø-profiler, og navnlig starten af romanen er et godt eksempel på, at Heinesen har en pointe med sin påpegning af Falk Rønnes eksotiseringer af Færøerne:

Øen ligger langt ude i Nordhavet.

Noget af det mest ensomme paa Jorden.

Med sine stejle Stenvægge og forvitrede Tinder ligger den dér i det øde Hav, som havde Skaberen glemt den, da han byggede de større lande mod øst, som en Dreng kan glemme en af sine Byggeklodser, naar han sidder paa Gulvet og bygger, fordi denne er trillet langt bort, da han heldte Klosserne af Kassen.

Det er rent forunderligt, at her ligger en Ø; man spørger uvilkaarligt: hvor hører den til? Hvorledes dukker her pludselig en Ø op af det dybe Hav.

Og Nordhavet synes at mene det samme, og gennem Aartusinder har det arbejdet paa at faa Øen væk.

Dette tunge, graasorte Hav, som har dybere Furer i sin Pande end noget andet Hav i Verden, som har tungere Bølger og vildere Brøl end alle andre Have, som raader over saa uhyre Vandmasser og piskes af saa frygtelige Storme, er aldrig blevet træt af at arbejde med Øens Undergang.

32 HEINESEN: 2000.

Vinter efter Vinter har det løbet Storm mod disse Stenmure, Brændingen har staaet som en lysende Krans om Øen Uge efter Uge, det salte Skum har pisket, Vandbjærge har i en Uendelig Række kastet sig mod disse Klipper med al deres Vælde, har brølet og tordnet; men Klipperne stod lige fast; sorte, forvredne som Trolde, blankslidte, hvert Øjeblik begravede i hvidt Skum satte de bestandig Ryggen imod og biede taalmodigt paa næste Overhaling.

Derfor ser Havet ondt paa denne Ø, holder den som en belejret Fæstning, søger af al Magt at hindre Folk i at komme til og fra.

[...]

Er det underligt, at Mennesker altid har syntes, at her var onde Magter paa Spil, at den Ø ikke var god at komme til selv paa den fineste Sommerdag.³³

Romanens titel spiller på Færøerne som geografisk periferi i dobbelt forstand: som ø og som nordlig periferi. Den udtrykker ældre tiders negative forestillinger om Norden som en tåget, isoleret og barsk region, som var forbundet med forestillingen om syd som den positive modpol.³⁴ Beskrivelsen af øen og havet er dramatisk og præget af besjælinger, hvor havet fremstilles som en ond magt og som et hårdt plaget menneske. Øen er prisgivet havets kræfter og så lille i forhold til det enorme hav, at dens blotte eksistens beskrives som helt usandsynlig. Det er en ›vild‹ geografi højt mod nord, dømt til at blive opslugt af havet.

Destination ›balsal langt ude‹

I et brev til Heinesen fra 1922 beskrev Jørgen-Frantz Jacobsen, en anden danskskrivende færøsk forfatter, »den traditionelle ›ankomst-genre‹«, som dominerede i litterære Færø-beskrivelser i perioden. Denne bestod ifølge Jacobsen i »at man grundigt omkalfatrer og eksotiserer Færøerne og Tórshavn for derved at lade dem fremtræde langt mere friskt og levende og – jeg havde nær sagt – realistisk. Det er en god opfindelse. Men er du klar over, at Færøerne overhovedet ikke kan bære sig uden til-sætning af noget udenlandsk?«.³⁵

Jacobsen var historiker og vidste, at Færøernes historie her tidligt i det 20. århundrede næsten udelukkende var beskrevet og fortalt udefra i form af udenlandske topografier, rejseberetninger, romaner etc. Som forfatter var Jacobsen selv ophavsmand til den første suveræne håndtering af destinationsblikket udefra og det kulturelt fortrolige blik indefra i form af romanen *Barbara* (1939).

33 RØNNE: 1928, 5–6.

34 DAVIDSON: 2005, 138–139.

35 MIKKELSEN og ISAKSEN: 2019, 108.

Men lad os se nærmere på, hvordan Heinesen håndterede »ankomstgenren« i sit forfatterskab, og hvordan den adskiller sig fra Falk Rønnes'. Et af forfatterskabets bedste eksempler er åbningsscenen til gennembrudsroman *De fortabte Spillemænd* (1950). Det er en eksotiserende ankomstscene, der har flere ligheder med beskrivelsen i *Taagernes Ø*, men samtidig også afviger herfra på nogle væsentlige punkter:

Langt ude i det kviksølvlysende verdenshav ligger et ensomt lille blyfarvet land. Det lillebitte klippeland forholder sig til det store hav omtrent som et sandskorn til gulvet i en balsal. Men set under forstørrelsesglas er dette sandskorn alligevel en hel verden med bjerge og dale, sunde og fjorde og huse med smaa mennesker. Ja, et sted ligger der endda en hel lille gammel by med brygger og pakhuse, gader og stræder og stejle gyder, haver og torve og kirkegaarde. Der er ogsaa en gammel højtliggende kirke, fra hvis taarn, der er udsigt over byens tage og videre ud over det almægtige hav.³⁶

Begge romaner betoner opfattelsen af Færøerne som et isoleret og ensomt lille land i det store ocean. Men hvor eksotiseringen i Falk Rønnes beskrivelse knytter sig til naturen og det ufremkommelige klippelandskab, betoner Heinesen Færøernes karakter af moderne urbaniseret samfund. Ligheden mellem de to ankomster stopper ved balsalen, der er den første markør for, at der er tale om en anden slags Færø-beskrivelse end den gængse, eksotiserende og romantiserende. Snarere end det »vilde nord« markerer balsal en mere tam udgave af europæisk kultur i betydningen et Færøerne som allerede er stærkt påvirket af verden udenfor. Men det er langt fra »a comforting otherness«, fordi den i høj grad udfordrer traditionsbundne forestillinger om det lokale og nationale. Gennem hele romanen beskrives Færøerne som en moderne geografi og som en delmængde af europæisk kultur. Den sceniske beskrivelse af øer som afgænsede rum man ankommer til og siden hurtigt forlader igen, er velkendt inden for Island Studies. Ligesom Heinesens Færøerne byder øer sig til som scener i kulturhistoriske sammenhænge. Økulturer er »redolent of performative imaginary«. ³⁷ Det forhold at Heinesen søgte ud mod større scener ved at skrive på dansk for udlændinge frembragte samtidig en skærpet bevidsthed om hans egen og Færøernes kunstneriske iscenesættelse.

Foruden den kunstneriske diskurs rummer indledningen også en videnskabelig diskurs. Citatet fremhæver ikke blot Færøerne som en

36 HEINESEN: 1950, 9.

37 BALDACCHINO: 2018, 14, citat af E. Stratford.

afsides geografi, men også på antropologisk vis som en selvberoende verden. Fortælleren kommer flyvende højt oppe- og udefra for siden at dykke ned i en lille by i et lillebitte land midt i verdenshavet. Bevægelsen slutter med, at han ser ud over det store hav, hvorfra han kom. De radikale perspektivskift undervejs udgør samtidig en sammenfletning af destinationsblikket med blikket indefra. Passagen er blevet opfattet som velegnet til at beskrive Færøerne som en destination, og den er derfor forståeligt nok blevet flittigt brugt i både politiske og i turistmæssige sammenhænge som præsentation af Færøerne.

Indledningen ligner begyndelsen til et antropologilignende studie med den ›flyvende‹ fortæller som en udefrakommende feltarbejder, der vil fordybe sig i det fremmede. Forstørrelsesglasset kan ses som en metafor for dette perspektiv, der knytter blikket indefra og udefra sammen. Det svarer til Kirsten Hastrups karakteristik af den antropologiske tilgang til kulturbeskrivelse: »In anthropology, the holistic ambition entailed an idea that *whole* societies or cultures had to be known, and they therefore had to be quite small (or at least portrayed as such)«. ³⁸

I denne sammenhæng er selveksotiseringens dobbelthed i *De fortabte Spillemand* en pendant til antropologiens dobbeltblik på øer. Romanen er delvis skrevet under 2. verdenskrig, som var en ny begyndelse i den forstand, at litteraturen fra verden uden for eller i udkanten af Vesten begynder at svare tilbage med sine helt egne ekspeditioner. ³⁹ Antropolog Ida Nicolaisen siger i et interview: »Efter Anden Verdenskrig var ekspeditionernes tid forbi, i den forstand at de, der drager ud i dag, er uddannede forskere«. ⁴⁰ Heinesens fortæller mimer de ældre ekspeditioner, men i en moderne, genopdagende sammenhæng. Introens leg med forskellige perspektiver kan også læses som en markering af, at færøsk litteratur nu svarer tilbage med ambitioner om værker på niveau med den europæisk litterære kanon. I kraft af det sammenhængende vekselblik har det europæiske blik allerede gennemtrængt færøsk kultur. Nu skal moderne færøsk litteratur blot tage konsekvensen af dette, hvad blikkenes intense vekslens kan læses som et insisterende udtryk for.

Det handler imidlertid ikke kun om et distanceret sammensat blik, men også om den blotte synliggørelse af Færøerne. I overensstemmelse

38 HASTRUP: 2010, 198.

39 LAWALL: 2009; MOBERG: 2014.

40 RIFBJERG: 2017.

med de kunstneriske ambitioner skulle Færøerne gøres synlige, og til det formål er selve romangenren særlig velegnet. I sin bog *Den blå tvålen. Romanen och konsten att göra saker och ting synliga* understreger Sara Danius romanens evne og formål, som er at gøre verden synlig.⁴¹ For en ultralille litteratur⁴² som den færøske har det været en eksistensbetingelse at søge synliggørelse og gøre opmærksom på sig selv for ikke at forsvinde i verdens store sammenhænge. Romanens tradition for at synliggøre geografier⁴³ gør den samtidig beslægtet med turistens opdagerblik og visuelle orientering.

Synssansen er i fokus under opdagelserne, og den udgår fra introens perspektiviske bevægelser, der tilføjer passagen et filmisk-visuelt præg. Indledningen synliggør især havet, som indrammer passagen. Havet åbner Færøerne mod verden, og modsætningen mellem hav og land, kontinent og ø ophæves, men dog ikke spændingen mellem dem. I den gængse kontinentale opfattelse modstilles land og hav.⁴⁴ Forskningen har indtil for nylig ikke interesseret sig synderligt for havet. Philip Steinberg kritiserer forskningen inden for oceaniske studier for at studere havet på kontinentale præmisser og se oceaniske regioner som »a series of (terrestrial) points linked by connections, not the actual (oceanic) space of connections«. ⁴⁵

De to forskellige syn på havet markerer også en afgørende forskel mellem Falk Rønnes og Heinesens tilgang til Færøerne som arkipelag. Falk Rønne fokuserer på hav og land som to vidt forskellige realiteter med en klar skillelinje. De kan derfor kun støde sammen og som sådan repræsenterer de en farlig og anderledes verden. Fortælleren i *De fortabte Spillemand* derimod ophæver den gængse strukturelle dikotomi mellem havet og landjorden⁴⁶ for i stedet at forvandle forholdet mellem hav og land til, hvad Edward Casey betegner som »breathing [...] boundaries«. ⁴⁷ Fortælleren tilegner sig havet ved i slutningen af indledningen at se ud over det »indefra«. Havet er ikke længere »langt ude«, men i forlængelse af

41 DANIUS: 2018, 13.

42 Jf. MOBERG: 2017.

43 Jf. MORETTI: 1998; MOBERG: 2014, 13–73.

44 GOLDIE: 2011, 7.

45 STEINBERG: 2001, 157–158.

46 TUAN: 1977, 4.

47 CASEY: 2011, 384–386.

landet, idet fortælleren panorerer blidt fra sin »udsigt over byens tage og videre ud over det almægtige hav«. Havet er ikke blot det tomme, fremmede rum på vejen ud mod landet, men en del af destinationens forvandling til et ›her‹. Derfor beskrives havet som ›almægtigt‹ sidst i introen – et almægtigt ›writing back‹ til kontinentet og verden. Forstørrelsesglasset forstørre ikke blot landet ved at zoome ind på det, men også ved at udvide det rent geografisk ved at inddrage havet og beliggenheden som en del af landets samlede geografi. Havet markerer sin autoritet ved at udvide landet indefra og som vandvej forbinde det med resten af verden. Færøerne fremtræder hermed ikke kun som en ›ny‹ geografi set udefra, men også som en geografi set indefra med en ny selvforståelse, som er klar til at ›remappe‹ verden i sit billede. Indledningen synliggør havet, og havet forstørre Færøerne på det verdenskort, Heinesen appellerer til. Færøerne træder ind på historiens scene i kraft af sin geografi. Da Færøerne forsvinder på mange verdenskort gælder det netop landet og ikke det store havområde, der tilhører Færøerne. Heinesen bruger romanens geografi til at tale Færøernes sag, og det handler i særlig grad om synlighed og synliggørelse af overset hav.

Som afsluttende pointe i denne sammenhæng forklares, hvordan indledningens geografiske tanke aktualiserer to grundlæggende forskellige opfattelser af geografi, som Parag Khanna omtaler i sin bog *Connectography*. De to geografiopfattelser knytter sig til det blyfarvede land og det kviksølvlysende hav, der repræsenterer henholdsvis den gamle og den nye forestilling om geografi. Den gamle geografi er blevet forbundet med »destiny [...] monolithic and immovable force«⁴⁸ samt forskellige former for ressourcemangler, fattigdom, isolation, ubeboelighed, som kunne minde om klassiske forestillinger om Norden. Den nye geografi derimod er koblet til moderne privilegier og kapital, der stammer fra rigdom og forskellige former for kapital som natur- og kulturkapital, der *brander* nye geografier som kolde øer, der er blevet populære turistmål. I *De fortabte Spillemands* indledning viser den nye geografi sig som bevægelighed både i de afrundende, dykkende og panorerende bevægelser og i beskrivelserne af havet som kviksølvlysende. Kviksølv er et grundstof i konstant bevægelse, som her knytter an til forestillingen om havet som det element, der forbinder, bevæger og forstørre det isolerede land i havet. Heroverfor har vi blyet som en beskrivelse af landet som stilstand og en tung

48 KHANNA: 2016, 5–14.

materielt fikseret virkelighed. Hvor kviksølvstilstanden repræsenterer en moderne forestilling om Nordens geografi som kapital, repræsenterer blytilstanden en gammel forestilling om Nordens geografi som isolation og ressourcemangel.

Færøerne som turistdestination og det succesfulde *Visit Faroe Islands* som globaliseret agent i denne sammenhæng repræsenterer det, Khanna kalder »competitive connectivity [...] and a shift toward a more complex global system«. ⁴⁹ Den nye form for geografi er en netværkende og åben geografi svarende til det, Khanna i en sammentrækning af ordene »connection« og »geography« kalder »connectography«, ⁵⁰ der henviser til en geografi, der ligesom havet konstant søger ud mod andre geografier. Ved at tillægge havet en afgørende rolle udvider Heinesen blikket indefra med blikket udefra. Han distancerer sig i samme bevægelse fra statiske opfattelser af geografi og identitet som fikserede størrelser til fordel for en mere dynamisk, kunstnerisk håndtering af distance og bevægelighed.

De sammensatte opdagelsesaspekter – allusionerne til en kunstnerisk scene og videnskabelig kortlægning – dækker væsentlige aspekter i det moderne, men er utilstrækkelige til at beskrive den nye geografi, der også er en »anden«, eksotisk verden. Med i bevægelserne udad, nedad, indad og udad igen, som uddybes i løbet af romanen, er der mange dimensioner og aspekter i spil.

Afslutning

Artiklen har gjort rede for, hvordan William Heinesen fremstiller Færøerne som en moderne litterær destination ved at udnytte fascinationskraften i eksotiseringer og romantiseringer, samtidig med at han forholder sig korrigerende til disse beskrivelser. Heinesen formår at udnytte attraktionsmomenterne i at se Færøerne som en turistliggende destination. Det gør han ved at koble sig på blikket udefra og udnytte den elementære opmærksomhedskapital, der er ved at beskrive noget fjerntliggende, og den friskhed, der er ved at se sit eget på stor afstand. Men det er langt fra en tam og eksotiserende jagt på autenticitet. Der er tale om en ny destinationsforståelse, der fremstiller Færøerne som en uforvekslelig destination, men med en europæisk selvforståelse. Forfatterskabet anvender teknikker

49 Ibid., xvii.

50 Ibid., 13.

og erfaringer, som ligner romantiserende fremstillinger i danske romaner og ældre rejseberetninger om Færøerne. Hermed tillægger Heinesen eksotiseringen en bestemt betydnings- og virkningseffekt, men han står af på halvvejen, idet han så dykker ned under overfladen for at beskrive ikke blot vild natur og dramatiske kærlighedshistorier, men tilmed Færøernes transformation ind i det moderne.

Færøsk litteratur er født ind i en kontekst, hvor blikket udefra og ekstern afhængighed slår kraftigere igennem end i større kulturer med den konsekvens, at litteraturen er henvist til at markere sig i et udpræget spatialiseret verdensbillede. Det analytiske afsæt har været dansksproget færøsk litteratur, der viser sig at være særligt optaget af blikket udefra, som har en tendens til at eksotisere øerne. I den europæiske tradition har øer påkaldt sig stor opmærksomhed som mystiske og farefulde destinationer. Øer er blevet fremstillet som isolerede og ekceptionelle geografiske enheder og som det naturlige alternativ til kontinenter. Fra et kontinentalt-kolonialt synspunkt er øer derfor traditionelt blevet fremstillet som genstande for massive eksotiseringer og romantiseringer.

Dansksprogede færøske romaner er gennemtrængt af allusioner til det kontinentale-koloniale blik, som udnyttedes i en definitions-kamp om Færøerne og som ikke efterlader Færøerne som en passiv modpart. Færøsk litteratur indoptager de ydre, eksotiserende forestillinger om øerne ved at nyfortolke dem som et bindeled mellem Færøerne og Europa og ved at gøre færøsk litteratur og kultur til en delmængde af europæisk litteratur og kultur.

Med teoretisk afsæt i *Tourism Studies*, *Island Studies*, antropologi og *Ocean Studies* har fokus været på, hvordan Heinesen forvandler det eksotiserende element til refleksive antropologilignende beskrivelser af Færøerne som en attraktiv og unik destination. Eksotiseringer bliver hermed til selveksotiseringer, som er mere end eksotiseringer i kraft af, at de udgør æstetisk og kulturelt bevidste vekselvirkninger mellem blikket udefra og blikket indefra. Heinesens medium er i en vis forstand et udefrakommende sprog, som var det danske, han voksede op med. Det blev hermed muligt for ham at skabe en kunstnerisk platform, hvor han kunne spille på hele udtrækket af sine hybride dansk-færøske erfaringer.

Sammenligningen med Jørgen Falk Rønnes eksotiserende beskrivelse af Færøerne viser et afgørende aspekt i Heinesens håndtering af Færøerne som en litterær destination. Han udnytter den geografiske distance mellem Færøerne og kontinentet som en æstetisk distance, som adskiller sig

fra det kontinentale blik i Jørgen Falk Rønnes romaner. Heinesens færøske geografi er på en og samme tid forlenet med en selvbevidst distance og præget af hans egne færøske erfaringer. I kraft af denne hybriditet står han som den mest kosmopolitiske færøske forfatter, der absorberer en mangfoldighed af moderne strømninger, samtidig med at forfatterskabet er dybt forankret i færøsk kultur. Distancen udvider rummet og tematikken i forfatterskabet.

Det kosmopolitisk broderende blik udad og indad har den færøske nation taget til sig i dag, hvor Heinesen er blevet både et nationalt ikon og en turistattraktion. Hvor det traditionelt var bygderne og naturen, som blev benyttet som nationalsymboler, har Heinesen og Jacobsen været med til at gøre Thorshavn til et færøsk kerneland. Selv en så lille by som Tórshavn var allerede både før og efter år 1900 et heterogent sted, en slags *borderzone* med folk mange steder fra. Bygderne fremstod derimod som det rene, oprindelige, autentiske og derfor efterstræbelsværdige i den interne nationalromantiserende kontekst, fordi, som forfatteren Sjón påpeger: »Nationen handler om renhed [...] Det gør byer for eksempel ikke«. ⁵¹

For Heinesen blev Færøerne ikke mindre autentiske og færøske af denne u-renhed og af at vedkende sig afhængigheden af blikket udefra. På grund af øers (og byers) grundlæggende afhængighed og omfattende brug af blikke og ressourcer udefra er dette en insulært mere end en nationalt betinget erkendelse. Færøerne som litterær destination i Heinesens forfatterskab handler mere om det lokale som småstad og øhav og mere om kulturmøder end om det nationalt særegne. Forfatterskabet bliver derfor ikke kun en litterær færøsk destination, men også en tilgang til en hel lille verden nordpå.

Bibliografi

- ANDERSEN, Frits: *Sydhavsoen. Nydelsens geografi*. Århus: Aarhus Universitetsforlag, 2018.
- ANDERSEN, Per Thomas: *Hvor burde jeg da være? Kosmopolitisme og postnasjonalisme i nyere litteratur*. Oslo: Universitetsforlaget, 2013.
- BALDACCHINO, Godfrey: *Island Enclaves. Offshoring Strategies. Creative Governance, and Subnational Jurisdictions*. Kingston: Mc Gill-Queen's University Press, 2010.
- BALDACCHINO, Godfrey (red.): *The Routledge International Handbook of Island Studies. A World of Islands*. London: Routledge, 2018.

51 TSCHMERINSKY: 2019.

- BALDACCHINO, Godfrey, og Susie KHAMIS: »Brands and Branding«. I: Baldacchino, Godfrey (red.): *The Routledge International Handbook of Island Studies. A World of Islands*. London: Routledge, 2018, 368–380.
- BOYM, Svetlana: *The Future of Nostalgia*. New York: Basic Books, 2001.
- BÆRENHOLDT, Jørgen Ole: *Coping with distances. Producing North Atlantic Societies*. Oxford: Berghahn Books, 2007.
- CASEY, Edward S.: »Border versus Boundary at la Frontera«. I: *Environment and Planning D. Society and Space* 29:3 (2011), 384–398.
- DAMM, Inge, og Jan TEUBER: *Det antropologiske projekt. Om forbløffelse*. København: Gyldendal, 1992.
- DANIUS, Sara: *Den blå tvålen. Romanen och konsten att göra saker och ting synliga*. Stockholm: Albert Bonniers, 2018.
- DAVIDSON, Peter: *The Idea of North*. London: Reaktion Books, 2005.
- GOLDIE, Matthew Boyd: »Island Theory.The Antipodes«. I: McCusker, Maeve, og Anthony Soares (red.): *Islanded Identities. Constructions of Postcolonial Cultural Insularity*. Amsterdam: Rodopi, 2011, 1–40.
- HASTRUP, Kirsten: »Emotional Topographies. The Sense of Place in the Far North«. I: Davies, James, og Dimitrina Spencer (red.): *Emotions in the Field. The Psychology and Anthropology of Fieldwork Experience*. Stanford: Stanford University Press, 2010, 191–211.
- HEINESEN, William: *Blæsende Gry. Nutidsroman fra Færøerne*. København: Levin & Munksgaard, 1934.
- HEINESEN, William: *De fortabte Spillemand*. København: Gyldendal, 1950.
- HEINESEN, William: »Lívið í Føroyum«. I: Enni, Jóhannes (red.): *William ummælir fagar listir*. Tórshavn: Fannir, 2000, 70–75.
- ISAKSEN, Jógvan: *Mellem middelalder og modernitet. Omkring William Heinesens prosa*. København: Amaldus, 2004.
- [JOSEPH]: <https://www.williamjoseph.com/understanding-push-pull-strategies/> [3. december 2020].
- KHANNA, Parag: *Connectography. Mapping the Global Network Revolution*. London: Weidenfeld & Nicolson, 2016.
- KIRSHENBLATT-GIMBLETT, Barbara: *Destination Culture. Tourism, Museums and Heritage*. Berkeley: University of California Press, 1998.
- KJÆLDGAARD, Lasse Horne: »Blixen og det fremmede blik«. I: *Politiken*, 25. september 2005.
- LARSEN, Gorm: »Anbefaling«. Upubl., 2020.
- LAWALL, Sarah: »The West and the Rest: Frames for World Literature«. I: Damrosch, David (red.): *Teaching World Literature*. Harvard: Modern Language Association, 2009, 17–33.
- MCMAHON, Elizabeth, og Bénédicté ANDRÉ: »Literature and the Literary Gaze«. I: Baldacchino, Godfrey (red.): *The Routledge International Handbook of Island Studies. A World of Islands*. London: Routledge, 2018, 296–311.
- MIKKELSEN, Jonhard, og Jógvan ISAKSEN (red.): *Brævaskiftið millum William Heinesen og Jørgen-Frantz Jacobsen 1920–1938*. Bd. 2. Vestmanna: Sprotin, 2019.

- MOBERG, Bergur Rønne: *Resten i Vesten. Verdenslitteratur i modernismens margin*. Hellerup: Spring, 2014.
- MOBERG, Bergur Rønne: »The Ultraminor to Be or Not to Be. Deprivation and Compensation Strategies in Faroese Literature«. I: *Journal of World Literature* 2:2 (2017), 196–216.
- MORETTI, Franco: *Atlas of the European Novel 1800–1900*. Brooklyn: Verso, 1998.
- PATKE, Rajeev S.: *Poetry and Islands. Materiality and the Creative Imagination*. Maryland: Rowman & Littlefield, 2017.
- RICHARDS, Greg (red): *Cultural Tourism. Global and Local Perspectives*. Philadelphia: The Haworth Hospitality Press, 2007.
- RIFBJERG, Synne: »Hvad gør I?«. I: *Weekendavisen*, 29. september 2017.
- ROBINSON, Mike: »Between and Beyond the Pages: Literature-Tourism Relationships«. I: Robinson, Mike, og Hans Christian Andersen (red.): *Literature and Tourism. Essays in the Reading and Writing of Tourism*. Boston: Cengage Learning, 2011, 39–80.
- RØNNE, Jørgen Falk: *Taagemes Ø. Roman fra Nordhavet*. København: H. Hagerups, 1928.
- SCHOUTEN, Frans: »Cultural Tourism: Between Authenticity and Globalization«. I: Richards, Greg (red): *Cultural Tourism. Global and Local Perspectives*. Philadelphia: The Haworth Hospitality Press, 2007, 25–39.
- SEGALEN, Victor: *Essai sur l'exotisme*. Paris: Mercure de France, 1999.
- SJÖHOLM, Carina: *Litterära resor. Turism i spåren efter böcker, filmer och författare*. Göteborg, Stockholm: Makadam, 2011.
- SKARÐHAMAR, Anne-Kari: *Christian Matras' brevveksling med William Heinesen og Karsten Hoydal*. Tórshavn: Fróðskapur, 2009.
- SQUIRE, Shelagh J.: »The Cultural Values of Literary Tourism«. I: *Annals of Tourism Research* 21 (1994), 103–120.
- STEINBERG, Philip E.: *The Social Construction of the Ocean*. Cambridge: Cambridge University Press, 2001.
- TANOUKHI, Nirvana: »The Scale of World Literature«. I: D'haen, Theo, César Domínguez og Mads Rosendahl Thomsen (red.): *World Literature. A Reader*. London: Routledge, 2013, 301–316.
- TSCHEMERINSKY, Kathrine: »Da golemmen kom til Island«. I: *Weekendavisen*, 16. maj 2019.
- TUAN, Yi-Fu: *Space and Place. The Perspective of Experience*. London: Edward Arnold, 1977.
- Visit Faroe Islands: »Untold, Unspoiled, Unexplored, Unbelievable«. 2013. www.visitfaroeislands.com [21. februar 2020].
- WINTER, Tim: »Auto-Exoticism. Cultural Display at the Shanghai Expo«. I: *Journal of Material Culture* 18:1 (2012), 69–90.

VERA KNÚTSDÓTTIR, University of Iceland
Spectral Memories from the Archive
Musée Islandique and *Das Experiment Island*

Musée Islandique and *Das Experiment Island* are two series of photographs by artist Ólöf Nordal, exhibited at the National Gallery of Iceland in 2012. Both series make use of material from physical anthropological examinations that were performed on Icelanders, and present them in the context of colonialism and ideas on racial difference. The first examination was conducted in 1856, by French scientists who made plaster casts of body parts of several Icelanders from different classes; i.e. the hands, legs, bust, chest and head of an Icelandic farmer, a fisherman, a labourer, an intellectual and two women. Today, the plaster casts are kept in the storage spaces of Musée de l'homme in Paris, but copies of the casts have also been found in El Museo Canario in the Canary Islands. The second experiment is temporally closer, from 1972, but seems to be as forgotten by the Icelandic public as the first one. The Icelandic but German-based anthropologist Dr. Jens Pálsson and his research team measured the head shapes of Icelanders and took biological samples of them, such as locks of hair. Pálsson collected a tremendous amount of samples but never got any results out of his experiments. This massive amount of samples is kept in the storage spaces of the University of Iceland, and the artist has described how difficult it was to gain access and be allowed to photograph them.¹ These two series of photographs are clear examples of counter-memories that are passively stored in the archive, and later invited to be on display in a canonical institution in the form of contemporary art. The title ›Musée Islandique‹ is taken from the exhibition of the plaster casts in Paris in 1856, while the title ›Das Experiment Island‹ is chosen by the artist herself to describe the extensive archive created by Dr. Jens Pálsson.

Academic texts have been written on the artworks already, and on the occasion of the exhibition at the National Gallery, an extensive catalogue was published with two articles on the series. Art historian Æsa Sigur-

1 Seminar on the artwork during *Hugarflug*, series of seminars organized by Listaháskóli Íslands (LHÍ), the Art Academy in Iceland, in March 2015. The artist herself presented her work, and art historian Æsa Sigurjónsdóttir as well as anthropologist Kristín Loftsdóttir gave talks. Both have written articles on the work (see Bibliography).

jónsdóttir approaches the work from diverse art historical viewpoints, such as photography and archival art. She further emphasizes the definition of the work as belonging to the category of ›contemporary art‹, which focuses on discursive contexts and epistemologies, rather than being bound to aesthetic objectives.² This emphasizes the potential role of the artist in researching memory and questioning constructions of identity. Anthropologist Kristín Loftsdóttir has written on the work in light of colonialism and racism, where she relates the experiments to colonial exhibitions and the infamous world fairs of the nineteenth century.³ These two viewpoints are highly relevant when discussing the work and I will refer to both authors in my analysis but my aim is to look at the *mnemonic function* of the artwork, specifically how the series function as *spectral memories*. The artworks present memories that have been forgotten, perhaps silenced and repressed, then return to the public realm to haunt prevailing notions of cultural memory and national identity. This mnemonic focus allows me to ask the following questions: What meaning do these archives have for contemporary viewers? And how do they relate to the idea of ›Scandinavian Exceptionalism‹? In order to contextualise my analysis of the two series I begin by discussing the function of the archive for cultural memory as well as outlining the historical context of Iceland as a colony during the imperialist era.

The archive as storage for spectral memories

For both series, the archive becomes a storage for ›spectral memories‹, i.e. memories that have been forgotten and overlooked, perhaps silenced or repressed, and wait to return to the public sphere; to be acknowledged, or to be disregarded altogether, trashed and lost forever. The archive is a fundamental concept when discussing the dynamics of remembering and forgetting that are constantly at work in the cultural memory. Aleida Assmann describes how memory contains both an active side and a passive side, the latter being a sort of storage memory that she represents with the term *archive*, distinguishing it from the *canon* or the active working memory. The objects of the canon are on display in the showrooms of museums while the objects of the archive lie hidden in the stor-

2 SIGURJÓNSDÓTTIR: 2012, 13.

3 LOFTSDÓTTIR: 2015, 424.

age rooms, in attics or cellars, forgotten by the general public and the museum's visitors, but preserved in the cultural unconscious and not entirely lost. The active and passive sides of memory have, therefore, different representational relations to the past: »the actively circulated memory that keeps the *past as present* as the canon and the passively stored memory that preserves *the past past* as the archive«. ⁴ In *Cultural Memory and Western Civilization*, Assmann discusses the political function of the archive which is already present in the word itself, its meaning and etymology, as it refers back to the Greek word ›arké‹ that has a twofold meaning: ›beginning‹ and ›government‹. ⁵ She further refers to Derrida's *Archive Fever* where the philosopher starts by describing the two semantic dimensions of the word and the relation between the two concepts it conveys; on the one hand, ›commencement‹ or beginning, and on the other, ›commandment‹, or order. ⁶ In general, the poststructuralist approach to the archive, as one can note in the texts by Foucault and Derrida, emphasizes its function as a political tool of power. They criticize and challenge the neutrality of the elements stored in the archive and the neutrality of institutional collecting and preservation. ⁷ Or, as Derrida states: »Nul pouvoir politique sans contrôle de l'archive, sinon de la mémoire. La démocratisation effective se mesure toujours à ce critère essentiel : la participation et l'accès à l'archive, à sa constitution et à son interprétation.« [There is no political power without control of the archive, if not memory, Effective democratization can always be measured by this essential criterion: the participation in and the access to the archive, its constitution, and its interpretation]. ⁸ The archive as a storehouse for memory represents thus a certain power tool that allows authorities to determine how the past is read as well as how the present will be read in the future. Or as Assmann writes: »a control of the archive means control of memory«. ⁹

One can also denote a certain emphasis on *repression* in the poststructuralist discussion of the archive. This is evident in Derrida's as well as Jan Assmann's conceptualisation of the archive, who both relate its

4 ASSMANN: 2008, 98.

5 Idem: 2011, 327.

6 DERRIDA: 1995b, 10–11.

7 ERLI: 2011, 51.

8 DERRIDA 1995a, 15; idem: 1995b, 11.

9 ASSMANN: 2008, 328.

mechanism to the psychological process in the theories of Sigmund Freud. Astrid Erll stresses this repressive emphasis when she relates Derrida's text on the archival fever to the idea of the cultural crypt in Jan Assmann's terms.¹⁰ Derrida speaks of *archival fever* that he relates to a psychological drive, similar to Freud's death drive. The archival fever, as he refers to it, is a contradictory drive or desire, to collect and remember, but at the same time to repress, erase and forget: »La pulsion de mort n'est pas un principe. Elle menace même toute principauté, toute primauté archontique, tout désir d'archive. C'est ce que nous surnommerons plus tard le mal d'archive.« [The death drive is not a principle. It even threatens every principality, every archontic primacy, every archival desire. It is what we will call, later on, le mal d'archive, ›archive fever.]¹¹ Simply stated, the archive seems to be an inherently ambiguous mechanism that memorializes and represses at the same time. This contradictory emphasis on repression and return, gives the archive an uncanny dimension. The concept of the uncanny, originally ›unheimlich‹ in German and discussed in Sigmund Freud's famous essay from 1919, approaches memory from a melancholic viewpoint where something hidden has been brought to light, evoking a very particular kind of unfathomable terror. The uncanny presents the return of memories as a melancholic threat, as something that evokes gruesome feelings with living subjects. While the idea of *spectral memories* are also grounded on the idea of return, spectrality presents a different perspective on memory, emphasising how the conceptualisation of the past, that takes place in the present, affects the future.

Derrida stresses how the archive is haunted by what is excluded from it which points to the spectral nature of the archive, hence tying the text on the archive to his conceptualisation of ›hauntology‹ in *Specters of Marx*, published a year before *Archive Fever*. Hauntology seeks to analyse how spectralities, created by a presence of a spectre, suggest a certain temporal anachrony, implying that something that has been repressed, rematerializes. For Derrida, the archive has an inherently spectral structure: »Sans doute mais d'abord parce que la structure de l'archive est spectrale. Elle l'est a priori : ni présente ni absente ›en chair et en os‹, ni visible ni invisible, trace renvoyant toujours à un autre dont le regard ne

10 ERLL: 2011, 51.

11 DERRIDA: 1995a, 27; idem: 1995b, 12.

saurait être croisé, [...]« [Undoubtedly, but in the first place because the structure of the archive is spectral. It is spectral a priori: neither present nor absent ›in the flesh‹, neither visible nor invisible, a trace always referring to another whose eyes can never be met, [...]].¹² This discussion illustrates how politicised the archive actually is, as a method, form and a concept. Its politics further seem to be integrated in its history; the development, and what Ernst van Alphen terms as the ›modernisation‹ of the archive during the nineteenth century, the time of positivist thinking aiming at scientific control and imperialism.¹³ The archive, therefore, has deep connotations to colonialism.

Historical context: Iceland as a colony

Simply stated, Ólöf Nordal's two series *Musée Islandique* and *Das Experiment Island* propose two different forms of *colonial archives*, or at least archives that have strong connotations, albeit strange and complex relations, to that form of the archive, due to the peculiar status of Iceland in a colonial context. A discussion of that status can further give a critical perspective on the idea of ›Scandinavian Exceptionalism‹ and the relation between the different countries usually associated with the term ›Scandinavia‹. Iceland had originally become a part of Norway in the year 1262 but was taken under the rule of the Danish king during the late fourteenth century until 1944, when it became an independent republic. While Iceland is often referred to as having been a ›hjálanda‹ (dependency) in contemporary discussion, which tends to avoid the term ›colony‹, its relations to Denmark can, to a certain extent, be described in light of colonial and post-colonial theories, since control over the country and the nation, was part of the expansion of the Danish imperialist state during the colonialist era. I would furthermore argue that avoiding the term ›colony‹ in Icelandic discourse reflects somewhat a collective shame of Icelanders for being classified as secondary citizens of the world, implied by the word ›colonized‹ and according to the racial classification of the nineteenth century imperialism. And here is where the question of race and racial difference becomes important but also complicated. Kristín Loftsdóttir and Gísli Pálsson discuss this complication of race and colonialism in

¹² Idem: 1993, 132; idem: 1994, 84.

¹³ ALPHEN: 2014, 22.

their chapter »Black on White: Danish Colonialism, Iceland and the Caribbean« from a book titled *Scandinavian Colonialism and the rise of modernity* and published in 2013. They describe how the idea of racial difference is recent and seen by most scholars today as emerging in connection to the nation state and ideas of modernity, reaching its peak with colonialism during the imperialist era.¹⁴ They also discuss how Iceland as a colony during the imperialist era remained in a contradictory position. Icelanders were in some sense seen as a people who needed to be colonized, to be brought to modernity in terms of being informed and civilized, and Iceland was a place of curiosity and mystique like other unknown ›exotic‹ colonial territories.¹⁵ But as such, it was also seen as the home base of everything authentically Nordic, due to the isolation of the island. Iceland was considered an important source for Germanic culture and therefore held a strong attraction for nationalists, who would for example draw links between the inhabitants and the greatness of the Nordic heroes and the Vikings of the sagas.

The peculiar position of Iceland during the colonialist period is further reflected, according to Loftsdóttir, in the Danish colonial exhibitions, or rather in the harsh reaction of Icelandic students to Icelandic people being on display on these exhibitions.¹⁶ Colonial exhibitions were common in the colonial empires, and took for example place during the infamous world fairs, that first came about in Britain in 1851 under the title ›The Great Exhibition‹. The aim of the fairs were above all to show the superiority of each nation, by exhibiting recent discoveries of the industrial revolution as well as presenting the knowledge collected about the exotic world outside Europe; in other words, the colonial territories.¹⁷ The Eiffel tower, which is doubtless one of the most famous monuments in the world, is for example a product of the world fair in Paris in 1889, which also had a ›negro-village‹ that displayed four hundred inhabitants from different colonies.¹⁸ Colonial exhibitions with human beings on display also took place in the Nordic countries, for example in the Tivoli in Copenhagen, Denmark. In the year 1905, Danish authorities were plan-

14 LOFTSDÓTTIR and PÁLSSON: 2013, 38.

15 Ibid., 37.

16 LOFTSDÓTTIR: 2015, 424.

17 Idem: 2002, 54.

18 Ibid.

ning a colonial exhibition with subjects from their colonies in the Caribbean, as well as from Greenland and Iceland. Icelandic students living in Copenhagen were furious at the idea and protested loudly by stating: »We consider it a disgrace, if Icelandic women are to be displayed with daughters of Eskimos and black women«. ¹⁹ Loftsdóttir has written about these reactions of the Icelandic students and states that they project the peculiar position of Icelanders in European thought. While fearing humiliation, they sought for the approval or recognition of the outside world, wanted to be men among men, and above all desired independence and freedom from Danish rule. ²⁰ When discussing Icelanders as colonial subjects, it is nevertheless important to note and highlight that while they were certainly under a foreign rule, they did not experience the same violence and cruelty as the colonized nations. ²¹ It is also important to note that Icelanders themselves believed in racial difference, as the aforementioned quote from the Icelandic student shows, making it perhaps more complicated for them to come to terms with being a colony during the imperialist era. The peculiar status of Iceland in the context of colonialism suggests different power relations between the Scandinavian countries, and points towards a certain cultural hierarchy that is to be found within those relations. It therefore complicates the concept of ›Scandinavian exceptionalisms‹, by disrupting the idea of Scandinavia as a unified whole, bringing forth how the term rather refers to a geographical location where multiple diverse cultural groups reside. ²²

Musée Islandique

The story behind the *Musée Islandique* archive is told in the exhibition catalogue. It describes how the French prince Jérôme Napoléon arrived in Reykjavík, in June 1856, and later that summer sailed to the West-Fjords, in order to explore possible colonial territories for the French empire as well as possible areas for building operational units for fish-processing. ²³ The expedition was therefore a part of the colonial expansion of France during the imperialist era of the nineteenth century, when

¹⁹ LOFTSDÓTTIR: 2015, 424.

²⁰ Ibid.

²¹ Ibid.

²² LOFTSDÓTTIR and JENSEN: 2012, 2.

²³ SIGURJÓNSDÓTTIR: 2012, 6.

European empires competed in conquests and sought to strengthen their connections in foreign territories.²⁴ The creation of plaster casts was a typical method when creating a colonial archive, but Sigurjónsdóttir discusses how casts of this sort, during the nineteenth century, were considered typical documents or research objects, such as photographs, and above all images that were supposed to give insight into the remote and mysterious, the unknown and exotic.²⁵ The exhibition of the plaster casts in the Palais-Royal the same year, was a very typical colonial exhibition for the period, but as Loftsdóttir states, the exhibitions of foreign objects and human beings from colonial territories were supposed to highlight the superiority of the French, their central position in the world and their custodian role in civilizing the rest of the world.²⁶

The *Musée Islandique* series consists of twenty-two colour photographs which portray different parts of plaster casts made of the bodies of several Icelanders. The series presents three different types of photographs. The first portrays the plaster cast busts of each subject, with the other busts in the background, where one can see items such as shelves, boxes and filing cabinets that situate the objects in a storage room (image 1). The heads are all in light-grey colour with dark-grey spots on them, except one bust that has been completed in full and painted in fair-skin colour. During the exhibition at the National gallery in Iceland, the photographs were mounted in a single row on the walls of the exhibition space, highlighting the reiteration inherent in the form of the archive, as well as suggesting a common way of exhibiting ›normal‹ portraits, i.e. of living human subjects. The second type of photographs portray the hands of the subjects that have been completed and painted in fair-skin colour, making them somehow hyper-real, evoking uncanny connotations with lifeless bodies that can return to life at any time. The hands lie on what seems to be the green surface of a table and one can detect a small inscription of a number and the word ›islandais‹, Icelandic, which points to the archival cataloguing. The third type of photographs shows the assemblage of different body parts; for the men that means the torso with a leg and arm (image 2), and for the women, the leg, arm, navel and breasts. The artist's choice of positioning the fragmented body parts together

24 LOFTSDÓTTIR 2015: 430–431; ÓLAFSSON: 1986, 147.

25 SIGURJÓNSDÓTTIR: 2012, 7.

26 LOFTSDÓTTIR 2015: 431; KAISER: 1999, 231.

highlights the dehumanizing effect when the archive purports to represent living human beings, but only contains lifeless casts of parts of their bodies. The *Musée Islandique* series emphasizes the objectification often inherent within the form of the archive; where flesh and blood is transformed into lifeless materials.

Image 1: *Musée Islandique*. Copyright: Ólöf Nordal.

All of the three types of photographs document the transformation of living subjects into objects. This objectification of the archive is *uncanny* because it presents a process where living beings lose their identity and sense of self by becoming life-less objects. These are familiar bodies that have become unfamiliar due to the workings of the archive. The fragmented body as such also evokes uncanny associations suggesting the image of a dismembered corpse. These photographs are *spectral* in the sense of evoking the material presence of people from the past and who

Image 2: *Musée Islandique*. Copyright: Ólöf Nordal.

have passed away. They also have a haunting impact on viewers by raising questions which are left unanswered within the photographic image; such as the origins and objectives of the archive, the purpose of the experiments, as well as the identity of the human subjects posing as dehumanized subjects in the portraits.

Musée Islandique and the colonial archive

In *Staging the Archive*, Ernst van Alphen states that while archives have existed since the beginning of time, the modern archive is a nineteenth-century phenomenon.²⁷ He describes how the archive undergoes a rigorous process of modernisation by following two important phenomena of the period; photography and colonialism. As military power was not enough to ensure control over the colonial territory, it became important to collect knowledge and information about its unknown parts, and not least to store and catalogue that information, resulting in vast colonial archives.²⁸ Archives were considered to be storehouses of factual knowledge, which as van Alphen states, »was not waiting to be read or interpreted, but ordered«. ²⁹ Thomas Richards the author of *The Imperial Archive* describes how this collecting of facts was aimed at gaining ›comprehensive knowledge‹. That is, knowledge that was believed to be singular, complete and global, not plural, partial or local.³⁰

Here van Alphen brings up Gayatri Spivak and her book *A Critique of Postcolonial Reason*. Spivak states that the colonial archives did not store the *facts* of the colonized territory but rather, representative objects constructed by the colonizers that later was imposed as being the reality of, for example, India.³¹ This can be related to what Edward Said termed *orientalism* and describes how western colonizers constructed an image of the orient in opposition to what they thought of themselves.³² The well-constructed archive becomes a symbol of power: »The ideal of a well-ordered, unified system of knowledge is at the same time an image of a well-ordered and unified empire«. ³³ The archive gives the illusion of having control over the empire in its totality; also the unknown and foreign colonial territories that Westerners viewed as ›exotic‹ territory. Colonial archives should therefore not be read as being accurate historical documents of the past, but rather as being representations of the imagined imperial past and the colonial fantasy. The two colonial archives presented

27 ALPHEN: 2014, 22.

28 Ibid., 41.

29 Ibid., 42.

30 Ibid., 42; RICHARDS: 1993, 7.

31 ALPHEN: 2014, 43; SPIVAK: 1999, 203.

32 SAID: 1979, 1-2.

33 ALPHEN: 2014, 43.

in the two series by Nordal, aim at collecting, storing and ordering information about the origin of the Icelandic people. This is quite evident in the example of the *Musée Islandique* project performed at the height of the colonialist era. The idea of a colonial archive is however odd in the case of *Das Experiment Island*, considering that the experiments took place in the nineteen seventies when many of the colonies had become independent, including Iceland, and at a time the colonialist era starts to be critically discussed in academia with the birth of post-colonial discourse. Furthermore, one would think that the colonial archive should have become obsolete as a research method in anthropology at that time.

Das Experiment Island

While the anthropometric work of the *Musée Islandique* series indicates the beginning of physical anthropology, experiments that emerged in the nineteenth century, the *Das Experiment Island* series marks the end of such work.³⁴ More than a century separate these two archives, a time that witnessed two world wars and atrocities based on ideologies and experiments on racial difference. Furthermore, Pálsson's archive of specimen is many times larger and more complex than the archive of plaster casts made by the French scientists, as it is made of tens of thousands of biological specimens and photographs, as well as anthropometric data.³⁵ While the *Musée Islandique* series presents viewers with photographs of replicas, *Das Experiment Island* photographs portray small parts of human subjects that are above all originals, genuine and real. As Sigurjónsdóttir explains, the status of Pálsson during the time of the experiments was quite prestigious; he was a professor at the University of Iceland, a founder of the University of Iceland Institute of Anthropology and the first Icelander to earn a doctorate in physical anthropology. Pálsson was therefore a fundamental figure in the establishment of anthropology in Iceland, although he studied anthropology in Berkeley, Uppsala and in Mainz Germany, where he received his doctorate.³⁶ The aim of Dr. Pálsson's experiments was to measure the regional variations in the physical attributes of Icelanders, with comparison to neighbouring nations, such

34 SIGURJÓNSDÓTTIR: 2012, 7.

35 Ibid.

36 PÁLSSON and GUÐBJÖRNSSON: 2012, 49.

as Greenlanders, Norwegians, and inhabitants in Alaska and Canada. In addition to the measurements, Pálsson took photographs, collected hair samples, and recorded details of fingerprints and eyes. Despite the enormous amount of fieldwork performed by Pálsson, as well as his prestigious status and successful career, his legacy is described as poor.³⁷ This is due to the fact that he never published any results of his experiments where the cataloguing and classification of specimen is supported by theoretical discussion. The idea of lifeless memories comes to mind and a melancholic reading could interpret Pálsson's archive as a morgue that does not only bear witness to the life of the archived subjects, but also becomes a testimony of a redundant ideology and a dead method since the experiments mark the end of physical anthropology, when the methods of phrenology were in its closing stages. In this sense, the archive becomes a memorial in a double sense; to the deceased archived subjects as well as to the ideology and method that in the scientific context of academia have become outdated.

The *Das Experiment Island* series consists of ten colour photographs that illustrate how the artist has worked through the mass of archived material. Here the agency of the artist in mediating the archived documents becomes important, and Nordal's choice and decisions when positioning and photographing the sensitive specimen, in order to bring out their *haunting* qualities. In other words, to portray them in a way that encourages viewers to ask questions about the origins of the specimen and the reasons for the experiments to begin with. One of her emphases is to mediate the *mass* stored in the archive by capturing piles of material, such as photographs, but also locks of hair and documentation of fingerprints, and handwritten notes. The abundance of material evokes the feeling of randomness, which is in contradiction to the general rigorousness of the institutional archive, its classification and ordering. Rather, the photographs are reminiscent of the unsystematic family archive; boxes in attics that store piles of old photographs and small pieces of paper with handwritten notes on them. The photographs expressing this random mass also show how the artist assembles the archived material in a certain aesthetic order highlighting how scientific data is turned into objects

37 Ibid. The authors state: »Despite effective promotional activity, extensive collection of data over a period of decades, a group of colleagues and considerable financial backing from both Iceland and Germany, the legacy of Pálsson's work is not great.« (Ibid.).

of art as well as highlighting the aestheticization inherent in the photography medium. This is quite evident in a photograph where locks of dark red hair fastened to pieces of papers with handwritten inscriptions, usually a name and a number (image 3), have been assembled for the photograph. The aesthetic ordering gives the viewer a better chance of reading into the archive and of understanding its laws, how the material is preserved and ordered, while also making the material visually pleasing and attracting the viewer to it.

Image 3: *Das Experiment Island*. Copyright: Ólöf Nordal.

A different type of photographs portrays singular locks of hair in close-up. As in the case of the *Musée Islandique* archive, the objectification effect of the *Das Experiment Island* archive is emphasised. Here the focus is on the ›realness‹ of the archived object and its relation to a real person that once existed, as viewers can see the name of the owner of the hair lock stated on the piece of paper, creating a stronger link to the real human subject, than in the case of *Musée Islandique*. The paper itself seems worn, yellowish, with indistinct stains, and has sometimes been folded more than once. The handwriting is unclear, blurry and in some cases something seems to have been scribbled but then scratched out. These notes are reminiscent of pages from a personal notebook that one might

accidentally stumble upon in a drawer in an old desk; not official documents from a scientific archive kept in the storage space of the University of Iceland. This random, somewhat personal touch of the *Das Experiment Island* archive undermines its scientific value and encourages a new type of reading of the archived material. A video, showing an old clip from the news of the national broadcasting service in Iceland, was also on display in the exhibition space next to the photographs. The clip presented the experiments of Pálsson, showing how he and his team measured the different features of people, for example head and face. The clip dating from 1972, indicates that some of the research subjects might be still alive. This last point stresses how the *Das Experiment Island* series evokes a stronger feeling of the uncanny than in the case of *Musée Islandique*, since it is quite obvious that the archived object is a real object. In contrast to the former archive, which stores replicas of human body parts, Pálsson's archive stores real hair, from a real person who might still be alive. However, before addressing why *Das Experiment Island* is more uncanny and haunting than the *Musée Islandique*, I will discuss how the form of the archive, and archival principles, have been conceptualised as being inherently uncanny. As the uncanny indicates the return of subjects that have been repressed, and by that have changed from being familiar subjects into being unfamiliar, it has close connotations to revenants and ghosts that return to the realm of the living. The uncanny is therefore a concept that relates strongly to spectres and haunting as it presents the return of matters repressed.

Das Experiment Island and uncanny associations of the archive

Academics have discussed the strong connotations archival principles have to fascism, and to the methods of the Nazis in the Holocaust.³⁸ Hitler built his concentration camps, especially Auschwitz, on archival principles, and van Alphen describes how Alain Resnais's documentary, *Nuit et brouillard*, that premiered in 1955, presents the camps as partly being

³⁸ ALPHEN: 2014, 208. Van Alphen further refers to Gene Ray's book *Terror and the Sublime in Art and Critical theory* (RAY: 2005) where Ray discusses how *Nuit et brouillard* visualises the concentration camps as monstrous archives; as well as to Eric Ketelaar's article, »Archival Temples, Archival Prisons: Modes of Power and Protection« (KETELAAR: 2002), which discusses the function of archival principles for Nazism.

»monstrous archives and storage«. ³⁹ The documentary had a huge impact on its Western audience and was followed by a general interest in the archive among artists and others. The documentary shows scenes from the camps after their liberation and contains footage of huge piles of objects such as clothing, shoes, combs and glasses; of human items like hair, as well as of corpses and dead bodies. In Marianne Hirsch's terms, these images have become *iconic* as being »emblematic public images used in Holocaust representation and memorialisation, images repeated in textbooks and museums«. ⁴⁰ Furthermore, as such, these images influence how people visualise the atrocious events: »these images have come to function more specifically as tropes for Holocaust memory itself«. ⁴¹ Axel Stähler terms the images as »recognizable icons of the Holocaust across the world« and discusses the impact the documentary had on the construction of the collective memory of the events. ⁴² The photographs portraying locks of hair, from the *Das Experiment Series*, therefore evoke strong visual connotations to the imagery of the ›monstrous archives‹ depicted in *Nuit et brouillard*. This suggests how memory can become trans-cultural and how haunted and spectral memories do not respect borders.

Archival principles are not only at stake in the Holocaust but also in other genocides, such as in the prisons of the Khmer Rouge in Cambodia, where subjects were photographed before being imprisoned, and then killed, resulting in extensive photographic archives. ⁴³ Once people entered the camps they were not supposed to be human beings anymore, but archived objects, carefully classified and ordered. Many academics have pondered over the reasons for using this method, and some argue that the classification represents a form of objectification, an important element in the process of dehumanizing the inmates making it easier to systematically kill them. ⁴⁴ This objectification leading to the killings of

³⁹ ALPHEN: 2014, 192.

⁴⁰ HIRSCH: 2012, 113.

⁴¹ Ibid.

⁴² STÄHLER: 2011, 208.

⁴³ ALPHEN: 2014, 211. In the reference notes van Alphen also discusses the important function of the archive for the regulations of the apartheid in South Africa and for totalitarian regimes such as in Argentina's military dictatorship. Aleida Assmann discusses the relation between archives and totalitarian ideologies in her discussion of the Stasi Files in ASMANN: 2011, 328.

⁴⁴ ALPHEN: 2014, 216.

millions of human beings certainly brings a threatening dimension, and a very uncanny aspect, to the archive and to archive principles in general. Van Alphen describes how the uncanny effect of the archive is further strengthened when scholars working in the field of genocide studies or working on projects related to the Holocaust start making archives for their research: »They uncannily re-enact the Holocaust in its deadly, objectifying technologies«. ⁴⁵ And this is why Pálsson's archive of biological samples of Icelandic people becomes extremely uncanny; because it evokes uncanny associations with the archival principles at work in the Holocaust, as well as in other genocides; where human subjects are objectified and transformed into archived documents, before being killed. Here it is important to note that Pálsson did not have any connections with politics, nor mentions in his notes any reference to racial hierarchy. ⁴⁶ Still his archive presents memories and material that becomes much more politically problematic than the plaster casts of *Musée Islandique*, by prompting questions such as; how, at this point in time and in light of the atrocities of the Holocaust, can an anthropologist educated in Germany, be serious about experiments of racial difference? Some have pointed out that the positive interest in the origins of the Icelandic race puts the experiments in a different category from the experiments performed for example during the Second World War. That explanation is however limited since both types of experiments are based on the same ideology; racism, and the belief that racial difference is a scientific fact not a cultural construction. In this sense, I would argue that the haunting impact of *Das Experiment Islands* series is more critical and problematic to present-day viewers than *Musée Islandique*, because it raises questions that are more difficult to answer than the questions raised by the photographs of the plaster casts, which can to a certain extent, be clarified by the historical context of colonialism. The haunting quality of the *Das Experiment Is-*

45 Ibid., 210.

46 PÁLSSON and GUÐBJÖRNSSON: 2012 describe Pálsson as a fundamental figure for the establishment of anthropology in Iceland but also ask why he pursued anthropology studies in Germany considering the influence of Nazism on that field of study and its »vulnerable position« in post-war Germany. His interest in different races seems to have been well received in Mainz, according to the authors, where he established a strong network for his research. The authors further describe how successful he was in raising funds for his experiments, and the interest the media and press showed him and his work, which, according to them, reflects the widespread interest in the history and origin of Icelanders as a nation and as a race. (Ibid., 49).

land archive is encouraged by the feeling of urgency, and the need for seeking answers to questions that have, until now, not really been raised. These are questions on race, and on the complicated position of Icelanders in the Scandinavian and European thought; while Iceland, in light of its legacy of Sagas and Edda's, has been conceptualised as a Germanic utopia, Icelanders were also seen as barbarians who needed to be colonised and civilised.⁴⁷ How is this contradictory position reconciled when considering the present-day and public national identity? The strong visual connotations *Das experiment Island* has to the holocaust, also raises questions on the impacts of the Second World War on Icelanders. While the European nations suffered during the war, Iceland somewhat gained; the economic prosperity that followed the occupation of the Brits, and then the Americans, pushed the Icelandic nation into modernity, raising the quality of life for the general Icelander. Furthermore, historian Guðmundur Hálfðanarson discusses how the war and its impacts for the history of Iceland, have not been much addressed in ›historical and political debates‹, pointing to the silencing of the events in contemporary discussion.⁴⁸ He further states that there are several reasons for this silence, one being that the occupation does not fit within the ›Icelandic national narrative‹ which is foremost grounded on the story of how Icelanders gained their independence ›through full sovereignty of the Icelandic state and the preservation of their national culture‹.⁴⁹ In other words, there seems to be little space for foreign influence in the narratives that support present-day ideas on cultural memory and national identity in Iceland.

To conclude: What kind of memories?

Both series presents the return of forgotten memories; memories about the colonial past of Icelanders, as well as narratives of foreign influence, that have for some reason been stored away and are not flaunted in the public realms of cultural memory. The forgetting of these memories might be inflected with silencing and shame, and the archives both contain material from the past that might be defined as ›shameful‹ since it does not conform to what present-day viewers consider politically correct or

47 See ÍSLEIFSSON: 2009, 150.

48 HÁLFÐANARSON: 2011, 79.

49 Ibid., 80.

honourable. They however do so in different ways. The former *Musée Islandique* victimizes the Icelandic nation to a certain extent since it presents Icelanders as potential colonized subjects and therefore secondary citizens of the imperialist world. That is a memory that can be difficult to digest for the proud national identity, but can somehow be addressed and disregarded in light of the historical time of the period. The later archive, that of *Das Experiment Island* presents Icelanders at the opposite spectrum of being active yet ignorant agents partaking in experiments based on dangerous ideology, and therefore disregarding the recent suffering of other nations and cultural groups. Both cases can be related to Paul Connerton's term of forgetting as ›humiliated silence‹; when something is systematically kept in the state of forgetting, silenced and censored, due to shame and humiliation:

Perhaps it is paradoxical to speak of such a condition as evidence for a form of forgetting, because occasions of humiliation are so difficult to forget; it is often easier to forget physical pain than to forget humiliation. Yet few things are more eloquent than a massive silence. And in the collusive silence brought on by a particular kind of collective shame there is detectable both a desire to forget and sometimes the actual effect of forgetting.⁵⁰

However, and in order to emphasize both the positive and negative aspects of forgetting, Connerton stresses this act of silencing as a mode of survival:

Nevertheless, some acts of silence may be an attempt to bury things beyond expression and the reach of memory; yet such silencings, while they are a type of repression, can at the same time be a form of survival, and the desire to forget may be an essential ingredient in that process of survival.⁵¹

Does the silencing of these memories express a mode of survival or is it rather the result of a certain inability to deal with the colonial past? During a symposium in March 2015 on the artwork the artist described how difficult it was for her to gain access to Pálsson's archive and to be allowed to photograph the material, which is kept in the storages of the University of Iceland. This closed access emphasizes the possible repressive dimension of the archive, or the authoritative act of keeping something systematically forgotten, underlining the inherent politics of the archive, as well as the material that for some reason cannot bear the light

⁵⁰ CONNERTON: 2008, 67.

⁵¹ Ibid., 68.

of day. It also raises the question of what other counter-memories might be lurking in the hidden cellars and attics of the University as well as other cultural institutions, and who it is that controls access to these depots of cultural memory curiosa. Instead of trashing the archived material, destroying it, which could be, in terms of Aleida Assmann, defined as a form of ›active forgetting‹, the archive becomes a space of ›passive forgetting‹; where memory material is allowed to continue to exist but in a ›spectral‹ form and where it becomes decontextualized and disconnected, but has the potential of returning to the public realm at any time.⁵² These spectral memories are clearly not part of the canon but hidden away in storage and perhaps preserved in the cultural unconscious of some Icelandic people, who either remember seeing discussion on Pálsson in the media, or even took part in his experiments themselves. Coming back to the questions raised in the introduction to this article, on the meaning the two series might have to contemporary Icelandic viewers, one could state that they destabilize traditional viewpoints on the communal past of Icelanders, by highlighting their status as colonised subjects, and evoking questions about the impact of foreign influence in Iceland. Drawing on the concept of Scandinavian exceptionalism, the two archives point to a certain hierarchy that is to be found in the relation between the Scandinavian countries, by casting the light on the imperialist era of the communal Scandinavian past.

Bibliography

- ALPHEN, Ernst van: *Staging the Archive: Art and Photography in the Age of New Media*. London: Reaktion Books Ltd., 2014.
- ASSMANN, Aleida: »Canon and Archive«. In: Erll, Astrid, and Ansgar Nünning (ed.): *Cultural Memory Studies. An Interdisciplinary and International Handbook*. Berlin: Walter de Gruyter, 2008, 97–108.
- ASSMANN, Aleida: *Cultural Memory and Western Civilization: Functions, Media, Archives*. Cambridge: Cambridge University Press, 2011.
- CONNERTON, Paul: »Seven Types of Forgetting«. In: *Memory Studies* 1 (2008), 59–71.
- DERRIDA, Jacques: *Spectres de Marx L'État de la dette, le travail du deuil et la nouvelle Internationale*. Paris: Éditions Galilée, 1993.
- DERRIDA, Jacques: *Specters of Marx: The State of Debt, The Work of Mourning and the New International*. Trans. by Peggy Kamuf. London, New York: Routledge, 1994.

⁵² ASSMANN: 2008, 99.

- DERRIDA, Jacques: *Mal d'Archive Une impression freudienne*. Paris: Éditions Galilée, 1995a.
- DERRIDA, Jacques: »Archive Fever: A Freudian Impression«. Trans. by Eric Prenowitz. In: *Diacritics* 25:2 (1995b), 9–63.
- ERLL, Astrid: *Memory in Culture*. Trans. by Sara B. Young. London, New York: Palgrave Macmillan, 2011.
- FREUD, Sigmund: »Das Unheimliche«. In: *Imago. Zeitschrift für Anwendung der Psychoanalyse auf die Geisteswissenschaften* 5:5–6 (1919), 297–324.
- HÁLFDANARSON, Guðmundur: »The Beloved War: The Second World War and the Icelandic National Narrative«. In: Stenius, Henrik, Mirja Österberg and Johan Östling (eds.): *Nordic Narratives of the Second World War: National Histories Revisited*. Lund: Nordic Academic Press, 2011, 79–100.
- HIRSCH, Marianne: *The Generation of Postmemory: Writing and Visual Culture after the Holocaust*. New York: Columbia University Press, 2012.
- ÍSLEIFSSON, Sumarliði: »Icelandic National Images in the 19th and 20th Centuries«. In: *Images of the North: Histories – Identities – Ideas*. Amsterdam, New York: Rodopi, 2009, 149–158.
- JENSEN, Lars, and Kristín LOFTSDÓTTIR: *Whiteness and Postcolonialism in the Nordic Region: Exceptionalism, Migrant Others and National Identities. Whiteness and Postcolonialism in the Nordic Region*. Abingdon, Oxon: Taylor and Francis, 2012.
- KAISER, Wolfram: »Vive La France! Vive La Republique? The Cultural Construction of French Identity at the World Exhibitions in Paris 1855–1900«. In: *National Identities* 1:3 (1999), 227–244.
- KETELAAR, Eric: »Archival Temples, Archival Prisons: Modes of Power and Protection«. In: *Archival Science* 2:3–4 (2002), 221–238.
- LOFTSDÓTTIR, Kristín: »Örheimur ímyndunarlandsins: Framandleiki og vald í ljósi heimssýninganna«. In: *Tímarit Máls og menningar* 65:4 (2002), 52–61.
- LOFTSDÓTTIR, Kristín: »Hlutgerving og kynþáttaflokkanir á Íslandssafninu í París: Hugleiðingar út frá myndum Ólafar Nordal«. In: *Skírnir* 189 (2015), 424–443.
- LOFTSDÓTTIR, Kristín, and Gísli PÁLSSON: »Black on White: Danish Colonialism, Iceland and the Caribbean«. In: Naum, Magdalena, and Jonas M. Nordin (eds.): *Scandinavian Colonialism and the Rise of the Modernity: Small Time Agents in a Global Arena*. New York: Springer, 2013, 37–52.
- NORDAL, Ólöf: Musée Islandique and Das Experiment Island. *Series of photographs*. 2012.
- ÓLAFSSON, Kjartan: »Áform Frakka um nýlendu við Dýrafjörð: Napóleón Prins á Íslandi 1856«. In: *Saga tímarit Sögufélags*, (24/1986), 147–203.
- PÁLSSON, Gísli, and Sigurður Örn GUÐBJÖRNSSON: »Musée Islandique: an encounter between physical anthropology and art«. In: Runólfsson, Halldór B., and Uggi Jónsson (eds.): *Musée Islandique: Ólöf Nordal*. Exhibition catalogue. Reykjavik: Listasafn Íslands, 2012, 41–53.
- RAY, Gene: *Terror and the Sublime in Art and Critical theory*. New York: Palgrave Macmillan, 2005.
- RICHARDS, Thomas: *The Imperial Archive: Knowledge and Fantasy of Empire*. New York, London: Verso, 1993.
- SAID, Edward: *Orientalism*. New York: Vintage Books, 1979.

- SIGURJÓNSDÓTTIR, Æsa: »The Attraction of Physical Anthropology in Ólöf Nordal's Musée Islandique«. In: Runólfsson, Halldór B., and Uggi Jónsson (eds.): *Musée Islandique: Ólöf Nordal*. Exhibition catalogue. Reykjavik: Listasafn Íslands, 2012, 5–16.
- SPIVAK, Gayatri: *A Critique of Postcolonial Reason: Toward a History of the Vanishing Present*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1999.
- STÄHLER, Axel: »Fighting the Fever: Archives of Atrocity in Alain Resnais' *Nuit et brouillard* and David Grossman's *See Under: Love*«. In: *Comparative Critical Studies: The Journal of the British Comparative Literature Association* 8:2–3 (2011), 207–220.

IV Scandinavian Places and Landscapes

ZSÓFIA DOMSA, Eötvös Loránd University i Budapest

Scene og landskap i Jon Fosses dramatikk

»I god litteratur finst ikkje-staden« – skrev Jon Fosse i essayet *Ikkje-staden* i 1994, det året som markerer begynnelsen av hans dramatiske raptus med urpremierer på *Og aldri skal vi skiljast*.¹ I løpet av noen få år ble han en av de mest spilte samtidsdramatikerne i Europa og etter hvert også i verden for øvrig. »Med min dramatikk har eg skrive noko inn i verda som ikkje var der fra før. Eg har utvida verda«. ² Det enkle, rytmiske språket, de fortette situasjonene, de meningsladde tilstandene er mest nærliggende å nevne for å beskrive Fosses suverene dramatikk. Scenerommet i dramaene er preget av en flertydig enkelhet. Landskapet i stykker hvor handlingen utspiller seg helt eller delvis utendørs, skildres i en knapp stil. Vi får vite at hendelsene foregår utenfor et naust, et hus ved havet, en fjord med en regntung himmel over, men disse stedene kan ikke identifiseres med konkrete lokaliteter. Ikke desto mindre kan vi øyne noen klare vestnorske karaktertrekk ved Fosses landskap.

Min artikkel er rettet mot forståelse og drøfting av landskap i Fosses dramatikk i forhold til det Doreen Massey beskriver som »en global fornemmelse for sted«. ³ Det vestnorske fjordlandskapet løsrives fra en nasjonal kontekst og det lokale blir sett fra et globalt og allmennmenneskelig perspektiv. Jeg vil se nærmere på tre av Fosses stykker hvor den dramatiske tilstanden er preget av og er beskrevet gjennom personenes interaksjon med landskapet som omgir dem. Denne interaksjonen kommer jeg til å definere som landskapsdialog i tråd med Knut Ove Arntzens lesning av Jon Fosses dramatikk. ⁴

Nokon kjem til å komme fra 1993 handler om Han og Ho som har flyttet til et gammelt hus ved havet for de vil være alene sammen. Den unge kvinnen og den unge mannen i *Ein sommars dag* fra 1999 ville også vekk fra byen og har derfor flyttet til et hus ved fjorden. Men mannen blir bare trist og til slutt tar sitt liv ved å reise ut på sjøen i storm. *Eg er vinden* hadde urpremiere i 2007 og handler om en samtale mellom to menn i en »illudert« båt, hvor den ene tar sitt liv.

1 FOSSE: 2014, 62.

2 Fosse sitert av SEINNESS: 2009, 219.

3 MASSEY: 2010, 129.

4 ARNTZEN: 2016, 109.

Til tross for at disse stykkene markerer forskjellige faser i Fosses dramatiske forfatterskap, er de tematisk beslektet med hverandre og kan tolkes som senmoderne landskapsdialoger hvor den litterære naturopplevelsen blir en speling av indre tilstander. Fosse skildrer ikke det vestnorske fjordlandskapet topografisk, men med noen enkle midler skaper han scenerom som lett kan assosieres med forestillinger om særlige naturomgivelser i Norge.

Menneskets forhold til naturen er en konstant del av myten om ikke bare Norge, men hele Skandinavia. Nina Witoszek påpeker at røttene til denne forestillingen kan spores helt tilbake til Tacitus' beskrivelse av Norden i *Germania (De origine et situ Germanorum)* som er »for det meste ugjennomtrengelige skoger og illeluktende myrer«. ⁵ Skandinavias kulturhistorie er preget av oppfattelse og identitetssøking i de nordiske landskapene. Naturbildene i de nordiske nasjonalsangene er fremragende eksempler på en romantisk kobling mellom natur og kultur i Norden. I dagens fellesnordiske innsats for naturvern kan vi legge merke til en lignende kobling som det også fremgår av åpningslinjene i *Vår visjon 2030* formulert av Det nordiske ministerråd i august 2019:

Norden er våre hjemtrakter, vår verden. Havet knytter oss sammen, skoger og sjøer gir oss le og næring, friske vinder blåser inn over frodige enger, øyer og skjær. Vi har fjell og fjorder, isbreer og vulkaner, svart sand og dype daler. Over hele Norden, i byer og på landet, søker vi å leve i harmoni med naturen og skape bærekraftige samfunn. ⁶

I den politiske fremtidsvisjonen tar man i bruk skjønnlitterære midler for å underbygge tekstens retoriske mål: det ymtes frampå om skandinavisk eksepsjonalisme og en bevissthet om at »I Norden har vi gang på gang vist at vi er sterkere sammen«. Mens det »blåser friske vinder inn over frodige enger« i denne eksemplariske erklæringen om miljøsamarbeid, bygger det opp til storm hos Fosse og forfalne hus står »med utsikt mot havet, sin værbitne materielle venleik«. ⁷ Naturen fornemmes som mektig og truende, og Fosses personer er eksistensielt påvirket av den. Deres forhold til det storslåtte, eksepsjonelle fjordlandskapet blir et retorisk middel for å skape forståelse for deres livssituasjon og stykkenes eksistensielle tematikk: oppbrudd fra samfunnet og livet.

5 WITOSZEK: 1998, II.

6 NORDISK MINISTERRÅD: 2019.

7 FOSSE: 2014, 21.

Vestnorsk kultur med internasjonal gjennomslagskraft

»Klangen frå Strandebarm ligg i botn av alt eg skriv. Haustmørkeret. Tolv-åringen som går på ein smal bygdaveg. Vinden, regnet som piskar, fjorden slår. Eit einsleg hus med lys i stoveromsvindaue. Kanskje kjem det ein bil. Dei tinga ligg i botnen av alt eg skriv«. ⁸ Til tross for at det vestnorske miljøet følger forfatteren i skriveprosessen, bruker han sjelden konkrete henvisninger til sine hjemtrakter. Et unntak er skuespillet *Mor og barn* fra 1996, en vond dialog mellom en karrierекvinne og en sønn som vokste opp hos besteforeldrene på Vestlandet. Moren provoserer den fåmælte sønnen med å ironisere over sammenhengen mellom hans tilknytning til Vestlandet og hans tungsinn: »Men dei er jo slik/desse vestlendingane«. ⁹ Vi har en fornemmelse av at Fosses anonyme personer og arketypiske steder har en forankring i vestkysten, men det lokale blir først og fremst viktig i forhold til det globale, og fungerer som et effektivt virkemiddel i Fosses minimalisme.

Personenes bakgrunns- og historieløshet oppfattes som et hovedtrekk ved denne minimalismen. Det sceniske rommets nøkternhet inngår også i dramaenes strenge estetikk. Dette blir ofte sammenlignet med det absurde teateruttrykket, for eksempel i Samuel Becketts stykker. I likhet med Beckett skaper Fosse et univers ved hjelp av enkle, kraftfulle midler, men intensjonen er annerledes. Den nedbrytende tendensen som blir oppfattet som det absurdes hovedtrekk utfolder seg som regel i et udefinert rom i det absurde teateret. Spillerrommets enkelhet hos Fosse er ikke uttrykk for en nedbryting eller en manglende mening. Både interiørene og de ytre landskapene i stykkene hans er alltid ladet med en mening som kun lar seg definere sammen med tilstandene som utfolder seg i stykkene.

Fosses dramatikk er drevet av fortettete konflikter, indre spenninger, mer enn en ytre handling. Den ordknappe og konkrete stilen karakteriserer ikke bare Fosses sceniske språk, den er med i alt han skriver av prosa, lyrikk, til og med essayistikk. Noe av det tydelige stilistiske preget og rytmen i språket kommer av at han alltid skriver på nynorsk. I gjendiktningen av Fosses tekster er hans »kjære nynorsk« ¹⁰ en produktiv utfordring. Et innsiktsfullt oversetterarbeid er alltid en grunnleggende forut-

8 Fosse sitert av LITLERÉ: 2019, 25.

9 FOSSE: 1999h, 465.

10 Idem: 1999a, 115.

setning for den internasjonale mottakelsen, men i Fosses tilfelle er åpenheten for hans lyriske scenespråk viktigst.

Interessen fra Europas ledende teatre har fulgt Fosse siden slutten av 1990-tallet. Hans stykker har vært satt opp av dyktige regissører både i Norge og i utlandet. Blant andre kan man nevne den belgiske regissøren Luc Percevals oppsetning av *Draum om hausten*, Falk Richters oppsetning av *Natta syng sine songar* i Zürich, Eirik Stubøs *Eg er vinden*, og *Desse auga* av den litauiske Oskaras Korsunovas. De som spilte den mest avgjørende rollen i at Europas teater ble oppmerksom på Fosse var den franske Claude Régy og den tyske Thomas Ostermeier. Deres oppsetninger i 1999 og 2000 var »sjølve gjennombrota i historia om korleis strandebarming Jon Fosse har erobra teaterverda«. ¹¹

I 2019 fylte Fosse 60 år. Selv om han har erklært at hans dramatiske raptus er over, betyr det ikke slutten på interessen for hans dramatikk. En rekke Fosse-gjendiktninger, dramatiseringer av hans romaner, og operaoppsetninger viser at Fosses-perioden på teateret ikke er på hell. Stykkene har en internasjonal gjennomslagskraft, grunnen til suksessen er ikke selvinnlýsende. Niels Lehmann reflekterer over denne problemstillingen i sin artikkel om *Fosses fabelaktige formell* i 2009:

Et sted i *Gnostiske essay* uttrykker Fosse sin forundring over den store internasjonale succes, han har haft med sin dramatikk. Årsagen til forundringen er at han umiddelbart anser sine dramaer for at være knyttet til en spesifikt vestnorsk kultur. Det er også riktig, at vi møder en del miljøer hos Fosse, der bærer præg af en vis norskhed, ikke mindst fordi de hyppigt forbindes med en natur, hvis norske karaktertræk er vanskelige at overse. Men så er der lige det der med den enorme internationale genneslagskraft. Der er tilsynelatende ikke grænser for, hvor på kloden Fosses stykker kan sættes op, og dette forhold synes unægtelig at afkreftte enhver forestilling om, at Fosses dramatikk skulle være et lokalt fenomen forankret i en ganske særlig kultur. ¹²

Ifølge Lehmann kan den internasjonale gjennomslagskraften ikke kobles til den spesifikt vestnorske kulturen, mottakelsen beror ikke på at man kan plassere Fosses fortellinger på kartet. Ivo de Figueiredo tenker annerledes og skriver om stedene i sin bok *Ord/kjøtt*: »Befinner vi oss i et hus ved havet, er det stor sjanse for at vi befinner oss på den norske kysten, uten at det fremgår av teksten«. ¹³ Man kan slutte seg til begge opp-

¹¹ SEINNESS: 2009, 235.

¹² LEHMANN: 2009, 21.

¹³ FIGUEIREDO: 2014, 451.

fatningene. Fosses steder forstås som abstraksjoner av et unikt vestnorsk miljø og leder vår oppmerksomhet mot personenes livssituasjon. Regnværet, havet, fjorden og fjellene rundt blir en del av en mental geografi. »For havet er drømmen vår [...] Og havet er i auga våre [...] og i anleta våre/*ganske kort pause*/i alt som er oss/der er havet«, sier Første Røyst i *Desse auga*.¹⁴

Drøftingen av Fosses teaterlandskap som er fenomenologisk knyttet til ›den norske kysten‹ og sammenheng med den brede internasjonale appellen beror ikke på en nasjonal stereotype som skal fremkalle visse forhåndsbestemte følelser. I samsvar med dette kan vi henvise til Una Chaudhuris teatervitenskapelige studier om tolking av landskap. I sin artikkel med tittelen »Land/Scape/Theory« formulerer hun problemstillingen om forståelsen av beskrivelsen og avbildingen av det engelske countryside ved å påpeke at

landscape was pressed into the service of nationalist ideology by giving a face to the nation, a face sufficiently distinguishable from those of other nations and sufficiently simplified so as to be easily recognizable and ›quotable‹ as needed.¹⁵

I stedet for en slik stereotypisk tenkning bør vi heller nærme oss Fosses landskap fra det perspektivet som Gertrude Stein etterlyser når hun vender bort fra historie, fra forrang av plot (mythos) og karakter (ethos) i et aristotelisk hierarki og fokuserer på landskap som det er: »I felt that if a play was exactly like a landscape then there would be no difficulty about the emotion of the person looking on at the play«. ¹⁶ Stein var med på å lansere et nytt paradigme i moderne teater ved å flytte fokuset på situasjon og blikk på landskap. Fosses stykker forstås i tråd med dette som landskapsdialoger løsrevet fra en nasjonal kontekst.

Landskapsdialoger

Knut Ove Arntzen anvender dette begrepet i forbindelse med paradigmeskiftet i moderne drama og teater ved slutten av 1800-tallet, som markerer en løsrivelse fra det tradisjonelle, handlingsbaserte drama og en vending mot det »symbolske, atmosfæriske og situasjonsbetonte«¹⁷ som han leser

¹⁴ FOSSE: 2016, 191, kursiv i originalen.

¹⁵ CHAUDHURI: 2002, 23–24.

¹⁶ STEIN: 1985, 95.

¹⁷ ARNTZEN: 2016, 110.

Fosses dramatikk i forlengelsen av. Sceniske landskapsdialoger speiler altså sjelelige landskap gjennom menneskenes refleksjoner over naturkreftene. Deres opplevelse av naturen blir et bilde på deres indre tilstander, og dermed et hovedtema for Fosses dramatikk.

»Every dramatic world is conditioned by a landscape imaginary, a ›deep‹ surround suggested to the mind that extends far beyond the on-stage environment reflected in the dramatic text and its scenographic representation«. ¹⁸ Elinor Fuchs peker på at forståelsen av det sceniske landskapet endret seg ved slutten av 1800-tallet med Ibsens symbolske snøskred, Tsjekovs truede skoger og Strindbergs landskap: »one can begin to see landscape itself as independent figure: not simply a support to human action but entering in a variety of roles, for instance, as mentor, obstacle, or ironist«. ¹⁹ Denne bevisstgjøringen av stedets og dets revitalisering som allegori gjelder også forståelsen av scenerom i Fosses dramatikk. Fremfor å skrive fram en historie, et budskap, en mening er han interessert i å skrive fram bestemte tilstander. »Og slik sett kan ein godt seie at det eg skriv, kan minne om biletkunst. Den er jo der, når den er god, og dirrer i si tause meining. Den er til stades midt i erfaringa vår, og er likevel til stades også ein annan stad«. ²⁰

Når sjelens landskap blir synliggjort gjennom en lyrisk beskrivelse av naturomgivelsene, kan det også ses i forlengelsen av vitalisme, nyroman-tikk, ekspresjonisme og ikke minst Gertrude Steins *landscape plays*. Vi får et nærbilde av personenes sjelelige tilstand uten psykologiserende beskrivelser. Det er deres sansing av omgivelsene som skaper umiddelbarhetseffekt. ²¹

Knut Ove Arntzen argumenterer for at Jon Fosse sammen med to andre markante samtidsdramatikere, Finn Iunker og Cecilie Løveid »representerer en annerledes tradisjon i norsk dramatikk« ²² i forhold til Ibsen-tradisjonen. Denne tradisjonslinjen er et sammensatt historisk fenomen preget av skiftende trender i norsk teater. ²³ Begrepet knyttes til en psykologisk realisme med vekt på det individuelle og personlige fremfor det

¹⁸ FUCHS: 2002, 30.

¹⁹ Ibid.

²⁰ Fosse sitert av SEINESS: 2009, 144.

²¹ ARNTZEN: 2016, 110.

²² Ibid., 109.

²³ LEIRVÅG: 1998, 134; jf. HYLDIG: 2019.

stiliserte og arketyriske. Den andre linjen i norsk teater er ifølge Arntzen en litterær tradisjon som er interessert i å skildre den sjelelige utfoldelsen i dialog med naturkreftene og har »røtter i symbolisme, ekspresjonisme og poetisk-lyriske landskapsdialoger, som Jon Fosse også kan plasseres i forhold til«. ²⁴

Til tross for at jeg har valgt å fokusere på stykker som delvis eller helt foregår utendørs, eller er rettet mot det som er utenfor stuen, er det på plass å nevne at landskapene i Fosses dramatikk ikke er begrenset til naturlandskap. Det hyperrealistiske interiøret i Fosses stuedramaer kan like mye tolkes som dialoger med et menneskeskapt landskap, hvor stedets geometri henger sammen med protagonistenes angst, fortvilelse, håp og glede. Et tidlig eksempel på speiling av et innendørs landskap, en personliggjort møbelkatalog ²⁵ finner vi i *Og aldri skal vi skiljast* (1993).

Eg har jo så mykje
Eg har jo tinga mine
møblane
bileta
Eg er jo tilstades
i noko som er ²⁶

I andre stykker, som for eksempel i *Namnet* (1994) og *Ein sommars dag* (1997), oppstår det en spenning mellom det indre og det ytre rommet. I *Nokon kjem til å komme* (1993) kretser handlingen om et gammelt hus ved havet. I *Eg er vinden* (2008) kan havet, den farlige, dragende makten oppfattes som stykkets protagonist. Fortellingen i *Draum om hausten* (1999) beveger seg over et stort tidsspenn, men hele handlingen utspiller seg på en kirkegård.

Havet, huset, kirkegården, vinduet eller stuen er konkrete steder men er ladet med en mening preget av personenes uro, redsel og døds lengsel. Fosses minimalistiske stykker har veldig mange lag, og i det følgende skal jeg se på hvordan det sjelelige landskapet blir synliggjort gjennom personenes interaksjon med det naturlige landskapet i *Nokon kjem til å komme*, *Ein sommars dag* og *Eg er vinden*.

24 ARNTZEN: 2016, 109.

25 JOHNSEN: 2000, 35.

26 FOSSE: 1999d, 108.

Gamle hus

Nokon kjem til å komme er et trekantdrama. Det er to mennesker, en litt eldre mann og en kvinne i trettiårsalderen som vil bort fra menneskeverden for å verne om sin kjærlighet. De flykter til et gammelt hus rett ved havet. Selv om de er på det stedet hvor de ville være, plages de av angst for at noen vil komme og ødelegge livet for dem. Det værbitte huset »står der som eit tempel frå ein anna tid, tomt og forlate, og ventar på å bli fylt med noko. Likevel stoppar mannen og kvinnen opp på terskelen til det nye, blir gripne av frukt og vonde aningar« – skriver teater- og litteraturkritiker Leif Zern.²⁷ Denne fortvilelsen kommer til uttrykk i den lyriske beskrivelsen av været som kommer til å skifte med årstidene og av vinden som trenger gjennom veggene.

Men no er det lyst
tenk når mørkret kjem
når hausten
og vinteren kjem
når det er mørkt og kaldt
Og så er vi ikkje åleine
For framleis er jo nokon her²⁸

Parets angst for å bli forstyrret og deres redsel for naturens overmakt fortettes og repeteres i lange sekvenser slik at vi skjønner at den tredje personens ankomst er like uunngåelig som en naturlov. Landskapet og de vonde følelsene kobles sammen i et rytmisk, suggererende språk:

Nokon kjem til å banke på døra
Kjem til å banke og banke på døra
og ikkje gi seg
berre banke²⁹

Og Mannen, de kjøpte huset av, dukker opp og banker på døra. Han arvet huset etter sin avdøde bestemor uten å fjerne tingene hennes. Huset skal i utgangspunktet representere trygghet og nærhet, men følelsen av å være forfulgt og truet trenger på. Jo mer vi får vite om det angstfulle forholdet, desto klarere blir det at paret ødelegger det for seg selv ved å mane fram sine demoner. Når Mannen er tilsynelatende bare nysgjerrig på de nye be-

²⁷ ZERN: 2005, 44.

²⁸ FOSSE: 1999d, 21.

²⁹ Ibid, 24–25.

boerne – »Eg ville berre sjå/Kven som hadde kjøpt det«,³⁰ blir hele hans vesen forstått i forhold til mannens og kvinnens angst for inngrep.

Mannen snakker om huset, men han forsøker egentlig å skape en sosial, eventuelt seksuell kontakt med kvinnen. Selv om det er ubestemt om hans tilnærmelser til kvinnen er reelle eller ikke, noe som lett kan misforstås av både den eldre mannen og leseren, blir Mannen en demonisk figur som virkeliggjør den dystre spådommen om at noen vil komme og ødelegge alt for paret. Huset kan ikke være noe trygt tilfluktsrom for dem lenger. Det er fullt av andres minner, bilder på veggen, bestemorens seng, hennes nattpotte og mannens nærvær gjør at forholdet kommer i ubalanse. Kimen til ubalansen er til stede i parets forhold allerede i begynnelsen. På slutten knyttes uroen til havets bølger.

Eg visste at
 nokon måtte komme
Han reiser seg, går bort til stovevindauget, ser nedover mot havet
 Og der nede har vi havet
 med alle bølgjane sine
 havet
 er kvitt og svart
 med bølgjane sine
 med dei mjuke og svarte
 djupnene sine³¹

Det er åpent om paret har ødelagt det som kanskje var det viktigste for dem eller om de klarer å holde sammen. Huset fylte dem med angst allerede i starten, og til slutt vender de blikket mot havet hvor »det ikkje eit menneske er å sjå«.

Gamle hus ved havet er et slags grensested som vi kjenner igjen i mange verk i Fosses forfatterskap, ikke bare i dramatikken. I Fosses es-sayer kan vi lese om sammenhengen mellom det levende rom og et rom skapt av forestillinger og minner. »Eg har alltid likt gamle hus« – skriver han i *Gamle hus*. »Eit ... godt skriverom kan vere eit rom der så å seie all energi er vend utover, altså for meg, sjømann som eg er, eit rom med utsikt til sjø, til fjord eller hav«. ³² Den gjensidig konstruerende interaksjonen mellom stedet og væren, sammenhengen mellom mennesket og sine lokaliteter er et viktig poeng i fenomenologisk stedsteori.

30 Ibid., 30.

31 Idem: 1999d, 83, kursiv i originalen.

32 Idem: 1999c, 154–155.

Gaston Bachelard i *La poétique de l'espace* fra 1958 lanserte begrepet topoanalysen med utgangspunkt i psykoanalyse og fenomenologien og definerte det som »the systematic psychological study of the sites of out intimate lives«. ³³ Dette henger sammen med den eldre Martin Heideggers tanker om menneskets inngrep i naturen ved sine bygningverker.

Huset og med det hjemstedet er omdreingspunktet for Bachelards analyse. Han avviser modstillingen af subjekt og objekt og oppfatter huset som en overgangszone mellom de to. Huset er som en krop uden på kroppen, fordi vi er vokset op i det, og fordi det har affejret sig i vores erindring. Vi har beboet huset, som derfor er blevet en del af vores krop og forestillingsverden. Samtidig er huset åbent og i stadig udveksling med naturen og universet udenfor. ³⁴

De dramatiske personenes interaksjon med stedet kommer tydelig til uttrykk i *Nokon kjem til å komme*. Det værbitte, gamle huset ved havet fremkaller intertekstuelle assosiasjoner og kan ses i sammenheng med de litterære bildene på hytter undersøkt av Ellen Rees i 2014. I *Cabins in Modern Norwegian Literature* sentrerer hun analysene om Michel Foucaults heterotopia-begrep, som hun definerer som »a particular type of social space that functions on numerous registers simultaneously, and that has far more affective and social significance than it would appear to warrant on the surface«. ³⁵ Rees bruker seks varianter av heterotopia og legger en blanding av disse til grunn for undersøkelsen av den skiftende kulturelle forståelsen av hytte og seter i Norge. Gjennom analysene ser man det produktive mønsteret hun foreslår for å undersøke hvordan og hvorfor »certain places appear to mean more than their purely practical functions within a specific society would suggest«. ³⁶ I tråd med dette kan man peke på minst to aspekter ved forståelsen av fjordlandskap i Fosses stykker: det unike og det dramatiske. Begge aspektene kommer til syne i beskrivelsen av det eksepsjonelle vestnorske fjordlandskapet som verdensarv på nettsiden til Fylkesmannen i Møre og Romsdal:

Vestnorsk fjordlandskap er klassiske, framifrå velutvikla fjordar, og vert rekna for å vere *typelokalitet for fjordlandskapa* i verda. [...] Deira unike naturvenleik kjem av dei tronge dalgangane med bratte krystallinske bergsider. [...] Eit utal fossar kastar seg utfor dei stupbratte fjellveggane, medan talrike frie elvar renn frå takkete fjell, brear og bresjøar, gjennom lauv- og barskog, og ned til

33 BACHELARD: 1994, 8.

34 MAI og RINGAARD: 2010, II.

35 REES: 2014, 2.

36 Ibid., 184.

fjorden. [...] Restar av eldre, no for det meste *nedlagde* gardsbruk og stolar, tilfører det dramatiske naturlandskapet ein kulturell dimensjon som utfyller og aukar den samla verdien av området.³⁷

Det vestnorske fjordlandskapet blir i dette sakprosaautdraget beskrevet som et perfekt eksempel på fjordlandskap i hele verden. Men de nedlagte gårdsbrukene påminner om det faretruende ved naturlandskapet. Nasjonalromantikkenes storslåtte naturbilde som vi kjenner blant annet fra Johan Christian Dahls maleri *Fra Stalheim* (1842) problematiseres av en omfattende endring i samfunnet som fører til at folk flytter fra husene ved havet for det blir for krevende å bo der og trosse naturen i en moderne tid. Leif Zern antyder denne endringen i sin essayantologi *Det lysande mørket* og hevder at det er en indirekte samfunnskritikk i at Fosse skriver om fraflyttede hus.³⁸ Det er ifølge Zern et verditap i at disse husene blir overlatt til forfall. I essayet *Hus som levande fortid* fra 1995 stiller Fosse seg kritisk til modernisering av gamle hus som ifølge ham pågår fordi husenes gamle verdighet minner for mye om døden.³⁹

Dette kritiske synet preger som regel ikke sceneanvisningene eller det som blir sagt på scenen. *Nokon kjem til å komme* begynner imidlertid med denne kontrastive beskrivelsen av huset:

I tunet framfor eit gammalt ganske forfallent hus, det er malingsslite, nokre vindaugsruter er sprukne, likevel har huset som ligg aude til, på ei flate i eit brot, med utsikt mot havet, sin værbitne materielle venleik.⁴⁰

Med »likevel« i denne setningen lar Fosse en slags fortellerstemme få ordet.

Rees mener at ved årtusenskiftet kan de litterære hyttene vanskeligere oppfattes som heterotopiske steder, for de er blitt en inkorporert del av hverdagslivet,⁴¹ slik at de ikke lenger representerer en lengsel, en virkelighetsflukt. Fosses hus ved havet kan i tråd med dette synes å overta en slik heterotopisk rolle som tilfluktsrom. Han og Ho i *Nokon kjem til å komme* søker tosomhet i et falleferdig, gammelt hus ved havet, men den tidligere eieren går der som et gjenferd. I tillegg til *Nokon kjem til å komme* handler det om mislykkede forsøk på å flytte til gamle hus i *Barnet* (1995), *Ein*

37 FYLKESMANNEN i Møre og Romsdal: 2019, mine uthevinger.

38 ZERN: 2005, 34.

39 FOSSE: 1999b, 139.

40 Idem: 1999d, 21.

41 REES: 2014, 177.

sommars dag (1997) *Draum om hausten* (1998). I *Ein sommars dag* ser vi dessuten resultatet av et slikt forsøk sammen med et nytt tema i dramatikken: koblingen mellom havets drag og friluftsselv mord.

Eit hus, ei stove, eit vindauge

Ein sommars dag begynner med et ekko av Fosses sceneanvisning i *Nokon kjem til å komme*: »Ei stove i eit eldre storthus på ei høgde ved fjorden.«⁴² Stykket er også preget av havets nærhet. Den høstdagen da Den unge kvinna fikk besøk av venninna, tok mannen hennes, Asle sitt eget liv. Han dro ut på sjøen i storm, båten hans ble senere funnet på fjorden. Vi møter kvinnen og venninna igjen om mange år. Kvinnen som gammel bor fortsatt i huset ved fjorden. En sommerdag kommer venninna på besøk til kvinnen. De kaller fram minnene fra den dagen Asle forsvant. Hun liker ikke å bo ved sjøen, likevel står hun ved vinduet og ser ut mot fjorden.

Vinduet er en åpning mot fjordlandskapet og en åpning innover. Fjorden er et geografisk og et mentalt forankringspunkt i handlingens utfoldelse, i det den eldre kvinnen forsøker å forstå grunnen til mannens uro og tiltrekning til sjøen. Hun søker etter en sannhet, og kverner rundt de fortidige hendelsene. Forsoningen finner hun ved å mane fram minnene om den siste dagen i Asles liv. Istedenfor en forklaring på en psykologisk prosess som førte til mannens død, blir hennes minner fra den dramatiske dagen artikulert gjennom en beskrivelse av fjorden og stormen:

og så gjekk vi ned til naustet
ned til brygga
og så stod vi der på brygga
og såg utover fjorden
utover regnet og bølgjene
bølgjene som slo og slo
men nokon båt kunne vi ikkje sjå på fjorden
det var berre bølgjene som slo og slo
og vi stod der
i regnet
i vinden⁴³

Den eldre kvinnens fortelling om fortidens hendelser fester seg ved landskapet, ved naturens krefter. Stykkets hemmelighet er den hemmeligheten

42 FOSSE: 2001b, II.

43 Ibid., 63.

Asle tar med seg i døden. Vi får aldri vite hvorfor han velger denne formen for selvmord eller om han i det hele tatt ville begå selvmord da han gikk ned til fjorden i uværet. Det er ikke første gang selvmord blir et tema i Fosses dramaer. I *Natta syng sine songar* (1997) tar den unge mannen sitt eget liv, og melder seg ut av et mislykket forfatterliv og klaustrofobisk parforhold. I *Dødsvariasjonar* fra 2000 blir Dottera dratt mot vinden, regnet som representerer hennes dødslengsel »Om natta gjekk ho der/langs kaiane/i mørkret/i vinden/ho gjekk der åleine/i regnet«. ⁴⁴ Asle i *Ein sommars dag* har en enda dypere uro og lengsel mot havet:

Eg sit i den vesle båten
 Og bølgiene slår
 Og det er langt inn til land
 Og båten er liten
 eit tynt skrog
 er det mellom meg og all sjøen
 mellom meg og det veldige djupet
 Og så duvar båten opp og ned
 opp og ned
 og vinden tar i håret
 og eg er åleine⁴⁵

I tråd med Nina Witoszeks studie om norske naturmytologier kan vi si at *Ein sommars dag* går inn i friluftsselvmord-tradisjonen som hun mener er et produkt av bykulturen fra det 19. århundret. Witoszek viser her til en rekke virkelige og litterære selvmord som handler om at »hovedpersonen går hjemmefra, trekker seg tilbake i skogen og tar livet av seg [...]. Det finnes mangfoldige lignende tilfeller av virkelig eller diktet død i fjorden, skogen eller fjellskrenten«. ⁴⁶ Hun nevner for eksempel Sigrid Undsets Jenny og Knut Hamsuns Nagel og legger til at friluftsselvmordet markerer slutten av Ibsens *Når vi døde vågner*, *John Gabriel Borkman*, *Rosmersholm*, *Byggmester Solness*. Hun tolker friluftsselvmord slik at »Ibsen skaper en klar følelse av at hovedpersonene bevisst gjør slutt på ufullbyrdede liv, uløste kriser eller tragiske feiltakelser«. ⁴⁷ Vi har en slik fornemmelse av Asles bortgang også, som er en slags tilbakevending til urformen, forening med havet.

44 Idem: 2001c, 536.

45 Idem: 2001b, 31.

46 WITOSZEK: 1998, 94.

47 Ibid., 94.

Witoszek argumenterer også for at disse friluftsselv mordene er symbolske hjemkomster, og at natur og hjem henger sammen i den norske forestillingsverdenen.⁴⁸ Det er denne tanken som Ellen Rees også tar opp tråden etter og påpeker at hytte representerer en distanse fra både den ville naturen og sivilisasjonen.⁴⁹

Stuen og vinduet i *Ein sommars dag* representerer et spenningsforhold mellom naturen og det menneskeskapte byggverket, mellom fortid og nåtid, mellom liv og død. »Ei eldre kvinne står ved eit vindauge og ser ut«. ⁵⁰ Å stå ved vinduet og se søkende ut er et motiv i Fosses dramaer som forekommer i *Og aldri skal vi skiljast*, *Namnet*, *Barnet*, *Natta syng sine songar*. Det er som regel et uttrykk for en selvvalgt, men passiv tilstand av venting og erindring. I *Ein sommars dag* får denne stillingen en sentral betydning for stykkets tema og struktur. Kvinnen stirrer etter sin mann, for å se ham forsvinne på vei ned mot sjøen og aldri vende tilbake. Passiviteten som uttrykkes i denne stillingen blir et bilde på hennes liv. Tilbakeblikket og avstanden fra det som betraktes, både landskapet og fortiden blir hennes livsperspektiv.

Å se ut av vinduet betyr ikke bare å se eller ikke se noe, men også å se inn i seg selv og tilbake i tid, å forsøke å fastholde det tapte. Vinduet representerer både en åpning mot noe – den andre, Asle – og et skille fra det samme. Det å se blir ofte brukt metaforisk for det å forstå.⁵¹ Lisbeth P. Wærp tolker vinduets funksjon i stykket og leser den inn i en forsvinnings- og fastholdelsestematikk. En lignende konklusjon finner vi i Lars Sætres analyse av stykket. Sætre retter fokuset på det emblematiske og det serielle ved »det innramma: vindauget, utsyna, blikka«. ⁵² Det gjentagende elementet er at personene som ser ut gjennom vinduet ser det samme fjordbygdlandskapet. Han mener at dette serielle elementet fører til at lidelsen og smerten blir på en måte konserveret og forsterket. Både Wærp og Sætre viser her til at personenes blikk speiler hverandre og vektlegger det gjentagende i dette momentet også: »Den eldre kvinna ser på Den unge kvinna, som igjen ser på Mannen, som igjen ser ut av vinduet.

48 Ibid., 95.

49 REES: 2014, 79–80.

50 FOSSE: 2001b, II.

51 WÆRP: 2002, 94.

52 SÆTRE: 2004, 257.

Stundom spegla blikkar kvarandre, i ei ›spekulerande sansing‹, som er lukka om seg sjølve«.53

Å flytte til et gammelt hus ved fjorden som tilflukt fra felleskapet blir også tematisert i *Ein sommars dag*. Opprinnelig var det Asle som ønsket å flytte ut til sjøen, likevel finner han seg ikke til rette der. Asles og kvinnens flytting til dette huset kan leses som en alternativ fortsettelse på *Nokon kjem til å komme*-parets historie.

No har vi jo fått oss
eit fint gammalt hus
ved fjorden
Det var jo slik du så gjerne ville bu
sa du
No er vi her jo
og så er du ikkje glad
likevel
Du er jo nesten tristare
enn nokon gong før54

Etter Asles død klarer kvinnen ikke å bryte opp fra dette stedet. Å bo i det gamle huset ved fjorden uttrykker hennes uendelige erindrings- og sørgeprosess. Ifølge Ivo de Figueiredo representerer *Nokon kjem til å komme*, *Ein sommars dag* og *Eg er vinden* tre viktige faser i Fosses forfatterskap.55 Det første stykket problematiserer samfunnet og er drevet av en søken bort fra felleskapet, den siste handler om en lengsel etter døden og om å gi etter havets drag. I *Ein sommars dag* er begge disse aspektene til stede, og vinduet symboliserer Den eldre kvinns grenseposisjon mellom liv og død.

Himmel og hav

Havets drag og selvmordsmotivet finner vi altså i *Eg er vinden* fra 2007. Stykket utspiller seg ombord på en tenkt båt på vei mot det åpne havet. To menn, Den eine og Den andre er om bord, de legger til i en vik, spiser og drikker. Så seiler de ut på havet, der Den eine hopper over bord og forsvinner. Den andre blir etterlatt alene uten å kunne styre båten. Stykket utspiller seg uten fysisk bevegelse i rommet. Vi følger deres samtale som foregår i en dobbel tidsdimensjon, både før og etter selvmordet.

53 Ibid., 258.

54 FOSSE: 2001b, 20.

55 FIGUEIREDO: 2014, 445.

Tematisk og formmessig kan vi knytte *Eg er vinden* til *Dødsvariasjonar*. Begge stykkene handler om selvmord og den avdødes tilbakeblikk fra en hinsides tilværelse. Verken i *Dødsvariasjonar* eller i *Eg er vinden* finner vi noen nøkkel til det absurde oppbruddet. Den selvalgte døden er like uforklarlig for de avdøde som for de gjenlevende. Stykkene er basert på en slags medviten om at det er mulig å veksle ord mellom de levende og de døde. Sett på denne måten er begge stykkene knyttet til *Ein sommars dag* hvor Asle kommer til ordet i Den eldre kvinnas tilbakeblikk. Han kan være like mye et produkt av hennes sorgtunge erindring som en reel scenisk skikkelse. *Eg er vindens* dialog åpner også for en forståelse av situasjonen som en projisering av Den andres tanker.

Scenerommet og arrangementet i *Eg er vinden* er noe av det mest krevende Fosse har skrevet. Båten skal bare gestaltes gjennom det personene sier. »*Eg er vinden* spiller seg ut i ein tenkt og så vidt illudert båt, og handlingane er også tenkte, og skal ikkje utførast, men illuderast«. ⁵⁶ Denne instruksjonen står ikke der hvor sceneanvisningene pleier å stå i manusene til Fosses, i begynnelsen av de enkelte scenene med kursive bokstaver. Beskrivelsen står på en blank side etter tittelbladet, uten kursivering. At instruksjonen om illudering er plassert utenfor manuset, altså stykkets univers, henger sammen med at dialogen foregår i et grenseland mellom liv og død. Den eine har tatt sitt liv og Den andre blir etterlatt med tvilen om hvorfor han gjorde det og hvorfor han valgte å ha ham med på denne dødsreisen.

Åpningsreplikken til Den Eine »Eg ville det ikkje/Eg berre gjorde det« ⁵⁷ uttrykker stykkets nøling om livets og dødens mening. Bevegelsen mellom forståelse og forvirring, mellom mening og meningsstap er knyttet til naturens krefter, til vinden, til havets drag, til å være en stein som synker ned i havets dyp. Stykkets dvelende monologer minner om Fosses dikt, for eksempel *Auge i vind* fra 1997 (»og vi pusta oss innover/mot ein alltid tilbakekommande/og alltid bortfarande/stad« ⁵⁸) eller *Åleine og trygg* fra 1986 (»frå uroa vår, langt/derinne/søker eg/åleine, og trygg« ⁵⁹). Fosses *Nye dikt* er imidlertid preget av en lysere tone enn dramatikken. Diktene bærer på et håp om kjærlighet, mens stykkene beveger seg bort

⁵⁶ FOSSE: 2009, 603.

⁵⁷ Ibid., 605.

⁵⁸ Idem: 1997, 14.

⁵⁹ Ibid.

fra dette håpet, og dødstematikken blir mer og mer fremtredende. Samtidig skjer det en sjangeroverskridelse, slik at *Eg er vinden* kan leses som et langdikt, hvor det lyriske jeget er spaltet i to.

Eg var så redd for det
 Og derfor gjorde eg det
 Eg visste at eg kom til å gjere det
Kort pause
 Eg var for tung
ganske kort pause
 og sjøen var for lett
 Og vinden hadde slik rørsle⁶⁰

Dødstrangen knyttes til en fornemmelse av å gå i ett med naturen, å komme hjem til den. Som Arntzen bemerker: »Havets suggererende kraft tar Den eine i konkret og metaforisk forstand«. ⁶¹ Havet er imidlertid bare et av de naturelementene som har en slik påvirkning på Den eine. Som tittelen antyder er hovedpersonens liv etter døden knyttet til vinden. Han beskriver sin reelle eksistens som å være en tung stein som synker: »og eg blir så tung/at eg nesten ikkje kan røre meg/*ganske kort pause*/så tung at eg/at eg søkk«. ⁶² Døden er havet. Metafysikken i Fosses tekst beror altså på en faseovergang fra den faste formen over den flytende til en gassform, en bortdragende eksistens uten kropp. Til slutt finner han ro i »ein alltid tilbakekommande og alltid bortfarande stad«. ⁶³

Eg er ikkje lenger redd
 Eg er ikkje lenger tung
 Eg er berre tyngd
 og eg er ikkje tyngd
 Eg er rørsle
 Eg er borte med vinden
 Eg er vinden⁶⁴

Med sin metafysikk og med det illuderte sceniske arrangementet beveger denne teksten fra å være et realistisk skuespill til et symbolistisk lese-stykke. Realismens troverdighet og symbolismens sjelelige dimensjoner er

⁶⁰ Idem: 2009, 694.

⁶¹ ARNTZEN: 2016, 120.

⁶² FOSSE: 2009, 612.

⁶³ Idem: 1997, 32.

⁶⁴ Idem: 2009, 692.

til stede, som sammen med det illuderte arrangementet stiller høye krav til oppsetningen av stykket.⁶⁵

I analysen har jeg hovedsakelig hatt en litterær orientering og presentert stykkene gjennom det sceniske rommet som beskrives i hovedteksten og i sideteksten, altså i det som blir sagt av personene og med det som står i sceneanvisningene. Når vi inntre dramaets verden foregår det en mental iscenesettelse av det vi leser. I denne prosessen er vi som regel opptatt av det verbale uttrykket og ønsker å danne en sammenhengende historie basert på replikkene. Dramaets rom er bare illudert. I den sceniske resepsjonen er imidlertid det visuelle inntrykket av scenebildet et avgjørende moment i forståelsen av situasjonen og av de dramatiske personenes intensjoner. På scenen blir fjorden, havet og huset antydnet ved hjelp av visuelle midler. Tilskueren oppfatter rommet og personene før replikkens betydning.⁶⁶ Et slikt inntrykk er som regel sterkere enn det imaginære bildet man danner seg av stykkets rom ved lesning av dramaet. Bruk av rommet og det illuderte arrangementet i *Eg er vinden* representerer dermed et konseptuelt vendepunkt i Fosses forfatterskap, som krever at tilskueren også blir en mental iscenesetter av stykker.

Ikkje-stad

Jeg begynte denne artikkelen med et sitat fra Fosses essay *Ikkje-staden*. I dette essayet skriver han om sammenhengen mellom god litteratur og det han kaller for ikkje-stad. Dette beskriver han som det »mest moglege vante« rommet.⁶⁷ Det som fyller dette rommet påkaller ikke oppmerksomheten, men synker ned i »noko umerkeleg«.

Ikkje-staden i Fosses metafysikk sammenfaller ikke med ikkesteder som defineres av Marc Augé i en antropologisk stedsforståelse i en epoke han betegner med supermodernitet. Et ikkested er ifølge Augé »et rom, som ikke kan defineres som hverken identitetspræget, relationelt eller historisk«. ⁶⁸ Ikkesteder er sykehus, hotellkjeder, flyktningeleir, truede boligsoner. Fosses ikkje-staden kan heller leses i dialog med det Augé kaller

65 ARNTZEN: 2016, 120.

66 HELLAND og WÆRP: 2005, 138.

67 FOSSE: 2014, 64.

68 AUGÉ: 2010, 59.

for modernitetens gamle steder, eller »erindringens steder«,⁶⁹ slik gamle hus er i Fosses essayer og stykker nevnt i denne artikkelen. Fosse fører tanken videre, og skriver fram en form for ars poetica forankret i ikkje-stadens metafysikk.

Og for meg er nok også litteraturen, kanskje også kunsten i det heile, ein slik ikkje-stad. Ein stad som forsvinn samstundes som han fins til, det viktigaste med litteraturen er kanskje nettopp denne forsvinnande eksistensen, at litteraturen ufråkommeleg er noko bestemt, ein stad, som likevel forsvinn og blir til noko ubestemt, til ikkje-stad.⁷⁰

Det vestnorske fjordlandskapet slik det fremstår i Fosses dramatikkk kan også tolkes som et slikt ikkje-stad, det mest mulig vante stedet for forfatteren med sterk hjemstavnstilknytning. »Klangen frå Strandebarm ligg i botn av alt eg skriv«, innrømmer han⁷¹ og lar sine hovedpersoner være preget av det vestnorske høstmørket, regnværet og havets nærhet. I stykkene vi har sett opplever disse personene at landskapet, naturen vil dem noe og dette fyller dem med uro, angst og med dødslengsel. Fosse iscenesetter deres kompliserte forhold til sin egen eksistens i et lyrisk dramaspråk med bilder knyttet til et unikt fjordlandskap.

Som vi har sett i den siterte sakprosaeksten er det eksepsjonelle kystlandskapet og de unike naturforholdene en viktig del av det bildet som formidles om Norge. Dette inngår i en større nordisk kontekst om menneskets kontakt med naturen. »Det er vakker natur i Norge. Og ikkje minst det er vakker natur på Vestlandet«, skriver Fosse.⁷² Han bygger på denne konteksten, men er ikke interessert i å utfordre den nasjonale eller den nordiske fortellingen. Det unike fjordlandskapet blir et arketyrisk ikkje-stad, hvor vi aner konturene av det lokale særpreget i det globale perspektivet. Det er mange lag i Fosses dramatikkk som inspirer til ettertanke og nye fortolkninger. Orientering mot scenerom og landskap er et av de produktive aspektene som er inspirert av det paradigmeskiftet som i de seneste årene har kommet sterkt inn både i litteraturvitenskapen og i teater- og dramaforskningen.

69 Ibid., 60.

70 FOSSE: 2014, 62.

71 LITLERÉ: 2019, 25.

72 FOSSE: 1999b, 131.

Bibliografi

- ARNTZEN, Knut Ove: »Arktisk drama og landskapsdialoger i scenisk resepsjon: Hamsun, Løveid, Iunker og Fosse – en annerledes norsk dramatikk«. I: Karlsen, Ole (red.): *Nordisk poesi. Cecilie Løveids forfatterskap*. Vallset: Opplandske bokforlag, 2016, 109–123.
- AUGÉ, Marc: »Ikkesteder«. Overs. Niels Lyngsø. I: Mai, Anne-Marie, og Dan Ringgaard (red.): *Sted*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag, 2010, 57–68.
- BACHELARD, Gaston: *The Poetics of Space*. Overs. Maria Jolas. Boston: Beacon Press, 1994.
- CHAUDHURI, Una: »Land/Scape/Theory«. I: Fuchs, Elinor, og Una Chaudhuri (red.): *Land/Scape/Theater*. Ann Arbor: University of Michigan, 2002, 19–29.
- FIGUEIREDO, Ivo de: *Ord/kjøtt. Norsk scenedramatikk 1890–2000*. Oslo: Cappelen Damm, 2014.
- FOSSE, Jon: *Nye dikt*. Oslo: Samlaget, 1997.
- FOSSE, Jon: »Min kjære nynorsk«. I: Fosse, Jon: *Gnostiske essay*. Oslo: Samlaget, 1999a, 115–119.
- FOSSE, Jon: »Hus som levande fortid«. I: Fosse, Jon: *Gnostiske essay*. Oslo: Samlaget, 1999b, 138–139.
- FOSSE, Jon: »Gamle hus«. I: Fosse, Jon: *Gnostiske essay*. Oslo: Samlaget, 1999c, 154–156.
- FOSSE, Jon: »Nokon kjem til å komme«. I: Fosse, Jon: *Teaterstykke 1*. Oslo: Samlaget, 1999d, 7–84.
- FOSSE, Jon: »Og aldri skal vi skiljast«. I: Fosse, Jon: *Teaterstykke 1*. Oslo: Samlaget, 1999e, 85–176.
- FOSSE, Jon: »Namnet«. I: Fosse, Jon: *Teaterstykke 1*. Oslo: Samlaget, 1999f, 177–292.
- FOSSE, Jon: »Barnet«. I: Fosse, Jon: *Teaterstykke 1*. Oslo: Samlaget, 1999g, 293–436.
- FOSSE, Jon: »Mor og barn«. I: Fosse, Jon: *Teaterstykke 1*. Oslo: Samlaget, 1999h, 437–528.
- FOSSE, Jon: »Natta syng sine songar«. I: Fosse, Jon: *Teaterstykke 1*. Oslo: Samlaget, 1999i, 627–743.
- FOSSE, Jon: *Morgon og kveld*. Oslo: Samlaget, 2000a.
- FOSSE, Jon: »Ein sommars dag«. I: Fosse, Jon: *Teaterstykke 2*. Oslo: Samlaget, 2000b, 7–101.
- FOSSE, Jon: »Dødsvariasjonar«. I: Fosse, Jon: *Teaterstykke 2*. Oslo: Samlaget, 2000c, 435–544.
- FOSSE, Jon: »Draum om hausten«. I: Fosse, Jon: *Teaterstykke 2*. Oslo: Samlaget, 2000d, 103–256.
- FOSSE, Jon: »Eg er vinden«. I: Fosse, Jon: *Teaterstykke 4*. Oslo: Samlaget, 2009, 597–696.
- FOSSE, Jon: »Ikkje-staden«. I: Fosse, Jon: *Når ein engel går gjennom scenen og andre essay*. Oslo: Samlaget, 2014, 61–62.
- FOSSE, Jon: »Desse auga«. I: Fosse, Jon: *Teaterstykke 5*. Oslo: Samlaget, 2016, 185–264.
- FUCHS, Elinor: »Reading for Landscape: The Case of American Drama«. I: Fuchs, Elinor, og Una Chaudhuri (red.): *Land/Scape/Theater*. Ann Arbor: University of Michigan, 2002, 30–50.

- FYLKESMANNEN i Møre og Romsdal: *Verdensarv*.
<https://www.fylkesmannen.no/More-og-Romsdal/Miljo-og-klima/Verneomrade/Verdsarv/> [16. desember 2019].
- HAMSUN, Knut: *Mysterier*. Oslo: Gyldendal, 2009.
- HELLAND, Frode, og WÆRP, Lisbeth Pettersen: *Å lese drama*. Oslo: Universitetsforlaget, 2005.
- HYLDIG, Keld: *Ibsen og norsk teater 1: 1850–1930*. Oslo: Vidarforlaget, 2019.
- IBSEN, Henrik: »Rosmerholm«. I: Ibsen, Henrik: *Samlede verker 2*. Oslo: Den norske Bokklubben, 1991a, 209–245.
- IBSEN, Henrik: »Byggmester Solness«. I: Ibsen, Henrik: *Samlede verker 2*. Oslo: Den norske Bokklubben, 1991b, 329–364.
- IBSEN, Henrik: »John Gabriel Borkman«. I: Ibsen, Henrik: *Samlede verker 2*. Oslo: Den norske Bokklubben, 1991c, 393–426.
- IBSEN, Henrik: »John Gabriel Borkman«. I: Ibsen, Henrik: *Samlede verker 2*. Oslo: Den norske Bokklubben, 1991d, 427–454.
- JOHNSEN, Kai: »Nokon kjem til å komme: Noen punktvis nedslag i Jon Fosses teaterspråk«. I: *Vinduet* 54:2 (2000), 27–35.
- LEHMANN, Niels: »Fosses fabelaktige formel«. I: *Norsk Shakespeare- og teatertidsskrift 2* (2009), 21–25.
- LEIRVÅG, Siren: »Skuespillerkunsten i norsk teater: realisme, nasjonalisme og internasjonalisering fra 1880-årene til 1990-årene«. I: Ramstad, Bernhard (red.): *Klar scene. Norsk skuespillerforbund 100 år*. Oslo: Det Norske Samlaget, 1998, 118–134.
- LITLERÉ, Arnhild: »Klangen i alt eg skriv«. I: *Syn og segn* 125:2 (2019), 25–27.
- MAI, Anne-Mari, og Dan RINGAARD: »Introduktion«. I: Mai, Anne-Marie, og Dan Ringaard (red.): *Sted*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag, 2010, 2–34.
- MASSEY, Doreen: »En global fornemmelse for sted«. Overs. Niels Lyngsø. I: Mai, Anne-Marie, og Dan Ringaard (red.): *Sted*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag, 2010, 129–147.
- NORDISK MINISTERRÅD: *Vår visjon 2030*.
<https://www.norden.org/no/deklarasjon/var-visjon-2030> [3. desember 2019].
- REES, Ellen: *Cabins in Modern Norwegian Literature. Negotiating place and Identity*. Madison, NJ: Fairleigh Dickinson University Press, 2014.
- SEINNESS, Cecilie N.: *Jon Fosse: Poet på Guds jord*. Oslo: Det Norske Samlaget, 2009.
- STEIN, Gertrude: »Plays«. In: Stein, Gertrude: *Lectures in America*. Boston, MA: Beacon Press, 1985, 93–134.
- SÆTRE, Lars: »Wie die Dichter es tun«. Formspråk, ideologi og materialitet i Jon Fosses *Ein sommars dag*. I: Fehr, Drude von der, og Jorun Hareide (red.): *Tendensar i moderne norsk dramatikk*. Oslo: Samlaget, 2004, 249–272.
- UNDET, Sigrid: *Jenny*. Oslo: Aschehoug, 2009.
- WITOSZEK, Nina: *Norske naturmytologier. Fra Edda til økofilosofi*. Oslo: Pax, 1998.
- WÆRP, Lisbeth P.: »Forsvinning og fastholdelse: Jon Fosses *Ein sommars dag* – en dramatestetisk lesning«. I: *Edda* 102:1 (2002), 86–97.
- ZERN, Leif: *Det lysande mørket*. Oslo: Samlaget, 2005.

MARIA HANSSON, Sorbonne University

Folklore and Critique

A study of the Swedish TV series *Jordskott* (2015)

»Gnistor som yr, skogsliv som flyr,
Eldarnas vrede, stiger upp mot skyn [...]
Lyssna och hör, vildmarkens kör,
Snövita stammar, faller ner och dör [...]
åter i stillhet, skrivet i blod,
allt får en mening, långt inunder jord«.¹

[Sparks that whirl, forest life fleeing,
The anger of the fires rises against the sky [...]
Listen and hear, the wilderness choir,
Snow-white tree trunks, fall and die [...]
silent once more, written in blood,
Everything has a meaning, deep under the earth.]

In February 2015, Helena Lindblad published an article in *Dagens Nyheter* in which she compares the series with the Swedish film *Äppelkriget* (1971) by Hans Alfredsson and Tage Danielsson, as it also sees supernatural creatures in Swedish mythology come to save nature from exploitations. Indeed, in the first season of the television series *Jordskott*, created by Henrik Björn and Anders Engström, and broadcast on Swedish television (SVT) in 2015, supernatural elements demonstrate the continuing power of Nordic myths. But instead of being a part of a fairy tale-like, feel-good movie like *Äppelkriget*, these elements seem to mingle with Nordic Noir, especially in the first season of *Jordskott*, with the myths being less present in the second season of the series (broadcast on SVT1 in 2017). According to Glen Creeber, none of the Nordic Noir series »explicitly involve supernatural events to explain the interconnectedness of its different characters and storylines. There is certainly no fantasy island, superheroes or paranormal occurrences here, just wet urban streets and sanitised public institutions. As such, it reveals an aesthetic blending of social realism and ›film noir‹ that is also at the very heart of its moral, political and philosophical critique«. ² I argue that *Jordskott* blends Nordic noir and the supernatural.

1 The Thörnblad family's lullaby. This and other translations are mine unless indicated otherwise. This article is an in-depth study of a French article published in 2020, see HANSSON: 2020.

2 CREEBER: 2015, 24.

This series features police superintendent Eva Thörnblad (Eva Gam-mel), who, several years after the disappearance of her daughter, returns to her hometown – of Silverhöjd [Silver Hill] – to review the will of her father, Johan Thörnblad, the head of a natural resource company. While there, another child disappears. Eva, who fears a link between this disappearance and that of her own daughter, begins her investigation in search of the culprit. Little by little, she comes to understand that it is a supernatural creature, living in a forest threatened by clearcutting and explosions triggered in silver grottoes, who kidnaps children from those destroying the forest. Indeed, the monster chooses the children of the employees of the company for the sole purpose of restoring the blood pact agreed upon centuries ago between the ancestors of the Thörnblad family and the creatures of the forest. This pact was broken forty years earlier when the company sprayed a pesticide on the forest, killing all the animals and supernatural beings who lived there in hiding. All but one – the one now kidnapping the children in order to make pressure on the company to re-establish the old agreement between humans and creatures. Quite quickly, the viewer understands that this series, exhibiting the characteristics of the Scandinavian thriller, through social realism, hides a whole Nordic fantasy world populated by trolls and the many creatures concealed by the huge Swedish forest.

This allows the series to reaffirm the Scandinavian exceptionalist idea of nature. Indeed, ecocriticism is the most transparent form of criticism in the series. When drinking water is poisoned, the danger becomes imminent. This pollution is directly linked to the death of the ›näcken‹ [an evil water sprite], killed by a trollhunter hired by Thörnblad. Ylva (Vanja Blomkvist), the healer, must then fulfil her mission: find and plant a new water sprite to save the waters of Silverhöjd. She is the messenger between the supernatural world and ours and carries the ecologist message. She explains to Eva that the threat which weighs on the city declared itself in 1978 when the father of Eva, Johan Thörnblad (Lars-Erik Berenett), destroyed the forest by spraying a product which killed the creatures living there.

Significantly, the being who kidnaps the children is called Muns, which, according to the healer Ylva – who is revealed to be his adoptive mother – means ›life‹. In other words, it symbolizes the necessary and primordial role of nature for the human species. Indeed, pure water, life, cannot exist without the presence of creatures living in natural harmony.

The situation in the city is just as worrying. In addition to the massive destruction of a thousand-year-old forest, residents see the city collapse as the company blows up the ground to obtain and seize underground treasures. The fear of the populace is symbolized by the still greater fear of the parents of the kidnapped children, who are worried about their offspring hidden in the caves that may collapse.

Structuralist theoretician and literary scholar Tzvetan Todorov separates the fantastic and the marvellous.³ He defines the fantastic as any event that happens in our realistic world that seems to be supernatural. Upon the occurrence of the event, he wants us to decide if it was an illusion or whether it is real and has actually taken place. As for the marvellous, we know we are in another world where supernatural creatures do not surprise us. How can Todorov's definition help us understand *Jordskott*? In the series, tales and legends – and elements of the plot such as trolls stealing children and locking them up in their forest caves – function as the marvellous, that is, they are anchored in a highly realistic everyday life. In this way, *Jordskott* depicts elements of social reality. It is through the supernatural that the social critique takes place. We are in the Nordic Noir, far from the fantasy series in vogue today. As Glen Creeber describes it: »*Nordic Noir* is best understood as a broad umbrella term which describes a particular type of Scandinavian crime fiction, typified by its heady mixture of bleak naturalism, disconsolate locations and morose detectives«. ⁴

Indeed, we do find some aspects of Scandinavian Noir, as the series features violent fathers and mothers and children who suffer, institutions that want to take children from their mothers, bullied children, adolescents poorly integrated in society and hospitals short on funds. The characters »are portrayed as ordinary men and women fighting ordinary problems in modern society«, ⁵ as a dying mother (Lisa Boysen) fighting for her mentally ill son or a father (Richard Forsgren) for his autistic daughter. There is nothing heroic about them. But *Jordskott* strangely blends Nordic Noir with folklore.

In the following, I agree with Todorov's definition dividing the fantastic and marvellous as, on one hand, the world we know of, and on the

3 TODOROV: 1970.

4 CREEBER: 2015, 21.

5 Karsten Wind Meyhoff quoted in *ibid.*

other, the world that we know is not ours. We ask ourselves how the particular use of folklore highlights not only an ecocritique, but also how Nordic folklore functions today and which other aspects of human society can be explained by folklore. Social criticism lies beneath the supernatural, but for what reason is the supernatural used to make this criticism heard? This paper explores whether the supernatural can be used as a convincing tool in ecological criticism, and all the more effective since it seems to actualize the essence of Scandinavian exceptionalism. Indeed, does folklore, shared by a whole people, translate what the Nordic region has as most exceptional? To show that these issues are addressed within the framework of folklore, I will briefly turn to the different concepts of ecogothic of David Del Principe⁶ and the dark ecology of Timothy Morton⁷ to see how the ecogothic and dark ecology can be mixed with folklore and the Nordic noir in the first part. Then I would like to introduce some reflections on the troll as the ›other‹ in both literature and art and see what the folklore can represent after the ›dissolving of the welfare state‹.⁸ Finally, I will use the various theoretical foundations to analyse *Jordskott* as an example of Swedish folklore fiction to explain its success.

What criticism is there in the TV series?

Nordic Noir is a genre of crime fiction that is often, as in *Jordskott*, written from a police point of view and set in a Scandinavian country, showing another face of Sweden/›Norden‹ other than that of the welfare state. According to Creeber, »these dramas are typified by a dimly lit aesthetic (hence its implicit reference to ›film noir‹) that is matched by a slow and melancholic pace, multi-layered storylines and an interest in uncovering the dark underbelly of contemporary society«.⁹

Indeed, the genre depicts a tension between the apparently still social surface and the crime it depicts as lying underneath. But *Jordskott* also focuses on ecological problems. How does the series blend Nordic Noir and mythology? How to evoke suspense with the use of folklore?

6 DEL PRINCIPLE: 2014.

7 MORTON: 2007; 2010; 2016.

8 BERGMAN: 2011, 35.

9 CREEBER; 2015, 22.

First of all, the form of a TV series to present the folklore is enticing. Other series have used the fantasy genre, more popular today. But far from the fashionable fantasy – like *Games of Thrones*, adapted from the first volume of the saga of George R.R. Martin, *A Song of Ice and Fire*¹⁰ – *Jordskott* mixes the marvellous with everyday life, a recipe that others have tried to imitate, such as the French-Belgian television series *Zone Blanche*, released a year after the Swedish series.

As Nordic Noir is experiencing an unprecedented expansion, it shows the importance of TV series in a time when Scandinavian production makes the idea of a pre-eminence of cinema in television series obsolete. Eva Novrup Redvall argues that the difference between film and TV series is fading:

As in many other countries, the production of film and television in Denmark has traditionally been marked by film being regarded as the potentially artistic medium and television as the more mundane medium for everyday drama and mainstream entertainment. In terms of production strategies, the worlds of film and television have been far apart. Television has often been discussed as the producer's medium, signalling that this is a world where issues of time slots, budgets, or audience segments have priority over artistic concerns.¹¹

Indeed, there is an ecological criticism present in the series, taking up an eco-subject that seems to have a different target other than the conventional consumerism attributed to television productions.

Secondly, the importance of nature and ecology in Nordic cinema and TV series has been raised many times:

The fundamental job of eco-cinema [concerns] retraining of perception, as a way of offering an alternative to conventional media-spectatorship, or a way of providing something like a garden – an ›Edenic‹ respite from conventional consumerism – from the machine of modern life, as modern life is embodied by the apparatus of media.¹²

With each episode of *Jordskott*, the ecological theme becomes more significant. After only a few episodes focusing on mining and shots of falling trees, the viewer understands that the function of folklore is to make an ecological criticism. Indeed, even before environmentalists and activists come to protest against the increasingly fierce exploitation perpetrated by the Thörnblad company, the viewer is made aware of this issue. The plot

¹⁰ MARTIN: 1996.

¹¹ REDVALL: 2016, 491.

¹² Scott McDonald quoted in KÄÄPÄ: 2014, 5.

is increasingly interspersed with images of deforestation. One scene particularly highlights spirits and shows a tree falling from its great height with the accompaniment of dramatic music.

However, the series can also be seen as linking the ecogothic of David Del Principe and the dark ecology of Timothy Morton: David Del Principe argues for a more practical engagement between literary criticism, theory and activism, in an age of ecocide and demonstrates how a resistance to the dominant, meat-eating ideology disturbs distinctions between carnivorism and cannibalism, marking the nonhuman/animal and unhuman/monster bodies as reciprocal sites of death and horror in *Dracula* and the *Twilight* novel series and in the cult television show *Twin Peaks* where the forest also plays an important role.

As for dark ecology, a term coined by Morton, it puts the reader in an uncanny position of radical self-knowledge, illuminating our place in the biosphere and our belonging to a species in a sense that is far less obvious than we like to think. Morton explores the logical foundations of the ecological crisis, which is suffused with the melancholy and negativity of co-existence with nature yet evolving, as we explore its loop form, into something playful and comedic.

Thus, the marvellousness of interest here reflects an environmental concern. One could, following Sofia Wijkmark, view the *Jordskott* series with an eclectic perspective:

Ett eklektiskt perspektiv som kombinerar ekokritik, *animal studies* och post-humanism i syftet att utforska naturen ur ett icke-antropocentriskt perspektiv och omvärdera dess funktion som skräckmiljö, samt undersöka gotikens icke-mänskliga och monstruösa kroppar som ett sätt att gestalta till exempel genus- och artrelaterade problem i ett ekologiskt sammanhang.¹³

[An eclectic perspective combining ecocritic, *animal studies* and post-humanism in order to understand nature from a non-anthropocentric point of view and to reassess its function as horrifying environment, as well as to study non-human and monstrous gothic bodies as a means of expressing gender and species issues in an ecological context.]

Hence, the gothic in the series serves an ecological criticism. But could it be the other way around, an ecological theme applied to explore the supernatural?

Margaretha Rossholm's comments on the meaning of folklore in painting can shed light on popular culture and help us see how the series

¹³ WIJMARK: 2018, 198.

can blend Nordic Noir and mythology in order to create suspense with supernatural elements. She emphasizes that trolls and other Nordic creatures »är i sagorna förknippade med materien vilken människan tämjer, utvinner energi ur och lever av (berg, metaller, skog)«¹⁴ [are, in stories, related to materials that man tames, from which he extracts energy and lives (mountains, metals, forests)]. Theodor Kittelsen in art and Erik Gustaf Geijer in poetry,¹⁵ among others, make the troll a symbol of nature in conflict with modernization that threatens it. In *Jordskott*, the trolls are also a metaphor of both danger and nature. Even the double storytelling in the series, that of two policemen who bring different and contrasting skills to an investigation, is a very different one from an ordinary detective story as Eva Thörnblad is to work with Detective Göran Wass (Göran Ragnerstam), who actually belongs to ›the others‹, that is, to the supernatural creatures.

Folklore in art, literature and media

Since the nineteenth century, folklore has emerged from the countryside to haunt Scandinavian literature. At the time of the ›nationalromantik‹, an aesthetic movement, »Le folklore est remis au goût du jour par les Romantiques, une volonté d'exalter une identité nationale [...]«¹⁶ [Folklore is brought up to date by the romantics, a desire to exalt a national identity]. This movement, the artistic expression of nationalism, sings of nature and the Nordic landscapes.¹⁷

Nationalromantik

As Staffan Björck shows already in 1946, there is a sort of national awakening, »ett nytt sinne för det svenska«¹⁸ [a new Swedish consciousness] in the 19th century, not only because of romanticism, but also due to the reconfiguration of society at a time when the population was leaving the countryside for the city, changing jobs and making long stays abroad; the mass emigration of rural populations to the United States and the resi-

¹⁴ ROSSHOLM: 1974, 151.

¹⁵ GEIJER: 1999 [1811].

¹⁶ TUDOIRE-SURLAPIERRE: 2005, 30.

¹⁷ NORDIN: 1987.

¹⁸ BJÖRCK: 1946, 42.

dencies of painters in Western Europe, specifically in France, revived feelings of an intimate connection with the native region and provoked a renewed interest in the native land. »Vetskapen om *det främmande* födde reflexion över *det egna*«¹⁹ [The knowledge of *elsewhere* gave rise to reflection on what is *ours*].

It is at the beginning of the century that the Nordic folk tales, by Peter Christen Asbjørnsen and Jørgen Moe in Norway, *Norske folke- og huldre eventyr*²⁰ [Norwegian folk- and fairytales], 1849, or Arvid Afzelius in Sweden, *Svenska folkvisor från forntiden*²¹ [Swedish ballads from ancient times], 1816, were collected among the people and written down. Hence the craze of the nineteenth century for popular literature, that is to say the ballads and tales of the past. In art too, the elves and the »näcken« served to praise the purity of Scandinavia (e.g. the paintings of Nils Jakob Blommér, *Näcken och Ägirs döttrar*, 1850, Ernst Josephson, *Strömkarlen*, 1884, Theodor Kittelsen, *Nøkken*, 1802). According to Rossholm, these themes also attracted artists »därför att sagomotiven gav dem möjlighet att skapa en esoterisk konst med dolda, underförstådda innebörder, och att föra ut personliga och kontroversiella budskap under en ofta naiv förklädnad« [because these motifs gave them the opportunity to create an esoteric art with hidden and unconscious meanings, and to bring out personal and controversial messages in often naive disguise].²² But how can the supernatural creatures, like in *Jordskott*, hide another meaning?

The Modern Breakthrough

The presence of folklore, even in a realistic literature, continued until much later in the nineteenth century to the so-called »Modern Breakthrough«. Henrik Ibsen in Norway and Victoria Benedictsson in Sweden adopted magic ballads for the theatre. *Den bergtagna*, written by Victoria Benedictsson in 1888, is a piece inspired by a medieval ballad of the same name.²³ A girl is taken by the troll of the mountain and gives him several sons. One day she gets permission to return to see her parents, as long as

¹⁹ Ibid, original italics.

²⁰ ASBJØRNSEN and MOE: 1964 [1849].

²¹ AFZELIUS and GEIJER: 1846.

²² ROSSHOLM: 1974, 7.

²³ BENEDICTSSON: 2008.

she does not name the troll. But the young woman cannot remain silent and the troll brings her back to the mountain. She drinks a poisoned cup, and, depending on the version, dies or forgets the outside world. The theme of the troll and the young girl is a metaphor for the new form of love in the late 19th century.²⁴ The literature of the modern breakthrough, although realistic, borrows richly from popular tales. The best-known example is certainly that of the trolls in *Peer Gynt* by Ibsen, an attempt to make fun of the Norwegian people by using Peer Gynt, a rather stupid and narrow-minded character.²⁵ Folk references abound in Scandinavian literature of that time.

Jordskott and the folklore

Jordskott is closely related to the folklore of the past. But what is a troll and how does the series attach to the traditional Swedish folklore?

The Nordic folk tales from early 19th century and the illustrations of the Swedish painter John Bauer or Norwegian Theodor Kittelsen make us understand that these trolls differ greatly from the small gnomes, collectible vinyl figures, of the Danish woodworker Thomas Dam, who invented the original troll doll that inspired the American computer-animated comedy in 2016. The trolls are often gigantic, evil or stupid, and share an immoderate taste for gold, silver and small children. The creature that takes hold of children in the series is a troll and the city of Silverhöjd is inhabited by trolls that mingle with the population. These beings have a human appearance, but retain a tail. The taxi driver of the city is actually a troll, which his caravan full of gold reveals. His name in the series, Jesper Bergman [Jesper Mountain Man] is certainly an allusion to the theatre piece by playwright Ludvig Holberg, *Jeppe paa Bjerget*²⁶ [Jesper on the Mountain], 1722, a play on the pride of men to whom too much power is given. But the troll is not the only nonhuman creature in the series, and the supernatural naturally mingle with the characters of the fantastical universe such as the witch or the healer.

Significantly, the different creatures correspond to people in the little town. A sensual woman living in the forest is representing the ›Skogsrå‹ or ›huldra‹. Traditionally, long green or red hair covers her back. The

24 See HANSSON: 2019.

25 IBSEN: 1922.

26 HOLBERG: 1912 [1722].

›huldra‹ can be recognized by either its tail or its back, which is like a hollow tree trunk. In the series, it is a young redheaded girl called Esméralda (Happy Jankell). ›Näcken‹, on the other hand, is a creature living in the waters of rivers and lakes. Beautiful and attractive, often depicted with his violin as in the painting of Ernst Josephson »Strömkarlen« (1882) or as a bearded old man singing in vain for his salvations in the poem of Erik Johan Stagnelius »Näcken« (1821).²⁷ In the series, he is a sticky being that grabs young people to drown them. Finally, the bag lady Ylva with long hair and old-fashioned dresses is a witch who acts as a healer and knows how to bring the dead back to life. She employs, for this purpose, a ›jordskott‹, a cutting of the earth, which gives prodigious powers to the person who swallows it. Finally, the creature in the traditional folktale is, in the series, the creature who kidnaps the children. He is said to be the ultimately last representative of a people who once lived in the Silverhøj Forest.

It is rather logical to give a second meaning to the dualistic folk-beliefs which have always had a cathartic function. Catharsis is a Greek word meaning ›cleansing‹. This denotes emotional discharge through which the viewer can achieve a state of moral or spiritual renewal, or achieve a state of liberation from anxiety and stress. In literature, it is used for the cleansing of emotions of the characters. It can also be any other radical change that leads to emotional rejuvenation of a person. According to Stephen King:

We take refuge in make-believe terrors so the real ones don't overwhelm us [...] We go into the darkness [...] because the world of our normal lives looks ever so better when the bad dream ends.²⁸

In the past, tales served the functions of both explanation and warning in an innocent and fearful world of unknown dangers, elucidating inexplicable phenomena. But the eco danger in the shape of folklore in the series does not make our actual danger look better, but it makes us more conscious of the real danger when we see the suffering of the supernatural creatures.

In the 20th century, folklore was almost forgotten in the Swedish society, the new Nordic welfare state. The folk belief, traditionally represent-

27 STAGNELIUS: 1965.

28 KING: 2012, xi.

ing a danger, was not needed anymore in the new third way of the Scandinavian people, the safe ›folkhem‹. Folklore, like in *Äppelkriget* from 1971, was mostly picturesque. How is folklore transformed in the 21st century when the welfare state is dissolving, as Kerstin Berman claims?²⁹

Psychological and physiological deficiencies in representations of folklore

Thus, in the series, as in popular belief, the creatures of nature make it possible to explain the psychological and physiological deficiencies of certain individuals through a transfer between beliefs and observations, but in a reassuring way as a non-anthropocentric reading of nature.

The ›skogsrå‹, represented by Esmeralda in the series, is a young orphan with red hair, placed in foster care. Living on the margins of society, she seems violent because, by ignoring her powers, she is unable to channel them. Thus, as in the past, the difference finds its explanation in folklore: the series questions old psychology and gives it new relevance by explaining new diseases such as attention deficit disorder (ADHD). This neurodevelopmental disorder characterized by attention difficulties can, like in the old days, be explained by a link to supernatural creatures. However, far from excluding these people, as directed by old beliefs, this hypothesis operates in the series as a reassuring explanation.

Jordskott fosters reconsideration of these beliefs, readjusting them to 21st century concerns. The troll is easily used for these purposes and has been for a long time. The shortstory »Bortbytingen« [*Changeling*] 1922 of Selma Lagerlöf³⁰ can be seen as a very modern story hiding aspects of homophobia: if a child had a disability or handicap, or a different appearance, such as hair that was not as fair as that of other children, it was said that the child was a ›bortbyting‹ [changeling] meaning that the trolls had made a ›changeling‹ of the human child with their own troll child, taking the human child, blond and pale, and putting their offspring in his/her place. This tale was inspired by the folktale with the same name (»Bortbytingen«).³¹

29 BERGMAN: 2011, 35.

30 LAGERLÖF: 1922.

31 HOFBERG: 1882.

As in popular belief, the creatures of nature make it possible to explain things that nobody could explain at the time. When someone was different he had to be a troll. When someone got lost in the forest, it was because of the ›huldra‹. When someone drowned, it was the ›näckens‹ who was the guilty party. In the series, the explanation of the differences, claiming that the odd are not human, is rather a positive revelation. Esmeralda is not a modern hoodlum, but belongs to nature.

Hence *Jordskott* offers a non-anthropocentric reading of nature, not only on the level of the plot but also on the level of narrative and aesthetics. This can be seen in the sequence of plans mending violent scenes and virgin forest, as if arguing that it is in the service of man, ready to be exploited for his benefit. But mostly it is the montage and the framing of the forest, showing the creature's point of view that offers a non-anthropocentric reading of nature. The viewer perceives the evil teenagers from the eyes of the water sprite, hiding in the water to attack them, and the forest from the bird's point of view flying over the tops. In this way, the viewer experiences nature as if (s)he was a creature or an animal among others.

New aspects of folklore in *Jordskott*

This is a new aspect of the folklore for the viewer. In the 20th century the Swedish folklore was used in a comic way, like in the film *Äppelkriget*. *Jordskott* recovers the originally dark aspect of the folklore, where nature can be evil if humans treat it badly:

Utifrån denna syn står jättar och troll för något positivt och sympatävädjande, den våldförda naturens rätt gentemot usurpatorn, och för något ont för de människor som fortfar att leva i egoismens och egendomsjaktens tecken.³²

[From this point of view, giants and trolls represent something positive and sympathetic, the right of nature violated on the usurper and symbolize something threatening for those who continue to live under the sign of egoism and savage appropriation.]

Indeed, as a new aspect of folklore, not only evil, as in the old days when nature was threatening to the peasant, or only good such as in the film of Hasse and Tage, folklore and creatures of nature represent the ›other‹ in modern society. Personified, nature is tamed by man, because nature could appear very threatening, especially formerly when the peasant was

32 ROSSHOLM: 1974, 154.

at its mercy. However, in art, these creatures, while being representations of nature, can also be depicted as demons. Nature thus becomes that which is far from God: it is dangerous.³³

Folklore is still quite present in Scandinavian contemporary culture today.³⁴ These creatures do not only serve to revive memories of the Scandinavian public in Nordic modern culture, but they also raise questions in terms of categories of identity such as gender and sexuality. But above all, the troll embodies the suffering of nature.³⁵

Indeed, the trolls raise questions in terms of gender. The short story »Border« by John Ajvide Lindqvist³⁶ that was adapted to film in 2018 blends a certain idea of the *folkhem*, the green self-image of the Nordic society, and raises questions about identity as the troll is so similar to humans, yet so different. Hence, a troll may recall the history of the hidden side of the *folkhem*, such as sterilization of the mentally ill persons³⁷ or issues of ethnic minorities.³⁸

Indeed, trolls may raise questions in terms of ethnicity. In *Stallo [The Shapeshifters]* by Stefan Spjut,³⁹ a fantasy crime novel, the presence of trolls seems to take on a political meaning. The action takes place in Lapland, in Kiruna, Sweden's northernmost city. In this novel, the monster functions as a metaphor for »the North of the North«,⁴⁰ or the Great North, which has always been considered as mysterious by the Swedes. By confronting these characters with a marginal people Stefan Spjut actualizes the vision of the other and indirectly the one of the Sami (ibid). Finally, trolls also raise questions about sexuality. Ann-Sofie Lönngrén establishes a link between traditional folklore and »western standard of gender and sexuality at the turn of the millennium, the construction of a national identity in the Nordic countries and a postcolonial world order«. ⁴¹ She argues that »trolls are good examples of how racial and ethnic

33 ROSSHOLM: 1974.

34 See EKMAN: 1988, idem: 2007, WEITZE: 1996 and SINISALO: 2000.

35 See WIJCKMARK: 2018.

36 LINDQVIST: 2006.

37 BROBERG and TYDÉN: 2005.

38 HAGERMAN: 2015.

39 SPJUT: 2012.

40 HANSSON: 2019.

41 LÖNNGREN: 2015, 225.

stereotypes are part of the production of the other, figures who are furthermore conceptualized as strangers [...]«⁴² and continues that »the folkloristic and thus negotiable character of the troll also offers the possibilities of more or less subversive transgressions of different kinds of cultural boundaries«.⁴³

The lullaby of the Thörnblad family (see the epigraph) that Johan Thörnblad sang to Eva and that Eva has sung to her daughter Josefine, as in Nordic Noir series, is »unusually melodic for a crime thriller [...] evoking a sense of quiet meditation«.⁴⁴ It finally gives the answer to the police enigma: the kidnapped children are underground. Because the pact has not been respected, nature is taking its revenge. Nature is indeed a primordial element in the Scandinavian conception of life and it is on this point that the series basically dwells.

Nature is [...] a common source for myths and beliefs all over the world [...] but for Scandinavian people and for life in Scandinavia nature has a special meaning. The wilderness and its woods and lakes are in particular regarded as a utopia of abundance and power. It should be noted that within fantasy, nature is almost always a positive element. Occasionally, it may show itself to be dangerous, even in fiction, but that is because it must guard itself against intruders.⁴⁵

Finally, nature in the 21st century Scandinavia seems to inherit the concept of family in the old ›folkhem«. Swedish people were ready to sacrifice a lot for the well-being of the collective.⁴⁶

Hence in *Jordskott* Eva finds her daughter only to give her back to the earth. The girl can literally no longer live outside the forest and becomes a child-tree. This is the price to be paid by those who belong to the family who destroyed nature and the people who lived there. It is important to emphasise that here, in the fight between man and nature, it is nature that

42 Ibid, 218.

43 Ibid, 205–230.

44 CREEBER: 2015, 26.

45 SOILA: 1998, 32, quoted in KÄÄPÄ: 2014, 1.

46 Alva and Gunnar Myrdal were one of the main driving forces in the creation of the Swedish welfare state as they wrote the book *Crisis in the Population Question* [Kris i befolkningsfrågan] in 1935. The basic premise of *Crisis in the Population Question* is to find what social reforms are needed to allow for individual liberty while also promoting child-bearing, and encouraging Swedes to have children. The book also detailed the importance of shared responsibility for children's education both between the parents as well as the community by trained child educators. See MYRDAL and MYRDAL: 1935.

wins. The mother must accept this sacrifice of her child in the name of ecology. Though it is tragic, the viewer seems to accept this sacrifice for the good of nature.

Nature and Scandinavian Exceptionalism.

The actual success of *Jordskott*

Why has this series been so successful around the world? The presence of the supernatural in a television series is not surprising: fantasy is in fashion. The troll motif is also found in Norwegian *Trollhunter* (2010) by André Øvredal and in *Border* (2018) by Ali Abbasi. However, in a realistic black thriller, the presence of supernatural creatures from the world of Nordic mythology seems very curious even to the Scandinavian viewer, who, nevertheless, holds memories of the ancient legends of the trolls. And could it be that this Nordic marvellousness has contributed to the international success of the series? The troll is a Nordic creature well known around the world. Hence, by enriching the popular Swedish thriller with what is specific to Scandinavian culture, that is to say its mythology, this television series first mobilizes fantasy in an ecocritical perspective and links two aspects of the Nordic: nature and folklore as so many other series and films:

Laddningen i »Jordskott« ligger i de djupa skogarnas trolska lockrop. Ett väl beprövat trick sedan skogstokiga »Twin Peaks«, men även samtida serier som »Top of the lake« och filmer som Lars von Triers »Antichrist« har visat vilka metaforiska och dramaturgiska spänningar som går att utvinna ur den otyglade naturen.⁴⁷

[The power in *Jordskott* lies in the magical call of the deep forests. A well-trying trick since the wooded *Twin Peaks*, but also contemporary series such as *Top of the Lake* and films such as Lars von Trier's *Antichrist* have shown what metaphorical and dramaturgical tensions can be extracted from the untamed nature.]

Indeed, the key to *Jordskott*'s success, beyond the theme of the marvellous, is probably the evocation of an intimate relationship with nature. An external view on ›Norden‹ comes from Jean-François Battail emphasising the importance of nature for those, outside Scandinavia, who seek to understand the Nordic:

47 LINDBLAD: 2015.

De Tacite à Montesquieu et même au-delà, tous ceux qui ont voulu cerner les spécificités du Norden n'ont cessé de décliner des thèmes tels que nature et liberté naturelle.⁴⁸

[From Tacitus to Montesquieu and beyond, all those who wanted to identify the specificities of the Nordic have continued to vary themes such as nature and natural freedom.]

Helena Lindblad joins the same idea of the importance of Nordic nature and the useful aspect of folklore in Nordic Noir:

Det är inte konstigt att »Jordskott« redan väckt uppmärksamhet internationellt, tomtar och troll är en outnyttjad resurs i »nordic noir«. Och i en tid när skogarna vi ärvde alltmer förvandlas till konstlade barrträdsåkrar lär »Jordskott« slå an en hotfull klang även djupt i den svenska folksjälen.⁴⁹

[It's not strange that *Jordskott* has already attracted attention internationally, plots and trolls are an untapped resource in »Nordic Noir«. And at a time when the forests we inherited are increasingly turning into artificial conifers, *Jordskott* will strike threatening deep down even in the Swedish soul.]

Nature and folklore in alliance is a key to success. Both nature and folklore appear as a respite from the hustle and bustle of modern life.

Personification of nature

Significantly, the link between nation and nature, which has always been present in Northern culture, is an omnipresent concern in many areas of film and TV series studies, suggesting that landscape is an iconographic element and an important element of the consolidation of the nation.

Indeed, anyone who has experienced the Swedish »allemansrätt« (the right of everyone's access to nature) and has observed the behaviour of Scandinavians in nature, understands the unique and very close connection between them. Without even obtaining the prior consent of the owner, anyone can freely enter vast areas to enjoy the landscape. Where other Europeans would rather see a place of leisure, the Scandinavian would rather see a place of life. Just think of the current phenomenon of »utförskolor« [kindergartens where children spend all day outdoors; forest schools]. There is also a genuine commitment to protecting the nature of Swedish writers. We think especially of Kerstin Ekman who, in her essay

48 BATTAIL: 2016, 173.

49 LINDBLAD: 2015.

Herrarna i skogen, shows the close connection of the Swedes with the forest.⁵⁰

The denunciation of those who excessively exploit the planet certainly touches the viewer in a different way when it is presented by folklore than when we are explicitly told that we live under a climate threat. Henrik Björn, the creator of the series, does not speak about ecological problems directly, but instead persuades the viewer of their urgency by evoking a people who would suffer more immediately from ecological disasters than we would, following dissolution of the boundaries between nature and man.

The supernatural creatures are a personification of nature in order to better visualise nature as a living creature. But still dangerous and different from humans, they can personify other elements in modern society to help us understand differences in our society.

Scandinavian Exceptionalism

But why do the Nordic people consider trolls as part of their culture and tradition? Romantic philosophy in the 19th century saw the people as a spiritual entity and thought they detected the ›folksjäl‹, the ›soul of the people‹, as a principle of life:

Den romantiska samhällssynen utgår från en föreställning om att historien bär på en dold mening bakom det yttre skeendet [...] Nyromantikens sökande efter historiens mening är till stor del inriktad på att omforma historien som vetenskaplig disciplin [...] Syftet är att finna de intuitiva sanningar som man menar finns förborgade i *folksjälen*.⁵¹

[The romantic view of society is based on a notion that history carries a hidden meaning behind the external stage [...] The quest for history of the new romanticism is largely focused on reshaping history as a scientific discipline [...] The purpose is to find the intuitive truths which they mean are hidden in ›the people's soul‹.]

The success of a TV series like *Jordskott* could therefore be explained by the fact that it depicts the supernatural creatures acting in popular tales, supposed to contain »l'âme du peuple«⁵² [the soul of the people]. According to Rossholm, »myterna betraktas som kollektiva uttryck för kollektiva

⁵⁰ EKMAN: 2007.

⁵¹ LAGERGREN: 1999, 103, original italics.

⁵² AMILIEN: 1996, 218.

upplevelser«⁵³ [myths are considered as collective expressions for collective experiences]. Scandinavian painters such as Kittelsen and Gunnar Hallström »inte bara intresserade sig för de mytiska gestalterna såsom bilder för krafter i naturen eller psyket, utan även såsom bilder för folklig fantasivärld«⁵⁴ [were not interested in mythical creatures only as images of the forces of nature or the unconscious, but also as images nourishing the popular imagination]. Thus, if *Jordskott* has everything to touch the Swedish viewer, mixing Gothic and ecocritique, it is that nature »participe pleinement de l'âme scandinave«⁵⁵ [participates fully in the Scandinavian soul]. Indeed, it »possède une influence telle sur l'intériorité scandinave qu'elle est dans le fond paradoxalement liée à leur façon concrète de réfléchir et de concevoir leur existence«⁵⁶ [has such influence on Scandinavian interiority that it is fundamentally paradoxically linked to their concrete way of reflecting and conceiving their existence].

Thus, the success of the series is about the relevance of its folkloric elements for Scandinavian viewers; the mystery of the supernatural in the television series *Jordskott* answers to a deep need among Scandinavians. The forest, beyond the ecological threats, translates into a more spiritual danger: the human body cannot survive if nature is destroyed, but the soul will not survive either if one turns its back on it: »quand la société se modernise et que les hommes divorcent de la nature, c'est l'âme qui en est la première victime«⁵⁷ [when society is modernized and men divorced from nature, it is the soul who is the first victim].

The international success

The series, as Helena Lindblad said in *Dagens Nyheter*, has an international appeal. In using an old theme for a new cause, Henrik Björn uses Scandinavian exceptionalism to renew the Nordic noir, making it even more Nordic.

The troll who imprisons children in his cave would be the personification of the Silverhöjd forest and represents trees, water and underground caves to denounce the exploitation of natural resources. He is the troll of

53 ROSSHOLM, 1974, 37.

54 Ibid, 45.

55 TOUNDOIRE-SURLAPIERR: 2005, 26.

56 Ibid, 233.

57 KYLHAMMAR: 2016, 195.

which Régis Boyer spoke, personifying »les grandes forces naturelles«⁵⁸ [the great natural forces], but he is also a representation of the imagination of the people. Folklore is traditionally part of the Nordic popular spirit in that it has the anthropological function of staging the tales and ballads of young people who, in the midst of trolls and other creatures, find the means for their apprenticeship.⁵⁹ In this series, it is no longer the fate of an individual who tries to understand his place in society, but rather the fate of a people, a humanity that by the resurgence of a deeply buried imagination, concludes it is time to act.

The marvellous in the series has a double purpose. It is used in a police intrigue to enrich the drama, placing the story in a specifically Nordic universe, that is, say in Swedish nature. Moreover, it is the mark of a powerful cultural connivance, when Scandinavians »revendiquent [...] leur propre nationalité, dont le folklore paraît une forme littéraire d'expression«⁶⁰ [claim [...] their own nationality [...] folklore seems a literary form of expression]. But this folklore is also of interest to the European public. Indeed, the viewer, from wherever he comes, needs mystery: where the Scandinavians find the feeling of sharing a common heritage, the viewers from outside of the Nordic countries are all the more intrigued by the Nordic folklore.

To conclude, in the TV series *Jordskott*, social critique lies beneath the supernatural and shows how Nordic folklore can be used to enrich the Nordic noir. The supernatural can be used as a convincing tool in ecological criticism and touch effectively the public as it actualizes the Scandinavian Exceptionalist relation to nature.

Bibliography

APEZLIUS, Arvid August, and Erik Gustaf GEIJER: *Svenska folkvisor från forntiden*. Stockholm: Norstedt, 1846 [1814–1816].

AMILIEN, Virginie: *Le Troll et autres créatures surnaturelles dans les contes populaires norvégiens*. Paris: Berg international, 1996.

ASBJØRNSEN, Peter Christen & Jørgen MOE: *Norske folke- og huldre eventyr i utvalg etter originaltekster 1852 og 1870*. Oslo: Universitetsforlaget, 1964 [1849].

⁵⁸ BOYER: 1996, II.

⁵⁹ HANSSON: 2017.

⁶⁰ TOUDOIRE-SURLAPIERRE: 2005, 30.

- BATAILL, Jean-François: »Les mythes de la nation suédoise«. In: Briens, Sylvain, Martin Kylhammar and Jean-François Battail (eds.): *Poétocratie*. Paris: Ithaque, 2016, 62–85.
- BENEDICTSSON, Victoria: *Den bergtagna*. Umeå: Atrium, 2008.
- BERGMAN, Kerstin: »The Well-Adjusted Cops of the New Millennium: Neo-Romantic Tendencies in the Swedish Police Procedural«. In: Nestingen, Andrew and Paula Arvas (eds.): *Scandinavian Crime Fiction*. Cardiff: University of Wales Press, 34–45.
- BJÖRCK, Staffan: *Heidenstam och sekelskiftets Sverige. Studier i hans nationella och sociala författarskap*. Stockholm: Natur & Kultur, 1946.
- BOYER, Régis: »Préface«. In: Amilien, Virginie: *Le Troll et autres créatures surnaturelles dans les contes populaires norvégiens*. Paris: Berg international, 1996, 7–13.
- BROBERG, Gunnar, and Mattias TYDÉN: *Oönskade i folkhemmet: rashygien och sterilisering i Sverige*. Stockholm: Dialogos, 2005.
- CREEBER, Glen: »Killing us softly: investigating the aesthetics, philosophy and influence of Nordic Noir television«. In: *Journal of Popular Television* 3:1 (2015), 21–35.
- DEL PRINCIPE, David: »Introduction. The EcoGothic in the Long Nineteenth Century«. In: *Gothic Studies* 16:1 (2014), 1–7.
- EKMAN, Kerstin: *Rövarna i Skuleskogen*. Stockholm: Bonniers, 1988.
- EKMAN, Kerstin: *Herrarna i skogen*. Stockholm: Bonniers, 2007.
- GEIJER, Erik Gustaf: »Bergsmannen«. In: Burman, Carina, Lars Burman, and Torgny Segerstedt (eds.): *Dikter*. Stockholm: Atlantis, 1999 [1811], 38.
- HAGERMAN, Maja: *Käraste Herman: rasbiologen Herman Lundborgs gåta*. Stockholm: Norstedts, 2015.
- HANSSON, Maria: »L'Argent de Victoria Benedictsson: un roman d'apprentissage suédois?«. In: Toudoire-Surlapierre, Frédérique, Alessandra Ballotti and Inkar Kuramayeva (eds.): *Apprenties Sages. Apprentissages au féminin*. Reims: Éditions et presses universitaires de Reims (ÉPURE), 2017, 295–310.
- HANSSON, Maria: »L'autre et l'ailleurs: les trolls dans le Nord du Nord dans L'écriture du ›Nord du Nord‹: construction d'images, confrontation au réel et positionnement dans le champ littéraire«. In: Bourguignon, Annie, and Konrad Harrer (eds.): *Writing the North of the North*. Berlin: Frank & Timme, 2019, 159–169.
- HANSSON, Maria: »Monde naturel ou surnaturel: l'imaginaire écologique de Jordskott«. In: Ballotti, Alessandra, Claire McKeown and Frédérique Toudoire-Surlapierre (eds.): *De la nordicité au boréalisme*. Reims: Éditions et presses universitaires de Reims (ÉPURE), 2020, 201–215.
- HOFBERG, Herman: »Bortbytingen«. In: *Svenska folksägner: Samlade samt försedda med historiska och etnografiska anmärkningar*. Stockholm: Skoglund, 1882.
- HOLBERG, Ludvig: *Jeppe paa Bjerget*. Kristiania: J.W. Cappelen, 1912 [1722].
- IBSEN, Henrik: *Peer Gynt*. In: *Samlede digterverker* 2. Kristiania: Gyldendal, 1922 [1876].
- KING, Stephen: »What's Scary: A Forenote to the 2010 Edition«. In: *Danse macabre*. London: Hodder, 2012 [1981], xi.
- KYLHAMMAR, Martin: »Les écrivains à l'avant-garde de la politique écologique«. In: Briens, Sylvain, Martin Kylhammar, and Jean-François Battail (eds.): *Poétocratie*. Paris: Ithaque, 2016, 187–203.
- KÄÄPÄ, Pietari: *Ecology and Contemporary Nordic Cinemas. From Nation-building to Ecocosmopolitanism*. London: Bloomsbury, 2014.

- LAGERGREN, Fredrika: *På andra sidan välfärdsstaten: En studie i politiska idéers betydelse*. Stockholm: Symposion, 1999.
- LAGERLÖF, Selma: »Bortbytingen«. In: *Troll och människor* 1 (= Skrifter; 2), Stockholm: Bonniers, 1922.
- LINDBLAD, Helena: »Trolsk laddning. Urskogsmystik nästa steg för nordic noir«. In: *Dagens Nyheter*, February 16, 2015. <https://www.dn.se/kultur-noje/filmrecensioner/jordskott/> [26 January, 2021].
- LINDQVIST, John Ajvide: »Gräns«. In: *Pappersväggar*. Stockholm: Ordfront, 2006, 9–73.
- LÖNNGREN, Ann-Sofie: »Trolls!! Folklore, literature and ›othering‹ in the Nordic Countries«. In: Lönngren, Ann-Sofie et al. (eds.): *Rethinking National Literatures and the Literary Canon in Scandinavia*. Cambridge: Cambridge Scholars Publishing, 2015, 205–230.
- MARTIN, George R.R.: *A Song of Ice and Fire*. New York: Bantam Books, 1996.
- MCDONALD, Scott: »Toward an Eco-cinema«. In: *Interdisciplinary Studies in Literature and Environment* 11:2 (2004), 107–132.
- MORTON, Timothy: *Ecology Without Nature. Rethinking Environmental Aesthetics*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 2007.
- MORTON, Timothy: *The Ecological Thought*. Cambridge/Mass.: Harvard University Press, 2010.
- MORTON, Timothy: *Dark Ecology. For a Logic of Future Coexistence*. New York: Columbia University Press, 2016.
- MYRDAL, Alva, and Gunnar MYRDAL: *Kris i befolkningsfrågan*. Stockholm: Bonnier, 1935.
- NORDIN, Svante: *Romantikens filosofi. Svensk idealism från Höijer till hegelianerna*. Lund: Doxa, 1987.
- REDEVALL, Eva Novrup: »The Writing of Television Drama. Issues of Creative Collaboration and Authorship in Danish Writers' Rooms«. In: Hjort, Mette, and Ursula Lindqvist (eds.): *A Companion to Nordic Cinema*. Malden/Mass., Oxford: Wiley Blackwell, 2016, 491–509.
- ROSSHOLM, Margaretha: *Sagan i Nordisk Sekelskifteskunst. En motvistorisk och ideologisk undersökning*. Stockholm: K.L. Beckman, 1974.
- SINISALO, Johanna: *Ennen päivänlaskua ei voi*. Helsinki: Tammi, 2000.
- SOILA, Tytti, Astrid SÖDERBERGH WIDDING, and Gunnar IVERSEN: *Nordic National Cinemas*. London: Routledge, 1998.
- SPJUT, Stefan: *Stallo*. Stockholm: Albert Bonnier, 2012.
- STAGNELIUS, Erik Johan: »Necken«. In: Böök, Fredrik (ed.): *Samlade skrifter. Lyriska dikter intill tiden omkring 1818*. Stockholm: Svenska Vitterhetssamfundet, 1965 [1821], 370.
- TODOROV, Tzvetan: *Introduction à la littérature fantastique*. Paris: Seuil, 1970.
- TOUDOIRE-SURLAPIERRE, Frédérique: *L'Imaginaire nordique. Représentations de l'âme scandinave (1870–1920)*. Paris: L'Improviste, 2005.
- WEITZE, Charlotte: »Skifting«. In: Weitze, Charlotte: *Skifting. Fortællinger*. Copenhagen: Samlerens Forlag, 1996.
- WIJCKMARK, Sofia: »Stefan Spjuts *Stallo* som ekogotisk Norrlandsskildring«. In: Degerman, Peter, Anders E. Johansson, and Anders Öhman (eds.): *Norrlandslitteratur. Ekokritiska perspektiv*. Halmstad: Makadam, 2018, 196–212.

JAN DLASK, Charles University in Prague

Two perspectives on the literature from the North of Finland
The Czech anthology and a quiet mainstream
in Finland's literary canon

Scandinavian Exceptionalisms and North Finland

In the discussion on Scandinavian exceptionalisms, cultural geographies and mental demarcations, phantasms and myths connected with the North and Scandinavia, internal borders, differences and counter-images within the Nordic countries should also be taken into account. It is, for example, relevant to analyse the concept of the exceptional North within the North itself – or within the single Nordic countries, e.g. Finland.

The project *Pohjois-Suomen kirjallisuushistoria* (2010; The History of North Finland Literature; *PSKH*) is presented in its introduction as »[...] ensimmäinen Suomessa julkaistava, yhden suhteellisen yhtenäisen alueen kirjallisuuden historiaa mahdollisimman kattavasti esittelemään pyrkivä kokonaisteos«, ¹ [...] the first overall work, published in Finland, aspiring to present the literary history of one relatively homogeneous area as comprehensively as possible,² originating from an intention to promote North Finland's literature. The *PSKH* project was undertaken by approximately fifty co-authors and it tries to combine an encyclopaedic and narrative paradigm of writing literary histories, comprising tens of separate author presentations and a few other complementing thematic wholes.³ The authors of *PSKH* are, at the same time, aware of the fact that they are constructing a tradition and building a continuum where they may not necessarily exist. The North – consisting of such separate and differing regions as Lapland (Sápmi), Oulu Province, Kainuu and Torne Valley (Meänmaa) – is a generalizing concept, within which many internal differences can be overlooked.⁴

On the Finnish national level, the project is meant to be a part of a trend relevant at the turn of the 21st century, that challenges the writing of

1 CARLSSON et al.: 2010, 7.

2 All translations in the article are the author's.

3 CARLSSON et al.: 2010, II.

4 For more see *ibid*, 12.

unified national literary histories, concentrating on more marginal or neglected literatures (written for/by women, children and youth, Finland-Swedes or translations) or on description of different systems of relations and networks. In this sense, it also aims to rewrite the literary history from the regional point of view, continuing the discussion on the position of North Finland led since 1960s, and inspired by the contemporary phenomenon of ›new regionalism‹ or ›rebirth of regions‹. On the international level, *PSKH* makes a reference to a new interest in literary history, started in 1992 by David Perkins's work *Is Literary History Possible?*, followed by different histories written from ethnic, postcolonial, feminist, Afro-American and homosexual or lesbian perspectives, as well as by its critiques.⁵ Even the recent *Nordic Literature: A Comparative History* is influenced by these trends: it views – in addition to previous national literary histories – even regional ones as foundational to itself, and does not strive to replace or supersede them, but instead to build on them. As a result, it treats e.g. Sámi literature more thoroughly than national literary histories.⁶

Besides the aim to inspire the writing of other new histories of literature, in its introduction *PSKH* also appeals to other research concerning North Finland and its literature.⁷ The aim of the present article is to read *PSKH* in a dialogue with two works, one being a literary one and the other a scholarly one. At the same time, this article also tries to develop the theory on North Finland's literature.

The first point of departure is a translation project performed at the Faculty of Arts at Charles University in Prague. Texts depicting North Finland, written by twelve Finnish authors, were translated by eleven Prague bachelor's and master's students of Finnish programme and published in a Czech language translation anthology.⁸ Although just these concrete texts cannot be considered as somehow highly and more than other works representative of North Finland's literature (for more information, including the details of the story selection, see below), nevertheless, they represent a certain textual set, on the basis of which it could be possible to perform and develop a further discussion on the specific fea-

5 For more see *ibid.*, 7–9.

6 See SONDRUP et al.: 2017, 2, 3.

7 CARLSSON et al.: 2010, 10.

8 See FÁROVÁ et al.: 2019.

tures of this literature. This part of the article thus discusses how the North Finland themes and topics are treated in the anthology texts.

The second point of departure is the whole canon of Finland's literature: the study aims to discuss how North Finland's authors are treated in it, i.e. to discuss the position of North Finland's literature in its wider frame of the whole of Finland, and to find out if it can be considered as marginalised. For this purpose, the three-part literary history of Finland published in 1999⁹ is found less suitable, since it does not include traditional presentations of authors and their works, trying to discuss literature in a more ›postmodernist‹ spirit. Therefore, the last, fourth revised and completed issue of Kai Laitinen's traditional literary history is used;¹⁰ it was published in 1997, comprising works that were published in 1996 at the latest. In the end, on the basis of the results obtained, the article leads into a discussion on the definition of the North Finland author / literature, crucial for the position of the North Finland's literature in Finland's literary canon overall.

The Czech anthology and North Finland themes and topics

As mentioned above, the Czech anthology comprises twelve authors, from whom one,¹¹ two¹² or more texts¹³ were translated. The criteria for the selection of these authors and texts were based on the relation of the author and the text to North Finland,¹⁴ language (the original of all the

9 See VARPIO et al.: 1999.

10 See LAITINEN: 1997.

11 See MUKKA: 1967; HYRY: 1986; KITTI: 2009; HAURU: 2010; MAGGA-MIETTUNEN: 2010; HEIKKINEN: 2010; LINTUNEN: 2011; KETTU: 2013; SKIFTESVIK: 2013; PEURA: 2017.

12 See KILPI: 1966a (»Michiganilaiset«); idem: 1966b (»Poromies«).

13 See LIKSOM: 1993 (*BamaLama*); idem: 2014 (*Väliaikainen*).

14 All of the texts are situated to North Finland and ten of the twelve authors originate from North Finland. Hyry, Mukka, Skiftesvik, Liksom and Peura are among the seventy-two authors treated in *PSKH* as the most important ones. Kettu is referred to in *PSKH* only very briefly, Hauru only as an essayist, Magga-Miettunen is mentioned solely in the introduction and Kilpi, who does not originate from North Finland, is referred to in different connection than that concerning her own North Finland motifs (CARLSSON et al.: 2010, 12, 68–72 et passim, 77–80, 109–114 et passim, 150–161 et passim, 173, 216–218, 220–221). Lintunen, Heikkinen and Kitti are not referred to in *PSKH*: Lintunen's story takes place in North Finland, but the writer, similarly to Kilpi, does not come from this part of the country herself, Heikkinen debuted the same year as *PSKH* was issued (2010) and Kitti only in 2014 (the translated story from 2009 was not published) (FÁROVÁ et al.: 2019, 45–46, 70, 85).

stories is in Finnish, a major field of study for all the student translators; even the only text written by an author of Sámi origin, Siiri Magga-Miettunen, is in Finnish), length (the translated texts have between five and fifteen pages, depending on the students' level), gender (the aim was to have both male and female authors of the original texts; four men and eight women were eventually selected), partly also the themes and topics in the texts (the objective was to have, for example, socially oriented texts or stories containing allusions to folklore), and the authors' generations^{15, 16}

With reference to cultural studies research, carried out at Lapin yliopisto (University of Lapland),¹⁷ the authors of the introduction to *PSKH* deal with the topic of North Finland's mentality and identity. As their typical features, they declare a strong connection with nature and the idea of achieving something essential, a certain feeling of quietening and a feeling of mental broadening. *Pohjoisuuden tunne*, ›a sense of northernness‹, cannot be explained by the background of the subject experiencing it. The north mentality is often identified with arctic hysteria (see below for a definition of this).¹⁸ The repetitive motifs in the works of many authors from North Finland – besides the above-mentioned *pohjoisuus* (›northernness‹) – seem to be contemplations on religion, spiritual and mental place and space, the leaving of places [in the North], remaining in them and (possibly) returning to them.¹⁹

15 The aim was to include both canonised and young writers, having published over several decades following WWII. The anthology thus comprises several author generations, Kilpi (*1928), being the oldest writer, and Kittii (*1985), the youngest one; the others are – according to the date of birth – Hyry (1931–2016), Mukka (1944–1973), Magga-Miettunen (*1947), Skiftesvik (*1948), Liksom (*1958), Lintunen (*1961), Peura (*1970), Heikkinen (*1974), Hauru (*1978) and Kettu (*1978). The texts were published during the years 1966–2017 – see the bibliography.

16 PARENTE-ČAPKOVÁ: 2019. In the team that supervised the students, consisting of Lenka Fárová, the author of this article, the Finnish lecturer Lasse Suominen and Viola Parente-Čapková, the last named member was in charge of the text selection.

17 See TUOMINEN: 1999a; idem: 1999b.

18 See CARLSSON et al.: 2010, 10.

19 Ibid, II.

North Finland means ...

What does the ›northernness‹ mean? In trying to define North Finland, the authors of the introduction refer to the cultural geographer Juha Ridanpää from Oulu. According to him, the definition of the North and its literature is ambiguous and problematic, since it does not signify only a geographical or administrative territory or one point on the compass, but rather, it is also a cultural and contextual concept, with continuously changing borders and meanings. Its representation is dependent on whether the point of departure is Lapland, Helsinki or the equator. The understanding of the term is individual and subjective, it is a phenomenological experience, and it depends on each determinator and its position. The only constant is that the North is determined in the relation to the South. The concept of the North is similarly relative in the field of cultural studies, where it is more of an attitude, a space and a standpoint.²⁰

Let us now have a look at how this concept is constructed in the anthology texts. The main characters in both of Eeva Kilpi's stories²¹ come to Lapland from the South every summer, leave it afterwards and return during the following summer. In Timo K. Mukka's text,²² a young worker is employed in the construction of a railway in the municipality of Kolari in North Finland. The railway is being built in order to transport ore to the South, and a road is also being built in the municipality, in the direction of the South as well. Mail vans bring letters from the South several times a day. The identity of the characters that is often discussed among the employed men depends on their experience with the southern parts of Finland: within this land, the young worker's father has never been anywhere further south than Oulu (also a part of North Finland), and he is proud of his own son, who has even visited southern Helsinki doing his work. The young worker, Virtanen, and his older colleague have also been in Turku, located in the southwest of Finland. The main character had to leave his girlfriend in the South, and his thoughts of leaving the northern corners occur from the beginning of the story. He tries to save money for the journey. Finally, the young man leaves his work to travel by bus and train through Kemi and Oulu to the South to visit the girl. The

20 Idem: 2010, 9–10; see also RIDANPÄÄ: 2005.

21 KILPI: 1966a; idem: 1966b.

22 MUKKA: 1967.

fact that he intends to buy a one-way ticket indicates his plan to stay there and not return.

Henni Kitti's story²³ is told from the perspective of a woman narrator who lives in the south of Finland but spends every summer in the north to help her grandmother dwelling there to pick cloudberry. This interest and the journeys to North Finland are shared also by Thais, doing their summer job, and other people from the south of Finland. At the end of Mikko-Pekka Heikkinen's parodic text,²⁴ the municipality of Utsjoki is resolutely left by all of its inhabitants in order to solve a difficult economic situation. The whole of Utsjoki declines and everyone, including the Sámi, moves to the South. The ministries in the central government in the southern Helsinki try to find a solution, but in the end they find out that it would be complicated and costly, therefore they give up on doing anything. The North is neglected as a periphery in the South – in the southern opinion, it makes no sense to hinder its depopulation.

In Maritta Lintunen's text, a man over sixty, living his stereotyped life in Helsinki, tries to escape it by travelling to Lapland and by seeking a love affair with a young Sámi girl.²⁵ Katja Kettu presents a character of a multilingual globetrotter, who, after the Finnish Civil War in 1918, left the country and lived and worked in the USA. He appears in a story taking place during WWII.²⁶ In one of the short texts written by Rosa Liksom,²⁷ the main character left Haaparanta at the beginning of 1960s and spent between twenty and thirty years in Stockholm, mingling often with homeless and criminal Finnish people and having problems with alcohol and drugs. Afterwards he returned to his home.

As shown in these cases, *pohjoisuus* is constructed in relation to the South, in the way as claimed above. The characters speculate about leaving the northern ends of Finland or about staying there, regardless of whether they come from there or not. If they are already away, they think about a possible return. They leave the North and they often also return, or they stay in the North.

23 KITTI: 2009.

24 HEIKKINEN: 2010, 88–90.

25 LINTUNEN: 2011.

26 KETTU: 2013.

27 See LIKSOM: 2014.

North Finland – or North-Finnish? Multilingual and multicultural aspects

Although an exact geographical demarcation of the North is not unambiguous, the conception of *PSKH* of 2010 is territorial: *Pohjois-Suomen* (of North Finland) means literally written in the northern territory of the country, regardless of the language in which it is written.²⁸ In the difficult case of Sámi literature, it tries to concentrate on the part of it written in Finland, although it reaches to the area of other countries (Sweden, Norway and Russia²⁹). There is one exception to the principle of concentrating on the area of Finland, though: *PSKH* discusses authors from the opposite bank of the Torne River (Torne Valley), which belongs to Sweden, arguing that the culture around the watercourse of the river has been homogeneous.³⁰ It is in any case problematic to consider literature written in Sweden to be literature of (North) Finland.

In this context, we can point to Kai Laitinen, who reserves the term of *Suomen* (of Finland; a noun in genitive form) for the literature written in the area of Finland (regardless of the language in which it is written) and the term of *suomalainen* (Finnish; an adjective in nominative form) for the literature written in the Finnish language (regardless of whether it is written in Finland).³¹ In parallel, a more precise usage of related terms, *pohjoissuomalainen* (North-Finnish) and *Pohjois-Suomen* (of North Finland) could be proposed; in the introduction to *PSKH*, no distinction is made between them and they are thus implicitly considered to be synonymous. The literatures of Kvens, Barents cooperation³² and literature written by Sámi people in Finnish would thus be denoted as North-Finnish, regardless of the state in which they were produced.³³

28 It does not take into account the literature of the Kvens, persons of Finnish origin in North Norway, considering them to be Norwegian, nor the multilingual literature originated on the basis of the so-called Barents-yhteistyö, Barents cooperation.

29 One of the Sámi authors mentioned in *PSKH*, Nils-Aslak Valkeapää, first lived in Enontekiö in Finland, then in Skibotn in Norway.

30 CARLSSON et al.: 2010, 10, 204–208.

31 See LAITINEN: 1997.

32 See footnote 28.

33 However: the case of the Torne Valley would be solved only partly in this way. *PSKH* discusses Bengt Pohjanen and Mikael Niemi, living on the Swedish side of the Torne Valley; North-Finnish literature would comprise only texts written by Pohjanen in Finnish and perhaps also those compiled in the related language named Meänkieli, but

In each case, the territory where the literature of North Finland is written is multicultural; according to *PSKH*, North Finland includes different small language and minority groups living under the oppression of the dominant culture.³⁴ The majority of the authors included in *PSKH* write in Finnish, but they can use Meänkieli or some kind of local dialect in their texts. Regardless of this, the authors from the Swedish side of the Torne Valley, some of the older ones, Elsa Holmsten, Sara Elisabeth Wacklin and Ringa Nordbo, wrote in Swedish. The situation of the Sámi literature itself is manifold: it is written in four languages, Finnish, Northern Sámi, Inari Sámi and Skolt Sámi.

In the Czech anthology, which includes only stories written in Finnish, thus belonging to both North-Finnish and North Finland concept, the multiculturalism can be understood in an even broader sense. As concerns the authors themselves, it is visible in case of Magga-Miettunen, who is of Sámi origin, but writes in Finnish, and Joni Skiftesvik, who is the son of a Norwegian father and a Finnish mother and lived a short period in Norway during his childhood.

PSKH forms a story in which North Finland was first depicted by explorers coming from outside, and only afterwards by the inhabitants of the North Finland area itself.³⁵ This model is, by chance, also followed in the Czech anthology: it starts with two stories by Kilpi, which are the oldest ones, published in 1966.³⁶ Kilpi herself, being the oldest writer represented in the anthology as already mentioned, also comes ›from outside‹, having moved to South Finland from East Finland, and she writes her texts from the position of a traveller who comes to Lapland every summer to spend her holiday in its nature. Besides this, she also introduces some travellers from abroad as characters: the centre of the local tourism, Ivalo, is visited by people from France and especially the USA. The Americans from Michigan, who gave one of the stories its title, are travellers coming from even more distant localities than the narrator her-

his texts written in Swedish, as well as all the Swedish language books written by Niemi, would remain outside both of the concepts, both on the basis of linguistic and territorial criteria. The language situation is in the same way manifold in the cases of other especially women writers coming from the Torne Valley (for more see PIIPPOLA: 2010).

34 CARLSSON et al.: 2010, 9.

35 See *ibid.*, II, 14.

36 See KILPI: 1966a; *idem*: 1966b.

self – and also their view on the exotic parts is presented in the story.³⁷ The same ›traveller's‹ perspective is relevant for Lintunen, who herself does not come from North Finland either; even Kitti's main character lives in the south of Finland and comes to the north only during summers.

The frequency with which multinational motifs occur, also in the cases of other writers, is in each case remarkable. The main character in one of the above-mentioned stories written by Liksom³⁸ is of Finnish origin, but comes from Haaparanta in North Sweden and belongs to the group of Finns living in the Swedish part of the Torne Valley. Several of the anthology texts have Sámi characters: this is the case of Kilpi,³⁹ Magga-Miettunen, Heikkinen and Lintunen. Three stories, written by Magga-Miettunen, Kettu and Skiftesvik, concern the period of WWII. In the first case, foreign soldiers in Lapland, most probably Germans during the Lapland War, bring tragic and brutal destruction and death.⁴⁰ In Kettu's and Skiftesvik's case,⁴¹ the invaders are Soviets during the earlier phases of WWII, the Winter War and the Continuation War. The background of Kettu's main character – although he is originally Finnish – consists, as foreshadowed above, of extensive experience living abroad. The Russian side of the border is present in one of the stories written by Liksom, but now an intruder, although in a dimension incomparable with the events of WWII, is a Finnish man who crosses the frontier to the East.⁴²

In quite recent stories, other nationalities are also represented. In Kitti, as already mentioned above, Thais are coming to North Finland for their summer jobs, the state monopoly off-licence shop in Heikkinen attracts the inhabitants of neighbouring Norway, and Maria Peura uses a milieu of a refugee centre with many foreigners including Muslims in her story.⁴³

The Czech anthology thus manifests multicultural themes and topics on several levels and in highly concentrated manner.

37 *Idem*: 1966a.

38 LIKSOM: 2014, 77–79.

39 KILPI: 1966b.

40 See MAGGA-MIETTUNEN: 2010.

41 See KETTU: 2013; SKIFTESVIK: 2013.

42 LIKSOM: 2014, 77–79.

43 See PEURA: 2017.

Religion, nature, quietening and arctic hysteria

Religious topics are represented in several stories: one of the short texts written by Liksom,⁴⁴ is a parodic story about the only one right religion of Tuomas's kingdom, that heals jaw-bone pains and brings fortune to believers and the whole congregation. Hanna Hauru's story deals with a woman character from a Laestadian family, where women's fate and mission is to bear many children to their husbands.⁴⁵ In the humoristic text written by Heikkinen, ultraconservative Laestadians oppose the idea of founding the state monopoly off-licence shop Alko in Nuorgam, a distant part in the municipality of Utsjoki, and subsequently support a secret plan to destroy it. The original Sámi religion is also Lintunen's topic.

Nature is more or less present in all of the texts of the included authors. The exceptions, where it is not present at all or is marginal, are the stories written by Hauru, Peura and four texts from among twelve written by Liksom, two from the collection *BamaLama*⁴⁶ and two from *Väli-aikainen*⁴⁷. Kettu lets nature occur mainly in retrospective passages, taking place in Mexico, whereas North Finland, depicted in the main line of narration, is not the object of many nature scenes.

A picture of nature can be said to be most thoroughly elaborated in a modernist story written by Antti Hyry.⁴⁸ The text, depicting modernization and the introduction of new technologies in the town environment, is constructed on the contrast of a city and the countryside/nature: Eino, a man character coming from the country is visiting a city, and in the end he returns home. The story consists of five short fragmentary parts. The second of these takes place in a forest: a human being is walking through it, seeing ants, greenflies, needles and cones. The plot, comprising the above-mentioned motifs, leads into the final symptomatic sentences:

Ulkona ikkunan lasin takana syksyinen kullannvärinen taivas ja myöhäisten varpujen kuviot, ja suuret puut. Ennenkin kävi näin, hän mietti, kaikki lumi sulii ja jäljellä jäivät vain riekot ja jänikset.⁴⁹

44 LIKSOM: 1993, 130–133.

45 HAURU: 2010.

46 LIKSOM: 1993, 97–98, 130–133.

47 Idem: 2014, 84–87, 145–147.

48 See HYRY: 1986.

49 Ibid, 29.

[Outside, behind the window glass, an autumn golden sky and patterns of late shoots and large trees. This is what happened in the past, he thought, all the snow melted and only ptarmigans and hares remained.]

The connection between northernness and nature can be seen in the topic of climate change, which even people in North Finland have to cope with. A man in Liksom's text⁵⁰ questions its existence, and even if it existed, it would not cause any harm, in his opinion: he does not desire any snow in the winter. A longer growing season means the possibility of growing corn instead of raising cattle, and increased yields bring larger subsidies from the European Union as well.

The feelings of quietening, of reaching something essential and of mental broadening are also, in many cases, connected with nature and/or with encounters with otherness. Having met a reindeer herdsman in the Lapland wilds, the narrator in Kilpi's »Poromies« learns to accept loneliness in nature. The mentioned motifs are in several cases connected with relationship issues, as in Mukka – or Lintunen, where the main character realizes the real situation in his marriage during and in connection with his stays in Lapland.

These motifs can be sometimes viewed as opposites to arctic hysteria. The theses for arctic hysteria presented by Karkulehto⁵¹ are connected with darkness, man's dark side, evilness, crime, violence, alcoholism, oppression, death, suicide, marginalization, socio-economic underdevelopment, dependence (on relatives), impulsive and forbidden sexuality (incest, paedophilia) and exercise of power within a bigoted religion (sect). These can be viewed on a general level: Magga-Miettunen discusses evilness, violence and death, the question of fanatic religion is presented by Hauru and Liksom. Heikkinen, though in a parodic way, combines conservative religion with the motif of alcoholism. The alcohol brings economic growth to the region due to larger sales on one hand, but also a decline in other parts of the area due to the concentration of market and services in only one place, the one where it is being sold.

The most thorough combinations of arctic hysteria motifs are included into the texts written by Liksom and Peura, although often also in a parodic way. The backwardness can be both socio-economic and mental, insanity and derangement occur repeatedly, often as the narrator's fea-

50 LIKSOM: 2014, 102–103.

51 KARKULEHTO: 2010, 217, 218, 220.

tures.⁵² In Liksom, there is paedophilia,⁵³ alcohol and drugs,⁵⁴ dependence on both people and things,⁵⁵ violence towards both property and people, which can lead into murder,⁵⁶ death,⁵⁷ suicide,⁵⁸ and several types of crime.⁵⁹ Peura's young woman employed in the refugee centre, mentally dependent on her partner, tries to cover her psychological problems, connected with managing situations both in her relationship and in her work, by calling herself *a professional* (the title of the story); nevertheless, the explosion of her aggression in the end⁶⁰ shows that this title is hardly suitable – rather, it is ironic.

The above-mentioned opposing sets of motifs can be paradoxically mutually connected, or one can follow the other. Skiftesvik and Kettu present stories of marginalization and reflection of one's otherness, leading in both cases to treason against Finland, committed during WWII by male soldier characters, and potentially also into a tragic destruction. After the death of her husband, Hauru's character is freed of the chains of religion, and after having set a building on fire, Liksom's man experiences an infinite dimension of creation and an absolute perfection.⁶¹

Parodic exoticization and local history

The Czech anthology can be thus said to confirm some statements about the typical repetitive features of North Finland. Some others, which occur repeatedly in several of the anthology's stories, can be added.

As the *PSKH* authors state in its introduction, North Finland and Lapland were exposed to a systematic exoticization in their literature, and only Timo K. Mukka succeeded in doing away with this.⁶² The exoticization can be relevant in Kilpi's, Lintunen's and Heikkinen's anthology texts,

52 E.g. in LIKSOM: 2014, 156–158, and in PEURA: 2017.

53 LIKSOM: 1993, 97–98.

54 Ibid.; *ibid.*, 134–136; *idem*: 2014, 84–87.

55 *Idem*: 1993, 97–98; *idem*: 2014, 145–147, 148–150.

56 *Idem*: 1993, 14–16, 134–136; *idem*: 2014, 84–87.

57 *Idem*: 2014, 148–150, 156–158.

58 *Ibid.*, 77–79.

59 *Ibid.*, 84–87, 90–91.

60 See PEURA: 2017, 115.

61 LIKSOM: 1993, 14–16.

62 CARLSSON et al.: 2010, 9–10.

with the main difference being that in their cases it has parodic features: Americans view Finns as a primitive nation since Finns prefer plates of cold open sandwiches with a garnish to warm meals, and since they carry heavy knapsacks when wandering in the nature,⁶³ the main character's wife learns magic in Lapland in order to charm a squirrel that provokes her husband both in Helsinki and in North Finland,⁶⁴ and three joking men from Utsjoki drive their snowmobiles 50 kilometres on the Lapland plains to destroy the state monopoly off-licence shop using a strong explosive.⁶⁵

In three cases, great historical events are presented on their local level in North Finland. WWII is discussed in *Magga-Miettonen*, where a part of Sámi family is shot by soldiers who are passing through, in *Kettu*, where the main character collaborates with the Soviet enemy, and in *Skiftesvik*, whose conflict with the Soviet Union during WWII is connected with the preceding strike movement from 1928 by the main character of the story.

North Finland authors' marginality and their position in the literary canon of Finland

The above-cited *Ridanpää*, referred to also in *PSKH*,⁶⁶ compares the North with Edward Said's postcolonial concept of the East or the Orient, exploited by the West. In this sense, the local literature was historically and partly continually in a marginalised position as well as in a colonised one. The marginality is caused by the distant location of the area, its small number inhabitants and the fact that the literature was not accepted into the mainstream of the Finnish national literature, not fulfilling its criteria.

If we had Kai Laitinen's literary history of the whole of Finland, thus representing the above-mentioned ›mainstream‹, as a point of departure, would the case of this anthology confirm these statements? Hyry, Kilpi, Liksom, Mukka and Skiftesvik, included in the anthology, are also discussed in Laitinen.⁶⁷ All of the remaining authors, Heikkinen, Kitti, Hau-

63 KILPI: 1966a, 167–168, 171.

64 LINTUNEN: 2011.

65 HEIKKINEN: 2010, 85.

66 See CARLSSON et al.: 2010, 9; RIDANPÄÄ: 2005.

67 LAITINEN: 1997, mainly 529–533, 569–570, 584, 591, 596.

ru, Kettu, Magga-Miettunen, Lintunen and Peura are not referred to by the literary scholar – nevertheless, the reason is that none of them had the possibility to be mentioned due to the fact that they all debuted with their relevant works later than Laitinen was published.⁶⁸ The fact all of those who had a chance to be included in Laitinen succeeded in doing so, is quite surprising, since it concerns writers belonging a literature that is stated to have been marginalised.

These findings lead to the next topic of this study, that is, the position of *all* North Finland authors discussed in *PSKH* in Laitinen's overall literary canon of Finland.⁶⁹

Marginality in quantity

As stated in the introduction to *PSKH*, its writers are aware of the fact that the publication cannot include everything: it is a result of different choices, thus constructing a new canon in which absolute objectivity is impossible.⁷⁰ *PSKH* understands some of North Finland authors as more important, giving them a thorough presentation, in which their names are mentioned in the title of the chapter in question. There are seventy-two of these authors (group A).⁷¹

From among these, forty-two are not at all mentioned in Laitinen's literary history of Finland (group A1).⁷² Nevertheless, since *PSKH* was issued only in 2010, it is not possible to mechanically compare it with Laitinen, but rather, it is necessary to pay special attention to the period of 1997–2010, which is not covered in Laitinen. Only twenty-one writers from group A1 are those who could definitely have been mentioned by him, since they lived and/or debuted many years before the year when Laitinen was published, 1997. This is the case of Elsa Holmsten, Mimmi Bergh, Ringa Nordbo, Jorma Kurvinen, Aimo Moilanen, Aku-Kimmo Ripatti, Paavo Kähkölä, Anja Vähäaho, Kerttu Kastelli, Anna-Maija Yli-

68 FÁROVÁ et al.: 2019, 45–46, 51, 58, 70, 85, 97, 123.

69 Concerning the selection of authors for this literary history itself, the author notes that he only aimed to find a suitable compromise between large movements and details, and omitted Sámi folklore, children's and youth literature, as well as popular entertainment literature (see LAITINEN: 1997, 13–14, 603–605).

70 CARLSSON et al.: 2010, 10, 12.

71 See *ibid.*, 5–6.

72 LAITINEN: 1997, 667–679.

maula, Reino Rinne, Maria Vaara, Annikki Kariniemi, Anna-Liisa Haakana, Martta Haatanen, Mirjam Kälkälä, Bengt Pohjanen, Ann-Kirstin Lundström, Kirste Paltto, Rauni Magga Lukkari and Kalervo Palsa (group A_i). For Niina Hakalahti, Miia Paani, Heli Slunga, Marja Kyllönen, Helmi Kellokumpu, Merja Aletta Ranttila, Maria Peura and Ville Ranta, it was not possible to be referred to in Laitinen, since they debuted in 1997 or afterwards (group A_{ii}, thus consisting of eight writers). The thirteen cases of Mirjami Hietala, Eeva Heilala, Kari Sallamaa, Päivi Alasalmi, Kauko Röyhkä, Elsa Vuontisjärvi, Seppo Saraspää, Mikael Niemi, Mona Mörtlund, Heidi Liehu, Hilja Mörsäri, Paula Sieppi and Hannu Väisänen (group A_{iii}) are controversial: they debuted only several years before 1997, or/and wrote some or all of their important works only after 1997. Their potential to have been canonised by Laitinen is thus questionable.⁷³ For further comparison, the figures seventy-two (A) and forty-two (A_i) should be thus reduced to sixty-four and thirty-four, or even to fifty-one and twenty-one.⁷⁴

On the other hand, thirty from group A are mentioned by Laitinen (A₂). These references can be very brief, introducing solely a name and characterizing the author in no more than a sentence. This is the case of fifteen authors in total (A_{2i}). Both Sara Elisabeth Wacklin and Isa Asp represent the 19th century. The rest of the authors were active in the literary field especially in the following century and partly also in the 21st century. They are Jouni Inkala, Kirsti Simonsuuri, Eila Kostamo, Joni Skiftesvik, Maarit Verronen, Anna-Leena Härkönen, Yrjö Kokko, Jari Tervo, Jorma Etto, Niilo Rauhala, Rakel Liehu, Matti Jama and Oiva Arvola.⁷⁵

Nevertheless, fifteen authors from *PSKH* received more space in Kai Laitinen's literary history (A_{2ii}). The Sámi author Nils-Aslak Valkeapää and Rosa Liksom are mentioned in two sentences. Both Kalle Päätalo and Timo K. Mukka are discussed in a single paragraph, the essayist Erno Paasilinna in a half a page, between one page and one page and a half is devoted to Anu Kaipainen, Heikki Toppila and Väinö Kirstinä. Matti Hälli shares a whole chapter with two other authors in Laitinen, V.A. Koskenniemi and Pentti Haanpää share a whole chapter only with one

73 Data checked according to CARLSSON et al.: 2010.

74 A/A_i minus A_{iii} or A/A_i minus [A_{iii}+A_{iiii}].

75 LAITINEN: 1997, 189, 211, 453, 502, 557–559, 578, 587, 590–591, 596–598.

author. Teuvo Pakkala, Paavo Rintala, Antti Hyry and Veikko Huovinen even received their own chapters.⁷⁶

Besides the seventy-two authors (A) mentioned above who obtained their own chapter in *PSKH*, the publication also mentions other writers with a certain relationship to the region of North Finland; nevertheless, references to these authors are usually very brief. In this way, these writers enter into a subordinate, marginal and noncanonical position within the literature, whose own status is claimed to be marginal as well. According to my own calculation, there are approximately one hundred (precisely ninety-seven) of these (group B).

In some of these cases (B1), the authors already have a place within the entirety of Finland's literary canon, sometimes an older one, and they can be relevant for North Finland's literary history only through a part of their work, e.g. one title. This might have been the reason why *PSKH* authors did not want to include them in the North Finland literary canon.

These writers (B1) are Gabriel Calamnius, the author of the first Finnish language anthology of poetry; he came from a priest's family, in which even more persons wrote poems during the 18th century. From the poetry-oriented Achrenius family, all of whose four members are presented by Kai Laitinen, *PSKH* mentions Henrik Achrenius. The Swedish language poet Frans Mikael Franzén was born and raised up in Oulu, and is the author of the poem »Spring, min snälla ren« [Run quickly, my dear reindeer], originally based on two Sámi love songs and often mentioned in connection with North Finland. Samuli Kustaa Berg-Kallio was born in Oulu. Zacharias Topelius, born in Uusikaarlepyy in Swedish language Ostrobothnia, the ›national‹ author of historical novels, fairy tales, textbooks, readers and poems, written in Swedish, is referred to in *PSKH* concerning his pictures of Lapland and Ostrobothnia. Pietari Päivärinta, born in Ylivieska, which is also in Ostrobothnia, represents people's authors. Ilmari Kianto, a member of Calamnius's family, is briefly mentioned as an author with roots in Kainuu, a ›kainuist‹, who used the folk life in this region as a central topic of his works. The poets Eino Leino and Aaro Hellaakoski, Leino having been born in Paltamo in Kainuu and Hellaakoski in Oulu, are referenced very briefly in *PSKH* due to their own poetry with North Finland motifs. Eino Leino's brother Kasimir,

76 Ibid, 227–229, 284–287, 342–343, 395–400, 455–456, 509–511, 529–533, 535–538, 547–549, 567–569, 577, 582, 584–586, 596.

who, like his brother, was born in Paltamo, is mentioned in *PSKH* owing to one of his Oulu poems. Oulu is also referred to as the place of birth of another poet, Juhani Siljo.⁷⁷

The position of these eleven authors (B1) in Laitinen's literary history, where all of them are mentioned, is in no way marginal. Päivärinta receives one paragraph, Achrenius and Kasimir Leino are presented on a half-page, Calamnius and Bergh-Kallio on more than half a page. Kianto is presented in a chapter titled with his and two other authors' names, Franzén and Hellaakoski share their chapter together with another author. Topelius, Leino and Siljo have completely individual chapters in Laitinen.⁷⁸

For the majority of these hundred authors (B2), the reason for their noncanonical position could also be a direct part of the aim to reserve a more marginal place within the North Finland literature for them. Nevertheless, even these *PSKH* noncanonical B2-writers can be divided into the groups B2i (not mentioned by Laitinen) and B2ii (who, on the contrary, received their own reference in Laitinen's literary history of the entirety of Finland). The following authors belong B2ii group: Heikki Meriläinen, Väinö Kataja, Heikki Lounaja, Martti Palkispää, Arvi Järventaus, Juho Koskimaa, Samuli Paulaharju, Santeri Ivalo and Veikko Haakana.⁷⁹ Again, the group B2i consists of writers who could have been mentioned in Laitinen (thirty-two), those who did not have the opportunity to be mentioned (thirteen) and those who stand on the border between these cases (thirty-two).⁸⁰ Even here the number of nine should not be related to ninety-seven, but to eighty-four or fifty-two.

A comparison of the figures, thirty from among sixty-four or fifty-one (group A), eleven from among eleven (group B1) and nine from among eighty-four or fifty-two (group B2) implies a surprising matter: quite many of the North Finland authors discussed in *PSKH* already have a position in Laitinen's literary canon of Finland. Thirty mentioned authors from among fifty-one or sixty-four does not mean a low number; groups A2, especially A2ii, and B1 can thus under no condition be interpreted as marginalised in Laitinen, since some of them even received their own

77 CARLSSON et al.: 2010, 14–17, 27, 36, 41–42, 113, 121, 127, 225.

78 LAITINEN: 1997, 126, 133–134, 136–139, 185–188, 209, 231, 259–265, 293–296, 322–325, 387–391.

79 Ibid, 209, 230, 343, 344, 511, 578.

80 Checked according to CARLSSON et al.: 2010.

chapters in it. Even B2, marginal for *PSKH* itself, has its own representatives (B2ii) in Laitinen's literary history, although they are few.

Is it, then, too provocative to state that North Finland literature, from sparsely settled parts of the country, forms one of the mainstreams in the literary canon of Finland?

Marginality in quality

On the other hand, the roots of marginality can be sought not only in quantity, but also in quality: that is, if and possibly in which way the authors are mentioned in Laitinen concerning their relationship to North Finland.

From among group A2, canonical for *PSKH*, not everybody is referred to as a representative of North Finland literature by Laitinen. The clearest connection to the northern region is constructed in the cases of Mukka and Pakkala, Valkeapää is mentioned as a representative of the long-discriminated Sámi literature.⁸¹ Concerning Liksom, Arvola, Rauhala, Etto, Pääatalo, Huovinen, Skiftesvik, Hyry, Toppila, Kaipainen, Rintala, Haanpää, Hälli and Wacklin, some northern aspects of their lives or works are mentioned (concrete regions, pictures of people from North Finland, North Finland history and nature, Laestadian religion, North Finnish dialect), but in many cases superficially, vaguely and even ambiguously, e.g. when discussing only one of their works.⁸² In his presentations of the remaining authors (Jama, R. Liehu, Tervo, Kokko, Verronen, Härkönen, Inkala, Kirstinä, Kostamo, Paasilinna, Simonsuuri, Koskenniemi and Asp), Laitinen does not mention any North Finland aspect at all.⁸³

In the case of group B1, Calamnius, Achrenius, Bergh-Kallio, Kasimir and Eino Leino, Kianto, Siljo and Hellaakoski are not referred to in connection with North Finland. Concerning Topelius and Päivärinta, their origin in Uusikaarlepyy and Ylivieska is briefly mentioned. Only when discussing Franzén, Laitinen refers to Oulu as his place of birth and to the author's reminiscences regarding his home region in his work.⁸⁴

81 LAITINEN: 1997, 227–229, 582, 584.

82 Ibid, 189, 342–343, 395–400, 455–456, 502, 509–511, 529–533, 535–538, 558–559, 567–569, 577–578, 591, 596.

83 Ibid, 211, 284–287, 453, 547–549, 557, 585–587, 590–591, 596–598.

84 Ibid., 126, 133–134, 136–139, 161–162, 185–188, 209, 231, 259–265, 293–296, 322–325, 387–391.

Concerning group Bzii, Meriläinen is briefly referred to as *kansankirjailija*, an author for the people, Kataja and Koskimaa as authors of *kansankuvaus*, describing the life and manners of the common people, and during their own life time productive, famous and widely read writers. Their North Finland background or the milieu of their books is not mentioned, as it is not mentioned for Ivalo, the author of realistic historical novels, or for Haakana, who described life in the countryside. Nevertheless, together with Veikko Huovinen, Lounaja and Palkispää are referred to as promising portrayers of North Finland and as *kainuists* of their own decade, 1950s. Laitinen's statement concerning Paulaharju is the most interesting one: according to him, many authors – not mentioned by the literary scholar – had been interested in North Finland motifs and Lapland mysticism for decades, but achieved only superficial results. Paulaharju is, according to Laitinen, an exception: using authentic material he approached different aspects of folk life and created documentary works in such an excellent, nearly essayistic style that they can be read as pure literature. An anthology of Paulaharju's Lapland witch and ghost stories from 1934 is referred to as one of his classical achievements. Subsequently, a whole paragraph is devoted to Järventausta by Laitinen; besides his historical and Hungarian motifs and the closeness of one of his novels to Selma Lagerlöf, he is described as an author having been inspired by Lapland and its stories and beliefs.⁸⁵

The above-mentioned statement that North Finland authors would have been concealed or forgotten in the literary history concerning the whole of Finland and thus marginalised can be questioned. On the other hand, as shown above, in approximately half of the cases (more precisely: twenty-six out of fifty),⁸⁶ they were not discussed in connection with the northern corners. One of the mainstreams is in this way paradoxically quiet, since its origin was neglected in many cases. Referring to Ridanpää, who claims the literature of North Finland has been both marginalised and colonised, it can be stated here that North Finland authors were rather colonised – as they were viewed as relevant for all of Finland – than marginalised, at least in the case of Laitinen.

85 Ibid., 209, 230, 343, 344, 5II, 578.

86 13/30 (A2), 8/II (B1), and 5/9 (B2ii).

Broadening of the North Finland literary canon

In the conclusion, a possible way to ›decolonize‹ the relevant authors will be discussed. Concerning this question, the definition of a North Finland author him-/herself is crucial. The question can be dealt with in three possible ways: a North Finland author is someone who a) was born in North Finland; b) lived or lives in North Finland; c) wrote or writes about North Finland.

Nevertheless, should all of these ›conditions‹ be met at the same time, or is it sufficient to fulfil only one of them? Is everybody who was born in North Finland a North Finland author, even if he/she neither lives there any longer nor writes about these corners? Does everybody who comes from North Finland and possibly does not live there any longer belong to the category, or is it necessary that he/she also continues to live there? What about an author who moved from the North, but continues writing about it? Is it possible to include a writer who was born in North Finland and has lived there all his/her life, but who does not write about it in his/her books? Do writers who moved to North Finland from another part of the country and discuss it in their texts belong to the category? The whole spectrum of these and other possibilities which come into account implies how ambiguous and complicated the question is. On what scale should the categorization be inclusive or exclusive?

The authors of the *PSKH* introduction offer a general definition of North Finland literature: »Se kirjallisuus, joka joko kuvaa pohjoista tai on siellä asuneiden kirjoittamaa ja usein myös käsittelee pohjoista.«⁸⁷ [The literature that either depicts the North of Finland or is written by those who have lived there and that also often discusses the North]. The criterion based on the depicting of the North means the inclusion of e.g. Kilpi, who was neither born in North Finland nor lives there, but writes about it, although perhaps not every single mention of North Finland in a text of an author necessarily signifies North Finland authorship. According to the other criterion it should be sufficient when the author concerned lived in North Finland during some period of his/her life and often – which literally means not always – wrote or writes about it.

PSKH tries thus to be as inclusive as possible, which is a suitable point of departure for reflections on whether this inclusivity could be

87 CARLSSON et al.: 2010, 10.

widened in more directions. This concerns especially group B_I, authors canonized in Laitinen, but marginal in *PSKH*. Although only a part of the poems written e.g. by Koskenniemi and Kirstinä (group Azii) has North Finland motifs, they were both included into *PSKH* as two of the main North Finland seventy-two authors – the same approach could have been possible for E. Leino and Hellaakoski, who represent in this sense the same cases, but are only very briefly mentioned in *PSKH*. Only a brief reference was devoted also to Kianto in *PSKH*, while the scale of motifs from folk life in Kainuu in his works would deserve a more important status.

In reflecting that the authors of *PSKH* in general determine the North Finland border as extending to North Ostrobothnia and sometimes also reaching Central Ostrobothnia,⁸⁸ it can also seem useful to presume that each writer born or having been active north of this line could be worth considering for inclusion. Juhana Cajanus was born in Paltamo; Zacharias Topelius's father, Topelius senior, was born in Oulu. Elias Lönnrot collected a large part of oral poetry in the northern parts of Finland, and not only those belonging nowadays to Russia. From among the canonised writers active in the 20th century, Kyösti Wilkuna (born in Nivala), Katri Vala (born in Muonio), Pentti Holappa (born in Ylikiiminki) and Erno's brother Arto Paasilinna (born in Kittilä) may be relevant. North Finland as a birthplace is also represented on a large scale in the case of some modern authors, as Johanna Sinisalo (born in Sodankylä), Hannu Rajaniemi (born in Ylivieska) or Pekka Hiltunen (born in Oulu).

In this way, it can be even more distinctly shown that the North Finland literature, with its very specific position and difficult conditions, is not necessarily forever condemned to a weakened position – but is no less than one of the quiet mainstreams in the literary canon of the whole of Finland, which need not remain quiet in future literary histories.

This article is published as an output of the Charles University (Faculty of Arts) research programme Progress Q12: Literature and Performativity.

88 Ibid.

Bibliography

- CARLSSON, Sinikka, et al. (eds.): *Pohjois-Suomen kirjallisuushistoria*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2010 (= Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia; 1261).
- FÁROVÁ, Lenka et al. (eds.): *Za letních nocí se tu nespí lehce. Antologie povídek z finského severu*. Příbram: Pistorius & Olšanská, 2019.
- HAURU, Hanna: »Jumalalle kaikkensa antanut«. In: *Liian pienet sandaalit*. Helsinki: Like, 2010, 67–75.
- HEIKKINEN, Mikko-Pekka: »Nuorgamin Alkon tuho«. In: Heikkinen, Mikko-Pekka: *Nuorgamin Alkon tuho ja muita erätarinoita*. Helsinki: Johnny Kniga, 2010, 77–90.
- HYRY, Antti: »Lamppu«. In: Hyry, Antti: *Kertomus*. Helsinki: Otava, 1986, 21–29.
- KARKULEHTO, Sanna: »Pohjoinen puhuu taas: 2000-luku ja arktisen hysterian teesit«. In: Carlsson, Sinikka, et al. (eds.): *Pohjois-Suomen kirjallisuushistoria*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2010, 217–221.
- KETTU, Katja: »Kaluboi«. In: Kettu, Katja, and Aki Salmela (eds.): *Novelli palaa! Matkanovelleja*. Helsinki: Söderström/WSOY, 2013, 189–199.
- KILPI, Eeva: »Michigenilaiset«. In: Kilpi, Eeva: *Lapikkaita. Kuusi juttua Lapista*. Porvoo: Söderström/WSOY, 1966a, 163–172.
- KILPI, Eeva: »Poromies«. In: Kilpi, Eeva: *Lapikkaita. Kuusi juttua Lapista*. Porvoo: Söderström/WSOY, 1966b, 5–18.
- KITTI, Henni: »Hillajuttu«. Winning story in a literary competition organized by Pohjois-Pohjanmaan liitto and Pohjois-Pohjanmaan kesäyliopisto in 2009.
- LAITINEN, Kai: *Suomen kirjallisuuden historia*. Helsinki: Otava, 1997.
- LIKSOM, Rosa: *BamaLama*. Porvoo: Söderström/WSOY, 1993, 97–98 (A); 14–16 (B); 130–133 (C); 134–136 (D).
- LIKSOM, Rosa: *Väliaikainen*. Helsinki: Like, 2014, 77–79 (II); 84–87 (IV); 90–91 (VII); 102–103 (X); 145–147 (XXII); 148–150 (XXIII), 156–158 (XXVI), 171–173 (XXXI).
- LINTUNEN, Maritta: »Joiku«. In: Lintunen, Maritta: *Mozartin hiukset*. Helsinki: WSOY, 2011, 102–129.
- MAGGA-MIETTUNEN, Siiri: »Pahoja ihmisiä«. In: Magga-Miettunen, Siiri: *Haile Selassie ja Lass'uulan Niila. Tarinoita Kutturin kairoilta*. Inari: Kustannus-Puntsi, 2010, 22–32.
- MUKKA, Timo K.: »Toukokuun päiviä«. In: Mukka, Timo K.: *Koiran kuolema. Novelleja*. Jyväskylä: Gummerus, 1967, 105–120.
- PARENTE-ČAPKOVÁ, Viola: E-mail to the author of the article, December 19, 2019.
- PEURA, Maria: »Konkari«. In: Peura, Maria: *Tunkeilijat*. Helsinki: Teos, 2017, 109–115.
- PIIPPOLA, Irene: »Kun vaiennetut alkavat puhua – Ann-Kristin Lundström ja Mona Mörtlund«. In: Carlsson, Sinikka, et al. (eds.): *Pohjois-Suomen kirjallisuushistoria*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2010, 171–174.
- RIDANPÄÄ, Juha: *Kuvitteellinen pohjoinen: maantiede, kirjallisuus ja postkoloniaalinen kritiikki*. Oulu: Oulun yliopisto, 2005.
- SKIFTESVIK, Joni: »Näytön paikka«. In: Kettu, Katja, and Aki Salmela (eds.): *Novelli palaa! Matkanovelleja*. Helsinki: Söderström/WSOY, 2013, 123–129.

- SONDRUP, Steven P., et al. (eds.): *Nordic Literature: A comparative history* 1. *Spatial nodes*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins, 2017.
- TUOMINEN, Marja, et al. (eds.): *Pohjoiset identiteetit ja mentaliteetit* 1. *Outamaalta tunturiin*. Inari: Kustannus-Puntsi, 1999a.
- TUOMINEN, Marja, et al. (eds.): *Pohjoiset identiteetit ja mentaliteetit* 2. *Tunturista tupaan*. Inari: Kustannus-Puntsi, 1999b.
- VARPIO, Yrjö, et al. (eds.): *Suomen kirjallisuushistoria* 1–3. Vammala: Suomalaisen kirjallisuuden seura, 1999 (= Suomalaisen kirjallisuuden seuran toimituksia; 724).

KRISTINA MALMIO, University of Helsinki
»Svalbard« and the end of Nordic exceptionalism
in Ralf Andtbacka's *Wunderkammer* (2008)

The relations between space, place and literature are manifold, and need specific means when examined. Geocriticism, a branch within literary and spatial studies, offers methods to do that as it puts a special emphasis on the interaction between literature and the world. Taking its point of departure in recognizable, existing places referred to in fictional and non-fictional texts, it studies the oscillation between real and fictional places and argues that all places are simultaneously real and imagined.¹ Dan Ringgaard and Thomas A. DuBois put a similar perspective forward in the recently published *Nordic Literature* when they describe the interaction between literature and real Nordic places: »Literature plays a part in the production of place, and place is a part of literature. Literature redistributes place, takes it, transforms it, and returns it«. ² The speciality of the connection of the ›virtual‹, internal forms of spatiality within a literary text and the various external spatial forms lies in the indirect referentiality of literature.³ After all, authors have an advantage as »[...] they are not constrained to produce only a realistic portrayal of that world«, Robert T. Tally states.⁴

Taking my point of departure in the geocritical perspective concerning the relation between spatiality and reality, I will here study the representation of a specific Nordic place, Svalbard in *Wunderkammer* (2008) by Finland-Swedish poet Ralf Andtbacka. *Wunderkammer* is a humorous, abundant and experimental collection of poetry, characterized by language materialism and postmodernism. It centres on collecting (of objects, concepts, words, languages, phenomena, sounds and letters, and so on), and writing about it, and the dominant milieus in which this activity takes place are the flea markets and the working room of the author in Vasa, a town in West-coast of Finland.

1 TALLY: 2011, x–xi. For a critical overview on Bertrand Westphal's concept 'geocriticism' and a somewhat broader understanding of it, see TALLY: 2013, 112–114, 140–145.

2 RINGGAARD and DUBOIS: 2017, 21.

3 PRIETO: 2012, 2.

4 TALLY: 2013, 144.

The town of Vasa is however only a diminishingly small part of the spatiality put forward in Andtbacka's book. *Wunderkammer* is – literally – shot through with spaces and places of all kinds and on all levels. It includes an exhaustive variety and abundance of spatial forms, often described in a playful and self-reflexive manner. The collection of poetry includes poems referring to geographical places from all over the planet, and poems that refer to material, social, linguistic, cultural and economic spaces as well as utopian and imaginary ones. Small tiny boxes and far away existing, real planets occur in it side by side. Furthermore, the objects and technological, historical developments depicted in it – for example cables that unite continents, and objects that move from one place to another – create connections between people and places far from each other.

Despite the fact that the book maps locations all over the globe, it seldom refers to Nordic places. Thus, the poem here chosen for study, »12 assemblage (Svalbard)« makes what first seems an interesting exception.⁵ It is, however, an illustrative example of the complexity of postmodern spatiality. A further scrutiny shows that it activates several aspects of interest to geocriticism, and even (Nordic) exceptionalism, that is, the view according to which some people or countries – for example the Nordic countries – are entitled exceptional treatment,⁶ or that the Nordic countries share common policies, which distinguish them from the rest of the world.⁷ According to Anna Rastas, »the potentialities of the notion of exceptionalism lie in its utility for describing how particular interpretations of histories and ›our‹ (national or Nordic) involvements in specific developments are constructed and employed for strategic purposes: for ›selective amnesias‹ [...]«.⁸ My questions are the following: Why does Svalbard occur in this collection of poetry that rarely takes up Nordic places? Which are the phenomena and attributes connected to Svalbard, and what is the meaning of it in relation to the rest of the poem and the world depicted in *Wunderkammer*? What kind of a place does referring to Svalbard produce here? Which are the strategic purposes it is used for? Finally, how does the poem relate to Nordic exceptionalism?

5 I would like to express my gratitude to Lieven Ameel, a colleague of mine in spatial terms, whose ideas have greatly enriched my reading of »12 assemblage (Svalbard)«.

6 RASTAS: 2012, 89.

7 LOFTSDÓTTIR and JENSEN: 2012, 2.

8 RASTAS: 2012, 89.

There are several spatial forms of importance for Andtbacka's book. I will start by presenting the three central ones before I enter a discussion of the meaning and exceptionality of ›Svalbard‹. First, ›Wunderkammer‹, which announces that the book belongs to the art historical tradition of the cabinet of curiosities that evolved and flourished during the 16th, 17th and 18th centuries; second, the ›Narrow Room‹, a spatial metaphor used to depict Finland-Swedish minority literature; and third, postmodern spatiality, which according to Bertrand Westphal is characterized by polytopy, »a composition of different spatialities«, and isotropy, »systemic indeterminacy«. ⁹ These spatial forms – a tradition within art history, a minority literature metaphor, and the ›chronotope‹ of postmodernism – have their roots in different times, disciplines and traditions. They are already as such complex representations of spatiality, and their simultaneous co-presence and the intriguing way in which they unite in Andtbacka's poem, enhances the spatial density of the book even more. In my analysis, I will scrutinize these three spatial forms in terms of the categories essential to geocritical practice, namely spatiotemporality, transgressivity and referentiality. Bertrand Westphal explains the classifications in the following way: spatiotemporality means that »no spatial analysis may avoid temporal concerns«, transgressivity includes the idea that »no representation is stable«, and, finally, referentiality, which sums up the central idea of geocriticism according to which »any representation is linked with the referential world«. ¹⁰

My analysis strives to offer a ›thick description‹ of space and place in »I2 assemblage (Svalbard)«, and to show how ›Svalbard‹ in Andtbacka's account becomes a means to unite local Scandinavian history and global developments. Thus, it contributes to a way of making sense of the world and our place in it and to cognitive mapping, as Fredric Jameson describes it. ¹¹ By taking its point of departure in the cabinet of curiosities, an art form created during the great journeys of exploration, the poem connects past, present and future, and offers a critical corrective to Nordic exceptionalism. As a result, my analysis will contribute to our understanding of spatiality after the Spatial Turn in the Nordic region.

9 WESTPHAL: 201a, 43, 37.

10 Idem: 201b, xv; idem: 201a, 6; TALLY: 2013, 141.

11 JAMESON: 1991, 51.

Wunderkammer + the Narrow Room + Postmodern Pantopia

In Andtbacka's collection of poetry, the reader soon meets the three typical categories, central to a geocritical study, namely spatiotemporality, transgressivity and referentiality. I will soon show how the three forms of spatiotemporality, which I here study, are all characterized by spatiotemporality as they combine space and time in different ways. Transgressivity is visible above all in the way the spatial forms central for *Wunderkammer*, transgress the ›ordinary‹, natural boundaries and limits of places. And referentiality enters above all through the references to Svalbard in the poem analysed.

Wunderkammer has its name after cabinets of curiosities, also called Kunst- or Wunderkammer. Cabinets of curiosities were rooms or cabinets filled with objects that the collector had gathered according to a special logic, the principle of pertinence¹². Having the form of rooms or closets, they were already as such an explicitly spatial form of art. This scientific and artistic form was born during the great journeys of exploration between 1400–1800, an age called by historians »the first global era«¹³. According to Horst Bredekamp, the cabinets of curiosities demonstrated a wish to understand »the earth in its horizontal, spatial entirety«, to re-search the complete globe.¹⁴ The contemporaries perceived the collections as portrayals of their owner's knowledge of the world and as ways of making sense of a rapidly expanding environment. The existence of cabinets of curiosities illustrates the global circulation of knowledge, imaginary, objects, images and ideas in the past and in the present. Already between the years 1400–1800, a wide range of goods circulated across continents and global markets, Anne Gerritsen and Giorgio Riello remark.¹⁵ This is also the case in *Wunderkammer*, as the objects depicted in it enlarge the ›narrated world‹ in a radical way. For example, the opening poem »Ask« (The box) includes various odd, foreign objects such as a green turtle made of onyx, a wooden carved dancer from Bali, German and Canadian toys, a Japanese monk in clay showing his prick, and an advertising dish made in Sweden.¹⁶ Objects create connections to far away geo-

¹² INGVARSSON: 2015, 54–56.

¹³ GERRITSEN AND RIELLO: 2015, III.

¹⁴ BREDEKAMP: 1995, 36.

¹⁵ GERRITSEN AND RIELLO: 2015, III.

¹⁶ ANDTBACKA: 2008, 9.

graphical sites as they »float in« from everywhere in the world. Thus they give access to what Marc Brosseau calls »imaginative geographies«,¹⁷ places far beyond the town of Vasa in the region of Ostrobothnia, where Andtbacka and his family live, and where the collecting and writing about it happen.

Ralf Andtbacka is an author who writes in Swedish in Finland. Ostrobothnia region is also the home of several other important Finland-Swedish authors, and one of the few still existing linguistic areas of the Swedish speaking population in Finland. The connection of the word »Wunderkammer« (a room of curiosities and rarities) to that of the »Narrow Room«, a spatial metaphor often used to depict Finland-Swedish minority literature is obviously of relevance. Being a minority literature, Finland-Swedish literature has been sensitive to place and space as the Finnish-speaking majority has for longer than a hundred years questioned the existence of the Swedish speaking population in Finland in linguistic, political, economic, or social terms. According to literary scholar Merete Mazzarella, narrow and claustrophobic rooms, and emotions of spatial loss and anxiety have characterized novels written by male Swedish writing authors in Finland from 1880s to 1980s. She interprets the narrow rooms, which frequently occur in Swedish novels in Finland, as expressions of the minority's constrained linguistic space.¹⁸ After all, Finland-Swedish literature surrounded by the dominant Finnish and Swedish literatures, constantly needs to negotiate its place in relation to the two majorities. The narrow room is a space connected to (loss of) power and hierarchy, and constructed around an opposition between those who suffer from a lack of real or imaginary space, and those who control the space, inside and outside. Whether the »narrow rooms« really dominate the spaces and places put forward in the novels, or whether they are typical of Finland-Swedish literature, has been discussed.¹⁹ Nevertheless, Mazzarella's book launched a vivid and enduring metaphor used by many literary historians to describe Finland-Swedish literature and its linguistic, cultural and societal conditions during the twentieth and twenty-first century.²⁰ Giving the collection of poetry the title *Wunderkammer* is a

17 BROSSEAU: 2017, 13–14.

18 MAZZARELLA: 1989, 7–11.

19 MEIDAL: 1990, 63–69.

20 See MALMIO: 2013; MÖLLER-SIBELIUS: 2018.

humorous way of alluding to the tradition of Finland-Swedish literature, and simultaneously, a questioning of its limited possibilities.

Postmodernism put forward a new spatial sensibility, in many ways an opposite of the narrow room. Going back to Henri Lefebvre and Michel Serres, Westphal concludes that postmodernism set forth a radical heterogeneity and insecurity, which affected both space and time.²¹ Westphal refers to Serres' *Atlas*²² which describes postmodernism as the era when »being-there expands«, leading to the era of *pantopia*, total space, »all places in every place and every place in all places, centers and circumference, global conversation«. ²³ Such late modern developments as globalization, new media, expanding capitalism and migration, gave birth to postmodernism as an aesthetic current, which altered even the sphere of Swedish literature in Finland. Postmodernism transformed Finland-Swedish minority literature by offering novel narrative strategies and new ways of approaching space and place.²⁴ Obviously, contemporary Finland-Swedish novels have reworked many traditional spatial and geographical limits. As Julia Tidigs has shown in her analysis of the works of authors Johanna Holmström and Sara Razai, the linguistic and spatial ties of the stories have loosened from their national context of origin.²⁵ The traditional basic premises of Finland-Swedish minority literature, its ›natural‹ ties to identity, territory and language, are now in a flux. Similar developments take place in the works of Finland-Swedish author Monika Fagerholm in her frequent combining of local and global milieus, mixing of fiction and reality, and in her use of a language ›born translated‹.²⁶

Obviously, postmodernism even transformed the spaces and places of Finland-Swedish poetry, which *Wunderkammer* shows in an illustrative way. By using the tradition of cabinets of curiosities, Andtbacka gives room for a huge world to enter Finland-Swedish poetry, and questions and transgresses the limits of the Narrow Room of the Finland-Swedish minority literature. Neither the ›cabinets of curiosity‹ generally nor this *Wunderkammer* specifically do suffer from narrowness or claustrophobia,

21 WESTPHAL: 2011a, 38.

22 SERRES: 1996.

23 WESTPHAL: 2011a, 40.

24 MALMIO: 2013.

25 TIDIGS: 2016.

26 MALMIO: 2017; TIDIGS: 2016; idem: 2019.

on the contrary: both polytopy, ›a composition of different spatialities‹ and isotropy, ›systemic indeterminacy‹, the central characteristic traits of postmodern spatiality, can be found here. *Wunderkammer* is an example of postmodern spatiality, I think, on a maximum level, and builds interestingly on an earlier form of spatiality with a high relevance for today. Lately, artists and museums have started anew to use the logic and conventions of cabinet of curiosities as their principle for creation and organization.²⁷ According to Westphal, some of the significant features of spatiality from the time before the Renaissance have returned with postmodernism. He argues that a certain protomodernity that proclaimed »the coherence of a world under the sign of nonexclusion and coexistence of all things« has reappeared.²⁸ Certainly, the way spatiality occurs in *Wunderkammer* supports this argument.

Svalbard – a name, a point on the map or a found object?

12 assemblage (Svalbard)

- Nr 1 Sensation cut plug
- Nr 2 Medicine show (hidden vanitas)
- Nr 3 Die letzten Dinge
- Nr 4 Another perfect holiday
- Nr 5 Navel orange
- Nr 6 Hommage à Cornelis Norbertus Gijsbrechts
- Nr 7 Dionysus Piccard
- Nr 8 Allt är tal
- Nr 9 El grito de Harpo
- Nr 10 »I have wasted my life«
- Nr 11 Satori (plötsligt en dag medan jag mjölkade mina bläcksniglar)

27 MALMIO: 2019.

28 WESTPHAL: 2011a, 2.

Den här. boken. håller på. att. nå sin qlrhfqöu.
 på flera veckor. har den. inte.
 öwjhöwhqewäivjewzvjqevp
 utan i stället. alla dessa. kökkenblöddingar.
 wrundrkammer. hälle.rr på.
 att. Gjyttra in i. ett murkr. av lqiurujthester.
 utan inbördes
 hjord.
 ning

som Du skrev: Brukar Du uppleva detta som.

(Nr 12 Landet med de kalla kusterna)²⁹

With the poem »12 assemblage (Svalbard)«³⁰ spaces, places and referentiality come to fore. The poem makes a somewhat absurd and enigmatic

29 ANDTBACKA: 2008, 138.

30 The poem needs as much an opening up of the various references it lists as it needs a translation of the words in various languages used in it in order to be understood by an reader not familiar with English, German, Spanish, or Swedish. What more, ›translating‹ it either demands a highly varied and overarching knowledge from its reader; or, alternatively a regular use of a search engine. What is more, search engines gives various results, depending on who is searching, where, when, and with what kind of program. My translation is as follows: »Nr 1 Sensation cut plug‹: might refer to a toy used in sexual acts or old tobacco tins some people collect./»Nr 2 Medicine show (hidden vanitas)‹: vanitas are pieces of art representing the shortness of human life./»Nr 3 Die letzten Dinge‹: a German phrase meaning the last things and reference to the same topic as vanitas./»Nr 4 Another perfect holiday‹: might be the name of an internet site for holidays, but might as well refer to something else./»Nr 5 Navel orange‹: is the name of a certain type of winter orange./»Nr 6 Hommage à Cornelis Norbertus Gijsbrechts‹: refers to a Flemish painter, who lived ca. 1630 ca. 1675. He worked in Belgium, Germany, Denmark and Sweden in the second half of the seventeenth century, and specialised in trompe-l'œil, an artistic genre aiming to trick contemporary viewers into believing that the painted, two-dimensional illusions were real three-dimensional objects. (https://en.wikipedia.org/wiki/Cornelis_Norbertus_Gysbrechts) [January 22, 2020]./»Nr 7 Dionysus Piccard‹: gives very varied search results: *Hermes and the Infant Dionysos* from the Archaeological Museum of Olympia as well as luxury watches of different kinds, and a pair of golden cufflinks designed by Lucien Piccard./»Nr 8 Allt är tal‹: »all is numbers‹, is a Pythagorean idea, according to which everything can be described in numbers./»Nr 9 El grito de Harpo‹: is the name of a Spanish Indy rock band, established in 1997./»Nr 10 ›I have wasted my life‹: is an ordinary sentence, which many readers might be able to identify with./»Nr 11 Satori (plötsligt en dag medan jag mjölkade mina bläcksnilgar)‹: »suddenly, one day when I was milking my snails‹. Satori is a Japanese Buddhist term for awakening, and the type of snails referred to exist in South America, <https://en.wikipedia.org/wiki/Satori> [January 22, 2020]. The next part of the poem describes the unidentifiable process »this book« is about to undergo or fulfil, as the next sentence states that for several weeks the book has not ›öwjhöwhqewäivjewzvjqevp‹, but instead, all these ›kökkenblöddingar‹. Wunderkammer is about to conglomerate into an unidentifiable ›murkr. av lqiurujthester‹, without an inner organisation/»som

impression. Born digital, it requires frequent use of search engines by the reader in order to make sense of the list of references, the ›numbers‹ which establish the assemblage, a three-dimensional artwork put together of a group of readymade, found objects (this means that the poem transgresses the dimensions of ordinary texts, as they usually are two-dimensional). Besides the title, it consists of four parts marked by breaks: 1. a numbered collection of various disparate objects, phenomena and citations; 2. a metapoetic passage in which ›this book‹ undergoes a transformation; 3. a sentence from a letter, and finally; 4. a return to part 1. The collection of objects as well as the poem ends with number 12, a sentence that includes the second reference to Svalbard, put into brackets in the same way as in the title. Making use of several languages, the poem includes objects, references, brand names as well as former and present practices and traditions of art, science and life. It obviously describes a process of some kind, which includes a transformation of ›this book‹ but also of language. Vanitas and Satori in turn refer to transformations that take place in humans and indicate existential reflections upon the development and meaning of life.

Characteristic of Andtbacka's *Wunderkammer* is its constant striving towards polytopy. Cabinets of curiosities are already as such spatial, and the poem here studied refers to still another spatial artwork, an assemblage, which are typically – first – put together of parts, which are not uniform in neither nature nor origin and – second – which actively fits the parts together by establishing relations between them.³¹ The poem even includes a ›wunderkammer‹, producing a kind of Chinese box-effect, as this slightly defect ›wunderkammer‹ is situated within the overall *Wunderkammer*.³² Being an assemblage, the poem opens and ends with the name of a Nordic site, a reference to a geographic point on the map. The name ›Svalbard‹, referring to an Arctic archipelago, first appeared in twelfth-century Icelandic annals and signifies ›The land with the cold coasts‹.³³ The brackets surrounding ›Svalbard‹ and ›Nr 12 Landet med de kalla kusterna‹ might be a visual way to refer to Svalbard as the ut-

Du skrev: Brukar Du uppleva detta som. «: »as you wrote: You usually experience this as.«/(Nr 12 Landet med de kalla kusterna), »the land with the cold coasts«.

31 DE LANDA: 2016, 2.

32 See also MALMIO: 2019.

33 See also RYALL: 2018, 75–103, WÆRP: 1017, 530–554.

most geographical periphery of the North. They might also signify that ›Svalbard‹ is a side issue here, not central nor important, despite the fact that name is a part of the title.

But what is Svalbard here, besides a point in the map, and a name with a history? Is it a place at all? In *Literature, Geography, and the Postmodern Poetics of Place*, Eric Prieto defines ›place‹ in the following way: place is any geographical site (of any size, scale or type) that is meaningful to someone for whatever reason. Two features are essential to this idea of place. First: place is a human relation, that is, a site does not become a place until a person enters into a meaning-generating relationship with it, and second: the relation is a variable one, a given site can be thought in terms of place if somebody sees it as such.³⁴ Place is perspectival, Prieto concludes: space requires an experiencing subject in order to be activated as a place.³⁵ The poem suggests (at least) two alternative, opposite ways to interpret ›Svalbard‹. On the one hand, I might understand ›Svalbard‹ as a place; after all, the author mentions it twice and its position at the beginning and the end of the poem enhances its importance. Thus, it has a thematic significance given to it by the author. On the other hand, the assemblage form creates a rather different impression – this Nordic site is present here due to an occurrence, to the same illogical logic as the rest of the phenomena listed in the catalogue. What more, no explicit experiencing I with perceptions and emotions appears in connection to this only geographical place directly referred to here. Seen from this perspective, I might question an interpretation of Andtbacka's Svalbard as a reference to a place. Instead, it must be seen as one among the humorous and partly absurd ›ready-mades‹, found objects (including ›found‹ sentences, citations and references) which the poem is put together of.

Alternatively; we might think that the combination of the various things, found objects, sentences, citations and references, together produce the ›Svalbard‹ of the title and ›Svalbard‹ as a place. Andtbacka's assemblage clearly shows the presence of isotropy, ›systemic indeterminacy‹, the second defining feature of postmodern spatiality. The objects combined have no uniting features. Rather, they have in common only their absolute heterogeneity. Being an assemblage, Svalbard is a ready-

34 PRIETO: 2012, 13–14.

35 Ibid., 29.

made, and is put together of found materials and references. The use of found materials is a typical feature of postmodern poetry, going back to early modernist avant-garde practices.³⁶ This way of creating art began in the twentieth century, and became even more fundamental in postmodernist poetic practice, which according to Brian McHale understands the ›found‹ in an expanded sense.³⁷ Being an assemblage, it deconstructs any exceptionalism that might be attached to this site in the ›North‹, apprehended for example as exotic, peripheral, or unknown. Whether we perceive it in terms of a place or an assemblage, it is utmost complex.

Even as a cabinet of curiosities, a collection of rare objects, »I2 assemblage (Svalbard)« is contradictory. Antbacka's book includes elements from all the categories found in the original cabinet of curiosities as Jonas Ingvarsson has observed, taking his point of departure in Bredekamp's view on the cabinet of curiosities.³⁸ What Ingvarsson does not notice is the somewhat ironic or parodic relation of Andtbacka's cabinet of curiosities to its predecessors. This comes obvious when taking a closer look at the objects enlisted in the Svalbard poem. Bredekamp divides the natural and human objects in the great collections of cabinets of curiosities in four categories. 1. *Naturalia* includes objects from the nature, minerals and products made of minerals (like ancient sculptures), as well as specimen of vegetable and animal life. When related to the poem studied, »navel orange« might suit this category; somewhat more ambivalent is the reference to »Dionysus«, to which I will soon return. 2. *Artificialia* involves arts and craft, refined objects made from organic and inorganic materials giving the impression of dissolving the boundaries between natural and human creations. The sensation cut plug, whether understood as objects used in the anus in sexual acts or old tobacco tins, might count as an example of *artificialia* here as well as the »Hommage to Gijsbrechts« and »Die letzten Dinge«, both being art works which relate to death. What more, even words and phrases can be included in *artificialia* as their material qualities are emphasized in the text by a kind of process of ›breaking down‹. The words and the book transforming, maybe becoming rotten, dissolve the boundary between natural and human creations. This is also the fate of the word ›Wunderkammer‹ in »I2 as-

36 MCHALE: 2004, 250.

37 Ibid, 254–255.

38 INGVARSSON: 2015, 53–54.

semblage (Svalbard)« as it is about to turn from a collection to something impossible to identify, a »murkr.av lqiurthester«, words reminding of »murkna« (become rotten), and »rester« (rests). For several weeks, the narrator explains, this book has not »öwjhöowhqewäivjewzvjqevp/but instead. all these. kökkenblöddingar«. The last word might be a transformed, humorous version of »køkkenmødding«, a Danish word for a pile of domestic waste from the Palaeolithic, Old Stone Age, found in Southern Sweden, Denmark and Northern France, consisting of shells of mussels, oysters, coal, and fish bones.³⁹ Being a form of transgressivity, the »odd« alteration of language and »this book« visualizes and concretizes even the transformation of culture, ways of thinking and knowledge. Bredekamp's category 3. *Scientifica*, includes globes, watches, instruments for measuring and weighing. At a first sight, no objects from this category appear in »12 assemblage (Svalbard)«, unless we take into account the numbers used in counting the objects in the poem, or the number 8 Pythagorean sentence, meaning »Everything is numbers/countable«. However, when one writes the words »Dionysus Piccard« in a search engine, one gets as – ironically – references and links not only to ancient sculptures but also to design watches. Temporality enters in still one, humorous form. Bredekamp's last category, 4. *Exotica*, consists of objects from foreign places (objects that could even be placed in every other category).⁴⁰ Most of the objects listed in this poem, Svalbard as well as the South American snails and the Japanese Buddhist term for awakening, suit nicely the category of *exotica*. Andtbacka's collection of poems obviously imitates and corrupts its art historical predecessor, when it comes to the objects included, the structure and logic of the collection as well as its efforts to map the world. Through the art works, objects and references mentioned in, it reaches various geographical parts of several continents: a fruit and an Indy rock band from Spain, artworks from Belgium, Germany, Denmark and ancient Greece, design watches from France, Satori for a state of feeling from the East and Asia, combined with snails from South America, Svalbard for a place in the North. The eventual »exoticism« of Svalbard disappears as it is placed in relation to other, as unusual objects and species.

39 <https://sv.wikipedia.org/wiki/K%C3%B6kkenm%C3%B6dding> [January 22, 2020].

40 BREDEKAMP: 1995, 34–35.

The relation of Andtbacka's *Wunderkammer* to its historical predecessors is, then, that of a (corrupted) simulacrum, a copy of a copy, a parodic, ironic and detached simulation of a cabinet of curiosities. Repeatedly, it creates parallels between past and present, the time of the great journeys of exploration and the global capitalism and colonialism of today. Here again, Svalbard, »Landet med de kalla kusterna«, enters. The use of found material, typical of postmodern poetry, gets here a new, playful relation to the journeys during which European explorers travelled to places unfamiliar to them and declared the places to be »found« and »new«. Not surprisingly, then, one of these places occurs in the poem by name. In 1596, during the Age of Discovery, Dutch Willem Barents, a cartographer, navigator and Arctic explorer ›discovered‹ Svalbard. He also called it the New Land.⁴¹ Seen in this context, »12 assemblage (Svalbard)« is a part of the world-mapping project typical of colonialism and a part of the global flows of objects, artworks, phenomena and geography connected to it. As Kristin Loftsdóttir and Lars Jensen explain, Nordic exceptionalism refers to two notions; first, the idea about the Nordic countries' peripheral status in relation to the broader European colonialism and to the more contemporary processes of globalization. Second, it can represent a self-perception according to which Nordic countries are intrinsically different from the rest of Europe, including a form of nation branding, which carries the notion of the Nordic countries as global ›good citizens‹.⁴² Seen from this perspective, the brackets surrounding Svalbard might be interpreted as a visual display of historical, colonial amnesia. The complex and contradictory characteristics shows the poem's depiction of space and place being a typically postmodern one. In »12 assemblage (Svalbard)«, the Svalbard in brackets is at the same time discovered and found, peripheral and exceptional, a cultural citation and a real place on the map, connected to the global colonialism and a playful comment upon it. Similarly, the Arctic North is both the object of colonialism and a part of it in a way as the rest of the Europe. The name connects Svalbard to an ›inner‹ Nordic expansion, as the area got its name »landet med de kalla kusterna« from the early Norwegians, while being a found object in the cabinet of curiosities connects it to European colonialization and globalization, in the past as well as today. Being a mixture

41 <https://en.wikipedia.org/wiki/Svalbard> [January 22, 2020].

42 LOFTSDÓTTIR and JENSEN: 2012, 2.

of many various things, ideas and phenomena from various parts of the globe, the poem illustrates postmodernist space and place, and exemplifies the result of the expansion of space and place since the great journeys of discovery. Simultaneously, it also shows ›Svalbard‹ existing in relation to the objects from the rest of the world.

›Svalbard‹ and the Polar avant-garde

Being a found object in an assemblage, ›Svalbard‹ also refers to avant-garde literature. Henning Howlid Wærp describes how Nordic authors and explorers during the last 150 years have depicted the Arctic areas, including Svalbard, in fictional and non-fictional Polar literature. A standard feature of these texts is the descriptions of »isolation and extreme surroundings, together with the marginal situation itself (both mentally and geographically) and the events playing themselves out in places nobody else has ever been«. ⁴³ I find nothing of this in the Svalbard put forth in *Wunderkammer*. However, the poem has affinities with a group of writers and texts Howlid Wærp calls ›the Polar avant-garde‹. Drawing parallels between artistic avant-garde authors and Polar voyages, he argues that they celebrated similar achievements, namely, »the crossing of boundaries, the exploration of the unknown, and the duel with the impossible«. ⁴⁴ They were »a vanguard in the geographic sense and as a challenger of intellectual boundaries«. ⁴⁵ Similar kind of transgressivity characterizes both »12 assemblage (Svalbard)« and *Wunderkammer*; both the poem and the book stretch the boundaries of geography and language as well as thinking and understanding. Assemblages and cabinets of curiosities were efforts to make sense of a rapidly enlarging geographical awareness and human knowledge of the world.

As a representation of the world, however illogical, absurd and hard to decipher, *Wunderkammer* is an example of cognitive mapping, as Fredric Jameson describes it. Jameson's ideas have been of seminal importance for the apprehension of postmodern spatiality. He defines cognitive mapping as »a situational representation on the part of the individual subject to that vaster [...] ensemble of society's structures as a whole«,

⁴³ WÆRP: 2017, 539.

⁴⁴ Ibid, 547.

⁴⁵ Ibid.

used to map a complex and vast totality created by a multinational, global capitalism, impossible for people to understand. He apprehends representations as forms of cognitive mapping and emphasizes the power of the imagination to project a meaningful ensemble that can then be used to aid in the navigation of social spaces as a way to overcome existential alienation of modern life.⁴⁶ Seen from this perspective, assemblages, cabinet of curiosities and vanitas are historical and present forms of cognitive mapping. So is the poem itself. The poem simulates a cabinet of curiosities (which in turn simulates the world), it simulates an assemblage and an organic process, the »life-line« of the book *Wunderkammer*. Going back to various historical forms of cognitive mapping it signals of the continuity but also the change the world is undertaking. For example, it transforms the cabinet of curiosities by including objects not found in the original cabinets of curiosities, such as broken things and garbage.

Despite the fact that the poem does not include an experiencing ›I‹, there is a presence of a vague subject, a writing ›I‹ of some kind to be found between the lines in »12 assemblage (Svalbard)«. ⁴⁷ In the first part, we have no subject, only a list of numbers/objects. Somebody has however decided to combine these numbers. In the second part, the subject is »this book«, a reference to the object in our hands, which in the poem is placed between the various geographic parts mapped in the catalogue and a »You« from a text addressed in the poem. There is an ›I‹ to be found in the poem that becomes visible only indirectly, by referring to something »You« has experienced. Thus, the speaking ›I‹ is situated in the middle of a world mapping process. The references to the materiality of »this book« has to be taken seriously as they urge us to include to our reading of the text the materiality of the surrounding reality as well as the mixing of all elements, words breaking down, unidentifiable processes taking place, impossible to understand and shattering every possible order.

To conclude; the spatiotemporality of *Wunderkammer* is highly complex which can be observed in the use of cabinet of curiosities with its links to the great journeys of expedition in the 21st century. Transgressivity is found in the way in which Andtbacka's poem overthrows the hierar-

46 JAMESON: 1991, 51; see also TALLY: 2018.

47 McHale observes that postmodernism in poetry typically »entails the effacement or occlusion or dispersal of the traditional ›lyric I‹«, and states that many postmodernist poems foreground and thematise the making and unmaking of the poetic subject, for example by using the second-person pronoun ›you‹ (MCHALE: 2004, 256–257).

chies and binary oppositions which construct Western, rational thinking, including those that construct our views on space and place. His assemblage blurs the boundaries between normal and abnormal, human and animal or non-human, nature and culture, art and nature, fictive and real, text and non-text, local and global, inside and outside.⁴⁸ Here also the boundaries drawn between Europe and the world, and Europe and North disappear, and consequently, also the grounds for any Nordic exceptionalism. Referentiality takes place through the presence of the name and the phrase referring to Svalbard, which is also the point where the geographic, historical and cultural levels in the poem meet. The poem is finally a situational representation on the part of the (collecting and writing) individual to a vast totality, and the geocritical perspective with its emphasis on ›real and imagined places‹ a fruitful approach to scrutiny the very complex nature of spatiality.

Simultaneously, all exceptionality also disappears from both the Nordic dimension of Svalbard and the colonial history of the North. Svalbard is exceptional as little as any other phenomena in the world. The poem makes use of many languages, and creates a Swedish in the middle of destruction. It is put together of words in English, German, Dutch, Spanish, Japanese and Swedish languages, it does not emphasize a linguistic identification with Scandinavia. Nor is this Nordic site referred to by an observing or experiencing ›I‹ with emotions or ethics connected to any especially Nordic dimension, in terms of superiority or guilt. Svalbard is not present as a form of nation branding, which carries the notion of the Nordics as exceptional compared to the French, British, Dutch, or Russian people who have used the place in their own interests. Rather, Andtbacka empties Svalbard of meaning and deconstructs its relation to colonialism and the great voyages of discovery. After all, discovery gets a novel content when the author draws parallel lines between the journeys of ›discovery‹ and the found objects he includes in the poem. The poem puts forward the uttermost artifice of ›found‹, ›objects‹, place and language. In that way, it opens up a potential novel understanding of a Nordic place. Why Svalbard? Because it is a means to comment upon Nordic exceptionalism, and to put an end to it. With postmodern spatiality, the old-fashioned exceptionality of the Nordic places disappears. *Wunderkammer* – in terms of cognitive mapping – contributes in the creation of a

48 MALMIO: 2019.

new understanding of the world within which the place called Svalbard exists in new relations and combinations.

Bibliography

- ANDTBACKA, Ralf: *Wunderkammer. Dikter*. Helsingfors: Söderström, 2008.
- BREDEKAMP, Horst: *The Lure of Antiquity and the Cult of the Machine: The Wunderkammer and the Evolution of Nature, Art and Technology*. Transl. Allison Brown. Princeton: Markus Wiener, 1995.
- BROSSEAU, Marc: »In, Of, Out, With, And Through. New Perspectives in Literary Geography«. In: Tally, Robert T. Jr. (ed.): *The Routledge Handbook of Literature and Space*. London, New York: Routledge, 2017, 9–27.
- DE LANDA, Manuel: *Assemblage Theory*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2016.
- GERRITSEN, Anne, and Giorgio RIELLO: »Spaces of Global Interactions: The Material Landscapes of Global History«. In: Gerritsen, Anne, and Giorgio Riello (eds.): *Writing Material Culture History*. London et al.: Bloomsbury Academic, 2015, III–133.
- INGVARSSON, Jonas: »BBB vs WWW. Digital epistemologi och litterär text från Göran Printz Pahlsson till Ralf Andtbacka«. In: *Tidskrift för litteraturvetenskap* 45:1 (2015), 45–60.
- JAMESON, Fredric: *Postmodernism, or, The Cultural Logic of Late Modernity*. London: Verso, 1991.
- LOFTSDÓTTIR, Kristín, and Lars JENSEN: »Introduction: Nordic Exceptionalism and the Nordic ›Others‹«. In: Loftsdóttir, Kristín, and Lars Jensen: *Whiteness and Postcolonialism in the Nordic Region. Exceptionalism, Migrant Others, and National Identities*. London, New York: Routledge, 2012, 1–11.
- MALMIO, Kristina: »Suomenruotsalainen kirjallisuus 1990- ja 2000-luvuilla – Ahdas huone avartuu«. In: Hallila, Mika, et al. (eds.): *Suomen nykykirjallisuus 1. Lajeja, poeettikkaa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2013 (= Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia; 1390:1), 193–216.
- MALMIO, Kristina: »Fagerholm Goes Oprah. Minor Literature, Global Market, and Gender in Literary Exchange«. In: *NORA – Nordic Journal of Feminist and Gender Research* 25:4 (2017), 247–262.
- MALMIO, Kristina: »The Miracle of the Mesh: Global Imaginary and Ecological Thinking in Ralf Andtbacka's Wunderkammer«. In: Malmio, Kristina, and Kaisa Kurikka (eds.): *Contemporary Nordic Literature and Spatiality*. New York: Palgrave Macmillan, 2019, 277–299.
- MAZZARELLA, Merete: *Det trånga rummet. En finlandssvensk romantradition*. Helsingfors: Söderström, 1989.
- MCMALE, Brian: *The Obligation Toward the Difficult Whole. Postmodernist Long Poems*. Tuscaloosa, London: University of Alabama Press, 2004.
- MEIDAL, Björn: »Den finlandssvenska litteraturen – ett trångt rum?« In: *Finsk Tidskrift* 227–228:2–3, 1990, 63–69.
- MÖLLER-SIBELIUS, Anna: »Från nationellt uppvaknande till identitetskonstruktion. Litteraturhistorieskrivning om den svenska litteraturen i Finland«. In: *Samlaren. Tidskrift för forskning om svensk och annan nordisk litteratur* 139 (2018), 24–51.

- PRIETO, Eric: *Literature, Geography, and the Postmodern Poetics of Place*. New York: Palgrave Macmillan, 2012.
- RASTAS, Anna: »Reading History through Finnish Exceptionalism«. In: Loftsdóttir, Kristin, and Lars Jensen (eds.): *Whiteness and Postcolonialism in the Nordic Region. Exceptionalism, Migrant Others, and National Identities*. London, New York: Routledge, 2012, 89–103.
- RINGGAARD, Dan and Thomas A. DuBOIS: »The Framework: Spatial Nodes«. In: DuBois, Thomas A., and Dan Ringgaard (eds.): *Nordic Literature. A Comparative History I. Spatial Nodes*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins, 2017, 19–29.
- RYALL, Anka: »Svalbard In and Beyond European Modernity«. In: Broomans, Petra, et al. (eds.): *Transit – ›Norden‹ och ›Europa‹*. IASS XXXI, 2016. Groningen: Barkhuis, 2018, 75–103.
- SERRES, Michel: *Atlas*. Paris: Flammarion, 1996.
- TALLY, Robert T. Jr.: »Translator's Preface: The Timely Emergence of Geocriticism«. In: Westphal, Bertrand: *Geocriticism. Real and Fictional Spaces*. New York: Palgrave Macmillan, 2011, ix–xiii.
- TALLY, Robert T. Jr.: *Spatiality. The New Critical Idiom*. London, New York: Routledge, 2013.
- TALLY, Robert T. Jr.: *Topophrenia. Place, Narrative, and the Spatial Imagination*. Bloomington, Indiana: Indiana University Press, 2018.
- TIDIGS, Julia: »Språk i rörelse. Flerspråkighet och urbana rum i Sara Razais *Jag har letat efter dig* och Johanna Holmströms *Asfaltsängslar*«. In: *Avain* 2016:2, 41–56.
- TIDIGS, Julia: »What Have They Done to My Song? Recycled Language in Monika Fagerholm's *The American Girl*«. In: Malmio, Kristina, and Kaisa Kurikka (eds.): *Contemporary Nordic Literature and Spatiality*. New York: Palgrave Macmillan, 2019, 185–207.
- WÆRP, Henning Howlid: »The Literary Arctic«. In: DuBois, Thomas A., and Dan Ringgaard: *Nordic Literature. A Comparative History I. Spatial Nodes*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins, 2017, 530–554.
- WESTPHAL, Bertrand: *Geocriticism. Real and Fictional Spaces*. Transl. Robert T. Tally Jr. New York: Palgrave Macmillan, 2011a.
- WESTPHAL, Bertrand: »Foreword«. In: Tally, Robert T. Jr. (ed.): *Geocritical Explorations. Space, Place, and Mapping in Literary and Cultural Studies*. New York: Palgrave Macmillan, 2011b, ix–xv.

V Folkhem and Working-Class Fiction

MAGNUS NILSSON, Malmö University

Swedish exceptionalism and working-class literature¹

In 1986, Philippe Bouquet, professor of literature at the University of Caen, published the book *La bêche et la plume. L'aventure du roman prolétarien suédois* [The Spade and the Feather Pen. The Adventure of the Swedish Proletarian Novel]. He aimed to introduce to the French public what he called »det enastående fenomen som den svenska proletärromanen utgör« [the outstanding phenomenon that the Swedish proletarian novel is],² which he had attempted to present to French scholars a few years earlier in the two-volume dissertation *L'individu et la société dans les oeuvres des romanciers prolétariens suédois 1910–1960* [Individual and Society in the Works of Swedish Proletarian Novelists 1910–1960]. The French public, however, was not particularly interested in Swedish proletarian literature or what Bouquet had to say about it. *La bêche et la plume's* sales were extremely poor, and its only review came out two years after the book's publication.³

In Sweden, on the other hand, the book generated at least some interest. For example, it received a dozen reviews and, in 1990, was translated into Swedish and published as *Spaden och pennan. Den svenska proletärromanen* [The Spade and the Pen. The Swedish Proletarian Novel]. However, although Bouquet declared in the foreword his great honor at the book's translation, he also expressed disappointment: »det var till fransmännen jag ville tala [...] och det var svenskarna som hörde mig« [it was the French that I wanted to speak to [...] and it was the Swedes who heard me].⁴ And, even if Bouquet found more readers in Sweden than he did in France, his book was by no means widely read. Furthermore, his research has hitherto not received much attention from Swedish scholars. Swedish research, for example, seldom mentions his doctoral dissertation.

1 I would like to thank Elizabeth Ricketts, Ph.D. student in Comparative Literature at the University of South Florida, who has language- and copyedited this article.

2 BOUQUET: 1990, 8.

3 Ibid. The terms used by Bouquet – »roman prolétarien« [proletarian novel] and »romanciers prolétariens« [proletarian novelists] – literally translate into Swedish as »proletärroman« and »proletärförfattare«. However, in contemporary Swedish literary discourse, the concept of »arbetarlitteratur« [working-class literature] has replaced that of proletarian literature.

4 Ibid., 7–8.

In fact, in the five edited collections of research published by the Nordic Network for Research on Working-Class Literature since 2010, there is not a single reference to it.⁵

I find this lack of interest unfortunate. Bouquet's research on Swedish working-class literature – especially his conceptualization of this literature as being »remarkable« – does indeed warrant scholarly interest. His idea about the remarkability of Swedish working-class literature constitutes an example of a widespread thesis about this literature's *exceptionality*. A recent, and perhaps somewhat unexpected, example of this notion appears in Jan Guillou's 2017 novel *1968*, which depicts the protagonist's reaction while reading a description of John Steinbeck's *The Grapes of Wrath* as a proletarian novel:

Det var som om ordet »proletärroman« bara fick stämpas på en del svenska författare eftersom Sverige påstods vara unikt för sin proletärlitteratur. Därför hajade man till när man såg ordet användas om en amerikansk författare.⁶

[It was as if the word »proletarian novel« was only allowed to be used about some Swedish authors, since Sweden was allegedly unique because of its proletarian literature. Therefore, one jumped when seeing it used about an American author].

In academic research, the Swedish working-class literature's exceptionality thesis has been put forward by among others Lars Furuland, who in his handbook about this literature from 2006 – *Arbetarlitteratur* [Working-Class Literature] – claims that it constitutes »ett av Sveriges få originella bidrag till världslitteraturen«⁷ [one of Sweden's few original contributions to world literature]. Rochelle Wright expresses a similar view in her contribution to *A History of Swedish Literature*, where she argues that the strength of working-class literature in Sweden is »a unique phenomenon in world literature«.⁸

In recent years, research about Swedish working-class literature has become more and more integrated into a Nordic context, not the least through six international conferences about working-class literatures from the Nordic countries held since 2010 and the publication of the five

5 JONSSON et al.: 2011a; idem: 2014; AGRELL et al.: 2016; HAMM, MATHISEN and NEPLE: 2017; FAHLGREN, MATTSSON and WILLIAMS: 2020.

6 GUILLOU: 2017, 402.

7 FURULAND and SVEDJEDAL: 2006, 15.

8 WRIGHT: 1996, 334.

edited collections mentioned above. To some extent, this has led to an increased interest in connections between Nordic working-class literatures, which has resulted in a challenging of the thesis about Swedish exceptionalism. After all, scholarly interest in the connections between Swedish working-class literature and working-class literatures in other countries undermines the idea about the former's originality and uniqueness. But inter-Nordic comparisons have also strengthened the same thesis. For example, Ole Karlsen has pointed out that while the concept of working-class literature is prominent in Sweden, it does not feature very often in literary discourse in Norway.⁹ Bjørn-Ivar Fyksen has made a similar point, arguing that the exceptional strength of Swedish working-class literature has resulted in a reception there of Alf Prøysen as a working-class author. This reception has not been possible in Norway, where working-class literature has not to the same extent gained recognition as an important strand in national literature.¹⁰ Another tendency in this research has been to transpose the exceptionality-thesis from the Swedish to the Nordic level. A good example appears in the foreword to the first of the above-mentioned edited collections of research, where *Nordic* working-class literature is described as »ett av vår regions få unika bidrag till världslitteraturen«¹¹ [one of our region's few unique contributions to world literature].

The aim of this article is to analyze the thesis about Swedish working-class literature's exceptionality – with special focus on Bouquet's version – and to use this analysis as a catalyst for theorizing the concept of working-class literature.

Recognition as exceptionality

According to Bouquet, what makes Swedish working-class literature exceptional is its *recognition as an important strand in national literature*. This he highlights through comparisons with other countries. For example, he points out that in France, the concept of proletarian literature is much less well-known than it is in Sweden, which implies that in Sweden, this literature has been recognized as an *important* literary tradition.¹² Bou-

9 KARLSEN: 2016, 12–13.

10 FYKSEN: 2018, 33.

11 JONSSON et al.: 2011b, 9.

12 BOUQUET: 1990, 13.

quet also contrasts Swedish working-class literature with Soviet literature, which he views as being constrained by »den socialistiska realismens järnkorssett – som ingalunda är något estetiskt program, utan ett politiskt« [the iron corset of socialist realism – which is by no means an aesthetical, but a political, program].¹³ Thereby he emphasizes that, in Sweden, working-class literature has been recognized as an important *literary* tradition.

The same things are also at the centre of other scholars' claims that Swedish working-class literature is exceptional. Furuland emphasizes that this literature constitutes »en bred litterär rörelse« [a broad literary movement] which for decades »bidrog [...] till att sätta programmet för svensk litteratur«¹⁴ [contributed to [...] setting the agenda for Swedish literature]. He also highlights that it has been both »konstnärligt vital« [artistically vital] and »en angelägenhet för stora skaror av läsare«¹⁵ [a matter of concern for multitudes of readers]. And, for Wright, it is mainly its »*dominance*, in the literary profile of the 1930s and well beyond« that makes Swedish working-class literature unique in world literature.¹⁶ The claim that working-class literature has been recognized as an important tradition in Swedish literature, therefore, is reasonable and well supported in contemporary research.

In the 1930s, a generation of working-class writers – to which belonged, among others, Ivar Lo-Johansson, Moa Martinson, Vilhelm Moberg, Eyvind Johnson, Harry Martinson, and Jan Fridegård – did indeed become a dominant force in Swedish literature, mainly with more or less autobiographical Bildungsromane. Many of them also continued to occupy central positions in Swedish literary life during the decades following World War II, and during this period they also reached mass audiences, especially among workers.

For example, Eyvind Johnson had his definitive breakthrough in 1934 with the novel *Nu var det 1914* [1914] which was the first part of an auto-

¹³ Ibid., 18. Soviet socialist realism was never very influential in Sweden, and it is certainly true that Swedish working-class literature differs a lot from it. However, as Kateřina Clark has demonstrated, there were many other kinds of working-class literature in the Soviet Union (CLARK: 2017). Thus, the distinction between Swedish working-class literature and Soviet socialist realism should not be interpreted as being based on any absolute opposition between Swedish and Soviet working-class literatures.

¹⁴ FURULAND and SVEDJEDAL: 2016: 15.

¹⁵ Ibid., 15.

¹⁶ WRIGHT: 1996, 334, emphasis added.

biographical suite – later published as *Romanen om Olof* [The Novel about Olof] – that was both a critical and commercial success.¹⁷ That Johnson played an important role in Swedish literature also during later decades is evidenced by the fact that in 1957, he was elected a member of the Swedish Academy. And, in 1974, he was awarded the Nobel Prize, together with another of the working-class writers who had their breakthroughs in the 1930s: Harry Martinson (who was also a member of the Swedish Academy). In his award ceremony speech, Ragnar Gierow of the Swedish Academy stressed that Johnson and Martinson were given the prize as representatives of »det uppbåd av proletärföfattare eller arbetardiktare, som på bred front bröt sig in i vår litteratur [...] för att berika den med sina förmögenheter«¹⁸ [the many proletarian writers or working-class poets who, on a wide front, broke into our literature [...] to enrich it with their fortunes].

Much contemporary research highlights this consecration of working-class literature as an important strand in national literature. Paul Tenngart argues that the working-class writers of the 1930s »have been perceived as a vital collective force that reshaped Swedish literary history«.¹⁹ Satu Gröndahl makes a similar argument, claiming that working-class literature »has been recognized as an integral part of Swedish literature since the 1930s«.²⁰

From an international perspective, this kind of recognition is indeed exceptional. In 2018, Cambridge University Press published three edited collections of research on the histories of British, Irish, and U.S. working-class literature. In all of them, it is stressed that these literatures are not considered to constitute important traditions in their respective national literary histories. In her foreword to *A History of British Working-Class Literature*, Donna Landry states that »The place of working-class writing in British literary history has always been marginal«.²¹ In his introduction to *A History of Irish Working-Class Writing*, Michael Pierson points out

17 FURULAND and SVEDJEDAL: 2006, 179. The novel suite *Romanen om Olof* has been translated into several languages, including Danish, Norwegian, Dutch, Finnish and German. However, only the first novel, *Nu var det 1914*, has been published in English, as *1914*.

18 Quoted after LINDBERGER: 1990, 447.

19 TENNGART: 2016, 500.

20 GRÖNDAHL: 2018, 37.

21 LANDRY: 2017, xvii.

that the very concept of Irish working-class writing is and always has been a neglected one.²² In *A History of American Working-Class Literature*, it is demonstrated that various kinds of working-class literature have been rather popular at times, but that on the whole, they have remained marginal in literary history. For example, in spite of the »profusion and popularity« of socialist novels during the first years of the twentieth century, Alicia Williamson writes, Upton Sinclair's *The Jungle* is the only example of this literature »to factor into the annals of U.S. literary history writ large.«²³

Norwegian literary historians have often contrasted the strong tradition of working-class literature in Sweden with the virtual non-existence of such a tradition in Norway. One example of this can be found in Willy Dahl's literary history from 1984:

Ved første øyeblikk kan det se ut som om det i 1930-årene nesten ikke ble skrevet ›arbeider- eller ›proletar- diktning i Norge – i motsetning til f.eks. i Sverige, der unge proletarforfattere ble dominerende. [...] Det fanns en arbejderdiktning som seinere [...] stort sett er blitt glemt, – noen vi si fortiet.«²⁴

[At first sight, it might appear as if almost no ›working-class‹ or ›proletarian‹ literature was produced in Norway in the 1930s – in contrast with, for example, Sweden, where young proletarian writers became a dominant force. [...] There did exist a working-class literature, which later [...] was almost entirely forgotten – some would even say it was concealed].

Thus, Bouquet's argument that Swedish working-class literature – because of its recognition as an important literary tradition – is exceptional, seems to be correct. The question, however, is what can be learned from this insight.

Exceptionality and working-class literature(s)

In an article published in 2016, John Lennon and I argue that »working-class literatures are always historically and geographically situated and, thus, assume divergent shapes in different times and locations«, at the same time as we insist that the *concept* of working-class literature »can be used as an umbrella term« for these literatures.²⁵ We have developed this

22 PIERSE: 2017, 15.

23 WILLIAMSON: 2017, 147.

24 DAHL: 1984, 417.

25 NILSSON and LENNON: 2016, 40.

argument further in our edited collection *Working-Class Literature(s). Historical and International Perspectives*, where we set out to make a contribution toward the understanding of the »global phenomenon of working-class literature(s)« through the presentation and comparison of working-class literatures from different countries.²⁶ By »capturing a wide range of definitions and literatures«, we argue, the collection gives »a broad and rich picture of the many-facetted phenomenon of working-class literature(s)«²⁷. In particular, we challenge »the narrow national(istic) perspective characteristic of much research on working-class literature, while still acknowledging national specificities«²⁸. Working-class literature(s), we argue in conclusion, »display both similarities and differences«, are »connected but distinct«, and thus »constitute a class of literature that is fundamentally heterogenous.²⁹

When placed within this framework – which in the following will be referred to as *the conceptual framework of working-class literature(s)* – Bouquet's argument that its recognition as an important strand of literature makes Swedish working-class literature exceptional might indeed contribute to a better understanding of working-class literature in general.

First of all, since Bouquet's argument about Swedish exceptionalism is (necessarily) anchored in comparisons with working-class literatures in other countries, it also highlights what make those literatures specific – for example, that French working-class literature is a rather obscure phenomenon, and that Soviet socialist realism is more oriented towards the political than the aesthetical. More importantly, however, Bouquet's thesis that Swedish working-class literature is »remarkable« contributes to (a potential) widening of the *concept* of working-class literature. For, when something exceptional becomes visible – in this case, the recognition of working-class literature as an important literary phenomenon – pressure is placed upon already existing conceptualisations to accommodate it.

More specifically, Bouquet's exceptionality-thesis challenges the widespread idea among working-class literature scholars that literature be an inherently bourgeois phenomenon. This idea is expressed, for example, in several of the contributions to *A History of American Working-Class Liter-*

26 LENNON and NILSSON: 2017a, x.

27 Ibid., xvii.

28 Ibid., xiv.

29 Idem: 2017b, 202.

ature. »How«, Lawrence Hanley asks in his article about proletarian literature, »can the political aspirations of radical writing survive the social process that converts (working-class) writing into (bourgeois) literature?«. ³⁰ And, in his article about nineteenth century U.S. women's working-class literature, Christopher Hager asks the following question: »Is (or was) there an essential gentility in the realm of the literary that is alienated from or alienating to the working class?«. ³¹ Given working-class literature's marginalization in the U.S., it is not surprising that scholars view this literature as a decidedly bourgeois phenomenon. However, if this historically specific condition is generalized or essentialized, it will narrow our understanding of what working-class literature is, or what it can be. Thus, a focus on the exceptionality of Swedish working-class literature – its recognition as an important literary tradition – can contribute to a better understanding of the phenomenon of working-class literature in general.

However, if exaggerated, the thesis about the exceptionality of Swedish working-class literature may instead make it *more difficult* to conceptualize the general phenomenon of working-class literature. For example, it might result in too narrow a focus on the *nation* and, thus, reproduce the »narrow national(istic) perspective« that the conceptual framework of working-class literature(s) aims at countering.

In recent years, such a focus has been described – and criticized – as a result of »methodological nationalism«. ³² One aspect of the critique has been that methodological nationalism obscures differences within nations. ³³ Since the very phenomenon of working-class literature brings to the fore differences and conflicts within nations – namely class differences and class conflict – it is hard to accuse Bouquet of this. Nevertheless, there is a tendency within his work to *homogenize* the Swedish tradition of working-class literature. For example, his comparisons between Swedish and, for example, French working-class literature – upon which his exceptionality thesis is founded – equates the borders between literary traditions with those between nations and constructs national literary traditions as homogenous entities.

³⁰ HANLEY: 2017, 247.

³¹ HAGER: 64.

³² POLLARI: 2015, 5–6.

³³ *Ibid.*, 6.

That Bouquet understands the tradition of Swedish working-class literature as a homogenous phenomenon is also evidenced by his claim that it has a very short history. In *Spaden och pennan*, for example, he argues that it consists of just two generations of authors: »den första består av författare födda på 1880-talet som debuterade på 1910-talet, den andra av författare födda kring sekelskiftet som debuterade omkring år 1930«³⁴ [the first consists of authors born in the 1880s who made their debuts in the 1910s, the second of authors born around the turn-of-the-century who made their debuts around 1930]. Most other scholars claim that the history of Swedish working-class literature begins much earlier. Furuland, for example, argues that »[d]en svenska arbetarlitteraturen uppträdde vid slutet av 1800-talet« [Swedish working-class literature emerged at the end of the nineteenth century].³⁵ And, even if hostile critics have occasionally tried to declare that the tradition has come to an end, there is a broad consensus among scholars interested in Swedish working-class literature that the tradition is still alive. For example, several contributions to the collections of contemporary research on Nordic working-class literature deal with contemporary Swedish working-class literature.³⁶ However, the political poetry produced within the labour movement during the last decades of the nineteenth century – which most scholars view as the first example of working-class literature in Sweden – is highly different from the working-class novel of the 1930s, documentary literature from the 1970s or contemporary working-class comics, to name but a few kinds of literature that have been placed in the tradition of working-class literature by literary historians. Therefore, the acknowledgement that Swedish working-class literature has a long history presupposes that this literature is conceptualized as a heterogenous and changing phenomenon. Bouquet's claim that this history lasts only some 30 years, on the other hand, indicates that this is not how he understands it.

Perhaps the most telling example of methodological nationalism in Bouquet's analysis of Swedish working-class literature is his explicit claim that Swedish working-class writers were pioneers that were not – because they could not be – influenced by foreign literature:

34 BOUQUET: 1990, 31.

35 FURULAND and SVEDJEDAL: 2006, 15.

36 GEMZØE: 2011; ROSENBERG: 2011; ARPING: 2011; MISCHLIWIETZ: 2014; HAMM: 2014; NESTÅS MATHISEN: 2014; ARPING: 2014; SJÖBERG: 2016; NILSSON: 2016; JONSSON: 2016; MISCHLIWIETZ: 2017.

Att dessa författare knappast hade några förebilder beror på att de inte kunde ha några; nästan ingen hade ännu prövat ett äventyr liknande deras: att ge sig in i litteraturen från en uppväxt som präglats av fysiskt arbete.³⁷

[The reason that these authors hardly had any role models is that they could not have any; almost no one had yet tried to embark upon an adventure like theirs: to enter the world of literature from a childhood marked by physical labour.]

This argument strongly connects to the exceptionality-thesis. Because Swedish working-class literature is unique, Bouquet argues, literature from other countries cannot influence it. Other researchers have also – possibly because of their subscription to this thesis – downplayed the connections Swedish working-class literature and working-class literatures in other countries. For example, Furuland’s account of this literature in *Svensk Arbetarlitteratur* is, as has been pointed out by Per-Olof Mattsson, marked by a rather narrow national perspective.³⁸

In fact, it is only recently that this kind of methodological nationalism has begun to be challenged in research about Swedish working-class literature. One example of this is Satu Gröndahl’s critique of the (implicit) definition of Swedish working-class literature as literature written in Swedish by Swedes. Instead Gröndahl argues that Finnish-Swedish literature can very well be seen as belonging to the tradition of Swedish working-class literature.³⁹ Another example is Per-Olof Mattsson’s massive study of the relationship between Martin Andersen Nexø – described by Bouquet as the only foreign author belonging to the same tradition as the Swedish working-class authors! – and Swedish working-class literature, in which he shows that Nexø has played an important role *in* the history of this literature.⁴⁰

In fact, Bouquet not only isolates Swedish working-class literature from working-class literatures in other countries, he also claims that »Sverige var det enda landet som fick en *riktig* proletärlitteratur«⁴¹ [Sweden was the only country that developed a *genuine* proletarian literature]. Here, the exceptionalism-thesis turns into a thesis about *exclusivity*. Now, Swedish working-class literature is no longer a kind of working-

37 BOUQUET: 1990, 22.

38 MATTSSON: 2007, 122.

39 GRÖNDAHL: 2018, 46.

40 MATTSSON: 2018; BOUQUET: 1990, 26.

41 *Ibid.*, 17, my emphasis.

class literature that differs from other working-class literatures – it is the *only* kind of working-class literature there is. This claim does not contribute to a richer understanding of the more general category of working-class literature – it destroys it.

Thus, within the conceptual framework of working-class literature(s), Bouquet's exceptionality-thesis appears to be ambivalent. In so far as it highlights features of Swedish working-class literature that are exceptional – primarily its recognition as an important literary tradition – it contributes to a richer understanding of what working-class literature is or could be. However, when exaggerated, it isolates Swedish working-class literature from other working-class literatures or even constructs it as the only genuine kind of working-class literature. Thereby, exceptionalism does indeed narrow down the scope of the concept of working-class literature.

One possible way out of this conundrum is to simply discard those aspects of Bouquet's analysis that alienate Swedish working-class literature from working-class literature in general. After all, they do not seem to be correct. His claim about the lack of influence by working-class literature from other countries upon Swedish working-class writers quite simply does not hold. In fact, Bouquet himself seems to be aware of this. For example, his assertion that Swedish working-class writers did not receive inspiration from working-class literature(s) from other countries is undermined by an explicit critique of the idea that national literatures constitute separate entities and his insistence Swedish working-class literature is affected by »påverkningar och inflytanden kors och tvärs«⁴² [criss-crossing influences]. Here, his insistence on the exceptionality of Swedish working-class literature actually seems not to be informed by a perspective that is grounded in methodological nationalism, but could instead be described as being »methodologically transnationalist«.⁴³

Furthermore, Bouquet's thesis about only Swedish working-class literature being genuine or authentic is – if we are to not discard almost all theoretical discussions from the last decades – theoretically problematic, since it signals an essentialist rather than a historicist or constructivist understanding of this literature. However, Bouquet's own analysis does, in fact, seem to undermine the very notion of a genuine or authentic

⁴² Ibid., 22

⁴³ POLLARI: 2015, 16.

working-class literature, and instead stresses that this literature is a historical construct.

This comes to the fore, for example, in his description of Eyvind Johnson. According to Bouquet, *Romanen om Olof* was »det verk varmed Eyvind Johnson inordnade sig mitt i den proletära estetiken – och etikens – tradition«⁴⁴ [the work with which Johnson placed himself at the centre of the tradition of proletarian aesthetics and ethics]. He also claims that »Den proletära varianten av bildningsroman når sin konstnärliga höjdpunkt i denna berättelse«⁴⁵ [the proletarian version of the Bildungsroman reaches its artistic apex in this story]. The description of proletarian literature as a *tradition* represents a move away from understanding it in an *essentialist* way and thus from the possibilities of judging whether or not it is *genuine*. For, as Raymond Williams has pointed out, and others have thereafter repeated and elaborated, traditions are always selective, subject to change, and established (temporarily) through struggles.⁴⁶ At least one aspect of this is highlighted in Bouquet's formulation about Johnson *placing himself* in the proletarian tradition. It should probably not be read as stating that Johnson self-consciously claims membership in a proletarian tradition. Rather, it is Bouquet who places him there, based on an analysis of Johnson's works. However, if the placement of Johnson in the tradition of working-class literature is to be meaningful, he cannot already belong to it. And, if he can be placed there, it must also be possible to remove him from it. Thus, Bouquet's description of how Johnson is placed in the tradition of working-class literature emphasizes that it is *made*. And this, in turn, undermines the notion of a *genuine* proletarian literature. Furthermore, Bouquet's description of Johnson's works as proletarian ›Bildungsromane‹ highlights that there are no absolute borders between proletarian and bourgeois literature. After all, the Bildungsroman is often viewed as an archetypical bourgeois literary form. Thus, what often seems to be the central genre in the Swedish tradition of proletarian literature – the proletarian Bildungsroman – must be understood as a hybrid form, or what Hanley calls a »blurred genre«.⁴⁷ And this, in turn, makes it hard to view this literature as *genuine*.

44 BOUQUET: 1990, 89.

45 Ibid., 90.

46 WILLIAMS: 1977, 115–120.

47 HANLEY: 2017, 236.

Rethinking exceptionality and universality

The analysis above of Bouquet's thesis about the exceptionality of Swedish working-class literature within the conceptual framework of working-class literature(s) resulted in the rejection of parts of this thesis. However, if accepted in its entirety – at least temporarily – Bouquet's thesis can challenge this framework, and thus function as a catalyst for developing it further.

The contributors to *Working-Class Literature(s)* were not »asked to apply any given universal definition of the phenomenon of working-class literature to their articles«, but were instead encouraged »to apply definitions that are relevant within their respective national contexts and from their respective theoretical perspectives«. ⁴⁸ These definitions would then contribute to a definition of the »global« and »many-faceted« phenomenon of working-class literature(s)«. ⁴⁹

However, as already demonstrated, parts of Bouquet's definition of Swedish working-class literature – above all his claim that it constitutes the only example of a genuine working-class literature – is clearly at odds with the very idea of a concept of working-class literature that can function as an umbrella term and accommodate heterogeneity. Thus, it short-circuits the conceptual framework of working-class literature(s) by showing that not all definitions can contribute to the general concept.

One possible way out of this problem is to abandon the distinction between local and global *definitions* underpinning the conceptual framework of working-class literature(s) and base it instead on a dialectics between *historical phenomena* and *concepts*. Such a dialectics could be modelled on the Marxist distinction between class in itself and class for itself. The former of these concepts is used by Marx in *The Poverty of Philosophy* to describe the emergence of the working class:

Economic conditions had first transformed the mass of the people [...] into workers. The domination of capital has created for this mass a common situation, common interests. This mass is thus already a class against capital, but not yet for itself. In the struggle [...] this mass becomes united, and constitutes itself as a class for itself. The interests it defends become class interests.⁵⁰

48 LENNON and NILSSON: 2017a, xiv.

49 Ibid., xvii.

50 MARX and ENGELS: 1976a, 211.

In *The Eighteenth Brumaire of Louis Bonaparte* Marx makes a similar claim, contending that insofar as small-holding peasants in nineteenth century France »live under economic conditions of existence that separate their mode of life, their interests and their culture from those of the other classes, and put them in hostile opposition to the latter, they form a class,« but since »the identity of their interests begets no community [...] and no political organisation among them«, they are »incapable of enforcing their class interests in their own name«, and hence »do not form a class«. ⁵¹

One possible conceptualization of this distinction is to understand the notion of class for itself as signifying a *historically existing* class, and that of class in itself as the *concept* of class. If this distinction is applied to the conceptual framework of working-class literature(s), then this could be constructed around a dialectic between *historically specific working-class literatures* and *the theoretical concept of working-class literature*.

When placed within the framework of working-class literature(s) defined in this way, those of Bouquet's empirically verifiable observations – such as his claim that Swedish working-class literature has been recognized as an important literary tradition – would constitute a contribution to the *concept* of working-class literature, by showing that this is indeed a feature of a kind of actually existing working-class literature, and thus something that the concept of working-class literature must be able to accommodate. Other claims – for example, that Swedish working-class writers were not influenced by foreign literature – could be discarded on the grounds that they are not historically correct. The claim that only Swedish working-class literature is genuine can also be discarded. One reason for this is that it is purely theoretical (its meaning is not dependent on empirically observable phenomena, but on how one defines the concept of genuine working-class literature). ⁵² In addition to this, if the con-

⁵¹ Idem: 1976b, 187.

⁵² There is, of course, nothing wrong with making theoretical arguments about what working-class literature is, or what it should be. And theoretical arguments can even contribute to shaping this literature. For example, the recognition in Sweden of working-class literature as an important strand in national literature was the outcome of literary struggles, in which some critics claimed that working-class writers produced literature of great value whereas other argued that they did not. That the former critics won resulted in (some examples of) Swedish working-class being recognized as great literature. However, such theoretical arguments have no place within the conceptual framework of working-class literature(s).

cept of working-class literature depends on analyses of many (actually existing) working-class literatures, then this will, in turn, affect these analyses. (It is this that constitutes the *dialectical* aspect of the conceptual framework of working-class literature(s).) For example, the fact that the general concept of working-class literature is explicitly based on many such literatures will probably make it less likely that one single example of working-class literature is declared to be the only genuine one, and exceptionalities will instead be conceptualized as aspects of something that is universal. That this might be a fruitful way forward for research about working-class literature(s) is not the least indicated in contemporary research about such literatures from the Nordic countries, where both differences/autonomy and similarities/connections are highlighted.

Bibliography

- AGRELL, Beata, et al. (eds.): »*Inte kan jag berätta allas historia?*« *Föreställningar om nordisk arbetarlitteratur*. Göteborg: Göteborgs universitet, 2016 (= LIR.Skrifter; 5).
- ARPING, Åsa: »Att göra skillnad. Klass kön och etnicitet i några av det nya seklets svenska uppväxtskildringar«. In: Jonsson, Bibi, et al. (eds.): *Från Nexö till Alakoski. Aspekter på nordisk arbetarlitteratur*. Lund: Lunds universitet, 2011 (= Absalon. Skrifter i litteraturvetenskap utgivna vid Språk- och litteraturcentrum i Lund, Litteraturvetenskap; 29), 189–198.
- ARPING, Åsa: »Så här berättar vi om oss själva« *Arbetarskildring och life writing i Susanna Alakoskis Oktober i Fattigsverige (2012)*«. In: Jonsson, Bibi, et al. (eds.): *Från bruket till yarden. Nordiska perspektiv på arbetarlitteratur*. Lund: Lunds universitet, 2014, 229–239.
- BOUQUET, Philippe: *L'individu et la société dans les oeuvres des romanciers prolétariens suédois 1910–1960* 1–2. Paris: Champion, 1980.
- BOUQUET, Philippe: *La bêche et la plume. L'aventure du roman prolétarien suédois*. Bassac: Plein Chant, 1986.
- BOUQUET, Philippe: *Spaden och pennan. Den svenska proletärromanen*. Stockholm: Carlssons, 1990.
- CLARK, Katerina: »Working-Class Literature and/or Proletarian Literature. Polemics of the Russian and Soviet Literary Left«. In: Lennon, John, and Magnus Nilsson (eds.): *Working-Class Literature(s). Historical and International Perspectives*. Stockholm: Stockholm University Press, 2017 (= Stockholm Studies in Culture and Aesthetics; 2), 1–30.
- DAHL, Willy: *Norges litteratur 2. Tid og tekst 1884–1935*. Oslo: Aschehoug, 1984.
- FAHLGREN, Margaretha, Per-Olof MATTSSON and Anna WILLIAMS (eds.): *Arbetarförfattaren. Litteratur och liv*. Möklinta: Gidlund, 2020 (= Skrifter utgivna av Avdelningen för litteratursociologi vid Litteraturvetenskapliga institutionen i Uppsala; 79).

- FURULAND, Lars, and Johan SVEDJEDAL: *Svensk arbetarlitteratur*. Stockholm: Atlas, 2006 (= Skrifter utgivna av Avdelningen för litteratursociologi vid Litteraturvetenskapliga institutionen i Uppsala; 49).
- FYKSEN, Bjørn-Ivar: *Almuens opera. Litterære klasseskiller i Trost i taklampe og Alf Prøysens øvrige prosaforfatterskap*. Oslo: Universitetet i Oslo, 2018.
- GEMZØE, Anker: »Barnet i nordisk arbejderlitteratur. Nu og før«. In: Jonsson, Bibi, et al. (eds.): *Från Nexø till Alakoski. Aspekter på nordisk arbetarlitteratur*. Lund: Lunds universitet, 2011 (= Absalon. Skrifter i litteraturvetenskap utgivna vid Språk- och litteraturcentrum i Lund, Litteraturvetenskap; 29), 163–175.
- GRÖNDAHL, Satu: »Swedish-Finnish Literature: Generational and Cultural Changes«. In: Gröndahl, Satu, and Eila Rantonen (eds.): *Migrants and Literature in Finland and Sweden*. Helsinki: Finnish Literature Society, 2018 (= Studia Fennica Literaria; II), 37–56.
- GUILLOU, Jan: 1968. (= Det stora århundradet; 7). Stockholm: Piratförlaget, 2017.
- HAGER, Christopher: »Lowell Mill Girls: Women's Work and Writing in the Early Nineteenth Century«. In: Coles, Nicholas, and Paul Lauter (eds.): *A History of American Working-Class Literature*. Cambridge: Cambridge University Press, 2017, 60–75.
- HAMM, Christine: »»Ett nödbloss i natten. Melodrama og skeptisime i Kristian Lundbergs Yarden (2009)«. In: Jonsson, Bibi, et al. (eds.): *Från bruket till yarden. Nordiska perspektiv på arbetarlitteratur*. Lund: Lunds universitet, 2014 (= Absalon. Skrifter i litteraturvetenskap utgivna vid Språk- och litteraturcentrum i Lund, Litteraturvetenskap; 31), 205–215.
- HAMM, Christine, Ingrid Nestås MATHISEN and Anemari NEPLE (eds.): *Hva er arbeiderlitteratur? Begrepsbruk, kartlegging og forskningstradisjon*. Bergen: Alvheim & Eide Akademisk Forlag, 2017.
- HANLEY, Lawrence: »Proletarian Literature. Fiction and the Predicaments of Class Culture«. In: Coles, Nicholas, and Paul Lauter (eds.): *A History of American Working-Class Literature*. Cambridge: Cambridge University Press, 2017, 232–248.
- JONSSON, Bibi: »Det negativa klassmärket. Föreställningar om kvinnors sexualitet hos Moa Martinson och Elsi Johansson«. In: Agrell, Beata, et al. (eds.): *»Inte kan jag berätta allas historia?« Föreställningar om nordisk arbetarlitteratur*. Göteborg: Göteborgs universitet, 2016 (= LIR.Skrifter; 5), 2016, 185–197.
- JONSSON, Bibi, et al. (eds.): *Från Nexø till Alakoski. Aspekter på nordisk arbetarlitteratur*. Lund: Lunds universitet, 2011a (= Absalon. Skrifter i litteraturvetenskap utgivna vid Språk- och litteraturcentrum i Lund; 29).
- JONSSON, Bibi, et al.: »Förord«. In: Jonsson, Bibi, et al. (eds.): *Från Nexø till Alakoski. Aspekter på nordisk arbetarlitteratur*. Lund: Lunds universitet, 2011b (= Absalon. Skrifter i litteraturvetenskap utgivna vid Språk- och litteraturcentrum i Lund, Litteraturvetenskap; 29), 9–11.
- JONSSON, Bibi, et al. (eds.): *Från bruket till yarden. Nordiska perspektiv på arbetarlitteratur*. Lund: Lunds universitet, 2014 (= Absalon. Skrifter i litteraturvetenskap utgivna vid Språk- och litteraturcentrum i Lund, Litteraturvetenskap; 31).
- KARLSEN, Ole: »»Et par skø«. Innledende bemerkninger«. In: Diesen, Even Iglund, Ole Karlsen, and Elin Stengrundet (eds.): *Stempelslag. Lesninger i nordisk politisk litteratur*. Oslo: Novus, 2016, 9–21.

- LANDRY, Donna: »Foreword«. In: Goodridge, John, and Bridget Keegan (eds.): *A History of British Working-Class Literature*. Cambridge: Cambridge University Press, 2017, xvii–xxii.
- LENNON, John, and Magnus NILSSON: »Introduction«. In: Lennon, John, and Magnus Nilsson (eds.): *Working-Class Literature(s). Historical and International Perspectives*. Stockholm: Stockholm University Press, 2017a (= Stockholm Studies in Culture and Aesthetics; 2), ix–xviii.
- LENNON, John, and Magnus Nilsson: »Afterword«. In: Lennon, John, and Magnus Nilsson (eds.): *Working-Class Literature(s). Historical and International Perspectives*. Stockholm: Stockholm University Press, 2017b (= Stockholm Studies in Culture and Aesthetics; 2), 197–206.
- LINDBERGER, Örjan: *Människan i tiden. Eyvind Johnsons liv och författarskap 1938–1976*. Stockholm: Bonniers, 1990.
- MARX, Karl, and Friedrich ENGELS: *Marx and Engels Collected Works 6. Marx and Engels 1845–1848*. London: Lawrence and Wishart 1976a.
- MARX, Karl, and Friedrich ENGELS: *Marx and Engels Collected Works II. Marx and Engels 1851–1853*. London: Lawrence and Wishart 1976b.
- MATSSON, Per-Olof: »Svensk arbetarlitteratur«. In: *Tidskrift för litteraturvetenskap* 37:1–2 (2007), 120–124.
- MATSSON, Per-Olof: *Martin Andersen Nexø. Den nordiska arbetarlitteraturens pionjär*. Lund: Ellerströms, 2018 (= Eureka – Ellerströms akademiska; 64).
- MISCHLIWIETZ, Sandra: »»Finns det inga arbetare?« Klass, genus och barndom i den samtida svenska arbetarlitteraturen«. In: Jonsson, Bibi, et al. (eds.): *Från bruket till yarden. Nordiska perspektiv på arbetarlitteratur*. Lund: Lunds universitet, 2014 (= Absalon. Skrifter i litteraturvetenskap utgivna vid Språk- och litteraturcentrum i Lund, Litteraturvetenskap; 31), 191–204.
- MISCHLIWIETZ, Sandra: »Hopsnackat och hopskrivet. Arbetsplatsberättelsers arbetarlitteraritet?«. In: Hamm, Christine, Ingrid Nestås Mathisen, and Anemari Neple (eds.): *Hva er arbeiderlitteratur? Begrepsbruk, kartlegging og forskningstradisjon*. Bergen: Alvheim & Eide, 2017, 287–304.
- NESTÅS MATHISEN, Ingrid. »»Kan själva skrivandet vara ett övergrepp?« Ein diskusjon om arbeidarforfattarars bakgrunn og høve til å representera«. In: Jonsson, Bibi et al. (eds.): *Från bruket till yarden. Nordiska perspektiv på arbetarlitteratur*. Lund: Lunds universitet, 2014 (= Absalon. Skrifter i litteraturvetenskap utgivna vid Språk- och litteraturcentrum i Lund, Litteraturvetenskap; 31), 217–228.
- NILSSON, Magnus: »En ny arbetarlitteratur?«. In: Agrell, Beata, et al. (eds.): *»Inte kan jag berätta allas historia?« Föreställningar om nordisk arbetarlitteratur*. Göteborg: Göteborgs universitet, 2016 (= LIR.Skrifter; 5), 131–151.
- NILSSON, Magnus, and John LENNON: »Defining Working-Class Literature(s): A Comparative Approach Between U.S. Working-Class Studies and Swedish Literary History«. In: *New Proposals. Journal of Marxism and Interdisciplinary Inquiry* 8:2 (2016), 39–61.
- PIERSE, Michael: »Introduction«. In: Pierse, Michael (ed.): *A History of Irish Working-Class Writing*. Cambridge: Cambridge University Press, 2017, 1–36.
- POLLARI, Mikko, et al.: »National, Transnational and Entangled Literatures. Methodological Considerations Focusing on the Case of Finland«. In: Lönngren, Ann-Sofie,

- et al. (eds.): *Rethinking National Literatures and the Literary Canon in Scandinavia*. Newcastle: Cambridge Scholars Publishing, 2015, 2–29.
- ROSENBERG, Tiina: »Säg som det är! Om kön, klass och välfärdsstat i Lo Kauppis Bergsprängardottern som exploderade«. In: Jonsson, Bibi, et al. (eds.): *Från Nexø till Alakoski. Aspekter på nordisk arbetarlitteratur*. Lund: Lunds universitet, 2011, 177–187.
- SJÖBERG, Birthe: »Är vi åter vid Volgas stränder? En jämförelse mellan Maxim Gorkijs noveller och Kristian Lundbergs Yarden«. In: Agrell, Beata, et al. (eds.): *Inte kan jag berätta allas historia? Föreställningar om nordisk arbetarlitteratur*. Göteborg: Göteborgs universitet, 2016 (= LIR.Skrifter; 5), 52–65.
- TENNGART, Paul: »Local Labour, Cosmopolitan Toil«. In: *Journal of World Literature* 1:4 (2016), 484–502.
- WILLIAMS, Raymond: *Marxism and Literature*. Oxford: Oxford University Press, 1977.
- WILLIAMSON, Alicia: »Toward a More Perfect Union. Marriage Plots in Socialist Fiction, 1901–1917«. In: Coles, Nicholas, and Paul Lauter (eds.): *A History of American Working-Class Literature*. Cambridge: Cambridge University Press, 2017, 146–162.
- WRIGHT, Rochelle: »Literature Democratized. Working-Class Writers of the 1930s«. In: Warne, Lars G. (ed.): *A History of Swedish Literature*. Lincoln, London: University of Nebraska Press, 1996, 333–346.

BEATA AGRELL, Göteborgs Universitet

Proletär svenskhet? Klassmedvetande och fosterlandskänsla i pionjärtidens svenska arbetarprosa

Exceptionalism som en nations självförståelse är nära förbunden med föreställningar om någon form av nationalism. Skandinavisk exceptionalism brukar kopplas samman med den nordiska välfärdsstaten och i synnerhet ›den svenska modellen‹, det vill säga den överenskommelse om samarbete över klassgränserna som 1938 etablerades genom det så kallade ›Saltsjöbadsavtalet‹ mellan kapitalägare och fackföreningsrörelse.¹ Den svenska modellen kopplas också gärna samman med ›folkhemmet‹ och den svenska välfärdsstaten, som länge gav Sverige internationell prestige och även formade en nationell identitet.² Nationalistiska ideologier blev bannlysta under efterkrigstiden, men levde kvar i en underström under hela det kalla kriget. På den tiden var det främst det upplevda hotet från kommunismen som stod i blickpunkten, men med nyliberalismen och kommunismens fall på 1980-talet kom nationalistiska strömningar upp till ytan i högerpopulistiska partier som Ny demokrati och Sverigedemokraterna.³ Socialdemokratins hegemoni bröts, välfärdsstaten började monteras ner, och den svenska modellen utvecklades på kapitalets villkor.⁴ Men hur såg välfärdsstatens förutsättningar ut i det tidiga 1900-talets Sverige, och vilken roll spelade nationalmedvetandet i den unga arbetarrörelse, som stred för allmän välfärd? Sådana frågor vill jag här närma mig genom pionjärtidens arbetarlitteratur (c:a 1900–1925), skriven medan kampen för rösträtt och reformer var som hetast. Så inleddes en tradition av svensk arbetarlitteratur som fått en exceptionell ställning i litteraturhistorieskrivningen.⁵

1 THULLBERG och ÖSTBERG: 1994.

2 EHN, FRYKMAN och LÖFGREN: 1993.

3 BERGMANN: 2017, kap. 1 och 6.

4 Ibid., 21, 160, 168.

5 NILSSON och LENNON: 2016, 51.

Nationen och industrialiseringen

Vid sekelskiftet 1900 och de närmast följande decennierna var nationens egenart och plikten mot fosterlandet brännande ämnen i svensk politisk och kulturell debatt. Inte minst diskuterades den sanna svenskhetens inbörd och vad som förväntades av en äkta svensk. Den fråga som intresserar mig här är hur denna påbudna fosterländskhet tolkades i tidens arbetarlitteratur och vilken roll den proletära internationalismen spelade. Ämnet har, som antytts, fått ny aktualitet idag: i dagens migrationsstrider har nationell identitet hamnat på den politiska agendan – igen – inte minst i Sverige. Att vara svensk – vad innebär det, och vad krävs för att räknas som svensk? Svenskt medborgarskap och svenskt pass räcker inte; svenskhet innefattar också sådant som ›svenska värderingar‹ och ›svensk mentalitet‹, alltså en etnocentrisk habitus som antas gemensam för alla infödda svenskar, men utom räckhåll för immigranter.⁶ I botten ligger föreställningen om nationen som en grundläggande kollektiv gemenskap; men, som Benedict Anderson argumenterat, är denna gemenskap inte faktisk utan just föreställd och skapad: den är en kulturell artefakt.⁷ Denna artefakt skapas och vidmakthålls, enligt Eric Hobsbawm, av de kulturella myter och traditioner som sprids till medborgarna via uppfostran, utbildning, ceremonier och riter i ett samhälle; nationalismen föregår i själva verket nationerna.⁸ Nationalist kallas ofta den som sätter lojaliteten mot (den föreställda) ›nationen‹ över andra intressen och värden. Nationalismen som ideologi är emellertid mångfaldig och kan inte ges en avgränsad *definition*: nationalismen omfattar flera olika nationalismer. I den politiska debatten har nationalismen dock en bestämd *funktion*, skriver Christer Strahl, nämligen som »polemiskt språk« eller retorisk strategi, genom vilken »grupper eller klasser i samhället legitimerar sina krav på makt. Nationen kan i denna maktkamp åberopas antingen *internt*, mot andra grupper eller klasser, eller *externt*, mot andra nationer«. I debatten om nationen i förra sekelskiftets Sverige tenderade borgerligheten mot en extern nationalism med krav på starkt försvar till skydd mot yttre fiender, medan socialdemokratin tenderade mot intern nationalism med krav på sociala reformer, som skulle stärka landet inifrån.⁹

6 BLOMQVIST: 2018; DAUN: 1996; HOVSBAWM: 1992, 102–103.

7 ANDERSSON: 2006.

8 HOVSBAWM: 1992, 9–11; CLAESSION: 2004, 89, 95–97.

9 STRAHL: 1983, 14–15.

Debatten om nationen vid förra sekelskiftet utlöstes av den samhälls-omvandling som industrialiseringen medförde, både i Sverige och Europa. Övergången från en agrart småskalig och organisk *Gemeinschaft* till en urbant storskalig och teknisk *Gesellschaft* i Ferdinand Tönnies mening skapade behov av nya gemenskapsgrunder som bäddade för nationalistiska ideologier.¹⁰ Nationens säkerhet ansågs hotad av såväl hårdnande internationellt klimat, präglad av konflikter mellan nya nationalstater, som inrikespolitiska spänningar, kopplade till industrialiseringens följder och arbetarrörelsens klasskamp.¹¹ Dessutom gav unionsstriden och skilsmässan från Norge 1905 upphov till nya både yttre och inre motsättningar. För att säkra nationens yttre gränser genomdrev den dåvarande högerregeringen, tillsammans med den övriga röstberättigade borgerligheten, en ny härordning med allmän värnplikt år 1901. För att avvärja de inre hot som den upptrappade klasskampen innebar prövades ideologiska lösningar, snarare än sociala reformer. Viktigast var att väcka en ny folklig nationalkänsla, som kunde hålla samman den svenska nationen inifrån.¹² I det syftet bildades en rad militant fosterländska organisationer på högerkanten,¹³ men genom tidningar, folkbibliotek, skola och kyrka spreds fosterländsk anda också djupt ner i folklagren, ända in i arbetarrörelsen och arbetarlitteraturen.¹⁴ Men innehållet i de nationalistiska föreställningarna skilde sig likafullt markant åt mellan olika klasser och grupper.

Svenskhet och nationalism

Inriktningen på svenskhet var genomgående i förra sekelskiftets nationalromantik, men särskilt illustrativ i samband med emigrationen, som då tagit oroväckande ny fart. 1907 tillsattes därför den stora emigrationsutredningen, ledd av statistikern Gustav Sundbärg, som 1913 kom med sitt betänkande. Där konstaterades att emigrationen berövade Sverige en vital del av den unga arbetskraft som den expanderande industrin behövde

10 TÖNNIES: 1887, 4–5.

11 STRAHL: 1983, 8–9.

12 HOLMBERG: 1907, 12–13, 19.

13 STRAHL: 1983, 28–31.

14 CHRISTERSON: 2003, 18–20; CLAESSION: 2004, 88–89; EDQUIST: 1998, 81–89.

både på landet och i staden.¹⁵ Emigrationen uppfattades därför som ett nationellt hot, dessutom ofta betingat av »den socialistiska fosterlandsfientliga agitationen och det därmed sammanhängande klasshatet«, som utgjorde en fara i sig.¹⁶ Majoriteten av emigranterna var proletariserade småbönder och torpare, men efterhand tillkom allt fler industriarbetare, som inte kunde leva på sina löner eller svartlistats som uppviglare inom arbetarrörelsen.¹⁷ Både emigrationen och arbetarrörelsen tolkades på många håll också som uttryck för bristande nationalkänsla.¹⁸ Men emigrationen var ju samtidigt ett symptom på det nya klassförtryck som just arbetarrörelsen bekämpade. Klasskampen ingick i industrialiseringens stora strukturomvandling, och den skapade social oro också inom nationen. I emigrationsutredningen betonades därför behovet av »nationell samling« över klassgränserna: »Det erkännes allt allmännare, att hvad vårt folk behöfver är nationell samling genom klass- och kastskillnadsprincipens utdrifvande ur vårt samhällslif«.¹⁹ Nationalkänslan – föreställningen om en specifikt svensk gemenskap – skulle överbrygga alla motsättningar.

Ett problem i sammanhanget, enligt emigrationsutredaren Sundbärg, var dock svenskens exceptionella *brist* nationalkänsla. Sundbärg sökte i boken *Det svenska folklynnet* 1911 fånga särarten hos det folk han inventerade – det folk som nu i stora massor övergav det fosterland som inte längre kunde föda dem. Boken har undertiteln »Aforismer«, men är snarast en stridsskrift. Som mest utmärkande för svenskt folklynne anger han »naturintresse« utan »nationalkänsla«.²⁰ Denna frånvaro av nationalkänsla innefattar rent av »ringaktning för allt svenskt« och är vidare kombinerad med en »kärlek och beundran för allt som är främmande«.²¹ Ja, svensken älskar faktiskt främlingen *mer* än sina landsmän.²² Men även människointresset är svagt hos svensken, skriver Sundbärg; det är underordnat det Linnéanskt-praktiska intresset för naturen.

15 SUNDBÄRG: 1913, 13. Åren 1851–1910 utvandrade sammanlagt 1.297.108 personer (ibid., 593). År 1910 var Sveriges folkmängd 5.522.403. Samma år utvandrade 29.832 personer (ibid., 54, 62).

16 Ibid., 521, 693–697.

17 LINDQVIST: 2007, 50–51.

18 SUNDBÄRG: 1913, 877.

19 Ibid., 10.

20 Idem: 1911, 8, 31–35.

21 Ibid., 37.

22 Ibid., 39.

Sundbärg förklarar inte svenskens föregivna brist på nationalkänsla, men han hade kanske kunnat hänvisa till svenskens rötter i den gamla bondekulturen, där hembygden och fosterjorden är allt. Det var i vart fall utgångspunkten för den nya nationalism som faktiskt fick brett fäste vid förra sekelskiftet. Det var inte den tidigare storsvenska nationalismen, utan en folklig nationalism med rötter i just hembygden, fosterjorden, hustavlan och det patriarkala bondesamhälle som nu var under upplösning.²³ Den »frie«, egendomslöse proletären var en skapelse av den nya kapitalistiska ekonomin, men också en potentiell samhällsfara, enligt exempelvis Sundqvist: en opålitlig lösdrivare utan fasta rötter i jorden och hustavlans värderingar.²⁴ En uppvärdering av svenskens agrara ursprung i den folkliga allmogekulturen var därför motiverad. Intresset för det folkliga ursprunget var en allmäneuropeisk nationalistisk trend ända sedan det sena 1700-talet.²⁵ I den andan skapade folklivsforskaren Artur Hazelius 1891 friluftsmuseet Skansen, känt för de röda stugor som sedan blivit emblem för svenskheten.²⁶ Där framställdes Sverige som ett *hem*, vilket befordrade en ny folkligt förankrad nationalkänsla som kunde garantera ordning och lojalitet. På Skansen firades också den 6 juni 1893 för första gången som Svenska flaggans dag.²⁷ I samma anda lanserade den konservativa statsvetaren Rudolf Kjellén redan 1915 föreställningen om nationen som ett *folkhem*.²⁸

Denna nya nationalism fördes ut till svenska folket via en massiv upplysnings- och utbildningskampanj med uppslagsverk, folkbibliotek, Folkskolans läsebok, sångböcker, folkliga riter och inte minst bildkonst – med Carl Larssons *Ett hem* (1899) som paradexempel.²⁹ På gräsrotsnivå aktiverades egnahemsrörelsen och lokala hembygdsrörelser med vandringar och studier, ofta i samverkan mellan olika folkrörelser.³⁰

I *Nordisk Familjeboks* andra upplaga från 1913 förklarar historikern Verner Söderberg ordet »Nationalism« som »den allmänna politiska åskåd-

23 EDQUIST: 1999, 78–79.

24 SUNDBÄRG: 1911, t.ex. 475.

25 HOVSBÄWM: 1992, 103–104.

26 EDQUIST: 1999, 71–85.

27 WISÉHN: 2011, 83.

28 KJELLÉN: 1915, 56; DAHLQVIST: 2002, 454–455.

29 EDQUIST: 1999, 71, 79–80; THORS: 2004, 29–33.

30 SKOTT: 2008, 38, 73; EDQUIST: 1999, 81, 83; idem: 2005 182–185; BLOMQVIST: 2006, 104–105.

ning«, som betonar »nationalkänslan« eller »krafvet på en nationellt enhetlig stat«. ³¹ Ordet »Nation« i sin tur beskriver han som »en sammanfattning af människor, som ha gemensamhet i härkomst, kroppsbildning, skaplynnne, fosterland, språk, kultur, religion, rättsordning, sedvänjor, styrelse och historiska minnen«, och därmed som liktydigt med »folk«. ³² Nationalstaten innefattar alltså ett enhetligt folk, sammanhållet av såväl språk och kultur som »kroppsbildning« eller utseende. Ordet »nationalkänsla« förklaras inte närmare, men kan i *Nordisk familjebok* motsvaras av »Patriotism«: »fosterländskt sinnelag, fosterlandskärlek«. Patriotismen är en naturlag:

Nästan naturnödvändigt fäster individen sig vid den nation, som han tillhör, med en tillgifvenhet, hvilken innebär på samma gång någonting af en sons och en faders känslor. [...] Patriotismen är en känsla af samhörighet med det samhälle, hvori man lefver, grundad i medvetandet om gemensam andlig och materiell odling och af gemensamma intressen i kulturellt afseende samt, åtminstone i sina högre former, äfven innebärande medvetande af ansvar och förpliktelse gentemot detta samhälle. ³³

Patriotismen motsvarar här alltså föreställningen om nationen som en naturgiven politisk och kulturell samhällsgemenskap, som medborgaren spontant både älskar, vårdar, skyddar och underordnar sig.

Arbetarrörelsen och nationen

Den tidiga arbetarrörelsen stod inte utanför de nationalistiska strömningarna. ³⁴ Visserligen citerades ofta *Kommunistiska manifestets* formulering »Arbetarna hafva inget fädernesland. Man kan icke fråntaga dem vad de icke ha« som stöd för en proletär internationalism utan känsla för den egna nationen. Men Manifestets fortsättning förskjuter perspektivet: »Men då proletariatet närmast måste erövra den politiska makten, upphöja sig till den nationella klassen samt konstituera sig själv som nation, så är det för övrigt ännu nationellt, om också ingalunda i samma mening som bourgeoisien.« ³⁵ Arbetarrörelsens nationalkänsla var till att börja med närmast en naturkänsla, bunden till det svenska landskapet och jorden, men fri från klassamhällets lojaliteter. Naturen kunde idealiseras, »dels

31 SÖDERBERG: 1915b, 525.

32 Idem: 1915a, 505.

33 »Patriotism«, 1915, 243.

34 STRAHL: 1983, 13–31, 43–44; BLOMQVIST: 2006, 96–97, 113.

35 MARX och ENGELS: 1909: 27.

som en fri plats i motsats till fabriken, dels som en frihetssymbol«. ³⁶ Men kapitalismens exploatering av naturen hotade att beröva arbetarklassen och folket detta frihetsrum. Socialdemokraten Axel Danielsson utvecklar detta klassperspektiv i en känd passage från 1895:

Men kan en socialdemokrat älska »våra strömmars brus«, så länge den elektriska kraften i vattenfallen är privat egendom, älska »bäckarnas språng«, så länge endast strändernas ägare får fiska kräftor och högt betalande engelsmän meta laxöring, älska »den mörka skogens dystra sus«, där baggbölarens yxa förjagat skogsnymfen och andra poesier, älska »stjärnenatten«, varunder en här av utplundrade proletärer hackar tänder av köld, och »sommeljuset«, i vars sken de få arbeta sig svettiga dag och natt? Kan han älska allt detta? Ja, han kan och bör älska det som ynglingen älskar sina drömmars mö, vilken han först måste erövrå, eller vandraren sitt mål, som han endast kan nå på en lång och mödosam stig. På det sättet är jag patriot. ³⁷

Danielsson kallar sig alltså *patriot* – men alls inte i *Nordisk familjeboks* mening. Han anknyter i stället till Manifestets ord om att nationen är något arbetarklassen själv måste erövrå och göra till sin; ett mål snarare än en realitet. ³⁸ Denna tanke utvecklades efter sekelskiftet till idén om arbetarna som den genuint »nationella klassen«, medan de borgerliga makt-havarna sågs som fosterlandsfientliga och skadliga för nationen. Att åter-erövrå fosterlandet åt folket var arbetarklassens »historiska mission«, och detta kunde bara göras genom inre reformer, i första hand rösträtt. Social och nationell frigörelse hängde alltså samman. ³⁹ »Endast genom att folket blev »herre i eget hus« skapades den nationella enighet som var en nödvändig förutsättning för nationens fortbestånd«. ⁴⁰ Socialismen är rent av nationalkänslans räddning, hävdade exempelvis socialdemokraten Richard Sandler i tidskriften *Fram* 1908. ⁴¹ Till skillnad från högerens storsvenska *externa* nationalism förespråkade arbetarrörelsen alltså en *intern* nationalism, som kunde ena och uppbygga landet inifrån. ⁴² Detta utesluter inte internationell solidaritet. I Socialdemokratiska partiprogrammet från 1897 hävdas att:

36 HILBORN: 2014, 178–179.

37 DANIELSSON: 1908, 701–702.

38 BLOMQVIST: 2006, 99–100; STRAHL: 1983, 43, 91, 144.

39 STRAHL: 1983, 86.

40 Ibid., 92.

41 SKOTT: 2008, 75.

42 STRAHL: 1983, 15.

Arbetareklassens intressen äro de samma i alla land med kapitalistiskt produktionssätt. Med utvecklingen af världshandeln och produktionen för världsmarknaden blifver arbetarnes ställning i hvarje land beroende af deras ställning i öfriga land. Arbetareklassens frigörelse är därför ett verk, hvori alla kulturfolk måste deltaga.⁴³

Svensk socialdemokrati är därför »ett med socialdemokratin i andra länder«, heter det. Formuleringen står oförändrad kvar ännu i 1920 års program. I stället var det borgerligheten som anklagades för en bristande fosterlandskärlek, som inte minst baggböleriet och emigrationen vittnade om.⁴⁴

Arbetarrörelsen anammade många av de nya fosterländska tongångarna. Av särskild betydelse var den agrart-folkliga trenden. Arbetarrörelsen vände sig efter sekelskiftet gärna till en bredare publik på landsbygden, där klassförtrycket var minst lika stort som i städerna. Småbönder, torpare, statare och jordbruksarbetare av olika slag drabbades hårt av den kapitalistiska industrialiseringen och befanns mottagliga för socialistiska budskap.⁴⁵ Närheten till jordbruksbefolkningen betonades också i en ny passus i socialdemokraternas partiprogram från 1911, där småbrukarens utsatthet betonas;⁴⁶ och valmanifestet samma år riktar sig följaktligen till »Arbetare av alla yrken, småbrukare, småbönder, alla som stå dessa klasser nära, alla som sträva för en folklig utveckling till gagn för de många«. ⁴⁷

I Socialdemokratiska ungdomsförbundet framställdes redan 1905 »det arbetande folkets värld« som »det egentliga Sverige« och »arbetarna och småbrukarna« som »de egentliga svenskarna«. ⁴⁸ I ungdomsförbundet framhövdes också kärleken till »fäderneslandet« som »den torfva som våra fäder odlat och på hvilken vi trampat i barnaårens lekar«. Detta agrara perspektiv betonades också av ledande socialdemokratiska arbetarförfattare som Fredrik Ström och Fabian Månsson.⁴⁹ Liknande agrara anda präglar ungdomsförbundets mest populära kampsång, K.G. Ossiannilssons »Ungdomsmarsch«, tryckt i decembernumret av förbundets tidning *Fram* 1903, exempelvis strof 3:

43 *Program* [...], 1897.

44 STRAHL: 1983, 67–68, 79–80; BLOMQVIST: 2006, 100–101, 123–124; EDQUIST: 1999, 84–85.

45 BLOMQVIST: 2006, 104–105; EDQUIST: 1999, 86–87.

46 *Program* [...], 1911.

47 *Valmanifest* [...], 1911.

48 BLOMQVIST: 2006, 105–106.

49 EDQUIST: 1999, 86–87; BLOMQVIST: 2006, 106–108.

Vi gå fram för vårt folk och för vårt fädernesland
till att lösa dess garn och förtryckets tunga band,
till att tända dess ljus, att det ser sanningen klar,
och till att värna dess liv mot både fogde och barbar.
Denna jord, den är vår, där andra breda sig förnöjt,
denna jord, som vi röjt, som vi byggt, och som vi plöjt:
fram till strid för vår rätt, så sant vi kallas svenskar än,
ha de rövat vårt land, vi erövra det igen!⁵⁰

Det agrara arvet framhävs, men perspektivet är också militant på ett närmast storsvenskt sätt. Detta är typiskt för Ossiannilsson och den nietscheanska trend inom ungsocialismen som han representerade.⁵¹ Men oftare betonades kärleken till jorden, hembygden och den agrara arbetsmoralen som det arv den unga arbetarklassen hade att utveckla.⁵²

Arbetarlitterära exempel Maria Sandel (1870–1927)

Det agrara arvet återropades också flitigt i pionjärtidens arbetarlitteratur, inte minst i stockholmskildringarna. I trikåstickerskan Maria Sandels första Stockholmsroman, *Familjen Vinge och deras grannar. En bok om fabriksflickor och verkstadspojkar* 1909 vårdar fabriksarbetaren Nilsson ömt minnet av »den lilla stuga, i vilken han under en kort frist från det uppsplitande brödjäktet fått framleva några ljuvliga sommarveckor« i sin ungdom och för första gången såg ett frö gro.⁵³ Han drömmer ännu om »ett par meter jord« för egna odlingar, men »ah, det var att önska det oupphimmeliga.«⁵⁴ I ett annat avsnitt visar sig Torsten, en av de klassmedvetna arbetarpojarna, vara försvarsvän och villig att göra sin värnplikt. Detta var en ingen självklar hållning bland den tidens unga socialdemokrater, och den väcker ovilja hos ynglingens kamrater.⁵⁵ Men han motiverar ställ-

50 OSSIANNILSSON: 1920, 262–263.

51 LEHTILÄ-OLSSON: 1982, 45–46.

52 SKOTT: 1983, 201; HILBORN: 2014 178–179; EDQUIST: 1999, 83.

53 SANDEL: 1909, 312. För biografiska uppgifter om författaren se exempelvis FORSELLIUS: 2002; BORGSTRÖM: 2018. Om författarskapet, se exempelvis AGRELL: 2019.

54 SANDEL: 1909, 312.

55 Den segdragna försvarsdebatten resulterade i 1901 års härordning, men upphörde inte med den. Om försvarsfrågan och socialdemokratien, se STRAHL: 1983, 35–36, 44–47, 50–51; om försvarsfrågan i socialdemokratiska ungdomsförbundet, se BLOMQUIST: 2006, 116–117; STRAHL: 1983, 56–60.

ningstagandet med att han är en »alltför svensk« som »tycker om [sitt] fosterland«. Och fosterlandet – det är den bondejord som fött honom:

[...] det är så med mig, att jag vuxit upp på landet, sade han. Och inte bara det. Min far, hade ett litet hemman, så det var vår egen jord vi brukade ... [...] där växte jag upp och tyckte om allt, både levande och döda ting. Tänk er, jorden jag trampade var vår, träna, som jag klättrade i var »våra«, källan jag drack ur var också »våran«, hällen, som jag åkte skinnkälke på, var också »våran« häll, och på den hade både far och farfar nött byxor. Ni däremot, ni har ju bara haft rännstenar, gråa gator, osunda prång till gårdar, ångvisslor och hyrda rum, som ni kanske mycket ofta fått byta.⁵⁶

Det agrara arvet för tydligen med sig en hemkänsla och lojalitet med själva den svenska jorden och marken, som saknas i den urbana kulturen, särskilt för rotlösa arbetare och egendomslösa proletärer. Men just de kan också mena att arbetarna berövats denna svenska hemortsrätt för att själva behandlas »som fänad«:

[...] kuscha, kuva... ned med dem, ned med dem, det är herrarnas lösen. Söker vi förbättra våra villkor, genast viner hungerpiskan över oss. Lettingar och dagtjuvar få vi heta. En fågel träcker inte i sitt bo, men vårt lands överklass blygs inte att svärta sitt lands kroppsarbetande folk inför utlandet. Det är skam. Och för övrigt, vad har man för utsikter i det här landet? Om man också arbetade tills blodet droppade från knogarna, om man hade begåvning nog att bli en ära för landet så står man där man står, och gäller inte mer än papperet på »dass«, så framt man tillhör arbetarklassen. [...] I Sverige är det en förbannelse att vara kroppsarbetare.⁵⁷

I romanen *Virveln* från 1913 är klassperspektivet på nationalkänslan påfallande. Sandel skildrar bland annat hur Erik, en svartlistad arbetaryngling, erbjuds respengar till Amerika av fackföreningen för att kunna börja ett nytt liv. Men han vägrar med motiveringen att »det har kostat mig för mycket att vara svensk, för mycket lidande och arbete, både kroppsligt och själsligt, för att jag nu skulle vända ryggen åt mitt land«. ⁵⁸ Sverige är verkligen *hans* land, menar han: »Mitt. Med blodets och svettens rätt.« ⁵⁹ Det är inte landet som har svikit honom, utan »de som har makten«, säger han, men just därför vill han vara kvar i kampen mot dem: »Jag stannar och gör vad jag kan för vår sak. Det är alltid en man till i ledet.«

⁵⁶ SANDEL: 1909, 195–196.

⁵⁷ Ibid., 195–198.

⁵⁸ Idem: 1913, 295.

⁵⁹ Ibid., 296.

Denna fosterländska lojalitet föregrips i Maria Sandels tidiga diktning under hennes egen tid som emigrant och hembiträde i Amerika. Den svensk-amerikanska tidningen *Nordstjernen* publicerar den 20 februari 1890 hennes dikt »Min kärlek«, med omkvädet »Mitt sköna, mitt härliga fädernesland!«. Dikten inleds med följande strofer:

Du härliga Svea med mantel af snö
 Och glittrande krona af is!
 Du eger min kärlek, för dig vill jag strö,
 För dig vill jag sjunga mitt pris.
 Du strålande flamma vid nordpolens rand,
 Mitt sköna, mitt härliga fädernesland!
 Jag älskar din vårliga, blomrika skrud,
 De lössläppta bäckarnes dans;
 Det sjungande ekots förföriska ljud,
 Det gnistrande norrskenets glans.
 Du kostliga perla från skaparens hand,
 Mitt sköna, mitt härliga fädernesland!

Här är det främst landets natur som hyllas, dessutom som en gåva från »skaparen«, men denna kärleksförklaring stegras i nästa strof till rent stor-svenska tongångar, där den ärorika krigshistorian av »lysande hjeltar«, »bragder« och »hjeltarnes blodvigda stand« lovprisas:

Jag älskar din saga, jag ärar den rad
 Af lysande hjeltar du födt;
 De bragder, som uppå historiens blad
 Uppskrefvos till ryktet blef trött.
 Du ärans och hjeltarnes blodvigda strand,
 Mitt sköna, mitt härliga fädernesland!

Men till sist framstår ändå den trygga fosterjorden som hemlängtans sanna föremål:

Jag älskar dig, Svea, min moder så kär,
 Jag älskar din huldrika famn.
 Vid dig är jag bunden med tusende band,
 Mitt sköna, mitt härliga fädernesland.⁶⁰

Kärleken till fosterjorden var tydligen ett kulturarv, som präglade även stadsproletären Maria Sandel själv, inte bara under emigrationsåren. Men det agrara kulturarvet kommer också till uttryck på andra sätt. Det grundlägger exempelvis en hög arbetsmoral, som till och med förfallna trasproletärer känner av. Så till exempel i Sandels romanlånga titelnovell i sam-

60 Idem: 1890.

lingen *Hexdansen* 1919. Där skildras en asocial arbetarfamilj som sjunkit ner i arbetslöshet och småkriminalitet, men den från landet inflyttade modern Ida plågas samtidigt av samvetskval:

Vad som djupast grämde Ida, och ingav henne farhågor för framtiden, var barnens förakt för allt hederligt arbete. [...] Själv gav Ida sig heder av att hon arbetat så långt hon kunde minnas. Hon var född och uppfostrad i en småländsk torparstuga, där bibelns förbud för den late att äta följdes bokstavligt. Hennes tro på arbetets ära var orubblig, men då hon försökte att få de sina att dela densamma, blev hon nedhånad och utskrattad som en omodärn, löjlig persedel.⁶¹

»Arbetets ära« sätts högt hos Maria Sandel, och denna agrara princip blev också grundläggande i arbetarrörelsen. Arbetet var inte bara ett försörjningsmedel utan också en moralisk plikt, som även säkrade moralens bestånd. Bara den arbetande var fullt ut människa. Med proletariseringen av lantbefolkningen följde denna bondemoral med till industrierna, där bondens individualism omvandlades till proletärens klassmedvetande. Men känslan för fosterjorden och hembygden levde kvar, inte minst hos trångboddas stadsproletärer, som led under »inneboendeeländet«.

Martin Koch (1882–1940)

Det agrara arvet återopades också flitigt hos Martin Koch. Hos honom är spänningen mellan agrar individualism och proletär klassolidaritet genomgående.⁶² I Stockholmsromanen *Arbetare. En historia om hat* (1912) beskrivs några typiska kroppsarbetare med »tjocka, grova arbetsvästar tjocka, grova stövlar« och »stora, breda kroppar«.⁶³ Men de är också »rena allmogetyper, män från jorden, som inte kan föda dem, män med bondeblood och ärliga bönders hjärta«. Som sådana bär de också en hemlighet »i den mest gömda, skyddade hjärtevrån«, nämligen »Egen jord mellan egen hage och egen skog«, »Egen stuga. egna kreatur. Egna redskap, eget ägande arbete«. Här betonas alltså det egna ägandet, inte bara av jord och redskap, utan också av själva arbetet. Även fattiga småbönder och torpare arbetade för sig själva och rådde själva över arbetsprocessen och dess

61 Idem: 1919, 22.

62 För Kochs biografi och författarskap, se GRANLID: 1957; SUNDSTRÖM: 1961.

63 KOCH: 1912, 20.

resultat – till skillnad från industriarbetare. Men till dem för de också med sig den agrara arbetsmoralen – den sitter i »bondeblodet«. ⁶⁴

Som industriarbetare blir de dock snart klassmedvetna och klara över den proletära solidaritetens betydelse. Den vidgas också till en proletär internationalism, som ändå inte tar avstånd från hemlandet: »Det är gott att vara i det land, där man är född«, heter det, men arbetarna »voro av ett folk, som inte känner nationernas gränser. De hade systrar och bröder i alla land, där proletärer finnes. Endast bland dem voro de hemma, var de än sedan bodde, levde eller voro födda«. ⁶⁵ Klassolidariteten hade för arbetarna alltså inget fosterland. Den som här talar är byggarbetaren Pelle, militant klasskämpe. Han är svartlistad för medlemskap i fackföreningen och därför konstant arbetslös, så utvandring till Amerika framstår som enda utvägen. Ändå tvekar han, liksom Erik i Sandels *Virveln*, att lämna hemlandet och den kamp han där investerat så mycket i – men framför allt för att få hämnd på de kapitalistiska förtryckarna. ⁶⁶ Först när kärestan Anna fått plats som »piga« i Amerika ger han vika. Då vidgas också hans försvenskade klassperspektiv till en proletär internationalism.

I Kochs stora norrlandsroman *Timmerdalen. En historia om kultur* (1913) i fyra band blir förhållandet mellan fosterlandskärlek och proletärt klassmedvetande mer komplicerat. Det första bandet, *Bondefolk*, präglas av agrar nostalgi, som hos den proletariserade småbonden Jon yttrar sig i en rent fysisk identifikation med jorden och det nu förvildade odlingslandskapet:

Kött av hans eget kött är åkerjorden, som brutits fram ur stenmarken av fädernas hårda nävar, nu förfaller den och växer igen i vildhet. Blod av hans eget blod är saven i träden, saften i gräset, den samlade kraften i solmogna säden, den får ruttna på roten nu, ingen bärgar de fattiga strån som ännu växa på gårderna. Ande av hans egen ande är sommarvinden, som fläktar genom sönderfallna fönster i fädernegården; hatet, hårdheten, vildheten är hans i vinterstormen, som jagar med rykande snö över skogarna i dalen. ⁶⁷

Denna agrara identitet yttrar sig också i ett högmod som närmar sig ett rastänkande som även drabbar honom själv:

64 För det proletära arvet av agrar arbetsmoral i Kochs *Arbetare*, se vidare AGRELL: 2018, 142–143.

65 KOCH: 1912, 333.

66 Ibid., 114, 120, 122.

67 Idem: 1913: I, 76.

Han hade bondens hela förakt för arbetaren, daglönaren, kringstrykaren utan hem och utan jord. Han var i eländet som en förnedrad furste, tvingad till slavgöra. [...] Men inom sig bar han vissheten att bondefolket var Guds rätta egendomsfolk, alla andra människor voro till för något annat, enligt Herrens allvisa och outgrundliga beslut.⁶⁸

Hos Jon speglas samtida föreställningar om den »frie« lönearbetaren som en opålitlig lösdrivare, »utan hem och jord«, samtidigt som bondefolket ses som utvalt av Gud och »bondeblodet« som kriteriet på en högre ras.⁶⁹ Med »bondeblodet« följer, enligt Jon, arbetsmoralen, rättsmedvetandet och den folkliga fromheten, som gör den proletariserade bonden till en »furste« bland arbetare. Å andra sidan skildrar romanens berättare själv i bokens tredje del, *Kulturmänniskor*, just arbetare i strejk som en »högre ras« och ett inte minst *svenskt* framtidsfolk:

Denna från sågverken i Timmerdalens kustland samlade massa av flera tusen grymt okunniga arbetsmän i förtvivlat nödläge var emellertid inte en förnufts-lös mental enhet, påverkad endast av illusioner och överdrivna, osammansatta känslor.

Den var, till att börja med, en samling svenska karlar. De flesta av dem voro just så tungsinta och allvarliga, så djupt moraliska och djupt religiösa, så ärliga och uppfyllda av en outrotlig respekt för vad de ansågo vara rätt, så i allo som de måste vara av ras och månghundraårig tradition.⁷⁰

Timmerdalen utspelas under bolagiseringen av Norrland och skildrar arbetarrörelsens barndom. Arbetarna kämpar mot giriga skogsbolag, som först lurat av dem deras hemman och sedan anställt dem vid sina fabriker mot svårlöner och lusiga bostäder.⁷¹ Bolagen var ofta utländska; romanens holländske ägare van Geldern »kunde knappast tala ett rent svenskt ord« och »[om] landets folk och övriga förhållanden visste han knappast mer än vad juristen hans i Stockholm meddelade«.⁷² Men denna internationalisering ligger i kapitalismens natur, konstaterar romanens alltmer indignerade berättare. Kapitalismen har inget fosterland, eftersom »kapitalet inte är bundet av några nationella gränser«, och »här uppe i Timmer-

68 Ibid., I, 74.

69 Rasbiologiska föreställningar var utbredda vid denna tid; 1909 bildades Svenska Sällskapet för Rashygien, som 1921 genom riksdagsbeslut ombildades till det statliga Rasbiologiska institutet (ERICSSON: 2016, 197–198). Även föreställningen om arbetaren som degenererad och bonden som rasmässigt högtstående var spridd (ibid., 200).

70 KOCH: 1913: II, 135.

71 Ibid., III, 238.

72 Ibid., III, 239.

dalen fanns stora pengar att förtjäna«. Kapitalet är opersonligt och anonymt – »Ur vetenskapligt nationalekonomisk synpunkt är det ju också alldeles likgiltigt vem som äger landet«, heter det i romanens del fyra, betitlad *Ungdom*:

Herr van Geldern drar hit pengar, det är bra, han tar sin blodiga ränta, det är hans rätt, han går ifrån oss en gång och tar sina pengar med sig, när vi ingenting mer ha att ge honom, [...], men sådant är nu en gång för alla livet, [...].⁷³

De svenska bolag som säljer ut landet till imperialisterna är alltså i sin fulla rätt, men deras deklarerade lojalitet med fosterlandet är inte trovärdig. Ändå måste arbetarna »hövligast tro dem, när de ropa ut sin fosterlandskärlek på alla vägar och gator och torg«. ⁷⁴ De märker dock, att om fosterlandet talas »bara när det gäller att lura oss med vackert tal eller att locka av oss mera slantar«. ⁷⁵ Ändå försöker till och med den utländska bolagsherren, som knappt kan tala svenska,

[...] att predika samma lymmelaktigheter för det fattiga, enfaldiga svenska folket: älschka din foschterland and gå i mitt fabrik and work-travailler-arbeite så att du dör för foschterlandet eller het Vaterland eller das Patrie eller vad fan holländarn har för namn på härligheten.⁷⁶

Kapitalets internationalisering förstör dessutom det svenska kulturarvet, heter det. I stället för »vår gamla kultur« får vi en »äcklig soppa, som kallas internationalism. En vidrig trasgrannlåt, något made in Germany. En rotlös pappersblomma, könlös och ofruktsam«. ⁷⁷ Här kommer den gamla bondekonservatismen till uttryck, som det verkar, förstärkt med viss främlingsfientlighet. Kapitalets internationalisering hotar inte bara det arbetande folket utan också själva svenskheten: »Endast inom nationens gränser kan en verklig kultur nå sin mognad. Det finns väl ingen socialist, som inte har reda på det?«, hävdar berättaren.⁷⁸

Resonemanget närmar sig dagens högerpopulistiska idéer om en »ren« nationell kultur, avgränsad från alla »främmande« inslag. Men det fortsätter i annan riktning; det är ju *kapitalets* internationalisering som angrips,

73 Ibid., IV, 451.

74 Ibid.

75 Ibid., IV, 394.

76 Ibid.

77 Ibid., IV, 453.

78 Ibid.

och lösningen är att »tillsammans erövra staten«. ⁷⁹ Ty »staten omfattar alla människor, ägare och egendomslösa, fattiga och rika«. Om arbetarklassen tar över staten kan både kapitalflykt och kulturell utarmning förhindras och »den nationella utvecklingen i varje land« stödjas. På så vis skapas, enligt resonemanget, »den framtidsstat, som bygges upp på hans [arbetarens] fädernejord«, och proletärerna får »ett fosterland«:

Då för man dem tillbaka till livet. De ska åter veta var vägarna gå till det trygga hemmet, de ska åter veta var gravarna ligga, där de älskade vila i döden, de ska åter stå på fast grund, ha fri luft att andas och väl kända stjärnor att lyfta sina ögon emot med förtröstan, medan stunderna växla och skrida. ⁸⁰

Här talar både den proletariserade småbonden och den rotlöse proletär, som det tidiga 1900-talets nationalromantik vädjade till. Fosterlandet står här i synnerhet för det kommande *välfärdssamhälle* som arbetarrörelsens »framtidsstat« förutskickas kunna skapa – ett *folkhem* för upptryckta proletärer.

Föreställningen om proletärens förlust av hem, historia, tradition och identitet återkommer i romanen: »Ha vi bara rotlösa, hemlösa proletärer, som inte veta av något eget att älska?«, frågar en förtvivlad arbetare, men svarar: »Å nej! Under sotet, smutsen och trasorna finns ännu kvar det gamla, starka svenska folket. Ännu finns det.« ⁸¹ Svenskheten består: »De svenske«, heter det i del två, *Proletärer*, »äro inte snara att gripa till yxan mot sina herrar – de fordra först länge och väl i all hövlighet sin rätt. Innan de äntligen ta den med våld.« ⁸² Det är, kort sagt, de svenska arbetarnas *rättskänsla* som utlöser folkliga uppror: deras »outrotlig[a] respekt för vad de ansågo vara rätt«. ⁸³ Men rättskänslan är framför allt proletär och utgår från arbetarnas växande klassmedvetande: »De började känna sig som proletärer«, konstaterar berättaren, ⁸⁴ och då är det varken bonde-individualism eller abstrakt nationalism som präglar dem, utan *klasskänslan*.

Den proletära rättskänslan är huvudmotiv i Kochs sista stora arbetarroman, *Guds vackra värld* från 1916, med undertiteln. *En historia om rätt*

⁷⁹ Ibid.

⁸⁰ Ibid.

⁸¹ Ibid.

⁸² Ibid., II, III–III2.

⁸³ Ibid., II, 135.

⁸⁴ Ibid., II, III.

och orätt. Huvudhandlingen utspelas i Stockholm, men liksom i *Timmerdalen* börjar berättelsen i bondesverige, där skogsbolagens framfart och proletariseringen av småbönder kränker den allmänna rättskänslan. I Stockholm sätts rättskänslan ännu mer på prov, eftersom urbanisering och modernisering medfört en relativisering av de agrara värdena. Så till exempel konfronteras rättskänslan med den militanta nationalismen hos en officer:

Var god och kom ihåg det här: det finns bara en moral. Att dö för konung och fädernesland. [...] Fäderneslandets makt och välfärd går över allt annat, den moralen har ni att rätta er efter! Och om vi inte på annat sätt förmå lära den svenska pöbeln att underordna sig fäderneslandets intressen, så ha vi att hoppas på Preussen – när Sverige blivit en tysk lydstat.⁸⁵

Officerens fädernesland är inte svenska folkets; det är inte ens svenskt utan tydligen preussiskt. Självva ordet »fädernesland« är ett retoriskt instrument för förtryck av »den svenska pöbeln«, alltså folket. Samma officer ger också besviket uttryck för den svenska chauvinismen i samband med unionskrisen: »Sverige hade en rättarpplikt mot Norge, en skarprättarpplikt, det är ordet. Norges ställning skulle ha blivit provinsens, den underordnades, såsom sådan skulle det ha blivit styrt med hårda tömmar, med den starkares och klokares rätt«.⁸⁶ Den tanken strider mot proletärt rättsmedvetande, hos exempelvis den klassmedvetne arbetaren Sven:

[...] att människorna och militären i Sverige skulle anses äldre och klokare än människorna och militären i Norge, och med anledning därav skulle Sverige inte endast ha rätt att styra provinsen Norge med hårda tömmar, men även en plikt att fylla, en skarprättarpplikt, mot snöfjällens, sagornas och diktens underbara land.⁸⁷

Mot officerens uppfattning att plikten att dö för fosterlandet går före mänsklig rätt och moral invänder Sven att »det kan man väl inte hålla på med jämt« och att i stället samvetsmoralen ytterst måste få avgöra »vad som är rätt att göra eller inte«.⁸⁸ Fosterlandskärleken är i det sammanhanget av mindre betydelse, allraminst för arbetarna, dessa »landets slavar och tröttkörde lastdjur«, trots att den »piskats in i generation efter gene-

85 Idem: 1916, 184.

86 Ibid., 181.

87 Ibid.

88 Ibid., 183.

ration under hundratals år«. ⁸⁹ Arbetarklassen saknar »verklig fosterlandskärlek«, konstaterar han, men det gör också officeren:

Men här var nu en av det andra slaget, som högt skrånade om sin fosterlandskärlek – det var kanske än mer skrämmande att se, hur den känslan hos honom satt löst påsmetat på ytan – levde endast i några tomt klingande fraser – det var uppenbart, varje skiftning i det brutala ansiktet förrådde, att fosterlandskärleken var ingenting annat än hans yrke, hans privata intresse, hans egen maktställning. Vad mer kunde man då begära av dem, som voro landets slavlar och trötkörda lastdjur. ⁹⁰

Den fosterländskhet som officeren och hans klass förespråkar är inget annat än maktsträvan och hyckleri. Så vilken fosterlandskärlek kan då väntas av landets förslavade arbetarklass? frågar sig Sven. För genuin fosterlandskärlek behöver arbetarna sociala reformer som förbättrar deras villkor och på så vis bygger upp landet inifrån, snarare än den krigiska ära och makt som högnationalisterna predikar. Svens reflexioner aktualiserar, med andra ord, skillnaden mellan *intern* och *extern* nationalism i Christer Strahls mening. ⁹¹

Frågan om fosterlandskänslan inom den externa nationalismen kompliceras ytterligare av det utländska kapitalets invadering av Sverige i samverkan med det inhemska kapitalets kolonisering av Norrland. Den externa nationalismen skulle ju skydda fosterlandet mot utländskt intrång, men i stället öppnas gränserna både för inflöde av utländska exploatörer och utflöde av svenska naturresurser. Samma motsägande situation som målats upp i *Timmerdalen* möter även i *Guds vackra värld*:

I större och större massor vräktes malmen upp, nya hyttor byggdes, nya jättestora verk – det räckte inte, malmströmmen flödade över och sökte sig ut ur landet, gruvdriften blev exportindustri. Många goda och kloka män tyckte det var försmädligt, att gamla Sverige skulle sända ut råvaror bara, likt ett nyupptäckt koloniland, där endast vildar bodde, som inga begrepp hade om konsten att bruka och förädla – men den vägen gick det i alla fall, och det blev värre än: utländska herrar, som köpte malmen, tyckte att de lika gärna kunde köpa gruvorna, de köpte, de slogo sig ner som herrar i det hjälplösa svenska landet! Men hela världen ropade på stål – och det kom stål! ⁹²

Berättelser om kapitalets obegränsade rörelser når även Frasse Gyllenhielm – romanens kriminelle trasproletär – i fängelset. Bland annat får han

⁸⁹ Ibid., 185.

⁹⁰ Ibid.

⁹¹ STRAHL: 1983, 15, 142–143.

⁹² KOCH: 1916, 289.

höra om hur uppfinningen av kolbricketter »i ett enda slag ökat värdet av landets malm med oöverskådliga millioner«. ⁹³ Ty även om »järnet låg tunt och magert i bergen kunde det dock ge rikedomar«, får han veta, »det kunde anrikas [...] det kunde krossas till stoft, skummas med magnetiska separatorer och brännas ihop till briketter«. Uppfinningen satte fart på utvecklingen inom gruvindustrin, och kapitalutvecklingen spred sig över hela Europa. Mekanismerna bakom de ekonomiska turerna beskrivs utförligt av den välinformerade berättaren:

Uppfinningen köptes av några finansmän, de sålde den till ett bolag de själva bildat, bolaget skulle skörda guld genom att sälja rätten att använda de nya patenten, men den affären gav för litet, man måste så mer för att få rikare skörd, bolaget pumpade in mera pengar, blåstes upp till en större bubbla, nu köptes gruvor och verk i mängd, bolaget ägde dem, nu skulle affärer göras på allvar! Nu hette det Aktiebolaget Gruvindustri, det ägde gruvor i bergslagerna, i Norge, ända nere i Italien, det ägde järnverk och kraftverk vid inbyggda vattenfall, det ägde vidder av skogar i Norrland, sågverk och träkolsbrännerier – jättebolaget sträckte sig genom hela Sveriges industri, bankerna lågo bakom och pumpade in guld, som skulle göra jätteverket levande, det sändes rikedomens blod ut till arbetsplatserna, därifrån skulle det komma mångdubbelt rikare tillbaka till den stora, skimrande bubblan i grå staden, där de män sutto, som sådde för att skörda. ⁹⁴

Berättelsen om denna miljonrullning handlar om kapitalistisk imperialism och kolonialism, men öppnar för den närige Frasse en lockande värld av pengar och rikedom:

Där siffrorna förut legat i små ordnade högar, där slungades de upp som av en elektrisk stöt och ordnades till bilder, till sköna tavlor, som alla gävo den vackra synen av stora, granna industriverk – ur gruvlaven steg malmen upp som en ström, fördes till anrikningsverket, till briketteringsugnen, till hyttan, till järnverket – siffrorna gävo strålande skönhetsnyer, rika, rika värden. ⁹⁵

Frasse företräder alltså en helt annan ståndpunkt än både den externa och interna nationalismen representerar. Han saknar varje spår av fosterlandskänsla. Han hyser tvärtom »det vanliga svenska föraktet mot hemlandet«, medan »allt utländskt var beundransvärt«. ⁹⁶ Till och med när han sitter i danskt fängelse noterar han med tillfredsställelse den höga kvalitén på de

⁹³ Ibid., 361. Uppfinningen av kolbricketter gjordes 1897 av Ellsworth B.A. Zwoyer från Reading, Pennsylvania, som sedan grundade Zwoyer Fuel Company, se ZURSKI: 2019.

⁹⁴ KOCH: 1916, 361–362.

⁹⁵ Ibid., 361.

⁹⁶ Ibid., 261–262.

danska bekvämligheterna till skillnad från de usla svenska.⁹⁷ Här illustreras emigrationstredaren Sundbärgs påståenden om det svenska folklynnets fiendlighet mot allt svenskt och kärlek till allt främmande.⁹⁸ Frasse är kosmopolit, men proletär internationalism är det förstås inte fråga om. Som trasproletär – denna »passiva förruttelse« som »beredvilligt« låter »köpa sig för reaktionära syften« – saknar Frasse både fosterlandskärlek, klasskänsla och moral.⁹⁹ Samtidigt speglar hans trasproletärt upplösta karaktär hela den härva av motsättningar som debatten om den svenska nationen aktualiserade.¹⁰⁰

Slutsatser

Vad kan då utifrån dessa exempel sägas om proletär svenskhet, klassmedvetande och fosterlandskänsla i pionjärtidens arbetarprosa? Proletär svenskhet verkar inte i första hand knuten till föreställningen om en nationell gemenskap, utan till ett gemensamt ursprung i det förindustriella bondesamhälle, som nu övergått till en proletär klassgemenskap. Fosterlandet är foster-jorden – snarare ett ursprungselement än ett historiskt samhälle. Fosterjorden hör samman med agrar tradition, hembygdkärlek, naturkänsla, kroppsarbete, och dygder som arbetsamhet, pliktmedvetande, rättskänsla, heder och självrespekt. Dessa agrara dygder vidareförs till arbetarrörelsen av proletariserade bönder, som blivit arbetare. Genom arbetarrörelsen får de proletariserade bönderna samtidigt klassmedvetande och klassolidaritet. Den sanne proletären blir då också en sann svensk, enligt detta synsätt. Men den svenskheten är inte den svenska överhetens.

Den proletära svenskheten utesluter inte internationalism, men är fiendlig mot imperialister, som köper upp landet utan att ge något tillbaka. *Proletär* internationalism framställs som självklar, även hos Koch,¹⁰¹ men proletärromanerna inriktas främst på att skildra arbetarklassens villkor och arbetarrörelsens uppgifter inom det fördemokratiska Sverige under omvandling. Målet för Sandel och Koch är en arbetarstat, som kontrollerar kapitalet och möjliggör trygghet, jämlikhet och välfärd för det arbetande

97 Ibid., 373–374.

98 SUNDBÄRG: 1913, 37–38.

99 MARX och ENGELS: 1909, 20.

100 Om komplexiteten i Frasses karaktär, se vidare AGRELL: 2014b och idem: 2014a.

101 KOCH: 1912, 333.

folket. Målet är ett *välfärdssamhälle*, som därmed även kan bli ett *fosterland*.

Riktigt hur det framtida välfärdssamhället skulle se ut framgår inte av Sandels och Kochs berättelser, och några socialistiska utopier skildras vederligen inte i svensk arbetarlitteratur. Kampviljan är stark, men hållningen pragmatisk: »Du kan gärna dra åt helvite me din socialism, bara vi nån gång får'et så att vi kan leva som människor«, fräser en militant arbetare i Kochs *Arbetare*.¹⁰² Den inställningen ligger också nära den reformistiska arbetarrörelse som pionjärtidens arbetarförfattare stödde. SAP hade visserligen socialism på programmet, men samarbetade med borgerliga partier för närliggande mål. Denna parlamentariska pragmatism öppnade också för det klassamarbete som blev principen för ›den svenska modellen‹ och det socialdemokratiska välfärdsbygget. Att två fientliga klasser kunde sluta kompromissavtal som både möjliggjorde allmän välfärd och förhindrade vilda strejker – det var exceptionellt i den tidens oroliga Europa. Men den brist på demokrati som detta korporativistiska klassamarbete medförde har med rätta också utsatts för allvarlig kritik.¹⁰³ Vad Maria Sandel, Martin Koch och andra tidiga arbetarförfattare skulle ha tyckt om det moderna välfärdssamhället enligt den ›svenska modellen‹ vet vi inte. Men vi vet att de genom sina berättelser om arbetarklassens kamp för bättre villkor banade väg för en exceptionell litterär tradition.

Bibliografi

- AGRELL, Beata: »Bilder av mördare i svensk arbetarprosa från tidigt 1900-tal«. I: *Arche* 46–47 (2014a), 210–219.
- AGRELL, Beata: »Criminality or Class Struggle? An issue of Early Swedish Working-Class Prose (c. 1910). The Example of Martin Koch«. I: Orehovs, Ivar (red.): *Literatūra un likums/Literature and Law. Culture and Literature of the Scandinavian Nations in International and Interdisciplinary Perspective. Articles from the 29th Study Conference of the IASS (International Association for Scandinavian Studies) in Riga and Daugavpils 2012*. Riga: University of Latvia, Scientific Papers, 2014b, 60–68.
- AGRELL, Beata: »Christian philanthropy, or political class struggle? Imaginations of Socialism and Christianity in Swedish prose fiction of the early 1900s«. I: Arvidsson, Stefan et al. (red.): *Socialist Imaginations. Utopias, Myths, and the Masses*. Abingdon, Oxon, New York: Routledge, 2018, 116–166.
- AGRELL, Beata: *Maria Sandel och bildningen. Inte bara vett och vetande – bildningens betydelse i Maria Sandels författarskap*. Stockholm: Maria Sandellsällskapet, 2019.
<https://mariasandel.wordpress.com/litteratur-om-maria-sandel-2/> [4 januari 2021].

¹⁰² Ibid., 294.

¹⁰³ SVENSSON: 1974.

- ANDERSON, Benedict: *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. 2 rev. uppl. London, New York: Verso, 2006 [1983].
- BERGMANN, Eirikur: *Nordic Nationalism and Right-Wing Populist Politics. Imperial Relationships and National Sentiments*. London: Palgrave Macmillan, 2017.
- BLOMQVIST, Håkan: *Nation, ras och civilisation i svensk arbetarrörelse före nazismen*. Stockholm: Carlsson, 2006 (= Södertörn Doctoral Dissertations; 5).
- BLOMQVIST, Håkan: »Svenskhet och socialism – inlägg i en infekterad V-debatt«. I: *Synapze. Aktivist media*, 5 februari 2018.
<http://www.synapze.se/?link=article&key=16896> [4 januari 2021].
- BORGSTRÖM, Eva: »Maria Gustafva Albertina Sandel«. I: *Svenskt kvinnobiografiskt lexikon*, 8 mars 2018.
<https://www.skbl.se/sv/artikel/MariaSandel> [4 januari 2021].
- CHRISTERSON, Annika: *Skönlitteratur som folkbibliotekets instrument. Förväntade effekter på samhället omkring år 1905–1911*. Lund: Lunds universitet, 2003 (= BIVIL:s skriftserie; 2003:6).
- CLAESSON, Urban: *Folkhemmets kyrka. Harald Hallén och folkkyrkans genombrott. En studie av socialdemokrati, kyrka och nationsbygge med särskild hänsyn till perioden 1905–1933*. Uppsala: Uppsala universitet (= Acta Universitatis Upsaliensis. Studia Historico-Ecclesiastica Upsaliensia; 42), 2004.
- DAHLQVIST, Hans: »Folkhemsbegreppet – Rudolf Kjellén vs Per Albin Hansson«. I: *Historisk tidskrift* 122:3 (2002), 444–455.
- DANIELSSON, Axel: »Brandsyn«. [*Arbetet*, 4 januari 1895]. I: Lidforss, Bengt (red.): *Urvall ur Axel Danielssons skrifter*. Malmö: Fram, 1908, 701–702.
- DAUN, Åke. *Svensk mentalitet. Ett jämförande perspektiv*. 2. rev. uppl. Stockholm: Rabén Prisma, 1994 [1989].
- EDLING, Nils: *Det fosterländska hemmet. Egnahemspolitik, småbruk och hemideologi kring sekelskiftet 1900*. Stockholm: Carlsson, 1996.
- EDQUIST, Samuel: »En historia om främlingar: Om effekterna av nationalistisk historieförskrivning«. I: Florén, Anders, och Åsa Karlsson (red.): *Främlingar. Ett historiskt perspektiv*. Uppsala: Historiska institutionen, 1998 (= Opuscula Historica Upsaliensia; 19), 89–102.
- EDQUIST, Samuel: »Blå som himlen och gul som solen: Om vänstern och den svenska nationalismen kring sekelskiftet 1900«. I: Petterson, Lars (red.): *I nationens intresse. Ett och annat om territorier, romaner, röda stugor och statistik*. Uppsala: Historiska institutionen, Uppsala universitet, 1999 (= Opuscula historica Upsaliensia; 21), 71–100.
- EDQUIST, Samuel: »Folklig kulturarvsproduktion i Sverige 1880–2000«. I: Aronsson, Peter, och Magdalena Hillström (red.): *Kulturarvens dynamik. Det institutionaliserade kulturarvets förändringar*. Norrköping: Tema Kultur och samhälle, Campus Norrköping, Linköpings universitet, 2005, 181–191.
- EHN, Billy, Jonas FRYKMAN och Orvar LÖFGREN: *Försvenskningen av Sverige. Det nationellas förvandlingar*. Stockholm: Natur och kultur, 1993.
- ENGBLOM, Jerker: *Martin Kochs roman Guds vackra värld*. Stockholm: Sober (= Martin Koch-sällskapets årsbok; 1992), 1991.
- ERICSSON, Martin: *Historisk forskning om rasism och främlingsfientlighet i Sverige – en analyserande kunskapsöversikt*. Stockholm: Forum för levande historia, 2016.

http://www.levandehistoria.se/sites/default/files/material_file/historisk_forskning_om_rasism_och_framlingsfientlighet_i_sverige.pdf [4 januari 2021].

- FORSELIUS, Tilda Maria: »Maria G A Sandel«. I: *Svenskt biografiskt lexikon* 31. Stockholm: Bonnier, 2000–2002, 343.
<https://sok.riksarkivet.se/sbl/Presentation.aspx?id=6336&forceOrdinarySite=true#Arkivuppgifter> [4 januari 2021].
- GRANLID, Hans: *Martin Koch och arbetarskildringen*. Stockholm: Tidens, 1957.
- HILBORN, Emma: *Världar i Brand: Fiktions, politik och romantik i det tidiga 1900-talets ungsocialistiska press*. Höör: Agerings, 2014.
- HOBBSAWM, Eric: *Nations and Nationalism Since 1780. Programme, Myth, Reality*. 2. uppl. Cambridge: Cambridge University Press, 1992 [1990].
- HOLMBERG, Teodor: *Svensk nationaldemokrati (Föredrag hållet i samfundet Sveriges väl i Malmö okt. 1906)*. Sala: Ågren & Holmberg, 1907.
- KJELLÉN, Rudolf: »Nationalism och socialism«. I: Kjellén, Rudolf: *Politiska essayer: Studier till dagskrönikan. Andra samlingen. Samhälls- och författningsspolitik*. Stockholm: Hugo Gebers, 1915, 46–56.
- KOCH, Martin: *Arbetare: En historia om hat*. Stockholm: Bonnier, 1912.
- KOCH, Martin: *Timmerdalen: En historia om kultur*. I *Bondefolk*, II *Proletärer*, III *Kulturmänniskor*, IV *Ungdom*. Stockholm: Bonnier, 1913.
- KOCH, Martin: *Guds vackra värld. En historia om rätt och orätt*. Stockholm: Bonnier, 1916.
- LARSSON, Carl: *Ett hem. 24 målningar*. Stockholm: Bonnier, 1899.
- LEHTILÄ-OLSSON, Mayre: *K G Ossiannilsson och arbetarrörelsen. En studie i en ideologisk konfrontation*. Göteborg: Göteborgs universitet (= Skrifter utgivna av Litteraturvetenskapliga institutionen vid Göteborgs universitet; 9), 1982.
- LINDKVIST, Anna: *Jorden åt folket: Nationalföreningen mot emigrationen 1907–1925*. Umeå: Umeå universitet 2007 (= Skrifter från institutionen för historiska studier; 19).
- MARX, Karl, och Friedrich ENGELS: *Kommunistiska manifestet*. Övers. Axel Danielsson [1886], rev. Kata Dalström [1903]. Hälsingborg: Tryckeri-Aktiebolaget Demokraten, 1909.
- NILSSON, Magnus, och John LENNON: »Defining Working-Class Literature(s): A Comparative Approach Between U.S. Working-Class Studies and Swedish Literary History«. I: *New Proposals: Journal of Marxism and Interdisciplinary Inquiry* 8:2 (2016), 39–61.
- OSSIANNILSSON, Karl Gustav: *Samlade dikter* I. Stockholm: Bonnier, 1920.
- »Patriotism«. I: Westrin, Theodor (red.): *Nordisk familjebok. Konversationslexikon och realencyklopedi* 21. Stockholm: Nordisk familjeboks förlags aktiebolag, 1915, 243.
- Program för Sverges socialdemokratiska arbetareparti. Antaget på 4:de partikongressen i Stockholm den 4 juli 1897*. Svensk nationell datatjänst.
<https://snd.gu.se/sv/vivill/party/s/p/1897> [20 maj 2019].
- Program för Sverges socialdemokratiska arbetareparti. Antaget på åttonde partikongressen i Stockholm 9–16 april 1911*. Svensk nationell datatjänst.
<https://snd.gu.se/sv/vivill/party/s/p/1911> [4 januari 2021].
- SANDEL, Maria: »Min kärlek«. I: *Nordstjernen*, 20 februari 1890, 3.

- SANDEL, Maria: *Familjen Vinge. En bok om fabriksflickor och verkstadspojkar*. Stockholm: Fackföreningarnes tryckeriaktiebolag, 1909.
- SANDEL, Maria: *Virveln*. Stockholm: Tiden, 1913.
- SANDEL, Maria: *Hexdansen*. Stockholm: Tiden, 1919.
- SKOTT, Fredrik: *Folkets minnen. Traditionsinsamling i idé och praktik 1919–1964*. Göteborg: Göteborgs universitet, Historiska institutionen, 2008 (= Avhandlingar från Historiska institutionen i Göteborg; 53).
- STRAHL, Christer: *Nationalism och socialism: Fosterlandet i den politiska idédebatten i Sverige 1890–1914*. Lund: Liber/Gleerup, 1983 (= Bibliotheca historica Lundensis; 53).
- SUNDBÄRG, Gustav: *Det svenska folklynnnet. Aforismer*. 4 uppl. Stockholm: P.A. Norstedt, 1911.
- SUNDBÄRG, Gustav: *Betänkande i utvandringsfrågan och därmed sammanhängande spörsmål*. Stockholm: P.A. Norstedt, 1913.
- SUNDSTRÖM, Erland: *Radikalism och religiositet: En studie av tidsattityd och idébakgrund i Martin Kochs diktning*. Diss. Stockholm: Gummessons, 1961.
- SVENSSON, Jörn: *Korporatismen och den borgerliga klassdiktaturen*. 2. uppl. Staffans-
torp: Cavefors, 1974.
- SÖDERBERG, Verner [sign. V. S-g.]: »Nation«. I: Westrin, Theodor (red.): *Nordisk familjebok. Konversationslexikon och realencyklopedi* 19. Stockholm: Nordisk familjeboks förlags aktiebolag, 1915a, 504–505.
- SÖDERBERG, Verner [sign. V. S-g.]: »Nationalism«. I: Westrin, Theodor (red.): *Nordisk familjebok. Konversationslexikon och realencyklopedi* 19. Stockholm: Nordisk familjeboks förlags aktiebolag, 1915b, 525.
- THORS, Jon: *Folkbibliotek i nationens tjänst: Nationalismen och dess inverkan på framväxten av en svensk bibliotekspolitik*. Uppsala: Institutionen för ABM, Uppsala universitet, 2004 (= Uppsatser inom biblioteks- och informationsvetenskap; 211).
<https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:213329/FULLTEXT01.pdf> [4 januari 2021].
- THULLBERG, Per, och Kjell ÖSTBERG (red.): *Den svenska modellen*. Lund: Studentlitteratur, 1994.
- TÖNNIES, Ferdinand: *Gemeinschaft und Gesellschaft. Abhandlung des Communismus und des Socialismus als empirischer Culturformen*. Leipzig: Fues, 1887.
- Valmanifest. Till Sveriges arbetande folk*. [För Sveriges socialdemokratiska arbetareparti, sign. Hjalmar Branting och Fredrik Ström], 1911. Svensk nationell datatjänst.
<https://snd.gu.se/sv/vivill/party/s/v/1911> [22 januari 2021].
- WISÉHN, Eva: »Vårfest på Skansen resulterade i nationaldag«. I: *Svensk numismatisk tidskrift* 4 (2011), 83.
- ZURSKI, Ken: »Ellsworth B.A. Zwoyer. Henry Ford, ›The Vagabonds‹, and the Birthplace of the Charcoal Briquet«. I: *Unremembered. A History of the Famously Interesting and Mostly Forgotten*, 5 juni 2019 [23 maj 2017].
<https://unrememberedhistory.com/tag/ellsworth-b-a-zwoyer/> [4 januari 2021].

PER-OLOF MATTSSON, Stockholms universitet

Den fria nordiska arbetaren

Eyvind Johnsons svar på anti-fascismens kris hösten 1939

Det nazistiska maktövertagandet i Tyskland 1933 aktiverade många intellektuella, författare och konstnärer i de anti-fascistiska kommittéer och fronter som bildades. Inledningsvis gällde det Tyskland, senare framför allt inbördeskriget i Spanien och solidariteten med den republikanska sidan.¹ Sammanhållningen varade fram till den 23 augusti 1939, när den radikala kulturvärlden skakades av pakten mellan Stalin och Hitler. Sedan följde det sovjetiska angreppet på Finland den 30 november 1939, vilket inledde det så kallade Vinterkriget som pågick till den 13 mars 1940.

De plötsliga förändringarna i den sovjetiska politiken ledde till många drastiska omprövningar.² Gårdagens fiende hade nu blivit en allierad. I den förvirring som uppstod spelade föreställningar om det nordiska en central roll. Eyvind Johnsons svar på anti-fascismens kris är intressant som exempel på hur radikala idéer om skandinavisk och nordisk särart kunde bli ett hållbart alternativ. Han tvingades överge tron på Sovjetunionen som en bastion för motståndet mot fascismen. Istället utvecklade han en teori om det nordiska som fascismens motsats. Norden med dess historia av starkt folkligt inflytande framstod som en frihetens ö i ett hav av reaktion och fascism. Han sammanfogade sin tro på den socialistiska arbetarrörelsen med föreställningen om Norden som ett historiskt undantag. Under utvecklandet av en ideologisk föreställning om Norden som något speciellt, behöll han väsentliga inslag från sin tidigare ståndpunkt, omtolkade dem och förde in dem i ett nytt sammanhang.

1 Se RISBERG: 1986.

2 Flera kända svenska konstnärer med starka band till anti-fascismen, och tilltro till Sovjetunionen som dess bastion, uttalade sig med förfäran om det som inträffat. Den kände konstnären Sven Erixson, kallad »X:et«, förklarade att han hade »trott på Sovjet« (se »Nu finns det ingen röd sida«, 1939). Han tvingades konstatera att det inte fanns någon röd sida längre. Han försökte arbeta som vanligt, men han var »som lamslagen av fasa inför det ohyggliga som Sovjet satt i scen«. Albin Amelin uttalade sig också och jämförde Stalin och Hitler som fascister och menade att kampen mot dem var den »första förutsättningen för genomförandet av Marx' och Lenins socialism«. (Ibid.)

Den socialistiska arbetarrörelsen

Eyvind Johnson (1900–1976) tillhörde ända fram till krisen hösten 1939 den radikala falangen bland anti-fascisterna och var en av dess mest framträdande representanter. Från och med romanen *Avsked till Hamlet* (1930) hade han orienterat sig i riktning mot ett uttalat socialistiskt motstånd mot den allt aggressivare fascismen.

Det var inte någon tillfällighet att Johnsons alternativ blev föreställningar om det nordiska. Hans band till Norden var tidigt starka, både personligt och litterärt.³ Hans första hustru var norska, hans andra finlands-svenska. Han blev under 1930-talet nära vän med författare som Elmer Diktonius, Aksel Sandemose och Sigurd Hoel. Han skrev också ofta om nordiska författare som kritiker. Johnson hade alltså redan innan krisen hösten 1939 en djup förankring i det nordiska.

Johnsons politiska och kulturella skolning ägde rum i en anarkistisk, syndikalistisk miljö.⁴ Det var också den som fick honom att 1919 lämna Norrbotten och resa till Stockholm. Engagemanget fortsatte sedan i Tyskland och Frankrike. Det mattades av mot slutet av 1920-talet och han närmade sig då socialdemokratin för att från mitten av 1930-talet vara en av de intellektuella som drogs in i kretsarna kring Kommunistiska internationalens försök att skapa folkfronter. Han uppvaktades flitigt av de svenska kommunister som fortsatte att vara lojala med Stalin och Kreml efter partiets splittring 1929.

Från och med 1934 och fram till omorienteringen 1939 uttalade han ofta stöd för olika kommunistiska kampanjer. Den kommunistiska pressen publicerade hans noveller och lyfte fram honom som en av de mest framträdande svenska författarna. Under 1936 drogs han in i bildandet av Samfundet Sverige-Sovjetunionen och dess tidskrift *Sovjetnytt*.⁵ Bara ett

3 Se korrespondensen med Rudolf Värnlund (MUNKHAMMAR och BERGH: 2018), där Johnson upprepade gånger hänvisar till norsk och dansk litteratur. I *Som en av våra egna* (HOEL och JOHNSON: 1944) samtalar Johnson med Sigurd Hoel om norska och svenska böcker och berättar om tidig läsning av norsk litteratur. Se även Johnsons *Kritik I–III* för ett stort antal recensioner av nordiska författare (JOHNSON: 2009; idem: 2011; idem: 2016).

4 MATSSON: 1999.

5 »Samfundet Sverige-Sovjetunionen«, 1936: Notis som meddelar att Samfundet Sverige-Sovjetunionen bildats i Stockholm. En interimsstyrelse hade konstituerats i vilken Johnson ingick. Johnson var också en av undertecknarna av upprop för stöd till tidskriften *Sovjetnytt* (»Varje läsare medlem i andelsföreningen *Sovjetnytt*«, 1938). När han i januari 1940 konfronterades med sitt engagemang i samfundet, som även framgick av

par månader innan vändningen tryckte *Ny dag* ett utdrag ur romanen *Nattövning* (1938) med rubriken »Många måste lära om«. ⁶ Inom några månader skulle just den rubriken få en annan innebörd än vad den Moskvatrogna redaktionen tänkt sig.

Örjan Lindberger noterar Johnsons omorientering hösten 1939 i andra delen av sin biografi. Johnsons förhoppningar om Sovjetunionen som huvudkraft mot nazismen avskrevs och i stället växte det fram »en nordisk orientering«, konstaterar han. ⁷

Det som Johnson utvecklade från hösten 1939 var emellertid inte bara en »orientering« mot det nordiska, utan en fullt utvecklad ideologisk föreställning där de nordiska länderna framträdde som alternativet till tidens totalitära stater. Han engagerade sig också praktiskt för de nordiska länderna, spelade en framträdande roll för stöd till Finland, blev medlem i Samfundet Nordens frihet, medarbetade i veckotidningen *Nordens frihet* och blev redaktör för den norska legationens tidning *Håndslag* som smugglades in i Norge under den tyska ockupationen. Han var också flitig som skribent och talare för nordisk solidaritet och en gemensam framtid för de nordiska länderna.

Även efter 1939 fanns arbetarrörelsen kvar som viktig referens. I de romaner som är aktuella i det här sammanhanget, *Soldatens återkomst* (1940) och trilogin om Krilon (1941–1943), är arbetarrörelsen i stort sett frånvarande, men i artiklar och offentliga framträdanden är den en viktig faktor i argumentationen. Även under återstoden av författarskapet finns arbetarrörelsen med i form av upplevelser och erfarenheter från anarkistiska och syndikalistiska miljöer. De bildar en betydelsefull underström i hela författarskapet. ⁸

Johnson besvarade 1936 en enkät i Nordahl Griegs tidskrift *Veien frem* (»Fremskrittets vei«) och hävdade att den socialistiska arbetarrörelsen värnade »det som har värde i kulturen, det som i kulturen tjänar mänskligheten«. Den var också »den enda av de stora folkrörelserna som kämpar för en rättvis fördelning av arbetets frukter«. Arbetarrörelsen stred för

adresskalendern för 1940, hävdade Johnson att det kom som en »övertäckning«. Det måste betecknas som ett försök att förminska samarbetet med den från Moskva kontrollerade kommunistiska rörelsen. Se »Vart tog ›Sovjetunionens vänner i Sverige‹ vägen«, 1940, och »Eyvind Johnson [sic!] tar avstånd från Sovjetsällskapen«, 1940.

6 JOHNSON: 1939b.

7 LINDBERGER: 1990, 45.

8 MATTSSON: 1999; idem: 2015.

»framtiden« och var »den enda kraft« som kunde »skänka nuets och framtidens mänsklighet lycka, fred och kultur«, menade Johnson.⁹ I romanen *Nattövning* uttalar författarens alter ego Mårten Torpare sin övertygelse på ett liknande sätt: »Den enade arbetarrörelsen i socialistisk mening är det enda möjliga medlet till världens frälsning. Socialismen blir till slut den enda förnuftiga lösningen för den framtid vi kan överblicka.«¹⁰

Fram till hösten 1939 räknade Johnson den sovjetiska regimen som en betydelsefull del av den anti-fascistiska fronten, men var alltid noga med att framhålla att hans kunskaper om förhållandena i Sovjetunionen var för dåliga för att han skulle kunna säga något mer bestämt. När han uttalade sig om oktoberrevolutionens 20-årsjubileum 1937 blev rubriken i *Ny dag* en betoning av Sovjetunionen som anti-fascismens garant: »Ett bålverk mot de fascistiska krafterna i världen«. Han undvek, uppenbarligen av taktiska skäl, alltför bestämda åsikter om landets inre förhållanden: »Jag känner inte närmare till Ryssland, varken det gamla eller det nya.«¹¹

Johnson beundrade de danska och norska författarna Martin Andersen Nexø och Nordahl Grieg. Han borde därför ha känt en viss upprördhet när de blev entusiastiska försvarare¹² av Stalins pakt med Hitlers Tyskland.¹³ Båda två lyftes också fram i den kommunistiska pressen som gisslare av kapitulanterna, till vilka Johnson räknades.

I slutet av november 1939 uttalade han sig för den socialistiska tidningen *Folkets dagblad*. Johnson menade då, och det innebar en helomvändning, att det blev samma resultat av kommunisters och nazisters verksamhet. Han jämställde de emellertid inte utan visade förståelse för de »partibundna kommunisterna«, men deras »blindhet« var »oförlåtlig« och deras tro på Ryssland jämställdes med »trolleri«.¹⁴ De blundade för »fakta« och stödde därför »osanningen«. Referensen till arbetarrörelsen var tydlig och Johnson underströk att »den överväldigande delen av den svenska arbetarklassen står i dag emot detta«. Majoriteten trodde inte på att »folkens frihet och oberoende« kunde förverkligas med vare sig »ryska eller tyska« metoder. Även om kommunisternas mål var annorlunda än nazisternas,

9 JOHNSON: 1936.

10 Idem: 1938, 238.

11 Idem: 1937.

12 »Sovjetunionen har vägrat att låta sig förrådas«, 1939.

13 MATTSSON: 2017, 363–366.

14 »Sverges radikala kulturelit fördömer ryska metoderna«, 1939.

hade deras handlingar lett till »tämlichen lika« resultat: »de har lyckats skapa en världsångest, ett dödens och evakueringens helvete«.

Besvikelsen inför vändningen i den sovjetiska politiken, och hotet mot de nordiska staterna, fick Johnson att konstruera en ideologi om det nordiska, men inte bara som nordisk samhörighet utan också som nordisk särart. Den hade inget att göra med raser eller andra odemokratiska tankegångar. Den framställdes tvärtom huvudsakligen som en historisk produkt baserad på de nordiska ländernas folkrörelser och demokratiska traditioner.

Det fanns andra föreställningar om Norden med förespråkare i nazistiska och nationalistiska kretsar. Idéhistorikern Tora Byström betonar i sin avhandling att »den nazityska användningen av begreppet Norden konkurrerade med en svensk och nordisk användning«. ¹⁵ Den hade också »till viss del vunnit kampen om tolkningsföreträde«. Byström nämner Nordische Gesellschaft, som efter nazisternas maktövertagande blev en del av nazistpartiets utrikesorganisation, och dess tidskrift *Der Norden*. Sällskapet skulle vara »Zentralstelle für die Verkündung und Verwirklichung des Nordischen Gedankens«. ¹⁶ Det fanns även idéer om att sällskapet skulle bli ett maskerat »politisches Seitenstück zur SS«, som »mühe-los den Nordischen Gedanken in andere Länder verpflanzen kann«.

Det fanns alltså all anledning för Eyvind Johnson att vara noga med definitionen av det nordiska för att inte förväxlas med nazisternas användning av begreppet. Byström ger exempel på personer som förväxlade tidningen *Nordens frihet* med nazistiska publikationer, vilket visar det delikata i situationen. ¹⁷

Uppbåd för dessa

Den 18 oktober 1939 träffades de nordiska statscheferna i Stockholm för att förklara sitt stöd för Finland. Det sovjetiska angreppet ställde den nordiska sammanhållningen i fokus. Johnson var en av initiativtagarna till broschyren *Uppbåd för dessa*, som blev ett »markant inslag i opinionsbildningen« mot slutet av 1939 menar Lindberger. ¹⁸ Uppropet i broschy-

¹⁵ BYSTRÖM: 2009, 282.

¹⁶ KARCHER: 2012.

¹⁷ BYSTRÖM: 2009, 282.

¹⁸ LINDBERGER: 1990, 47.

ren skisserade »visionen av ett gemensamt nordiskt försvar för frihet, nationell och demokratisk kultur och mänsklig värdighet«. ¹⁹

Det sovjetiska anfallet på Finland skapade rädsla för att även Sveriges självständighet som stat var hotad. Ett antal författare undertecknade ett upprop, som ingår i broschyren, för stärkande av den svenska försvarsförmågan. Författarna var mycket noga med att betyga sin sympati för det bygge av folkhemmet som socialdemokratin stod i spetsen för:

Under sju år, sju för landets välstånd lyckliga år har en regeringsmakt, representerande Sveriges arbetare- och bondebefolkning, varit ansvarig för landets styrelse. Undertecknade äger blodsbandets samhörighet med dessa folklager och omfattar i stort sett den politiska åskådning, som varit vägledande för riksdagens majoritet och genom denna för regeringen. Vi framträder således som röstberättigade medborgare ur de folkgrupper som i den nuvarande regeringen ser sina förtroendemän. ²⁰

I broschyren publicerades också en artikel (»Svar på ett brev«) av Johnson som, utan namns nämnande, var riktad mot Moa Martinson. ²¹ Här formulerade han argument som sedan upprepades flera gånger. Sedan inbördeskriget 1918 hade stora delar av den svenska arbetarrörelsen betraktat Finland som en tveksam demokrati där kommunister förbjöds och högerextremister hade fritt spelrum. Nu hävdade han att »Finland är ett demokratiskt land och har en regim som i mycket är lik vår egen«. ²² Sedan 1918 hade landet haft »en demokratisk utveckling av nordisk typ«. Finland hade »ett folkvalt parlament« och rymde Sveriges egna »demokratiska och sociala möjligheter«.

Finland hade överfallits av »trupper tillhörande ett land som kallar sig socialistiskt och kommunistiskt«, framhöll Johnson. När han exemplifierade angriparens karaktär valde han händelser som kunde vinna anklang i arbetarrörelsen. Den enskilda händelse som återkom var att sovjetiskt flyg hade beskjutit arbetarstadsdelen Sörnäs i Helsingfors. Finland hade angripits av »ett land som några av oss en gång trott äga socialis-

19 BEIJER: 1939. Uppropet var undertecknat av Harald Beijer, Waldemar Hammenhög, Ragnar Holmström, Eyvind Johnson, Josef Kjellgren, Martin Koch, Paul Lundh, Harry Martinson, Vilhelm Moberg, Ludvig Nordström, Ivan Oljelund, Albert Viksten och Rudolf Värnlund.

20 Ibid., 1-2.

21 JOHNSON: 1939a, se MATTSSON: 2017, 366-369. Delar av artikeln trycktes om i »Alldrig är detta en röd armé«, 1939.

22 JOHNSON: 1939a.

mens möjlighet, ett land som vi en gång trott kunna bli ett värn för demokratin«, framhöll han. Den tron hade nu visat sig vara falsk.

Johnsons korrespondens med den finlandssvenske poeten Elmer Diktonius avspeglar förändringen i hans tänkande. Den 11 oktober 1939 mednade han att »[v]i alla har väl genomgått något slags besvikelse« och förutspådde att det »till sist« skulle bli »en bitter nordisk front med allt vad detta innebär av förhoppning, kraft och tro på det bättre Europa«. ²³ När det sovjetiska anfallet var ett faktum definierade han Finlands kamp som en »strid mot barbarerna«. ²⁴ Något senare beskrev han kampen som en kamp för »det västerland som med sina brister dock är en bättre och mänskovärdigare form av tillvaro än det Ryssland som hotar«. ²⁵

Strax före julen 1939 meddelade Johnson att han kontaktat Finlandskommittén och anslutit sig till Samfundet Nordens frihet. ²⁶ Han hade också besökt finska legationen i Stockholm och anslutit sig till värvandet av svenska frivilliga. Han betonade att stödet för Finland skulle ha en radikal framtoning och diskuterade med Diktonius en resa av »finska arbetare« till Sverige. Han betonade att dennes eget deltagande som socialist skulle ha stor betydelse. Lojaliteten med den svenska regeringen, hävdade han, satte vissa gränser för vad som var möjligt, även om han för egen del var för ett svenskt ingripande. Han hade också dagen innan utträtt ur Pennklubben som hade ställt sig neutral mellan de stridande. Han hade gått därifrån »med ett hårt ord«. Brevet avslutas med att starkt betona betydelsen av att man till Sverige skulle skicka »några f.d. rödd-gardister som nu slåss under Mannerheim«.

I en krönika i *Folket i bild* den 3 december 1939 gav Johnson sin bild av läget i Sverige och betonade att den »lojalitet« som fanns i landet var frivillig och därför »*verklig* lojalitet«. ²⁷ Det fanns de som inte var lojala: de »partibundna kommunisterna« blundade för »fakta« och glömde bort verkligheten »för idéer som plötsligt visar sig vara så dubbeltydiga som någon idé om mänsklig frigörelse någonsin kunnat vara«. Johnson var med andra ord noga med att inte demonisera de inhemska kommunist-

23 LINDBERGER: 1997, 185.

24 Ibid., 189.

25 Ibid., 190.

26 Ibid., 192.

27 JOHNSON: 1939c.

na och medgav att deras mål var ett annat än nazisternas, men han insisterade på att resultatet blev detsamma.

Strax före julen 1939 publicerades ett upprop till stöd för Finland som var undertecknat av »ett 70-tal kända skandinaver«. Två av dem lyftes speciellt fram: Selma Lagerlöf och Sigrid Undset. Johnson var en av undertecknarna. »Nordens frihet och andliga och materiella kultur« hotades av det sovjetiska anfallet på Finland, hette det.²⁸ Finlands kamp knöts till Norden och till »Västerlandets eviga värden« och man uppmanade till materiellt bistånd till det kämpande Finland. Här saknades referenser till arbetarrörelsen och det breda stödet till Finland fick, liksom i andra sammanhang, företräde framför ideologiska synpunkter.

I brev till Diktonius i januari 1940 berättade Johnson att han hade talat på möten om Finland och skulle resa norrut för att värva frivilliga.²⁹ Han likställde Nordens »sak« med kulturens. Senare i januari 1940 definierade han det värdefulla i den nordiska kulturen som att den hade »möjligheter till frihet och lycka för mänskorna.«³⁰

I ett reportage för veckotidningen *Folket i bild* (»Tåg genom Finland«), när Vinterkriget gick mot sitt slut, återgav Johnson möten med finländare under en tågresor. Det blev en provkarta på finländsk sammanhållning och vanliga medborgares hjältemod. En bit in i artikeln formulerar Johnson ett kursiverat stycke som vädjar till den »civiliserade« världen att komma till Finlands hjälp. Det var, som han upprepade i olika sammanhang, hela Norden det gällde: »Finland har Nordens moraliska stöd och många behjärtade och modiga skandinaver slåss på finska folkets sida, därför att de vet att det gäller Nordens frihet och oberoende.«³¹

Johnson såg inte den svenska frivilligkårens insatser i Finland som enbart stöd för att stå emot en övermäktig fiende. När kåren återvände till Sverige formulerade han en tolkning av deras insatser (»De hemvändande«). Han såg kåren som »en folkrörelse, ett de goda krafternas verk«, som bakom sig hade »en praktiskt taget enig folkvilja.«³² Kåren var ett praktiskt uttryck för det som avslutade artikeln och som kursiverades: »Att Norden är en enhet!« Sommaren 1941 formulerade han i brev till

28 »Bistå Finland [...]«, 1939.

29 LINDBERGER: 1997, 197.

30 Ibid., 199.

31 JOHNSON: 1940b.

32 Idem: 1940d.

Diktonius det mål som han såg som hela det finländska folkets tanke: »Norden fritt! Inga främmande i Norden, det är ju varje riktig svensks, varje riktig finnes mål och tanke, varje rätt nordbos«. ³³

Ett tydligt exempel på Johnsons strävan att hålla en politisk linje till vänster om borgerligheten är dikten »En stupad finsk arbetares hand«, en av fyra dikter som publicerades i *Vi våren* 1940:

Denna hand du ser
är död och öppen i greppet,
den visade inte väg över haven
men byggde skeppet.
Denna hand bar svärd
mot en hord, vars tal var som sandens.
Den försvarade både sin egen värld
och Andens. ³⁴

Arbetarna hade inte bara med svärd försvarat sin egen tillvaro utan också »Andens« värld. Johnson behöll banden till sin radikala och socialistiska inriktning genom att betona att det var arbetarna som angreps av sovjetiskt flyg. Majoriteten av de svenska arbetarna stod dessutom främmande inför Stalins regim. Arbetarklassens sympati för Finlands kamp var därför även ett försvar av andliga och kulturella värden.

Nordens frihet

Freden mellan Finland och Sovjetunionen slöts den 13 mars 1940 och Finland fick avträda tio procent av landets yta. Ett par månader efter freden reste Johnson i Finland och återgav sina intryck i en artikel. ³⁵ Trots egna svårigheter tycktes finländarna upptagna av bekymmer för Nordens framtid. Johnson underströk ännu en gång att Finland hade kämpat för hela Norden: »Finlands andel i Nordens gemensamma nya historia är hittills den största; och vad som med offer av finskt blod vanns under striden har blivit en stor moralisk tillgång för oss i vårt nuvarande läge.« ³⁶

Kunskapen om vad som hänt i Finland kunde förbereda svenskarna på en liknande situation. Han hävdade att den finländske överbefälhavaren, fältmarskalk Mannerheim – vars rykte bland socialister som »slaktare«

³³ LINDBERGER: 1990, 237.

³⁴ JOHNSON: 1940c.

³⁵ Idem: 1940f. Omtryckt med rubriken »Resa till Finland«, se idem: 1940g.

³⁶ Idem: 1940f.

av arbetare var knutet till inbördeskriget 1918 – hade, skrev han, utövat ett »välgörande inflytande«. Det var en betydande förändring, inte bara en modifiering. Enheten för Nordens frihet tog överhanden och tidigare politiska motsättningar sköts åt sidan.

I juli 1940 publicerade Johnson en artikel (»Vi måste hålla ut!«) om den svenska motståndsandan. Han beskrev förutsättningarna för Sveriges »nationella frihet« som något som funnits i »så många hundra år, att vi nästan glömt bort att vi inte fått den gratis«. ³⁷ Till den nationella friheten kom också »vår sociala frihet, vår självstyrelse, vår demokratiska författning«. Den friheten hade »erövrats under en seg strid som varade i årtionden. Bit för bit har svenska folkets stora massa genom sina organisationer på fredlig väg erövrat sitt land.« Den svenske arbetaren och bonden var ingen träl utan medborgare, ett begrepp som kursiverades för att betona betydelsen. Den svenska demokratin kunde liknas vid »ett ungt växande träd« och svenskarna måste till varje pris hålla ut, manade Johnson.

Något senare, i juli 1940 (»Sverige är inget korthus«), målade han upp den hotbild som Sverige stod inför efter anfallet på Finland och ockupationen av Norge och Danmark. Han manade till samlat motstånd mot eventuella angripare. Det svenska folket beskrev han som »ett av jordens mest högtstående såväl andligt som kulturellt och fysiskt«. ³⁸ Trots brister rymde Sverige »en lagbunden frihet och en inre trygghet, där medborgarna i största utsträckning är skyddade och har goda utkomstmöjligheter«. Han beskrev både Norge och Finland som »bastioner« för Sveriges frihet och »utan ett fritt Finland och ett fritt Norge är vår egen frihet hotad till det yttersta«.

Juldagen 1940 medverkade Johnson i ett radioprogram riktat till svenskar utomlands i vilket kända svenskar besvarade frågan om vad »det svenska« kunde vara. ³⁹ Johnson inledde med att understryka att i Sverige är invånarna »medborgare mer än undersåtar« och »medborgarrätten är helig och finns i svenskens väsen«. Svensken är både kritisk och lojal och i dennes »grund och kärna« finns »strävan till frihet« och att försvara »de medborgerliga rättigheterna«, som inte vuxit fram utan strid. Det var lusten »att öppet dryfta de gemensamma problemen och vår vilja att försvara

37 Idem: 1940h.

38 Idem: 1940i.

39 »Till svenskar i främmande land«. Den tryckta versionen: JOHNSON: 1941b.

de medborgarrättigheter som vi både erövrat och fått i gåva av vårt land« som var »det stora, det väsentliga draget i svenskt väsen«. Användningen av ett begrepp som »svenskt väsen« belyser den spänning – och potentiella konflikt – som fanns mellan en socialistisk hållning och den svenska eller nordiska särarten.

Den fördjupade synen på vad som var svenskt överfördes till ett nordiskt plan när han våren 1941 formulerade idén om den nordiska människan som en fri arbetare.

Den nordiska människan

Örjan Lindberger sammanfattar den ståndpunkt som Johnson utvecklade under hösten 1939 som »Norden som en enhet, ett gemensamt fosterland«. ⁴⁰ I ett samtal med den danske journalisten Ebbe Munck våren 1941 gick Johnson ännu längre när han utvecklade sin syn på »[d]et nordiske Menneske«. Intervjuaren menade inledningsvis att syndikalisten Johnson var »død og begravet«. ⁴¹ Det hade, enligt Munck, stått klart i flera år, men nu hade den nordiska tanken blivit ett »Evangelium« för honom.

Liksom i andra sammanhang lyfte Johnson fram att sovjetiska flygare riktat sig mot arbetarförorten Sörnäs i Helsingfors. ⁴² Han ställde upp två möjliga alternativ: antingen tro på en socialism som framtvingades med metoderna som användes i Sörnäs eller att tro att Sverige var ett land som var värt att försvara vid ett överfall. Det rädde inget tvivel om vilket alternativ han själv förespråkade.

Johnson var väl medveten om den kritik som kom från sovjetiskt håll mot hans hållning. ⁴³ Han menade att de nordiska författare som försvarade Stalins politik, Hans Kirk och Andersen Nexø, var »fuldstændig galt underrettet« om vad som pågick. ⁴⁴ De verkade i blindo och glömde det väsentliga, nämligen Norden och Nordens framtid. Han menade att det nordiska hade varit så högtidligt att det »tagit tid« för Norden – i varje fall för hans egen generation – att bli ett levande begrepp. Tidigare hade Norden enbart framstått som en samling små stater som gränsade till varandra.

40 LINDBERGER: 1990, 55.

41 JOHNSON: 1942e, 41.

42 Ibid., 42.

43 MATSSON: 2017, 372–374.

44 JOHNSON: 1942e, 43.

De flesta svenskar hade haft personliga kontakter med grannländerna, och det fanns föreningar som arbetade för det nordiska, men de lyckades inte att förverkliga den samhörighet som nordborna innerst inne kände och förstod. Norden hade länge varit klätt i festskrud, menade han, och det var först efter den 9 april 1940 som det började klarna i och med den tyska ockupationen av Norge och Danmark. Ur den insikten växte det fram en syn på Norden som förenat av ett gemensamt öde, ett slags ödesgemenskap – en ödesgemenskap av helt annat slag än den som nazisterna talade om.

Johnson menade att det allmänt erkändes att Finland inte bara hade kämpat för sina egna intressen utan för hela Norden. Sverige måste, trots regeringens neutralitetspolitik, stå så nära de andra nordiska länderna som möjligt och med alla till buds stående medel solidarisera sig med de andra nordiska länderna.

I intervjun med Munck är det mycket tydligt att han fortfarande argumenterar utifrån en socialistisk utgångspunkt, även om den nu var modifierad. Norden kan inte bara betraktas som ett politiskt, geografiskt eller kulturellt begrepp, menade han, det har nu blivit »Et levende Fædreland«. ⁴⁵ Han framhöll att han personligen hade vänner och släktingar i Norge, Finland och Danmark. För honom hade de nordiska språken alltid varit »Dialekter af samme Rod«. I de nordiska ländernas sociala struktur fanns, menade Johnson, »Fremtidens Muligheder«, och de behövde inte lära sig av någon annan hur framtiden skulle ordnas.

Han såg en nordisk »social og kulturel Linje« som med alla krafter måste fasthållas. Johnson var övertygad om att utifrån de möjligheter som fanns i de nordiska folkens »Væsen og i vor fælles Kultur« kunde det skapas en bättre framtid för folken än någon annanstans på jorden. Den »nordiske Mennesketype«, som han definierade som »den frie nordiske Arbejder«, var resultatet av »mange, mange Aars Frihed og Kultur«. Proletären hade blivit individ och det fanns inget »Storproletariat«. Oavsett vad som än påstods var arbetaren fri, i varje fall så mycket man kunde räkna med under »de vekslende økonomiske Forhold«.

När kriget var över måste de nordiska länderna, »Skulder ved Skulder«, ha täta och fasta förbindelser. ⁴⁶ Utvecklingen måste gå längs »fælles rigtige Linjer« och de som skulle bidra till återuppbyggnaden efter kriget borde

⁴⁵ Ibid., 44.

⁴⁶ Ibid., 45.

inte bara kalla sig dansk, norsk, finsk, svensk eller isländsk medborgare utan också fri nordisk medborgare. Johnson förordade därför en gemensam nordisk stat: »Medborgerret og Medborgeransvar i Norden og for Norden«.

Norges kamp

Johnson underströk, som vi sett, gång på gång att Finlands kamp var en del av hela Nordens kamp. När Norge ockuperades tolkade han motståndet mot den tyska ockupationen på ett liknande sätt. Ett par veckor efter den 9 april 1940 satte han in det i ett nordiskt perspektiv:

Det är *hela* Norden det gäller. Finland höll till det yttersta sin del av Nordens gräns. Danmark saknade av många orsaker möjlighet att strida för sin frihet, men vi vet att viljan att bevara denna för oss alla så dyrbara del av Norden fritt fanns kvar även sedan nazistarmén tågat in i landet. Vi vet att Danmark ändå hann att ge några blodsoffer för den nordiska friheten, och detta bör inte glömmas under denna dess allra svåraste tid.⁴⁷

Finland hade lyckats hålla stånd, tvingats till eftergifter men ändå försvarat Nordens östra gräns. I och med ockupationen av Danmark och Norge hade försvaret av »Nordens frihet« övergått till det norska folket. Danmark befann sig för tillfället i dvala. Den allmänna känslan i Sverige inför den norska kampen tolkade han som »att normännen i likhet med finländarna nu slåss för Norden alldeles som om det verkligen existerar ett förbund till Nordens skydd mot de nazibolsjevikiska inkräktarna«. Det fanns, med andra ord, en nordisk identitet som styrde handlingar och sympatier. Det var inget officiellt förbund utan utgick från en historiskt förankrad samhörighet och sympati mellan de nordiska folken.

Johnson var också mycket aktiv när det gällde att hjälpa och stödja normän och danskar som flytt till Sverige undan ockupationen. Normännen i exil var en del av svenskarnas »brödrafolk«, hävdade han och hänvisade explicit till Oscar II:s valspråk om brödrafolkens väl från unions-tiden (»Maj går in«). Johnson gjorde sig till språkrör för de som menade att »hela Nordens frihet« skulle återställas »*därför* att de nordiska folkens vilja är sådan«. Den hjälp och den välvilja som visades normännen i exil såg han som en »återförsäkring i norsk sympati«. Han avslutade med att »Norges väl är Sveriges, Skandinaviens väl är Nordens«.

47 Idem: 1940e.

Nordens soldat

Den nordiska ideologi som Johnson utvecklade i den offentliga debatten fick också litterära uttryck. I romanen *Soldatens återkomst* från 1940 ersätts Mårten Torpare som alter ego av den före detta författaren Sten som vill bli känd som »Nordens soldat«. Ett avsnitt ur den kommande romanen publicerades i början av oktober 1940 just med rubriken »Nordens soldat«. ⁴⁸ Huvudkaraktären Sten befinner sig i avsnittet i Norge och uppfattar det som att han varit Norges soldat i Finland och Sveriges soldat i Norge. Han har kämpat mot förtryck på olika fronter men vill trots att han är svensk bli känd som »Nordens soldat«. Sten blir en konkret representation av den nordiska samhörigheten och solidariteten.

När romanen omvandlades till radiodramatik i maj 1942 skrev Johnson en introduktion till den. Syftet med romanen hade varit att »fästa blicken vid det nordiska samödet«. ⁴⁹ Han menade att Norden var något som invånarna ägde gemensamt, dess inre var odelbart. Den strid som var aktuell när romanen publicerades stod »mellan Norden och de makter som var fientliga mot Nordens enhet och frihet«. Den striden var fortfarande aktuell och var något som alla måste ta ställning till, hävdade Johnson. Om man betraktade »Norden med någorlunda nordiska ögon« var det inte svårt att förstå.

Opinionsbildaren Johnson

Johnson var en flitig talare vid opinionsmöten. Den 1 april 1942 talade han på ett protestmöte i Stockholm mot den svenska regeringens censurpolitik (»Vad får vi säga om Norge?«). Den svenska landsorganisationen hade vid sin kongress protesterat mot att norska fackföreningsmän mördats av Gestapo under hösten 1941. Johnson lyfte speciellt fram det som något som hedrade Sverige. Det var ett uttalande från den arbetarrörelse som Johnson fortfarande hade starka band till. Han sammanfattade betydelsen av uttalandet med att förutspå att »[d]et var en dag som vi nog inte

⁴⁸ JOHNSON: 1940j; omtryckt med smärre ändringar i kapitel 17 i JOHNSON: 1942d. Anna Lenah Elgström påpekade i sin recension av romanen att Johnson verkade ha hanterat den plötsliga förändringen med fattning: »Alltså betydde den plötsliga utslagning av alla trygga innanfönster, som hösten 1939 gjorde många av hans diktargeneration konfunderade, inte samma omvälvande katastrof för honom.« (ELGSTRÖM: 1940).

⁴⁹ JOHNSON: 1942d.

kommer att glömma«. ⁵⁰ I ett senare sammanhang återkom han till uttalandet och menade att deklARATIONEN i Norge avlyssnats »med glädje, med entusiasm och tacksamhet«. ⁵¹ Den »gjorde mer för Sveriges sak i Norge än något annat, inte Norgemöten och insamlingarna undantagna«.

Johnson underströk med kraft att det svenska folket inte var neutralt när det gällde Norge (»Vad får vi säga om Norge?«). Neutralitet inför ockupationen av Norge skulle inte bara vara »känslökyla utan bottenlös råhet«. Han hänvisade till plikten mot de skandinaviska syskonen och menade att svenska författare och journalister efter krigets slut måste kunna svara Norge: »Vi var också din röst. Vi var den tysta, pinade broderns röst under de svåra åren.« Han avslutade talet med några strofer ur Nordahl Griegs dikt »Til Sverige«. Han citerade de ord där Grieg, trots att den svenske brodern inte alltid kunde skymtas, hänvisade till att norrmän och svenskar är »frender«. Svenskarna vet att »ditt land blir ikke ditt land,/ om treller lever, frie dør i Norden«, skrev Grieg. ⁵²

Inför ett tal på den nordiska studentdagen i Göteborg i mars 1943 förklarade Johnson att han önskade en »mera klart nordisk politik« från den svenska regeringens sida. ⁵³ Han påpekade också att Finland trots en »djupt tragisk ställning«, en hänvisning till att Finland gjort gemensam sak med Tyskland gentemot Sovjetunionen sommaren 1941, fortfarande hörde till Norden.

I talet berörde han utförligt de nordiska ländernas position inför en oviss framtid (»Den ovissa framtiden«). Den nordiska enheten var utsatt för hot från olika håll och befann sig i ett »på många sätt« förtvivlat läge. Det faktum att Finland »råkade« befinna sig »sida vid sida med Norges och Danmarks förtryckare« i alliansen med Nazityskland var allvarligt. Johnson menade att det fortfarande var oklart hur Finland kunnat hamna i en sådan situation. Det fanns anledning att kritisera finländska företrädare, men det skulle vara inom ramen för »fri internordisk kritik«, betonade han.

När situationen såg mera hoppfull ut våren 1943, framhöll Johnson mer än tidigare den framtid som väntade de nordiska länderna. Den måste växa ur »nuet«. Utifrån den utgångspunkten såg han framtiden som

⁵⁰ Idem: 1942b.

⁵¹ Idem: 1943b.

⁵² GRIEG: 1943.

⁵³ JOHNSON: 1943a.

ganska oviss. Han räknade med »västmakternas seger« och att det skulle finnas »ett fritt Norden«, men hur det skulle se ut kunde man inte veta något om. Nuet skulle avgöra om det blev »en förbundsstat eller ett statsförbund eller en grupp fria stater med goda diplomatiska, ekonomiska och kulturella förbindelser«.

Medborgarna i de nordiska länderna borde, så löd hans uppmaning, utifrån de möjligheter som fanns »verka för sammanhållningen i Norden, för Nordens framtida om inte enhet så åtminstone enighet«. Johnson avslutade med en maning till alla som instämde i den nordiska saken: »Framtiden måste förberedas av krafter som har förmågan och viljan att se gemensamheten och helheten i Norden inte endast som ett litterärt ideal, inte endast som en önskvärd tanke – men se den som en nödvändig verklighet.«

Året därpå – 1944 – var det åter Johnson som höll högtidstalet när den nordiska studentdagen firades, den här gången i Stockholm (»Nordiska gemenskapen är en levande tanke«). Våren 1944 hade kriget vänt och det stod klart att Tyskland och dess bundsförvanter gick mot nederlag. Han inledde med att beröra Finlands läge som han betecknade som »svårt«. ⁵⁴ Landet befann sig i ett »tvångsläge«. Danmarks förändrade roll beskrev han på ett målande sätt när han avvisade betecknandet av motståndsrörelsen som sabotörer:

Danmark är inte längre förbrytarens lilla kanariefågel. Striden förs av Danmarks okände soldat, som ännu måste arbeta i mörkret. Man har haft benägenhet att – visserligen applåderande – beteckna dessa män som slåss för sitt lands frihet med de vapen de ha som äventyrslystna ungdomar eller kassaskåpsprängare i chicagostil, men de äro kort och gott soldater som utföra sina uppdrag i sitt lands tjänst. ⁵⁵

Han avslutade med förhoppningen att en dag kunna säga att »Norden är vårt fosterland«, nu mot krigets slut med tillägget att Norden »ändå bara är en del av världen, av den drömda helheten«. Formuleringen kan ses som ett tecken på att den distinkta nordiska ideologi som Johnson ut-

54 Idem: 1944a.

55 Ibid. Andersen Nexø kommenterade i svensk exil formuleringen om Danmark som »kanariefågel« i ett av sina »Brev till en landsman«: »Du förargar dig över att Eyvind Johnson i ett uttalande kallat Danmark för lustmördarnas kanariefågel. Eyvind Johnson är en högst begåvad och rättänkande författare och jag tror inte han har menat något för Danmark nedsättande genom att använda den beteckningen.« (ANDERSEN NEXØ: 1944).

formade i slutet av 1939 nu började vidgas till att innesluta förhoppningar även om den övriga världen.

Den så kallade transiteringen av tyska soldater från Norge genom Sverige blev ofta starkt kritiserad. I den tidning som Johnson var redaktör för och som publicerades av norska legationen i Stockholm, *Håndslag*, skrev han själv ledare i varje nummer utom det sista. Ofta berörde han opinionen i Sverige, som den 20 april 1943 när han berättade om ett stort möte i Stockholm som protesterat mot transportererna genom Sverige.⁵⁶ Inledningsvis ställde han även frågan hur det framtida Norden skulle komma att se ut. *Håndslag* hade inget program för det, men han argumenterade för att framtiden måste förberedas här och nu: »vår åsikt är att Nordens frihet skapas i *nuet och av nuet*«.

När situationen i Danmark förändrades 1943 började också danska flyktingar söka sig till Sverige. Johnson blev då ansvarig utgivare för en av deras publikationer, *Danskeren*. Den hälsning till danska flyktingar (»Välkomna hit danskar«) som han skrev genomsyras av tanken om nordisk sammanhållning. Danskarna befann sig nu också i »den kamp som avgör den nordiska demokratins framtid«. ⁵⁷ De var »våra vänner, våra syskon« som inte skulle känna sig som främlingar utan som »fränder, för vilka våra dörrar står öppna«. Här anslöt sig Johnson till Griegs användning av ordet »fränder« med dess fornnordiska klang.

Till fyraårsdagen av den tyska ockupationen publicerade Johnson en hälsning till de danska motståndskämparna (»Svensk Hilsen til Fireaars-Dagen«). Motståndsrörelsen beskrevs i svensk press ofta som »sabotörer«. »Kalla dem inte sabotörer«, skrev Johnson, »dessa Danmarks nattliga soldater! Framtiden, som de slåss för, ska ge dem andra och värdigare namn. De får fienden att förblöda, att snubbla, det är ingen lek, det är ett krig de deltar i. De offrar sig för att Danmark ska leva«. ⁵⁸

Den svenska författarföreningens julpublikation *Vintergatan* ägnades 1944 helt åt Norge. Johnson bidrog med en lång artikel (»Oslo i minnet«) om hur han själv mindes Oslo. Vägarna till Oslo höll på att öppnas men än så länge handlade det om att minnas staden. Johnson gjorde en djup-

56 JOHNSON: 1943c. Johnsons artiklar i *Håndslag* har inte tryckts om på svenska men däremot på tyska i DAMMEYER: 2015.

57 JOHNSON: 1943d.

58 Idem: 1944b.

dykning både i egna minnen och norska och danska författares bilder av staden.⁵⁹

I ett flertal olika sammanhang talade Johnson om förhållandet mellan de nordiska staterna som en syskonrelation. I en artikel i december 1940 (»Luciatid«), som delvis blev ett klagomål på ett i hans ögon slösaktigt luciafirande, beskrev han ockupationen av Norge som att landet »brutalt slets ur det skandinaviska sammanhanget«. »[O]taliga svenskar« hade känt »det som om deras eget land amputerats« när »de främmande«, alltså tyskarna, ockuperade Norge.⁶⁰

I dikten »Till en dansk vän«, publicerad nästan ett år efter ockupationen av Danmark, menade han att »[s]yskonen«, det vill säga de två länderna, »kommit närmare nu«.⁶¹ De tyska truppernas närvaro i Norden hade fött insikten att »vi var mer/än nordisk tunga och stam«. Sympatin och solidariteten mellan de nordiska länderna gav de som fortfarande levde i frihet, alltså svenskarna, plikten att tala för sina »[t]igande syskon«.

Krilon och Norden

Vändningen till det nordiska fullföljs litterärt i de tre romanerna om Johannes Krilon. Hösten 1941 publicerade Johnson ett avsnitt ur den första, *Grupp Krilon* (1941).⁶² Rubriken pekar på avsnittets betydelse: »Principen«. Den princip som Krilon förfäktar måste, betonar han, »för oss fria män« (!) vara »en livsregel«. ⁶³ En av medlemmarna i Krilons grupp, Jonas Frid, har försvunnit och dennes hustru har bett gruppen om hjälp att hitta honom utan polisens medverkan. Krilon förklarar att Frid är en av gruppens vänner, »en mänska som tillhör vår krets« och att han inte får lämnas »i sticket«. ⁶⁴

Krilon för snabbt över resonemanget på »en krets av små stater« som senare konkretiseras som Norden. Grupp Krilon står på kulturens och soli-

59 Idem: 1944c.

60 Idem: 1940k.

61 Idem: 1941c.

62 Idem: 1941a, 257–263, med vissa avvikelser mot slutet.

63 Idem: 1941d.

64 Byström skriver att det finns »vissa paralleller« mellan kretsen runt tidskriften *Nordens frihet* och Krilons samtalsgrupp (BYSTRÖM: 2009, 109). Wiktorssons avhandling analyserar en rad paralleller mellan den historiska verkligheten och de tre romanerna om Krilon. Flera av de är relevanta i det här sammanhanget (WIKTORSSON: 2010).

daritetens grund och dess »ställning är inte olik en krets av små stater, där den ena måste underkasta sig besvär, ja offer för de andras skull för att helheten, kretsens styrka ska bevaras, om något utifrån hotar dess oberoende«, argumenterar Krilon. Likheterna med de nordiska länderna blir allt tydligare när Krilon fortsätter sin utläggning: »Anta nu att vi, den här kretsen, är en grupp småstater, som äro förenade med starka band av lika vanor, ungefär lika levnadsomständigheter och möjligheter.« Något senare blir det explicit: »Vi är med andra ord ett slags Norden«.

Publiceringen av avsnittet i veckotidningen *Nordens frihet* visar hur nära förbundet arbetet med trilogin om Krilon var med Johnsons offentliga verksamhet för de nordiska länderna. På samma sätt som Krilon försöker hålla samman sin grupp gentemot angrepp från allegoriska representanter för Tyskland och Sovjetunionen, argumenterar romanerna, liksom författaren själv, för sammanhållning mellan de nordiska länderna mot alla försök att splittra dem.

I romantrilogin om Krilon finns det nordiska alltså med som en självklar komponent. I den andra delen, *Krilons resa* (1942), för Krilon ett långt samtal med en viss Tollius, som allmänt anses vara ett satiriskt porträtt av kritikern och författaren Sven Stolpe.⁶⁵ Här fördjupar och varierar Krilon sin uppfattning om Norden och det nordiska.

Krilon pläderar för att »man bör känna sin lilla hembygd Norden likaväl som sin stora hembygd världen«. ⁶⁶ Liksom författaren har Krilon rest en hel del i de nordiska länderna och känt det som en plikt att sprida sina intryck: »jag har tagit intrycken av Danmarks ljuvlighet – det finns inget annat ord för det – och Danmarks vänlighet, Finlands seghet och ut hållighet och ödestro på att allt blir bra till slut, och Norges ljusa, öppna glädje med mig hem och försökt sprida detta«. Han citerar en hel rad danska dikter och summerar att svenskar har »en bit av Danmark« i sig. »En bit som är Norden. Vi har det som vi äger tillsammans med danskarna i oss. Det gör oss ganska rika«, sammanfattar han.⁶⁷

Avslutningsvis citerar Krilon en dikt av Andersen Nexø om hemlängtan till Bornholm (»Hjemstavn«) och kommenterar: »Det där gör bilden av Danmark fylligare«, bilden blir »vidare«. ⁶⁸ Krilon menar att Andersen

65 Ibid., 163–166.

66 JOHNSON: 1942a, 206.

67 Ibid., 232.

68 Ibid., 235.

Nexø »kanske« inte är så fin lyriker, men »dikten säger så mycket om Danmark. Och han är en stor diktare«. Tollius svar är enbart fokuserat på författarens politiska inställning när han framhåller att Andersen Nexø är »bolsjevik«. Krilon replikerar med att Andersen Nexø är »dansk«. Det nordiska vinner med andra ord även här över politisk inställning. Andersen Nexø gestaltar det danska utifrån Bornholm och det är då och där betydelsefullare än hans okritiska förhållande till Stalin i Kreml.

Fosterlandet Norden

När kriget väl var över blev Johnson tillfrågad om hur han hade upplevt den tyska ockupationen av Norge och Danmark (»Hur upplevde Ni den 9 april 1940?«). Han inledde med att betona att han först inte ville tro att två av de nordiska länderna »slets ur gemenskapen«. ⁶⁹ Det var den första reaktionen, de två länderna slets ur en gemenskap som han själv intensivt upplevt. Först därefter började han tänka på sina vänner i de två länderna.

När det efter krigets slut blev aktuellt för norrmän och danskar som befann sig i exil i Sverige att återvända hem påminde Johnson om att fosterlandet var hela Norden. I ett farväl beskrev han deras resa som »en resa från Norden till Norden«. ⁷⁰ Många svenskar hade inte, hävdade han, lärt sig att vara »kallsinniga och neutrala«. För dessa svenskar handlade kriget »i första hand« om »Danmarks och Norges och hela Nordens frihet«. Norden var »våra hjärtan närmast«, skrev Johnson, och det var »de nordiska folkens trygghet som det gällde«.

Johnson återopade Pär Lagerkvists formulering »*Norden är vårt fosterland*« som »sanning och verklighet« under andra världskriget. ⁷¹ När nu kriget var över kände han ängslan inför vad som skulle hända. Trots den brist på stöd som Sverige och svenskarna visat för sina nordiska grannar, hoppades Johnson att återvändarna skulle känna en »aning vemod« och hålla av svenskarna »en liten smula«:

69 Idem: 1945a.

70 Idem: 1945b. Se även idem: 1945c.

71 Idem: 1945b. Formuleringen är förknippad med Lagerkvists dikt »Norden är vårt fosterland« (LAGERKVIST: 1940).

Må vi alltid kunna säga: Norden är vårt fosterland! Och låt oss tro, att det kommer en tid, då mänskorna i de nordiska länderna säger: Norden, den lyckliga provinsen i den fria mänsklighetens väldiga rike, är vårt fosterland, – Norden, vårt hem i en värld som är fri från svält och förtryck, en värld där friheten och rättfärdigheten råder!⁷²

I en artikel i maj 1945 om att Norge befriats från den tyska ockupationen beskrev Johnson freden som att »den nordiska syskonringen av fria folk« åter knutits ihop.⁷³ Även om Johnson i fortsättningen höll fast vid Norden och det nordiska, kom han i samband med kalla kriget att vidga perspektivet till det han uppfattade som Västerlandet. Ändå är hans omorientering hösten 1939, och dess koppling till tidigare ståndpunkter, ett intressant exempel på hur idén om nordisk särart kunde fungera i ett för Norden trängt läge under andra världskriget.

Det fanns emellertid uppenbara motsättningar i hans argumentation. Syndikalisten C J Björklund, som hade kontakt med Johnson under många år, understryker att hans omorientering hade starka rötter i hans tidigare uppfattning: »Det samarbete i Norden som Eyvind Johnson sökt väcka till liv eller deltagit i har varit en kampsolidaritet mot nazismen och diktaturen. En solidaritet med starka sociala inslag. Eller ännu tydligare uttryckt: en socialistiskt färgad solidaritet.«⁷⁴

Ändå är det uppenbart att det fanns en konflikt inbyggd i Johnsons föreställning om Norden som en enhet. Om han från början ofta argumenterade utifrån en socialistisk ståndpunkt, kom det under andra världskrigets gång att försvagas till förmån för en syn på de nordiska länderna som delande en ödesgemenskap baserad på geografi och historia. Socialismens betoning av klassmotsättningar som överordnade fick ge plats för nationell och kulturell gemenskap. Definitionen av den nordiska människan som en fri arbetare blev inte mer än en anhalt på vägen till nordisk sammanhållning och solidaritet oberoende av politisk åskådning och klasstillhörighet.

72 JOHNSON: 1945b.

73 Idem: 1945d. Byström belyser de skilda uppfattningar och även konflikter som förekom om nordisk enhet (BYSTRÖM: 2009, 278–303).

74 BJÖRKLUND: 1960, 227.

Bibliografi

- »Aldrig är detta en röd armé: som spyr eld och mord över fredliga städers kvinnor och barn«. I: *Folkets dagblad*, 21 december 1939, 1, 8.
- ANDERSEN NEXØ, Martin: »Brev till en landsman«. I: *Arbetartidningen*, 8 april 1944, 4.
- BEIJER, Harald (red.): *Uppbåd för dessa*. Stockholm: Författarnas förlag, 1939.
- »Bistå Finland vädjar ett 70-tal kända skandinaver. Upprop från vetenskapsmän, författare och konstnärer«. I: *Folkets dagblad*, 23 december 1939, 3.
- BJÖRKLUND, Carl Johan: *Orädda riddare av pennan*. Stockholm: Rabén & Sjögren, 1960.
- BYSTRÖM, Tora: *Nordens Frihet. Samfundet, tidningen, kretsen*. Lund: Sekel, 2009.
- DAMMEYER, Manfred (red.): *Handschlag: Eyvind Johnson, Torolf Elster und Willy Brandt und ihre Widerstandszeitung Håndslag aus Schweden für das von den Nationalsozialisten besetzte Norwegen*. Marburg: Schüren, 2015.
- ELGSTRÖM, Anna Lenah: »Eyvind Johnson och friheten«. I: *Socialdemokraten*, 29 november 1940, 5.
- »Eyvind Johnson [sic!] tar avstånd från Sovjetsällskapen: invald i styrelsen sig själv ovetande«. I: *Nya Dagligt allehanda*, 24 januari 1940, 5.
- GRIEG, Nordahl: »Til Sverige«. I: Grieg, Nordahl: *Friheten*. Reykjavik: Helgafell, 1943, 35-37.
- HOEL, Sigurd, och Eyvind JOHNSON: *Som en av våra egna. Ett samtal om norska böcker och svenska*. Stockholm: Albert Bonniers, 1944.
- JOHNSON, Eyvind: *Avsked till Halmet. En historia om en ungdom*. Stockholm: Albert Bonniers, 1930.
- JOHNSON, Eyvind: »Fremskrittets vei«. I: *Veien frem* 6 (1936), 26-27.
- JOHNSON, Eyvind: »Ett bålverk mot de fascistiska krafterna i världen«. I: *Ny dag*, 13 november 1937, 7.
- JOHNSON, Eyvind: *Nattövning*. Stockholm: Albert Bonniers, 1938.
- JOHNSON, Eyvind: »Svar på ett brev«. I: Beijer, Harald (red.): *Uppbåd för dessa*. Stockholm: Författarnas förlag, 1939a, 12-13.
- JOHNSON, Eyvind: »Många måste lära om«. I: *Ny dag*, 15 juli 1939b, 7.
- JOHNSON, Eyvind: »I detta land«. I: *Folket i bild*, 3 december 1939c, 2.
- JOHNSON, Eyvind: *Soldatens återkomst*. Stockholm: Albert Bonniers, 1940a.
- JOHNSON, Eyvind: »Tåg genom Finland«. I: *Folket i bild*, 3 mars 1940b, 4-6, 22.
- JOHNSON, Eyvind: »En stupad finsk arbetares hand. Fyra dikter«. I: *Vi*, 6 april 1940c, 8.
- J[OHNSON], E[yvind]: »De hemvändande: vid Frivilligkårens återkomst från Finland«. *Nordens frihet*, 11 april 1940d, 1.
- JOHNSON, Eyvind: »Det är hela Norden det gäller«. I: *Nordens frihet*, 25 april 1940e, 4.
- JOHNSON, Eyvind: »Finsk vår. Intryck från en resa till Finland«. I: *Nordens frihet*, 30 maj 1940f, 1, 3.
- JOHNSON, Eyvind: »Resa till Finland«. I: *Arbetet*, 13 juni 1940g, 4.
- JOHNSON, Eyvind: »Vi måste hålla ut!«. I: *Folket i bild*, 6 juli 1940h, 12.
- JOHNSON, Eyvind: »Sverige är inget korthus«. I: *Trots allt!*, 13 juli 1940i, 3-4.

- JOHNSON, Eyvind: »Nordens soldat«. I: *Nordens frihet*, 3 oktober 1940j, 1, 3.
- JOHNSON, Eyvind: »Luciatid: vi och våra bröder i Norden«. I: *Nordens frihet*, 19 december 1940k, 3–4.
- JOHNSON, Eyvind: *Grupp Krilon. Roman*. Stockholm: Albert Bonniers, 1941a.
- JOHNSON, Eyvind: »Hörde ni? Vad mena vi med det svenska?«. I: *Röster i radio*, 5 januari 1941b, 6–7.
- JOHNSON, Eyvind: »Till en dansk vän«. I: *Nordens frihet*, 19 mars 1941c, 1.
- JOHNSON, Eyvind: »Principen. Ur en kommande roman«. I: *Nordens frihet*, 25 september 1941d, 4.
- JOHNSON, Eyvind: *Krilons resa*. Stockholm: Albert Bonniers, 1942a.
- J[OHNSON], E[yvind]: »Vad får vi säga om Norge? Anförande vid opinionsmötet i Stockholm den 1 april«. I: *Nordens frihet*, 9 april 1942b, 1, 4.
- JOHNSON, Eyvind: »Maj går in«. I: *Folkets i bild*, 3 maj 1942c, 2.
- JOHNSON, Eyvind: »Soldatens återkomst«. I: *Röster i radio*, 24 maj 1942d, 9.
- JOHNSON, Eyvind: »Det nordiske Menneske ...«. I: Munck, Ebbe (red.) *Svenske personligheder om Norden. Svenske interviews*. [Graasten]: Folkung, 1942 (= Nordiske Kroniker; 9), 37–45 (först publicerad i *Berlingske tidende*, 12 april 1941, 5).
- JOHNSON, Eyvind: »Mera klarhet, mindre mörkläggning önskas i styresmännens nordiska politik. Norge följer varje skiftning i vårt offentliga liv«. I: *Göteborgs handels- och sjöfartstidning*, 23 mars 1943a, 9.
- JOHNSON, Eyvind: »Den ovissa framtiden. Ur ett tal på den nordiska studentdagen i Göteborg«. I: *Nordens frihet*, 1 april 1943b, 1, 4.
- JOHNSON, Eyvind: [Ledare]. I: *Håndslag*, 20 april 1943c, 2.
- JOHNSON, Eyvind: »Välkomna hit danskar. En Hilsen fra »Danskeren« ansvarshavende Ud giver den svenske Forfatter Eyvind Johnson«. I: *Danskeren*, 6 november 1943d, 1.
- JOHNSON, Eyvind: »Nordiska gemenskapen är en levande tanke. Inspirerat anförande av Eyvind Johnson«. I: *Svenska dagbladet*, 24 mars 1944a, 13.
- JOHNSON, Eyvind: »Svensk Hilsen til Fireaars-Dagen. Eyvind Johnson om Nattens Sol-dater«. I: *Danskeren*, 6 april 1944b, 1.
- JOHNSON, Eyvind: »Oslo i minnet«. I: *Vintergatan* (1944c), 80–103.
- JOHNSON, Eyvind: »Hur upplevde Ni den 9 april 1940?«. I: *Röster i radio*, 8 april 1945a, 3.
- JOHNSON, Eyvind: »Farväl till danska och norska gäster«. I: *Nordens tidning*, maj 1945b, 10–11.
- JOHNSON, Eyvind: »Lycka till på färden, danskar«. I: *Danskeren*, 18 maj 1945c, 4.
- JOHNSON, Eyvind: »Norge fritt«. I: *Röster i radio*, 20 maj 1945d, 4.
- JOHNSON, Eyvind: *Kritik I: 1921–1931*. Utg. av Björn Gustavsson. Lund: Ellerströms, 2009.
- JOHNSON, Eyvind: *Kritik II: 1932–1935*. Utg. av Per-Olof Mattsson. Lund: Ellerströms, 2011.
- JOHNSON, Eyvind: *Kritik III: 1936–1946*. Utg. av Per Anders Wiktorsson. Lund: Ellerströms, 2016.

- KARCHER, Nicola: »Nordische Gesellschaft«. I: Benz, Wolfgang (red.): *Handbuch des Antisemitismus: Judenfeindschaft in Geschichte und Gegenwart* 5. *Organisationen, Institutionen, Bewegungen*. Berlin, Boston: de Gruyter Saur, 2012, 449–451.
- LAGERKVIST, Pär: »Norden är vårt fosterland«. I: *Göteborgs handels- och sjöfartstidning*, 27 juli 1940, bilagan, 1.
- LINDBERGER, Örjan: *Människan i tiden: Eyvind Johnsons liv och författarskap 1938–1976*. Stockholm: Albert Bonniers, 1990.
- LINDBERGER, Örjan (red.): *Och så vill jag prata med dig. Brevväxlingen mellan Eyvind Johnson och Elmer Diktonius*. Stockholm: Albert Bonniers, 1997.
- MATSSON, Per-Olof: »Eyvind Johnson och syndikalismen«. I: Furuland, Lars, et al. (red.): *Arbetsförfattarna och syndikalismen*. Stockholm: Federativs, 1999, 32–48.
- MATSSON, Per-Olof: »Självrannsakan bland utopiernas ruiner: spelet med identiteter i Eyvind Johnsons roman Favel ensam«. I: Johansson, Christer, och Anders Lindström (red.): *Omvägar till sanningen. Nya perspektiv på Eyvind Johnsons författarskap*. Höör: Brutus Östlings bokförlag Symposion, 2015, 199–216.
- MATSSON, Per-Olof: *Martin Andersen Nexø. Den nordiska arbetarlitteraturens pionjär*. Lund: Ellerströms, 2017.
- MUNKHAMMAR, Birgit, och Magnus BERGH (red.): *Bara genom breven till dig, vän! Eyvind Johnsons och Rudolf Värnlunds brevväxling*. Stockholm: Albert Bonniers, 2018.
- »Nu finns det ingen röd sida«. Sovjets beteende har ingenting med socialism att göra«. I: *Folkets dagblad*, 8 december 1939, 1, 8.
- RISBERG, Åsa: *Diktarnas krig. De svenska författarna och spanska inbördeskriget*. Stockholm: Almqvist & Wiksell International, 1986.
- »Samfundet Sverige-Sovjetunionen«. I: *Aftonbladet*, 10 december 1936, 19.
- »Sovjetunionen har vägrat att låta sig förrådas. Nexø och Nordahl Grieg gisslar kapitulanterna«. I: *Ny dag*, 28 augusti 1939, 8.
- »Sverges radikala kulturelit fördömer ryska metoderna och kommunisternas drängtjänster«. I: *Folkets dagblad*, 30 november 1939, 1, 8.
- »Varje läsare medlem i andelsföreningen Sovjetnytt. Fram för utvidgning, teknisk förbättring och större spridning av vår tidskrift«. I: *Sovjetnytt* 5 (1938), 12–13.
- »Vart tog ›Sovjetunionens vänner i Sverige‹ vägen«. I: *Nya Dagligt allehanda*, 19 januari 1940, 1, 12.
- WIKTORSSON, Per Anders: *Den utvidgade människan. Om Eyvind Johnsons Krilontrilogi*. Stockholm, Stehag: Brutus Östlings bokförlag Symposion, 2010.

THERESE HELLBERG, Malmö universitet
Svenskhet och folkhemmet – i romaner och kåserier
av Kjerstin Göransson-Ljungman, Gertrud Lilja och
Ingegerd Stadener

Under svenskt 1940- och 1950-tal gestaltar och diskuterar kvinnliga författare kvinnans roll i det nationella projektet i såväl romaner som i kåserier och krönikor i tidskrifter. Jag undersöker hur vissa av dessa texter reproducerar och förhandlar föreställningar om »exceptionell« svenskhet som myten om en svensk folkstam och svenska moraliska värderingar. Jag undersöker också hur dessa föreställningar görs i relation till kvinnors livsvillkor i folkhemmet. Jag läser texterna som del av produktionen av (föreställningar om) samhället vilka antingen kan utmana eller reproducera de dominerande föreställningarna.¹ De texter som behandlas i denna artikel ger olika perspektiv på kvinnors upplevelser av den nationella gemenskapen. Dessa utgörs av följande romaner: Kjerstin Göransson-Ljungmans *En dotter född* (1942), Gertrud Liljas *Hök och duva* (1942) och Ingegerd Stadeners *Triangelndrama* (1945) samt av krönikor för tidskriften *Idun* som Stadener skrev under rubriken »Iduns krönika« (1946 och 1947) och Lilja under rubriken »Hemlösa hjärtan« (1947).

Jag utgår från statsvetaren Benedict Andersons idé om nationen som en föreställd nationell gemenskap² samt tanken att utvecklingen av massmedia – inklusive skönlitteraturen – är en viktig faktor för utvecklingen av moderna nationer.³ Nationers inverkan på kvinnor och mäns roller i uppbyggnaden av moderna välfärdsstater har redan utforskats.⁴ Tidigare forskning utgår från att män och kvinnor hade olika dominerande roller i nationen. Mannen görs till försvarare av nationen samt dess kvinnor och barn och kvinnan till den som ska reproducera nationen, ofta uppmanad att föda barn enligt statliga riktlinjer.⁵ Av denna forskning är det statsvetaren Maud Eduards som lyft fram konstruktionen av den svenska nat-

1 WILLIAMS: 2005 [1978], 50–51.

2 ANDERSON: 1993, 21.

3 Ibid., 46.

4 Se exempelvis MCCLINTOCK: 1993; YUVAL-DAVIS: 1997; SLUGA: 1998; RANCHOD-NILSSON och TÉTREAU: 2000; EDUARDS: 2012.

5 YUVAL-DAVIS: 1997, 22.

ionen och dess politiska inverkan på kvinnors handlingsutrymme som rör politiska frågor inom områden som högre utbildning, abort och prostitution.

Anderson utgår från dagstidningar och romaner när han diskuterar hur föreställningar om nationella gemenskaper skapas. Tidigare forskning om svenska massmediers konstruktioner av nationell gemenskap och föreställningar om kvinnor och män under folkhemstiden har i första hand rört radio⁶ och film.⁷ Dessa studier redogör för hur dominerande föreställningar om svenskhet, familjen och kvinnor och män i folkhemmet reproduceras via rådgivande radioprogram,⁸ radioteater,⁹ husmorsfilmer på bio-duken¹⁰ samt utställningar, reklam och journalfilmer.¹¹ Senare forskning fokuserar på romaners gestaltning av föreställningar om nationen och kön med fokus på svenska hembygdsromaner¹² respektive beredskaps-texter under 40-talet.¹³

Romaner och sakprosa utgjorde mediala arenor som kvinnor hade större tillgång till än till radio- och filmproduktion.¹⁴ Kvinnliga författare var både begränsade och uppmuntrade av förlagens och litteraturkritikens idéer om litteratur skriven av kvinnor, idéer som delvis påverkade vilka typer av texter som producerades och hur de mottogs och värderades. De kvinnliga författarnas texter marknadsfördes ofta som litteratur skriven för kvinnor, av kvinnor och om kvinnor.¹⁵ Romaner skrivna av kvinnor var ofta populära och många romaner utkom i nya utgåvor. Exempelvis utgavs Gertrud Liljas *Hök och duva* 1942, därefter utkom den i flertalet upplagor både i Husmoderns bibliotek 1944 samt i Bonniers nystartade bokklubb, Svalan 1947.¹⁶ Genom att studera nästintill utforskade romaner och sakprosa kan vi få ny kunskap om hur folkhemsprojektet diskuterades av kvinnliga författare.

6 NORDBERG: 1998; BJÖRCK: 2010.

7 SOILA:1997: 85–106; HABEL: 2002.

8 NORDBERG: 1998, 424.

9 BJÖRCK: 2010, 47–48.

10 SOILA: 1997, 85–106.

11 HABEL: 2002.

12 NILSON: 2013.

13 JÄRVSTAD: 2014.

14 THORSELL: 1957, 86; LAMBERTH: 1991, 31–42; SVEDJEDAL: 1994, 82.

15 För Bonniers relation med författaren Gertrud Lilja, se NILSON: 2003, 43–44.

16 ÄHLÉN: 1953.

Svensk exceptionalism i folkhemmet

Den svenska ›folkhemstanken‹ baserades på föreställningar om en svensk exceptionalitet som skulle säkra en önskvärd framtida befolkning i – och därmed utveckling av – Sverige. Föreställningen om en svensk exceptionalism skapas genom myten om en svensk folkstam som är utgångspunkten i den så kallade ›befolkningsfrågan‹. I befolkningsutredningens slutbetänkande framgår att »den svenska folkstammen« skulle skyddas från uppblandning och att (rätt sorts) kvinnor skulle uppmuntras att föda tre barn, andra kunde genom lagens eugeniska skäl för abort och sterilisering hindras från reproduktion med tvång.¹⁷

Föreställningarna inbegrep vad kvinnor och män skulle göra för nationen samt *vilka* kvinnor och män som genom dessa handlingar ansågs utgöra goda svenska medborgare.¹⁸ Vissa handlingar ansågs vara mer nationella än andra och påverkade därför vilka som inkluderades i eller exkluderades från den nationella gemenskapen, folkhemmet. För kvinnor var medlemskapet i den nationella gemenskapen som sagt knuten till moderskapet och för männen var det avhängigt försvaret av nationen, dess kvinnor och barn. Den nationella konstruktionen av mannen som försvarare av nationen blev i förlängningen en fråga om mannens försvar av kvinnans dygd. Mannen berättigande kvinnans sexualitet och barn genom äkten-skapet.¹⁹

Samtidigt var den sociala vanära som drabbade ogifta mödrar ett debatterat ämne. Befolkningskommissionen ämnade trots det att »stadkomma en familjelivets renässans i det allmänna folkmedvetandet«.²⁰ Kommissionen förespråkade därför sociala reformer för att ekonomiskt möjliggöra äktenskap och familjebildning och därigenom också harmoniska hem- och familjeliv. Med andra ord var målet för kommissionen inte enbart att kontrollera nationens nativitet och öka den föreställt svenska folkstammen, utan också att bygga ett bra ›folkmaterial‹ baserat på idéer om goda familjevärderingar.

Myten om svensk exceptionalitet görs till en politisk verklighet genom lagar, normer och reformer som planlägger samhället efter synen på kvin-

17 *Slutbetänkande* [...], 1938, 99.

18 EDWARDS: 2012.

19 *Ibid.*

20 *Slutbetänkande* [...], 1938, 157.

nors primära reproduktiva roll i den nationella gemenskapen. Patriarkala föreställningar som tidigare uppburits av bland annat kyrkan, som till exempel den kristna sexualmoralen, blev delvis föremål för omförhandling och byggdes sedan in i föreställningen om den nationella gemenskapen.²¹ Föreställningar om kvinnor och män är därför del av en längre patriarkal historia. Vad nationers konstruktioner av ett moderskapsideal har för effekter på medborgarnas livsvillkor är inte entydigt. Eduards understryker att dessa effekter är både positiva och negativa, och att staten och dess institutioner såväl inkluderar som exkluderar olika grupper i och från den nationella gemenskapen.²²

De romaner och den sakprosa som jag analyserar är utgivna i en tid då kvinnors roll att föda barn till nationen och föreställningar om en svensk folkstam var föremål för en ihållande politisk och medial diskussion.²³ Texterna kommer att läsas som inbegripna i dialog med viktiga föreställningar om folkhemmet som producerades genom den svenska befolkningspolitiken. Det är litteraturens (re)produktion och förhandling av kön – med andra ord de föreställningar om feminiteter och maskuliniteter som framkommer i texterna – som analyseras. Tonvikten ligger på hur moderskap som nationell företeelse behandlas i litteraturen. Jag berör även hur texterna (re)producerar maskuliniteter i relation till folkhemmets hegemoniska föreställningar om det exceptionellt svenska. Frågor som denna artikel utgår från är: På vilket sätt (re)producerades och förhandlades föreställningar om exceptionell svenskhet inom ramen för det nationella projektet, folkhemmet, i kvinnliga författares texter? Och på vilket sätt knyts dessa till föreställningar om kvinnor (och män) i folkhemmet?

Folkhemmet som en livsduglig nationell familj

Ingerd Stadener använder explicit sig av beteckningen folkhem, när hon beskriver den manlige konstnären Sigurd, i *Triangelndrama*, som »en trissa på parkettgolvet i det stora folkhemmet«. ²⁴ Stadener skildrar folkhemmet som nationens samlade familjer. Sigurd liknas vid en »trissa« (puck eller cylinder) på parkettgolvet i det gemensamma nationella hemmet efter-

21 EDUARDS: 2012, 136–137.

22 Ibid., 9, 16.

23 »Slutbetänkande [...]«, 1938; HATJE: 1974.

24 STADENER: 1945, 156.

som han inte försörjer sin familj. Stadener gör folkhemmets familjeideal – den norm som varje enskild familj ska mätas mot – till ett borgerligt ideal. Sigurd upplever att det är hans (o)förmåga att försörja familjen som är avgörande för hur han värderas som medborgare, och som också kopplas till tankar om livsduglighet. Konstnären Sigurd som levt på annan ort än sin familj vill därför:

försöka återköpa sig det förlorade: hustru och hem och *självvaktning som medborgare*, genom att förråda sin *självvaktning som konstnär* [...] Kanske var han en liten massivt livsduglig borgarbracka, om han bara täljde bort spetsen på trissan! [...] Han visste själv klart [sic] vad han var i färd med. Andra kunde kalla det att han masstillverkade habil hötorgskonst med motiv från Vaxholms kuriösa lilla stad med dess obetalbara frikyrkotempel och beredskapslivet i fästningen. [...] Andra kunde som sagt kalla det vad de ville. Själv kallade Sigurd Svenson det att ›lösa ut sitt ansikte från stampen‹.²⁵

Stadeners folkhem rymmer inte fäder med osäkra arbeten: »Triangel-dramat konstnär-familjeförsörjare-familj slutade ofta mycket olyckligt för konstnären«. ²⁶ Om man ska arbeta som konstnär måste man anpassa sin konst till vad som kan säljas på marknaden. Om Sigurd kan göra det, och på så sätt försörja sin familj, kan han också bli (om)värderad och ansedd som livsduglig för nationen. Att folkhemmet bygger på att mannen försörjer familjen problematiseras genomgående av Stadener eftersom mannens (o)förmåga avgör hur kvinnan (frun) lever sitt liv.

I sitt förord till *Triangeldrama* gör Stadener syftet med boken explicit. Hon hävdar där att den ska läsas som ett inlägg bland många i debatten om »triangelproblemet mor – barn – yrke där ju fler synpunkter och skil-dringar desto större chanser att finna goda lösningar för de oändligt skiftande fallen«. ²⁷ Stadener understryker att romanen inte ger några förslag på praktiska lösningar av »yrkeskvinnoproblemet«, utan ger »en handfull röntgenplåtar av en barnlös bliven mor och erforderliga amatörfotografier av hennes omgivning. Bokens centrala ärende är att försöka visa, att problemet *kan* ha en räckvidd, som går vida djupare än de plan, dit det i regel förlägges i debatten: det pedagogiska planet, det ekonomiska och det sociala«. ²⁸

25 Ibid., 156–158 (Stadeners betoning).

26 Ibid., 156.

27 Ibid., 5.

28 Ibid., 6 (Stadeners betoning).

Löpande i verket produceras föreställningar om den ›normala‹ kvinnan som moder. Det syns till exempel i följande formuleringar: »[n]är en normal kvinna föder« och »[u]nder blom och fruktsättning *måste* den röda tråden dominera i normalt kvinnoliv«. ²⁹ Den röda tråden är en metafor för kvinnans fokus på familjen och släkten. Mannen fokuserar istället på den blå tråden, som syftar på individualitet som inkluderar yrkesarbete och försörjning, även under äktenskapets första år och när barnen är små. ³⁰ Den blå tråden kan, enligt en av Stadeners gestalter, endast få utrymme i en kvinnas »frökenår« och när barnen inte längre är i småbarnsåren. ³¹

Genom sina »röntgenplåtar« reproducerar Stadeners prosa bilden av det goda moderskapet som kräver en närvarande, hemarbetande och moderlig kvinna. En av huvudpersonerna, Brita Marbäck, var yrkesarbetande när hennes dotter var liten och som konsekvens av detta dog dottern. Under den korta tid hon levde, levde hon i otrygghet, utan en närvarande mor. Och allt »detta för att jag var pedagogiskt självgod i stället för bara enkelt moderlig«. ³² Detta är Britas bidrag till diskussionen om yrke- och moderskapsdilemmat som förs av flera kvinnogestalter. Det blir inlägget som också avslutar diskussionen. Brita önskar att hon ändå hade haft ett »normalt liv« och levt som hemmafru med sin man, som andra hustrur. ³³

Föreställningen att en normal och frisk kvinna är moderlig framkommer också i radioserien *Att vara kvinna* där olika kvinnliga auktoriteter håller föredrag som sändes mellan åren 1948–49 och utkom i tryck 1949. Doktor Märta Ollén-Löfgren talade utifrån rubriken »Nygift och lycklig«. I sitt föredrag sa hon följande: »Kroppsligen och själsligen friska människor vill ha barn. Om denna vilja till att ha barn dör ut i ett folk är det tecken på bristande livsduglighet«. ³⁴ Det visar att ord som livsduglig och frisk fortfarande användes i slutet av svenskt 1940-tal i relation till föreställningar om *ett folks* reproduktion.

Ann-Katrin Hatjes betydande grundforskning om befolkningspolitiken och befolkningsdebatten i Sverige under 1930- och 1940-talen lyfter fram hur främst konservativa politiker under denna tid (svenskt 1930- och 1940-

29 Ibid., 210, 236 (Stadeners betoning).

30 Ibid., 236–237.

31 Ibid.

32 Ibid., 260.

33 Ibid., 123.

34 OLLÉN-LÖFGREN: 1949, 63.

tal), använde sig av ordval såsom »livsrum, livskraft och livsvilja«. ³⁵ Dessa ord användes i rasbiologiska resonemang för att argumentera för att det »egna folket« skulle reproducera sig, och att svenskarna annars skulle blandas upp med »livskraftigare« invandrare som skulle »fylla detta tomrum« och resultera i en »folkuppblandning«. ³⁶ Samtidigt rädde en utbredd samstämmighet hos svenska politiker från både vänster och höger kring vilka människor som var mest önskvärda som framtidens samhällsmedborgare som att invandrare och »ärfeligt defekta« inte var önskvärda som svenska samhällsmedborgare. ³⁷ Att se invandring som lösning på befolkningskrisen förstods som man skriver i befolkningskommissionens slutbetänkande: att ge upp »en positiv befolkningspolitik, nämligen den svenska folkstammens vidmakthållande«. ³⁸

Befolkningskommissionen baserar sitt utlåtande om befolkningskrisen på myten om en svensk folkstam och vikten att bevara den och därmed invandring som ett hot mot denna. Svenskheten och dess arvsanlag skulle skyddas och reproduceras och betänkandet om sterilisering och abort utgår från eugeniska synpunkter. Det innebär att den befolkningspolitik som fördes i Sverige på 1930- och 1940-talen inte enbart syftade till en ökad reproduktion av kommande generationer. Den innefattade även motiv som – i linje med Yuval-Davis beskrivning av befolkningspolitik som bedrivs utifrån just eugenisk diskurs – att reproducera det så kallade »folkmaterialet«, det vill säga en reproduktion av önskvärda föreställt svenska arvsanlag. ³⁹ Ollén-Löfgren utvecklar dock inte i sitt radioföredrag vad hon syftar på när hon talar om »ett folk«, utan tanken bakom detta »ett folk« förblir förgivettaget och naturaliserat. ⁴⁰ Att föreställningarna om ett folk upplevs som naturliga är i sin tur en förutsättning för att medborgare ska leva i linje med ideologin bakom den nationella gemenskapen, i enlighet med Andersons beskrivning av nationer. ⁴¹

För att återknyta till Stadeners *Triangelndrama* – och syftet med romanen: att ge djupare förståelse för problemet för kvinnor att kombinera

35 HATJE: 1974, 53.

36 Ibid., 53–54.

37 Ibid., 226–227, 230, 233.

38 *Slutbetänkande* [...], 159.

39 YUVAL-DAVIS: 1997, 31–32.

40 OLLÉN-LÖFGREN: 1949, 63.

41 ANDERSON: 1993.

yrkesarbete, barn och moderskap – gestaltar hon konsekvenser för barn och kvinnor som följer av att samhället planeras utifrån mannens ekonomi när mannen inte lever upp till sina skyldigheter. Det blir mannen som avgör om kvinnor ska kunna leva ett gott liv och vara goda mödrar och hemmafruar. En del av Stadeners gestalter är därför positivt inställda till samhällsatsningar för att underlätta för yrkesarbetande kvinnor. Diskussioner förs exempelvis om natthem för barn för natligt yrkesarbetande kvinnor, ett förslag från Myrdal.⁴² Stadener understryker att kvinnor har skäl att bryta mot de dominerande kvinno- och mansidealen när mannen inte lever i linje med sina skyldigheter. Detta gäller såväl idealet om abort som yrkesarbete och barnomsorg.⁴³ Stadener skriver på så vis fram ett argument för att det måste finnas alternativa sätt för kvinnor att leva och försörja sig på så länge det finns män som inte tar sina ansvar som familjens försörjare.

Stadener reproducerar samtidigt befolkningskommissionens ideal om hur familjebildningen borde se ut, där kvinnor inte enbart ska föda barn, utan borde föda dessa inom äktenskapet och vara hemarbetandes. Detta ger de bästa förutsättningarna för både goda familjevärderingar, för barnen som för ett gott kvinnoliv. Hon reproducerar bilden av kvinnan som moderlig. Stadeners ordval »livsduglig«, »frisk« och »normal« är eugeniska markörer som berättar om det föreställt friska sättet att leva och reproducera nationen på. Orden markerar en värdemätning av medborgaren i nationen som i dessa fall berör förväntad maskulinitet (försörjning av familjen) och feminitet (moderlighet, moderskap och hemarbete). Ordval som i sin tur är i resonans både med Märta Ollén-Löfgrens syn⁴⁴ och med den rådande befolkningspolitikens föreställningar: den »friska« och »normala« »svenska« kvinnan är någon som föder barn inom äktenskapet och om ekonomin tillåter, lever som hemmafru, där mannen försörjer familjen.

I Stadeners krönika för *Idun* kritiserar hon dock det vetenskapliga och målmedvetna sättet att hygieniskt alstra barn på vid det som hon kallar »Statens Experimentella fält för Folkbeståndets Konstanta Vidmakt-hållande«. ⁴⁵ Ironin och kritiken riktas likväl främst mot tidens rationa-

42 MYRDAL: 1944.

43 HELLBERG: 2019.

44 OLLÉN-LÖFGREN: 1949.

45 STADENER: 1946, 5.

lism nämligen att allt ska vara hälsosamt, handfast och färdiganalyserat. Problemet som hon ser det är att den inte ger utrymme för undertoner och fantasi, utan att allt ska vara uträknat på förhand. Det är anledningen till att hon hoppas på att ungarna som kommer från »barnalstringsfabrikernas sanitärt prickfria, opersonliga funkiskomplex« ska överraska och »kanske rentav [...] gäcka de hedervärda avsikterna hos ett hägrande provrörsalstrande«. ⁴⁶

I en annan krönika ställer hon följande fråga till läsaren: »är det riktigt säkert att du anser alla människor vara dina jämlingar?«. ⁴⁷ För att resonera kring denna fråga ställer hon vidare frågor som om läsaren skulle kunna acceptera en glad och sympatisk n-måg (min förkortning av n-ordet) och glädja sig lika mycket åt sina barnbarn om de vore mulatter? ⁴⁸ Hon erkänner att hon själv inte kan svara tillfredsställande samvetsgrant på frågorna.

Den stora frågan för Stadener är ändå: »vilken plats vi vill anvisa den kategorin [djupt omoraliska människor] i rättssamhället?«. ⁴⁹ Djupt omoraliska människor är enligt Stadener »den stora massa verkliga proletärer, vilken *vill förbli* i smutsen, *vill* tigga och krypa och göra dålig teater av en djupt tragisk realitet, *vill* leva av andras arbete« och som utgör en »stor procent absolut massivt omoraliska människor«. ⁵⁰ Den proletära nöden som hon mötte som barn var upprörande och hon reagerade därför starkt mot den som ett typiskt »svenskt barn, en blivande medlem av folkhemmet«. ⁵¹ Mellan raderna menar hon att folkhemmet har reformerat bort denna nöd och de som håller sig kvar i nöden utgörs av en omoralisk kategori människor som inte kan eller vill omskolas.

Om läsaren kan svara att även djupt omoraliska människor får plats i folkhemmet så kan de också svara att de ser alla människor de facto som jämlingar. Den stora frågan är därför: »om vi kan acceptera som våra gelikar, inte bara dem som kan omskolas till människovärde, utan också alla dem, som inte kan göras om eller lyftas upp?«. ⁵² Frågor och resonemang

46 Ibid.

47 Idem: 1947, 7.

48 Ibid.

49 Ibid.

50 Ibid., (Stadeners betoning).

51 Ibid.

52 Ibid.

som producerar föreställningar om ett medlemskap i folkhemmet som är villkorat dels av rasföreställningar och dels av föreställningar om en högre moral som människor kan skolas in i. Stadener gör också folkhemmet till ett lyckat projekt som reformerat bort fattigdomen. De som är kvar i fattiga förhållanden blir enligt logiken därför de »djupt omoraliska« personer som saknar (arbets)moral.

Kritik av moderskap och civilstånd som måttstock

I Gertrud Liljas *Hök och duva* (1942) är Alice en av de mer perifera gestalterna. Hon lever ensam och arbetar på ett varuhus. Alices syster Jenny, som bor hos henne under tiden som hon genomgår en skilsmässa, väljer att fira julen med sin son. Alice firar således julafton ensam och hennes tankar visar på gemenskapens och familjehögtidens baksida. Vi ser hur familjebildning kan upplevas som en utestängande institution: »Vid jul skyndade sig alla att svika de ensamma och ogifta, liksom vid helger överhuvud [...] Den heliga familjeegoismen hade en hektisk blomstringstid och besjögs i jultidningar och på julkort«. ⁵³ Alices tankar om familjen knyts till den svenska befolkningspolitiken genom att hon tänker på den som ett »program«:

Den fanns något, som kallades nationalsocialism. Var inte familjelivet dess första upprinnelse? Skillnaden mellan mitt och ditt, mellan min familj och din, din släkt och min släkt? Seid umschlungen Millionen [sic] var inte familjelivets program, lika lite som nazisternas. Stängda dörrar kring den heliga familjen! Slagsmål för födan till *mina* ungar, vars liv är så oändligt mycket dyrbarare än *dinas* [sic]. ⁵⁴

Litteraturvetaren Ebba Witt-Brattström beskriver hur 40-talslitteraturen skiljer sig från 30-talets genom att framtidsoptimismen för kvinnor i samhället omkullkastats när könssegregationen blivit norm. ⁵⁵ Vidare skriver Witt-Brattström om 40-talet att: »[h]usmodern blev ett ›yrke«, i farlig närhet till den nazistiska ideologins syn på kvinnans enda roll som ›Gebärmashine« [födelsemaskin]«. ⁵⁶ Hon menar att kvinnans husliga kall syns i litteraturen och lyfter bland annat fram Moa Martinson som börjar skriva

⁵³ LILJA: 1942, 268.

⁵⁴ Ibid., 269 (Liljas kursivering).

⁵⁵ WITT-BRATTSTRÖM: 1996, 574–575.

⁵⁶ Ibid.

monologiska husmorsromaner.⁵⁷ Lilja skriver dock ingen monologisk roman om husmoderslivet, utan Alice lyfter fram ett samband mellan nazisomens ideologiska syn på kvinnan och folkhemmets hegemoniska kvinnoideal och en föreställning om det exceptionellt svenska.

Familjebildning och moderlighet är ideal som Eduards skulle benämna som handlingar och företeelser som anses mer nationella än andra.⁵⁸ I samma roman skildrar Lilja läkaren Anna Eks kluvenhet inför sitt yrkesval och sin barnlöshet. Föreställningar om gemenskap framkommer även hos Anna i relation till familjen som idé, där hon känner ett »behov efter själva begreppet hem som av ett andligt bad«,⁵⁹ samtidigt som hon tänker att familjelivet begränsar kvinnors liv och att de av samtiden »besjungna familjebanden i själva verket var järnkättlingar«. ⁶⁰ Anna representerar således de kvinnor som inte ser en nödvändighet i att skaffa barn, och som därför upplever sig vara exkluderade från den nationella gemenskapen. Hon slits därför mellan längtan efter tillhörighet och önskan att skapa sig ett autonomt liv. Moderskapet och familjebildningen skildras som nyckeln till en nationell gemenskap. Med Liljas ordval »besjungna« och »andligt bad« liknar den närmast vid en religiös gemenskap.

Lilja låter läsaren förstå att det inte finns någon enkel väg för de medelklasskvinnor som vill värderas utifrån sin yrkesprestation. Anna ser kombinationen av moderskap och yrkesarbete, och att bli dubbelarbetande, som omöjlig. Moderskap skulle innebära slutet för hennes yrkesliv. Trots sin kluvenhet väljer hon att behålla kontrollen över sitt liv genom att inte ingå några sexuella relationer av rädsla för konsekvenserna. Rädslan handlar dock mer om att bli en gift moder och utstå den sociala vanäran än moderskapet i sig.

Vid olika tillfällen i historien har nationer bedrivit en befolkningspolitik som handlar om när och i så fall hur många barn en kvinna ska föda.⁶¹ Den svenska befolkningskommissionen kritiserade användningen av en barnbegränsning som ansågs oberättigad. Med oberättigad syftade man på gifta par som hade ekonomi och hälsa, men som ändå inte födde tre

57 Ibid., 575.

58 EDUARDS: 2012, 34.

59 LILJA: 1942, 220.

60 Ibid., 106.

61 YUVAL-DAVIS: 1997, 22.

barn.⁶² Kommissionen menade att upplysning och utbildning skulle ändra på detta och fostra medborgarna »till monogama äktenskap och in i en högt stående äktenskapskultur«.⁶³

Hos Lilja kritiserar Anna värderingen av kvinnor i nationen: »Den glans, som äktenskapet kastar över en kvinna, kan ingen världsberömdhet skänka henne«.⁶⁴ Som yrkesverksam läkare och politiskt engagerad blir Anna ifrågasatt för vad hon kan veta om livet eftersom hon inte är mor. Anna ställer frågan: »om barn var så väsentligt för en persons utveckling varför förädlas inte föräldrarna?«.⁶⁵ Intressant är att hon tänker på föräldrskapet och inte enbart moderskapet. Hon är kritiskt medveten om den reducerande synen på kvinnor och att äktenskapet bygger på en ojämsliddhet eftersom kvinnans »karriär [äktenskapet] är en present av mannen, gäller det att vara honom underdånig«.⁶⁶ Hon påverkas ändå av de nationellt hegemoniska konstruktionerna av kvinnan. Det gör att hon bär sin »barnlöshet som osundhet och jungfrudom som en skam«.⁶⁷ Att barnlösheten får Anna att uppleva sig som osund kan relateras till andra samtida texter som beskriver moderskap som förutsättning för att anses vara en normal och frisk kvinna.⁶⁸ Annas inre konflikter om kvinnors värde bidrar till hennes upplevda främlingskap eftersom den nationellt hegemoniska kvinnan för henne framstår som onaturlig.⁶⁹ Hennes kluvenhet mellan att vilja tillhöra gemenskapen och att leva ett autonomt liv går inte ihop. Periodvis överväger hon att agera i enlighet med förväntningarna för att bli inkluderad i gemenskapen.

Kvinnors reproduktion av nationens befolkning var som sagt en central politisk fråga under 30- och 40-talen. Den ökade nationalismen – i och med andra världskrigets närvaro – förstärkte den könskomplementära synen på vad en kvinna och en man ska vara. Från konservativt håll ville man öka antalet födda barn med 40 procent och riksdagsmannen Gunnar Biörck utkom med en skrift där han bland annat hävdade att »föda barn

62 *Slutbetänkande* [...], 99.

63 HATJE: 1974, 38.

64 LILJA: 1942, 241.

65 *Ibid.*, 53.

66 *Ibid.*, 241.

67 *Ibid.*, 186.

68 STADENER: 1945, 123, 210, 236; OLLÉN-LÖFGREN: 1949, 63; BAGGER-SJÖBÄCK och HOFSTEN: 1941, 55.

69 ANDERSON: 1993.

är med naturnödvändighet en plikt« som kan jämföras med mannens nationella värnplikt.⁷⁰ Bagger-Sjöbäck och Hofsten gav ut en skrift som svar på »en del manligt tal i befolkningsfrågan«. ⁷¹ De menar att kvinnan reduceras till könsvarelse på ett sätt som undekänner hennes människovärde, samtidigt som synen på kvinnan som »reproduktionsvarelse« är en djup kränkning av de kvinnor som inte kan få barn eller som är ogifta.⁷² På så vis kritiserade de den reducerande bilden av kvinnan som moder, samtidigt som de också reproducerade föreställningen om att varje frisk kvinna ville bli moder och att detta skulle ske inom äktenskapet.

Liljas gestaltning av kvinnor som inte föder barn och bildar heteronormativa familjer är en stark kritik av synen på kvinnors roll i nationen som dominerade i befolkningsdebatten. Lilja har ofta beskrivits som en konservativ författare. Litteraturvetaren Maria Nilson har dock nyanserat bilden av Liljas författarskap genom att lyfta fram hennes författarskap som polyfont.⁷³ Det konservativa förstås genom Liljas val av kvinnogestalter som satsar på yrkesarbeten där de kan utöva sin samhällsmoderlighet i enlighet med Ellen Keys idéer om kvinnans roll i samhället.⁷⁴ I Liljas *Hök och duva* (1942) görs och kritiseras den bakomliggande ideologin av moderskap som förutsättning för en kvinnas (nationella) värde synlig liksom familjebildning som nyckel till tillhörighet i folkhemmet.

Det goda moderskapet och den legitimerade kvinnliga sexualiteten

Den nationella konstruktionen av mannen som försvarare av nationen och dess kvinnor och barn inbegriper – såsom Eduards beskriver – även fäder som övervakar sina döttrars dygd och familjens heder.⁷⁵ Kjerstin Göransson-Ljungman skildrar i *En dotter född* (1942) Ingrid, en ung kvinna från övre medelklassen, som föder ett barn utom äktenskapet. Innan Ingrid berättar för sina föräldrar att hon är gravid undrar hon om hennes mor hellre skulle ha föredragit att få information om att hon var död än

70 BIÖRCK: 1940, 72; HATJE: 1974, 55.

71 Citerade i *ibid*.

72 BAGGER-SJÖBÄCK och HOFSTEN: 1941, 55; HATJE: 1974, 56.

73 Se NILSON: 2003.

74 JÄRVSTAD: 1996, 231; FJELKESTAM: 2002, 42.

75 EDUARDS: 2012, 21.

gravid utan planer på giftermål, eftersom Ingrid inte tvekar ifråga om vilket alternativ som hennes far skulle föredragit.

Hur skulle modern ta det? Ingers död eller barnet, vilket skulle hon ta hårdast? [...] När det gällde fadern hade hon lättare att gissa. Om Inger drunknade skulle det vara ett svårt slag. Men om hans dotter fick ett barn utan att vara gift – och det i rätta tid – skulle han ta den vanäran mycket hårdare.⁷⁶

Som konsekvens av graviditeten blir Ingrid utfrys av sin övre medelklassfamilj och förlorar sin medfödda klasstillhörighet. Hon hyr ett rum i stan hos en kvinna inom arbetarklassen som inte dömer henne, utan istället blir hennes stöd och vän. Att Ingrid utgår från att vanäran skulle drabba sin far hårdare än om hans egna dotter skulle dö ligger i linje med att det är fadern som brustit i sin roll att beskydda sin dotters heder, vilket i förlängningen drabbar hela familjens rykte och sociala status.

Ingrid använder sig av »Myrdals predikningar« om varje kvinnas rätt att föda barn som svar på frågor om hennes graviditet och därigenom som socialt skydd. Egentligen tänker hon att: »Myrdalarnas propaganda. Den hade hon aldrig tänkt på. [...] Men det var skönt att krypa bakom det magiska ordet«. ⁷⁷ De magiska orden »Myrdals predikningar« hänvisar till Alva och Gunnar Myrdals *Kris i befolkningsfrågan* (1934), som kritiserade samhällets dömande av mödrar till utomäktenskapliga barn. De använde de låga nativitetstalen för att argumentera för sociala reformer, genom att betrakta dem som ett hot mot landets ekonomi och därmed också mot välfärden.⁷⁸ Genom att åberopa Myrdal kan Ingrid passera i vissa sociala situationer och istället bli ansedd som någon som modigt tar ansvar för nationens framtid genom att föda barn, med andra ord reproducera den »svenska folkstammen«. Egentligen anser hon att lojalitet mot nationen är ett absurt motiv för att föda barn då hon tänker: »Det skulle inte ha fallit henne in att föda ett barn för att höja landets nativitet«. ⁷⁹

Den sociala vanära som drabbade ogifta mödrar var ett debatterat ämne inte enbart av Alva Myrdal,⁸⁰ som menade att ogifta mödrar skulle inkluderas i föreställningarna om det goda moderskapet. Befolkningskommissionen såg vanäran som problematisk eftersom man ansåg att den

⁷⁶ GÖRANSSON-LJUNGMAN: 1942, 47.

⁷⁷ Ibid., 88–89.

⁷⁸ Ibid.

⁷⁹ Ibid., 89.

⁸⁰ MYRDAL och MYRDAL: 1934; MYRDAL: 1944.

gjorde att antalet illegala aborter ökade. Samtidigt motsatte sig politiken förslaget om en utökad abortlag med social vanära som skäl för abort.⁸¹ Det var de illegala aborterna och den låga äktenskapsfrekvensen som ansågs vara huvudproblemen. Istället skulle ekonomiska förutsättningar för att ingå äktenskap ges genom att reformera bort fattigdomen. Idén om äktenskapet som den bästa institutionen för goda familjevärderingar och plattform för barnens utveckling skulle därför spridas genom upplysningsarbete. Befolkningskommissionen vidgade dock synen på den så kallade sexualmoralen genom att moraliskt inkludera »äktenskapslika utomäktenskapliga könsförbindelser« i kategorin äktenskap.⁸² De par som levde i livslånga relationer men som inte ingått äktenskap på grund av bristande ekonomi skulle med andra ord betraktas och värderas som gifta.

Ingrids första reaktion på sin oplanerade graviditet är att vilja göra en abort. Ingrids mor hävdar att det borde gå att ordna eftersom hon har sociala skäl för abort: »Sociala skäl måste det väl vara. Vad tror du att det betyder att få ett barn – så här! Hela ditt liv blir fördärvat! Du stöts bort ur ditt sociala skikt. Ur din klass.«⁸³ Ingrid har dock redan varit hos en läkare för att försöka få tid till en abort, men blivit nekad av mottagande läkare. Istället för att plågas av sin tvingade graviditet låter Göransson-Ljungman Ingrid utveckla moderskapskänslor för fostret. Romanen blir därmed en kritik av den sociala vanäran som drabbade ogifta mödrar och ett försvar för kvinnors moderskapskänslor. Gestaltningen av modern blir i sammanhanget en kritik av de som förespråkade social vanära som skäl för abort när abortlagen reviderades 1938. Skälet avlogs. De skäl för abort som antogs var eugeniska, medicinska och sociala. Med andra ord fanns skäl för abort om kvinnan ansågs reproducera oönskade arvsanlag, det fanns risk för kvinnans liv eller graviditet vid våldtäkt. Sociala skäl som fattigdom var inte ett skäl för abort, utan fattigdomen skulle reformeras bort.⁸⁴

Göransson-Ljungman gestaltar de konsekvenser som följer av att Ingrid gör motstånd mot sin fars krav om giftermål i syfte att skydda hennes och familjens ära. Hon gestaltar samtida diskussioner om social vanära och kvinnors barnafödande roll i nationen. Föreställningen om betydelse-

81 HATJE: 1974.

82 *Slutbetänkande* [...], 22.

83 GÖRANSSON-LJUNGMAN: 1942, 65.

84 Se PALMBLAD: 2000.

sen att öka nationens nativitet gör att Ingrid passerar som modig och ansvarsfull i vissa sociala sammanhang, medan den inte luckrar upp vad som ansågs vara passande för döttrar i medelklassfamiljer. Göransson-Ljungman pekar ut de borgerliga familjer som gör allt för att skydda sin sociala ställning som ansvariga i att upprätthålla den sociala vanäran som drabbar kvinnor som föder utomäktenskapliga barn.

I Liljas sakprosatexter finns uppmaningar till de (borgerliga) kvinnliga läsarna att göra motstånd mot den nationellt hegemoniska synen på (den borgerliga) kvinnan, som ska föda barn inom äktenskapet, försörjas av en man samt arbeta i hemmet. Genom sina artiklar under rubriken »Hemlösa hjärtan«, i tidskriften *Idun*, uppmanar hon läsaren att skapa sig ett meningsfullt liv oberoende av civilstånd. Hon ifrågasätter exempelvis varför andra livssituationer värderas lägre än den gifta kvinnans: »Och varför skulle inte dessa hem [där kvinnor är sammanboende med väninnor] räknas likvärdiga med de giftas?«⁸⁵

Att jämställa kvinnliga sammanboenden med familjebildande heterosexuella relationer ska ses som inlägg i en betydande socialistisk diskussion om hur välfärdssamhället skulle byggas för att underlätta för kvinnors yrkesarbete, en diskussion som fördes i den socialdemokratiska tidskriften *Morgonbris* under 30-talet.⁸⁶ Samtidigt reproducerar Lilja det heteronormativa idealet när hon understryker att *om* en kvinna delar sitt liv med *rätt* man kan »inga [...] vara djupare engagerade i varandras intressen än äkta makar«.⁸⁷

Lilja riktar dock skarp kritik mot synen på äktenskapet som en garant för lycka och gemenskap och som avgörande för en kvinnas värde: »Att bedöma en kvinnas värde efter hennes civilstånd är en av de många fördomar demokratin inte rätt på«.⁸⁸ Lilja efterlyser kvinnors lojalitet med varandra och understryker att ingenting kommer att förändras så länge kvinnor fortsätter göra sig beroende av män, exempelvis genom att enbart yrkesarbeta i väntan på mannen och äktenskapet. Hon anser att »ett vackert och värdigt liv även utan man och barn borde vara varje kvinna angeläget«.⁸⁹ Hon kritiserar kvinnor som ger upp sin självständighet genom

85 LILJA: 1947b, 19.

86 HIRDMAN: 1992.

87 LILJA: 1947b, 19.

88 Ibid., 10.

89 Idem: 1947a, 12.

sina relationer med män och som dessutom accepterar den nationella könsordningen. Genom att föda och fostra pojkar till nationens beskyddare, bidrar kvinnor till att upprätthålla denna maktordning:

Så länge en stor procent kvinnor schackrar med sitt könsvärde, fullkomligt likgiltiga för sitt människovärde, så länge de sätter som sitt högsta mål inte ett vackert och värdigt liv utan en äkta man eller i värsta fall blott en älskare, lär inte världen komma att se annorlunda ut än den gör år 1947, när kvinnorna ställs utanför besluten om sina söners liv och får leta sig fram i sina hems ruiner och försöka trivas i kaos – den värld de förtroendefullt överlät åt sina beskyddare att skapa. Den ansvarskännande kvinnans strävan efter en tryggare värld skall alltid saboteras av könsvarelserna – någon gång kanske också av könsvarelserna inom sig själv.⁹⁰

Att reproducera och utmana myten om svensk exceptionalism

Myten om en svensk exceptionalism var politisk verklighet under svenskt 1940-tal. Föreställningar om denna påverkade hur och vilka människor som inkluderades och exkluderades i Sverige. Föreställningar om den nationella gemenskapen genomsyrar de olika romangestaltarnas skildrade livssituationer. Deras värde bestäms av de nationella handlingar och betenden som utgör grunden för folkhemmet. Konsekvenserna av att bryta mot de nationellt hegemoniska befolkningsidealen diskuteras i flera av texterna. Det görs främst i brytpunkten mellan olika möjliga feminiteter, som hemmafrurollen, moderskapet, yrkesarbetet och det autonoma livet samt genom upplevelsen av inkludering och exkludering. Stadener vidrör i sina kåserier i *Idun* och sin roman de maskulina idealen som utgår från idéer om arbetsmoral och förmåga att försörja sin familj.

I Stadeners krönika framträder rasistiska och fascistiska ideologier bakom idén om moraliska människor i folkhemmet med otvetydig skärpa. Hon uppmanar läsare som kanske tror att de anser att alla människor har lika värde till kritisk självgranskning. Hennes frågor och resonemang gör arbetet med att skapa ett bra ›folkmaterial‹ till att handla om både rasföreställningar och goda svenska moraliska värderingar. Frånvarande hos Stadener är frågor om vem avgör vilken typ av moral som är gällande, vem avgör vilka som föreställs vara ovilliga till moralisk skolning och vem avgör om de ändå ska få plats i folkhemmet eller vilken plats som dessa människor annars ska – med Stadeners ordval – »omvisas« till?⁹¹

⁹⁰ Ibid.

⁹¹ STADENER: 1947, 7.

I *Triangelndrama* reproducerar Stadener föreställningen om en exceptionell svenskhet och att ett folkhemmets familjeideal är ett ideal att sträva mot.⁹² När romanen läses parallellt med den befolkningspolitiska utredningen framträder hennes ordval »frisk«, »normal« och »livsduglig« som tydliga eugeniska markörer. Stadener gestaltar personer som förstås kunna utgöra svenska exceptionella medborgare om de agerar i linje med de maskulina (försörjare av familjen) och feminina idealen (barnafödare, moderlig och hemarbetande). Vissa handlingar eller företeelser anses bidra mer till nationens uppbyggnad än andra.⁹³ Det är de normala och friska kvinnorna som ska föda barn⁹⁴ och den livsduglige mannen ska försörja familjen.⁹⁵ Då kan de värderas som livsdugliga, normala och friska och inkluderas fullt ut i den nationella gemenskapen.

Stadener gestaltar dock problem som uppstår i planeringen av samhället utifrån denna föreställning när mannen visar sig oförmögen att försörja familjen. Hon gestaltar kvinnor som bryter mot de hegemoniskt nationella kvinnoidealen för att blottlägga bakomliggande orsaker, som bristande ekonomiska förutsättningar och män som inte tar sitt ansvar. En skildring som argumenterar för och öppnar upp för andra sätt att leva för borgerliga (»svenska«) kvinnor. För att få män och kvinnor att agera enligt de nationella idealen utan att göra motstånd behöver dessa, som Anderson påpekar, upplevas som naturliga.⁹⁶ I Stadeners roman upplevs idealen som eftersträvansvärda. För Stadener är det först när mannen, som ansvarar för försörjningen och kvinnans dygd, fallerar i sin roll som det bör finnas andra alternativ att leva och försörja sig på för kvinnorna.

Den samtida debatten om den sociala vanära som drabbade ogifta mödrar är också föremål för diskussion i romanerna. Synen på kvinnan som någon som ska föda barn och detta idealt sett inom äktenskapet genomsyrar befolkningspolitiken och dess heteronormativa syn på familjen. Det är inom äktenskapet som politiken menar att de bästa förutsättningarna för goda familjevärderingar finns, samtidigt som politiken också ansåg att den sociala vanäran strider mot det nationella intresset att öka reproduktionen av »den svenska folkstammen«.

92 Idem: 1945.

93 EDUARDS: 2012, 34.

94 STADENER: 1945, 210, 236.

95 Ibid., 156.

96 ANDERSON: 1993, 22.

Vikten av att en kvinnas dygd ska skyddas av mannen gestaltas genom kvinnogestalter som Liljas Anna, som väljer bort sexuella relationer av rädsla för graviditet utan äktenskap i sikte, och Göransson-Ljungmans Ingrid, som föder barn utom äktenskapet, vilket gör att hennes familj utsätts för vanära och att hon själv exkluderas från ursprungsfamiljen. Göransson-Ljungman gör den borgerliga familjen delaktig i att hålla social status över moderskapet genom att göra allt för att undvika att sociala vanära dras över familjen.

Göransson-Ljungman skildrar, liksom Lilja, familjeidealet som exkluderande, men hon reproducerar föreställningar om kvinnan som naturligt moderlig. Genom Ingrid producerar Göransson-Ljungman argument mot den sociala vanära som ogifta mödrar drabbades av och använder sig av samtida röster som makarna Myrdals,⁹⁷ som betraktade den sociala vanäran som ett stort samhällligt problem. Ingrid understryker dock att vanäran inte är ett problem på grund av att det strider mot nationella intressen (när den leder till illegala aborter), utan för att det strider mot kvinnors rätt och vilja att föda barn.

Lilja⁹⁸ gestaltar – liksom Göransson-Ljungman⁹⁹ och till skillnad från Stadener¹⁰⁰ – kvinnor som upplever familjeidealet som exkluderande. Alice gör detta familjeideal synonymt med nazismens ideologiska föreställningar om kvinnan som en födelsemaskin.¹⁰¹ Läkaren Annas tillgång till högre utbildning och val att yrkesarbeta genererar ett autonomt liv, men inte någon social status eller känsla av tillhörighet. Hon upplever i stället social exkludering på grund av att hon inte har barn. Trots hennes höga utbildning och läkararbete värderas hon lägre för att hon inte gör det som en kvinna förväntas göra för nationen. Varken Anna eller Alice i Liljas roman förstår kvinnoidealet i folkhemmet som naturligt. Medan Alice pekar ut föreställningarna om familjen som nationalsocialistiska, betraktar Anna detta ideal som ett med religiösa undertoner.¹⁰² Gestaltningen av Alice och Annas brott mot de nationellt hegemoniska idealen gör att dessa synliggörs.

97 MYRDAL och MYRDAL: 1934.

98 LILJA: 1942.

99 GÖRANSSON-LJUNGMAN: 1942.

100 STADENER: 1945.

101 LILJA: 1942, 269.

102 Ibid., 160.

Genom att läsaren tar del av Alice och Annas tankar framträder inte enbart villkoren för den nationella gemenskapen utan de framstår dessutom som konstruerade. I förlängningen kan Andersons idé om maskulina nationsideal översättas och användas för att förstå även hur feminina nationsideal fungerar.¹⁰³ När idealet upplevs som naturligt kan det få män att offra sina liv och ta liv för att försvara nationen. För kvinnor handlar det om att reproducera nationen och när detta ideal inte upplevs som naturligt som hos Göransson-Ljungmans Ingrid och Liljas Alice och Anna öppnar det upp för ifrågasättande av idealen och motstånd.

Föreställningen om att alla friska kvinnor vill och ska föda barn reproduceras av Stadener. Synen på kvinnan som naturligt moderlig reproduceras också av Göransson-Ljungman, men hon låter Ingrid motsätta sig idén om att valet att föda barn har nationalistiska motiv. Föreställning om kvinnan som naturligt moderlig synliggörs, kritiseras och utmanas i Liljas skildring av Anna och Alice och samma sak gäller den religiöst klingande nationalistiska ideologin bakom föreställningen att svenska kvinnor ska föda barn. Kvinnors reproduktiva roll utmanas också i Liljas krönikor i *Idun*, under rubriken »Hemlösa hjärtan«.¹⁰⁴ I dessa krönikor finns ett läsartilltal och en uppmaning till (de borgerligt kvinnliga) läsarna att med kritisk blick se sin egen roll i upprätthållandet av den nationellt hegemoniska reduceringen av en kvinnas värde. På så sätt görs kvinnorna till agenter som bidrar till att upprätthålla maktordningen.

Bibliografi

- ANDERSON, Benedict, R.: *Den föreställda gemenskapen. Reflexioner kring nationalisms ursprung och spridning*. Göteborg: Daidalos, 1993.
- BAGGER-SJÖBÄCK, Inga, och Birgitta von HOFSTEN: *Ett barn – eller fyra?* Stockholm: Bonnier, 1941.
- BIÖRCK, Gunnar: *Vårt folk och vår framtid*. Stockholm: Medén, 1940.
- BJÖRCK, Amelie: *Höra hemma. Familj och social förändring i svensk radioserieteater från 1930-talet till 1990-talet*. Lund: Lunds universitet, 2010.
- EDUARDS, Maud: *Kroppspolitik. Om moder Svea och andra kvinnor*. Ny utg. Stockholm: Atlas, 2012.
- FJELKESTAM, Kristina: *Ungkarlsflickor, kamrathustrur och manhaftiga lesbianer. Moder-nitetens litterära gestalter i mellankrigstidens Sverige*. Stockholm: Stockholms universitet, 2002.

¹⁰³ ANDERSON: 1993, 22.

¹⁰⁴ LILJA: 1947a.

- GÖRANSSON-LJUNGMAN, Kjerstin: *En dotter född*. Stockholm: Wahlström & Widstrand, 1942.
- HABEL, Ylva: *Modern media, modern audiences. Mass media and social engineering in the 1930s Swedish welfare state*. Stockholm: Stockholms universitet, 2002.
- HATJE, Ann-Katrin: *Befolkningsfrågan och välfärden Debatten om familjepolitik och nativitetsökning under 1930- och 1940-talen*. Stockholm: Stockholms universitet, 1974.
- HELLBERG, Therese: »Heder och vanära i folkhemmet. Reproduktiva val och abortskiltringar i svensk 1940- och 50-talslitteratur«. I: *Tidskrift för genusvetenskap* 40:3-4 (2019), 95-115.
- HIRDMAN, Yvonne: *Att lägga livet tillrätta. Studier i svensk folkhemspolitik*. Ny utg. Stockholm: Carlsson, 1992.
- JÄRVSTAD, Kristin: *Att utvecklas till kvinna. Studier i den kvinnliga utvecklingsromanen i 1900-talets Sverige*. Lund: Lunds universitet, 1996.
- JÄRVSTAD, Kristin: »I krigets skugga. Våld, antivåld och kön i fiktiva texter från svenskt 1940-tal«. I: *Tidskrift för genusvetenskap* 35:2-3 (2014), 10-30.
- LAMBERTH, Pia: »Som ensamma fyror i natten? En främst kvantitativ undersökning av kvinnliga svenskspråkiga författares aktivitet 1900-1949«. I: *Tidskrift för litteraturvetenskap* 20:3 (1991), 31-42.
- LILJA, Gertrud: *Hök och duva*. Stockholm: Bonnier, 1942.
- LILJA, Gertrud: »Hemlösa hjärtan«. I: *Idun* 60:14 (1947a), 12.
- LILJA, Gertrud: »Hemlösa hjärtan – Väsentligt för den ogifta«. I: *Idun* 60:22 (1947b), 10.
- MCCCLINTOCK, Anne: »Family feuds. Gender, nationalism and the family«. I: *Feminist review* 44 (1993), 61-80.
- MYRDAL, Alva: *Folk och familj*. Stockholm: Bonnier, 1944.
- MYRDAL, Alva, och Gunnar MYRDAL: *Kris i befolkningsfrågan*. Stockholm: Bonnier, 1934.
- NILSON, Maria: *Att förhålla sig till moderniteten. En studie i Gertrud Liljas författarskap*. Lund: Lunds universitet, 2003.
- NILSON, Maria: »Så levde de lyckliga i alla sina dagar!« Samliv, partnerskap och nationell identitet i Margit Söderholms hembygdsromaner«. I: Heggstad, Eva, Anna Williams och Ann Öhrberg (red.): *Fält i förvandling. Genusvetenskaplig litteraturforskning*. Möklinta: Gidlund, 2013, 198-210.
- NORDBERG, Karin: *Folkhemmets röst. Radion som folkbildare 1925-1950*. Umeå: Umeå universitet, 1998.
- OLLÉN-LÖFGREN, Märta: »Nygift och lycklig«. I: *Att vara kvinna. Elva radioprogram kring temat att vara kvinna i dag 1948-1949*. Stockholm: Radiotjänst, 1949 (= Radiobiblioteket; 18), 56-66.
- PALMLAD, Eva: *Den disciplinerade reproduktionen. Abort- och steriliseringspolitikens dolda dagordning*. Stockholm: Carlsson, 2000.
- RANCHOD-NILSSON, Sita, och Mary Ann TÉTREAULT (red.): *Women, states, and nationalism: at home in the nation?* London: Routledge, 2000.
- SLUGA, Glenda: »Identity, gender, and the history of European nations and nationalisms«. I: *Nations and nationalism* 4:1 (1998), 87-111.
- Slutbetänkande avgivet av Befolkningskommissionen*. Stockholm: Nordiska bokhandeln, 1938 (= Statens offentliga utredningar/SOU; 1938:57).

- SOILA, Tytti: »Kvinnan i folkhemmet. Husmodern som nationell ikon«. I: Soila, Tytti (red.): *Dialoger. Feministisk filmteori i praktik*. Stockholm: Aura, 1997, 85–106.
- STADENER, Ingegerd: *Triangelndrama*. Stockholm: Wahlström & Widstrand, 1945.
- STADENER, Ingegerd: »Undrens tid«. I: *Idun* 59:24 (1946), 5.
- STADENER, Ingegerd: »Iduns krönika«. I: *Idun* 60:II (1947), 7.
- SVEDJEDAL, Johan: »Kvinnorna i den svenska bokbranschen. Om feminisering, integrering och segregering«. I: *Författare och förläggare och andra litteratursociologiska studier*. Hedemora: Gidlund, 1994, 70–113.
- THORSELL, Lennart: »Den svenska parnassens »demokratisering« och de folkliga bildningsvägarna«. I: *Samlaren N.F.* 38 (1957), 53–135.
- WILLIAMS, Raymond: »Means of communication as means of production«. I: Williams, Raymond (red.): *Culture and materialism. Selected essays*. London: Verso, 2005 [1978], 50–66.
- WITT-BRATTSTRÖM, Ebba: »Från mannen till barnet. En ny position i efterkrigstidens kvinnolitteratur«. I: Möller Jensen, Elisabeth (red): *Nordisk kvinnolitteraturhistoria 3. Vida världen. 1900–1960*. Höganäs: Wiken, 1996, 569–577.
- YUVAL-DAVIS, Nira: *Gender and Nation*. London: Sage, 1997.
<https://uk.sagepub.com/en-gb/eur/gender-and-nation/book203639> [4 januari 2021].
- ÅHLÉN, Bengt (red.): *Svenskt författarlexikon. Biobibliografisk handbok till Sveriges moderna litteratur 2. 1941–1950*. Stockholm: Rabén & Sjögren, 1953.

VI Translating Scandinavian Exceptionalisms

KAROLINA DROZDOWSKA, University of Gdańsk

The wonder down under – joys and sorrows
of translating sexuality from Norwegian into Polish¹

The concept of ›Scandinavian Exceptionalism‹, originally introduced in social sciences, implies a certain perception of common features of the Nordic countries: a set of values and relations between the individuals and the state with its institutions. However, the concept of ›Exceptionalism‹ can also be used to describe ideas about issues such as, among others, sexual liberation and gender equality, typically associated with the Nordic countries. The liberal approach to those particular matters can be perceived as foreign, or even exotic outside of the Scandinavian/Nordic region, posing considerable difficulties for those working as intermediators between a Scandinavian and a non-Scandinavian culture, among others: literary translators.

The aim of this paper is to present challenges connected with translating sexuality from Norwegian into Polish. I chose to present the scope and character of these challenges by analyzing the translation process of a popular modern non-fiction title, *Gleden med skjeden* (English title: *The wonder down under*)² written by Nina Brochmann and Ellen Støkken Dahl and published by Aschehoug in 2017. The book, which became an international bestseller and is now available in a number of countries outside Norway, was translated into Polish by myself and Małgorzata Rost, and published by the Polish publisher Wydawnictwo Sonia Draga in the fall of 2017.³ In this paper, I conduct a case study of the translation process, putting emphasis on a number of challenges, which I have decided to divide into two main categories. My argument is that these challenges are not only a result of pure linguistic differences between the source and target languages, but also between the source and target cultures, where matters of sexuality, the female body, sex education, etc. have been perceived very differently throughout history. I present how these differences have to be taken into consideration not only by the

1 This article is originally based upon one of the chapters in the book *Przekład współczesnej prozy nordyckiej. To nie problem, to wyzwanie!* (DROZDOWSKA and PODLASKA: 2019).

2 BROCHMANN and STØKKEN DAHL: 2018.

3 Idem: 2017c.

translators and editors of the book, but also while planning the marketing strategies for the book or even different aspects of the book's production process.

Even though this paper will revolve around the Norwegian source text and the Polish target text, I have chosen to write it in English, as this, in my opinion, allows a more objective approach to be adopted to the problem, a ›perspective from the outside‹.

Sexuality, translation and politics

The connection between sex and translation has been the subject of a number of academic studies throughout the last decade. It was also the main topic of a conference organized at the University of Berkley, California, in December 2015, under the title *Gender in Translation. A French-American Dialogue*. One of the academics taking part in this conference, literature researcher Michael Lucey, presented a paper entitled »Translating Sexuality Contextually«. Even though the conference itself and Lucey's paper concentrated upon the challenges and problems in the process of translation in a very particular language pair (French and English), I believe the reflections presented at Berkley can be perceived as a good starting point for my analysis of translating sexuality from Norwegian into Polish.

Lucey starts by saying that even though gender and sexuality are very personal and individual areas of life, they also, in many ways, constitute collective phenomena and are connected with a number of collective representations produced by human interaction. These spheres also interact with a number of social forms which, at the same time, they are enacted by. Furthermore, Lucey calls gender and sexuality ›variables‹, that is, phenomena that might differ through time and space and are additionally influenced by a number of other ›variables‹, such as age, level of education, national identity, religion, etc. »Sexuality is a variable, and a multi-variable effect simultaneously«, concludes Lucey.⁴ Taking all of this into consideration, one must conclude that the translation of gender/sexuality is not merely reduced to a translation from one language into another. It is also – or, perhaps, most of all – a translation between »implicit arrays

4 LUCEY: 2015, unnumbered.

of cultural concepts« used by different groups of people as a means of describing and understanding the world they live in.⁵

Translators have thus to take upon themselves the role of ›mediator‹ between groups of people who not only use different languages, but also represent different cultures, values or views. Translation becomes, as a result, a political act – or at least an act very closely connected to politics. If one chooses to define the concept of ›politics‹ itself as »a space of oppositions between systems and individuals, hierarchy and equality, police and emancipation«,⁶ one has to conclude that those are the exact spaces the translators working with matters of gender/sexuality operate in. The translation goes, in these cases, far beyond the merely linguistic sphere and becomes an act of transfer of customs, ideas and values.⁷ Ovidi Carbonell Cortés and Sue-Ann Harding describe this situation with the following words:

Through translation, other voices and other cultural realities enter and interact with the target culture(s). Thus, the many and varied relationships between source and target cultures, including cultural representations, the circulation, selection, adaptation and intervention of narratives in and about cultures, and the roles of translation and interpreting in mediating, appeasing and inflaming conflict situations between cultures are all of primary interest in contemporary translation studies.⁸

Taking into consideration all of those theories and reflections, one can conclude that literary translation from Scandinavian/Nordic languages into Polish will definitely constitute a form of intercultural mediation when it comes to issues connected to gender/sexuality, first and foremost because of different approaches to these spheres of human life in the source and the target culture. It is not the goal of this paper to consider, describe or analyze the history of or reasons for those particular differences, nor is it to criticize or analyze different countries' policies concerning matters of sexuality and gender. With the help of a case study of a particular translation process, the paper aims at a demonstration of the abovementioned challenges that translators face when taking upon themselves the very complex role of intercultural mediator.

5 Ibid.

6 A definition proposed in EVANS and FERNÁNDEZ: 2018, 2.

7 Ibid.

8 CORTÉS and HARDING: 2018, 15.

Before we proceed to the analysis itself, however, it is definitely worth mentioning that Scandinavian/Nordic literature devoted to subjects such as gender and sexuality is widely perceived as very liberal, controversial or even scandalous in Poland (that is: the land of the target culture). As a good example of this phenomenon, one can mention the series entitled »Bez tabu« [»Without taboo«].⁹ Books published as part of this series are mainly intended for children/adolescents and devoted to difficult, controversial topics (such as sexuality, but also, for example, racism, homophobia or death). A great number of books published as part of this series are translations from Scandinavian languages, among others, the famous *Lilla snippboken* (2002) and *Lilla snippaboken* (2004) by Dan Höjer and Gunilla Kvarnström, published in Polish respectively in 2011 and 2010¹⁰. These two books, devoted to the sexual education of children (the website of the Swedish publisher, Rabén & Sjögren, suggests that the target audience is children aged from nine to twelve)¹¹ were considered so controversial or even scandalous in Poland that the Polish publisher chose to include a short warning on the cover of the translated version of *Lilla snippaboken*. The text reads: »Attention! The contents of this book might offend your religious feelings«. ¹² This might give some idea of what kind of challenges can be connected not only to translating this particular type of literature, but also to matters concerning sales or marketing strategies. There is no doubt that the cultural ›distance‹ the translator has to cross while translating Scandinavian/Nordic literature concerning gender/sexuality into Polish is indeed considerable.

The wonder down under or the joys of the vagina

As an example of the abovementioned translator's challenges, I would like to describe the case of one particular Norwegian book, namely *Gleden med skjeden*.¹³ At the time their book was published, its authors Nina

9 Wydawnictwo Czarna Owca, [undated].

10 HÖJER and KVARNSTRÖM: 2002; idem: 2004; idem: 2010; idem: 2011. Polish titles, respectively: *Wielka księga siusiaków* [The Great Book of Willies] and *Wielka księga cipek* [The Great Book of Pussies].

11 See Rabén & Sjögren, [undated].

12 Org.: »Uwaga! Treści zawarte w książce mogą obrazić uczucia religijne«.

13 BROCHMANN and STØKKEN DAHL: 2017a. The book was translated into English by Lucy Moffatt and published by Yellow Kite in 2018, see idem: 2018. However, since this

Brochmann and Ellen Støkken Dahl were still studying to be doctors and worked very actively to promote female sexual health, publishing, among others, articles on this subject on their widely popular blog, *Underlivet*.¹⁴ Their book, *Gleden med skjeden*, meant as an easily-accessible, comprehensible compendium on female sexual health¹⁵ written in a reader-friendly, witty language, became extremely popular, both in Norway and internationally. The international rights to the title have been sold – per February 2019 – to thirty-five different language territories. The title's massive success was definitely determined by its casual style, easy language and humor, but definitely also by the illustrations by Tegnehanne, that is, Hanne Sigbjørnsen, a very popular Norwegian cartoonist and comic book writer, who, before becoming a ›full-time‹ artist, worked as a nurse and thus had the necessary knowledge and competences to be able to illustrate a book on the female body with great medical precision, in her distinguishable style and with the sense of humor usually associated with her work.¹⁶

The fact that there are two translators involved in the Polish translation can be explained by the ›dichotomic‹ form of the book, pointed out in one of the first reviews of the Norwegian edition of the book, written by Ola Hegdal in January 2017.¹⁷ The review mentions »two distinct voices« in the book, which Hegdal calls »The Doctor« (serious, to the point and didactic) and »The Blogger« (joking and playful). Each of the Polish translators was working on passages written in one of the so-called ›voices‹, thus maintaining the dichotomic character of the Norwegian original.

In the process of working with this title, the two translators faced a number of challenges which can be divided into two main categories: those of a cultural/political nature and those connected to linguistic matters.

paper concentrates on the book's translation from Norwegian into Polish, I shall concentrate mainly on those two language editions.

¹⁴ <https://underlivet.blogg.no/> [29 January, 2021].

¹⁵ The book's five chapters describe matters such as: female anatomy, menstruation, sex, contraception and diseases of the female genital area.

¹⁶ TEGNEHANNE: [undated].

¹⁷ See HEGDAL: 2017.

When a book travels – translation in a cultural and political context

The authors of *Gleden med skjeden* themselves were very aware of the challenges their book might pose, not only to translators, but also to publishers outside Norway. They worked on adjusting the original book to a broader, non-Scandinavian public and chose to replace a section devoted to the question of abortion¹⁸ with a newly written chapter, altered so that it contained information useful for the reader regardless of the legal/social situation of the country she/he lives in. In this case, Brochmann and Støkken Dahl engaged themselves in the process of cultural mediation, which the translator would otherwise be responsible for, also making some choices for the translator before the translation process itself even started. It should also be added that both of the authors were very open to contact with the translators throughout the entire process – they even collected comments on mistakes in the original text which their translators pointed out, and corrected them in the later editions of the Norwegian book – accordingly, those mistakes were also corrected in the next translations of *Gleden med skjeden*. This phenomenon, which I choose to call ›the author–translator feedback loop‹ is something one can frequently observe in translations of Norwegian literature, mostly due to the fact that Norwegian authors tend to be very open towards contact with their readers/translators, and thankful for their feedback.

Many of the challenges concerning bringing Brochmann and Støkken Dahl's book across the Scandinavian–Polish cultural and political border manifested themselves in the process of translating peritexts. By this term, I mean textual elements surrounding, or secondary to, the main body of the published work, such as the title, covers, notes, etc. The title of Brochmann and Støkken Dahl's book is itself an interesting example of this phenomenon. *Gleden med skjeden* translates directly to »The Joys of the Vagina«. This means that the title, first of all, informs potential readers about the topics described in the book, that is, matters connected to the female body (even though the authors make it clear in the introduction that they will not only concentrate on the vagina, and, furthermore, explain the difference between the terms ›vagina‹ and ›vulva‹, which are

¹⁸ BROCHMANN and STØKKEN DAHL: 2017a, 190–195.

very often confused with each other).¹⁹ The second characteristic feature of the original Norwegian title is that the words which constitute it rhyme (while, at the same time, suggesting that the subject of the book should be associated with something pleasant and positive). This, as the authors point out in the introduction,²⁰ is a reference to the Norwegian title of a book written by Giulia Enders (*Sjarmen med tarmen*²¹ [The Charm of the Intestines]). Enders is a German medical student who inspired Brochmann and Støkken Dahl to write their own compendium devoted to a certain part of the human organism. Choosing the title *Gleden med skjedden* is therefore a little humorous ›shout-out‹ from the Norwegian authors to their German colleague.

Preserving all three elements which constitute the original title, that is: the word ›vagina‹, the rhyme and the reference to Enders' book, was impossible in the Polish translation, due, among other reasons, to the fact that the Polish title of the book on intestines differs quite significantly from the Norwegian version (and does not rhyme).²² When we look at the choices made by the publishers of Brochmann and Støkken Dahl's book in different countries, we can conclude that the majority of them (apart from the Swedish and the Danish publishers, because the titles in those languages sound very similar to the original) made a choice to not include a rhyme in the title, but rather to preserve the term ›vagina‹, as a kind of ›label‹ or ›keyword‹ of the book. A very interesting solution was proposed by the Catalan publisher, who chose the title *La vagina, cosa fina* [*The Vagina, a Nice Thing*], thus maintaining two of the three elements of the original Norwegian title.²³ The English publisher, Yellow Kite, decided to publish the book as *The Wonder Down Under*, putting aside the keyword ›vagina‹, but, in turn, preserving the rhyme. When the Polish publisher, Sonia Draga, was considering options for the title of Brochmann and Støkken Dahl's

19 Ibid., 14.

20 Ibid., 9.

21 ENDERS: 2015b. The book was also published in English (in 2015) with the title *Gut: The Inside Story of Our Body's Most Underrated Organ*, see idem: 2015a. The original German title of the book is *Darm mit Charme. Alles über ein unterschätztes Organ*, see idem: 2014.

22 It is, on the other hand, quite similar to the English title: *Historia wewnętrzna. Jelita – najbardziej fascynujący organ naszego ciała* [*The Inside Story. The Intestines – Our Body's Most Fascinating Organ*].

23 BROCHMANN and STØKKEN DAHL: 2017b.

book, some significant factors were taken into consideration. First of all, the publisher did not want the title to be too similar to titles of two controversial books already existing on the Polish market, that is, *Wielka księga cipek*, which I have already mentioned in this paper,²⁴ and *Monologi Waginy* (*The Vagina Monologues*) by Eve Ensler.²⁵ It was therefore decided that the word ›vagina‹ (or any other versions of this term in the Polish language) would not be used in the title of Brochmann and Støkken Dahl's book. It was also decided that the rhyme should be preserved, and the publisher – after having consulted the translators – decided upon the word *kobiecość* [womanhood, femininity], which in some contexts also can refer to the female private body parts. The Polish title, *Radości z kobiecości* thus translates directly as *The Joys of Womanhood/Femininity*. The omission of the word ›vagina‹ or its variants was a conscious choice on the publisher's side as it was concluded that the book should reach as large a number of readers as possible and thus having a controversial title could be counterproductive. However, in order to suggest that the book's main topic is anatomy and female health, rather than the vague subject of ›femininity‹, a subtitle was added. The publisher and the translators decided to choose »czyli wszystko o zarządzaniu narządami« [or *Everything about Managing the Organs*], a play on words, since the terms ›zarządzanie‹ [management] and ›narządy‹ [organs] sound quite similar in Polish.

It was not only the title itself that was considered potentially controversial in the process of translating *Gleden med skjeden* into Polish, but also the front cover illustration. The original Norwegian book was published with a soft, bright pink cover with black and white typography and two illustrations created by Tegnehanne on the front. The first illustration is a small tampon dividing the names of the two authors. The second graphical element, which dominates the front cover, is an anatomically correct (yet drawn in very distinguishable Tegnehanne-style) vulva, with Latin medical terms describing its different elements. Most of the publishers outside Norway decided to use the original front cover, yet it was changed in some countries. The cover of Yellow Kite's English edition, for example, is designed in much more ›mellow‹ colors (shades of yellow and purple) and the vulva drawing was replaced by the outline of a traditionally female body, with a narrow waist and broad hips. The Polish

24 HÖJER and KVARNSTRÖM: 2004; idem: 2010.

25 ENSLER: 2018; idem: 2001.

publisher considered both of these options: the potentially controversial, or even scandalous (when one takes the Polish context into consideration) original cover and a more conservative project. Sonia Draga finally decided on an unorthodox solution and asked potential readers to help with the choice. A ›cover contest‹ or ›competition‹ was announced on the publisher's official Facebook profile on 5 September 2017.²⁶ Facebook users were asked to choose between two projects: the first of them was identical to the original design (with adjusted typography); the second cover proposal, created by the advertising agency re:design, included the characteristic outline of a typical female body (not unlike Yellow Kite's version) with the symbol of a heart situated where the vulva would normally be. The colors dominating the second design were soft shades of pink. Facebook users could vote for the original version of the cover by ›liking‹ the post (giving it a ›thumbs up‹ symbol), and for re:design's project by ›loving‹ the same post (giving it a ›heart‹ symbol). The vote, as specified by the publisher, was to end on 7 September at 11:59 p.m. It is difficult to say how many votes were given at the exact time the competition ended, but at the time of writing this paper, there were over 1900 reactions under the original post (including about 1100 likes, 787 hearts, 12 ›haha‹ reactions, one ›wow‹ and one ›sad face‹ reaction) as well as 181 comments and 32 shares. Thus the original project was announced as the winner, even though both of the projects were perceived as controversial by Facebook users, which was obvious from their numerous and very emotional comments. The owner of the publishing house, Sonia Draga,²⁷ admitted that the editors and market consultants had long discussions on which project should be chosen. The publisher feared that Tegnehanne's drawing would discourage or even scare away potential readers, for example, young girls from conservative families or communities. The Polish edition of *Gleden med skjeden* was finally published in November 2017 with the original graphic design on the front cover. However, the design was only printed on the sleeve cover, which could be easily removed. Underneath, there was a black hard cover, and only pink letters on the spine informed the reader and potential bystanders of the book's title.²⁸

26 Contest [...]: 2017.

27 DRAGA: 2018.

28 The pink cover became the book's ›trademark‹ in Poland and readers have been reported to approach the publisher's stand during various book fairs, asking, in a low

When considering the translation of peritexts in the case of this particular book, one should also take into consideration the footnotes and the endnotes. Both of these types of notes appear in the Norwegian original. The footnotes (marked by a traditional asterisk, about 20 notes all together) are the authors' comments, explaining or supplementing the main text. The endnotes (marked by numbers, 253 notes all together), on the other hand, refer to the sources quoted or paraphrased by the authors in the main text. It is clear that both of these types of notes should be preserved in the translation process. Let us for a moment go back to the beginning of this paper and once again consider the notion that the translation of sexuality is connected with the translation of one (political, cultural) reality into another. Having this in mind, it is quite easy to conclude that a book written in Norwegian by two Norwegian medical students targeted mainly at Norwegian readers will inevitably contain many elements which might seem foreign to the readers of a translated target text (in this particular case: Polish). In order to make a text more comprehensible for readers of translated texts, it is therefore often necessary to introduce an additional element in the translation, for example, notes explaining elements of the original source text. There are two types of such notes in the Polish edition of Brochmann and Støkken Dahl's book. First of all, footnotes introduced by the translators, explaining elements which are typical for Norwegian culture, but which might constitute elements of "the Foreign" for the Polish reader, for example: why the Norwegian title *Gleden med skjeden* is a reference to Giulia Enders' book,²⁹ who was Karl Evang³⁰ or Jens Bjørneboe,³¹ as well as explaining the functioning of various Norwegian organizations or institutions working for the promotion of sexual health.³² One can find no more than twenty such notes in the entire book and they can be distinguished from the authors' original comments thanks to the fact that they are marked with the abbreviation »przyp. tłum.« (translators' note). The question of providing the original peritexts with notes explaining the elements of »the Foreign« does not, however, end here. As I have already mentioned, the issues of

voice, for »that book with the pink cover, if it hasn't been censored yet«. (DRAGA and WIŚNIEWSKA: 2019).

29 BROCHMANN and STØKKEN DAHL: 2017c, 9.

30 Ibid., 14.

31 Ibid., 272.

32 Ibid., 12.

sexual health, such as contraception and the prevention or treatment of sexually transmitted diseases are treated quite differently in the cultures of the source and the target text – for a number of reasons. If the Polish publisher decided to leave the sections concerning these issues without providing any additional comments, the Polish reader would be able to read a book describing the Norwegian reality, which, however, would not be entirely adequate to the reality she/he lives in him-/herself. This was the reason why the publisher decided to enrich the Polish translation of *Gleden med skjeden* with a new kind of peritext, that is, editorial notes³³ explaining how particular issues described by Brochmann and Støkken Dahl are similar to (or different from) the Polish reality. All together, there are over twenty such notes in the book, marked by the abbreviation »przyp. red.« (editorial note). All of these notes were placed in chapters concerning two particular issues, that is, different forms of contraception (their availability and price), and medical services (for example, vaccines protecting against HPV).

Thanks to the two new kinds of notes introduced in the translation process, the peritext engages in a kind of dialogue with the main text, placing the reader of the translation ›on the border‹ between two different cultures that he or she is able to compare and contrast, which, in turn, might be a good starting point for a critical reflection, not only upon the matters described in the book, but, more generally – upon the reality surrounding the reader. The target text the reader is confronted with in this case became ›richer‹ than the original, thanks, for example, to the two covers or the two new note systems introduced in the translation.

When languages do not match – linguistic challenges

As I have already stated in this paper, sexuality translation is not merely a transfer from one language into another. However, purely linguistic issues might often pose one of the main challenges when it comes to texts concerning sex and/or gender. Translators working with Norwegian and Pol-

33 The text on the editorial page of the Polish edition states that Łukasz Pietrzyński was responsible for editorial notes, while prof. dr hab. n. med. Anita Olejek was the translation's medical consultant. We can therefore see that two additional actors were engaged in the translation process. This example can serve as a good starting point for a reflection upon the agency of different people engaged in the translation process, both when it comes to translating sexuality and non/fiction texts as a genre.

ish are forced to face the fact that these two languages are equipped with a completely different vocabulary ›repertoire‹ connected to sexuality, caused by a large number of historical, social and cultural factors, which I will not analyze in detail in this paper since this is a very broad and complex issue. I will, however, try to point out some of the most important aspects of the abovementioned challenge.

First of all, one should consider the different placement of the taboo sphere in both Polish and Norwegian. In Scandinavian culture, the linguistic taboo sphere revolves mainly around questions regarding religion and the Christian faith, which is also why most swear words are connected to those subjects,³⁴ and some of the ›strongest‹ Norwegian curse words are traditionally those related to different names of Satan or the sphere he resides in (that is: Hell). Hasund points out, however, that modern swearing in Scandinavian/Nordic languages tends to take a turn in the direction of issues connected to sexuality, functions of the human organism (such as, for example, defecation), or offensive language towards one's family members (especially mothers). The three key causes of this shift are, according to the Norwegian scholar, *secularization*, *sexualization* and *globalization*, since the change is mainly caused by the influence of other languages and cultures (especially the cultures of English-speaking countries). However, Hasund stresses that those new tendencies develop quite slowly, since creating a new taboo sphere around a word or a group of words is usually a process which takes time.³⁵

The fact that sexuality and the human body existed outside the taboo sphere in Scandinavia (or, at least, on the fringe of the said sphere), means that Norwegian (as well as Danish and Swedish) is a language one can use to write and talk about those particular issues without any considerable difficulties. Scandinavian languages have a relatively broad range of vocabulary that can be used to describe both elements of the human anatomy and sexual acts themselves. Those words are neither vulgar nor ›medically official‹, but often very casual, natural or even funny, thus suggesting that the sphere of human life they describe should not be associated with shame.

This situation is quite different in the Polish language, where the taboo sphere is traditionally positioned around issues of sexuality and the

³⁴ See, for example, HASUND: 2017.

³⁵ Ibid.

human body. This leads to a certain poverty in the vocabulary one can use to discuss such issues in Polish. This is one of the main issues pointed out by the linguist Jerzy Bralczyk, in a book written together with Lucyna Kirwil and Karolina Oponowicz entitled *Pokochawszy. O miłości w języku* [*Having fallen in love. On love and language*].³⁶ In an interview given by Bralczyk about this book,³⁷ he says, among other things: »The Polish sexual language is filled with confectionary-sexual terms, ornithological metaphors or obscenities of the worst possible kind«. ³⁸ Bralczyk points out two issues which may be particularly important for this paper: first of all, he claims that the Polish language became impoverished in this particular sphere throughout the ages. Secondly, the linguist points out that the Polish sexual language is a language of definite, often even brutal, domination of one side over the other – that is, the male over the female. This discrepancy of power is very easy to spot, and, when analyzing the Polish sexual language, one often comes across »words which may not necessarily be associated with sex, but rather with disposing of an object«, while »words describing the female anatomy, in their vulgar form, might also be used to describe, among other things, unpleasant weather conditions«. ³⁹

The translator is thus forced to work with quite a limited set of linguistic tools while translating sexuality into Polish. This makes the translation process of books like *Gleden med skjeden* quite a challenge, since the aim of this particular book itself is to present sexuality as something pleasant, casual and fun. One therefore has to be careful in order not to choose words which might seem too ›official‹ or ›medical‹ in the Polish language, while, at the same time, refraining from being vulgar. A considerable difficulty arises in the very beginning of the first chapter of the Norwegian original,⁴⁰ where the authors use seven different words to describe the vulva on one single page.⁴¹ None of those terms is vulgar; most of them are funny colloquialisms that may be associated with animals or

36 BRALCZYK, KIRWIL and OPONOWICZ: 2018.

37 OPONOWICZ: 2018.

38 Unless stated otherwise, all quotations from Polish sources have been translated by the author of this article.

39 Ibid.

40 BROCHMANN and STØKKEN DAHL: 2017a, 14.

41 The medical term ›vulva‹ as well as six other words: ›bollemus‹, ›pannekakemus‹, ›fitta‹, ›kusa‹, ›kakeboksen‹ and ›høna‹.

bakery goods. One should also point out that the medical term for vulva, »srom« has two meanings. The first (according to the Polish PWN-Dictionary) is »the outer sexual organs of women and female mammals«, the second: »(historically) shame, dishonor, disgrace«.42 The translator thus has to face not only a challenge connected to the limited supply of linguistic resources, but also potential problems connected to completely different associations that words from the source and the target language evoke. In this particular case (seven different words describing vulva), the Polish translators decided, first of all, to use the rather unfortunate word »srom« (with an additional explanation, that this particular body part is called *vulva* in Latin), most of all because of lack of better alternatives and also because this term is medically accurate in the Polish language and *Gleden med skjeden* is, after all, a medically accurate book. The authors carefully point this out: vulva might not be the most commonly used word, but when a female looks between her legs it is exactly what she sees.43 The Polish translators decided to supply this sentence with an additional comment: »srom« might not be the most commonly used *or the most appealing* word.44 When it comes to synonyms for vulva, their number was reduced from six to five, and they are, as follows: pipa, cipka, różyczka, muszelka, myszka.45 Two of them (pipa and cipka) can be considered borderline vulgar, they are very commonly used terms in the Polish language, and, at the same time, are not too coarse (Höjer and Kvarnström's book is, after all, entitled *Wielka księga cipek*). The three remaining synonyms (różyczka – little rose, muszelka – little seashell and myszka – little mouse) were used to describe female genitals historically but can be nowadays considered archaic or infantile. However, since they are few of the non-vulgar (and somewhat playful) terms in the Polish language describing vulva, the translators decided to introduce them, thus giving them back their additional meaning they partly lost in the language of the modern generations. This example proves that the Polish falls short when it comes to neutral words describing sexuality in comparison with Norwegian and even imperfect alternatives have to be reintroduced to the

42 See »srom«, [undated].

43 BROCHMANN and STØKKEN DAHL: 2017a, 14.

44 Ibid., 16. In Polish: »Srom nie jest może najczęściej używanym i najsympatyczniejszym słowem, ale gdy kobieta zagląda sobie między nogi, to właśnie widzi – srom«.

45 Ibid.

modern language, which supports Bralczyk's statement that this particular sphere of Polish became somewhat impoverished throughout time.

Another Norwegian term posing a certain challenge to the translators of *Gleden med skjeden* is the ›underliv‹, a single word describing female external and internal genital organs. Not only is it short and precise (which is probably why the authors use it frequently⁴⁶ throughout the book, and even made it the title of their abovementioned blog), it may also have a number of connotations in the original language. ›Under‹ is a preposition, but there also exists a noun ›et under‹ in Norwegian, meaning ›a miracle‹. Because ›et liv‹ is another noun meaning ›life‹, the term ›underliv‹ – when one disregards its medical denotation – can also be interpreted as ›under-life‹ or even ›miraculous life‹. This adds some extra context to the English title of the book – *The Wonder Down Under*. All of this explicit and implicit meaning is basically impossible to convey in most translations. The two other Scandinavian languages, Swedish and Danish, also use the word ›underliv‹, but apart from that, the matter becomes complicated. Lucy Moffatt, who worked on the English version of the book, admits that this particular term was very problematic for her, but that she finally – in most cases – opted for ›genitals‹, a term used by Emily Nagoski in her book *Come as you are* in the same sense Brochmann and Støkken Dahl use ›underliv‹.⁴⁷ However, she on occasions opted for different terms, such as ›pelvic organs‹, ›sexual apparatus‹ or ›groin‹, depending on the context, as she believed English readers, seeing the word ›genitals‹, might automatically think about the external parts only.⁴⁸ The Polish translators had to face an even bigger challenge, since the word ›genitalia‹ is commonly associated almost exclusively with the male sexual organs. The solution was in this case to use terms such as ›narządy/organy‹ (›organs‹), often with an additional explanation (in passages describing external/internal elements of the sexual apparatus). The words ›narządy‹ and ›organy‹ may be used to describe any organs in the human body, so the Polish translation is forced to take the reader a long way from the original ›underliv‹, which is both medically precise and full of positive connotations.

46 All together 235 times (in different forms) in the Norwegian original.

47 NAGOSKI: 2015.

48 MOFFATT: 2019.

Another interesting problem, located both in the political/cultural and the linguistic sphere is the translation of the Norwegian terms ›jomfruhinne‹ (›virginity membrane‹) and ›skjedekrans‹ (›vaginal wreath‹) used as synonyms of the word ›hymen‹ (same meaning as in English). The debate whether or not ›jomfruhinne‹ should be used as a legitimate medical term is ongoing in Norway,⁴⁹ however, most doctors nowadays refrain from using this word to describe hymen, as it is argued that this anatomical structure does not necessarily have to be connected to the idea of ›virginity‹, that is the fact that a woman has not had vaginal intercourse. This problem is described in detail in *Gleden med skjeden*,⁵⁰ and the authors make it quite clear they are not going to use the term ›jomfruhinne‹, as they believe it is imprecise and may lead to misinformation. They present the reader with two alternatives they believe are medically accurate, namely ›skjedekrans‹ and ›hymen‹ and state that they themselves choose to use the latter in their book. The discussion around how this anatomical structure should be properly called is only starting to be taken up in Poland in more liberal circles, for example by the sexual educators organized in a group called Ponton,⁵¹ but the Polish term most commonly used to describe hymen is ›błona dziewicza‹, an exact translation of the Norwegian ›jomfruhinne‹, that is: ›virginity membrane‹. In the passage where the Norwegian authors explain the three different terms, the Polish translators decided therefore to limit the number of alternatives from three to two (eliminating ›skjedekrans‹, which does not have a Polish equivalent), and confronting ›błona dziewicza‹ with the Latin term ›hymen‹ (used rather rarely in Polish, even though sexual educators emphasise the importance of introducing it to every-day language⁵²), of which the latter is then used throughout the next chapters of the translation.

One can therefore see that, in the process of translating a text concerning sexuality from Norwegian into Polish, the translators are forced to work with two different languages that do not necessarily match in this particular sphere. The strategies they can resort to may include finding archaic words and terms that have once been used in the target language and ›bringing them back to life‹ (like in the case of different synonyms of

49 KONSTAD: 2017.

50 BROCHMANN and STØKKEN DAHL: 2017a, 23–30.

51 See WAWRZYŃCZYK: 2019.

52 Ibid.

the word ›vulva‹), or proposing linguistic alternatives that have not yet been fully established in their language, but may be commonly used in the future (like ›hymen‹ promoted by Polish sexual educators). When this fails, one can also reduce the number of synonyms or supply the translation with an additional explanation.

Conclusion: in search of balance

When the Polish translation of *Gleden med skjeden* came on the market in November 2017, it did not receive a lot of mainstream media attention. It was only when the two authors came to Warsaw in the March of the following year to promote the book that they were interviewed by one of the leading Polish journals, *Gazeta Wyborcza*.⁵³ The interview, filmed and available online, was entitled »Moment równowagi« (»A moment of balance«). Right after the book's release date, a thorough and very competent review was published on the website of the abovementioned sex educator group Ponton.⁵⁴ The internet community, however, became vividly interested in the Polish translation of *Gleden med skjeden* very quickly and there was indeed very little ›balance‹ in the discussions surrounding Brochmann and Støkken Dahl's book. The comments left under Kozak's interview on *Gazeta Wyborcza*'s website clearly suggest that the readers perceive the book as an act of defiance, or even an ›attack‹ on the Polish conservative government with its strict moral policies. Manuela Gretkowska, who is a popular author writing prose, posted an enthusiastic review of *Gleden med skjeden* on her Facebook profile, also shortly after the release date, using it as an excuse to criticize the Catholic Church in a very harsh, if not vulgar, manner.⁵⁵ Reactions to her post, both positive and negative, were almost exclusively extreme. Also the Facebook users' comments regarding the ›cover contest‹ described in this paper prove that Brochmann and Støkken Dahl's book is indeed very controversial (or even: was controversial before it was even published in Polish). In the comments, it was described as either too liberal (the users found the cover revolting and the content – potentially demoralizing, especially for teenagers) or too conservative (it was, among others, pointed out, that the

53 KOZAK: 2018.

54 KOLMAN and KOZŁOWSKA: 2017.

55 GRETKOWSKA: 2017.

Polish title *Radości z kobiecości* discriminates transsexual people, that is men who have female sexual organs and women who have male sexual organs).

The translators and their work became thus – quite unwillingly – parts of a very emotionally charged conflict, exposed to criticism from both conservative and liberal circles. This can be frustrating, both for the translators, as well as the authors and publishers, but is rather inevitable in a situation where the translated text has to travel such a long way (not necessarily geographically, but rather culturally and politically) between the source and the target languages. One should, however, hope that translation projects similar to the one described in this paper will indeed fulfill their function as mediators, bringing the realities of the source and target texts closer together, regardless of how different they might be. Strategies employed both by the publisher (for example enriching the translation with notes, thus bringing the source culture closer to the reader) and the translators (widening the scope of linguistic measures used to describe sexuality, for example by introducing new terms or ›reviving‹ old words no longer in use) create a target text which is a cultural ›hybrid‹, challenging the way the reader may perceive issues described in the book. Hopefully, more hybrids as the one described in this paper will eventually contribute to defusing the strong emotions involved in the moral-political conflict around sexuality, leading to more ›moments of balance‹ in the inflamed debate.

Bibliography

- BRALCZYK, Jerzy, Lucyna KIRWIL and Karolina OPONOWICZ: *Pokochawszy. O mitości w języku*. Warsaw: Agora, 2018.
- BROCHMANN, Nina, and Ellen STØKKEN DAHL: *Gleden med skjeden*. Oslo: Aschehoug, 2017a.
- BROCHMANN, Nina, and Ellen STØKKEN DAHL: *La vagina, cosa fina*. Transl. Laura Segarra Vidal. Barcelona: Columna, 2017b.
- BROCHMANN, Nina, and Ellen STØKKEN DAHL: *Radości z kobiecości*. Transl. Karolina Drozdowska and Małgorzata Rost. Katowice: Sonia Draga, 2017c.
- BROCHMANN, Nina, and Ellen STØKKEN DAHL: *The Wonder Down Under*. Transl. Lucy Moffatt. London: Yellow Kite, 2018.
- Contest for the Polish cover of *The Wonder Down Under*. 5 September, 2017. <https://www.facebook.com/WydawnictwoSoniaDraga/photos/a.102240223190107.4351.102202676527195/1488367587910690/?type=3&theater&ifg=1> [12 July, 2018].
- CORTÉS, Ovidi Carbonell, and Sue-Ann HARDING: »Introduction. Translation and Culture«. In: Cortés, Ovidi Carbonell, and Sue-Ann Harding (eds.): *The Routledge Handbook of Translation and Culture*. London: Routledge, 2018, 15–27.

- DRAGA, Sonia: Conversation between the author of this article and Sonia Draga, owner of the publishing house Wydawnictwo Sonia Draga. Lillehammer, Norsk Litteraturfestival. 30 May, 2018.
- DRAGA, Sonia, and Katarzyna WIŚNIEWSKA: E-mail correspondence between the author of this article and the Polish publisher's representatives (Katarzyna Wiśniewska, Sonia Draga). 4 February, 2019.
- DROZDOWSKA, Karolina, and Magdalena PODLASKA: *Przekład współczesnej prozy nordyckiej. To nie problem, to wyzwanie!* Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2019.
- ENDERS, Giulia: *Darm mit Charme. Alles über ein unterschätztes Organ*. Berlin: Ullstein, 2014.
- ENDERS, Giulia: *Gut. The Inside Story of Our Body's Most Underrated Organ*. Transl. David Shaw. Vancouver: Greystone Books, 2015a.
- ENDERS, Giulia: *Sjarmen med tarmen. Om et av kroppens mest undervurderte organer*. Transl. Benedicta Windt-Val. Oslo: Cappelen, 2015b.
- ENSLER, Eve: *The Vagina Monologues*. London: Time Warner Books, 2001.
- ENSLER, Eve: *Monologi waginy*. Transl. Maria Kabat. Warszawa: Poradnia K, 2018.
- EVANS, Jonathan, and Fruela FERNÁNDEZ: »Introduction: Emancipation, secret histories, and the language of hegemony«. In: Evans, Jonathan, and Fruela Fernández (eds.): *The Routledge Handbook of Translation and Politics*. London: Routledge, 2018, 1–14.
- GRETKOWSKA, Manuela: »Słowo na nie/dzielę. Kochajmy cipki, tak wolno dochodzą«. 2017.
<https://www.facebook.com/gretkowska.manuela/photos/a.1163853090373912/1550676238358260/?type=1&theater> [13 October, 2019].
- HASUND, Ingrid Kristine: »Banning«. I: *Store norske leksikon*. 2017.
<https://snl.no/banning> [12 February, 2019].
- HEGDAL, Ola: »Vreden med skjeden«. 2017.
http://www.nrk.no/kultur/bok/anmeldelse-av-_gleden-med-skjeden_-av-nina-brochmann-og-ellen-stokken-dahl-1.13320506 [4 February, 2019].
- HÖJER, Dan, and Gunilla KVARNSTRÖM: *Lilla snoppboken*. Stockholm: Rabén & Sjögren, 2002.
- HÖJER, Dan, and Gunilla KVARNSTRÖM: *Lilla snippaboken*. Stockholm: Rabén & Sjögren, 2004.
- HÖJER, Dan, and Gunilla KVARNSTRÖM: *Wielka księga cipek*. Transl. Elza Jaszczuk. Warsaw: Wydawnictwo Czarna Owca, 2010.
- HÖJER, Dan, and Gunilla KVARNSTRÖM: *Wielka księga siusiaków*. Transl. Halina Thylywe. Warsaw: Wydawnictwo Czarna Owca, 2011.
- KOLMAN, Klaudia, and Agata KOZŁOWSKA: »Radości z kobiecości«. 2017.
<http://ponton.org.pl/recenzje/radosci-z-kobiecosci/> [13 October, 2019].
- KONSTAD, Margrete: »Jomfruhinna« byttes ut med nytt ord i leksikon«. 2017.
https://www.nrk.no/norge/_jomfruhinna_-byttes-ut-med-nytt-ord-i-leksikon-1.13785213 [13 October, 2019].
- KOZAK, Aga: »Moment równowagi: »Radości z kobiecości« – niezwykle kompendium wiedzy dla kobiet«. 2018.

- <http://wyborcza.pl/10,82983,23114983,moment-rownowagi-radosci-z-kobiecosci-niezwykle-kompendium.html> [13 October, 2019].
- LUCEY, Michael: »Translating Sexuality Contextually«. Presentation at a panel at University of California, Berkeley, on Gender in Translation. 10 December, 2015. <http://criticaltheory.berkeley.edu/events/event/gender-in-translation/> [4 February, 2019].
- MOFFATT, Lucy: E-mail correspondence between the author of this article and the English translator of *Gleden med skjeden*, Lucy Moffatt. 11 October, 2019.
- NAGOSKI, Emily: *Come as you are*. New York: Simon and Schuster, 2015.
- NORLA. <https://norla.no/> [5 February, 2019].
- OPONOWICZ, Karolina: »Kiedy chędożenie już nikogo nie kręci. Czy Polacy potrafią rozmawiać o seksie?«. 2018. <http://weekend.gazeta.pl/weekend/1,152121,23436802,kiedy-chedozenie-juz-nikogo-nie-kreci-czy-polacy-potrafia-rozmawiac.html> [4 February, 2019].
- Rabén & Sjögren: *Lilla snippaboken*. <http://www.rabensjogren.se/bocker/104871-lilla-snippaboken> [4 February, 2019].
- »srom«. IN: *PWN: Słownik języka polskiego*. [Undated]. <https://sjp.pwn.pl/szukaj/srom.html> [12 February, 2019].
- TEGNEHANNE: <http://tegnehanne.no/> [4 February, 2019].
- WAWRZYŃCZYK, Paulina: »Hymen, błona dziewicza, dziewictwo«. 2019. <http://ponton.org.pl/cialo/hymen-blona-dziewicza-dziewictwo/> [13 October, 2019].
- Wydawnictwo Czarna Owca: »Bez tabu«-series. [Undated]. https://www.czar-naowca.pl/bez_tabu [4 February, 2019].

MARTIN HUMPÁL, Karlsuniversitetet, Praha
Den redselsfulle gudstro og nordisk litteratur

Innledning:

Mørkhet som en nordisk kulturell eksepsjonalisme?

Hvis man spør en alminnelig tsjekkisk leser om hva han eller hun betrakter som typisk nordisk litteratur, får man nesten alltid det samme svaret: Nordisk litteratur er ›tung‹ eller ›mørk‹.¹ Disse to adjektivene betyr omtrent det samme. Med ›tung‹ mener man i denne konteksten vanligvis ikke ›vanskelig å tolke‹, men ›trykkende‹, ›knugende‹. Det mest utbredte synet på nordisk litteratur i Tsjekkia er altså at den er dyster, tungsindig og angstpreget. Som alle andre stereotypier kan selvfølgelig også denne kritiseres for at den ikke fremstiller det korrekte helhetlige bildet. Alle vi som arbeider med nordisk litteratur profesjonelt, vet at den er langt mer variert enn denne stereotype oppfatningen og at det i Norden finnes mange litterære verk som helt og holdent mangler mørke elementer. Men vi som vet mer om dette, er altfor få i Tsjekkia, og vi har begrensede muligheter for å kunne endre en slik almann forestilling.

Stereotypier oppstår allikevel ofte som et resultat av faktiske forhold.² Hva kan oppfatningen jeg har nevnt, bunne i? Jeg tror at ett av svarene ligger i den selektive måten nordisk litteratur har vært oversatt og lest på. I sammenligning med for eksempel engelsk, tysk og fransk litteratur blir nordiske litterære verk mindre oversatt og mindre lest av tsjekkere. Unntaksvis kommer det riktig nok en motebølge, og lesernes interesse og antallet oversatte verk øker. Dette har faktisk vært tilfelle de siste årene fordi mange tsjekkere er lidenskapelig opptatt av nordisk krim. Men slike bølger varer sjelden lenge. Den normale tilstanden er at det oversettes og

1 Se f.eks. VRBOVÁ: 2010, 25f: »Dette [norsk litteratur] er litteratur som har blitt sett på som dyster, gledesløs [...]«; *ibid.*, 258: [det er] »en ofte kjølig og mørk litteratur«; se også f.eks. *Webmagazín Rozhledna*: 2013: »Severská literatura bývá často označována jako depresivní, ponurá a temná« [Nordisk litteratur blir ofte betegnet som depressiv, dyster og mørk]. For flere eksempler på slike uttalelser om nordisk litteratur, se f.eks. HAJDÍKOVÁ: 2019 og LÁNSKÝ: 2016. Slike påstander gjelder til og med ungdoms- og barnelitteratur; se f.eks. websiden *Minverden*: 2007. Jf. også STEHLÍKOVÁ: 2010, 333.

2 Til og med sosialpsykologer kan ikke helt unngå stundom å bruke begrepet »kernel of truth« når de beskjeftiger seg med stereotyper (se f.eks. LEYENS, YZERBYT og SCHA-DRON: 1994, 15–46, 42).

leses langt flere bøker fra engelsk, tysk, fransk osv. enn fra nordiske språk. Hovedgrunnene er enkle: I Norden er det små nasjoner med små språk, og det finnes relativt få oversettere som egentlig behersker nordiske språk. Resultatet er følgende, i alle fall i Tsjekia og tidligere Tsjekkoslovakia: Sannsynligheten er større for at både klassikere og verk av middelmådige forfattere som skriver på de såkalte verdensspråkene oversettes, enn at nordisk litteratur blir oversatt. Noen nordiske klassikere er ikke oversatt i det hele tatt, eller de foreligger bare i eldgamle oversettelser som ikke lenger leses; når det gjelder andre betydelige nordiske forfattere, er de oversatt på en veldig selektiv måte, noe som kan ha å gjøre med ulike faktorer, fra de få oversetternes estetiske preferanser til forlagernes forretningsmessige interesser. Oversatte verk er altså langt mindre representative for nordisk litteratur enn for en litterær produksjon som opprinnelig ble forfattet på de såkalte verdensspråkene.

Etter min mening bygger den tsjekkiske forestillingen om »mørkhet« på de mest oversatte og mest kjente nordiske forfattere, som faktisk er ensbetydende med klassikere. Noen av de nordiske klassikerne kan riktignok ikke betraktes som mørke mens andre passer veldig bra i stereotypien. Først og fremst vil jeg nevne Henrik Ibsen og August Strindberg fordi deres skuespill blir satt opp på teatrene og stadig blir nærværende i tsjekkernes bevissthet. Nordisk film tror jeg også indirekte har påvirket tsjekkernes forestilling om nordisk litteratur. Ingmar Bergmans filmer har alltid vært veldig populære i Tsjekkoslovakia/Tsjekia og mange tsjekkere betrakter dem derfor som representative for hva typisk nordisk kultur er. Som kjent tar de fleste av Bergmans filmer opp ganske mørke temaer som døden, angst og psykiske lidelser. Noen av dem behøver ikke nødvendigvis mangle humor, men generelt er de preget av dypt alvor. Det finnes andre nordiske filmer som er blitt godt mottatt og omtalt i Tsjekia og som har fått mange til å tro at den mørke og alvorlige kunsten er noe typisk for Norden. Her tenker jeg for eksempel på filmer som Lars von Triers *Breaking the Waves* (1996) og *Dancer in the Dark* (2000), eller Thomas Vinterbergs *Festen* (1998). Noen TV-serier har også spilt den samme rollen, spesielt de som faller inn under »Nordic noir«-kategorien. Hvis vi også tar i betraktning andre kunstområder, for eksempel malerkunst, og at Edvard Munch uten tvil er den meste kjente nordiske maleren i Tsjekia, burde det ikke være så overraskende at den vanlige tsjekkeren kan betrakte nordisk kultur som tung og mørk. Og jeg tror at denne generelle forestillingen om nordisk kultur ofte overføres til nordisk litteratur.

Ut fra et tsjekkisk synspunkt later altså denne mørkheten til å være en nordisk *eksepsjonalisme*. Begrepet eksepsjonalisme brukes vanligvis om fenomener som synes unike innenfor en nasjons selvpersepsjon.³ Men jeg anvender termen på en annen måte, fra et utenfra-perspektiv: Det hører med til den sosiologiske og imagologiske kategorien ›heterostereotype‹.⁴ Hvis det som betegnes som eksepsjonalisme, alltid er noe som baserer seg på en tolkning av et fenomen fra et konkret perspektiv, er denne bruken av begrepet berettiget. Den generelle tolkingen av nordisk litteratur som mørk kan være en *feiltolkning*, men den er allikevel utbredt blant tsjekkere.

Den pietistiske arven i nordisk religiøst liv

Men hva betyr det å si at en litteratur er mørk, tung eller dyster? En slik forestilling er fortsatt ganske omfattende og kan nok ha flere forskjellige aspekter. Jeg skal derfor i min artikkel begrense dette temaområdet til bare ett konkret aspekt som jeg har kalt ›den redselsfulle gudstro‹. Jeg har valgt dette emnet både fordi det ofte dukker opp i klassisk nordisk litteratur, det være seg hos Henrik Pontoppidan eller Pär Lagerkvist, og fordi det er noe de fleste tsjekkere har veldig vanskelig for å begripe. Jeg skal nedenfor prøve å forklare hvorfor det er slik.

Det jeg mener med ›den redselsfulle gudstro‹ er et fenomen som er knyttet til den strenge linjen i nordisk religiøst liv som kan beskrives ved hjelp av paraplybegrepet *pietisme*. Pietismen er et relativt mangfoldig fenomen, og enkelte religiøse bevegelser som inneholder pietistiske elementer, er ofte kjent under andre konkrete benevnelser, f.eks. herrnhutere, haugeanere, indremisjon og andre. Men selv mange teologer, kirke- og religionshistorikere hevder at pietisme kan brukes enten i en snever forstand, eller som en bred betegnelse på »an over- or transconfessional movement«.⁵ Jeg anvender også termen i den brede forstand. Det er ingen tvil

3 Slik bruker man begrepet f.eks. i LOFTSDÓTTIR og JENSEN: 2012.

4 ›Autostereotype‹ betegner et nasjonalt selvbilde mens ›heterostereotype‹ er et bilde av den andre nasjonen/de andre nasjonene. Se f.eks. BELLER: 2007, 429 og NÜNNING: 2008, 679.

5 INGESMAN: 2016, 16. Ingesman påstår at nettopp på grunn av pietismens »transconfessional« karakter »it can [...] be difficult to give an exact definition of Pietism« (ibid., note 54). Også Lindberg kaller pietisme for »a transnational and transconfessional phenomenon« (LINDBERG: 2005, 3). Jf. også STROM: 2011, 390: »Pietists remained theologically heterogeneous, ranging from confessional Church leaders who

om at flere religiøse strømninger og vekkelsesbevegelser i både Danmark, Norge, Sverige og Finland har til felles tydelige kjennetegn som kan bestemmes som pietistiske.⁶

Pietismen begynte på 1600-tallet i Tyskland og bredte seg derfra ut til andre land. Den hadde sin største fremvekst i første halvdel av 1700-tallet (da den faktisk også var statsreligion i Danmark-Norge i en periode under Christian VI, fra 1735 til 1746), så avtok den, men hadde senere flere nye fremvekstperioder, spesielt som frikirke- og lekmannsbevegelser.⁷ Mange har påstått at den har påvirket den nordiske protestantismens karakter sterkt og at noen av pietismens kjennetegn kommer til uttrykk i Norden den dag i dag.⁸

Innenfor rammen av en kort artikkel har jeg ikke rom for å regne opp alle av pietismens karakteristiske trekk. Jeg skal legge vekt på de trekkene som vil være viktige i forhold til litteratureksemplene jeg skal nevne senere. For pietistene er den jordiske tilværelsen gjennomsyret av synd, verden er fordervet, og man må derfor forakte den og vende seg bort fra den. Praktisk talt betyr det at man skal si fra seg alle verdslige gleder. Istedenfor slike gleder skal man velge et liv i fromhet, inderlighet, askese og forsakelse. Denne holdningen bygger på imitatio-Christi-tanker: Man skal etterligne Jesu liv og lidelse, det vil si at man ikke skal unngå lidelse og muligheter for oppofrelse, ja man skal kanskje til og med søke dem. Pietistene er nemlig overbevist om at det man ofrer i det jordiske livet, kan man få tilbake i det neste etter døden. Som Ibsens *Brand* sier i en berømt setning: »[E]vigt ejes kun det tabte«.⁹ Denne verdensanskuelsen henger sammen med en forestilling om en veldig streng Gud som ikke tilgir synder. Siden gjenvordigheter og lidelse betraktes som helt naturlige for menneskelivet, oppfatter man eventuelle spørsmål om deres berettigelse som fristelse. Det å betvile Guds hensikter er en storsynd. Det er da ikke

valued religious experience to heterodox spiritualists who rejected all organized religion«. Se også f.eks. BARNETT: 2011, 3–6 og BROWN: 1996, 11, 15, 106.

6 For en interessant forbindelse mellom pietisme- og vekkelsesbegrepet, se NIELSEN: 2013, 43–45.

7 Jf. f.eks. TVEIT: 2002, 133 og SAARNIVAARA: 2011, 245–246. Saarnivaara påstår til og med at »there was no nationwide revival comparable to the ones experienced by Lutherans in Finland, Sweden, and Norway« (ibid., 6).

8 Jf. f.eks. BROWN: 1996, 101, 105; SKY: 2015, 34; SMITH-SOLBAKKEN og WALLIN WEIHE: 2010.

9 IBSEN: 2007 (*Brand*), 382.

overraskende at en av definisjonene av pietisme lyder slik: »Pietismen er grunnlæggende en [...] skærpelse af eksistensangsten.«^{10/11}

›Religionsanalfabetisme‹ i Tsjekkia

Denne radikale kristentro har de fleste innbyggere i Tsjekkia ingen forståelse for fordi tsjekkere er av de absolutt mest ateistiske, eller iallfall mest irreligiøse nasjonene i verden, noe som lett kan belegges med statistikk. Ifølge en av de mest omfattende innsamlingene av tallmateriale utarbeidet av Pew Research Center »[t]here are six countries where the religiously unaffiliated make up a majority of the population: the Czech Republic (76 % are religiously unaffiliated), North Korea (71 %), Estonia (60 %), Japan (57 %), Hong Kong (56 %) and China (52 %)«.¹² Den samme institusjonen påstår også følgende: »When asked about their religion, 72 % of Czech respondents identify as atheist, agnostic or ›nothing in particular‹, and roughly two-thirds (66 %) say they do not believe in God.«.¹³

Noen kunne argumentere ved å si at de nordiske landene også pleier å regnes blant de minst religiøse i verden, og delvis ville de ha rett. Det kan man lese både i statistikkene og sosiologisk forskningslitteratur.¹⁴ Det finnes imidlertid en viktig og stor forskjell mellom Norden og Tsjekkia. Til tross for at de fleste innbyggere i Danmark, Norge og Sverige ikke tror på Gud og overnaturlige fenomener som man assosierer med kristen tro, har de relativt gode kunnskaper om kristne tradisjoner og kristen kulturarv:

¹⁰ NIELSEN: 2013, 40.

¹¹ Jeg er klar over at denne korte fremstillingen ikke kan være annet enn forenkende. Naturligvis finnes det forskjeller mellom de enkelte strømningene innenfor pietismen. For eksempel er Halle-pietismen strengere enn herrnhutismen som legger større vekt på glede (se f.eks. BREDSORFF: 2003, 46, 83; BROWN: 1996, 103; ENGER: 2016, 292; LARSEN: 2006, 23). Noen forskere skiller også mellom moderate og radikale pietister, men mange innrømmer at det er ytterst vanskelig om ikke umulig å trekke skillelinjene mellom disse to »leirene«: »There is no clear line between ›mainstream‹ Pietists and radical Pietists« (OLSON og COLLINS WINN: 2015, 12); »the lines between ecclesial and radical Pietism could often be fluid« (STROM: 2011, 390). I denne artikkelen er det i alle fall ikke nødvendig å tegne et særlig nyansert bilde av pietismefenomenet, siden jeg fokuserer på pietismens mørke aspekter som det utvilsomt finnes spor av i nordisk kultur og litteratur.

¹² LUGO et al.: 2012, 26.

¹³ SAHGAL: 2017, 25.

¹⁴ Se f.eks. Phil Zuckermans bok *Society without God* som er spesielt viet Danmark og delvis også Sverige. Zuckerman nevner også flere statistikker om nordboernes (mangel på) tro på Gud: Se ZUCKERMAN: 2008, 189–190, note 11.

[T]he majority of Danes and Swedes are still tax-paying members of their respective national churches, most Danes and Swedes prefer to get married in church, and a large majority of Danes and Swedes still choose to baptize their children under the auspices of a pastor (who, by the way, is usually a woman these days). Additionally, most Danes will see their sons and daughters go on to be confirmed in the church in early adolescence. But even these overt vestiges of Lutheran religiosity are seldom performed out of a sense of faith or spiritual conviction. Rather, Danes and Swedes overwhelmingly engage in these Christian rituals out of a sense of cultural tradition.¹⁵

While living among Scandinavians, I was struck by the fact that Danes and Swedes were [...] taught about the biblical stories as children, they learned religious songs and hymns, celebrated various religious holidays with their families, and they nearly all had Christian socialization experiences, most commonly in the form of confirmation classes. And yet, while the vast majority of Danes and Swedes that I interviewed had generally fond feelings about these ostensibly religious experiences [...], hardly any of them believed in the basic theological content.¹⁶

Nesten ingenting av dette finnes i Tsjekkia. De absolutt fleste tsjekkere går aldri i kirken, de gifter seg ikke i kirken og de får ikke sine barn døpt. Men ikke bare det. De fleste tsjekkere har absolutt ingen peiling på noen av de mest grunnleggende bibelske fortellingene, på kirkelige seremonier og på kristne tradisjoner. Man feirer jul, men for de fleste er det bare en dag når man får gaver under juletreet. Folk som bor i Norden i dag er altså lite religiøse, men kristendommen lever fortsatt i Norden i form av kulturell bevissthet eller tradisjon. Dette kan man slett ikke si om Tsjekkia der kristendommen er mer eller mindre død som kulturelt fenomen. Denne mangelen på kunnskaper om kristendommen har faktisk vært beskrevet som »religious illitracy«,¹⁷ altså »religionsanalfabetisme«. Følgende statistikk gjør forskjellen mellom Tsjekkia og de nordiske landene veldig tydelig: Mens antallet nordboere som betrakter seg selv som kristne varierer fra land til land fra omtrent 67 til 98 prosent (Sverige 67,2; Finland 81,6; Danmark 83,5; Norge 84,7; Island 95,0; Færøyene 98,0), er det bare 23,3% av tsjekkerne som kaller seg selv kristne. Derimot finnes det relativt få »religiously unaffiliated« i Norden, mellom 1,7 og 27% (Færøyene 1,7; Island 3,5; Norge 10,1; Danmark 11,8; Finland 17,6; Sverige 27,0), mens denne betegnelsen dekker mesteparten av Tsjekkias befolkning (76,4%).¹⁸

¹⁵ Ibid., 8.

¹⁶ Ibid., 152.

¹⁷ HAMPLOVÁ og NEŠPOR: 2009, 594.

¹⁸ LUGO et al.: 2012, 45–50.

I denne sammenligningen ›vinner‹ altså Tsjekkia med klar margin. Jeg har ikke plass her for å nevne alle mulige hypoteser til hvorfor Tsjekkia er så irreligiøs, jeg vil bare foreslå for leseren noe sekundærlitteratur om dette emnet og komme tilbake til Norden og nordisk litteratur.¹⁹

På grunn av sin ›religionsanalfabetisme‹ kan tsjekkere ikke engang forstå hva noen enkelte hendelser eller motiver i litterære verk dreier seg om. Spesielt mener jeg de mer radikale, ekstreme, fundamentalistiske religionsformene som f.eks. den pietistiske linjen i nordisk kultur representerer. Jeg skal illustrere hva jeg mener, med et par eksempler fra Ibsens verk. Alle de tre skuespillene jeg skal ta for meg, har en prest som enten hovedpersonen eller som en av hovedfigurene.

Ibsens *Brand* (1866)

Det første stykket jeg vil ta opp, er *Brand* fra 1866. Dette dramaet var ikke bare Ibsens store gjennombrudd innenfor Skandinavia, men det spilles fortsatt relativt ofte i Norge og det diskuteres om det den dag i dag. I tsjekkiske teatre derimot er dette skuespillet satt opp bare tre ganger (!): to ganger på 1920-tallet og en gang i 2010.²⁰ Her må jeg med en gang påpeke at Ibsen er den absolutt mest spilte nordiske dramatikerens på tsjekkiske scener, og han spilles nesten årlig. Når akkurat *Brand* spilles så sjelden, skyldes det etter min mening at dramaet handler om en prest som forkynner pietistiske verdier. Fra den vanlige tsjekkers perspektiv er Brand mer eller mindre sinnssyk og noen av hans ord og gjerninger er helt ubegripelige.

La meg være mer konkret. Brands sønn blir syk og doktoren forteller Brand at sønnen bare kan helbredes hvis Brand og hans kone Agnes flytter fra det mørke, kalde og våte bostedet i fjorden. Brand adlyder ikke doktoren fordi han synes at flytting ville være ensbetydende med å vise at han ikke har nok tiltro til Guds hensikter. Resultatet er at sønnen dør. Også Agnes dør på grunn av sin manns kompromissløse holdning. Han tillater henne ikke å sørge over sønnens død, og dette ødelegger hennes helse. Brands holdning stammer fra en overbevisning om at man ikke skal betvile og vegre seg mot Guds hensikter og at man ikke skal angre på det man taper i det jordiske liv. Til og med Brands begrep om kjærlighet

19 Se f.eks. SAHGAL: 2017, 25; HAMPLOVÁ og NEŠPOR, 2009: 591–594.

20 Se f.eks. »Brand (divadelní hra)«.

er uhyre strengt. Det bygger på forestillingen om den fryktinngytende, straffende Gud eller det jeg har kalt ›den redselsfulle gudstroen‹. Det kan illustreres for eksempel med dette sitatet:

Hvad Verden kalder Kjærlighed,
jeg ikke vil og ikke ved.
Guds Kjærlighed jeg kjender till,
og den er ikke vek og mild;
den er till Dødens Ræddsel haard,
den byder klappe, saa det slaar.²¹

På et tidspunkt kaster Brand nøklene til den nybygde kirken ut i elven og han oppfordrer noen andre mennesker fra bygda hvor han bor til å forlate alt de eier og følge ham til fjells: »Over Viddens frosne Bølge!/Gjennem Landet vil vi fare«. ²² Mange gjør som han sier i et anfall som vanskelig kan kalles annet enn religiøst svermeri. De trenger ingen virkelig kirke, for ifølge Brands ord skal hele naturen være deres kirke:

BRAND
Kirken har ej Maal og Ende.
Gulvet er den grønne Jord,
Vidde, Vang, og Hav og Fjord;
Himlen kun kan Hvælvet spænde
over, saa den vorder stor.
Der skal al din Gjærning gjøres ...²³

Ifølge sceneanvisningene »*hæves [Brand] i Vejret paa Mængdens Skuldre [...] Menneskemassen strømmer oppgjennem Dalen; faa blir tilbake*«. ²⁴ Til å begynne med kaller mengden ham for »Profet« ²⁵ og følger villig med, men snart blir de trette og vil vite »hvorlænge [de] skal stride« ²⁶ og hva deres »Sejers Pris« ²⁷ blir. De føler seg skuffet og bedratt når Brand svarer:

21 IBSEN: 2007, 280. Dette minner sterkt om uttrykket »straffende kjærlighet« som ble brukt av den pietistisk anlagte norske teolog og predikant Ole Hallesby (1879–1961) og latterliggjort av dikteren Arnulf Øverland i hans berømte foredrag »Kristendommen, den tiende landeplage« fra 1933, se ØVERLAND: 1933.

22 Ibid., 433.

23 Ibid., 430.

24 Ibid., 433, original kursiv.

25 Ibid., 438.

26 Ibid., 439.

27 Ibid.

BRAND

Hvorlænge Striden vare skal?
Den vare skal till Livets Ende,
till I har alle Offre bragt,

...

Og Sejersprisen? Viljens Renhed,
i Troen Flugt, i Sjælen Enhed, –

...

en Tornekran om Hvermands Tinding, –
se, det skal vorde eders Vinding!

MÆNGDEN *under rasende Skrig*

Forraadt, forraadt! Bedraget! Sveget!

BRAND

Jeg har ifra mit Ord ej veget.

ENKELTE

Du Sejr har lovet os ihænde; –
nu vil du den till Offer vende!

...

BRAND

Igjennem Offrets Ørkenvidder
gaar Vejen till vort Kanaan.
Till Sejr i Fald!²⁸

En slik oppfordring til å forlate hus og hjem og søke å oppnå et rent åndelig ideal ved å vandre på »*store øde Fjeldvidder*«²⁹ ville de fleste tsjekkere betrakte som rent vanvidd. Alt dette gjør det veldig vanskelig, om ikke umulig for tsjekkere å finne positive egenskaper i Brands karakter. Hvorfor er dette viktig? Alle som har lest *Brand* nøye nok, vet at hovedpersonen egentlig er ganske tvetydig. Hans mot, handlekraft, personlige integritet og uvillighet til å inngå kompromiss gjør ham i stor grad beundringsverdige, både i øynene til noen av dramaets personer og i øynene til mange lesere og teatergjengere. Men jeg tør påstå at hos de irreligiøse tsjekkerne blir disse egenskapene for det meste overskygget av hovedpersonens totalt livsfjendtlige, fundamentalistiske budskap. I alle fall tror jeg at det ville være helt ubegripelig for de fleste tsjekkere hvis de fikk

28 Ibid., 439–441, original kursiv.

29 Ibid., 436, original kursiv.

greie på at mange av Ibsens samtidige på 1860-tallet og enda senere betraktet Brand som en positiv helt.³⁰

Av alle disse grunnene er det altså ikke overraskende at *Brand* nesten aldri spilles i Tsjekkia. Men jeg vil nå se nærmere på to andre Ibsenstykker som har vært spilt oftere, *Gengangere* fra 1881 og *Rosmersholm* fra 1886.

Ibsens *Gengangere* (1881)

En av hovedskikkelsene i *Gengangere* er Pastor Manders. Han er en moralsk hykler og er derfor helt annerledes enn Brand. Men noen av verdiene han forsvarer, er også pietistiske verdier. For eksempel fordømmer han alle kunstnere som syndige og moralsk fordervete og han er overbevist om at man ikke skal søke lykke i det jordiske livet. Han sier for eksempel til fru Alving: »Det er just den rette oprørsånd at kræve lykken her i livet. Hvad ret har vi mennesker til lykken? Nej, vi skal gøre vor pligt, frue!«. ³¹

Allerede dette er bisart nok for de fleste tsjekkere, men jeg vil påpeke noe som kanskje kan virke enda mer uforståelig. Pastor Manders er fru Alvings rådgiver i forretningsmessige saker. Når de snakker sammen om barneasylet fru Alving fikk bygd, spør Manders henne: »Skal asylbygningene assureres eller ikke?«. ³² Fru Alvings første reaksjon er: »Ja naturligvis må de assureres«, ³³ men Manders overtaler henne etter hvert til ikke å forsikre asylet. Senere i handlingsforløpet brenner asylet ned. Det som er veldig interessant her, er hvordan Manders argumenterer for at bygningene ikke skal forsikres. Han sier blant annet: »Asylet skal jo dog ligesom helliges til en høyere livsoppgave«. ³⁴ Hvis bygningene forsikres, »kunde [man] virkelig så såre let komme til at opfatte det, som om hverken De eller jeg havde den rette tillid til en høyere styrelse«. ³⁵ »vi har på ingen måde lov til at vække forargelse i menigheden [...] [V]i må stole på, at en sådan anstalt har lykken med sig, – ja, at den står under en særlig beskærmelse«. ³⁶

30 For Brand som en positiv helt, se f.eks. HEIBERG: 1978, II8; MEYER: 1971, 247–249.

31 IBSEN: 2008, 429.

32 Ibid., 409.

33 Ibid.

34 Ibid., 410.

35 Ibid., 411.

36 Ibid., 413.

Denne idéen om ikke å forsikre hus mot skade fordi det ville bety at man ikke har tillit til Gud, tror jeg er helt ubegripelig for de irreligiøse tsjekkerne. For dem er religion noe som ikke må blandes med rent praktiske, jordiske saker som forsikring mot brann. Jeg tror at tsjekkere faktisk ville være enig i hva den karikaturaktige Provsten i dramaet *Brand* sier til hovedpersonen: »Men Liv er et og Tro et andet;/det skader begge, blir de blandet«. ³⁷

Ibsens *Rosmersholm* (1886)

I Ibsens skuespill *Rosmersholm* er den ene av hovedpersonene, Johannes Rosmer, »forhenværende sogneprest«. ³⁸ Han og Rebekka West bor på hans herregård. De er ikke gift, så de lever i et »syndigt forhold« etter da-tidens mening. Dramaet byr på mange motiver som man kan forbinde med den pietistiske linjen i nordisk religiøst liv, men jeg skal bare velge et par eksempler som er spesielt relevante for det tsjekkiske perspektivet.

Først og fremst ville de fleste tsjekkere betrakte en stor del av dette stykket ganske lite troverdig fordi Rosmer og Rebekka har vært dypt forelsket i hverandre og lenge har bodd i samme hus, men ikke ser ut til å ha hatt sex med hverandre. Psykologisk sett er dramaet veldig komplisert, og årsakene til deres avholdenhet kan være flere, men problematikken er også tydelig forbundet med den pietistiske åndelige arven Rosmer er belastet med. Han har alltid vært redd for lidenskap. For eksempel sier han om sin avdøde kone Beate: »Jeg har jo fortalt dig om hendes ustyrlige, vilde lidenskabelighed, – som hun forlangte, jeg skulde gengælde. Å, den rædsel, hun indgød mig!«. ³⁹ På et tidspunkt forteller han Rebekka: »Det var hos dig, jeg følte denne stille, glade, begærløse lyksalighed [...] [V]ort forhold har været et åndeligt ægteskab«. ⁴⁰ Rebekka tilstår at hun opprinnelig også var en lidenskapelig person, men så adlet Rosmer hennes sinn og hun oppdaget »[d]en store, forsagende kærlighed«. ⁴¹ »Begærløse lyksalighed«, »åndeligt ægteskab« og »forsagende kærlighed« i et forhold mellom mann og kvinne? Noe slikt finnes ikke, ville nok de fleste tsjekkere si.

³⁷ Idem: 2007, 4II.

³⁸ Idem: 2009, 326.

³⁹ Ibid., 387.

⁴⁰ Ibid., 439.

⁴¹ Ibid., 479.

Det siste eksemplet jeg vil gi, er latter- og skrikmotivet. Rosmer ler aldri, og det sies om Rosmersholm at barn aldri har skreket eller ledd der:

MADAM HELSETH

Små barn skriger ikke på Rosmersholm, frøken.
REBEKKA ser på hende
Skriger de ikke?

MADAM HELSETH

Nej. Her på gården har de små barn aldrig brukt at skrike, så længe folk kan mindes.

REBEKKA

Det var da underligt.

MADAM HELSETH

Ja, er ikke det underligt? Men det ligger til slægten. Og så er der én underlig ting til. Når de blir større, så lær de aldrig. Lær aldrig, så længe de lever.

REBEKKA

Det vilde da være besynderligt –

MADAM HELSETH

Har frøkenen nogen eneste gang hørt eller set pastoren lé?

REBEKKA

Nej, – når jeg tænker mig om, så tror jeg næsten, De har ret. Men menneskene lær nu i det hele ikke meget her på disse kanter, synes jeg.

MADAM HELSETH

De gør ikke det. Det begyndte på Rosmersholm, siger folk. Og så har det vel bredt sig ud, som et slags smitte, det også, kan jeg tro.⁴²

Hvis man leser *Rosmersholm* uten å vite noe om pietismen, kan man lett synes at dette motivet rett og slett er et symbolsk uttrykk for Rosmerslek- tens tungsindighet, og man kan kanskje også synes at det er en overdreven, søkt symbolikk fra Ibsens side, for det at små barn ikke skriker og ler, kan jo ikke betraktes som en virkelighetstro fremstilling. Men hvis man har noen grunnleggende kunnskaper om pietismen, kan man bli klar over at dette faktisk ikke behøver å være så symbolsk og søkt som man ellers kan ha synes, men at det delvis er et realistisk element. Pietismen forbyr verdslige fornøyer, og dette inkluderte i noen pietistiske menigheter

⁴² Ibid., 431–432.

konkrete forbud mot dans, musikk, teater, kortspill, velsmakende mat og til og med latter:

In the middle years of the nineteenth century Norse pietism seems to have been often as grim and narrow as Calvin's Geneva, or Covenanting Scotland. Not only was it questioned by its devotees whether a Christian might play piano or violin, or sing anything but psalms or hymns; even laughter was wicked. Pious women were deeply disturbed, for example, because Gisle Johnson, though a professor of theology, was seen, when talking in the street, several times to laugh!⁴³

De små barna som ikke skriker og ler på Rosmersholm, er i denne konteksten altså ikke nødvendigvis overdreven symbolikk, men kan ha hatt ganske reelle forbilder i 1800-tallets Norge: I den pietistiske oppdragelsen som var vanlig i store deler av Norge fikk barn rett og slett ikke lov til å le. Men det er ytterst sannsynlig at de fleste tsjekkere aldri skaffer seg en slik innsikt siden de ikke vet noe om pietismen og lignende fenomener. Barna som ikke skriker og ler på Rosmersholm vil da bare forekomme dem å være et veldig merkelig og unaturlig innslag.

Konklusjon

Jeg håper jeg i denne artikkelen har greid å vise at de pietistiske temaene og motivene i nordisk litteratur kan virke temmelig fremmede og av og til kanskje helt uforståelige for tsjekkere fordi slike fenomener er helt annerledes enn deres egne livserfaringer og væremåter. De hjerteløse og fryktinngytende dimensjonene ved gudstroen som jeg har gitt noen eksempler på, er så langt unna tsjekkernes erfaringsverden at jeg tror de ikke engang er lett å begripe som et historisk fenomen. Men siden de ofte fremstilles i klassisk nordisk litteratur og finnes i andre kulturuttrykk som film og malerkunst, er det ikke overraskende at noen betrakter dem som »typisk nordiske«. Fra et tsjekkisk perspektiv kan altså den redselsfulle gudstroen tolkes som (en del av) en nordisk kulturell eksepsjonalisme.⁴⁴

43 LUCAS: 1962, 132, note 1.

44 The work on this article was supported by the European Regional Development Fund project »Creativity and Adaptability as Conditions of the Success of Europe in an Interrelated World« (reg. no.: CZ.02.1.01/0.0/0.0/16_019/0000734).

Bibliografi

- BARNETT, Christopher B.: *Kierkegaard, Pietism and Holiness*. London, New York: Routledge, 2011 (= Ashgate New Critical Thinking in Religion, Theology and Biblical Studies).
- BELLER, Manfred: »Stereotype«. I: Beller, Manfred, og Joep Leerssen (red.): *Imagology. The Cultural Construction and Literary Representation of National Characters*. Amsterdam, New York: Rodopi, 2007 (= Studia Imagologica; 13), 429–434.
- »Brand (divadelní hra)«. [https://cs.wikipedia.org/wiki/Brand_\(divadeln%C3%AD_hra\)](https://cs.wikipedia.org/wiki/Brand_(divadeln%C3%AD_hra)) [1. januar 2020].
- BREDSORFF, Thomas: *Den brogede oplysning. Om følelsernes fornuft og fornuftens følelse i 1700-tallets nordiske litteratur*. København: Gyldendal, 2003.
- BROWN, Dale W.: *Understanding Pietism*. Rev. utg. Nappanee, IN: Evangel, 1996.
- ENGER, Trond: »Hans Nielsen Hauges religiøse bakgrunn. Pietismen«. I: *Kirke og kultur* 120:3 (2016), 287–293.
- HADJÍKOVÁ, Karolína: »Samostatné ›ejhle poznání‹ zanechá v dětech hlubší stopu.« Intervju med Dagmar Hartlová. 24. september 2019. <https://www.meander.cz/rozhovory-s-autory/dagmar-hartlova/> [1. januar 2020].
- HAMPLOVÁ, Dana, og Zdeněk R. NEŠPOR: »Invisible Religion in a ›Non-Believing‹ Country. The Case of the Czech Republic«. I: *Social Compass* 56:4 (2009), 581–597.
- HEIBERG, Hans: »... født til kunstner«. *Et Ibsen-portrett*. Oslo: Den norske Bokklubben, 1978.
- IBSEN, Henrik: *Episk Brand. Brand. Peer Gynt*. I: Ystad, Vigdis, et al. (red.): *Henrik Ibsens skrifter* 5. Oslo: Aschehoug, 2007.
- IBSEN, Henrik: *Samfundets støtter. Et dukkehjem. Gengangere. En folkefiende*. I: Ystad, Vigdis, et al. (red.): *Henrik Ibsens skrifter* 7. Oslo: Aschehoug, 2008.
- IBSEN, Henrik: *Vildanden. Hvide heste. Rosmersholm. Fruen fra havet*. I: Ystad, Vigdis, et al. (red.): *Henrik Ibsens skrifter* 8. Oslo: Aschehoug, 2009.
- INGESMAN, Per: »Introduction«. I: Ingesman, Per (red.): *Religion as an Agent of Change. Crusades – Reformation – Pietism*. Leiden, Boston: Brill, 2016 (= Brill's Series in Church History and Religious Culture; 72), 1–30.
- LÁNSKÝ, Tomáš: »Středověk trestal rychle a různě, říká historik Vondruška nad novou knihou«. Intervju med Vlastimil Vondruška. 29. september 2016. https://www.impuls.cz/regiony/liberecky-kraj/rozhovor-se-spisovatelem-vlastimilem-vondruskou-o-nove- knize.A160929_154605_imp-liberecky_kov [1. januar 2020].
- LARSEN, Kurt E.: »Pietismebegrebet og Danmark«. I: Ekstrand, Sixten (red.): *Pietistisk och herrnhutisk väckelsekultur i Norden. Föreläsningar vid Nordvecks konferens i Christiansfeld 25–27.8 2005*. Åbo: Åbo Akademi, 2006, 11–25.
- LEYENS, Jacques-Phillipe, Vincent YZERBYT og Georges SCHADRON: *Stereotypes and Social Cognition*. London, Thousand Oaks, New Delhi: SAGE, 1994.
- LINDBERG, Carter: »Introduction«. I: Lindberg, Carter (red.): *The Pietist Theologians. An Introduction to Theology in the Seventeenth and Eighteenth Centuries*. Malden, MA, Oxford, Carlton: Blackwell, 2005 (= The Great Theologians), 1–20.
- LOFTSDÓTTIR, Kristín, og Lars JENSEN (red.): *Whiteness and Postcolonialism in the Nordic Region. Exceptionalism, Migrant Others and National Identities*. London, New York: Routledge, 2012 (= Studies in Migration and Diaspora).

- LUCAS, Frank Laurence: *The Drama of Ibsen and Strindberg*. London: Cassell, 1962.
- LUGO, Luis, et al. (red.): *The Global Religious Landscape. A Report on the Size and Distribution of the World's Major Religious Groups as of 2010*. Washington, D.C.: Pew Research Center, 2012.
- MEYER, Michael: *Ibsen: A Biography*. Garden City: Doubleday, 1971.
- Minverden: »Jaké jsou Skandinávské [sic] knihy pro děti dnes?«. 5. januar 2007. <<http://minverden.blog.cz/0701/jake-jsou-skandinavske-knihy-pro-deti-dnes>> [1. januar 2020]
- NIELSEN, Erik A.: *H.A. Brorson. Pietisme, meditation, erotik*. København: Gyldendal, 2013.
- NÜNNING, Ansgar: »Stereotyp«. I: Nünning, Ansgar (red.): *Metzler Lexikon Literatur- und Kulturtheorie*. 4. utg. Stuttgart, Weimar: Metzler, 2008, 679–679.
- OLSON, Roger E., og Christian T. COLLINS WINN: *Reclaiming Pietism: Retrieving an Evangelical Tradition*. Grand Rapids, MI, Cambridge: Eerdmans, 2015.
- SAARNIVAARA, Uuras: *They Lived in the Power of God: Lutheran Revival Leaders in Northern Europe*. Overs. Rodger N. Foltz og Aila Saarnivaara Foltz. Minneapolis, MN: Ambassador, 2011 (= AFLC Heritage Series).
- SAHGAL, Neha, et al. (red.): *Religious Belief and National Belonging in Central and Eastern Europe. National and religious identities converge in a region once dominated by atheist regimes*. Washington, D.C.: Pew Research Center, 2017.
- SKY, Jeanette: *Religion og fortelling: Fra Ingmar Bergman til Harry Potter*. Oslo: Pax, 2015.
- SMITH-SOLBAKKEN, Marie, og Hans-Jørgen WALLIN WEIHE: »Moralismen og den stygge nytelsen«. I: *Rus & samfunn* 4:6 (2010), 32–34.
- STEHLÍKOVÁ, Karolína: »Contemporary Scandinavian Drama on Czech Stage (Coping with the Cliché about Dark and Tragic Scandinavian Production)«. I: Sibińska, Maria, et al. (red.): *Nordisk drama. Fornysler og transgressioner/Nordic Drama. Renewal and Transgression. Foredrag fra den 27. studiekonferencen i International Association for Scandinavian Studies*. Gdańsk: Fundacja Rozwoju Uniwersytetu Gdańskiego, 2010, 328–335.
- STROM, Jonathan: »Pietism«. I: McFarland, Ian A., et al. (red.): *The Cambridge Dictionary of Christian Theology*. Cambridge: Cambridge University Press, 2011, 389–390.
- TVEIT, Sigvald: »Fra Fjord og Fjære, fra Fjeld og dyben Dal«. Magnus Brostrup Landstad – salmist og kirkesalmebokforfatter«. I: *Kirke og kultur* 106:2 (2002), 131–146.
- VRBOVÁ, Jarka: »Hemmeligheten bak den norske litteratursuksessen«. I: *Revue Prostor* 87/88 [Norsk inspirasjon. Samfunnskultur i tsjekkisk-norsk dialog] (2010), 251–258.
- Webmagazín Rozhledna*: »Přízivci severské kultury, těšte se!«. 9. oktober 2013. <http://www.webmagazin.cz/index.php?styp=all&id=13570> [1. januar 2020].
- ZUCKERMAN, Phil: *Society without God: What the Least Religious Nations Can Tell Us about Contentment*. New York, London: New York University Press, 2008.
- ØVERLAND, Arnulf: »Kristendommen, den tiende landeplage«. 1933. <<http://virksommeord.no/tale/387/>> [1. januar 2020].

DAVIDE FINCO, University of Genoa

In Search of the Swedish Soul among the Stereotypes
The Italian Film *Il Diavolo* (1963, *To Bed or Not to Bed*)

i. *Il Diavolo* as paradigmatic example and as exception

The Nordic countries have long represented something exotic for Italians: even in recent times, the Italian image of Scandinavia was of something attractive, mysterious, and an unceasing source of stereotypes. This was, of course, even more true in the 1960s, when Italians generally knew much less of Northern Europe than today. The Italian image of Scandinavia in the 1960s was nurtured by regular mention of such points of reference as the efficacy of the welfare state: the Swedish welfare state, in particular, boasted at the time a nearly incomparable renown, so that Italians often talked (and still talk) about a ›Swedish model‹ – implicitly including other Nordic societies – so as to make Sweden a sort of metonymy for the whole Scandinavia. The vision of Sweden as a politically and economically far more developed country, which had in addition experienced a very long period without war, was constantly linked to the idea of a society in which people were emancipated, women had the same rights and freedoms as men, and social relations had essentially been re-defined in comparison to those in Southern Europe. A privileged experience of nature was also seen as quintessential to the Swedish (or Northern) way of life, and this was said to enhance a more ›natural‹ management of gender relationships and to engender a higher degree of spontaneity, authenticity and personal satisfaction.

All of these elements come together to constitute the background of the film on which this contribution focuses (and of several Italian films aiming to represent Sweden in the 1960s and 1970s), in which Italian stereotypes about Sweden are staged and first assumed, then questioned, as the story unfolds; the purpose of this contribution is to present the film *Il Diavolo* [lit. The Devil] (1963) in all its ambivalence – as a paradigmatic example of Italian stereotypes of Sweden, but at the same time as a noteworthy attempt to build (or at least suggest) an alternative image of the Swedish people as more mysterious, and harder to explore, than might have been imagined. From an Italian perspective, both the stereotypes and the mystery contributed to the perception of Scandinavian excep-

tionalism; assumptions at the time about Swedish culture (in its patent and marked otherness) are constantly entwined with the perception of something unexpected and inexplicably different, with the protagonist of the film swinging between his typifying of Sweden and his curiosity to learn more about its society.

1.1. The cultural context: the Italian-style comedy of the 1960s

To better understand the cultural scenery against which the film was staged, it may be useful to briefly take the media and artistic context into account. Italian cinema around the end of the Second World War developed a very realistic and at stances documentary language (not, however, lacking in pathos), which was termed neorealism. This was the fruitful and necessary challenge of representing the hard reality of Italian daily life in the 1940s. The most notable contributions to this movement came from such directors as Roberto Rossellini, Mario Mattoli, Alessandro Blasetti, Luchino Visconti and Vittorio De Sica. The trend, which had some antecedents in the 1920s and 1930s, constituted the main route away from the propagandistic cinema of the fascist regime, but it was also a return to the portrayal of concrete everyday life in a period marked by very rapid change. From the 1950s onwards, however, it was mainly the Italian-style comedy that described the very fast and deep transformations in a society that between 1958 and 1963 was experiencing an economic boom. The Italian-style comedy started out as a lighter form of neorealism and one more attractive to its viewers, who sought escapism rather than the pitiless faithful portrayal of reality.

The term *commedia all'italiana* (Italian-style comedy) was commonly used by critics first in the 1970s. The essential trait of this genre was to deal with serious, hard questions in a comic, paradoxical or even grotesque manner. Such films built up an inventory that represented Italian society across a large variety of situations and nuances. In the 1960s, some directors and screenwriters had decided to follow the Italian abroad, so as to observe (and play with) other cultures. Sweden was one of the first settings for this development of the Italian comedy. *Le Svedesi* [The Swedish girls] (1960) was a first try at dealing with relationships between Latin men and Scandinavian women in the form of a traditional comedy. The film involves three naïve young male friends who go north with two aims in mind: carrying out illegal trade and having love affairs

with those notorious emancipated women. In Sweden they are hosted and helped by an Italian friend, who occasionally takes the chance to display and exaggerate the degree of innovation he has experienced there. The plot displays comic situations, in which Nordic women prove to be difficult, if not impossible, to conquer. Eventually two of the Italians return home, leaving the third friend behind in Sweden to start a family there. This film was inspired after a fashion by Silvano Ambrogi's novel *Le Svedesi* (1959),¹ in which the arrival of Swedish girls in a little town in Italy is eagerly awaited, but the longing for their arrival becomes the pretext for recounting the day-to-day summer of young Italian men in 1950s Tuscany – and for reproducing their rough vision of young foreign women. The Swedish girls never actually arrive, and instead we have a very effective portrayal of Italians that is both lively and melancholic.

2. Genesis and plot: how to represent the Swedish silences?

Il Diavolo is considered one of the pioneering contributions to the fruitful genre of the Italian travel comedy or comedy of Italians abroad. It is not clear who had the first idea for the film, the screenwriter, Rodolfo Sonego, or the protagonist, Alberto Sordi: we have two different explanations for the genesis of the film, both interesting. The producer Dino De Laurentiis described a discussion in which Sordi, who was already very famous and a star of the Italian comedy at the time, said he was considering playing a married Italian businessman on a trip to Sweden. His character was banking on having several passionate love affairs with those emancipated Nordic women, but in the event he would fail on every occasion – generating numerous comical and pathetic situations – and eventually he would have to return to Italy with no conquests made.² This

1 AMBROGI: 1959.

2 KEZICH and LEVANTESI: 2001, 154. »Un giorno lui [Alberto Sordi] viene da me, dovevamo decidere il prossimo film e mi dice: »Io ce l'ho un film che vorrei fare. La storia di un italiano che va in Svezia con l'idea di un mondo di donne belle dove la scopata è facile; e invece torna senza averne scopata proprio nessuna«. Dico: »A me l'idea piace, facciamola scrivere«. »No, non si può scrivere. Sonego può scrivere una, due, cinque pagine e basta. L'idea insomma. Ti devi fidare. Io parto con lui, prendiamo come regista Gian Luigi Polidoro, ci portiamo dietro solo Tonti come operatore, la troupe la prendiamo sul posto e cogliamo aspetti veri della vita svedese, stando lì, calandoci nella loro realtà«. A questa impresa senza *script* io diedi il via: e loro cominciarono a girare già sul treno e fecero una cosa abbastanza interessante [...]«. [One day he [Alberto Sordi] comes to me, we had to decide about the next film, and he tells me: »I've got a film I'd

essential plot already hints at the (upsetting and frustrating) encounter with a society that was so much talked about for its development, emancipation, and lack of scruples or feelings of shame. The protagonist's erotic desire, however, is interpreted as the core of the film, as the title chosen for the American market (*To Bed or Not to Bed*) testifies.

The project that Sonego described was altogether more developed. A few years earlier, in 1960, he had worked on the film discussed above, *Le Svedesi*. On his return to Italy, he recounted how he started remembering »the Swedish silences«. Sonego felt that something Nordic was innate in his own attitude, something Germanic that was somehow already present in the north-east of Italy, from which he came.³ He began to imagine a kind of travel diary with no plot, but he had the strong feeling that he would make something relevant out of it.

Sembrava un progetto pericolosissimo, da pazzi [...] Sarei ripartito per la Svezia come un ragazzo dell'Italia del Nord che aveva frequentato i circoli del cinema, che aveva visto i film tedeschi e Dreyer, che ammirava la serietà e l'eleganza di Bergman e che, nonostante tutto, era rimasto profondamente cattolico in un paese ormai agnostico./Quello che mi affascinava e sgomentava della Svezia era la tangibile presenza di un futuro che sarebbe toccato a tutti. Non lo spavento delle guerre atomiche diffuso in quegli anni, ma un destino di solitudine e di indipendenza nell'uomo, nella donna, nella coppia. Un sentimento che in verità non avevo riscontrato l'estate precedente lavorando lì per *Le svedesi*, ma che sapevo avrei immancabilmente trovato d'inverno, con la neve e il buio alle tre del pomeriggio. Un viaggio dentro un paese laico avanti di quarant'anni su tutto il resto del mondo, sull'America e sulla Russia ugualmente puritane, su una Italia mezza bigotta e mezza pagana./*Volevo fare un film sul futuro dell'anima*. Non mi interessava quello che sarebbe accaduto ai personaggi del film, prevedevo che per la prima volta avrebbero dovuto esserci anche lunghe sequenze mute.⁴

like to do. It's the story of an Italian who goes to Sweden with the idea of a world of beautiful women where fucking is easy; and, on the contrary, he comes back without any fuck at all. I reply: ›I like this idea, let's have it written. ›No, you can't write it. Sonego can write just one, two, five pages, and that's all. The bare idea, nothing more. You have to trust us. I'll leave with him, we'll take Gian Luigi Polidoro as the director, we'll just take [Aldo] Tonti as a cameraman, we'll enrol the troupe there and take up Swedish real life, while we are there, merging into their reality. I let this project start without any script: and they began to shoot already on the train and made something interesting enough [...]]. Other reports (FOFI and FALDINI: 20II, 149) indicate that it was actually Sonego who launched this enterprise, whereas Sordi was initially a bit worried about it. All translations from the Italian are my own.

3 SANGUINETI: 2015, 220.

4 R. Sonego reported in *ibid.*, 220–221, my italics.

[It looked like a very dangerous, crazy project [...] I would leave for Sweden again as a Northern Italian young man who had attended film societies, who had seen German films and Dreyer's films, who admired Bergman's professionalism and elegance, and who, in spite of all, remained deeply catholic in a now agnostic country./Sweden fascinated and frightened me because of the tangible presence of a future for which all of us, sooner or later, were bound. Not the fear of atomic war, which was so common in those years, but a destiny of solitude and independence for men, for women, for couples. A kind of feeling that actually I had not perceived while working on *Swedish girls*, but that I knew I would undoubtedly find in winter, with snow and darkness at three o'clock in the afternoon. A journey through a secular country that was forty years ahead of the rest of the world, of America and Russia, which were both puritan, and of Italy, which was half-bigoted and half-heathen. *I wanted to make a film about the future of the soul*. I was not interested in what would happen to the characters, I planned, for the first time, to make use of long mute scenes.]

Sonego later described the making of this film as something unique and impossible to reproduce: the lack of a proper script meant that the whole cast had to fully experience Swedish society in search of inspiration, so that several scenes are a slightly modified version of real experiences. This spontaneity places the film between fiction and documentary, a counterpart to some of the better known but more stereotyped docufilms about Sweden made in the same decade. I am referring here, in particular, to *Svezia. Inferno e Paradiso* [*Sweden. Heaven and Hell*] (1968) and to the less famous *Nude, Calde e Pure* [*Naked, Hot and Pure*] (1965). *Le Svedesi* itself, born of the collaboration between the same director and scriptwriter – Gian Luigi Polidoro and Rodolfo Sonego – as *Il Diavolo*, was considered by its director a neorealistic film. It was partly based on two different projects, one on Swedish young people's everyday life and one on Italian workers in Sweden, that had led to the production of two very short films before the long one.⁵

3. Within the stereotypical frame: from social beliefs to narrative tools

All these examples – including, of course, *Il Diavolo* – stage stereotypes, regardless of the differences. A definition of the stereotype and its social and aesthetic function will therefore be essential to our examination of what happens in the film. One can start from the assumption that:

⁵ Ibid., 201–203.

A stereotype is the verbal expression of a belief relating to social groups, or to individuals as members of such groups. It takes the logical form of a judgement, often value-laden, which awards or denies particular characteristics to a group of people, with unjustified simplification and generalization.⁶

In addition, the use of stereotypes implies a particular approach to reality and the knowledge of it, namely »as (i) an ordering process, (ii) a ›short cut‹, (iii) referring to ›the world‹ and (iv) expressing ›our‹ values and beliefs«.⁷

Stereotypes are primarily based on a lack of knowledge and experience of hearsay, leading to a widespread, but largely stable, typification. In modern societies, this phenomenon may even be associated with »an excess of information and sensual impressions«.⁸ Essentially, stereotypes are often related to power relationships within a society;⁹ they express and reinforce the superiority of whoever is »in«, as opposed to the inferiority of whoever is not.¹⁰ Stereotypes are a »necessary, indeed inescapable, part of the way societies make sense of themselves, and hence actually make and reproduce themselves«,¹¹ and can therefore be examined from a social perspective. But they also have a potent aesthetic function, in so far as they provide sets of traits and features that make plot and dramatization possible. In this respect, a distinction between *social types* and *stereotypes*¹² appears particularly pertinent to the analysis of *Il Diavolo*: on the one hand, there are those who belong to and are expected to be found in society (as with the film's protagonist in the Italian society), and these are social types; and on the other hand, there are those who do not belong to that society and are therefore the outsiders, the stereotypes. Their otherness is irreducible, or (better) assumed to be so (as with the Swedes in the film). A social function (stereotype) is in this way turned into a mode of characterization (type). Both can be used for aesthetic purposes.

6 QUASTHOFF: 1973, 28, quoted in SCHRÖDER: 1997, 122.

7 DYER: 1993, II, commenting on Walter Lippmann's (see LIPPANN: 1956) most relevant notes in defining a stereotype.

8 SCHRÖDER: 1997, 129.

9 BERGER and LUCKMANN: 1967, 127.

10 DYER: 1993, 14.

11 Ibid., 12; see also SCHRÖDER: 1997, 129 on this point.

12 KLAPP: 1962.

This is where the most relevant and problematic features for the survey attempted in this contribution come into view. In the first place, the film's protagonist is alone (that is far from his own society, whose alleged ›values‹, ›beliefs‹ and ›faults‹ he remains the only one to represent) as he visits the ›others‹ and explores their alterity in their own country. Second, the protagonist is clearly a social type, which means that he does not change during the film but fulfils his own role in comic or grotesque situations; yet, as stated, the film is also making fun of the stereotype of Swedish women as easy to have love affairs with because of their permissive customs. Third, the deconstruction of stereotypes about Northern people is displayed in two very different patterns: first, starting from the widespread belief in Swedish women's erotic availability in a ›godless‹ country, and second, developing a personal experience (the screenwriter's) of something fascinating but still mysterious, which is suggested and hinted at throughout the film but never thoroughly explained, and therefore plays out at a higher dimension. In the following, I will try to show how these aspects work together and how they display Northern otherness and exceptionalism.

4. An Italian trying to cope in Sweden: from dreams to frustration

4.1. General remarks

Il Diavolo is set entirely abroad. It begins with the protagonist, Amedeo Ferretti (Alberto Sordi), leaving Italy on a train for Sweden, and it ends with Ferretti on the train returning home, alone. This circularity is highlighted by Ferretti's voiceover, expressing similar thoughts at the end to those he voices at the beginning, yet with a different conclusion. In spite of its two international awards (Golden Bear for the film, Golden Globe for the protagonist), this movie is nowadays very little known in Italy and has certainly been overtaken by many other films by Sordi, though this was likely also due to the controversial reviews it received from the Italian critics. In Sordi's career, the project testified both to his very fruitful collaboration with Sonego (nearly a brand in Italian cinema) and to the first quarrels between the two, as Sordi's ambition to write and direct his own films (which he was to fulfil a few years later) began to take shape.

Sordi's character exhibits all the attitudes for which he was known in Italy, here as the aspiring Latin lover. He displays the vices and faults of a common man, like a kind of ambivalent honesty, although he will take advantage of a situation whenever he can, or the hypocrisy with which he reminds his Catholic values as he waits for his chance to have an adulterous affair. He is animated by a kind of inferiority complex, which causes him to highlight his own open-mindedness and supposedly progressive ideas in spite of the fact that he comes from a country that is less advanced than Scandinavia in terms of customary behaviours. On the whole, the character's work on his own appearance and behaviour is unmasked by his awkwardness and simplicity, something that for the most part renders this character nice, funny, and even lovable because of his naivety. Several scenes present typical comic situations in the successful and expected repertoire of the period; yet the film mainly explores a range of tones, from the comic to the dramatic, even the elegiac. The settings are nearly always elegant and refined (because Ferretti is mostly in the company of wealthy people), and this connotation is highlighted by the soundtrack, a lively blending of jazz melodies; in strict connection with this, the film evidently aims to show a collection of beauties, as well as beautiful views of the North (not least of Swedish landscapes). But this elegance exaggerates Ferretti's gracelessness even more. He is very far from the image of the charming man he would like to show: on the contrary, he is an ordinary man, swinging back and forth between his catholic education and a few progressive tendencies he occasionally mentions. His scruples, fears and behaviour therefore make him embody stereotypes about Italy – which in turn prepares the ground for a deeper comparison between the Italian and Swedish way of life.

The structure of the film is clearly based on a thesis that is proved false (hence the protagonist's differing impressions at the beginning and the end of the film). Ferretti is a leather and fur trader who is making his first trip abroad, and his first without his wife, as the protagonist himself says in his very first words. He recounts how the day before his departure, his wife had accidentally picked up his guidebook and had come across an embarrassing portrayal of Swedish women:

Le ragazze non ti chiederanno chi sei, quanti anni hai, se hai moglie o figli. Non ti faranno sciocche domande. Una di loro ti prenderà per mano, ti porterà nella sua stanza, accenderà due candeline, ti guarderà negli occhi in silenzio; e

in quello sguardo profondo e misterioso comprenderai che prima di allora non eri mai stato un uomo felice.

[Girls will not ask you who you are, how old you are, if you have a wife or children. They will not ask you silly questions. One of them will take you by the hand, will take you into her room, will light two small candles, will stare at you in silence; and, in that deep and mysterious glance, you will understand that you have never before been a happy man].¹³

This is the thesis that typifies Ferretti from the beginning: he will steadily pursue his goal with this mantra in mind. At the same time, however, his curiosity about Swedish society will lead him to try to acquire a better knowledge of it whenever possible: as a consequence, he constantly acts both as a typified Italian character placed in an estranging environment (in a sort of social experiment) and as a cultural mediator – however unprepared – of Swedish society for Italians.

This provocative – to present-day Italian viewers – depiction of Swedish women (though an effective summary of an urban legend)¹⁴ – contains two further noteworthy elements. First, it is women who will be Ferretti's door to Swedish culture and mystery; while male figures will explain the main features of the Swedish worldview rationally (as happens in three conversations), women will offer him a deep and irrational but involving experience of it, with unsettling and partly frightening outcomes. The cultural clash therefore acquires a gender connotation, with the distance between men and women – even in advanced Sweden – providing additional obstacles to Ferretti's need to clear up his own situation. We know that Sonego was aware of this theme from the beginning, which is why he concentrates on Ferretti's encounter with women: according to him, it is women who are the main witnesses of every society.¹⁵ Second, all mystery – and, at least in the beginning, all signs of hope for Ferretti – will be hosted in women's glance, which the protagonist will eagerly explore and enjoy with all the pleasure of a stranger, in this way partly overcoming the language barrier. Paradoxically, therefore, the protagonist's potentially most reliable travel companions are somehow dis-

¹³ All passages and dialogues from the film are reported in my own transcription and translation.

¹⁴ Urban legend denotes here a story or statement that is not true but is often repeated, and believed by many to be true. This expression exists also as urban myth.

¹⁵ SANGUINETI: 2015, 223.

tanced by both a cultural and, above all, a gender difference. This helps to develop and exploit the complex encounter with an enigmatic land.

4.2. Entering Scandinavia: between confirmation, surprise and unease

In the first minutes of the film, Ferretti awakes in the train. A snowy landscape greets him; the passengers in his compartment have changed while he slept. Ferretti is now surrounded by Swedish men, and develops his initial thoughts:

Erano svedesi, saliti a Copenaghen. che diceva di loro la guida turistica? Sono buoni, taciturni, estremamente timidi. Se li guardi possono arrossire. Non fare domande sulle loro donne. Tu sei uno straniero, e sanno che non puoi capire. Ma se vuoi conoscere il segreto di quel Paese, avvicina una donna: per lei tu non sei uno straniero, sei solo un uomo. Ti prenderà per mano [...]

[They were Swedes who had hopped on in Copenhagen. What did the guide say about them? They are good, silent, extremely shy. If you look at them, they are prone to blush. Do not ask questions about their women: you are a stranger, and they know you can't understand. But if you want to know the secret of that land, get closer to a woman [...] To her, you are not a stranger, just a man. She will take you by the hand [...]].

This idea and this plan encourage Ferretti, who stops watching the passengers and enjoys the landscape as the train speeds along. His guidebook is still his only reference; it provides him with a stereotype that allows him to believe he can master the situation, and prevents him from dismissing a typified image of the strangers.

Nonetheless, Ferretti will soon experience, in practice, how much of this new country he cannot understand. One of his first difficulties is that he cannot speak Swedish or German, just a bit of English and French. In the film, the Swedish language is heard relatively often, something that contributes to estranging Ferretti (and the viewer). As we will see, however, the main characters he talks to speak Italian. As they cross the Øresund, the train on the ferry, Ferretti meets his first ›teacher‹ in the person of prof. Mayer, who is serving himself at the buffet. The professor is a German physician who has studied in Italy and is invited to the Nobel Prize Ceremony. In answer to Ferretti's eager questioning, he replies that he is very fond of Sweden. Ferretti wants to learn more about that:

– Perché? Ci sono delle particolari ragioni?/– Certo! La prima è che io amo la pace. E (pausa) questo Paese non fa la guerra da almeno centocinquanta anni./ – E la seconda?/– Ho sempre avuto un debole per le Svedesi! Il rapporto con loro è molto bello (pausa) perché (pausa) forse sono le sole donne che hanno raggiunto una vera, autentica parità con l'uomo./– E tutto questo senza perdere la loro femminilità?/– Guardi!

[– Why? Are there particular reasons?/– Of course! The first one is that I love peace. And (pause) this country has not been at war for at least a hundred and fifty years./– And the second?/– I have always been very keen on Swedish women! The relationship with them is very pleasant (pause) because (pause) they are perhaps the only women who have attained a true, authentic equality with men./– And all this without losing their womanliness?/– Have a look!]

At this point, Mayer demonstrates to Ferretti how attractive, free and emancipated Swedish women are by drawing his attention to two young ladies seated next to two young male passengers they do not know. When they realize they are being observed, the girls exchange malicious glances with Mayer and Ferretti. The whole scene rests on ambiguity, yet reinforces Ferretti's convictions about what he is going to experience, as we see from his satisfied expression and his somewhat childish reaction. It is noteworthy that more than once, in this first part, Ferretti pays attention to women's boots, highlighting his slightly fetishistic attraction to Swedish women's legs and feet.

At first Mayer and Ferretti display a sort of complicity, but the professor goes on to temper his suggestions from his own experience with wiser advice, even going so far as to abandon the situation of erotic tension that the appearance of the women has created. Yet his efforts cannot help but trigger Ferretti's confidence, which sheds a further light onto his ambiguous character:

– Anche Lei sarà sempre giovane per Sua moglie!/– Lo so, per mia moglie sì. Ma per le altre?/– Che gliene importa delle altre?/– Caro professore, sono proprio le altre che stabiliscono la nostra età e io francamente non so più quanti anni ho. Vuole che le faccia una confessione? Io mia moglie non l'ho mai tradita./– Cosa di cui Lei, da buon italiano, si vergogna. Non è vero?

[– You, too, will be forever young to your wife!/– Yes, I know, to my wife. But what about the other women?/– What do the other women matter?/– Dear professor, the other women are just those who establish our age, and I, frankly, do not know any longer how old I am. Do you want to know a secret? I have never betrayed my wife./– And, as a good Italian, you regret of it, don't you?]

Ferretti replies with an eloquent smile.

Ferretti's destination is Stockholm, but he does not get there directly, because a terrible toothache forces him to get off the train at a little town, at night, where he has to walk in the snow in search of help. This, by the way, is another expedient to increase his awkwardness, as he wraps his face up in his winter scarf so as to look like an old woman. The first person who can help him only speaks Swedish, but understands he needs a dentist and leads him to the local priest, who also happens to be a dentist. The scene is comically characterized, but the main thing to be considered is their conversation after the dentist's intervention:

Nel nostro Paese [la Svezia] c'è un grande benessere, ottenuto attraverso un socialismo, diremo così, rosa e discreto; ma da qualche tempo le nuove generazioni hanno più o meno perso la fede e (pausa) le chiese sono completamente deserte. È un paradiso, ma dove Dio è ormai uno sconosciuto.

[In our country [Sweden] there is a great wellbeing, which has been achieved through, so to say, a rosy and discreet socialism; but recently, new generations have more or less lost their faith and (pause) churches are completely deserted. It's a heaven, but one where God is by now unknown].

Ferretti can rightfully play the role of the devout catholic married man, and in fact his very first reaction of surprise seems to suggest that he feels alienated by the scenario the priest describes. Nevertheless, in both comical and peculiar fashion, his thoughts soon return to involve the state of women:

Un Paese senza Dio (pausa). Ma, mi dica, Padre, è vero che qui anche le donne hanno abbandonato la Chiesa?/- Sì. Esattamente quanto l'uomo./- Quindi hanno perduto quel senso di colpa e di peccato che per la donna è stato sempre un freno potente, specie nelle relazioni amorose.

[A country without God (pause). But, tell me, Father, is it true that even women, here, have left the Church?/- Yes, exactly like men./- Therefore, they have lost that sense of shame and guilt which has ever been woman's greatest scruple, above all in love affairs].

Here, significantly, the priest shares Ferretti's deductions with his wife, who confirms the conclusions Ferretti has drawn. The conversation continues for a bit, and takes a kind of sociological path. The man of religion explains that corruption is essentially linked to poverty and need, unlucky conditions from which Swedish women have managed to free themselves, so the liberty and emancipation that they enjoy has not led them to loss of dignity.

At this point, Ferretti is totally immersed in an astonishing way of life that fuses freedom, atheism or agnosticism, and economic independence. He is still the same social type that he was and will remain (as his obsessive reference to women indicates), but the stereotype he had in mind is proving to be much more complicated and controversial than he expected. His perplexity starts to become visible, but all unease is swept away when some girls turn up and, amused at the foreign guest, ask him to sing something. A dense exchange between the priest and the leather trader would have taken the film in a very different direction; but Ferretti's return to his typified role as, surrounded by young Swedish girls, he sings *Quando quando quando*, dumps all dramatization.

The second serious conversation has introduced the major theme of religion, which is taken up again later (and which recurs in Italian films of this period about Sweden). Ferretti's stance here is particularly interesting. As an Italian, he attaches great importance to God, faith and the Church, but at the same time he is attracted by Swedish emancipation. Following on from deep reflection on spiritual things, his questioning of women's freedom seems comical or trivial.

4.3. The temptations of Stockholm: refining one's beliefs

Religion turns out to be an inescapable subject for Ferretti, who refers to it even during his rendez-vous with women – his potential love affairs – as if, basically, he feels a sense of guilt for what he is about to do or, from another perspective, as if he means to save the godless young Swedish women he is flirting with. It is the latter that is in play when he picks up a very young woman (she says she is sixteen, he is around forty) in a nightclub. This situation, however, is prefaced by a preceding one in which Ferretti spends time in a different nightclub in a scene of some four minutes without dialogue and with only the exchange of glances, a scene that marks a sudden change of rhythm in the film. The first club is known as a place where Swedish women go to pick up foreign (often Italian) men, and the scene is reminiscent of documentaries about courtship strategies among animals. Here the »mute scenes« planned by Sonogo are intended to build up a very typified (and slightly exaggerated) context: the mystery is temporarily set aside, to make way for the love affair of urban legend.

But once in the hotel room with the sixteen-year-old-girl, Ferretti finds that the roles he expected are turned upside down. The girl seems not to be charmed by him, but she is deeply moved by his experience of war, which Ferretti mentions when she sees a scar on his breast. She has never met someone who was a soldier, and she shows a real pity and empathy when he tells her about his murder of a Greek man. The reversal of roles is then complete: here, for a very young woman living in a peaceful country, it is Ferretti who is ›the other‹. Because she is so young and because of her surprise and unease at Ferretti's questions (has she ever wondered about what comes after death, he asks her), she gives no articulate response, but her simple replies somehow shake Ferretti's certainties, showing a deeper sensitivity. She refuses to tell Ferretti about her love affairs and she explains that she is not used to thinking about what comes after death, but that she believes in the sun, the trees, and in the human beings she loves so much. When Ferretti has finished telling her the story of how he shot the Greek soldier, she expresses all her pity for both of them – for him and for his adversary on that occasion.

Thus the conversation deals with some of the major themes in Ferretti's dialogues with the professor and the priest, religion and peace; yet, the scene essentially portrays a melancholic and sensual relationship between two lonely people. This is the first time in the film when a female character really questions all Ferretti's ideas (if unintentionally); and the stereotype (a young woman available for the night) surprises him with considerations and reactions he did not expect, thus both subverting all the ›logical‹ consequences he had foreseen (a satisfying erotic encounter with a girl in need of his protection) and allowing him to express a part of himself that dismantles his typified role as charming Latin lover (and making him more authentic in the process). Once again, life complexity challenges the stereotypes.

Even more decisive, however, is Ferretti's encounter with a married woman at the Nobel ceremony. She has noticed his boredom as he sits uncomprehending and she takes some time to talk with him. Ferretti emphasizes his loneliness in the capital, and she notes down his address and phone number and later invites him to her house outside the city; the taxi ride to her place is a return to the snowy landscape that marks leaving the big city and characterizes most of the remainder of the film, where Ferretti's estrangement will stem both from his ignorance of the language and his presence in the wild and unknown nature of the North. Once inside

the woman's house, he takes her by the arm and they kiss. This time, he is sure he is about to have a real love affair, but she leads him to a party they are holding upstairs. There Ferretti finds himself surrounded by Swedish strangers while he had awaited an intimate rendez-vous, and his alienation reaches its height when he meets the husband, who – to Ferretti's surprise – has nothing against all the signs of affection that the two keep exchanging. Ferretti learns from her that the man is well aware that she is faithful to him »in every circumstance apart from one«, and he replies:

– Ma per me è la più importante!/- Voi date troppa importanza a queste cose. Non mi stringa!/- Ah, allora è geloso./- No. è un uomo adorabile, intelligente, superiore a ogni egoismo. Siamo legati da sentimenti che forse lei non può capire.

[– But this is the most important part to me/- You [Italians] give too much importance to these things. Do not press me!/- Ah, so he is jealous./- No, he's not. He is an adorable, clever man, superior to every kind of selfishness. We are linked by feelings you maybe can't understand.]

But far from making Ferretti see what kind of people he is with, he is now sure once again of the night of love that awaits, as he shows when he gropes her in the bedroom they have given him for the night. She becomes really embarrassed and openly rejects him, while he cannot help express all his confusion about the way she is acting.¹⁶ Just before this lively scene, however, Ferretti has had his third conversation with a male figure about Sweden, in the person of the woman's husband. The Italian shows photos of his wife and remarks that he once forbade her to take part in a beauty contest. The Swedish man does not understand Ferretti's scruples, and explains:

Mia moglie ha posato per mesi completamente nuda davanti a un fotografo./ – Ma lo ha fatto così, per diletto, o per bisogno?/- Oh, no, non l'ha fatto per denaro. Aveva solo una piccola simpatia per quel giovane fotografo./- E lei ha acconsentito che sua moglie coltivasse questa simpatia?/- Perché impedirglielo? Brigitta e io ci vogliamo molto bene e siamo legati da sentimenti profondi; ma tutto questo non impedisce né a lei né a me di conservare la nostra piena libertà.

¹⁶ Perhaps retaking his own character's attitude when questioned on his personal experience, Sordi reported that this was the main difficulty with Swedish women in real life: they may say »yes« in the beginning, but later they often refuse a more intimate approach, just the opposite of what usually happens with Italian women, see SANGUINETI: 2015, 229.

[– My wife posed completely naked for months in front of a photographer./ – But did she do it for pleasure or for need?/– Oh, no, not for money. She had just a little affection for that young photographer./– And did you allow your wife to cultivate this relationship?/– Why should I be against that? Brigitta and I love each other very much and are linked by deep feelings; but all this does not prevent me or her from preserving our complete freedom.]

Once again, the (very different) Scandinavian point of view is expressed calmly in a quiet tone supporting a straight logic, or at least a less problematic world view than the Italian one. What is more, even in their choice of words, husband and wife communicate complete harmony. Ferretti is astonished, but his curiosity is excited:

– Ecco quello che mi piace di voi: questa grande fiducia nella vita. Questa capacità di goderla minuto per minuto, senza limiti e senza pregiudizi morali! Scusi, signor Falkeman, ma da cosa dipende questa vostra mentalità?/– Dal fatto che noi non siamo religiosi, quindi siamo profondamente convinti che ogni cosa perduta è perduta per sempre e che ogni sacrificio inutile rimarrà inutile, perché in ogni modo non sarà mai ripagato nell'aldilà./– Eh già! Perché voi non credete nell'aldilà. (pausa) Ecco. Questo è!

[– That's what I like about you: this great trust in life. This ability to enjoy it minute by minute, with no limit and no moral prejudices! Excuse me, Mr. Falkeman, what does your mentality depend on?/– On the fact that we are not religious, therefore we are profoundly convinced that every lost thing is lost for ever and every useless sacrifice will remain useless, because it will be in no way repaid in the afterlife./– Oh yes, because you don't believe in life after death. (pause) That's it!]

The husband's words are uttered with a great sweetness, something that impresses poor Ferretti, who, by now, is completely drunk, having been urged so many times to have another drink with the explanation that Swedes drink because they do not wish to be regarded severely.

Ferretti (and the viewer with him) has had Swedish attitudes explained to him on several occasions – always in an atmosphere of intimacy, always with all questions answered. The explanations are consistent in presenting an image of a more emancipated society, where, rather than all their problems having been solved, people experience and practise a higher degree of freedom in their behaviour, apparently attach less importance to religious dimension, and enjoy greater wealth, if not wellbeing. But this situation cannot support Ferretti's eagerness or his project of adulterous love affairs. He is clearly victim of a wrong, if commonplace, idea about Swedish women and sexuality. In the fiction, this idea is expressed by his guidebook; in the real world, it was expressed by the press, film

and urban legends – not only in Italy – between the 1950s and the 1960s.¹⁷ Besides, despite his real curiosity, Ferretti remains an Italian (stereo)typical figure coming into daily contact with essentially non-stereotypical characters. (On the contrary, a dreamlike essay about the kind of Sweden he might expect is offered to him by the hotel staff when on the day of Santa Lucia, 13 December, a procession of women dressed in white and with candle-adorned headdresses wake him for breakfast, an effective image that was used for the film posters).

4.4. From the city to the wilds: the nature of the North

Freedom and anguish, ease and discomfort, firmness and detachment in the face of an enigmatic or resigned awareness of real life and its emptiness – these are what Ferretti finds. The protagonist who had just two aims on his Swedish trip – getting a good deal (as he does) and having some love affairs – finds himself inextricably caught in a net of relationships that he cannot fathom. Eventually, in spite of himself, he becomes a cultural mediator, if one of the most unprepared kind. However, we should never forget that Ferretti's behaviour and his doubts and statements right the way through the film are also a challenge to Italian society, prejudices, values, and way of life.

The development of the film from this point shifts from elaborate and constructed artificial aspects of society to more primitive activities: for instance, from conversations about peace, emancipation and religion to a party of heavy drinkers, or from the formality of the Nobel ceremony to an abundance of naked bodies clustered in a sauna and then running outside, still naked, through the snowy wood in a burst of happiness. It is noteworthy that on Ferretti's first sight of the sauna, the soundtrack connotes the steam bath as a small hell where damned souls are awaiting their fate; but the image is soon unmasked as just Ferretti's instinctive reaction to that ›promiscuity‹, behaviour whose sense, fairness and vitality in the spontaneous and direct experience of nature are all reaffirmed.

All this frenetic open-air activity – for once a stereotype that the film confirms – concludes with a car race over the surface of an icy lake. Ferretti is picked up by an unknown woman who has fun frightening him

17 See SCHRÖDER: 1997, 128–134 on West German stereotypes and his ascription of this peculiar phenomenon to foreign attitudes towards the Swedish welfare state.

with her reckless driving, but for the first time he seems to understand her long silences, until the danger of falling through the breaking ice makes him long for home. The last part of Ferretti's experience is clearly framed as a declension towards a point zero, with the image from above of their car like a dark spot, alone on the blinding white landscape. After the frenetic drive and the car crashes, Ferretti surprisingly finds (or feels) himself closest to the Swedish mindset, but the experience is too dangerous and too mysterious for him. Now that all the elements of otherness have been displayed, the embrace of the Swedish way cannot last: it is time for him to return to the familiar. At this point, Swedish-speaking viewers can appreciate that the driver, after joking with Ferretti, is complaining about her lover, who does not fully respect her personal freedom, while Ferretti, distraught, fears for their survival. The lack of communication is complete; yet at this very moment it seems that Ferretti has been sufficiently shaken to shed his Italian attitude. Not by chance, he recalls his very first impressions – the glances, the happiness – of his Swedish trip, when he still was serene and sure about the experience to come. Now, for a moment, he is far enough from his comfortable settings and certainties to really start merging into that foreign culture, as his narrating voice reports:

Incominciavo a capire il significato di quegli sguardi, il valore delle cose non dette, il piacere del silenzio. Eravamo in mezzo al lago. La nostra automobile era sospesa su una fragile lastra di ghiaccio. Ma io non avevo più paura. Ero un uomo felice.

[I began to understand the meaning of those glances, the importance of untold things, the pleasure of silence. We were in the middle of the lake. Our car was suspended on a fragile ice layer. But I had no fear any longer. I was a happy man.]

This is underlined when the two draw closer together and exchange glances: the only form of communication, as the woman speaks only Swedish.

There are further clues during the film that might hint at the protagonist's transformation into a less typified, more authentic person: his frequent reactions of astonishment and confusion, or occasional naïve bursts of happiness as he tries to adapt himself to the situations confronting him, or at least to make sense of what he had not expected. Nonetheless, all that essentially remains underground; the encounter with the foreign culture can only end with a farewell, with Ferretti longing to be home.

5. Return of the stranger: new awareness

As stated, the last scene reprises one of the first, with Ferretti lying in bed and smoking as he looks out at the landscape outside. His face is reflected in the train window. As his interior voice gives the final monologue, the faces of all the women he encountered in his Swedish trip appear and alternate:

Mi piaceva il rumore del treno che mi riportava nella mia vecchia città, nel mio ufficio, dai miei amici, da mia moglie (pausa). Se le guarderai, ti sorrideranno; se le prenderai per mano ti seguiranno; se le amerai ti saranno grate. Ma non saranno mai tue, perché loro sono anime, e tu il diavolo!

[I liked the noise of the train taking me back to my old town, to my office, to my friends, to my wife (pause). If you look at them, they will smile at you; if you take them by the hand, they will follow you; if you love them, they will be grateful. But they will never be yours, because they are souls, and you are the devil!]

This last idea (which offers an unexpected explanation of the title of the film, which by now was assumed to refer to Ferretti's vaunted skills as a Latin lover) gives deeper meaning to the whole story and highlights the distance between Swedish and Italian culture. Paradoxically, he who claimed to represent a religious morality in the face of the inexplicable and alarming freedom or apparent lack of morality evident among Swedish women seems to have encountered a superior world. He can feel, if not measure, all the otherness he once dreamt of exploiting; yet after the failure of his attempts to engage with it, he realizes that it is he who is the perverse temptation. That is to say (one can infer) the Swedish women he meets do not need the kind of morality he refers to daily; they have built a different sort of society and they have reconfigured the boundaries of social relationships. There is a remarkable passage in his conversation with the priest, where Ferretti's doubts about what Swedish women like (and look for) in Italians make him, for once, less stereotyped than his interlocutor. The priest speaks of feeling, warmth, passion (which Swedish women seem to have lost); Ferretti replies: »Si dicono tante sciocchezze intorno a questo argomento, Padre!« [They say a lot of silly things on this topic, Father!].

Ferretti's acknowledgement comes as an intuition born of an unforeseen and extraordinary unease and discomfort as all his plans are messed up. It is not the outcome of a conscious, meditated confrontation with

the Swedish people, but it is the reaction to all the confusion he has had to endure on his journey, a confusion that very likely will disappear once he is returned home. Sweden has been discovered: in several aspects (more than expected), it has been framed as an essentially different place, its people hinting at a very different kind of purity, integrity, and harmonious relationship with themselves and with the world. Swedish society, as represented by Sonego, does not conceal its contradictions, cracks and flaws, but displays that it is »forty years in advance«, as the scriptwriter describes. Northern otherness emerges as a kind of social avant-garde, explored partly from the perspective of ordinary people, which makes the claims and needs of the Italian protagonist appear pathetic, anachronistic. The final parade of appearing and disappearing female faces suggests that Ferretti's return home marks the end of a dream, or a nightmare. He will no longer have to cope with a partly incomprehensible world; on the contrary, he can confidently look forward to recovering all his homely comforts, with the added dimension of a new-born awareness: that of being intimately corrupted in his own hypocritical scruples through his morbid interest in love and sex.

6. Conclusion

The peculiarity and possibly the limitations of this film lie in its two very different, partly antithetical but coexisting aims: to explore Sweden without prejudice (while questioning or at least being provocative in staging the major prejudices), but also to tell the story of a typical Italian comedy in which the protagonist must display all his impertinence and shamelessness to defend his status of Latin lover. This predicament influenced the outcomes: some of the critics of the film talked about an »Alberto Sordi at half service«, whose efforts were frustrated and whose character, in the clash with the foreign reality, took an unsuitable direction.

This may in fact be a case of a deliberate failure for the brilliant Italian comedy. Everything in the setting and the environment was planned to make Ferretti feel ill at ease, yet at the same time not to lead the viewer to side altogether with the Swedes. The general atmosphere is one of suspension, like a bridge to a distant land that cannot be completed: something to be respectfully observed, rather than conquered.

The screenwriter and the producer of the film differed markedly in opinions of it: For Sonego, it was sufficient that he had forced the pro-

tagonist to feel the ramifications of his own contradictions, naivety and dismay. De Laurentiis, however, in lively fashion expressed his disappointment with the scant material and the dull and boring product.¹⁸ Curiously, Sordi's performance is occasionally considered his best, something that points to the film's peculiarity.

Given the nature of the project, its features and outcomes, it is perhaps not surprising that the film struggled to make an impact and was soon forgotten. As a result of its international awards, it was included as the final contribution in a very important series in December 1966 by the Italian national broadcaster (RAI) on »Cinema and society in Italy from 1953 to 1963« (*Cinema e società in Italia dal '53 al '63*). The film also attracted the American producers who had been interested in *Le svedesi*, and won Rodolfo Sonego some renown as a scriptwriter. Apart from that, the critics did not agree about it. Some of them celebrated the choice of placing a very passionate character in an environment that was unprecedentedly free and emancipated:

[Le Svedesi] non hanno pregiudizi, non hanno briglie familiari, non hanno pastoie di religione; hanno l'antifecondativo nella borsetta e hanno la naturalezza delle foglie dell'albero della conoscenza ... Solo restando immobili [nella scena finale] l'angelo svedese e il diavolo romano evitano di essere inghiottiti dalle acque, mentre l'amore ha bisogno di dinamismo [...]¹⁹

[[Swedish women] do not have prejudices, do not have familiar constraints, do not have religious shackles; they have the birth control pill in their handbag and are so natural as the leaves of the Tree of knowledge ... Only remaining motionless (in the final scene) the Swedish angel and the Roman devil avoid being swallowed by the waters, while love needs dynamism [...]]

Others pointed out the implicit criticism of Swedish society, lauded in some quarters:

Scene tutte vere e allo stesso tempo tutte fantastiche e commoventi [...] il film è anche una potente demistificazione della Svezia. Distrugge [...] l'idea falsa e sciocca, e nondimeno in molti di noi così radicata, di una civiltà libera e ideale, di un eden erotico e naturista. Anche questo è il risultato di una serietà quasi scientifica.²⁰

[scenes which are at one and the same time all true and all fantastical and moving [...] this film is also a powerful demystification of Sweden. It destroys [...] the false and stupid idea, which, nevertheless, is so deeply rooted in our

18 SANGUINETI: 2015, 224.

19 MAROTTA: 1963.

20 OLIVETTI: 2010.

minds, of a free and ideal civilization, of an erotic and naturist paradise. Even this is the result of a nearly scientific approach.]

Sordi's performance received strikingly different evaluations. It was remarked that his manners in this role were more bourgeois, more Northern-Italian than usual.²¹ This might have been the consequence of the settings in which the protagonist finds himself and of the embarrassment and confusion he experiences, making his character less reckless than usual (although the auction scene, where he cheats and defrauds his friends and colleagues without scruple, is an exception in this regard).

The debate over this film in the period,²² however, as well as its rapid disappearance from view encapsulates the Italian approach to Sweden (and Scandinavia) at the time: Italian left-oriented intellectuals took a highly detached stance and defined Sweden as ›socialdemocratic‹ and ›pink‹ (more or less the same words as used in the film by the priest to introduce his brief explanation – perhaps not by chance), while the official Catholic stance denounced the overall agnosticism (if not atheism) conveyed by the character (and here Sonego's fault was likely that he portrayed the suspension of judgement). Finally, the sexual morality represented in the film was problematic from both Swedish and Italian perspectives, in several respects. The film depicted Swedish partners scandalously seeking other relationships, but openly and based on mutual trust; whereas the elegant Italian bourgeois was seen to be displaying its basest instincts, groping a woman whenever he gets the chance to.

Il Diavolo was undoubtedly an experiment with the Italian-style comedy²³. It tried simultaneously to be docufilm and comedy (perhaps even to

21 About Sordi's unprecedented (and controversial) performance, see KEZICH: 1963.

22 See SANGUINETI: 2015, 226.

23 It has also been suggested that the film could be read as a rebellion against the typifications so widespread in Italian films of that genre: »quel che a Ferretti si può contestare è l'aderire incondizionatamente a una rappresentazione del sé che si è diffusa capillarmente nella società italiana, ma che è una costruzione artificiale, e che infatti intimamente il protagonista non sente come propria. Tale immagine è proprio quella che la commedia all'italiana ha sempre rilanciato per auto-esorcizzare il suo pubblico: l'italiano arrivista, presunto seduttore, spregiudicato, incurante dei sentimenti altrui e dedito solo al raggiungimento di un successo personale senza limiti./Ferretti non è così [...] non mente quando gli viene chiesto se è sposato, non nasconde la fede nuziale dalla vista degli sguardi femminili. Quando scopre che la prima ragazza disposta ad avere un rapporto sessuale con lui ha tredici anni, la saluta e se ne va, senza pensarci su due volte; chiede con timidezza alla portiera dell'albergo se in Svezia è lecito portare delle donne nella propria stanza [...]. Una recitazione insolitamente sottotono e moderata dà

construct the latter from the former); it also attempted to portray Swedish society as observed through almost the most naïve and typified gaze offered by Italian cinema – that of Amedeo Ferretti, around whom a set of (to him) ambiguous, uneasy and contradictory individuals gathers to compose a more authentic image of reality, so complex and delicate that it cannot be explored at depth, nor exploited at pleasure.

Bibliography

POLIDORO, Gian Luigi (director), and Rodolfo SONEGO (screenwriter): *Il Diavolo*. With Alberto Sordi, produced by Dino De Laurentiis, IT 1963 – 105 min., black-and-white.

AMBROGI, Silvano: *Le svedesi*. Milano: Feltrinelli, 1959.

BERGER, Peter, and Thomas LUCKMANN: *The Social Construction of Reality*. London: Allen Lane/Penguin Press, 1967.

BILCHI, Nicolas: »Il Diavolo«. Sordi come non lo si è (quasi) mai visto«. 11 January, 2017. <http://cinemaedintorni.altervista.org/il-diavolo-sordi-mai-visto/> [18 July, 2018].

DYER, Richard: *The Matter of Images. Essays on representation*. London, New York: Routledge, 1993.

FOFI, Goffredo, and Franca FALDINI: *L'avventurosa storia del cinema italiano. Da Ladri di biciclette a La grande Guerra 2*. Bologna: Cineteca di Bologna, 2011.

profondità e dolcezza a questo personaggio così controcorrente nella filmografia di Alberto Sordi [...] L'eroe di *Il Diavolo* vive una scissione, quasi nevrotica, tra il suo voler essere come si suppone che sia (l'antieroe dipinto a tinte fosche dalla »miglior« commedia all'italiana, imbevuto del mito razzista e colonialista della donna straniera come merce da fare propria, simbolicamente attraverso il sesso) e che cosa egli è davvero (un uomo ingenuo, dolce e nonostante tutto fondamentalmente buono)« (BILCHI: 2017) [what can be objected to Ferretti is the unconditional adherence to a representation of the self that has been widespread in Italian society, but which is an artificial construction, and which, intimately, the protagonist does not feel is his own. This image is precisely what Italian comedy has always made use of to self-exorcise its audience: the Italian careerist, alleged seducer, unscrupulous, regardless of other people's feelings and devoted only to the achievement of personal success without limits./Ferretti is not like that [...] he does not lie when asked if he is married, he does not hide the wedding ring from the female glances. When he discovers that the first girl willing to have sex with him is thirteen, he greets her and leaves, without thinking twice about it; he shyly asks the hotel receptionist if in Sweden one is allowed to bring women to one's hotel room [...] An unusually dull and softened performance gives depth and sweetness to this very unconventional character in Alberto Sordi's filmography [...] The hero of *Il Diavolo* experiences an almost neurotic split between his desire to be as he is supposed to be (the dark hero of the »best« Italian comedy, imbued with the racist and colonial myth of the foreign woman as merchandise to be made one's own, symbolically through sex) and what he really is (a naive, sweet and, in spite of everything, fundamentally good man)].

- KEZICH, Tullio: »Diavolaccio in borghese«. In: *La Settimana INCOM illustrata*, 28 April, 1963, 73.
- KEZICH, Tullio, and Alessandra LEVANTESI. *Dino De Laurentiis, la vita e i film*. Milano: Feltrinelli, 2001.
- KLAPP, Orrin E.: *Heroes, Villains and Fools*. Englewood Cliffs: Prentice-Hall, 1962.
- LIPPMANN, Walter: *Public opinion*. New York: Macmillan, 1956 [1922].
- MAROTTA, Giuseppe: »L'italiano e l'Italia in due graffianti e piacevoli film«. In: *L'Europeo*, 28 April, 1963, 102–103.
- OLIVETTI, Paola (ed.): *Millenovecento63. Il cinema italiano del 1963. Trentunesima rassegna di cinema e storia*. Torino: Archivio nazionale cinematografico della Resistenza. Kaplan, 2010.
- QUASTHOFF, Uta: *Soziales Vorurteil und Kommunikation. Eine sprachwissenschaftliche Analyse des Stereotyps*. Frankfurt am Main: Athenäum, 1973.
- SANGUINETI, Tatti: *Il cervello di Alberto Sordi. Rodolfo Sonogo e il suo cinema*. Milano: Adelphi, 2015.
- SCHRÖDER, Stephan Michael: »More fun with Swedish Girls? Functions of a German Heterostereotype«. In: *Ethnologia Scandinavica* 27 (1997), 122–137.

MARCUS AXELSSON, Østfold University College
The Export, Translation and Consecration of Norwegian
Children's Literature. The Case of Maria Parr's Novels

As can be seen in this volume, the concept of Scandinavian exceptionalisms could be defined in many ways. Within the field of social sciences, one generally uses the concept to describe Scandinavia as an exceptionally successful region concerning, for example, standards of living and equal opportunities for all citizens. Most definitions of the concept are positive, signaling a more or less common Scandinavian societal organization where there is a harmonious relation between the individual, the state and the market. The Norwegian literary system is closely related to the theme of Scandinavian Exceptionalisms, since it manages the balance between marketing laws and governmental initiatives in a successful way. Examples of governmental and other public initiatives promoting Norwegian literary production and export are, i.a., the Norwegian Ministry of Culture, especially the Arts Council Norway (Kulturrådet) and, not least, NORLA (Norwegian Literature Abroad). NORLA is funded by the Norwegian Ministry of Culture and is responsible for promoting Norwegian literature abroad and contributing with support for translation.¹ The present article investigates how a NORLA-promoted children's book from the Norwegian literary system – in the intersection between the state and the market – was received in other parts of Europe and the US.

UNESCO's *Index Translationum*² contains translation statistics collected from all over the world. The index lists, among other things, the most frequent source languages, i.e., the most translated languages globally. These statistics show that Western languages with a large number of speakers, in this case English (1), French (2) and German (3), are the largest source languages or, as Heilbron puts it, the most central languages in the world.³ Interestingly, it also turns out that the Scandinavian languages of Danish, Norwegian and Swedish all rank within the top 15, which is exceptionally high. It should be mentioned that the so-called intra-Scandinavian translation is common and may affect the statistics to

1 NORLA: <https://norla.no/nb/om-norla> [28 May, 2018].

2 *Index Translationum*: <http://www.unesco.org/xtrans/> [24 October, 2018].

3 HEILBRON: 1999.

some extent,⁴ but the high position of the Scandinavian languages is still surprising since their number of speakers is considerably lower than for English, French and German. Ginsburgh et al. present translation statistics based on the number of translations per thousand speakers (of a language) from 1979 until 2002.⁵ These statistics show that the Scandinavian languages rank above all the other European languages, including English, French and German. This again underscores Scandinavia as an exception in terms of literary export. This situation is especially true for children's literature.⁶ As hinted above, the translation of children's literature is the topic of this article, which focuses on the novels of Norwegian children's book author Maria Parr. More specifically, the aim of this paper is to investigate the export, translation and consecration – i.e., recognition⁷ – of a NORLA-supported author's work in Germany, France, the United Kingdom and the United States.

Although many factors need to be accounted for when studying so-called bibliomigrancy/bibliomigration patterns⁸ between different languages and literary systems,⁹ a general trend seems to be that translations flow more easily from central systems to more peripheral ones (i.e., literary systems with a smaller amount of literary export) than the other way around. Casanova¹⁰ labels translations from centers to peripheries *traduction-accumulation*, whereas the case where translations flow from peripheral systems to systems with a higher degree of centrality is called *traduction-consécration*. Traduction-accumulation is compensatory whereas traduction-consécration is complementary. In the first case, literature is imported in order to compensate for a lack of domestic literary production, whereas traduction-consécration signals that a literary work has qualities that will complement an already self-sufficient domestic literary

4 LINDQVIST: 2015, 73.

5 GINSBURGH, WEBER and WEYERS: 2011.

6 SVEDJEDAL: 2012, 50–52, cf. TABBERT: 2002.

7 CASANOVA: 2004, 126–127, defines consecration in the following way: »Consecration, in the form of recognition by autonomous critics, signifies the crossing of a literary border [...]. The consecration of a text is the almost magical metamorphosis of an ordinary material into ›gold,‹ into absolute literary value«.

8 See MANI: 2014; LINDQVIST: 2015, 71.

9 HEILBRON and SAPIRO: 2002, 4–5; cf. CASANOVA: 2002, 9–10.

10 Idem: 2004.

market.¹¹ In a Bourdieusian terminology, one can argue that the translation of a novel into a central system is an act of consecration, where symbolic capital is bestowed upon an author.¹² The highest amount of symbolic capital that can be granted an author is to be published in the United States.¹³ The American literary system is the most central, and also the most closed, literary system in the world. It is hence also the system where it is most difficult to be granted legitimacy.¹⁴

Although the Scandinavian literary systems all rank high in global translation statistics, they are still considered to be less central than the German, French and Anglo-American literary systems and their amount of imported literature is much higher than for the most central literary systems. Being imported into one or more of the central systems is therefore a sign of quality for Scandinavian authors, and translation statistics are often used as a marketing device, even in the home system. It is often the case that consecrational paratexts – i.e., consecrational elements that have a close relation to a literary work, but are not part of the fiction – with wordings such as »translated into [x] languages« appear on book covers.

The theories, statistics and previous research presented above generate questions and hypotheses that will be further investigated in the present article. First, how long did it take for Parr's work to be published in the central literary systems of Germany, France, the United Kingdom and the United States? It is hypothesized that it would take longer for Parr to be published in the American system than in the German one due to the different degree of centrality of the literary systems. Second, what paratextual elements does the publisher choose to present on book covers and what consecrational effects do these paratexts have?

By answering the questions, this article will contribute with important findings to the field of the sociology of literature and translation sociology, since it foregrounds the consecrational factors that are at work when an author's work makes its way from one literary system to another.

11 LINDQVIST: 2011, 9–90; cf. ESCARPIT: 1970, 72.

12 Cf. SAPIRO and BUSTAMANTE: 2009.

13 SAPIRO: 2015, 325.

14 Cf. HEILBRON: 1999, 433–434, 439; SAPIRO: 2010, 420, 429.

Maria Parr's novels

The materials for the study are Maria Parr's novels *Vaffelhjarte* (2005),¹⁵ *Tonje Glimmerdal* (2009)¹⁶ and, to some extent, her most recent novel, *Keepereen og havet* (2017).¹⁷ All of the novels were well-received both by critics and the public shortly after their publication. Parr's novels have been translated into several languages. Table 1 shows the titles of the novels, publishing company and year of publication in Norway, Germany, France, the United Kingdom and the United States.

Table 1. Title, year of publication, publishing company and translator of Parr's novels in Norway, Germany, France, the United Kingdom and the United States.

Norway	Germany	France	United Kingdom	United States
<i>Vaffelhjarte</i> (2005), Samlaget	<i>Waffelherzen an der Angel</i> (2008), Dressler (1 st ed.), Oetinger (2 nd ed.) ¹⁸ , Christel Hildebrandt	<i>Cascades et gaufres à gogo</i> (2009), Thierry Magnier, Jean-Baptiste Coursaud	<i>Waffle Hearts</i> (2013), Walker Books, Guy Puzey	<i>Adventures with Waffles</i> (2015), Candlewick Press, owned by Walker Books Group, Guy Puzey
<i>Tonje Glimmerdal</i> (2009), Samlaget	<i>Sommersprossen auf den Knien</i> (2010), Spiegel Verlag (1 st ed.), Oetinger (2 nd ed.), Christel Hildebrandt	<i>La petite terreur de Glimmerdal</i> (2012), Thierry Magnier, Jean-Baptiste Coursaud	<i>Astrid the Unstoppable</i> (2017), Walker Books, Guy Puzey	<i>Astrid the Unstoppable</i> (2018), Candlewick Press, owned by Walker Books Group, Guy Puzey ¹⁹
<i>Keepereen og havet</i> (2017), Samlaget	<i>Manchmal kommt Glück in Gummistiefeln</i> (2019), Dressler ²⁰ , Christel Hildebrandt	<i>Foot et ra-deaux à gogo</i> (2018), Thierry Magnier, Aude Pasquier	<i>Lena the Sea and Me</i> (2020), Walker Books, Guy Puzey	<i>Lena the Sea and Me</i> (2021), Candlewick Press, owned by Walker Books Group, Guy Puzey

¹⁵ PARR: 2005.

¹⁶ Idem: 2009b.

¹⁷ Idem: 2017b.

¹⁸ Dressler and Oetinger are part of Verlagsgruppe Oetinger.

¹⁹ According to Puzey (personal communication 29 May, 2019), the American versions have become ›Americanized‹, a process he was involved in.

²⁰ The present study was carried out before the German, British and American versions of *Keepereen og havet* were published, so therefore no analysis of these versions is included in the article.

France, the United Kingdom and the United States.²¹ The book titles are not analyzed in the present article, but it is interesting to note that many of the publishers have been creative in their choice of titles. The strategy of renaming Tonje »Astrid« is especially interesting, since it evokes associations with Astrid Lindgren.

Some of the versions that I have had at hand when carrying out the analysis are first editions and some are not. When studying consecration-al paratexts, first editions are somewhat less interesting than subsequent editions. It is namely after publication that one knows how a novel was received by different agents in the literary system. Excerpts of reviews are often published on the cover of second (and subsequent) editions, and this is why these are more interesting to analyze. However, first editions are not uninteresting regarding translated literature, since there may be paratexts on the cover in the form of translated reviews or excerpts of reviews of previous novels by the same author.

Publishing intervals

When speaking of the timespan between source-text publication and target-text publication, I use the term »publishing interval«. Based on the data in Table 1 above, it is easy to create an overview of the publishing intervals for Parr's translated works, which are shown in Table 2.

Table 2. Publishing intervals for Parr's translated novels in Germany (D), France (F), the United Kingdom (UK) and the United States (USA).

Norwegian source text	Year	D + years	F + years	UK + years	USA + years
<i>Vaffelhjarte</i>	2005	+ 3	+ 4	+ 8	+ 10
<i>Tonje Glimmerdal</i>	2009	+ 1	+ 3	+ 8	+ 9
<i>Keepereen og havet</i>	2017	+ 2	+ 1	+ 3	+ 4
Total publishing interval		+ 6	+ 8	+ 19	+ 23

Table 2 shows that it took three years before Parr's first novel, *Vaffelhjarte*, was translated and published in Germany. After the success of *Waffelherzen an der Angel*, it is logical that the translation interval for *Tonje*

21 Problems may arise as to whether one should speak about »countries« or »languages«. Many countries share a common language but do not necessarily share the same book market. I use country names and languages interchangeably, since the translations were all first published by German, French, British and American publishing houses.

Glimmerdal is considerably shorter, in this case only one year after source-language publication. What is more surprising is that it again took longer for *Manchmal kommt Glück in Gummistiefeln* to be published in Germany (July 2019).

Based on the theories and statistics presented earlier, it is not surprising that it took longer for Parr to make her way to the more central French literary system. It took four years for *Cascades et gaufres à gogo* to be published in France and, like in Germany, her second novel had a shorter interval than the first. At the time of her second novel, Parr was already a consecrated and selling author, and the financial risks of publishing the second novel were much lower than for the first one, when Parr was still unknown to most readers. *Foot et radeaux à gogo* has the shortest interval of all the versions included in this study and was published only one year after the Norwegian publication.

The British publishing intervals are considerably larger than the German and French ones, since it took eight years for both *Waffle Hearts* and *Astrid the Unstoppable* to be published. A large publishing interval is also the case for the American versions, where it took ten years for *Adventures with Waffles* to be translated and nine years for *Astrid the Unstoppable*. Table 2 sums up the total publishing intervals in years, showing great differences between the German and French systems (+6 and +8 years, respectively) compared to the British (+16) and American ones (+19). Considering the fact that *Keeperen og havet* is not yet translated into English (but will appear in the United Kingdom in 2020, thus adding three years to the publishing interval), the difference between the French and German vs. the Anglo-American interval is even larger than signaled in Table 2. In almost all of the cases, the publishing intervals mirror the centrality of the literary systems. The American system is the most closed and central system in the world, and it also has the largest total publishing interval, i.e., 19 years.

Lindqvist²² and Heilbron²³ argue that the more central a literary system, the more it functions as a translational intermediary to other languages. This means that literature often needs to be consecrated through a literary centre in order to make its way into other literary systems. English is often the consecrational centre through which literature passes on

22 LINDQVIST: 2015, 71.

23 HEILBRON: 1999, 436.

its way to other literary systems. This is not the case for Parr, where Germany appears to be this intermediary.²⁴

Tellgren²⁵ presents statistics from 1966–1975 showing that the amount of exported Swedish children's literature to German and English during this period was high, whereas the export to French-speaking literary systems was rather low. Gossas et al.²⁶ find similar results when they analyse translation intervals for Sven Nordqvist's Pettson and Findus series to Norway, Germany, the Netherlands, France and Spain. Their results show that Nordqvist's work easily spread to Norway, which is close to Sweden geographically, culturally and literarily. His books were also quickly imported into Germany, where it is clear that Astrid Lindgren had paved the way for Scandinavian literature.²⁷ Table 2 shows that this ›Germanic‹ consecration applies also to Parr's novels, except for *Foot et radeaux à gogo*. However, despite the fact that France translated *Keperen og havet* before Germany did, it was Germany who was the first to publish Parr's first novel and took the economic risks associated with the publishing of a debut novel. At the time of *Foot et radeaux*, Parr was already a consecrated author in France. The slight anomaly of *Foot et radeaux à gogo* is hence not enough to falsify the theory of German consecration for Parr's novels.

Paratextual consecration: NORLA

Previously it was mentioned that many factors need to be considered when studying bibliomigration. Parr's three novels *Vaffelhjarte*,²⁸ *Tonje Glimmerdal*²⁹ and *Keperen og havet*³⁰ are all either on the backlist of NORLA's so-called focus titles or are current focus titles. NORLA repre-

24 LINDQVIST'S (2015) and HEILBRON'S (1999) theories of consecration through intermediating systems are general trends, and need not be the case for every novel and author.

25 TELLGREN: 1982, 89.

26 GOSSAS et al.: 2015. Nordqvist's children's picture book series about Pettson and his cat Findus consists, so far, of 17 books published between 1984 and 2019.

27 Cf. THORE and NORBERG: 2015, 57.

28 *Vaffelhjarte*, focus title webpage: <https://norla.no/nb/books/433-waffle-heart> [29 May, 2019].

29 *Tonje Glimmerdal*, focus title webpage: <https://norla.no/nb/books/143-tonje-glimmerdal> [29 May, 2019].

30 *Keperen og havet*, focus title webpage: <https://norla.no/nb/books/928-the-goalie-and-the-sea> [29 May, 2019].

sentatives visit international book fairs and promote these focus titles. Each focus title is also given its own entry on NORLA's website. For all of Parr's three novels, these entries contain a suggested English translation of the title, a sample translation, a short biographical note on the author and a blurb. Moreover, they also contain translated reviews from Norwegian media, a list of awards and prizes that the novels have received or been shortlisted for and, finally, a list of countries to which the rights have been sold so far. I argue that NORLA's decision to award a novel the status as a focus title must be considered an act of consecration, since a(n) (government funded) institution of high prestige judges a novel to be worthy of international promotion. In addition, NORLA also uses other consecration mechanisms in order to promote the novel abroad.

NORLA also publishes news on Norwegian literature abroad on its main site, and in Parr's case there is a news article entitled »Maria Parr praised in the US«,³¹ where links to positive reviews published in different fora are provided. It is highly probable that NORLA is aware of the fact that the highest amount of symbolic capital that can be bestowed upon an author is to be translated (traduction-consécration) and critically acclaimed in the United States, and that NORLA uses it to convince international publishers that Parr writes literature worth translating.

In the colophons of all the versions investigated in this study, except for the American ones, it is noted that they were translated and published with the support of NORLA. In the French versions of *Vaffelhjarte* and *Tonje Glimmerdal* it is also noted that they were published with the support of Centre national du livre, another government-funded institution, i.e., a literary institution with a high degree of symbolic capital.

Paratextual consecration: Book covers

In the following, I will focus on paratexts published on the covers and in the front and end matter (i.e., the pages at the beginning and end of a book) of the versions investigated in this study. As mentioned above, the versions that I have had at hand when conducting the analysis are a mix between first and following editions, and therefore the paratextual analysis is not completely systematic. Versions rich in consecrational paratexts will naturally be more in focus than ones where paratextual elements are

31 »Maria Parr praised in the US«, 2015.

scarce. There will be less focus on the American versions since it was difficult to get hold of the right versions from retailers. Here I have only used information on the publisher's website and sample excerpts from digital bookstores.

As a starting point for the paratextual analysis, I sketch an overview of Parr's first two novels and their German, French, British and American versions used in this article (see Table 3). Since I am interested in consecrational paratexts and the agents that grant legitimacy to Parr's work, I organize this overview according to Bourdieu's three types of legitimacy, which I will describe briefly before presenting the paratexts.³²

According to Bourdieu, there are three types of legitimacy that can be granted a cultural product or a cultural producer. These are popular legitimacy, bourgeois legitimacy and specific legitimacy. The first concerns buyers and readers, i.e., the general public; the second concerns critics, and the third concerns peers, i.e., other authors within the same genre. The different kinds of legitimacy are often expressed in paratextual elements and, as hinted earlier, I suggest that the term »paratextual consecration« be used to refer to the phenomenon where a cultural producer, or a cultural product, is endorsed as culturally legitimate by readers (popular legitimacy), critics (bourgeois legitimacy) or other authors (specific legitimacy) (see Table 3 below).

Before commenting on Table 3, I would like to mention briefly a few paratextual elements in the source texts. On the cover of the second edition of *Vaffelhjarte*, the publisher has chosen to present excerpts from a number of reviews. It is also mentioned that the novel was adapted to TV and broadcasted by the national broadcasting company NRK. A large amount of symbolic capital is hence bestowed upon Maria Parr's debut work by this state-funded public service consecration – information foregrounded by the publisher. On the back cover of the fifth edition of *Tonje Glimmerdal*, the publisher has chosen to write: »Debutboka til Maria Parr, *Vaffelhjarte*, var ein suksess og er så langt ute på sju språk. *Tonje Glimmerdal* er allereie seld til fleire land« [Maria Parr's debut novel, *Vaffelhjarte*, was a success and has so far been published in seven languages. *Tonje Glimmerdal* is already sold in several countries]. This is an example of a case where the success of a previous novel and its high number of

³² BOURDIEU: 1993, 331.

Table 3. Paratextual elements on covers and in front and end matter distributed over the variables of popular, bourgeois and specific legitimacy.

Title	Popular legitimacy		Bourgeois legitimacy		Specific legitimacy	
	Cover	Front/end matter	Cover	Front/end matter	Cover	Front/end matter
<i>Waffelherzen an der Angel</i> (8 th ed.)	None	None	None	Bragepris nomination	None	None
<i>Cascades et gaufres à gogo</i> (1 st ed.)	None	None	None	Brageprisen, Le Prix Sorcières, translational export ³³	None	None
<i>Waffle Hearts</i> (2 nd ed. ³⁴)	None	<p>Katy, age 8, <i>Beaufort Street Books</i>: »It was GREAT!!!! What could be better than a book about a VERY VERY VERY daring, brave, adventurous girl and her best friend who does CRAZY FUN STUFF«.</p> <p><i>Little Button Diaries</i>: »Fans of Pippi Longstocking will love it«.</p> <p><i>Fallen Star Stories</i>: »Parr is sitting alongside the best [...] This book is simply a delight«.</p> <p><i>Library Mice</i>: »Absolutely hilarious, fabulous characters and a few little sad bits make this book one of my favourite reads this year«.</p>	<p>Shortlisted for the Marsh Award for Children's Literature in Translation.</p> <p><i>Inis</i>: »Full of beauty, wit, wisdom and joy«.</p>	<p><i>We Love This Book</i>: »Makes the world a better place with peals of laughter and inspirational generosity«.</p> <p><i>Books for Keeps</i>: »A wonderful life-affirming book«.</p> <p><i>Outside/In World</i>: »A truly enchanting book that is sure to become a firm favourite with children«.</p> <p><i>School Librarian</i>: »The kind of book that a child will treasure [...] a real gem«.</p> <p>The end matter contains a paragraph on Maria Parr, measuring <i>Vaffelhjarte's</i> success by national and international awards and</p>		

33 I categorize translations to other languages and earlier translated books as bourgeois legitimacy, since publishers are literary agents endowed with a high amount of capital in the literary field.

34 The colophon says: »First published in Great Britain 2013 [...] This edition published 2014«. It is unclear what edition it is, but most important here is that it is not a first edition.

		<i>Playing by the Book</i> : »A heart-breaking, heart-making, hilariously funny tale [...] This really is a tremendous book«.		shortlistings, translational export and adaptations to other media. <i>Tonje Glimmerdal's</i> Bragepris is mentioned.		
<i>Adventures with Waffles</i> (1 st ed.)			<i>Booklist</i> : »Appealing« <i>Wall Street Journal</i> : »As affecting as it is amusing«. <i>Publishers Weekly</i> : »Heartfelt and humorous«.			
<i>Sommersprossen auf den Knien</i> (6 th ed.)	None	None	Brageprisen, LUCHS accolade awarded by Radio Bremen and <i>Die ZEIT</i> .	Brageprisen, LUCHS accolade awarded by Radio Bremen and <i>Die ZEIT</i> .	None	None
<i>La petite terreur de Glimmerdal</i> (1 st ed.)	None	None	Earlier translated works.	Translation export of <i>Cascades et gaufres à gogo</i> .	None	None
<i>Astrid the Unstoppable</i> (2 nd ed. ³⁵)		Front matter features consecration-al paratexts with praise for <i>Waffle Hearts</i> : <i>We Love This Book</i> : »Makes the world a better		Front matter features consecration-al paratexts with praise for <i>Waffle Hearts</i> . The ones from <i>Outside/In World, We Love This Book, Inis</i>	Leonard: »Delightful and moving«	Leonard: »As perfect as snowfall at Christmas. It's classic storytelling at its best, delightful and moving.

35 According to an ISBN number search at WorldCat, this edition is from 2018 and is not a first edition.

		place with peals of laughter and inspirational generosity«.		and the <i>School Librarian</i> are used. The end matter contains a paragraph on Maria Parr, measuring <i>Vaffelhjarte's</i> success in national and international awards and shortlistings, translational export, and adaptations to other media. <i>Tonje Glimmerdal's</i> Bragepris and translational export is mentioned.		Weaving fairy tales and music into a modern story set in a mountainous winter wonderland, with the fierce and passionate Astrid at its heart, this is a very special story. I loved it«.
--	--	---	--	---	--	--

translations, as well as the fact that the rights for the present novel have been sold in several countries, are used as marketing strategies.

When casting a first glance at Table 3, one notices that the use of consecrational paratexts seems to be much more common in the British and American versions than in the German and French ones. It should be noted, though, that the French versions are first editions, where the use of consecrational paratexts elements often are rare. The use of paratextual elements expressing popular and specific legitimacy are nonexistent in the German and French versions, whereas they have some cases of paratexts expressing bourgeois legitimacy.

Regarding popular legitimacy, it is somewhat surprising that so little use has been made of it for marketing reasons. One would assume that acknowledgments from readers would be more likely to entice potential readers than, for example, reviews by professional literary critics. However, the front matter in *Waffle Hearts* is an exception to this trend. Here, there are six statements or excerpts from reviews by readers that can be categorized as paratexts granting popular legitimacy. It is somewhat uncertain what would qualify as popular legitimacy in the case of children's literature. In fact, only one of the excerpts presented in *Waffle Hearts* is from a child, and if one were to consider only children readers' statements as popular legitimacy, then eight-year-old Katy's statement would be the only occurrence in the entire material. Her statement is positioned at the top of the page, and is therefore probably the first consecrational

paratext that the reader sees. The remaining cases of popular legitimacy are all from blogs or webpages written by people defining themselves as a mother (*Little Button Diaries* and *Playing by the Book*), an experienced bookseller and mother (*Fallen Star Stories*), and a librarian and mother (*Library Mice*). Apparently, motherhood seems to be an important role to highlight when writing about children's literature. The quote from *Little Button Diaries* is probably the one with the highest consecrational potential of all the paratexts since it argues that »fans of Pippi Longstocking will love it«. Astrid Lindgren is probably the most well-known Scandinavian children's book author, and being compared to her is the same as being granted legitimacy. All the excerpts from the reviews written by experienced children's book readers are likely to appeal to the potential readers, since it is often parents or other adults who buy books for children,³⁶ and these reviews function both as marketing devices and consecrational paratexts. However, it should be noted that all of the paratexts expressing popular legitimacy in *Waffle Hearts* are presented in the front matter and not on the cover, which may signal that the publishers consider popular legitimacy to be less important than, for example, bourgeois legitimacy, which will be dealt with below.

Concerning paratexts where bourgeois legitimacy is granted, we can find examples of them on and in all the investigated versions. This may signal that the publishers judge this kind of legitimacy to be the most important to convey to potential buyers and readers. Table 3 shows that there is no use of consecrational paratexts in the shape of translated reviews, but there are mentions of Brageprisen in all versions except *La petite terreur de Glimmerdal*. It is surprising that Brageprisen is not mentioned anywhere in the paratexts of this novel, since it received the award before it was translated into French. That Brageprisen is not mentioned is even more surprising since the French publisher erroneously mentions in *Cascades et gaufres à gogo* that it was awarded the prize. Concerning the placement of the mentions of Brageprisen, one notices that it is mentioned on the cover of *Sommersprossen auf den Knien*. Scandinavian, and especially Swedish, literature has a high status in Germany,³⁷ and it is

36 See, e.g., statistics by Bowker published by *Publishers Weekly*: <https://www.publishersweekly.com/pw/by-topic/childrens/childrens-industry-news/article/45943-what-do-children-s-book-consumers-want.html> [31 January, 2018].

37 See THORE and NORBERG: 2015, 58.

therefore not surprising that this information is presented on the cover of the German version. When mentions of Brageprisen, or other cases of source-culture consecration, are made in the French and Anglo-American versions, these paratexts are positioned in the front matter (French versions) or the end matter (Anglo-American), where they are not especially conspicuous. It might be a coincidence, but it is interesting to note that the positioning of the text expressing source-culture consecration mirrors the level of centrality of the systems. One may hypothesize that the more central the system, the smaller the worth of the source-culture literary institutions.

The mentions of Brageprisen represent the only consecrational paratext to be found on or within the cover of *Waffelherzen an der Angel*, except for the publisher's own statement that the novel is »warmherzig« [warm-hearted]. As mentioned earlier, Scandinavian literature has a high status in Germany, and one may speculate that the need for using consecrational paratexts for marketing reasons is therefore not especially large.

Cascades de gaufres à gogo has a short notice in the front matter stating that it has been translated into Polish, Swedish, Russian and Dutch. These are all systems with a lesser degree of centrality than the French system, but they are evidently considered important enough to mention in the consecrational paratexts. In addition, the publisher states that the novel was awarded Le Prix Sorcières for the age category 9–12 years in 2010. Le Prix Sorcières is a prize for children's literature awarded primarily by youth services librarians organized in the Association des bibliothécaires de France, which is supported by the public sector.³⁸

As can be seen in Table 3, *Waffle Hearts* is rich in consecrational paratexts, especially in the front matter, but there are also two occurrences on the covers. On the front cover, it is mentioned that it was shortlisted for the Marsh Award for Children's Literature in Translation, a UK literary prize that the publisher has chosen to foreground. This information is also repeated in the end matter. There is hence no sign of the publisher's trying to ›hide‹ the fact that it is translated literature. On the back cover, the publisher has chosen to include an excerpt from a review retrieved from the magazine *Inis*: »Full of beauty, wit, wisdom and joy«. *Inis* is published by Children's Books Ireland and reaches out to parents, libraries,

38 »Le Prix Sorcières [...]«, [undated].

schools, etc.³⁹ *Inis* is government-funded and can, as in the case of NORLA and Centre national du livre, be described as having a strong consecrational power. It is therefore not surprising that the publisher has chosen to present the excerpt from *Inis* on the cover.

In the front matter, there are excerpts from reviews retrieved from four different sources of consecrational prestige. From the field of children's literature, there are reviews from *Outside/In World*, *The School Librarian*, and *Books for Keeps*, and from the field of general literature there is an excerpt from a review in *We Love This Book/The Bookseller*. In the latter case, the owner and writer of the previously mentioned blog *Playing by the Book* has been asked to pick out her favorite books of the year and comment on them. Earlier I categorized her blog as popular legitimacy, but since *We Love This Book/The Bookseller* considers her a children's book expert and asks her about her views on children's literature, it may be discussed whether *Playing by the Book* ought to be categorized as bourgeois legitimacy instead of popular legitimacy.

In contrast to *Waffelherzen an der Angel*, Oetinger is somewhat more generous with consecrational paratexts in *Sommersprossen auf den Knien*. There are no occurrences on the front cover, but the back cover features the text »Ausgezeichnet mit dem LUCHS des Jahres 2010 (Radio Bremen und *Die ZEIT*) und dem renommierten norwegischen Bragepreis« [Awarded LUCHS of the year 2010 (Radio Bremen and *Die ZEIT*) and the prestigious Norwegian Brage award]. This information is repeated in the front matter with almost the same wording. The publisher has chosen to mention specifically who awards the prize, namely the large newspaper *Die ZEIT* and a radio station, i.e., consecrational institutions of prestige, and – what is more interesting concerning the general status of children's literature – institutions that do not only specialize in children's literature. Although children's literature is becoming increasingly visible worldwide, not least because of its becoming increasingly commodified and merchandised,⁴⁰ children's literature to a large extent still occupies a peripheral position in the global literary system,⁴¹ and it is rare that children's literature is reviewed in newspapers. It is therefore noteworthy that the novel was reviewed by *Die ZEIT*. It was reviewed by Susanne Gaschke,

39 »Children's Books Ireland«, [undated], and »Waffle Hearts«, [undated].

40 See TAXEL: 2011.

41 KRUGER: 2012, 23; HUNT: 1990.

who occupies a high position in the field of children's literature and who was also the editor of *Die ZEIT* at the time.⁴² She is therefore an agent with the amount of symbolic capital needed to grant legitimacy to an author or a literary work.

At the bottom of the cover of *La petite terreur de Glimmerdal*, there is a red banner saying »par l'auteur de Cascades et gaufres à gogo« [by the author of Cascades et gaufres à gogo], by which the publisher wants to say that this is literature of quality; it was written by the same person who wrote another novel of great success, which the intended readers already know about. Both *La petite terreur de Glimmerdal* and *Cascades et gaufres à gogo* are scarce in consecrational paratexts, but when searching for the two titles in Bibliothèque nationale de France (BNF), one can find a synopsis and a critical review for each of the two novels.⁴³ These reviews are retrieved from *La Revue des livres pour enfants*, which is issued and edited by BNF. Most of the attention is given to the synopses, whereas the value judgments are less foregrounded, but it still is interesting that BNF includes reviews for Parr's novels in the library catalogue, which is not the case for all of the children's books listed.

Moving on to *Astrid the Unstoppable*, the reference to Astrid Lindgren is obvious, something that is stressed even more in the cover illustration, where the heroine's red hair is conspicuous. The front matter of *Astrid the Unstoppable* contains four of the same reviews that were published in the front matter of *Waffle Hearts*, namely *Outside/In World*, *We Love This Book/The Bookseller*, *Inis* and *The School Librarian*. When reading the excerpt from the review from *Outside/In World*, one notices that it includes a sentence that was not present in the front matter of *Waffle Hearts*, namely »Fans of Pippi Longstocking will love *Waffle Hearts*«, where Lindgren once again functions as a consecration mechanism.⁴⁴ Concerning the selected reviews, it is interesting to note that only the ones that I have categorized as bourgeois legitimacy are kept. This

42 GASCHKE: 2010.

43 »Cascades et gaufres à gogo«, and »La petite terreur de Glimmerdal«, [both undated].

44 Interestingly, a professional proofreader of this article added this comment: »This is very interesting, as it implies that the American publisher may be trying to mislead the reader a bit into thinking the books are Pippi Longstocking sequels of a kind rather than novels about a completely different protagonist. The reader will associate the name Astrid with the Pippi books but not necessarily remember that she is the author rather than a character (speaking as an American, I can easily see this happening)«.

corresponds to my earlier hypothesis that the publisher of *Waffle Hearts* chose to publish all the cases of popular legitimacy in the front matter and not on the cover, since they were less important. In the case of *Astrid the Unstoppable* they are obviously also seen as less important and are not included anywhere.

In this article, I focus less on the American versions since I do not have full access to them, but from what we can see in Table 3, there are some interesting examples of prestigious consecrational institutions expressing their praise for Parr's work. We find both *Booklist* (aimed at librarians by the American Library Association),⁴⁵ *Publishers Weekly* (aimed at wholesale retailers, librarians, literary agents, etc.)⁴⁶ and even *The Wall Street Journal*. It is noteworthy that Parr's novels were reviewed in these prestigious channels. It is true that the American book market is large and that there are many channels for literary reviews, but we can conclude by saying that although it took some time for Parr's novels to make their way to the United States, they were positively received once they came.

Concerning representations of specific legitimacy, there is only one example in the material, namely in *Astrid the Unstoppable*. On the front cover, there is a short quote from M. G. Leonard, author of *Beetle Boy*, stating that the novel is »delightful and moving«. This is elaborated upon in the front matter:

As perfect as snowfall at Christmas. It's classic storytelling at its best, delightful and moving. Weaving fairy tales and music into a modern story set in a mountainous winter wonderland, with the fierce and passionate Astrid at its heart, this is a very special story. I loved it.

Beetle Boy is a novel targeting the same age group as *Astrid the Unstoppable*, and it is highly probable that the potential readers know about the popularly and critically acclaimed M. G. Leonard. The strategy to present Leonard's quote on the cover is probably a marketing strategy from the publisher's side, but more interestingly, the quote itself is also a case of specific legitimacy where a peer shows her appreciation of a novel. Peer evaluators are elite representatives of what is currently doxa in their re-

⁴⁵ *Booklist*: <https://www.booklistonline.com/> [31 May, 2019].

⁴⁶ *Publishers Weekly*: <https://www.publishersweekly.com/pw/corp/aboutus.html> [31 May, 2019].

spective field,⁴⁷ and it is highly probable that positive words from another children's book author would be more enticing for readers than positive reviews from critics who, in most cases, award novels that, in one way or the other, oppose the doxa and bring something new into the genre.⁴⁸ Concerning Leonard's quote, it is also interesting to note that snowfall at Christmas is highlighted, something that can be labelled as an act of foreignization for the targeted British readers, to whom snow at Christmas would be much more exotic than for the Norwegian readers. Lastly, it should also be noted that Leonard's quote was published on the cover already of the first edition, signalling that she was asked by the publisher (or even Parr herself) to read the manuscript before it was published in order to make sure that the novel was granted target culture legitimacy even before it was published.

General conclusions

As mentioned in the introduction of this article, Scandinavia, and not the least Norway, is exceptional in several ways concerning literature. The Norwegian literary model – positioned at the intersection of the state and the market – has proved a successful one. It also turns out that the Scandinavian languages rank exceptionally high in terms of literary export, not least regarding children's literature. Maria Parr is one of these successful children's book authors, and this article investigated how long it took for Maria Parr's work to be translated into German, French and English. In this case study, a specific focus was given to translation intervals and the paratextual elements published on the book covers and title pages. It was hypothesized that it would take longer for Parr to be published in the Anglo-American systems than in the German one, due to the degree of centrality of the literary systems. The results show that Parr's novels first came to Germany and a few years later to France. It took much longer for her to be translated in the United Kingdom and the United States. The hypothesis put forward in this article is therefore verified. This mirrors theories on bibliomigration, where it usually takes longer for a novel to reach a more central literary system. Concerning the analysis of paratexts, the results show that, in general, little use is made of popular and specific

47 CATTANI et al.: 2014, 262, 265.

48 Cf. *ibid.*, 264–265.

legitimacy on the book covers, whereas bourgeois legitimacy seems to be more important to foreground. It also turns out that paratexts expressing legitimacy in general are more frequent in the Anglo-American versions than in the French and especially the German ones.

It is necessary to point out that I, as a starting point, have used bibliomigratory theoretical constructs in terms of centres and peripheries, where literature flows between literary systems governed by the degree of centrality of the different literary systems and the different types of legitimacy involved. However, in future studies it would be beneficial to take geographical and cultural distances into account. Germany is much more used to Scandinavian literature, and given the fact that Parr's novels contain many culture-specific references, one may assume a correlation between translation interval and cultural and geographical distance, and not only focus on correlations between translation interval and the degree of centrality of a literary system.⁴⁹

Within the field of sociology of literature, one often categorizes novels into literature of high and low prestige, categories that are often controversial and problematic. In this article, I have assumed that Parr's novels are literature of high prestige based on the source-culture consecration.⁵⁰ In order to ensure higher reliability, it would have been beneficial to contrast Parr's novels with novels that were not domestically consecrated, in this case novels of so-called low prestige. However, in order to avoid such controversial, problematic and possibly even unethical categorizations, I have chosen not to do so in this article. Another problem of categorization that I encountered in this study was drawing the line between bourgeois legitimacy and popular legitimacy. My categorization meant that some experienced book readers' blogs were categorized as popular legitimacy, whereas a review by the same blogger published in another forum was considered bourgeois legitimacy.

Lastly, there is a delicate balance between marketing devices and consecration mechanisms, and when dealing with paratexts on book covers, this balance is often upset. The publisher chooses to include excerpts from positive reviews on the book covers in order to sell the novel, and it

49 Cf. GOSSAS et al.: 2015, 70.

50 It is important to note that the border between the segments of literature of high and low prestige is becoming more and more blurred (VERBOORD: 2011, 290). It is increasingly common for the term »upmarket literature« to be used to refer to literature that has success both among critics and the general public.

is also necessary to mention that they only include positive reviews. The publishers cannot consecrate a novel through paratexts, since these texts would be too closely linked to economic profit, but they can use consecrational paratexts that they have retrieved from other sources. Even though publishers cannot have the power to consecrate literature that they publish themselves, it must be noted that publishers are important agents in the literary field – agents with different kinds of capital, both economic and symbolic. Their act of selecting a novel for translation could be viewed as an act of consecration. This study is too limited to take the publisher into account, but this may be a topic for future studies.

Bibliography

- BOURDIEU, Pierre: *The Field of Cultural Production*. New York: Columbia University Press, 1993.
- CASANOVA, Pascale: »Consécration et accumulation de capital littéraire«. In: *Actes de la recherche en sciences sociales* 144:1 (2002), 7–20.
- CASANOVA, Pascale: *The World Republic of Letters*. Cambridge: Harvard University Press, 2004.
- »Cascades et gaufres à gogo«. In: Bibliothèque nationale de France, [undated]. <https://catalogue.bnf.fr/ark:/12148/cb41433436r> [31 May, 2019].
- CATTANI, Gino, Simone FERRIANI and Paul ALLISON: »Insiders, Outsiders, and the Struggle for Consecration in Cultural Fields. A Core–Periphery Perspective«. In: *American Sociological Review* 79:2 (2014), 258–281.
- »Children’s Books Ireland«, [undated]. <https://childrensbooksireland.ie/about-us/> [31 May, 2019].
- ESCARPIT, Robert: *Litteratursociologi*. Stockholm: Wahlström & Widstrand, 1970.
- GASCHKE, Susanne: »Immer lustig im Glimmerdal«. In: *Die ZEIT*, 2 September, 2010. <https://www.zeit.de/2010/36/KI-luchs-glimmerdal> [15 January, 2020].
- GINSBURGH, Victor, Shlomo WEBER and Sheila WEYERS: »The economics of literary translation. Some theory and evidence«. In: *Poetics* 39:3 (2011), 228–246.
- GOSSAS, Carina, et al.: »En katts resa. Pettson och Findus på norska, tyska, nederländska, franska och spanska«. In: Alfvén, Valérie, Hugues Engel and Charlotte Lindgren (eds.): *Översättning för en ny generation. Nordisk barn- och ungdomslitteratur på export*. Falun: Högskolan Dalarna, 2015 (= Kultur och lärande; 2015:03), 67–77.
- HEILBRON, Johan: »Towards a Sociology of Translation: Book Translations as a Cultural World System«. In: *European Journal of Social Theory* 2:4 (1999), 429–44.
- HEILBRON, Johan, and Gisèle SAPIRO: »Traduction. Les échanges littéraires internationaux«. In: *Actes de la recherche en sciences sociales* 144:1 (2002), 3–7.
- HUNT, Peter (ed.): *Children’s Literature: The Development of Criticism*. London: Routledge, 1990.

- KRUGER, Haidee: *Postcolonial Polysystems: The Production and Reception of Translated Children's Literature in South Africa*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins, 2012.
- »La petite terreur de Glimmerdal«. In: Bibliothèque nationale de France, [undated]. <https://catalogue.bnf.fr/ark:/12148/cb4263289ow> [31 May, 2019].
- »Le Prix Sorcières. Pourquoi, comment, et son histoire ...«. [undated]. <http://www.abf.asso.fr/4/25/13/ABF/le-prix-sorcieres-pourquoi-comment-et-son-histoire-> [31 May, 2019].
- LINDQVIST, Yvonne: »Ett globalt perspektiv på nutida svensk översättningskultur. System och fältteori i praktiken«. In: Bladh, Elisabeth, and Christina Kullberg (eds.): *Litteratur i gränssonen. Transnationella litteraturer i översättning ur ett nordiskt perspektiv*. Falun: Högskolan Dalarna, 2011 (= Rapport; 2010:12), 81–93.
- LINDQVIST, Yvonne: »Det skandinaviska översättningsfältet – finns det?« In: *Språk och stil* 25 (2015), 69–87.
- MANI, Venkat: »Bibliomigrancy: Book Series and the Making of World Literature«. In: D'haen, Theo, David Damrosch and Djelal Kadir (eds.): *The Routledge Companion to World Literature*. London, New York: Routledge, 2014, 283–296.
- »Maria Parr praised in the US«. In: *News from NORLA*, 24 March, 2015. <https://norla.no/en/news/news-from-norla/maria-parr-praised-in-the-us> [29 May, 2019].
- PARR, Maria: *Vaffelhjarte*. Oslo: Samlaget, 2005.
- PARR, Maria: *Waffelherzen an der Angel*. Transl. Christel Hildebrandt. Hamburg: Oetinger, 2008.
- PARR, Maria. *Cascades et gaufres à gogo*. Transl. Jean-Baptiste Coursaud. Paris: Thierry Magnier, 2009a.
- PARR, Maria: *Tonje Glimmerdal*. Oslo: Samlaget, 2009b.
- PARR, Maria: *Sommersprossen auf den Knien*. Transl. Christel Hildebrandt. Hamburg: Spiegel, 2010.
- PARR, Maria: *La petite terreur de Glimmerdal*. Transl. Jean-Baptiste Coursaud. Paris: Thierry Magnier, 2012.
- PARR, Maria: *Waffle Hearts*. Transl. Guy Puzey. London: Walker, 2013.
- PARR, Maria: *Adventures with Waffles*. Transl. Guy Puzey. Somerville: Candlewick Press, 2015.
- PARR, Maria: *Astrid the Unstoppable*. Transl. Guy Puzey. London: Walker Books, 2017a.
- PARR, Maria: *Keeperen og havet*. Oslo: Samlaget, 2017b.
- PARR, Maria: *Astrid the Unstoppable*. Transl. Guy Puzey. Somerville: Candlewick Press, 2018a.
- PARR, Maria: *Foot et radeaux à gogo*. Transl. Aude Pasquier. Paris: Thierry Magnier, 2018b.
- PARR, Maria: *Manchmal kommt Glück in Gummistiefeln*. Transl. Christel Hildebrandt. Hamburg: Dressler, 2019.
- PARR, Maria: *Lena the Sea and Me*. Transl. Guy Puzey. London: Walker Books, 2020.
- PARR, Maria: *Lena the Sea and Me*. Transl. Guy Puzey. Somerville: Candlewick Press, 2021.

- SAPIRO, Gisèle: »Globalization and cultural diversity in the book market. The case of literary translations in the US and in France«. In: *Poetics* 38:4 (2010), 419–439.
- SAPIRO, Gisèle: »Translation and Symbolic Capital in the Era of Globalization. French Literature in the United States«. In: *Cultural Sociology* 9:3 (2015), 320–346.
- SAPIRO, Gisèle, and Mauricio BUSTAMANTE: »Translation as a Measure of International Consecration. Mapping the World Distribution of Bourdieu's Books in Translation«. In: *Sociologica* 2–3 (2009), 1–45.
- SVEDJEDAL, Johan: »Svensk skönlitteratur i världen. Litteratursociologiska problem och perspektiv«. In: Svedjedal, Johan (ed.): *Svensk litteratur som världslitteratur. En antologi*. Uppsala: Avdelningen för litteratursociologi, Uppsala universitet, 2012, 9–81.
- TABBERT, Reinbert: »Approaches to the translation of children's literature. A review of critical studies since 1960«. In: *Target* 14:2 (2002), 303–351.
- TAXEL, Joel: »The economics of children's books publishing in the 21st century«. In: Wolf, Shelby A., et al. (eds.): *Handbook of Research on Children's and Young Adult Literature*. London: Routledge, 2011, 479–494.
- TELLGREN, Christina: *På barnens bokmarknad. Utgivningen av barn- och ungdomslitteratur i Sverige 1966–1975*. Diss. Stockholm: Bonniers junior, 1982.
- THORE, Petra, and Ulf NORBERG: »Henning Mankells barnbok *Katten som älskade regn* på engelska och tyska«. In: Alfvén, Valérie, Hugues Engel and Charlotte Lindgren (eds.): *Översättning för en ny generation: Nordisk barn- och ungdomslitteratur på export*. Falun: Högskolan Dalarna, 2015 (= Kultur och lärande; 2015:03), 57–66.
- VERBOORD, Marc: »Market logic and cultural consecration in French, German and American bestseller lists, 1970–2007«. In: *Poetics* 39:4 (2011), 290–315.
- »Waffle Hearts«, [undated].
<https://childrensbooksireland.ie/review/waffle-hearts/> [31 May, 2019].

Authors

Beata Agrell is senior professor of comparative literature, Gothenburg university. Research areas: narrative prose, working-class literature, devotional narrative, reception theory, genre theory. Some works: *Romanen som forskningsresa/Forskningsresan som roman. Om litterära återbruk och konventionskritik i 1960-talets nya svenska prosa* (1993), *Maria Sandel och folkbildningen* (2019), samt »Christian philanthropy, or political class struggle? Imaginations of Socialism and Christianity in Swedish prose fiction of the early 1900s«, in *Socialist Imaginations. Utopias, Myths, and the Masses*, ed. Jakob Benes (2018).

Email: beata.agrell@lit.gu.se

Marcus Axelsson defended his PhD at the Department of Scandinavian Languages at Uppsala University in 2016. Since then, he has carried out research within the field of Translation Studies, focusing primarily on children's and young adult literature.

Email: marcus.axelsson@hiof.no

Krzysztof Bak is professor of comparative literature at Stockholm University, Sweden, and professor of Swedish literature at Jagiellonian University, Cracow, Poland. He has published monographs on P.D.A Atterbom's fairy-tale play *Lycksalighetens ö* and Birgitta Trotzig's novel *Dykungens dotter* as well as articles on Swedish authors like Edith Södergran, Thorsten Jonsson, Astrid Lindgren, Sara Lidman, Torgny Lindgren, Ulf Eriksson, Magnus Dahlström et al. Main research interests are literature and *sacrum*, Swedish and European romanticism, modernist Swedish literature, and theoretical problems like archetypal and myth theory, hermeneutics, and intertextuality.

Email: kr.bak@littvet.su.se

Jens Bjerring-Hansen is an associate professor of Scandinavian Literature at the University of Copenhagen. Among his publications are the monograph *Ludvig Holberg on the Market Place* (2015) and the co-edited volume *Die skandinavische Moderne und Europa. Transmission – Exil – Soziologie* (with Torben Jelsbak and Monica Wenusch, 2016). He is the editor-in-chief of the new digital edition of Georg Brandes' *Main Currents ...* (georgbrandes.dk, 2019) and PI of the collective research project *Measuring Modernity. Literary and Social Change in Scandinavia 1870-1900* (2020–).

Email: jbh@hum.ku.dk

Malene Breunig is associate professor in the Department for the Study of Culture at the University of Southern Denmark. She has published numerous articles on various aspects of intimacy and modernity in modern Danish literature, art, design and architecture. In recent years she has especially focused on the concept of the home and its verbal and visual mediations, e.g. in the book titled *Den iscenesatte bolig. Fem studier af hjemliggørelse i det 20. århundrede*.

Email: m.breunig@sdu.dk

Jan Dlask, PhD, is a senior lecturer in Finnish Literature at Charles University in Prague. He studied Finnish and Swedish Philology and specialised in Finland-Swedish literature. He wrote his doctoral thesis on the Tikkanen-Kihlman debate (its abridgement in Swedish can be found in *Historiska och litteraturhistoriska studier 87*, ed. by SLS i Finland) and conducted a research project on the history of Finland-Swedish literature from the perspective of Bourdieusian sociology in Czech.

Email: Jan.Dlask@ff.cuni.cz

Zsófia Domsa is senior lecturer in Literature at the Department of Scandinavian Languages and Literatures, Eötvös Loránd University in Budapest. She received her doctorate in Scandinavian Literature in 2009, she wrote her thesis on Jon Fosse's drama. Since then she has written articles about Norwegian, Nordic and Norse literature. In addition, she works as a translator, professional translator and interpreter. She has translated i.a. Jon Fosse's, Arne Lygre's and Kristofer Grønskog's plays to Hungarian.

Email: domsa.zsofia@btk.elte.hu

Karolina Drozdowska is an assistant professor at the Department of Scandinavian Studies, University of Gdańsk. She defended her doctoral thesis on Jens Bjørneboe's epic theatre in 2015. She has published a number of articles and book chapters on modern Norwegian drama and prose, literature and ideology, as well as translation. Drozdowska is also a literary translator and a member of the Polish Literary Translators' Association (Stowarzyszenie Tłumaczy Literatury).

Email: k.drozdowska@ug.edu.pl

Frederike Felcht is a junior professor of Scandinavian Studies at Goethe University Frankfurt. Her main research areas are modern Scandinavian literature, hunger and poverty in history and literature, ecology and literature, globalization and literature. Her publications include *Grenzüberschreitende Geschichten. H.C. Andersens Texte aus globaler Perspektive*, Basel/Tübingen: A. Francke Verlag, 2013 (selected chapter translated into Danish by Finn Barlby in *Plys 32*, 2019) and *Die Regierung des Mangels. Hunger in den skandinavischen Literaturen 1830–1960*, Heidelberg: Winter, 2020.

Email: felcht@em.uni-frankfurt.de

Davide Finco is an assistant professor in Scandinavian Studies at the University of Genoa, where he teaches modules in Scandinavian literature and culture since 2009. His research has principally dealt with the image of Scandinavia in works of fiction, with Jens Peter Jacobsen's legacy for Rainer Maria Rilke, with Italian reception of Scandinavian poetry and children's literature in the 20th century, with August Strindberg's short tales and with Scandinavian contemporary prose.

Email: Davide.Finco@unige.it

Neena Gandhi is an associate professor in the Department of English at the American University of Sharjah. Her publications include »Postcolonialism, Participatory Democracy and the Rise of the AAP Factor in Indian Politics« (*Democratic Governance. Issues and Concerns*, 2015), »Ambiguous Ideologies. Visual Representations in the Novels of Cary, Forster and Achebe« (*Humanities and Social Sciences Review*, 2015), and »At the Crossroads. Culture and Cultural Identity in the Novels of Achebe« (*African Identities*, 2012).

Email: ngandhi@aus.edu

Maria Hansson is a Swedish lecturer and PhD student in Swedish literature at the Sorbonne University of Paris. Her thesis is entitled *The Supernatural in Question. Desire for Emancipation of the Female Writers of the Swedish Modern Breakthrough*. Her fields of research include Scandinavian literature, fantastic literature, children's literature, folklore, and women's emancipation.

Email: maria.demeux@gmail.com

Therese Hellberg is a doctoral student in Media and Communications Studies at the Department of Art, Culture and Communication, Malmö University. Her research interests and publications are intersecting literature, communication and gender studies. Her doctoral project is focusing on the national project as depicted in Swedish literature published between 1940 and 1955.

Email: therese.hellberg@mau.se

Poul Houe is professor emeritus of Scandinavian languages and literature at the University of Minnesota. His research focuses on 19th and 20th century Scandinavian literature and culture, specifically on travel and exile literature in the context of modern European humanism, and his work has explored transnational issues and cultural transformation. Among his many publications are *Menneskelinien – mellem Johannes V. Jensen og Herman Bang* (1999) and *En anden Andersen – og andre* (2006).

Email: houexoor@umn.edu

Martin Humpál is professor of Scandinavian Literature at the Department of Germanic Studies, Charles University, Prague. He has written the books *The Roots of Modernist Narrative. Knut Hamsun's Novels Hunger, Mysteries, and Pan* (Oslo: Solum, 1998) and *Moderní skandinávské literatury 1870–2000* [Modern Scandinavian Literature 1870–2000; in Czech, together with Helena Kadečková and Viola Parente-Čapková] (Prague: Karolinum, 2006, rev. ed. 2013). He has also published numerous articles in scholarly books and journals.

Email: Martin.Humpal@ff.cuni.cz

Torben Jelsbak is an associate professor of Nordic Literature at the Department of Nordic Studies and Linguistics at the University of Copenhagen, President of IASS, 2016–2018. Recent publications include *A Cultural History of the Avant-Garde in the Nordic Countries 1* (co-edited with Hubert van den Berg et al., 2012), *Die skandinavische Moderne und Europa. Transmission – Exil – Soziologie* (co-edited with Jens Bjerring-Hansen and Monica Wenusch, 2016) and *Dansk-tyske krige. Kulturliv og kulturkamp* (co-edited with Anna Sandberg, 2020).

Email: tjelsbak@hum.ku.dk

Vera Knútsdóttir is a PhD student in the department of Comparative Literature at the University of Iceland. Her doctoral thesis deals with spectral memories in contemporary Icelandic culture, literary texts and visual works of art. Spectrality theory, and the seminal work of Jacques Derrida, *Spectres de Marx*, serve as a point of departure for the project, with the initial aim of relating the ›spectre‹ to theories on cultural memory studies. She lives in Copenhagen.

Email: veraknutz@gmail.com

Lill-Ann Körber is professor of Nordic literature, media and culture at Aarhus University, Denmark. Her work focuses on colonial and postcolonial relations between Scandinavia, the North Atlantic (in particular Greenland), Africa and the Caribbean. Publications include *The Postcolonial North Atlantic. Iceland, Greenland and the Faroe Islands* (co-edited with Ebbe Volquardsen, 2014) and *Arctic Environmental Modernities: From the Age of Polar Exploration to the Era of the Anthropocene* (co-edited with Scott MacKenzie and Anna Westerståhl Stenport, 2017).

Email: lill-ann@cc.au.dk

Kristina Malmio is adjunct professor and university lecturer in Nordic Literature at the University of Helsinki, Finland. She has written extensively on Swedish literature in Finland in the early 20th and 21st century. Research interests include theories on spatiality, sociology of literature, post-theories, and literary multilingualism studies. Recent publications are the co-edited *Contemporary Nordic Literature and Spatiality* (2019) and an article together with Sophie Wenerscheid in *Multilingualität und Mehr-Sprachigkeit in der Gegenwartsliteratur* (2019).

Email: kristina.malmio@helsinki.fi

Per-Olof Mattsson is assistant professor (docent), Comparative Literature, Stockholm University. Diss. on the prose work of Rudolf Värnlund (1989). Research in Scandinavian working-class literature and the works of Eyvind Johnson. Member of the Nordic Network for Working-Class Literature. Contributions to all publications of the network. Recent publication: *Martin Andersen Nexø. Den nordiska arbetarlitteraturens pionjär* (2017). Current work on working-class writers and the literary representation of Stockholm as a modern city between the world wars.

Email: per-olof.mattsson@littvet.su.se

Bergur Rønne Moberg, is associate professor at the University of the Faroe Islands. His main research interests are World Literature, Archival Studies, Literary Tourism, and Literary Anthropology, especially in relation to Danish-language Faroese literature as a field of European literature. Selected publications: *Resten i Vesten. Verdenslitteratur i modernismens margin* (2014), *Perspektiver på Henrik Stangerup – og andre nordiske forfattere* (2014) and various articles on Faroese literature as ›Ultraminor Literature‹, including af special issue of *Journal of World Literature* (2017), edited in collaboration with David Damrosch.

Email: BergurM@setur.fo

Anna Estera Mrozewicz, Ph.D., Dr. habil., is associate professor in the Department of Film, Media and Audiovisual Arts, Adam Mickiewicz University, Poznań. Previously, she pursued post-doctoral studies in the Department of Scandinavian Studies and Linguistics, University of Copenhagen (2010–2012). She has published extensively on Danish and Nordic literature, cinema, and television series, and authored the monograph *Beyond Eastern Noir. Reimagining Russia and Eastern Europe in Nordic Cinemas* (Edinburgh University Press, 2018).

Email: esteram@amu.edu.pl

Magnus Nilsson is professor of comparative literature at Malmö University, Sweden. His main research interests are working-class literature, questions about literature and class, and comics. He is the author of *Literature and Class. Aesthetical-Political Strategies in Modern Swedish Working-Class Literature* (Berlin, 2014) and the editor, with John Lennon of *Working-Class Literature(s). Historical and International Perspectives* (Stockholm, 2017).

Email: magnus.nilsson@mau.se

Ivars Orehovs is Dr. Philol., associate professor at the University of Latvia, Department of Contrastive Studies, Translation and Interpreting. Studies of German philology at the University of Latvia were completed with the research work on German, Scandinavian and Baltic literary and culture historical contacts at the Moscow State University and the University of Gothenburg. He is author of publications in Latvian and foreign editions on history of literature and cultural communication issues (Baltic States, German speaking countries, Italy, Scandinavia). The proceedings of the IASS-conference in Riga and Daugavpils with the theme *Literature and Law* have been edited by him (*Acta Universitatis Latviensis*; 799, 2014).

Email: ivars.orehovs@lu.lv

Jørgen Steen Veisland, is PhD in Comparative Literature and associate professor in Scandinavian Literature, Scandinavian Institute, University of Gdańsk. His main research areas are philosophy and literature, literary theory and American, British and Scandinavian modernism. His most recent publications include *Drama and repetition. Time in selected plays by Henrik Ibsen, Bertolt Brecht and Samuel Beckett* (Olecko: Episteme, 2009), *Depression and Utopia. A study of selected works by John Steinbeck* (Olecko: Episteme, 2010) and *Imagism in Laus Strandby Nielsen's Poetry* (Olecko: Episteme, 2011).

Email: finjv@univ.gda.pl

Sophie Wennerscheid is associate professor in Scandinavian Literature at the University of Copenhagen. She is the author of the books *Das Begehren nach der Wunde. Religion und Erotik im Schreiben Kierkegaards*, 2008 (Eng.: *Desire for the Wound. Religion and Eroticism in Kierkegaard's Writing*, 2008), *Close your Eyes. Phantasma, Kraft und Dunkelheit in der skandinavischen Literatur* (Eng.: *Close your Eyes. Phantasm, Force and Darkness in Scandinavian Literature*, 2014) and *Sex machina. Zur Zukunft des Begehrens* (Eng. *Sex machina. On the Future of Desire*, 2019), a book on the impact of technology on intimate relationships, man machine-interactions and posthuman desire. Other research interests include gender and sexuality studies, migrant literature, and science fiction film and literature.

Email: sophie.wennerscheid@hum.ku.dk